

İRAN

NÜKLEER KRİZİ

Arzu Celalifer Ekinci

İRAN NÜKLEER KRİZİ

Arzu CELALİFER EKİNCİ

Ocak, 2009

USAK Yayınları: 22
Ortadoğu Serisi: 1
Genel Yayın Editörü:
Arzu Celalifer Ekinci
Ortadoğu Serisi Editörü:
Sedat Laçiner

IT Editörü:
Vedat Suat Kavgacı
Sekreteryası:
Nuray Özkan
Teknik İşler:
Ahmet Ünal

Kütüphane Katalog Bilgileri:
Kitabın Adı: İran Nükleer Krizi
Yazar: Arzu Celalifer Ekinci
ISBN: 978-605-4030-08-8

©

Ocak 2009, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) Yayınları. Tüm yayın hakları USAK'a aittir. Yazarın yazılı izni olmaksızın kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla veya başka herhangi bir yöntem ile izinsiz basımı, yayını, çoğaltılması veya dağıtımı yapılamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Eğitim amaçlı sınırlı çoğaltmalar için USAK'tan yazılı izin alınması gerekir.

Birinci Baskı : Ankara, Ocak 2009-01-23
Mizanpaj & Kapak Tasarım : Sadullah Hatam
Baskı & Cilt : Kardelen Ofset - 0312 432 23 78

ULUSLARARASI STRATEJİK ARAŞTIRMALAR KURUMU (USAK)

Süslü Sokak No: 2, Mebusevleri
Tandoğan, Ankara
Tel: +90312 212 28 86
Faks: +90312 212 25 84
<http://www.usak.org.tr>
info@usak.org.tr

Tasarım: Karınca Yayınları
Meşrutiyet Caddesi 50/9 Kızılay-ANKARA
Tel: 0312 431 54 83 Faks: 0312 431 54 84

Sevgili Babama...

This One

202W-YW1-JW8U only prawnym autorskim

ARZU CELALİFER EKİNCİ

1977 yılında Tahran'da doğdu. İlköğrenimini İran'da, orta ve lise öğrenimini Ankara'da tamamladı. 1998 yılında Ankara Üniversitesi SBF (Mülkiye) Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun oldu. Aynı yıl Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde yüksek lisans eğitimine başladı ve 2001 yılında mezun oldu. Yüksek lisans öğrenimi sırasında Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nde gönüllü çalışmalarına devam eden Celalifer, mezuniyetinden bir süre sonra Anadolu Kalkınma Vakfı'nda İran ve Afganistan Proje Koordinatörü olarak işe başladı. 2003 yılında Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde doktora programına başlayan Celalifer, 2008 yılında eğitimini tamamladı.

Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) Ortadoğu ve Afrika Araştırmaları Merkezi'nde İran ve Ortadoğu uzmanı olarak çalışmakta olan Arzu Celalifer Ekinci, aynı zamanda "Uluslararası Hukuk ve Politika" dergisinin Yazı İşleri Müdürlüğü görevini yürütmektedir. Bunun haricinde, "Journal of Turkish Weekly" ve "Usak Stratejik Gündem" sayfalarındaki köşelerinde düzenli olarak yazılar yazmaktadır.

Celalifer'in İran araştırmaları haricindeki ilgi alanları; Ortadoğu çalışmaları, Avrupa Birliği çalışmaları, göç ve iltica politikaları konularıdır.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR.....	xi
ÖNSÖZ	xv
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM: İRAN NÜKLEER PROGRAMININ TARİHSEL ARKA PLANI VE KRİZİN ORTAYA ÇIKIŞI.....	13
I. Nükleer Enerji Yüzyılı: Dünyanın Nükleer Enerjiyle Tanışması ve 'Barış İçin Atom' Projesi.....	13
1. Nükleer Silahlanma Sürecini Durdurma Maksadıyla Oluşturulan Uluslararası Rejim: NPT	14
A. Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nın Oluşum Süreci	14
B. NPT'nin Amaç ve İlkeleri	16
C. NPT Rejimi Kapsamındaki Denetleme Süreci.....	17
2. Nükleer Enerjinin Alternatif Olarak Gündeme Gelmesi ve Bunun Nedenleri	21
A. Küresel Isınma Faktörünün Etkisi	22
B. Nükleer Enerji Hususundaki Argümanlar	25
C. Genel Hatlarıyla Nükleer Enerjinin Avantajları ve Önemi	27
II. İran'ın Nükleer Teknolojiyle Tanışma Sürecinin Tarihsel Arka Planı	30
1. Şah Döneminde İran Nükleer Programı	31
A. Şah Hükümeti'nin Batılı Ülkelerle Nükleer İşbirliği Alanında İmzaladığı Antlaşmalar.....	32
B. Şah Hükümeti'nin Nükleer Silahlara Yaklaşımı	35
2. 1979 İslam Devrimi Sonrasında İran Nükleer Programı.....	36
A. Duraksayan ve Sonrasında Gerileyen Nükleer Program	36
B. Nükleer Programın Yeniden Hayata Geçirilmesi	36
a. İran ve Çin Arasındaki Nükleer İşbirliğinin Gelişimi	37

b. İran ve Rusya Arasındaki Nükleer İşbirliğinin Gelişimi	38
c. Devrim Sonrasında ABD'nin İran Nükleer Programına Yaklaşımı	41
III. İran Nükleer Krizi	42
1. Krize Neden Olan Açıklamalar	42
2. UAEA'nın İlgili İddialara İlişkin Soruşturma Evresini Başlatması	43
A. UAEA Denetimleri Sonucunda Ortaya Çıkan Bulgular	47
B. İran'ın İlgili Tespitlere İlişkin Tutumu ve 21 Ekim 2003 Tarihli Yanıtı	48
C. 10 Kasım 2003 Tarihli UAEA Raporu	49
3. AB/3 Girişimiyle Sağlanan İlk Detant (Yumuşama) Süreci ...	51
A. Ek Protokol'ün İran Tarafından İmzalanması	52
B. Ek Protokol Uygulaması Sonrasında Yayınlanan Önemli UAEA Rapor ve Kararları	52
a. UAEA'nın 24 Şubat 2004 Tarihli Raporu	52
b. UAEA Genel Kurulu'nun 13 Mart 2004 Tarihli Kararı	53
c. 1 Haziran 2004 Tarihli UAEA Raporu	53
d. Detant Sürecini Sonlandıran UAEA Genel Kurulu'nun 18 Haziran 2004 Tarihli Kararı	54
e. 1 Eylül 2004 Tarihli UAEA Raporu	55
f. UAEA Genel Kurulu'nun 18 Eylül 2004 Tarihli Kararı	56
g. 15 Kasım 2004 Tarihli Kapsamlı UAEA Raporu	58
4. İkinci Detant Dönemi ve Geçici Bir Çözüm Süreci	61
A. 15 Kasım 2004 Tarihli Paris Antlaşması	61
B. AB/3'ün Öneri Paketi	61
C. Yeni Cumhurbaşkanı Ahmedinejad ve krizin Değişen Seyri	62
5. İran'ın Öneri Paketini Reddetmesi ile İkinci Detant Sürecinin Sona Ermesi	63
A. Nükleer Faaliyetlerin Yeniden Başlatılması ve 11 Ağustos 2005 Tarihli UAEA Kararı	63
B. 2 Eylül 2005 Tarihli UAEA Raporu	64
C. UAEA Genel Kurulu'nun 24 Eylül 2005 Tarihli Kararı	65
D. İran'ın Uranyum Zenginleştirme Alanındaki AR-GE Faaliyetlerini Yeniden Başlatması	65
6. AB/3 Bildirisi ile Başlayan Yeni Dönem	66
A. Çıkmaza Giren Müzakere Süreci ve Rusya'dan Gelen Çözüm Önerisi	67
a. Rus Planı'nın İçeriği	67
b. BM Güvenlik Konseyi'nin Krize Müdahil Olması	69
c. Rus Planı'nın Görüşülmesi	71

B. İkinci Çözüm Önerisinin Ortaya Atılması ve Güvenlik Konseyi Öncesi Genel Durum	73
7. İran Dosyasının BM Güvenlik Konseyi'ne Havale Edilmesi ve İran'ın Tavrı	75
8. Güvenlik Konseyi'nin 29 Mart 2006 Tarihli Kararı	77
A. Rusya ve Çin'in İkna Edilmesi	78
B. Kararın İçeriği	78
C. Karara Yönelik İlk Tepkiler	79
D. İran'ın Karara Yönelik Tepkisi	80
9. İran'ın BM Güvenlik Konseyi Kararını Görmezden Gelme Politikası	81
A. Karara Rağmen Nükleer Programda İlerleme Kaydedilmesi	81
B. İran'ın Nükleer Program Hususundaki Duruşu	81
10. 28 Nisan 2006 Tarihli UAEA Raporunu Takip Eden Gelişmeler	88
A. BM Güvenlik Konseyi Toplantısında Ortak Bir Zeminin Bulunamaması	89
B. 5+1 Toplantısı Sonucunda Oluşan Ortak Zemin ve ABD'nin Politika Değişikliği	90
C. 5+1 Öneri Paketi	91
a. Öneri Paketinin Sunulması Sonrasındaki Gelişmeler	94
i. UAEA'nın Öneri Paketi Sonrasındaki Raporu	94
ii. 29 Haziran 2006 Tarihli G8 Toplantısı	95
iii. Larijani-Solana Görüşmesi	95
11. Güvenlik Konseyi Sürecini Hızlandıran Lübnan-İsrail Savaşı	96
A. 1696 Sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararı	97
a. Kararın Kapsamı	98
b. Karara İlişkin Görüşler ve Tepkiler	99
12. İran'ın 5+1 Öneri Paketi'ne Yanıtı: 'Şartlı Evet'	100
A. Yanıtın İçeriğine İlişkin Bilgiler	102
a. Genel Açıklamalar	102
b. İran'a Göre Yapıcı Müzakereler İçin Gerekli Olan Koşullar	104
c. İran'a Göre 5+1 Öneri Paketinin Eksik ve Belirsiz Noktaları	105
d. İran'ın Öneri ve Şartları	108
13. İran'a Verilen Sürenin Dolması ve Güvenlik Konseyi Yaptırım Kararına Zemin Hazırlayan Süreç	110
A. İran'ın Meydan Okuma Niteliğindeki Girişimi	112
B. İran'a Verilen Sürenin Dolması ve Sonrasındaki Gelişmeler	113

a. 31 Ağustos 2006 Tarihli UAEA Raporu.....	113
b. BM Güvenlik Konseyi'nin 1737 Sayılı Yaptırım Kararı.....	114
c. İran'ın Karara Tepkisi	117
14. 1747 Sayılı İkinci Güvenlik Konseyi Yaptırım Kararına Zemin Hazırlayan Süreç	118
A. İran'a Verilen Sürenin Dolması ve Şubat 2007 Tarihli UAEA Raporu	118
B. UAEA Raporu'na İlişkin Ahmedinejad'ın Açıklamaları ve Sonrasındaki Tartışmalar	120
C. BM Güvenlik Konseyi'nin 1747 Sayılı İkinci Yaptırım Kararı	123
D. Karar Sonrasındaki Genel Durum.....	124
15. İran'ın Endüstriyel Uranyum Zenginleştirme Aşamasına Geçmesi	125
16. İran Nükleer Krizinde Yeni Bir Diplomasi Evresi ve Türkiye'nin Rolü	126
A. Türkiye'nin Arabuluculuğuyla Başlayan Larijani-Solana Görüşmesi	127
B. Krizin Diplomatik Yollarla Çözülmesi İçin Tartışılan Üç Alternatif.....	129
17. İran'a Verilen Sürenin Dolması ve UAEA'nın 23 Mayıs 2007 Tarihli Raporu	129
18. İran-UAEA Mutabakatı ile Artan Çözüm İhtimali	132
19. Krizin Seyrini Değiştiren 2007 ABD Ulusal İstihbarat Raporu	136
A. 2007 NIE Raporu'nun İçeriği.....	138
B. Mayıs 2005 İstihbarat Raporu ve Kasım 2007 İstihbarat Raporu Arasındaki Temel Farklılıklar	140
C. ABD Hükümeti'nin Konuya İlişkin Açıklaması	140
D. İran'ın Tepkisi	141
E. Uluslararası Platformdaki Tepkiler.....	142
F. Raporun Kısa Bir Değerlendirilmesi	143
20. UAEA'nın 15 Kasım 2007 Tarihli Raporu	145
21. 22 Ocak 2008 Tarihli Berlin Toplantısı.....	149
22. UAEA'nın 22 Şubat 2008 Tarihli Raporu	151
23. 1803 Sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararı	152
A. Kararın Kapsamı	153
B. İran'ın Karara Tepkisi	154
C. Kararın Değerlendirmesi.....	154
24. 5+1 Grubu'nun Yeni Öneri Paketi ve İran'ın Yanıtı	157
25. Cenevre Toplantısı ve ABD'den Beklenmedik Manevra	160
26. İran Nükleer Krizinde Türkiye'nin Arabuluculuk Çabaları ..	161

27. UAEA'nın 15 Eylül 2008 Tarihli Raporu	163
28. 1835 Sayılı BM Güvenlik Konseyi Yaptırım Kararı	164

İKİNCİ BÖLÜM: AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ORTAK DIŞ VE GÜVENLİK POLİTİKASI ÇERÇEVESİNDE İRAN'A VE İRAN NÜKLEER KRİZİNE YAKLAŞIMI.....169

I. Avrupa Birliği'nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası	170
1. Genel Hatlarıyla ODGP	170
2. Avrupa Birliği'nin Dış Politikadaki Öncelikleri	177
II. Avrupa Birliği'nin İran Politikalarının Tarihsel Evrimi:	
1979-2007	181
1. Dört Farklı Dönem Aralığında Gelişen İlişkiler	181
A. Devrim Sonrası İlişkilerin İlk Evresi (1979 – 1989)	181
B. İlişkilerin İkinci Evresi (1989 – 1979)	183
C. İlişkilerin Üçüncü Evresi (1997 – 2003)	186
D. Nükleer Krizle Başlayan Dördüncü Dönem (2003 – 2008) ..	187
2. Farklı Dönemlerde Avrupa Birliği'nin İran'a Karşı Uyguladığı Politikalar	188
A. Dış Politika Aracı Olarak Eleştirel Diyalog Süreci ve Bu Sürecin Çöküşü (1992 – 1997)	188
a. Eleştirel Diyalog Sürecini Şekillendiren Faktörler ve Sürecin Oluşum Evresi	188
b. Eleştirel Diyalog Politikası'nın Hedefleri	191
c. Eleştirel Diyalog Sürecindeki Uygulamalar ve Uygulamaların Sonuçları	194
d. Eleştirel Diyalog Politikasına İlişkin Farklı Yaklaşımlar	197
e. 1997 Mykonos Kararı ve Eleştirel Diyalog Sürecinin Askıya Alınması	198
f. Eleştirel Diyalog Politikasının Değerlendirilmesi	199
B. İlişkilerde Yeni Bir Dönem ve Kapsamlı Diyalog Süreci (1997 – 2003)	201
a. İran'la Kapsamlı Diyalog Sürecinin Başlatılması	202
b. Kapsamlı Diyalog Sürecinin Özellikleri ve Eleştirel Diyalog Sürecinden Farkları	203
c. 2001 Tarihli Komisyon Bildirisi ve TİA Müzakerelerinin Başlatılması	204
d. Kapsamlı Diyalog Politikası'nın Genel Bir Değerlendirmesi ve Koşulluluk İlkesi'nin Bu Süreçteki Rolü	206
C. İran Nükleer Krizi ve Avrupa Birliği'nin Konuya Müdahil Olması ile Başlayan Yeni Süreç	208
a. Zorlayıcı Diplomasi	209

i.	Kavramsal Tanımlama	209
ii.	Zorlayıcı Diplomasıyı Oluşturan ve Başarı Oranını Belirleyen Değişkenler	211
iii.	Zorlayıcı Diplomasının Değerlendirilmesi.....	215
b.	Avrupa Birliği'ni İran Nükleer Krizinde Aktif Olmaya Yönelten ve Buna Zemin Hazırlayan Faktörler.....	215
c.	Dönemler İtibariyle Avrupa Birliği'nin İran Nükleer Krizindeki Rolü ve Zorlayıcı Diplomasi Sürecinin Başlaması	218
i.	Birinci Dönem (Ekim 2003 – Ağustos 2005)	218
	(1) 21 Ekim 2003 Tarihli Tahran Deklarasyonu.....	220
	(2) Tahran Deklarasyonu Sonrasındaki Gelişmeler.....	221
	(3) Tahran Deklarasyonu ile Sağlanan Uzlaşma Zeminin Sarsılması.....	222
	(4) Diplomasi Sürecinin Yavaşlaması ve Zorlayıcı Diplomasının İlk Belirtileri.....	223
	(5) 15 Kasım 2004 Tarihli Paris Antlaşması ve İran'ın Faaliyetlerini İkinci Defa Askıya Alması.....	224
	(6) İran'ın Avrupa Birliği'ne Sunduğu Dört Aşamalı Genel Çerçeve Önerisi.....	229
	(7) Müzakere Sürecinin Tıkanmaya Başlaması ve Avrupa Birliği – ABD Politikalarının Uyumlaştırılması İhtiyacı.....	232
ii.	İkinci Dönem (Ağustos 2005 – Şubat 2006)	233
	(1) Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'la Çıkmaza Girmeye Başlayan Süreç.....	233
	(2) AB/3'ün İran'a Sunduğu Öneri Paketi.....	233
	(3) İran'ın AB/3'ün Öneri Paketine Verdiği Yanıt	236
	(4) 24 Eylül 2005 Tarihli UAEA Raporu ile Tırmanan Süreç.....	237
	(5) 13 Ocak 2006 Tarihli AB/3 Bildirisi	238
	(6) 5+1 Londra Toplantısı.....	239
	(7) İran'ın Eş Zamanlı Olarak Brüksel Toplantısı'nda Sunduğu Öneri	240
	(8) Dosyanın Güvenlik Konseyi'ne Bildirilmesi Kararı ve Ek Protokol Uygulamasının Durdurulması	242
iii.	Üçüncü Dönem (Şubat 2006 – Kasım 2008)	244
	(1) Konunun Güvenlik Konseyi'ne İntikal Etmesi.....	244

(2) AB/3 Girişimiyle Hazırlanan 5+1 Öneri Paketi.....	245
(3) İran'ın 1696 Sayılı Güvenlik Konseyi Kararına Tepkisi	249
(4) İran'ın Öneri Paketine Yanıtı	250
(5) Güvenlik Konseyi'nde Uzun Tartışmalar Sonrasında Oluşan Ortak Zemin ve İlk Yaptırım Kararı	252
(6) İkinci Yaptırım Kararıyla Tırmanan Süreç.....	255
(7) 2007 ABD Ulusal İstihbarat Raporu'yla 'Acil Tehdit' Durumunun Ortadan Kalkması	258
(8) Tansiyonun Düşmesine Rağmen Devam Eden Zorlayıcı Girişimler ve Bu Girişimlerin Etkisi	259
III. Avrupa Birliği'nin İran Karşı İzlediği Zorlayıcı Diplomasi Girişiminin Değerlendirilmesi.....	261
1. Avrupa Birliği'nin İran'a Yönelik Tutumu Zorlayıcı Diplomasi Örneği Teşkil Eder mi?	261
2. Avrupa Birliği'nin Zorlayıcı Diplomasi Yöntemi Ne Kadar Etkili?	262
A. Avrupa Birliği'nin İran Nükleer Krizi Hususundaki Hedefi ve Talebi Meşru mu?.....	263
B. Talebin Muhatabı olan İran, Başka Taleplerin de Bu Süreci Takip Edeceğini Düşünüyor mu?	266
C. Talebi Destekleyen Tehdit Etkili ve Muteber mi?.....	267
3. Genel Değerlendirme	270
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: ABD'NİN KRİZ SÜRECİNDEKİ ROLÜ VE TRANSATLANTİK YAKLAŞIMLARIN KARŞILAŞTIRILMASI	273
I. İslam Devrimi Sonrasında ABD'nin İran Politikası.....	273
1. 'Düşman Paradigması'ndan Beslenen Politikalar	273
2. İran'ın Ulusal Güvenlik Politikasını Etkileyen Faktörler	276
3. İran'ın 9/11 Saldırılarına Tepkisi ve Hesapta Olmayan Bir İşbirliği Dönemi	281
4. Başkan Bush'un 'Şer Ekseni Ülkeleri' Açıklaması ile Başlayan Zorlu Bir Dönem	282
II. İran Nükleer Krizinin Başlaması ve ABD'nin bu Süreçteki Rolü.....	284
1. Haydut Devletler ve Kitle İmha Silahlarıyla Mücadele Hedefi.....	284
2. ABD'nin İran Nükleer Krizine İlişkin Politikası ve Tutumu ..	287
3. Nükleer Kriz Süresince Meydana Gelen Önemli Gelişmeler ..	288

A. Irak Savaşı.....	288
B. İran'ın Mayıs 2003'de ABD'ye Sunduğu İddia Edilen Kapsamlı Müzakere Paketi	289
C. İran Dosyası'nın Güvenlik Konseyi'ne İntikal etmesi.....	291
D. ABD'nin İran'daki Mevcut Rejimi Zayıflatmaya Yönelik Başlattığı Çalışmaları Arttırması	292
E. Diyalog Masasına Giden Süreçte ABD ve İran'ın Farklı Diplomasi Manevraları	294
a. Tarihsel Süreç İçerisinde İran - ABD Müzakere Denemeleri.....	294
i. Brezinski - Bazergan Görüşmeleri	294
ii. Rehinelerin Serbest Bırakılması İçin Yapılan Görüşmeler.....	295
iii. Irangate Olayı	295
iv. Cumhurbaşkanı Hatemi Dönemindeki Ilımlı Ortam.....	296
v. ABD ve İran'ın Irak'taki İstikrarın Sağlanması İçin Müzakereye Hazır Olduklarını Açıklamaları	297
vi. İran'dan Beklenmedik Manevra: Ahmedinejad'ın Mektubu	299
vii. ABD'nin Tutum Değişikliğine Gitmesi ve Ön Koşullu Müzakereye Yeşil Işık Yakması	301
viii. ABD ve İran'ın Karşılıklı Olarak Müzakere Masasına Oturmasına İlişkin Görüşler	303
ix. ABD'de Demokratların Zaferi ve İran'la Diyalog İhtimalinin Güçlenmesi.....	304
b. ABD ve İran'ın Müzakere Masasına Oturması	308
i. İran ve ABD'nin Müzakere Turları	309
ii. İran'ın Hazırladığı Irak Güvenlik Planı.....	311
iii. Irak Müzakerelerinin Olumlu Sonuçları	311
F. İran'a Karşı ABD'nin Güçlendirilmiş Tecrit Politikası.....	313
G. 2007 ABD Ulusal İstihbarat Raporu ve Bu Raporun Kriz Sürecine Etkileri.....	317
H. Rapor Sonrasında ABD'nin Kriz Sürecindeki Tutumu	320
4. ABD'nin Nükleer Kriz Hususundaki Opsiyonları.....	325
A. İran Krizine Yönelik Beş Farklı Alternatif	325
B. Ekonomik Yaptırımlar Seçeneğinin Analizi	330
C. Askeri Müdahale Seçeneğinin Analizi	335
a. Askeri Müdahale Konusunda ABD Yöneticilerinin Farklı Görüşleri	337
b. Muhtemel Bir ABD Müdahalesinde Kullanılması Planlanan Yöntemler ve Bu Yöntemlerin Analizi	339
c. İran'ın Muhtemel Bir Askeri Harekâta Karşılık	

Verme Kapasitesi.....	343
d. Farklı Raporların Ortak Kanaatı: “İran’a Askeri Bir Müdahale Felaketle Sonuçlanır”	349
5. ABD’nin Nükleer Krizdeki Tutum ve Politikasının Genel Bir Değerlendirmesi	352
III. Nükleer Kriz Hususundaki Transatlantik Yaklaşımların Karşılaştırılması ve Analizi	357
1. Avrupa Birliği’nin Krize Yönelik Yaklaşımı	358
A. Avrupa Birliği’nin Krizin Çözümü Adına İzleyebileceği Yol Haritası	360
B. ABD’nin Çevreleme Politikası’na Karşı Avrupa Birliği’nin Koşullu Angajman Politikası	362
2. ABD’nin Strateji Değişimine Gitmesinin Önemi	363
3. Avrupa Birliği ve ABD Yaklaşımlarındaki Temel Farklılıklar	365
4. Ortak Bir Strateji Oluşturma İhtiyacı	368
SONUÇ	375
EKLER	399
KAYNAKÇA	413
DİZİN	481

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AB/3	: Avrupa Birliği Üçlüsü
AFP	: Agence France-Presse
AGSP	: Avrupa Güvenlik Savunma Politikası
Alİ	: Adalet ve İçişlerinde İşbirliği
AP	: Avrupa Parlamentosu
AR-GE	: Araştırma ve Geliştirme
ASİ	: Avrupa Siyasi İşbirliği
AT	: Avrupa Toplulukları
BAB	: Batı Avrupa Birliği
BBC	: British Broadcasting Company
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
CFSP	: Common Foreign and Security Policy
CIA	: Central Intelligence Agency
CNN	: Cable News Network
CRS	: Congressional Research Service
CSIS	: Centre for Strategic and International Studies
DPA	: Deutsche Presse Agentur
DW	: Deutsche Welle
EC	: European Community
EP	: European Parliament
EU	: European Union

FBI	: Federal Bureau of Investigation
GAO	: Government Accountability Office
GMF	: German Marshall Fund
GK	: Güvenlik Konseyi
ICG	: International Crisis Group
IAEA	: International Atomic Energy Agency
ILSA	: Iran-Libya Sanctions Act
IMF	: International Money Fund
INFCIRC	: Information Circular
IRIB	: Islamic Republic of Iran Broadcasting
IRGC	: Iranian Revolutionary Guards Corps
IRNA	: Islamic Republic News Agency
ISNA	: Iranian Students News Agency
KİS	: Kitle İmha Silahları
NAM	: Non-Alligned Movement
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
NCRI	: National Council of Resistance of Iran
NIE	: National Intelligence Report
NPT	: Non-Proliferation Treaty
ODGP	: Ortak Dış ve Güvenlik Politikası
OECD	: Organization for Economic Cooperation and Development
OJ	: Official Journal
OMV	: Österreichische Mineralölverwaltung
OPEC	: Organization of the Petroleum Exporting Countries
PJAK	: Partiya Jiyan-e Azad-e Kurdistan
PKK	: Partiya Karkeren-e Kurdistan
R&D	: Research and Development
RFE	: Radio Free Europe
TCA	: Trade and Cooperation Agreement

TİA	: Ticaret ve İşbirliği Antlaşması
UAEA	: Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı
UN	: United Nations
UNSC	: United Nations Security Council
US	: United States
USAK	: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu
VOA	: Voice of America
WMD	: Weapons of Mass Destruction

ÖNSÖZ

Bu çalışmada dünya gündeminin ilk sıralarında yer alan ve hâlihazırda devam etmekte olan İran nükleer krizi ele alınmış ve Avrupa Birliği ile ABD'nin bu kriz sürecindeki rolü ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Bahsi geçen krizin Türkiye'nin yanı başındaki bir ülkede cereyan ediyor olması bu konunun seçilmesinde etkili olmuştur. Özellikle Irak Savaşı sonrasında daha fazla kaosa sürüklenen ve yeniden şekillenme noktasına gelen Ortadoğu bölgesinde önemli gelişmelerin yaşandığı bu dönemde, olayların seyrini değiştirebilecek ve bölgenin kaderini etkileme özelliğinde olabilecek İran nükleer krizi ve global bir aktör olma arzusunda olan Avrupa Birliği'nin bu krizi çözmedeki başarısı tarafsız ve önyargısız bir şekilde ele alınarak incelenmeye çalışılmıştır.

Farsça kaynaklara ve İranlı yetkililere erişim imkânı, yaklaşık iki buçuk yıllık bir araştırmanın sonucunda ortaya çıkan bu çalışmanın daha kapsamlı yapılabilmesinde önemli avantajlar sağlamıştır. Kriz hususunda yerel ve uluslararası resmi yetkililerle doğrudan görüşmeler yapılması, konunun daha net bir resminin çekilebilmesinde önemli bir yere sahip olmuştur. Konunun çok güncel ve sıcak oluşu ise önemli bir handikap olmuştur. Yaşanan olaylar içerisinde olayların dışına çıkabilmek ve soğukkanlı bir şekilde evrensel ve bilimsel kriterlere göre konuyu değerlendirmek çalışmanın karşılaştığı en önemli sorunların başında gelmiştir. Bu sorunu aşabilmek için tarafların görüşleri olabildiğince bilimsel süzgeçten geçirilmiş ve tarafların ifadeleri olabildiğince ilk el kaynaklardan alınmaya çalışılmıştır. Bu maksatla çeşitli mülakatlar yapılmış ve ilgili ülkelerin kaynaklarından yararlanılmıştır. Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde geniş kapsamlı bir kaynak taraması yapılarak konuyla ilgili birincil ve ikincil kaynaklara ulaşılmış ve tüm verilerin incelenmesi suretiyle analitik bir çalışmanın ortaya çıkarılmasına özen gösterilmiştir.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında emekleri geçenleri de unutmamak gerekir. İlk olarak Prof. Dr. Füsün Arsava'ya destek ve katkıları için teşekkür etmek isterim. Daha sonra gerek araştırmalarım sırasında gerekse kitabın yazım aşamasındaki süreçte yönlendirmeleri ve eleştirileriyle çalışmama destek olan ve konuya farklı açılardan bakmamı sağla-

yan değerli hocam Doç. Dr. Sedat Laçiner'e de ayırdığı zaman ve desteği için teşekkür borç bilirim. Bunun haricinde bana verdikleri manevi destek ve gösterdikleri sabır için başta sevgili eşim Hakan Ekinci'ye, daha sonra değerli iş arkadaşlarım ve hocalarımdan oluşan USAK ailesine teşekkür etmek isterim.

Arzu CELALİFER EKİNCİ

Ocak 2008, Ankara

GİRİŞ

İran nükleer krizinin başlangıç noktası 14 Ağustos 2002 tarihinde gündeki muhalif örgüt NCRI'nın¹ temsilcisi Alireza Jafarzadeh'nin² Washington'da yaptığı basın açıklamasıyla anılmaktadır³. Bahsi geçen açıklamalar⁴, bugüne kadar devam eden bir krizin temelini atmış ve bu tarihten sonra İran nükleer krizi dünya gündeminin ilk sıralarında yerini muhafaza etmeye devam etmiştir.

21. yüzyıla girdiğimizde dünya, unutamayacağı ve etkilerini daha uzun bir süre yaşayacağı 11 Eylül saldırılarıyla çalkalanmış ve bu tarihten itibaren karşılıklı güç mücadeleleri değişik senaryolar üzerinden yürütülmeye başlamıştır. Ortaya çıkan bu durumun boyutları da her geçen gün tüm dünyayı tehdit edebilecek seviyelere ulaşmıştır. 11 Ey-

¹ 'National Council of Resistance of Iran', İran Ulusal Direniş Konseyi, İran dışında mevcut İslam rejimine muhalif şemsiye bir örgüt olarak faaliyet göstermektedir. Yurtdışında faaliyet gösteren bu örgütün bünyesinde farklı siyasi partiler ve hareketler bulunmaktadır. NCRI, dünyada terörist örgüt olarak tanınan Halkın Mücahitleri Örgütü'nün siyasi kanadı olarak faaliyet göstermektedir. Halkın Mücahitleri Örgütü ile ilişkili bir grup olmasından dolayı da başta ABD olmak üzere birçok ülkenin terörist örgütler listesinde yer almaktadır. Örgütü ayrıntılı olarak incelemek için bkz: <http://www.ncr-iran.org>

² Alireza Jafarzadeh, mensubu olduğu örgüt, İran rejimi hakkındaki görüşleri ve açıklamaları, son olarak nükleer programla ilgili iddiaları ve çözüm önerileri için bkz: Alireza Jafarzadeh, *The Iran Threat: President Ahmadinejad and Coming Nuclear Crisis*, (NY: Palgrave McMillan, 2007)

³ Jafarzadeh İran'ın uluslararası koruma rejiminin bilgisi haricinde gizli faaliyetler yürüttüğüne yönelik iddialarına aşağıdaki sözlerle başlamıştır:

"Bugün açıklayacağım, NCRI Savunma ve Stratejik Araştırmalar Komitesi'nin İran'daki Halkın Mücahitleri Örgütü merkezinin katkılarıyla elde ettiği bilgiler ve yaptığı kapsamlı araştırmaların ürünüdür. Her ne kadar İran rejiminin görünen temel nükleer faaliyetleri Buşehr Nükleer Santrali etrafında cereyan ediyor gibi görünüyor ve düşünülüyorsa da, gerçekte İran'ın Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın (IAEA) bilgisi dâhilinde olmayan birçok gizli nükleer programı bulunmaktadır. En önemli gizli projelerin başında Natanz'deki nükleer tesis gelmektedir. Natanz İsfahan'ın kuzeyine 100 mil uzaklıktadır. Diğerleri ise Arak'taki nükleer tesislerdir. Arak, İran'ın merkezinde Tahran'ın güneyine 150 mil uzaklıktaki bir şehirdir. İşte bu iki proje İran tarafından bugüne kadar gizli tutulmuştur..."

⁴ 41 dakikalık basın açıklaması için bkz: 'Iran and Nuclear Weapons', Press Conference, C-SPAN Video Library, Washington, 14 Ağustos 2002 http://www.cspanarchives.org/library/index.php?main_page=product_video_info&products_id=172005-1&highlight= (Erişim Tarihi: 14 Eylül 2005) Yazılı metin için bkz: *New Information on Top Secret Projects of the Iranian Regime's Nuclear Program: Remarks by Alireza Jafarzadeh*, Wisconsin Project on Nuclear Arms Control, Washington, 14 Ağustos 2002

lül saldırıları sonrasında süper güç ABD, küresel terörizme karşı savaş açtığını ilan ederek, İran, Irak ve Kuzey Kore'den oluşan bir 'Şer Eksenini'⁵ saptamış ve bu ülkelere karşı kendi savaşını ilan etmiştir. Bu bağlamda 2002 yılının sonlarına doğru başlayan ve günümüze kadar devam eden İran nükleer krizi, ABD'nin son dönemdeki öncelikli konuları içerisine girmiş ancak izlenen elverişsiz politikalar dolayısıyla bu kriz, her geçen gün daha karmaşık bir hale dönüşerek varlığını devam ettirmiştir.

ABD'nin Ortadoğu politikasının yeniden şekillenmesinde büyük oranda payı olan yeni muhafazakârların duruşu ve seçtikleri tek taraflı saldırgan politikalar sayesinde de yakın tarihte Afganistan ve Irak savaşları yaşanmış ve etkileri günümüzde halen devam etmektedir. Kitle imha silahlarına sahip olduğu ve terörizme destek verdiği gerekçesiyle Irak'ı işgal eden ABD'nin üzerinden 5 yıl geçmesine rağmen halen o topraklarda bulunuyor olması, üstüne üstlük Irak'ı işgal ettikten sonra işgal nedeni olarak öne sürdüğü kitle imha silahlarının gerçekte var olmadıklarının anlaşılması, diğer taraftan Irak'ta demokrasi yerine şiddet ve etnik çatışmaların hâkim olması ABD politikalarının ve güvenirliliğinin önemli oranda sorgulanmasına neden olmuştur. Bunun üzerine henüz Irak cephesini kapatmadan kendisine daha büyük ve zorlu bir hedef belirleyerek aynı argümanları bu sefer de İran için kullanması ve kitle imha silahları ve terörizme destek veren ülkelerle mücadele politikasına İran üzerinden devam etmek istemesi birçok soru işaretinin yanı sıra kaygıları da beraberinde getirmiştir. İran örneğinde ABD'nin izlediği politikalar, İran'ın var olduğu iddia edilen "nükleer silahlara sahip olma niyetini" bertaraf etmekten ziyade bu niyeti kamçılama ve motivasyonu artırma vazifesi görmüştür. Bu nedenle Irak örneğini tekrar yaşamak istemeyen Avrupa Birliği, İran krizini diplomatik yollarla çözmek ve ortaya çıkabilecek felaket senaryolarını engellemek amacıyla aktif olarak arabuluculuk yapma rolünü üstlenmiş ve üç önemli üyesi olarak adlandırabileceğimiz İngiltere, Fransa ve Almanya'nın öncülüğünde bir müzakere süreci başlatmıştır.

Avrupa Birliği'nin bu üç önemli üyesinin, İran nükleer krizinin çözülmesinde arabuluculuk rolüne soyunmalarının ardında üç temel neden aranabilir. Birincisi; Irak benzeri ikinci bir tecrübe daha yaşamak istememeleri ve bu nedenle ABD politikalarını dengeleyici bir rol üstlenmeye karar vermiş olmalarıdır. İkincisi; nükleer silahların yayılmasını önleme hedefi her ne kadar önemliyse de İran'ın önemli bir ticari partner olması ve bu partneri kaybetmemek adına hesaplı bir yol haritasının izlenmesine duyulan ihtiyaçtır. Sonuncusu da küresel bir aktör

---

⁵ İngilizce karşılığı 'Axis of Evil' olup, Irak, İran ve Kuzey Kore'yi kapsamaktadır.

olma hedefine odaklanan Avrupa Birliği'nin, İran nükleer krizinin çözüme kavuşturulmasıyla önemli bir prestij kazanacak olması ve bu durumun ortak dış ve güvenlik politikasının başarı hanesine yazılacak olmasıdır.

İran; bulunduğu coğrafi konum, köklü tarih ve devlet geleneği, demografik yapısı ve sahip olduğu zengin doğal kaynaklarıyla Ortadoğu'nun önemli ülkelerinden biri sayılmakta ve bölgedeki birçok ülkeden farklılık arz etmektedir. Bu nedenle İran'a karşı izlenecek politikalar ve atılacak adımlar sadece bölge ülkelerini etkilemekle kalmayıp, dolaylı olarak dünyayı da etkileme potansiyelini bünyesinde barındırmaktadır. Dünyanın artan enerji ihtiyacı ve İran'ın ikinci büyük enerji hammaddeleri tedarikçisi olduğu gerçeği göz önünde bulundurulunca, İran'a karşı izlenecek politikalar ve İran'ın atacağı adımların mahiyetini önemli kılmaktadır. İran konusundaki çalışmalarıyla bilinen Kenneth Pollack *"Afganistan ve Irak'ta kullandığımız yöntemleri İran'a karşı kullanmamız yapacağımız en büyük hata olacaktır"*⁶ sözleriyle bu durumu güzel bir şekilde açıklamıştır.

Diğer taraftan nükleer enerji; literatürde de tanımlandığı şekliyle 'ikiyüzlü' bir teknoloji olduğundan, barışçıl amaçlarla kullanılabilirdiği kadar, felaket senaryoları için de kullanılabilmektedir. Bu nedenle Batı devletlerinin kitle imha silahlarıyla mücadele amaçları kapsamında nükleer teknolojiye sahip olmak isteyen yeni devletler konusundaki kaygılarının tamamen asılsız olduğunu söylemek yanlış olacaktır. Ancak artan enerji ihtiyaçlarına alternatif olarak geliştirilen nükleer teknolojinin, yanlış ellere geçtiği zaman telafisi mümkün olmayan sonuçları beraberinde getirebileceği gerçeğini saklı tutarak, silahsızlanma ve koruma rejimlerine üye olan devletlerin bu teknolojiden yararlanma haklarının da mahfuz olduğunu hatırlatmak gerekir.

Çalışmamıza konu olan İran örneğinde de benzer bir sorun yaşanmaktadır. 2002 yılında yapılan açıklamalar sonucunda İran'ın bilgilendirmekle sorumlu olduğu bir takım faaliyetlerinin UAEA'ya bildirilmediği ve üstü kapalı bir şekilde yürütüldüğü ortaya çıkmış olsa da daha sonra yapılan denetimlerde İran'ın nükleer silah programı yürüttüğüne dair herhangi somut bir bulguya rastlanılmamıştır. Ancak her ne kadar İran, NPT⁷ Antlaşması'nın imzacılarından biri olarak nükleer teknolojiye erişim ve bu alanda faaliyetler yürütme hakkına sahip olsa da, kriz sonrasında uluslararası platformdaki güvenilirliği zedelenmiştir. Bu nedenle İran'ın nükleer program alanındaki hakları ulus-

⁶ Kenneth M. Pollack, *The Persian Puzzle: The Conflict Between Iran and America*, (N.Y: Random House, 2005), s. xxiii

⁷ Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması

lararası platformda genel kabul görse de, İran'ın güven ortamını yeniden oluşturması ve kaygıları giderene kadar faaliyetlerini minimum düzeyde tutması hususunda da ortak bir kanaat oluşmuştur.

Bu çerçeveden bakıldığında; İran'ın krizin başladığı yıllarda zedelenen imajını onarmak adına önemli adımlar attığı ve gerek UAEA gerekse Avrupa Birliği ülkeleri ile işbirliği çerçevesi çizmeye çalıştığı söylenebilir. Ancak ortadaki kriz, salt bir nükleer krizden ibaret olmadığı ve ABD ile İran'ın üstünlük yarışının sahnelendiği bir platforma dönüştüğü için bahsi geçen krizle ilgili tüm çabalar yetersiz kalmış ve günümüzde halen krize bir çözüm bulunamamıştır. ABD, nükleer kriz müzakerelerinin Avrupa Birliği tarafından yürütülmesini kabul etmiş olsa da bu sürece gerektiği kadar yardımcı olmamıştır. Nitekim yumuşak politika (*soft policy*) araçlarından yararlanan Avrupa Birliği ve sert politika (*hard policy*) araçlarına başvuran ABD arasındaki farklılıklar fazlasıyla hissedilmiş ve sürece de yansımıştır. Bu nedenle Avrupa Birliği'nin ortaya koymaya çalıştığı çözümler de hep neticesiz kalmıştır. Her ne kadar krizin son dönemlerinde Avrupa Birliği de ABD politikalarına yakın durmaya başlamış olsa da ortak bir stratejinin var olmaması ve ikna edici araçlara başvurmaktansa zorlayıcı önlemlere başvurulmuş olması krizin tıkanma noktasına gelmesine neden olmuştur.

Yukarıda çizilen genel çerçeveden hareketle bu çalışmada İran nükleer krizinde Avrupa Birliği'nin rolü ve kriz sürecine etkisi değerlendirilecektir. Avrupa Birliği'nin ABD gibi olaya taraf olmaması, Avrupa Birliği üzerinden ele alınacak olan bu konunun daha nötr bir şekilde incelenebilmesine olanak tanıyacaktır. Zira nükleer krizi sadece İran veyahut ABD açısından ele almak, konuya tek taraflı bakma riskini de beraberinde getirebilecektir.

Bu amaç doğrultusunda Avrupa Birliği'nin İran nükleer krizindeki rolü hususunda birtakım temel sorular üzerinde durulacak ve bu sorulara yanıtlar aranmaya çalışılacaktır. Son olarak da bahsi geçen krizin ardında yatan temel etkenler ele alınarak, bu bağlamda sorununun çözülmesine katkısı olabilecek alternatifler değerlendirilecektir.

Bu çalışmanın amacı, son dönemin önemli olaylarından birini tüm boyutlarıyla incelemek ve bu denli hassas bir konuya objektif bir bakış açısıyla yaklaşabilmektir. Önyargılarla dolu, bilgi kirliliğinin had safhada olduğu, tarafların propagandaları altında kalan, aynı zamanda Ortadoğu, küresel dengeler ve Türkiye için son derece hayati olan bir sorunu ele almak ve bu konuda olabildiğince tarafsız ve bilimsel verileri ortaya koyabilmek bu çalışmanın en önemli amaçlarından birini teşkil etmektedir. Çalışma bu bağlamda hem İran'ın hem ABD'nin hem de temel konumuzu teşkil eden Avrupa Birliği'nin krizle ilgili gerçek

görüşlerini, propaganda materyallerinin ötesinde, gerçek ve olabildiğince bilimsel kaynaklardan yararlanarak ortaya koymaya çalışacaktır. Dolayısıyla bu çalışmanın ilk amacı; İran nükleer krizinin nedenlerini, gelişimini ve ilgili aktörlerin pozisyonlarını ortaya koymak ve bu sürecin çözümlenmesi adına izlenen yol haritalarının incelenmesi ve değerlendirilmesi olacaktır. İkinci amacımız; Avrupa Birliği'nin İran nükleer krizindeki rolünü ve bu rolün kriz boyunca evrimini anlamaktır. "Avrupa Birliği nasıl bir rol oynuyor?", "Avrupa Birliği, ABD'den bağımsız bir aktör olarak hareket edebiliyor mu?", "Avrupa Birliği, krizin çözümünde bir arabulucu olabilir mi ve alternatifler sunabilir mi?" hususları çalışmanın yanıtlarını arayacağı temel sorular arasında olacaktır. Takdir edilecektir ki Avrupa Birliği her ne kadar supranasyonel bir yapılanma olma iddiasında olsa da halen üye devletler arasındaki görüş farklılıkları varlığını sürdürmektedir. Bu nedenle uluslararası bir yapı olarak Avrupa Birliği'nin İran nükleer krizine ilişkin politikaları ele alınmakla birlikte üye devletlerin krizdeki rolleri ve temel amaçları da anlaşılmaya çalışılacaktır. Avrupa Birliği'nin bu krizdeki pozisyonunu hangi ülkenin etkilediğini bulmak ve onların ABD ile ilişkilerini analiz etmek de çalışmanın diğer önemli bir amacı olacaktır. ABD'nin krize ilişkin tutumunu incelemek ve transatlantik farklar ve benzerlikleri ortaya koymak ise bu çalışmanın diğer bir amacını teşkil etmektedir.

İran nükleer krizini önemli yapan bir diğer husus şüphesiz Türkiye'nin kriz bölgesine olan yakınlığı ve krizin maliyetlerinden ciddi bir şekilde etkilenme olasılığıdır. İran Türkiye'nin iyi ilişkiler geliştirmeyi hedeflediği büyük bir komşusudur buna karşın ABD, Ankara'nın yarım asrı geçen müttefikidir. İkisi arasında meydana gelecek çatışmadan en olumsuz şekilde etkilenecek ülkelerin başında Türkiye'nin geleceği aşîkârdır. Ayrıca Türkiye, Avrupa Birliği ile tam üyelik görüşmelerini sürdüren ve hemen hemen tüm siyasi sahalarda Avrupa Birliği ile uyumlu hale gelmeye çalışan bir ülkedir. Bu üç veri dikkate alındığında İran nükleer krizinin nasıl geliştiği ve bu krizde Türkiye'nin tam üye olmak istediği Avrupa Birliği'nin nasıl bir tutum takındığı meselesi Türkiye için oldukça önemlidir. Çalışma, bu varsayımın bir sonucu olarak İran, ABD ve Avrupa Birliği arasındaki bir krizin nasıl geliştiği ve nasıl sonuçlandırıldığının Türkiye için çok önemli olduğu düşüncesindedir. Bu nedenle elinizdeki çalışmanın belki de en önemli amacı Türkiye için hayati bu üç aktör arasındaki ilişkilerin doğasını İran nükleer krizinden yararlanarak, onu örnek bir çalışma olarak Türkiye için ortaya koyabilmektedir.

Halihazırda devam etmekte olan güncel bir konu incelendiğinden, belirli bir dönemin baz alınması ve konuya ilişkin zaman sınırlaması

getirilmesi gerekli görülmüştür. Bu bağlamda çalışma 2002-2008 periyodunu ele almaktadır. Yukarıda da belirtildiği üzere İran nükleer krizi rejime muhalif unsurlardan birinin yaptığı açıklamalarla 14 Ağustos 2002 tarihinde başlamıştır. Krizin halen devam ediyor olmasına karşın çalışmanın mantığı gereği incelenen dönem 2008 yılının Kasım ayı ile sınırlandırılmıştır. Bilindiği üzere 2007 Kasım'ında ABD'nin on altı önemli istihbarat birimi ortak bir rapor yayınlamışlar ve İran'ın 2003 yılında nükleer silah programını durdurduğunu ve bir daha başlatmadığını, diğer taraftan İran'ın yakın bir gelecekte nükleer silah teknolojisine sahip olamayacağını belirtmişlerdir. Çalışma Avrupa Birliği'nin İran nükleer krizine bakış açısını temel alıyor olmasına karşın ABD Ulusal İstihbarat Raporu⁸, İran nükleer krizinin gidişatını önemli oranda etkilemiş, tansiyonu düşürmüş, sadece İran ve ABD'nin politikalarını değil Avrupa Birliği'nin de krize yönelik yaklaşımını etkilemiştir. Sonrasında ise Amerikan Başkanlık seçimleri yapılmış ve İran nükleer krizine ilişkin katı bir tutum içerisinde olan Başkan Bush'un yerine en azından İran'la diyalogları başlatarak tıkanma noktasına gelen krize farklı bir boyuttan yaklaşacağını söyleyen Barack Obama seçilmiştir. Bu nedenle çalışma; krizin başladığı 2002 sonu ve yeni Başkan Barack Obama'nın seçildiği Kasım 2008 zaman dilimi içerisinde ABD'nin ve Avrupa Birliği'nin yürüttüğü politikaları ve politikaların mevcut bir tehdidi ortadan kaldırmak veya sınırlandırmakta ne kadar başarılı olduğunu ayrıntılı bir şekilde analiz etmeye çalışacaktır. Elbette krize zemin hazırlayan tarihi ve siyasi arka plan gerektiği ölçüde çalışmada yer almıştır. Ancak belirtilmiş olan periyot dışında kalan gelişmelerin detaylarını bu çalışmaya dahil etmek mümkün olmamıştır.

Konunun çok güncel ve sıcak oluşu, çalışmanın yazarı için önemli bir diğer handikap olmuştur. Yaşanan olaylar içerisinde olayların dışına çıkabilmek ve soğukkanlı bir şekilde evrensel ve bilimsel kriterlere göre konuyu değerlendirmek çalışmanın karşılaştığı en önemli sorunların başında gelmiştir. Bu sorunu aşabilmek için yazar, mümkün meritebe tarafların görüşlerini bilimsel süzgeçten geçirmiş ve tarafların ifadelerini olabildiğince ilk el kaynaklardan almaya çalışmıştır. Bu maksatla çeşitli mülakatlar yapılmış ve ilgili ülkelerin kaynaklarından yararlanılmıştır.

Bilindiği üzere 1979 İslam devrimi sonrasında İran, yoğun bir ideolojik etki altına girmiştir. Devrimin üzerinden 29 yıl geçmesine rağmen, her ne kadar dış politikada ideolojiden ziyade pragmatik (faydacı) bir yaklaşım benimseme yoluna gidilmiş olsa da, bu süre zarfında kendi-

---

⁸ Rapor için bkz: 'Iran: Nuclear Intentions and Capabilities', *Press Release*, Office of the Director of National Intelligence, Kasım 2007

sini farklı şekillerde yenileyen rejimin iç ve dış siyasetinde halen ideolojik etkilerin varlığı devam etmektedir. Bu durum, incelenen alanda bir anlamda bilgi kirlenmesine yol açmış ve duygusal boyutlarını artırmıştır. İran devletinden gelen bilgilerin yoğun bir kısmı ideolojik bir bakış açısı içermekte ve İran'ın gerçek niyet ve hedeflerini ortaya koymaktan ziyade propaganda ve savunma maksatlı görünmektedir. Aynı şekilde bazı İranlı araştırmacı ve bilim adamları için konu tabu niteliği taşımakta ve bu durum İran kaynaklı kitap ve makalelerden yararlanmayı güçleştirmektedir. Diğer taraftan İran nükleer krizi, ABD Hükümeti için de hayati dış politika önceliklerinden birini oluşturmaktadır ve tıpkı İran devleti kaynaklı bilgilerde gördüğümüz gibi ABD kanadından gelen bilgiler de daha çok bilinçli olarak seçilen manipülatif bilgilerdir. Bu noktada İsrail'in İran ile husumeti ve ABD ile yakınlığı sayesinde sistematik ve ısrarlı bir şekilde İran nükleer krizi ile ilgili manipülatif bilgiler ürettiğini hatırlatmak gerekir. Örneğin internette bu konuyla ilgili bir araştırma yapıldığında elde edilecek bilgilerin yüzde seksen gibi bir oranının Amerikan ve İsrail devlet birimlerince hazırlandığı ve piyasaya sürüldüğü görülecektir. ABD'deki medya ve üniversitelerin İran'a nazaran fazlasıyla özgür olmalarına karşın böylesi sistematik ve güçlü bir manipülasyon karşısında alternatif üretebilmeleri de zorlaşmaktadır. Bu bağlamda yazar, çalışmada hangi bilgilerin propaganda hangi bilgilerin gerçek veriler olduğunu tespit etmekte zorluklarla karşılaşmıştır. Dezenformasyon ve manipülasyona karşı temkinli olmak ve bilgileri süzgeçten geçirme ihtiyacı ise zorunluluk teşkil etmiştir.

Çalışmanın nispeten güncel bir dönemi kapsıyor olması nedeniyle bazı önemli arşivlere erişmek mümkün olamamıştır. Nitekim ABD ve Avrupa Birliği ülkelerindeki arşivler konuyla ilgili olarak uzunca bir süre açılmayacaklardır. İran'daki arşivler için de benzer bir durum sözkonusudur. Bu nedenle konunun güncelliği nedeniyle arşivlere erişim sorununun önemli handikaplar arasında yer aldığını belirtmekte fayda vardır.

Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde geniş kapsamlı bir kaynak taraması yapılarak konuyla ilgili birincil ve ikincil kaynaklara ulaşılmış ve tüm verilerin incelenmesi suretiyle analitik bir çalışmanın ortaya çıkarılmasına özen gösterilmiştir. Bu bağlamda İran'daki Dışişleri Bakanlığı Arşiv Müdürlüğü, Dışişleri Bakanlığı Uluslararası İlişkiler ve Siyasi Araştırmalar Merkezi (IPIS) Kütüphanesi, Dışişlerine bağlı Uluslararası İlişkiler Fakültesi (*Daneshkdeye Ravabet-e Beynol Melal*) ve Tahran Üniversitesi Kütüphanesi'nde yapılan araştırmanın haricinde Türkiye'de de Bilkent Üniversitesi, ODTÜ ve A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Kütüphaneleri ve A.Ü Avrupa Birliği Dökümantasyon Mer-

kezi'nde de kapsamlı bir araştırma yapılmıştır. Bu çalışmada kullanılan kitap ve makalelerin çoğunluğu Amerikalı, Avrupalı, Türk ve İranlı akademisyen ve araştırmacılar tarafından kaleme alınmıştır. Çalışmada kullanılan araştırma tekniklerinden bir diğeri de konuyla ilgili karar mercileri ve uzmanlarla yapılan mülakatlardır. Bu meyanda; İran nükleer kriz sürecinin kilit isimlerinden olan 2005-2007 döneminin Başmüzakerecisi *Ali Larījani*, UAEA Müzakere Heyeti Karşılama ve İşbirliği Komitesi Başkanı *Ali Asghar Soltanieh*, İran Dış İşleri Bakanlığı Siyasi ve Uluslararası İlişkiler Genel Müdürü *Alımad Beyginejad* haricinde İran'ın Ankara'daki eski Büyükelçisi *Firouz Dowlatabadi* ve sonrasında Büyükelçi vekili olarak görev yapan *Gholamreza Bagheri Moghaddam*, diğer birkaç ilgili ülkenin büyükelçileri, Türkiye Atom Enerjisi Kurumu Başkanı *Okay Çakıroğlu* gibi diğer önemli siyasi ve teknik simalarla da görüşmeler yapılmış ve konuyla ilgili fikirleri alınmıştır. Siyasi ve teknik alandaki isimlerin haricinde spesifik olarak konuyla ilgilenen Türk, İranlı ve Batılı uzmanlarla da görüşmeler yapılmıştır.

Bu çalışmaya ışık tutan önemli kaynakların başında, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı Raporları ve Kararları gelmektedir. Daha sonra konuya müdahil olan taraflardan Avrupa Birliği'nin Zirve Kararları, Zirve Sonuç Belgeleri, Konsey Kararları, Komisyon Bildiri, Rapor ve Kararları da çalışmada önemli bir yere sahip olmuştur. Krize müdahil diğer taraflardan biri olan ABD'nin bu konudaki resmi rapor, karar ve basın açıklamalarının da ayrıca belirtilmesi gerekir. Diğer taraftan krizin son dönemlerinde konuya müdahil olan BM Güvenlik Konseyi'nin rapor ve kararları da çalışmada önemli bir yere sahip olmuştur. İran yönetiminin krize ilişkin karar ve resmi açıklamalarından da yararlanılmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında önemli oranda katkı sağlayan araştırma tekniklerinden bir diğeri de İran nükleer krizi ile ilgili gerçekleşmiş olan konferanslar, seminerler, paneller, beyin fırtınaları, çalıştaylar ve bilgilendirme toplantılarına katılım olmuştur. Gerek bizzat bahsi geçen bu toplantılara katılım sonucunda alınan bilgiler, gerekse dünya çapında bu konuyla ilgili yapılan önemli toplantı ve konferansların sonuç raporları bu çalışmanın yapılabilmesinde önemli katkılar sağlamıştır.

Başvurulan diğer kaynaklar arasında; bu konuda yazılmış sınırlı sayıdaki tezler de bulunmaktadır. Bu çalışmanın ortaya çıkmasında önemli oranda katkı sağlayan ve İran nükleer kriz sürecinin kronolojik olarak takip edilebilmesini kolaylaştıran gazeteleri de unutmamak gerekir. Araştırma süresince kapsamlı bir gazete arşiv taraması yöntemi

de kullanılmıştır. Türkiye’de ağırlıklı olarak Batı medyasına yer veriliyor olması dolayısıyla bu çalışmada tüm tarafların tezlerini ortaya koyma ve tarafsız bir bakış açısıyla olaya yaklaşabilmek adına İran gazete arşivlerine ve bu gazetelerdeki haberlere de yoğun bir şekilde yer verilmiştir. İran gazete arşivlerinde yapılan araştırmalar krizin tam bir resminin çekilebilmesinde ve İran tarafının görüşleri hakkında bilgi sahibi olunmasında önemli katkı sağlamıştır. Bunun haricinde Batı basını ve Türk basını da detaylı bir şekilde taranmıştır.

Son olarak da gerek Türkiye’deki (USAK, ASAM, SETA ...), gerekse dünyadaki (CSIS, Heritage Foundation, EPC, Chatham House, Brookings Inst., IISS, GRC, Carnegie Endowment, Oxford Research Group, ...) birçok önemli strateji ve düşünce kuruluşunun İran nükleer krizi hakkındaki rapor ve anket çalışmalarına başvurulmuştur. Bu raporlar analitik bir çalışmanın yapılabilmesinde önemli katkılar sağlamışlardır.

Elinizdeki çalışmada olayların tarihsel geçmişi kronolojik olarak aktarıldıktan sonra kriz sürecindeki önemli aktörlerin politikaları incelenerek analitik bir yaklaşım metodu kullanılmıştır. Bu amaçtan hareketle bu çalışma; giriş ve sonuç bölümleri hariç toplam üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İran nükleer krizi ayrıntılı olarak anlatılmış, ikinci bölümde Avrupa Birliği’nin bu süreçteki rolü incelenmiş ve üçüncü bölümde de ABD’nin krize yaklaşımı ele alınarak transatlantik yaklaşımlardaki farklılıklar saptanmaya çalışılmıştır.

Birinci bölümde, İran nükleer krizi ve Avrupa Birliği’nin bu krizdeki rolünü incelemeye başlamadan önce dünyanın nükleer enerjiyle nasıl tanıştığı, nükleer teknolojinin dünyaya alternatif bir enerji olarak sunulmasının nedenleri ve bahsi geçen sivil nükleer teknolojinin barışçıl amaçlarla kullanılması için ne çeşit önlemler alındığına kısaca değinilecektir. Daha sonra İran’ın nükleer teknolojiye ilişkin hedefleri, çalışmaları ve bugün geldiği noktayı anlayabilmemize ışık tutması adına İran nükleer programının tarihsel arka planı aktarılacaktır. Öncelikle nükleer programın başladığı yıllara gidilerek Şah dönem incelenecektir. Ardından İran İslam Devrimi’nin yapıldığı tarihten nükleer kriz sürecinin başladığı tarihe kadar geçen süre ele alınacak ve iki dönem arasındaki farklılıklar gösterilmeye çalışılacaktır. Zira Şah dönemi İran’ı ABD’nin sıkı bir müttefiki iken, İslam Cumhuriyeti İran’ı ABD’nin mutlak düşmanı haline gelmiştir. Dengelerin 180 derece değiştiği bu tabloda, Şah yönetimindeki İran için gerekli addedilen nükleer teknolojinin, İslam rejimiyle yönetilen İran için ‘yasak elma’ya dönüşmesi ve ABD’nin İran nükleer faaliyetlerini sınırlama çalışmaları anlatılmaya çalışılacaktır. Bu vesileyle ‘ABD müttefiki İran’da nükleer program’ ve ‘ABD düşmanı İran’da nükleer program’ arasındaki farklılıkların ince-

lenmesi kolaylaşacaktır. Diğer taraftan da İran'ın ABD'nin engellemele-
rine rağmen nükleer teknoloji kapasitesine erişim çabalarına değinile-
cektir. Konunun tarihsel geçmişinin ardından da rejim muhalifi Halkın
Mücahitleri Örgütü'nün açıklamaları sonrasında ortaya çıkan tesislerle
birlikte başlayan ve henüz çözölemeyen uzun soluklu İran nükleer kriz
süreci kronolojik sırayla ele alınacak ve tüm resmi belgeler, resmi açık-
lamalar, resmi toplantılar, kamuoyu yoklamaları ve genel olarak bu
hususla ilgili gerekli kaynaklar taranmak suretiyle detaylı bir inceleme
yapılacaktır.

İran nükleer krizini ana hatlarıyla inceledikten ve Avrupa Birliği'nin
bu konuya nasıl müdahil olduğu hususuna değindikten sonra ikinci
bölümde de Avrupa Birliği'nin kriz süresince izlediği politikalar ve bu
politikaların ne ölçüde etkili olduğu değeriendirilmeye çalışılacaktır.
Ancak kriz sürecine girmeden, öncelikle Avrupa Birliği'nin dış politika
oluşumundaki hedef, ilke ve önceliklerine kısaca değinilerek, Avrupa
Birliği dış politikasında İran'ın yeri ve önemine bakılacaktır. Nitekim
Avrupa Birliği'nin dış politikası ve güvenlik algılamalarına değinme-
den, oluşturduğu politikaları kavramak ve İran nükleer krizi gibi ol-
dukça karmaşık bir konuda sorun çözücü bir aktör olma hevesini anla-
yabilmek zorlaşacaktır. Bu nedenle öncelikle ortak dış ve güvenlik po-
litikası ve bu politika çerçevesinde Avrupa Birliği'nin dış politika önce-
liklerine değinilecek, sonrasında ise Avrupa Topluluğu / Avrupa Bir-
liği'nin İran Devrimi sonrasında İran'a yönelik izlediği dış politika
stratejileri anlatılmaya çalışılacaktır. Bu amaçtan hareketle İran – Av-
rupa Birliği ilişkileri dört döneme ayrılmak suretiyle incelenecektir. İlk
aşamada devrim sonrasında (1979–1989) Avrupa Topluluğu ve İran
arasında minimum seviyelerde seyreden ilişkilerden bahsedilecek,
daha sonra Avrupa Topluluğu / Avrupa Birliği'nin İran'ı sisteme ka-
zandırma maksadıyla '**angajman politikası**' (*Engagement Policy*) çerçe-
vesinde '**eleştirel diyalog**' (*Critical Dialogue*) süreci (1989–1997) başlat-
ması ve bu sürecin kesintiye uğraması ve daha sonra '**kapsamlı diya-
log**' (*Comprehensive Dialogue*) süreciyle (1997–2003) ilişkilerin yeniden
canlanması anlatılacaktır. Sonrasında ise başlayan nükleer kriz süre-
ciyle ilişkilerin farklı bir boyut kazanması ve Avrupa Birliği'nin ara-
buluculuk faaliyetlerine değinilecektir. Dördüncü ve son bölümü anla-
tırken de Avrupa Birliği'nin krizin ilk döneminde '**koşullu angajman
politikası**' (*Conditional Engagement Policy*) ile kısa vadeli başarılar elde
etmesi ancak ABD desteğinden yoksun olmak ve bu nedenle İran'a ye-
terince güçlü bir öneri paketi sunamamak nedeniyle krize kalıcı çözüm
getirememesi anlatılacaktır. Son olarak da Avrupa Birliği'nin krizin
ikinci döneminde daha sert bir tutum sergileyerek İran'ı ikna etme
maksadıyla politika değişikliğine gitmesi ve '**zorlayıcı diplomasi**'

(*Coercive Diplomacy*) stratejisine başvurması ele alınacak ve bu politika-
nın ne ölçüde başarılı olabildiği veya olacağı tartışılacaktır.

Çalışmamızın üçüncü bölümde ise; esasında krizin temel nedenle-
rinden birini teşkil eden bir konu anlatılmaya ve analiz edilmeye çalışılacaktır. Çalışmanın ilk iki bölümü boyunca, İran nükleer krizi ve Avrupa Birliği'nin bu süreçteki rolü incelenecektir. Ancak her iki bölümde de yeri geldikçe değinileceği üzere, ABD'nin müzakere masasında bizzat bulunmayışı bahsi geçen krizin çözümünü güçleştirmiştir. Bu nedenle bu bölümde; ABD ve İran arasındaki sorunların menşesine değinilerek, ABD'nin bu krizdeki tutumu ayrıntılı bir şekilde anlatılacaktır. Öncelikle ABD ile İran'ın devrim sonrasında birbirlerine karşı izledikleri politikalara kısaca değinilecek, daha sonra İran nükleer kriziyle başlayan süreçte ABD'nin nasıl bir tutum içerisinde olduğu ve bu süreçteki gelişmeleri ne ölçüde etkilediği incelenmeye çalışılacaktır. İran nükleer krizinin salt bir uluslararası sorundan ziyade ABD ve İran arasındaki bir inatlaşma oyununa dönüşmesine vurgu yapılacaktır. ABD'nin İran'a karşı ekonomik yaptırım veya askeri müdahale seçeneklerini devreye sokmak istemesi ve dünyanın buna tepkisi farklı boyutlardan incelenecek ve bahsi geçen seçeneklerin ne kadar etkili olabileceğinin analizi yapılacaktır. Genel bir analiz sonrasında ise İran örneğinde zorlayıcı diplomasinin etkili olup olmadığı tartışılacak ve muhtemel çözümler üzerinde durularak, ABD ile İran'ın opsiyonlarına dikkat çekilecektir. Son olarak da ABD ve Avrupa Birliği'nin konuya farklı yaklaşımları ve süreç içerisinde politikalarının örtüştüğü noktalar üzerinde durulacak ve İran hususundaki transatlantik farklılıkların genel bir çerçevesi çizilerek ortak bir stratejinin geliştirilmesi ihtiyacına değinilecektir.

***

Sonuç itibariyle; Ortadoğu bölgesinde önemli gelişmelerin yaşandığı bu dönemde, olayların seyrini değiştirebilecek ve bölgenin kaderini etkileme özelliğinde olabilecek İran nükleer krizi ve global bir aktör olma arzusunda olan Avrupa Birliği'nin bu krizi çözmedeki başarısı tarafsız ve önyargısız bir şekilde ele alınarak incelenmeye çalışılmıştır. Uzun zamandan beri İran konusunda araştırmalar yürütenlerin haricinde, İran'ı tanımak ve içerideki gelişmelere onların penceresinden bakabilmek, Farsça diline hâkimiyet ve Farsça kaynaklara, İranlı yetkililere erişim imkânı da bu çalışmanın daha kapsamlı yapılabilmesinde önemli avantajlar sağlamıştır. Kriz hususunda yerel ve uluslararası resmi yetkililerle doğrudan görüşmeler yapılması, konunun daha net bir resminin çekilebilmesinde önemli bir yere sahip olmuştur. Krize

ilişkin Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı raporları ve ilgili tüm rapor ve kararlar incelenerek, spekülasyonlara dayanmayan gerçek verilerle hareket edilmeye çalışılmıştır. Kısacası ilgili çalışmanın konuyla ilgili araştırma yapanlara ışık tutacak nitelikte hazırlanmasına özen gösterilmiştir.

Ortadoğu bölgesi önemli gelişmelere, belki de daha sancılı günlere gebe dir. Bu nedenle bölgedeki krizlerin detaylı olarak incelenmesi önem arz etmektedir. Zira çözüm üretebilmek için öncelikle krizleri ayrıntılı olarak analiz etmek gerekir. İran nükleer krizini incelemek ve olasılıkları okuyabilmek ise başta Türkiye olmak üzere tüm bölge ülkeleri için hayatidir. Bahsi geçen bölge devletleri ancak bu şekilde mantıklı yol haritaları çizebilme ve çıkarlarını koruyan stratejilerini belirleyebilme şansına sahip olacaklardır.

I. BÖLÜM

İRAN NÜKLEER PROGRAMININ TARİHSEL ARKA PLANI VE KRİZİN ORTAYA ÇIKIŞI

İran nükleer krizini ve Avrupa Birliği ile ABD'nin bu krizdeki rolünü incelemeye başlamadan; öncelikle dünyanın nükleer enerjiyle nasıl tanıştığı, nükleer silahlara nasıl ulaşıldığı ve bunun etkilerinin neler olduğuna göz atılacak ve nükleer teknolojinin dünyaya alternatif bir enerji olarak sunulmasının nedenleri ve bahsi geçen sivil nükleer teknolojinin barışçıl amaçlarla kullanılması için ne çeşit önlemler alındığına değinilecektir. Sonrasında ise İran'ın nükleer teknolojiyle ilk nasıl tanıştığı, o dönemdeki hedefleri ve faaliyetlerinin ne şekilde yürütüldüğü ele alınacaktır. Bu genel çerçeve, İran'ın nükleer teknolojiye ilişkin hedefleri, çalışmaları ve bugün geldiği noktanın anlaşılmasında önemlidir.

I. NÜKLEER ENERJİ YÜZYILI: DÜNYANIN NÜKLEER ENERJİYLE TANIŞMASI VE 'BARIŞ İÇİN ATOM' PROJESİ

Nükleer teknolojiyle ilk tanışan ve nükleer silah üretme kapasitesine erişerek bu silahları üreten ilk ülke ABD olmuştur. Hiroşima ve Nagazaki'de ürettiği bu silahları kullanan ABD, bu teknolojinin sonucuyla karşılaştıktan sonra, nükleer silahların yayılmasını engellemek maksadıyla belirli bir süre bu konudaki bilgilerini kimseyle paylaşmama kararı vermiştir. Ancak 1949 yılında Sovyetler Birliği'nin de nükleer silah geliştirebilme kapasitesine erişmesinden sonra, ABD bu teknolojiye ilişkin bilgilerini müttefiki olan İngiltere ile paylaşmıştır⁹. Daha sonra kendi firmalarını teknoloji transferi konusunda kısıtlayan ABD, İngiliz firmalarının bu yoldan ciddi kazançlar elde ettiğini görünce, nükleer teknolojinin barışçıl amaçlarla kullanılmasını ve nükleer

---

⁹ Pierre Chao, Robin Niblett, 'Trusted Partners: Sharing Technology within the US - UK Security Relationship', *CSIS Working Paper*, 26 Mayıs 2006, s. 12

silahların yayılmasının önlenmesini temel alan bir politika izleme yoluna gitmiştir¹⁰. Nükleer teknoloji konusundaki gizlilik politikasını değiştiren ABD'nin bu teknolojiyi dünyaya tanıtması, 1953 yılında ABD Başkanı olan Dwight Eisenhower'ın BM Genel Kurul toplantısında 'Barış için Atom' konuşmasını yapmasıyla gerçekleşmiştir¹¹.

'Barış için atom' projesiyle müttefik olarak görülen ülkelere küçük çaplı araştırma reaktörleri verilmiş ve bu ülkelerde gerekli teknolojinin transferi ile gerekli kadroların yetiştirilmesi politikası izlenmiştir. Bu projenin temel savlarından biri de nükleer güçten elektrik elde edilmesi ve fosil kaynakların daha az tüketilmesi idi ki, bu da bombaların yarattığı korkunç imajı temizlemek için iyi bir gerekçeydi. Amerika'da reklam kampanyaları ile birlikte santraller de çoğalmaya başlamıştır. Tüm açıklamalar ve tanıtımlar barışçıl nükleer teknolojinin mucizelerinden bahsetmekteydi. Barışçıl amaçla kullanılan atom o kadar mucizevî bir teknolojiydi ki uçaklarda, arabalarda, gemilerde kullanılabilecekti. Tarımdan tıp alanına kadar birçok alanda insanlığa 'faydası' olduğu argümanına önemle vurgu yapılmaktaydı¹².

Enerji santralleri bir yandan elektrik, bir yandan da Plütonyum üretmekteydiler. Enerji, tüketim toplumu içindi, üretilen enerjiden arta kalan plütonyum ise askerler ve politikacıların güç dengesindeki yerlerini korumaları içindi. 1963'te yasaklanıncaya kadar yer üstünde 2000'den fazla nükleer silah denemesi yapılmış, yasaklandıktan sonra ise yeraltında ve deniz altında denemelere devam edilmiştir.

1. Nükleer Silahlanma Sürecini Durdurma Maksadıyla Oluşturulan Uluslararası Rejim: NPT¹³

A. Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nın Oluşum Süreci

Yukarıda da bahsedildiği üzere ABD'nin gizlilik politikasını bozarak nükleer enerji teknolojisini paylaşmaya başlamasından sonra, büyük

¹⁰ ABD'nin bu konudaki politikası için bkz: Arnold Kramish, *The Peaceful Atom in Foreign Policy*, (N.Y: Harper & Row, 1963)

¹¹ Margaret L. Ryan and Daniel Horner, Ann MacLachlan, Mark Hibbs, 'Atoms for Peace at 50: The Legacy and the Future', *Nucleonics Week*, Vol. 44, Special Issue, 2003.

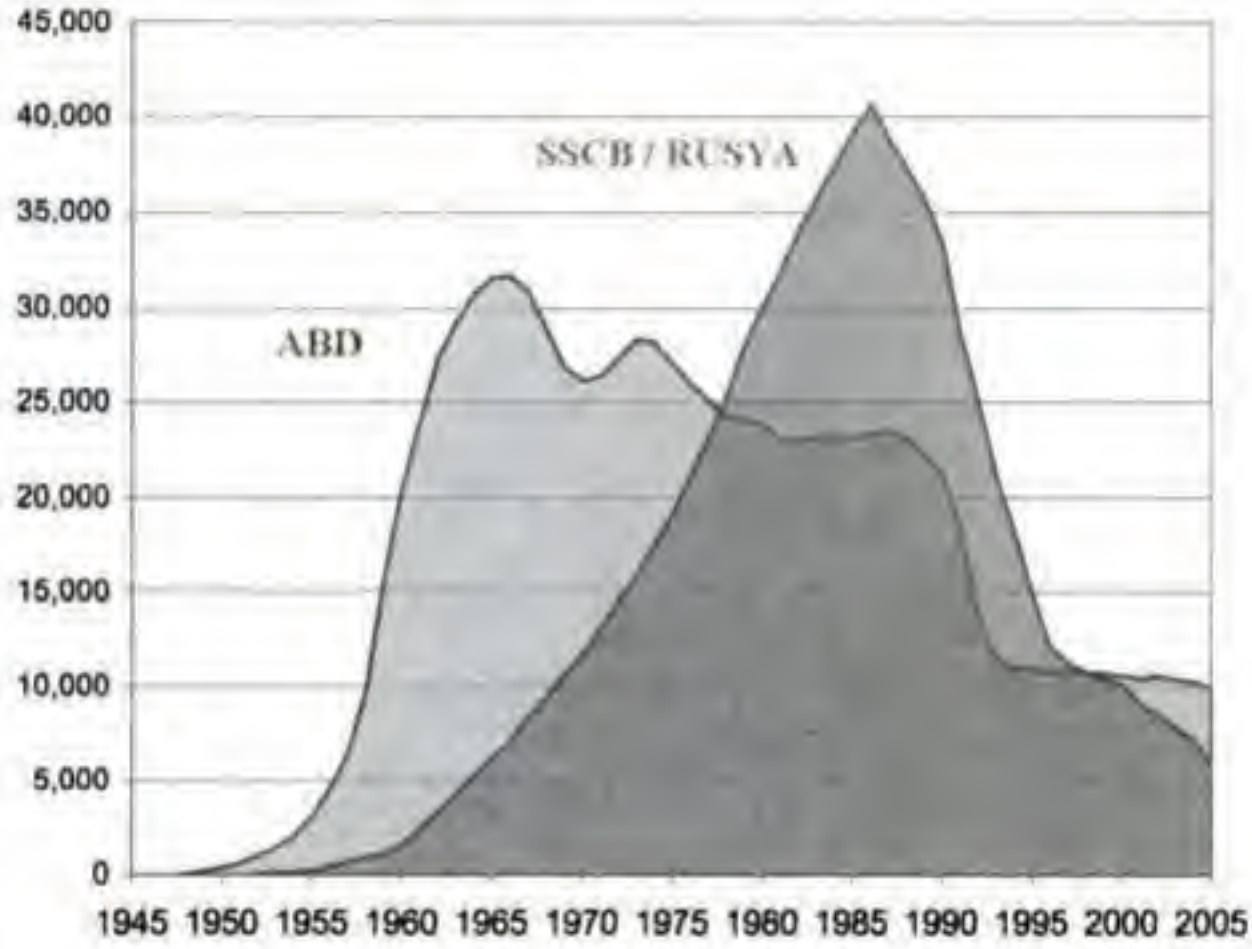
¹² Ayrıntılı bilgi için bkz: Martin Mann, *Peacetime Uses Of Atomic Energy* (New York: Thomas Y.Crowell Company, 1957)

¹³ NPT ve uluslararası koruma rejimi ile ilgili bkz: A.W. Marks (ed), *NPT: Paradoxes and Problems*, (Carnegie Endowment for International Peace, 1975), J. Cirincione, 'The Non-proliferation Treaty and Nuclear Balance', *Current History*, Vol: 94, Issue: 592, Mayıs 1995, s. 201-206, Achille Albionetti, 'The NPT Draft under Scrutiny', *Survival*, Vol: 9, No: 7, 1967, s. 223

devletler arasında artarak devam eden bir nükleer silahlanma yarışı başlamıştır. Bunu takiben de üretilen bu silahları deneme dönemine girilmiştir. ABD'yi takiben SSCB, İngiltere ve Fransa'nın ilk nükleer denemelerini gerçekleştirmelerinden sonra, ABD Başkanı Kennedy'nin isteğiyle yapılan bir çalışmada, gelecek 20 yılda yaklaşık 40 kadar ülkenin nükleer silah geliştirebileceği tespit edilmiştir.

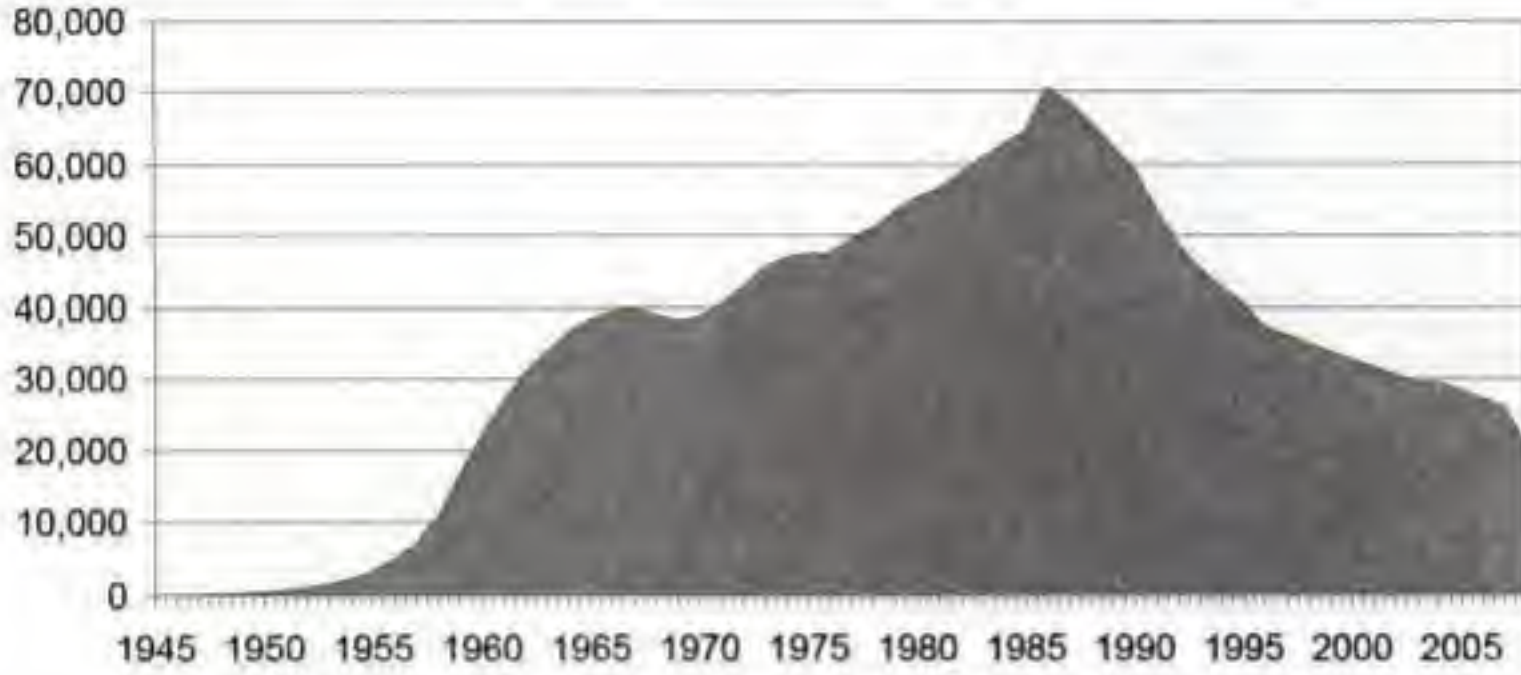
Grafik 1: ABD-Rusya Nükleer Silah Stokları¹⁴

¹⁴ Kaynak: http://en.wikipedia.org/wiki/Nuclear_weapon (Erişim Tarihi: 12 Ocak 2006)

Grafik 2: Dünyadaki Nükleer Silah Stokları¹⁵

Dönemin ABD Savunma Bakanı McNamara tarafından yapılan bu tespit sonrasında ABD ve Sovyetler Birliği, gidişat konusunda kaygılanmaya başlamışlardır. Ancak, bu durumun hangi araçlarla engellenmesi gerektiği konusunda görüş ayrılıklarına sahip olmaları nedeniyle herhangi bir girişimde bulunamamışlardır. Bu durum 1964 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'nin ilk nükleer silah denemesini gerçekleştirmesine kadar sürmüştür. Ancak bu tarihten sonra ABD ve Sovyetler Birliği aynı safta yer alma noktasına gelebilmişlerdir. Nihayetinde daha önce İrlanda'nın girişimiyle başlayan ve BM çatısı altında devam eden görüşmeler sonucunda Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması (NPT), 1 Temmuz 1968 yılında İrlanda'nın önerisi ile imzaya açılmış ve egemen devletlerin büyük bir çoğunluğu tarafından da imzalanmıştır. Bu antlaşmanın temel amacı, adından da anlaşılacağı gibi, nükleer silahların yayılmasının önüne geçilmesiydi.

B. NPT'nin Amaç ve İlkeleri

Bu antlaşma ana hatlarıyla 3 temel sütun üzerinde kurulmuştur.

1. Nükleer silahların yayılmasının önlenmesi
2. Silahsızlanma
3. Nükleer enerjinin barışçıl kullanımı

¹⁵ Hans M. Kristensen - Robert S. Norris, Federation of American Scientists and Natural Resources Defense Council, 2008, http://www.fas.org/programs/ssp/nukes/_images/stockhis.pdf (Erişim Tarihi: 10 Mart 2008)

NPT prensip olarak, barışçıl amaçlı olarak kullanılan nükleer teknolojinin insanlığa faydalarını kabul etmenin yanı sıra, aynı teknolojinin nükleer silah yapımında da kullanılabilmesi nedeniyle, barışçıl amaçlar dışındaki kullanımına kısıtlama getirilmesi gereğini benimsemiştir. Bu amaçla, bu yeni koruma rejiminde 'Nükleer Silaha Sahip Devlet'¹⁶ ve 'Nükleer Silahlara Sahip Olmayan Devletler' ayırımı yapılmıştır. Bu düzenlemeye göre, bu antlaşmanın ortaya çıkmasından önce kontrollü zincirleme nükleer reaksiyon geliştirerek nükleer düzenek patlatmış olan ülkeler, bu kabiliyetlerinden vazgeçmeyeceklerdi. Her ne kadar antlaşmanın 6. maddesinde, "*bahsi geçen ülkelerin zamanla ellerindeki nükleer silahlardan kurtulacağı...*" ibaresi yer almışsa da bu ülkeler kendilerini bağlayacak bir hükmün antlaşmada yer almasına imkân vermemişlerdir. Bu düzenleme bazı ülkelere ayrımcılık ve çifte standart olarak değerlendirilmiş ve koruma rejimine dâhil olmamalarına neden olmuştur. Başta Hindistan, antlaşmanın yapısında var olan bu farklı düzenlemeyi ayrımcılık olarak nitelendirmiş ve antlaşmaya taraf olmayacağını açıklamıştır. Akabinde 1974 yılında ilk nükleer silah denemesini gerçekleştirmiştir. Hindistan'la ciddi güvenlik sorunları bulunan Pakistan da aynı şekilde NPT'ye taraf olmayacağını açıklayarak sonradan 1998 yılında ilk nükleer denemesini gerçekleştirmiştir. Bu iki ülke NPT'ye taraf olmadıklarından 'Nükleer Silahlara Sahip Devlet' statüsünde yer almayıp, 'Fiilen Nükleer Silaha Sahip Devlet' veya 'nükleer güç olma yolunda ilerleyen devlet' sıfatıyla tanınmaktadırlar¹⁷. NPT'ye taraf olmayan diğer bir ülke de İsrail'dir. Ayrıca İsrail'in yaklaşık 200 nükleer silah başlığına sahip olduğu iddia edilmektedir. İsrail ise bu iddiaları ne kabul ne de reddederek sessizlik politikası izleme yoluna gitmeyi tercih etmektedir¹⁸.

C. NPT Rejimi Kapsamındaki Denetleme Süreci

NPT'ye taraf olan ve nükleer silaha sahip olmayan ülkeler, nükleer silaha sahip olma girişiminde bulunmama şartıyla nükleer teknolojinin barışçıl amaçlı kullanımından yararlanabilme sözü almışlardır. Bahsi geçen bu devletlerin faaliyetlerini ve bu taahhütlerine ne kadar riayet

¹⁶ Antlaşmanın düzenlendiği tarihte; nükleer silahlara sahip devletler: ABD, SSCB, İngiltere, Fransa ve Çin Halk Cumhuriyeti idi.

¹⁷ Salih Özgür, *Geleceğe Yönelen Tehdit: Kitle İmha Silahları*, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2006), s. 92-95

¹⁸ İsrail'in nükleer kapasitesi hakkındaki çalışmalar için bkz: Yılmaz Dikbaş, *İsrail'in Nükleer Silahı Cephaneliği* (İstanbul: Asya Şafak Yayınları, 2006), Shai Feldman, *Israeli Nuclear Deterrence: A strategy for the 1980s*, (New York: Columbia University Press, 1982), Fuad Jabber, *Israel and Nuclear Weapons*, (London: Chatto and Windus, 1971), Seymour Hersh, *The Samson Option*, (N.Y: Random House, 1993)

ettiklerini kontrol etme yetkisi de Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA)'ndadır¹⁹.

IAEA, 1971 yılında bu denetlemelerini ne şekilde ve hangi esaslara göre yapacağını belirten bir 'Model Protokol' hazırlamıştır. Ancak sonraları, bu model protokolün ve dolayısıyla NPT'nin bazı zayıf noktalarının var olduğu ortaya çıkmıştır. Bunların en önemlisi ise; NPT'ye taraf ülkelere yapılacak denetimler hususunda kendini göstermiştir. Düzenlemeye göre; IAEA denetçileri, sadece taraf ülkenin izin verdiği tesislere ve hatta o tesislerin kısıtlı bölümlerine girebilirlerdi. Rejimin bu zayıf noktası yıllarca tartışılmış, ancak sorunun giderilmesi adına somut bir adımın atılması Körfez Savaşı'ndan sonra olanaklı olmuştur. NPT üyesi Irak'ın Kuveyt'i işgali sonrasında koalisyon güçlerine yenik düşmesi ve bunun sonucunda yapılacak özel denetmeleri kabul etmesine rağmen, nükleer silah üretimine yönelik gizli projelerinin olduğunun anlaşılması, çözüm sürecinin başlamasını tetiklemiştir. Bu amaçla 1993 yılında IAEA bünyesinde 'Program 93+2' başlatılmış ve üç yıl kadar sürmüştür²⁰. Bu programın amacı, IAEA denetlemelerinin güçlendirilmesi olup, 1998 yılında 'Ek Protokol' olarak adlandırılan denetleme rejiminin ortaya çıkmasına imkân tanımıştır. Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nın Ek Protokolü olan bu düzenleme, nükleer programın yürütülmesinden ve denetiminden sorumlu olan IAEA yetkililerine, bu protokole taraf ülkenin nükleer tesislerine haber vermeden ani denetimler gerçekleştirebilmesi hakkı tanımaktadır. Ancak, yeni Ek Protokol'ün eski Model Protokol'den farkı; nükleer silahlara sahip olmayan tarafların bu Ek Protokole taraf olma zorunluluklarının bulunmamasıdır. Bu nedenle NPT'ye üye 192 ülke bulunurken, Ek Protokol'e taraf olup resmi olarak uygulayan devlet sayısı 75'dir.

1995'te yapılan NPT Gözden Geçirme ve Uzatma Konferansı'nda (NPTREC) antlaşmaya taraf olan devletler, antlaşmanın koşulsuz ve süresiz olarak uzatılması hususunda konsensüse varmışlardır. Bu konferansta aynı zamanda antlaşmanın gözden geçirme sürecini güçlendirecek kararlar alınmış ve antlaşmanın tam olarak uygulanması için bir

¹⁹ *Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı*: 29 Temmuz 1957'de kurulan Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA), BM ile eşgüdümlü çalışan özerk bir kuruluştur. Merkezi Viyana'da bulunan bu kuruluşun temel amacı ve faaliyet alanı; NPT koruma rejimi ve ilgili düzenlemeleri çerçevesinde nükleer silahların yayılmasını önlemek ve nükleer enerji teknolojisinin barışçıl amaçlı olarak kullanımını sağlamaktır. 139 devletin üye olduğu bu kuruluşun başkanlık görevini Muhammed El-Baradei yürütmektedir.

²⁰ '93+2 Programı'nın ayrıntılı incelemesi için bkz: Chen Zak, *Iran's Nuclear Policy and the IAEA: An Evaluation of the Program 93+2*, (Washington D.C: The Washington Institute for Near East Policy, 2002)

dizi ilke ve hedef kabul edilmiştir. Sadece Küba, Hindistan, İsrail ve Pakistan'ın bu antlaşmanın dışında kaldığını, onun haricinde Rusya dışında eski Sovyetler Birliği devletlerinin hepsinin nükleer silahlarından vazgeçerek NPT'ye katıldıklarını belirtmekte fayda vardır.

Irak ve Kuzey Kore'nin NPT Antlaşması'na uymadıklarının görülmesi üzerine, bu ülkelerin antlaşmaya uymaları için çabalar yürütülmüştür. Kuzey Kore 1993 yılında NPT'den çıkma niyetini açıklamıştır. Ancak antlaşmadan çıkmamış olmasına rağmen ihlallerini sürdürmüştür. Diğer taraftan Pakistan ve Hindistan'ın 1998'de gerçekleştirdikleri ve NATO Bakanları tarafından kınanan nükleer denemeleri ise, nükleer silahların yayılmasını önleme hedefine indirilmiş birer darbe olarak nitelendirilmiştir.

24 Nisan-19 Mayıs 2000 tarihleri arasında New York'ta yapılan bir başka NPT Gözden Geçirme Konferansı'nda ise geniş kapsamlı bir sonuç belgesi benimsenmiştir. Sonuç belgesi, NPT'ye uyulması için küresel desteğin devam etmekte olduğunu ve antlaşma şartlarına kesin olarak uyulması gerektiğini vurgulayarak, güçlendirilmiş Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı önlemlerini, nükleer silahsızlanma için gelecekte atılacak adımları ve nükleer silahı olan ülkelerin nükleer cephaneliklerini tamamen ortadan kaldırmalarını desteklediğini ortaya koymuştur²¹.

Ağustos 2004 tarihinde, 2005 tarihindeki NPT Gözden Geçirme Konferansı'na zemin hazırlaması maksadıyla Almanya'da araştırma yapılmış ve NPT rejiminin geleceği konusu mercek altına alınmıştır. Bu çerçevede 6 temel problem ele alınmış ve bu problemlerin çözülebilme ihtimalleri tartışılmıştır. Bahsi geçen 6 temel sorun aşağıda sıralanmıştır²²:

1. NPT'nin evrensellik sorunu ve taraf devletlerin antlaşmaya taraf olmayan Hindistan, Pakistan ve İsrail'e karşı nasıl bir tutum içerisinde olmaları gerektiği,
2. Antlaşmaya uyulmasını sağlayan araçlar mevzusu (bu konunun acilen ele alınması ve sözü edilen araçların geliştirilmesine önemle vurgu yapılmıştır),

²¹ 'Güven ve Güvenlik Arttırıcı Önlemler (Csbn'ler). Denetim, Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme, Silahların Kontrolü ve Silahsızlanma Seçenekleri Üzerine Rapor', NATO Basın Bildirisi, M-NAC-2(2000)121 Aralık 2000

²² Oliver Thrane, 'The Future of the Nuclear Non-Proliferation Treaty: Perspectives in Advance of the 2005 Review Conference', *SWP Research Paper*, German Institute for International and Security Affairs, 2004

3. NPT’de de yer alan silahsızlanma taahhüdünün uygulanması sorunu,
4. Sivil nükleer teknoloji programlarına erişimin sağlanması konusu,
5. NPT’ye taraf devletlerin antlaşmadan çekilmelerinin önlenmesi (zira hâlihazırda bu oldukça basit)²³,
6. NPT’yi ihlal eden üye devlete yönelik nasıl bir uygulama yapılacağı konusu

Bu tespitlerden yola çıkılarak yapılan nihai analizde ise NPT’nin evrensellik sorununun çözümünün oldukça zor olduğu, zira İsrail, Hindistan ve Pakistan’ın NPT kulübüne katılma olasılıklarının düşük olduğu söylenmiştir. Bu durumun da kendi içerisinde ciddi bir risk taşıdığı çünkü NPT dışındaki ülkelerin nükleer silah sahibi olabilecekleri gibi bir izlenimin ortaya çıkabileceği belirtilmiştir. Sivil nükleer enerji teknolojisine erişimin sorunsuz bir şekilde sağlanmasının ise ancak İran gibi ülkelerin, hırslı nükleer projelerinden vazgeçmeleri konusunda ikna edilmeleriyle mümkün olabileceği ileri sürülmüştür. Bunun da yolu; nükleer yakıta sınırsız erişim güvencesinden geçmektedir ki hâlihazırda bu husus da NPT’nin yetersiz kaldığı noktalardan biridir.

Sonuç itibarıyla; yapılan incelemelerde ve düzenlenen NPT Gözden Geçirme Konferansları’nda rejimin eksiklikleri ve atılması gereken adımlar üzerinde müteaddit defalar durulmuş, ancak henüz somut bir adım atılamamıştır. Dolayısıyla günümüz şartlarına cevap vermekte yetersiz kalan bu rejim, Kuzey Kore²⁴ ve İran nükleer krizlerinde de yetersiz kalmış gibi görünmektedir ve bu konuların diplomatik yöntemlerle çözülememeleri durumunda NPT rejiminin işlevselliğini yitirmesi tehlikesiyle karşı karşıya kalılabilecektir.

---

²³ **NPT’den çekilmenin hükümleri:** NPT üyesi her devlet, bu konuyla ilgili hususlarda ulusal çıkarlarının olağanüstü gelişmeler tarafından tehdit edilmesi durumunda antlaşmadan çekilme hakkına sahiptir. Antlaşmadan çekilecek olan devlet, 3 ay önceden antlaşmanın tüm taraflarını ve BM Güvenlik Konseyi’ni bilgilendirmekle yükümlüdür. Bilgilendirme açıklamasında, antlaşmadan çekilmeye yol açan ve ilgili tarafın vazgeçilmez ulusal çıkarlarını tehdit eden olağanüstü şartlarla ilgili bilgiye de yer verilmesi elzemdir.

²⁴ Neyse ki Kuzey Kore nükleer krizi 2007 yılında diplomatik yollarla çözülme noktasına gelmiştir. Ancak bu gelişme, NPT Rejiminin zaafı ve eksikliklerinin gündemden düşmesine yardımcı olamamıştır.

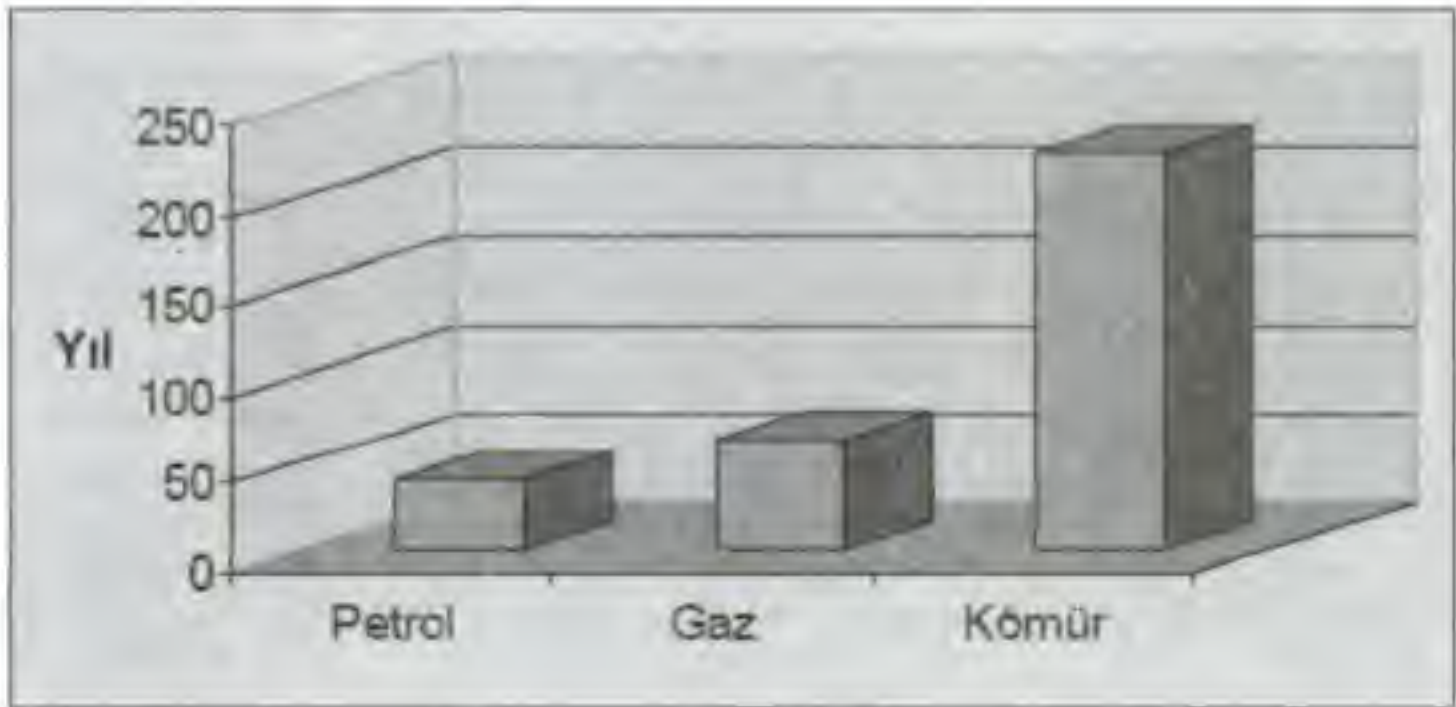

2. Nükleer Enerjinin Alternatif Olarak Gündeme Gelmesi ve Bunun Nedenleri

Küresel enerji ihtiyacının karşılanmasında Ortadoğu ve Rusya'nın zengin petrol ve gaz rezervlerine bağımlı olan büyük devletler, Soğuk Savaş sonrasında dünyada ucuz ve istikrarlı enerji kaynaklarına sahip olabilmek için yoğun bir mücadele içine girmişlerdir. Bu mücadeleyi daha da zorlaştıran, gerekli fosil yakıt kaynaklarının kendi topraklarından çok uzakta olması ve bu kaynakların kontrolünün sağlanması maksadıyla stratejik politikalar izleme yoluna gitmelerinin gerekmesidir. Tabii diğer taraftan, fosil yakıtların da gelecek yıllarda tükeneceği gerçeğinin yanı sıra, fosil yakıtlara olan bağımlılıklarını azaltmak için alternatif enerji kaynaklarını araştıran dünya ülkelerinin karşısına bağımlılıktan ziyade, farklı enerji kaynaklarına yönelmeyi gereklilik haline getiren önemli bir sorun daha çıkmıştır: 'küresel ısınma'.

Bugün elektrik üretiminde, fabrikalardaki taşıtları çalıştırmada ve evleri ısıtmakta kullanılan enerjinin çoğu fosil yakıtlardan elde edilmektedir. Ancak fosilleşmiş kaynaklar o kadar hızlı tüketiliyor ki uzmanların çoğu gelecek yüzyıl içinde bu kaynakların büyük bir bölümünün biteceğini öngörmektedirler. Yapılan tahminlere göre; gelecek 50-60 yıl içerisinde gaz ve petrol rezervleri, gelecek 200 yıl içerisinde de kömür rezervleri tükenme noktasına gelecektir.

Grafik 3
Dünya Fosil Yakıt Rezervlerinin Ömrü²⁵ (Bp Amoco, 1999m)

²⁵ 'Nükleer Enerji Dünyası' <http://www.nukleer.web.tr/> (Erişim Tarihi: Mart 2006)

A. Küresel Isınma Faktörünün Etkisi

Küresel ısınma faktörü ise önlemi alınmadığı takdirde, dünyayı hızla felakete sürükleyebilecek bir potansiyele sahiptir. Fosil yakıtlardan elde edilen bütün enerji türlerinde, atıklar doğrudan havaya karışmakta ve bu atıkların büyük bir kısmı karbondioksit gibi sera gazlarına²⁶ dönüşmektedir. Karbondioksit gazı oranının artması ise dünyanın aşırı ısınmasına, bir başka deyişle küresel ısınmaya neden olmaktadır. Sanayileşme ile birlikte atmosferdeki karbondioksit gazı miktarı artmaya başlamıştır. Sanayi üretiminde kullanılan kömür, petrol ve doğalgaz karbondioksit oranını artırmaya başlamış ve 1958'de karbondioksit oranı; bir metreküp havada 315 ppm (milyonda bir) iken, 2004'te 379 ppm oranına yükselmiştir. Sanayileşmenin ilk dönemlerinde yılda 1 ppm kadar artış yaşanırken 2003-2004 artışı 3 ppm olmuştur²⁷. Bu da Sanayi Devrimi'nden bu yana atmosferdeki karbondi-oksit miktarının %31'lik bir artış gösterdiği anlamına gelmektedir. Bunun sonucunda da son yıllarda sıcaklık 1°C artmış, buzullar erimeye başlamış ve dolayısıyla sular da yükselmeye başlamıştır. Bu durum, acil durum çanlarının çalmasına ve ülkeleri acil önlemler almaya yöneltmiştir. Çünkü deniz seviyesinde görülecek yükselme, birçok kıyı bölgesi yerleşimini olumsuz yönde etkileyecektir. Örneğin deniz seviyesinde meydana gelecek 100 cm'lik bir artışla Hollanda'nın % 6'sı, Bangladeş'in % 17,5'i ve birçok adanın ya tümü ya da büyük bölümü sular altında kalacaktır. Denizlerdeki yükselme, kıyı ekosistemlerinde büyük değişiklikler yaratacak, denizlere yakın alçak düzlüklerde yeni bataklıklar meydana gelecektir. Denizlerin karalar üzerinde ilerlemesi ile oluşacak arazi kayıplarının yanında, kıyı erozyonlarında da artışlar görülecektir²⁸.

Kısacası küresel ısınma; kutuplardaki buzulların erimesine, iklimin ve mevsim şartlarının değişmesine, okyanusların ısınmasına, deniz seviyesinin yükselmesine, orman yangınlarının artmasına, göllerin küçülmesine, ırmakların kurumasına, kışın sıcaklıkların artmasına, ilkbaharın erken gelmesine, sonbaharın gecikmesine, bitkilerin erken çiçek açmasına, göç dönemlerinin değişmesine, kıyı şeritlerinin erozyona uğramasına, bulut ormanlarının kurumasına yol açmaktadır. Dünya Doğayı Koruma Vakfı (WWF) tarafından yapılan araştırmaya göre, küre-

---

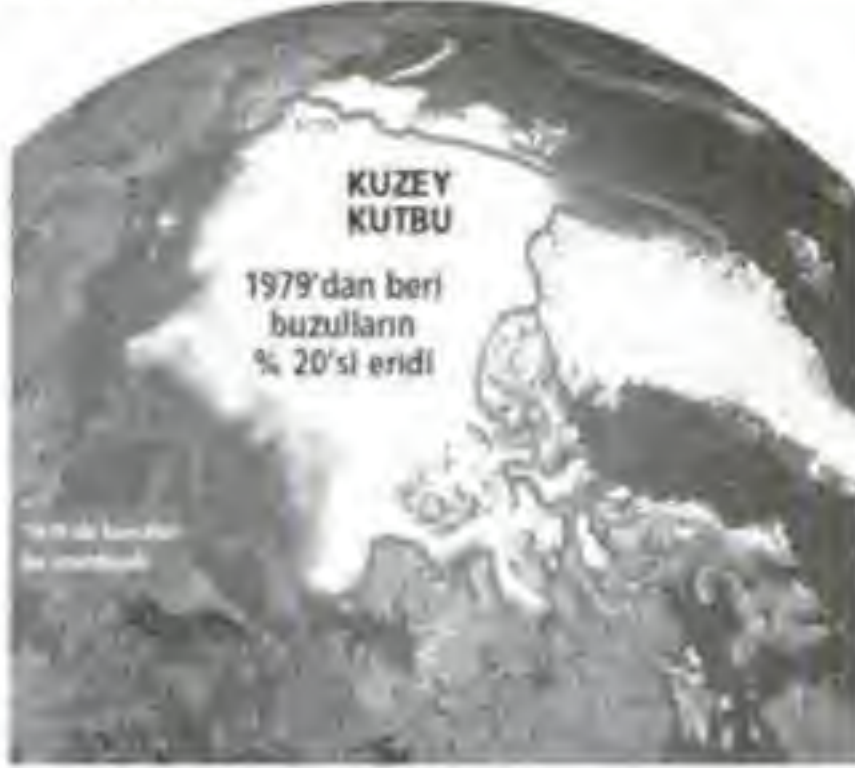
²⁶ Atmosferdeki karbondioksit gazı tabakası tıpkı bir 'sera' gibi güneş ışınlarının içeri girmesine izin veriyor ancak ısının dışarı çıkmasına engel oluyor. Eğer sera etkisi olmasaydı dünyanın sıcaklığı - 20 dereceyi bulur ve dünyada yaşam olmazdı.

²⁷ Ankara Ticaret Odası, *Küresel Isınma Kısacasında Türkiye Raporu*, 6 Temmuz 2005

²⁸ Ahmet Atalık, *Küresel Isınma, Su Kaynakları ve Tarım Üzerine Etkileri*, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası http://www.zmo.org.tr/odamiz/kuresel_isinma.pdf (Erişim Tarihi: 30 Ekim 2007)

sel ısınma bu yüzyılın sonunda bitki ve hayvan varlığının üçte birini tehdit edecektir.

Şekil 1: Buzulların Erime Oranı

bilim kurgu olmadığına dikkat çeken bilim adamları, bu durumun daha önce de yaşandığının altını çizmektedirler. Diğer taraftan 2006 Kasım ayında yapılan bir araştırma, Avrupa'nın daha ılıman bir iklimden yararlanmasına olanak sağlayan Atlantik'teki *Gulf Stream* akıntısının, küresel ısınmaya bağlı olarak akış hızının azaldığını ortaya koymuştur. Tahmin edilenlere bakılırsa atmosferdeki karbondioksit oranı 500 ppm'lere çıkarsa bahsi geçen bu akıntının durması ve suların yükselmesi neticesinde dünya buzul çağına girecektir. Diğer kaygı verici nokta ise bilim adamlarının daha önceden 2.100 yılında suların 9 m kadar yükseleceği tahmininde bulunduğu, ancak mevcut koşullar neticesinde artık 2015-2020 tarihlerini alarm yılları olarak nitelendirmeleridir.

Bu gerçekleri göz önünde bulunduran dünya ülkeleri, ileride karşılaşılabilecek bu ciddi sorunun etkilerini önlemek veya minimuma indirmek maksadıyla bir araya gelmiş ve küresel ısınma ile iklim değişikliği konusunda ortak mücadeleyi sağlayacak tek uluslararası dü-

²⁹ Okyanuslar, dünyanın kliması gibi çalışıyor. En basit şekliyle anlatılacak olursa: Hareket Kuzey Atlantik ve Arktik bölgede başlıyor. Bu bölgelerdeki buzulları çevreleyen okyanus suyu soğuk, tuzlu ve dolayısıyla da 'ağır'dır. Yeni akıntılarla bölgeye su geldikçe daha soğuk olan su dibe batıyor ve deniz dibinde bir tür devasa nehir yaratıyor. Bu nehir, okyanusun dibinde güneye doğru binlerce kilometre yol aldıktan sonra doğuya dönüp Hint ve Pasifik okyanuslarına karışıyor. Kuzey Atlantik ve Arktik bölgelerde azalan suyun yerine ise tropik bölgelerden sıcak su buraya yöneliyor. Bu da '*Gulfstream*' denilen sıcak su akıntısını yaratıyor. '*Gulfstream*' akıntısı, Avrupa ve Kuzeydoğu Amerika'da iklimi yumuşatıp havayı ılıştıran baş etkindir.

zenleme olan Kyoto Protokolü'nü 1997 yılında imzalamışlardır³⁰. Bugüne kadar 141 ülkenin imzaladığı bu protokol; ülkelerin atmosfere saldıkları karbon miktarını 1990 yılındaki seviyelere düşürmelerini şart koşturur.

Ancak dünya enerji üretiminin % 30'una sahip olan ABD³¹, enerji fiyatlarını artıracak ve ABD'de 5 milyon kişiyi işsiz bırakacak gerekçeyle Kyoto Protokolü'ne karşı çıkmaktadır. Fakat ilginç olan konu buzulların erimesiyle birlikte sular altında kalma tehdidiyle burun buruna yaşayan kıtalardan birinin de Amerika kıtası olmasıdır. Suların 9 m yükselmesiyle Amerika kıtasının tamamının sular altında kalacağı tahmin edilmektedir. Diğer taraftan Amerika Savunma Bakanlığı Pentagon'un raporu³² da ABD'nin öngörülen bu kadar risk söz konusu olduğu halde Kyoto Protokolü'ne neden karşı çıktığı hususunda soru işaretleri yaratmaktadır. Bu rapora göre; 2020 yılından itibaren dünyada su ve enerji kıtlığı baş gösterecek ve küresel ısınma nedeniyle dünyada aşağıda sıralanan değişimler yaşanacaktır:

- *Avrupa'daki kıyı kentleri sular altında kalacak,*
- *İngiltere'de 'Sibirya' soğukları yaşanacak,*
- *Küresel ısınmanın kuruttuğu bölgelerde su kaynaklarına sahip ülkeler, ellerindeki doğal kaynakları korumak için nükleer silahlara başvuru-
racaklar,*
- *Tarım alanlarının ve su havzalarının korunması ve ele geçirilmesi nedeniyle çıkacak çatışmalar, terör örgütleri kanalıyla bölgesel savaflara dönüşecektir.*

Bu raporu hazırlayan ülkenin, küresel ısınmayla mücadeleye yönelik hazırlanan bir düzenlemeye karşı çıkması da dikkat çekicidir. Bütün bu anlatılan felaket senaryoları ve Kyoto Protokolü yükümlülükleri, atmosfere bırakılan metan ve karbondioksit oranının düşürülmesi için alternatif enerji kaynaklarının aranmasına ve tercih edilmesine giden yolları açmıştır. Alternatifler arasında da güneş enerjisi, rüzgâr enerjisi ve nükleer enerji bulunmaktadır. İlk iki alternatiften çok daha kolay olan nükleer enerjide karbon oranı sıfır olduğu için dünyada bu enerji

---

³⁰ 1997'de imzalanan protokol, 2005'te yürürlüğe girebildi. Çünkü protokolün yürürlüğe girebilmesi için, onaylayan ülkelerin 1990'daki emisyonlarının (atmosfere saldıkları karbon miktarı) dünyadaki toplam emisyonun yüzde 55'ini bulması gerekiyordu. Bu orana 8 yıl sonunda Rusya'nın katılımıyla ulaşılabildi.

³¹ *BP Statistical Review of World Energy*, June 2008, s.11

³² Peter Schwartz and Doug Randall, 'An Abrupt Climate Change Scenario and Its Implications for United States National Security', *Pentagon Report*, Ekim 2003

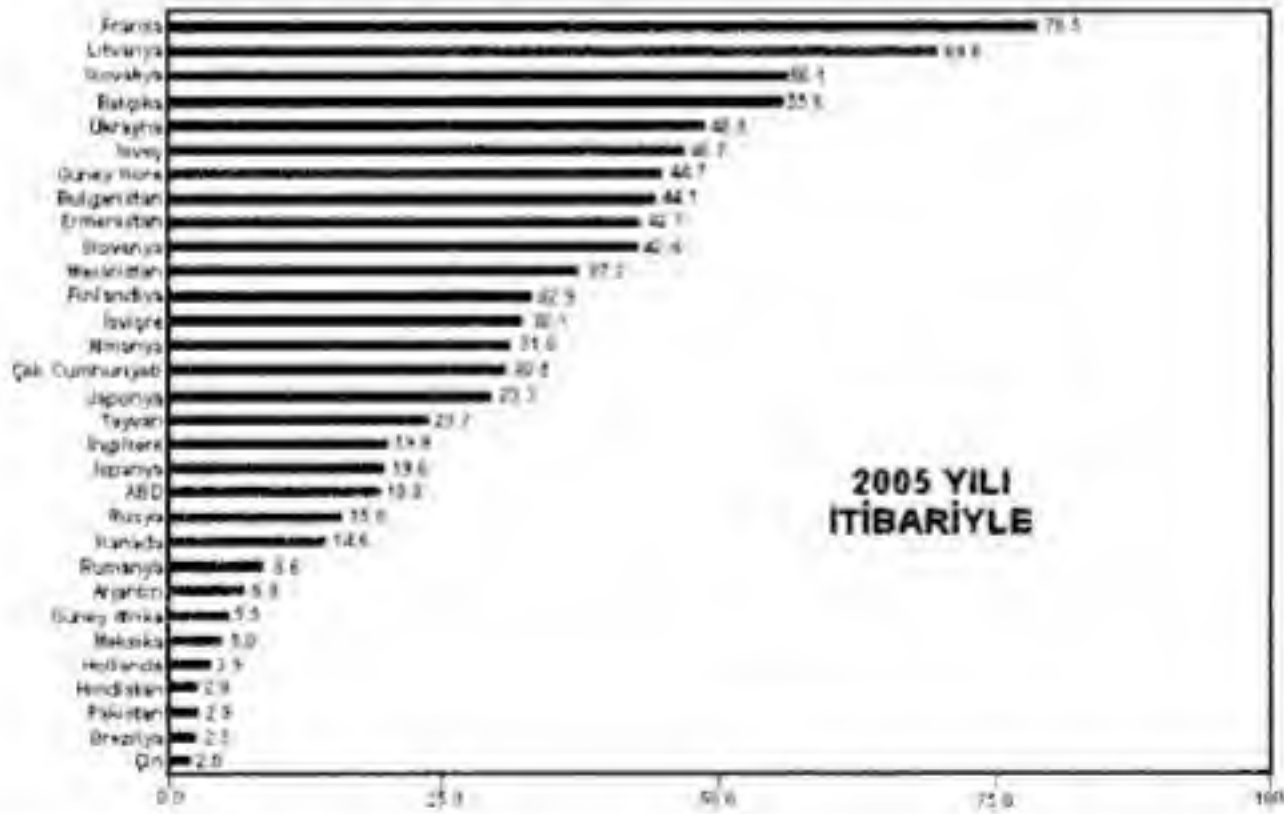
ön plana çıkmaya başlamıştır. Hatta küresel enerji ihtiyacını inceleyen OECD'nin Uluslararası Enerji Ajansı, nükleer enerji hızla yaygınlaşmazsa, dünyamız giderek artan enerji ihtiyacını temiz olarak karşılamayacak sonucuna varmıştır. 21. yüzyılın başında olduğumuz bu tarihte bile dünya elektriğinin % 17'si nükleer enerjiden elde edilmektedir. % 17'lik bu oran bile, yıllık 2,3 milyar ton karbondioksit emisyonunu önlemektedir³³.

B. Nükleer Enerji Hususundaki Argümanlar

Nükleer enerjiyi cazip ve yaygınlaştırılabilir kılan en önemli faktör; nükleer enerji üretimi için gerekli olan uranyumun, hem karalarda hem de deniz sularında bol miktarda bulunmasıdır. Dolayısıyla sağlam politikalarla, sera gazları ve kirlenmeye meydan vermeden, nükleer enerji kullanım oranı hızla büyüyebilir. Mevcut şartlarda dünya, nükleer enerjinin tehlikeli, gereksiz ve pahalı olduğunu savunanlar ile nükleer enerjinin tek ve en iyi alternatif olduğunu söyleyenler arasında ikiye bölünmüştür.

Grafik 4

Nükleer Enerji Kullanan Ülkelerde Nükleer Enerjinin Toplam Elektrik Üretimindeki Payı³⁴

³³ 'Cleaning the Air: Nuclear Power and Climate Change'. Statement by the International Nuclear Power Industry to the Third Conference of the Parties to the UNFCCC in Kyoto Conference, 1997

³⁴ 'Dünya ve Nükleer Enerji', Nükleer Enerji Dünyası: <http://www.nukleer.web.tr/> (Erişim Tarihi: 11 Ocak 2006)

Nükleer enerjiyi savunanlar, bu enerjinin silah yapımına olanak verebileceğini kabul ederek bu tehlikenin diplomasi ve uluslararası işbirliği ile kontrol altına alınabileceğini söylemektedirler. Daha basit tanımlamasıyla “bir bıçakla ekmek kesilebildiği gibi adam da öldürülebilir” örneğini vermektedirler. Nükleer teknolojiye karşı olanlar ise tehlikeli olmasının yanı sıra pahalı bir teknoloji olduğunun da altını çizmektedirler. Nükleer enerjinin tek alternatif olduğunu savunanların yaptığı karşılaştırmalı çalışmalar sonucunda, aşağıda da örneği bulunan maliyet projeksiyonları çıkarılmış ve bu projeksiyonlar doğrultusunda nükleer enerjinin pahalı değil, belki de gelecek yıllarda diğer fosil yakıtlardan çok daha ucuz maliyetli bir teknoloji olacağı ortaya konulmuştur.

Tablo 1

2010 Yılı Bazı Karşılaştırmalı Elektrik Üretimi Maliyet Projeksiyonları³⁵

	Nükleer	Kömür	Gaz
Finlandiya	2.76	3.64	-
Fransa	2.54	3.33	3.92
Almanya	2.86	3.52	4.90
İsviçre	2.88	-	4.36
Hollanda	3.58	-	6.04
Çek Cum.	2.30	2.94	4.97
Slovakya	3.13	4.78	5.59
Romanya	3.06	4.55	-
Japonya	4.80	4.95	5.21
Kore	2.34	2.16	4.65
ABD	3.01	2.71	4.67
Kanada	2.60	3.11	4.00

Alternatif olarak gösterilen yenilenebilir kaynaklar, diğer tanımlamasıyla küçük çaplı enerji kaynakları - güneş, rüzgâr, biyokütle ve jeo-

³⁵ Kaynak: OECD/IEA NEA 2005. - (cents/kWh, indirim oranı % 5, 40 yıllık sürede)

termal enerji – en azından kısa vadede güçlü bir desteği hak etmektedirler. Ancak bu teknolojilerin, önümüzdeki yıllardaki toplam üretim kapasitesinin sınırlı olduğu verilerle ortaya konulmuştur. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'ne (OECD) göre; 20 yıl daha devlet desteği ve araştırmalara verilecek destekle bile bu yenilenebilir kaynaklardan sağlanacak enerji, dünya elektrik üretiminin % 3'ten de az bir bölümünü karşılayabilecektir. Bu durumda nükleer enerji hem rüzgâr, hidrolik ve güneş enerjisi gibi karbondioksit ya da sera etkisi yapan diğer gazları yaymadan elektrik üretebilme kapasitesine sahip olduğundan, hem de şu ana kadar önemli bir farkla dünya çapında son derece fazla miktarda temiz elektrik üretme kapasitesi kanıtlanmış tek seçenek olma özelliğinde olduğundan tercih edilebilir bir alternatif olarak ileri sürülmüştür³⁶.

C. Genel Hatlarıyla Nükleer Enerjinin Avantajları ve Önemi

Yukarıda anlatılan tüm faktörler göz önünde bulundurulduğunda nükleer enerjinin neden bu kadar ilgi çektiğini anlamak daha da kolaylaşacaktır. Herşeyden önce fosil kaynakların tükenme ihtimali ve fosil kaynaklara sahip bölgelere bağımlılığın azalması imkânı verceği için nükleer teknolojinin kullanılması, ibrelerin yönünü bu teknolojiye sahip ülkelerin lehine çevirecektir. Kaldı ki küresel ısınma nedeniyle oluşabilecek felaketlerin önüne geçmek için temiz enerji kullanımı, olmazsa olmaz bir unsur olarak karşımıza çıkmış bulunmakta ve nükleer enerji bu ihtiyaca cevap verebilecek en iyi seçenek olarak görülmektedir.

Tabii bir de nükleer enerji teknolojisine sahip olmanın diğer bir uzantısının da nükleer silah üretebilme kapasitesine yaklaşmak anlamına geldiğini hatırlamak gerekir ki bu durum, ülkelere mevcut dünya dengesinde önemli bir stratejik üstünlük sağlamaktadır. Dolayısıyla gerek yeni dünya düzenindeki yarışın gerisinde kalmamak, gerekse mevcut düzende caydırıcı bir güce sahip olarak bütünlüğünü korumaya çalışmak adına ülkelerin sahip olmak isteyecekleri bir kart olacaktır.

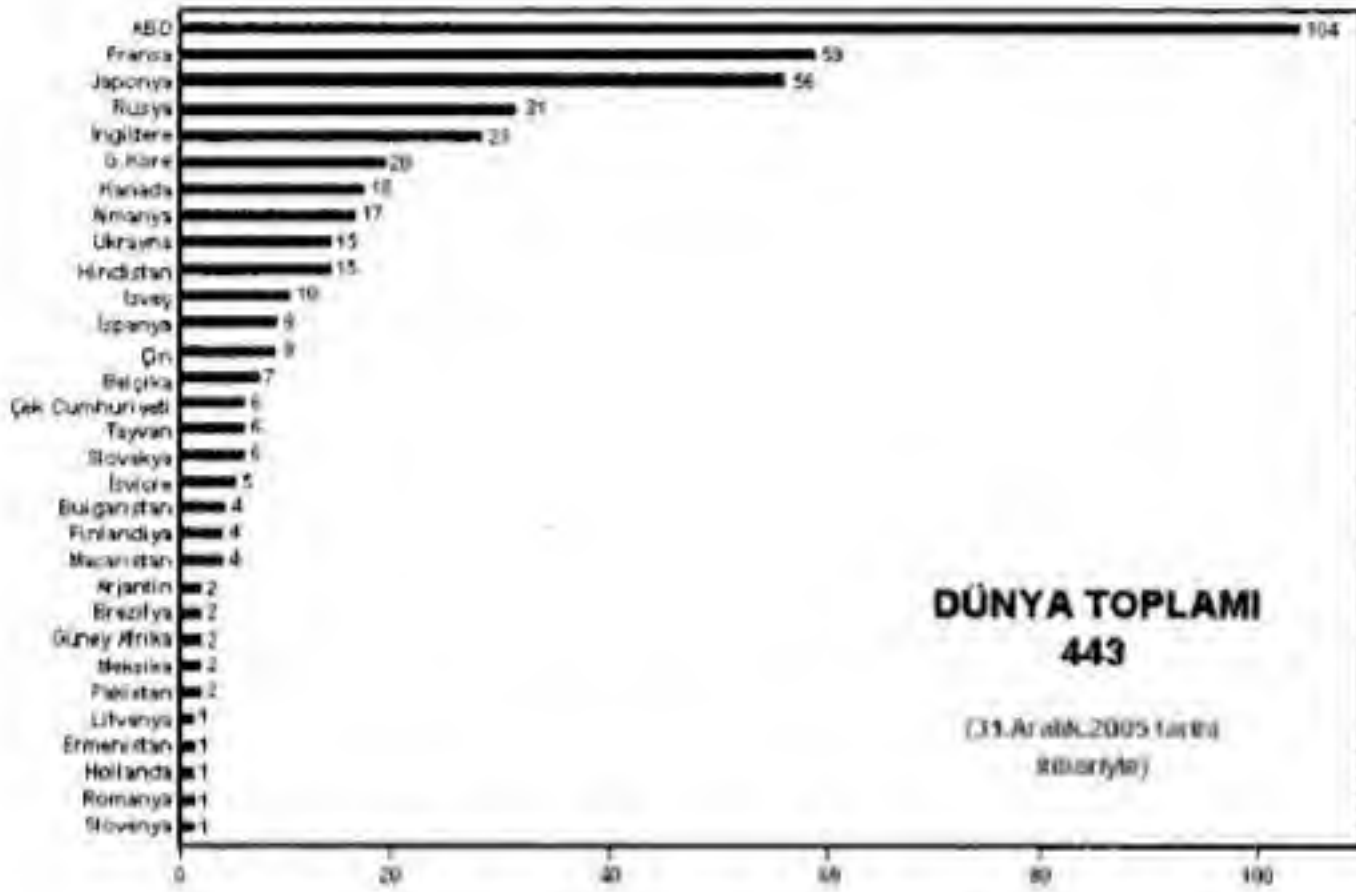
Sonuç olarak çağımızın 'nükleer enerji yüzyılı' olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla eskiden petrol ve doğalgaz kaynakları üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışan ve tüm politikalarını ona göre şekillendiren büyük devletler, yeni dönemin enerjisi sayılan nükleer teknolojiyi de tekellerine almaya çalışmaktadırlar. Nükleer enerji, nükleer silah kapasitesi anlamına geldiği gibi, alternatif, ucuz ve temiz enerji

³⁶ Nükleer teknolojinin faydaları için bkz: 'Nükleer Enerjinin Temel Faydaları', *Nükleer Enerji Dünyası*, <http://www.nukleer.web.tr> (Erişim Tarihi: 12 Ocak 2006)

anlamına da gelmektedir ki her ikisinin de kontrol altına alınması dünyadaki gelişmelerin seyrine hâkim olmak açısından önemli ve gereklidir³⁷.

Grafik 5: İşletim Halindeki Nükleer Reaktörlerin Sayısı³⁸

Bugün itibarıyla aktif nükleer reaktörlere sahip ve nükleer yakıtı kendi ülkesinde üreten ülkelerin sayısı 7'dir. Nükleer kulübün üyesi olan bu ülkeler: ABD, İngiltere, Fransa, Japonya, Çin, Rusya ve Kanada'dır. Dünyada 31 Aralık 2005 tarihi itibarıyla 443 adet nükleer reaktör işletim halinde bulunmaktadır³⁹. Yine aynı tarih itibarıyla 12 ülkede 27 adet yeni nükleer reaktör inşaat halindedir. 15'ten fazla ülke, elektriğinin en az % 25'i için nükleer enerjiye gerek duymaktadır. Avrupa ve Japonya'da nükleer enerjinin elektrik üretimindeki payı % 30'dan fazla ve ABD'de elektriğin % 20'si nükleer enerjiden elde edilmektedir⁴⁰.

³⁷ Nükleer enerji ile ilgili geleceğe yönelik yapılan projeksiyonları incelemek maksadıyla bkz: 'The Global Nuclear Fuel Market: Supply and Demand 2005-2030', *World Nuclear Association Market Report*, 2006

³⁸ *Nükleer Enerji Dünyası*, <http://www.nukleer.web.tr> (Erişim Tarihi 12 Ocak 2006)

³⁹ Bunların toplam elektrik kurulu gücü 369.575 MW'dır.

⁴⁰ Melis Kobal, 'Dünya'da Nükleer Enerji', *NTVMSNBC*, 28 Şubat 2006

Konuyla ilgili olan bir TAEK uzmanına göre⁴¹, ABD'nin şu anda yapmaya çalıştığı, nükleer yakıtın elde edilmesine yarayan uranyum zenginleştirme sistemini kontrolü altına almaktır. Söylenildiğine göre nükleer kulübe üye diğer altı ülkeyle beraber ABD, uluslararası bir yakıt merkezi kurarak dünyada mevcut tüm reaktörlere yakıtı kendileri vermek için bir mekanizma kurma hedefini gütmektedir. Böylece nükleer yakıt satılacak ve atıkları geri alınarak başka ülkelerin nükleer silah yapabilme şansı engellenecektir. Bu planın gerçekleşmesi durumunda da diğer ülkelerin hangi standartlarda yaşayacakları, önemli ölçüde bu gücü tekelinde bulunduranlar tarafından tayin edilecektir. Hâlihazırda Toshiba firmasının ürettiği paket reaktörlerden bahseden ilgili uzman, 30 yıl ömrü olan bu reaktörlerin içlerinde yakıtlarının da olduğunu ve süresi dolunca atılacağını anlattıktan sonra, bu vesileyle elektriğin, reaktörü satan devletler tarafından ne kadar ve ne maliyetle üretileceğinin kontrol ve tayin edilebileceğine dikkat çekmektedir. Büyük devletlerin bu senaryosuna göre;

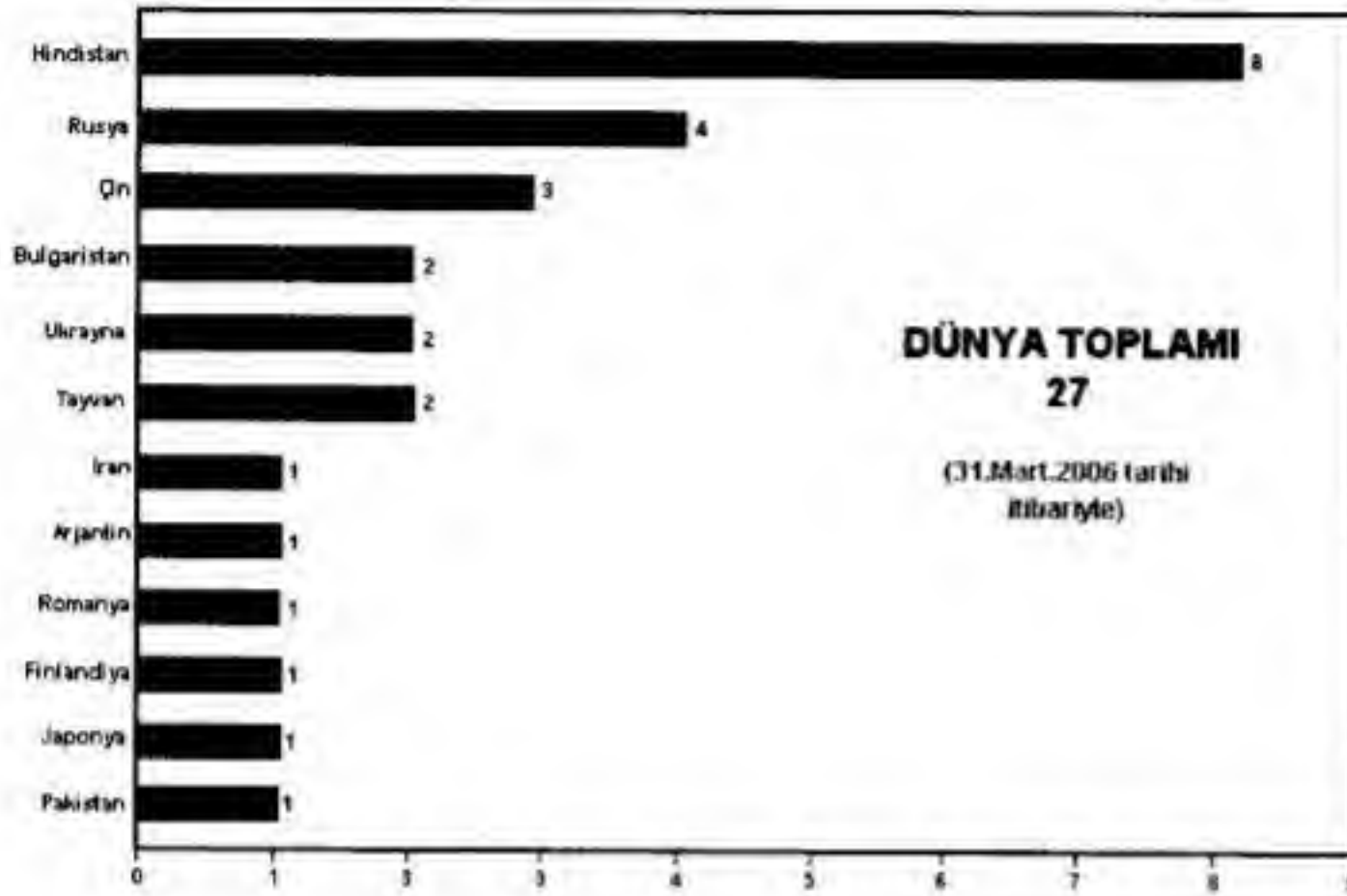
- Nükleer yakıt teknolojisine sadece nükleer kulübe üye yedi ülke sahip olacak
- Reaktörlere hâlihazırda onlara sahip olan 32 ülke sahip olacak
- Bunların haricindeki ülkeler ise araştırma reaktörleri, küçük çaplı reaktörler ve paket reaktörlere sahip olabilecekler (Müslüman ülkelerin de bu kategoride olmasının planlandığı iddia ediliyor).

Sonuç olarak büyük devletlerin nükleer teknolojiyi kontrol altına almaya çalıştıklarını savunan uzman görüş, özellikle Müslüman ülkelerin bu çemberin dışında tutulmaya çalışıldığına dikkat çekerek, bugün İran'la yaşanan nükleer krizin temelinde de bu gerçeğin yattığını söylemektedir. Yine aynı uzman İran'ın mevcut durumda nükleer silah yapabilme, yaparsa da onu fırlatabilme teknolojisine sahip olmadığını, İran'ın ABD tehdidinden kurtulmak istiyorsa 'space burn' teknolojisine sahip olması gerektiğinin altını çizmiştir. Zira nükleer silahları kullanabilmek için o silahları kıtalararası atabilecek bir teknolojiye ihtiyaç vardır ki İran'ın mevcut durumda böyle bir kapasitesi yoktur. Dolayısıyla öncelikli olan nükleer silah değil, onu fırlatabilme teknolojisidir.

⁴¹ Türkiye Atom Enerjisi Kurumu'ndan (TAEK) adının verilmesini istemeyen üst düzey bir yönetici ile yazarın yaptığı röportajda yapılan açıklamalar. 11 Mayıs 2006, TAEK, Ankara

Grafik 6: Dünyada İnşaat Halindeki Nükleer Reaktörlerin Sayısı⁴²

II. İRAN'IN NÜKLEER TEKNOLOJİYLE TANIŞMA SÜRECİ VE NÜKLEER PROGRAMININ TARİHSEL ARKA PLANI

Nükleer teknoloji ve tercih edilme sebepleri hususlarındaki bilgileri verdikten ve nükleer enerjiye ilişkin uluslararası denetleme sistemini incelendikten sonra, çalışmanın önemli bir parçasını teşkil eden İran nükleer krizi sürecine geçilecektir. Ancak hâlihazırda devam etmekte olan krizi daha iyi anlayabilmemiz için, öncelikle nükleer programın başladığı yıllara gidilerek Şah dönemindeki gelişmeler incelenecektir. Ardından İran İslam Devrimi'nin gerçekleştiği tarihten nükleer kriz sürecinin başladığı tarihe kadar geçen süre gözden geçirilicek ve iki dönem arasındaki farklılıklar ele alınacaktır. Zira Şah dönemi İran'ı ABD'nin sıkı bir müttefiki iken, İslam Cumhuriyeti İran'ı ABD'nin mutlak düşmanı haline gelmiştir⁴³. Dengelerin 180 derece değiştiği bu tabloda, doğal olarak ülkelere ayrıcalıklı ve güçlü olma özelliği tanıyan nükleer enerji teknolojisi konusundaki tutumlar ve gelişmeler de değişimlere sahne olmuştur. Kısacası ABD'nin gözünde, Şah dönemi İran'ı için olmazsa olmaz ve mutlak gerekli bir teknoloji olarak sunulan nükleer

⁴² Kaynak: Nükleer Enerji Dünyası, <http://www.nukleer.web.tr> (Erişim Tarihi: 12 Ocak 2006)

⁴³ Geoffrey Kemp, *Forever Enemies? American Policy and the Islamic Republic of Iran*, (Washington D.C: The Carnegie Endowment for International Relations, 1993)

leer enerji, rejim değişikliği sonrasındaki İran için bir tür 'yasak elma' haline dönüşmüştür.

1. Şah Dönemi'nde İran Nükleer Programı

Bölümün başında da anlatıldığı üzere ABD Başkanı Dwight D. Eisenhower'ın, 1953 yılında BM Genel Kurulu'nda yaptığı 'Barış İçin Atom' konulu konuşmasından sonra, ABD'nin daha önce gizlilik içerisinde yürüttüğü sivil nükleer çalışmalar tüm dünyaya açıklanmıştır. Bu tarihten sonra Amerikan yönetimi, dost ve müttefik olarak gördükleri ülkelerde küçük ölçekli araştırma reaktörleri kurmuş ve bu reaktörlerin çalıştırılabilmesi için gerekli teknolojik ve bilimsel altyapıyı desteklemiştir. Bu girişimler çerçevesinde ABD tarafından 1967 yılında İran, Türkiye ve Pakistan'da birer araştırma reaktörü kurulmuştur. Ancak bu tarihten önce, 1957 yılında, 'Barış İçin Atom Programı' kapsamında İran ve ABD arasında nükleer enerjinin sivil amaçlı kullanımına ilişkin işbirliği antlaşması imzalanmış ve 1959 yılında Tahran Nükleer Araştırma Merkezi tesis edilmiştir⁴⁴.

1967 yılında ABD desteği ile AMF (*American Machine and Foundary*) tarafından Tahran Üniversitesi'nde kurulan 5 MW gücündeki ilk nükleer araştırma reaktörü, ihtiyacı olan yakıtı karşılayacak yıllık 600 gram plütonyum üretme kapasitesine de sahipti. Bu süreci takiben İran, 1968 yılında (NPT) 'Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması' nı imzalamış ve 1970 yılında meclis onayından geçirmiştir. Bu antlaşmayı imzalayan İran, bu vesileyle antlaşmanın 4. maddesinin kendisine tanıdığı hakla, hiçbir ayırıma maruz kalmadan barışçıl amaçlarla nükleer faaliyetlerini yürütme, üretim ve araştırma yapma, gerekli malzemeleri ve teknolojiyi temin etme hakkı kazanmıştır⁴⁵.

⁴⁴ Mohammad Sahimi, 'Iran's Nuclear Program-Part I: Its History', *Payvand*, 2 Ekim 2003. <http://www.payvand.com/news/03/oct/1015.html> (Erişim Tarihi: 12 Eylül 2005)

⁴⁵ NPT Antlaşması 4. madde: (1) Bu Antlaşmanın hiçbir hükmü, ayrıcalık gözetmeksizin ve I ve II. Maddelere uygun olarak, Antlaşmaya taraf olan bütün devletlerin, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla araştırılmasının, üretiminin ve kullanılmasının geliştirilebilmesi için ilgili vazgeçilmez haklarını olumsuz biçimde etkiler şekilde yorumlanmayacaktır. (2) Bu Antlaşmaya taraf bütün devletler, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanılmasını sağlayacak cihaz madde, bilimsel ve teknolojik bilgilerin mümkün olan en geniş ölçüde alışverişini kolaylaştırmayı üstlenirler ve bu alışverişe katılma hakkına sahiptirler. Bunu gerçekleştirebilecek Antlaşmaya taraf devletler, dünyanın kalkınmakta olan bölgelerinin ihtiyaçlarını gereğince göz önünde tutarak, özellikle işbu Antlaşmaya taraf nükleer silahlara sahip olmayan devletlerin topraklarında, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla uygulanmasının daha da geliştirilmesine, tek başlarına veya diğer devletlerle veya uluslararası örgütlerle birlikte, katkıda bulunmak üzere işbirliği de yapacaklardır.

İran'daki nükleer faaliyetleri tetikleyen⁴⁶, ABD'nin desteği ve Stanford Araştırma Enstitüsü'nün raporu olmuştur. Bu rapora göre; İran 1990 yılına kadar 20.000 MW'lık elektrik kapasitesine ihtiyaç duyacaktı⁴⁷. Hatırlanması gereken diğer önemli husus ise, Başkan Nixon'un görevi devralmasından sonra ABD'nin Körfez politikasının değişmesi ve bu politika doğrultusunda, İran'ın Amerikan çıkarları için hayati bir ülke konumuna yükselmiş olmasıdır⁴⁸. Nixon, bölgedeki Sovyet nüfuzunu azaltmak ve ona karşı caydırıcı bir güç yaratmak adına Şah'ın gücünü arttırma arzusundaydı⁴⁹. İran bu dönemde, Mısır ve İsrail ile beraber ABD'nin Ortadoğu'daki üç temel direğinden biri haline gelmişti. Diğer taraftan 1973 Arap-İsrail Savaşı ve bunu takiben ortaya çıkan petrol krizi, petrol ihracatçısı olan İran'ın döviz rezervlerinde patlamaya ve İran ekonomisinde olağanüstü bir yükselişe neden olmuştur. Bu durumu gören İran Şahı, nükleer programı genişletme kararı alarak 2000 yılına kadar 23.000 MW'lık nükleer güç kapasitesi projesinin gecikmeksizin başlatılması kararını almıştır. Bu projeyi bir an önce başlatmak maksadıyla Mart 1974 tarihinde de İran Atom Enerjisi Kurumu'nu kurmuştur⁵⁰. Bu gelişmeleri takiben, Avrupa ve Amerikan firmaları son derece karlı olan İran nükleer programına ortak olmak için birbirleriyle yarışmaya başlamışlardır.

A. Şah Hükümet'nin Batılı Ülkelerle Nükleer İşbirliği Alanında İmzaladığı Antlaşmalar

Amerikan firmaları "İran'ın doğalgaz ve petrol rezervleri olmasına rağmen, bu kaynakları tasarruflu kullanması ve daha ucuz, aynı zamanda temiz olan nükleer teknolojiden azami oranda faydalanması" konusunda İran yönetimi nezdinde lobi faaliyetlerine girişmişlerdi. Bu sırada Fransız ve Alman firmaları ilk büyük yatırımları gerçekleştir-

⁴⁶ Şah döneminde nükleer teknolojinin başlatılması ve ABD'nin bu süreçteki rolüne ilişkin detaylı bilgi için bkz: Musatafa Kibaroglu, 'Iran's Nuclear Ambitions from a Historical Perspective and the Attitude of the West', *Middle Eastern Studies*, Vol: 43, No: 2, Mart 2007, s. 225-233

⁴⁷ Mohammad Sahimi, 'Iran's Nuclear Program-Part I: Its History', *Payvand News*, 2 Ekim 2003. <http://www.payvand.com/news/03/oct/1015.html> (Erişim Tarihi: 16 Eylül 2005)

⁴⁸ ABD Hükümeti'nin İran hakkındaki düşünceleri ve İran'a attığı önem için bkz: çalışmanın sonundaki ekler bölümünde verilen ABD Ulusal Güvenlik Konseyi'nin resmi orijinal belgesi. Ek:3

⁴⁹ Mustafa Kibaroglu, 'Good for the Shah, Banned for the Mullahs: The West and Iran's Quest for Nuclear Power', *Middle East Journal*, Vol. 60, No: 2, Bahar 2006, s. 213

⁵⁰ İran Atom Enerjisi Kurumu ve faaliyetleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: M. Ghannadi Maragheh, 'Atomic Energy Organization of Iran', *World Nuclear Association Annual Symposium*, London, 4-6 Eylül 2002

meye başlamışlardır⁵¹. Şah aynı dönemde nükleer alanda bilim adamları ve teknik personel kadrosunu oluşturabilmek için yüzlerce öğrenciyi nükleer fizik ve mühendislik alanında eğitim görmek üzere ABD, Fransa, İngiltere, Hindistan ve Almanya'ya göndermiştir⁵². İran Atom Enerjisi Kurumu'nu kurduktan hemen sonra ABD ile 10 yıllık bir nükleer yakıt temini sözleşmesi de imzalamıştır. Bunun haricinde, Alman *Kraftwerk Union* firmasıyla (Siemens AG'nin yan kuruluşu) Buşehr'de⁵³ iki adet 1.200 MW'lık reaktör inşaatı için sözleşme imzalanmış ve firma 1974 yılında inşaatı başlamıştır. 1974'te ise İran, Fransız firması *Framatome* ile Darhovin'de⁵⁴ 950 MW'lık iki reaktörün inşaatı için sözleşme imzalamıştır. Diğer taraftan Fransa ve İran arasında beş nükleer reaktörün inşaatı için imzalanan 10 yıllık işbirliği antlaşmasının toplam tutarının 4 milyar dolar civarında olduğu belirtilmektedir⁵⁵. Bu antlaşma ile birlikte Fransa, İran'ın en önemli sanayi ortağı sıfatına da sahip olmuştur. Bunun da ötesinde İran 1975'te Fransa, Belçika, İspanya ve İtalya'nın müşterek girişimi olan uranyum zenginleştirme firması *Eurodif* in % 10 hissesini satın almıştır.

İran, 3 Mart 1975 tarihinde de ABD ile toplam kapasitesi 8.000 MW olan sekiz reaktörün kurulması için 15 milyar dolarlık bir antlaşma imzalamıştır⁵⁶. 1975'te Massachusetts Teknoloji Enstitüsü, İran Atom Enerjisi Kurumu ile İranlı mühendislerin eğitilmesi hususunda bir antlaşma imzalamıştır. Aynı tarihte, ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger, çalışmanın ekler kısmında orijinal metni bulunan, İran'a nükleer enerji teçhizatı satışına ilişkin 292 no'lu ve '*ABD - İran Nükleer İşbirliği*' başlıklı Ulusal Güvenlik Karar Memorandumu'nu imzalamıştır⁵⁷. Yine hatırlatmakta fayda vardır ki bu antlaşmanın yapılmasına onay verildiği 1975 tarihinde İran, günde 6 milyon varil petrol çıkarmaktaydı, bugün ise bu rakam 4 milyon varil civarındadır. Yapılan hesaplara göre bu antlaşmadan Amerikan firmalarının elde edecekleri gelir, o günün değeriyle 6 milyar Amerikan dolarından fazlaydı. Başka bir deyişle petrol zengini İran'ın nükleer olması ABD açısından sadece stratejik değil, ekonomik açıdan da hayati öneme sahipti.

⁵¹ 'West Germany, Iran Sign Pact on Atomic Plant', *The New York Times*, 6 Temmuz 1976

⁵² John Kifner, 'Iranian Program Debated at M.I.T.', *The New York Times*, 27 Nisan 1975

⁵³ Buşehr, İran'ın güneyinde bulunan önemli liman şehirlerinden biridir.

⁵⁴ Darhovin, İran'ın güneydoğusunda, Horramşehr ve Ahvaz arasında bulunmaktadır.

⁵⁵ 'France and Iran Sign \$ 4 Billion Accord; Shah Will Receive 5 Nuclear Reactors', *The New York Times*, 27 Haziran 1974

⁵⁶ 'Iran will Spend \$ 15 Billion in US over Five Years', *The New York Times*, 5 Mart 1975

⁵⁷ Memorandumun orijinal metninin bir kopyası ekler bölümündedir. Kaynak: Ford Administration National Security Study Memoranda, Gerald R. Ford Library <http://www.ford.utexas.edu/library/document/nsdmnssm/nssm.htm> (Erişim Tarihi: 23 Mayıs 2006)

ABD'nin nükleer işbirliği adı altında attığı adımlar bunlarla sınırlı kalmamış ve işbirliği, Başkan Gerald Ford'un Tahran'a nükleer yakıttan plütonyumu ayrıştırma imkânı sunan Amerikan yapımı yeniden işleme tesisi satın alma ve çalıştırma teklifinde bulunan yönergeyi imzalamasına kadar varmıştır⁵⁸. Önerilen bu antlaşma tam anlamıyla bir nükleer yakıt üretim sistemiydi. Ayrıştırılacak olan plütonyumun ileride nükleer silah teknolojisinde kullanılabilme riskine rağmen, böyle bir anlaşma gündeme gelebilmiştir. Çünkü o dönemin İran'ı ABD'nin en sıkı müttefiklerinden ve Ortadoğu stratejisinin üç ayağından biriydi. Dolayısıyla Washington için nükleer İran konusunda tedirgin olmak için hiçbir neden yoktu. Ford Strateji Raporu'nda gene aynı mantık yatmaktaydı: *"İran'a nükleer enerji teknolojisinin tanıtılması hem İran'ın ekonomisine katkıda bulunacak, hem de bu teknoloji sonucunda serbest kalacak petrol rezervlerinin ihraç edilmesine ve diğer petrokimyasallara çevrilmesi için kullanılabilmesine olanak sağlayacaktır"*.⁵⁹

1970'lerde Tahran'da ABD Büyükelçi Yardımcısı olan Charles Naas, ABD'nin bu dönemde İran'a dönük politikasını şu sözlerle özetliyor: *"O dönemdeki teknik kadro ve uzmanların kafasında silahlanma fikri fazlasıyla vardı. Ancak nükleer antlaşmalar ticaret bazında çok karlı ve çekiciydi, dolayısıyla İran'la ilişkiler de genel olarak çok önemliydi."*⁶⁰

Nükleer projeleri konusunda kayda değer bir ivme kazanan İran, 1976 yılında Almanya ile altı nükleer güç santrali yapılması konusunda antlaşma imzalamıştır. İran ve Almanya arasında aynı zamanda nükleer yakıt konusunda da sözleşme imzalanmış ve İran'a nükleer teknoloji satılması hususunda müzakereler yapılmıştır. İlaveten; İranlı nükleer bilimcilerin Almanya'da eğitilmesine ilişkin geniş bir program da hazırlanmıştır.

12 Nisan 1977 tarihinde ise ABD ve İran arasında nükleer teknoloji değişimi ve nükleer güvenlikle işbirliği konularında bir antlaşma imzalanmıştır. Ancak bununla da kalmayıp, 31 Aralık 1977'de ABD Başkanı Carter, ilişkilerin daha da geliştirilmesi için İran'a ziyarette bulunmuş ve ertesi gün, kullanılmış yakıtın yeniden işlenmesi hususunda ABD tarafından İran'a *'en çok gözetilen ulus kaydı'* statüsü verilmiştir. 10 Temmuz 1978 tarihinde de ABD ve İran arasında Nükleer Enerji Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile birlikte, nükleer enerjide işbirliğinin geliştirilmesi ve gerekli parçaların İran'a daha rahat ihraç edilmesi sağlanacaktı.

---

⁵⁸ Jahangir Amuzegar, 'Nuclear Iran: Perils and Prospects', *Middle East Policy*, Vol: XIII, No: 2, Yaz 2006, s. 91

⁵⁹ Dafna Linzer 'Past Arguments Don't Square With Current Iran Policy', *The Washington Post*, 27 Mart 2005.

⁶⁰ *Ibid.*

B. Şah Hükümeti'nin Nükleer Silahlara Yaklaşımı

Şahın nükleer enerji hususunda çok istekli olması ve bu yönde kararlar almasına rağmen, bu kadar hırslı başlayan bir nükleer projenin içerisinde nükleer silah geliştirmeye yönelik beyan edilmiş açık bir niyet bulunmamaktaydı. Yapılan resmi açıklamalarda; nükleer silah üretme arzusunun var olmadığı, planlanan nükleer tesislerin de elektrik üretimi amacına hizmet edeceği söylenmekteydi⁶¹. Bunun en anlaşılabilir nedeni o yıllarda ABD'nin Körfez politikasını değiştirerek, bu politikada İran'a özel bir yer ayırmış olması ve bu meyanda, İran'a bol miktarda konvansiyonel silah temin etme taahhüdünde bulunmuş olmasıdır. İran Şahı'nın bazı açıklamalarına bakıldığında da bu çıkarsamayı yapma olanağı oluşuyor. İran Şahı bazı konuşmalarında ülkenin güvenlik rejimini ve bu rejime yönelebilecek tehditleri analiz ettikten sonra, bu tehlikelerle baş etmede nükleer silahların kullanılacak yöntemler arasında bulunmadığına dikkat çekmiştir. Hem bölgedeki diğer komşularının İran kadar gelişmiş silah ve teknolojiye sahip olmadıkları ve olmayacakları varsayımından hareketle, hem de nükleer silahlara sahip Sovyetler Birliği karşısında üretilecek üç, beş nükleer silahla mücadele edilemeyeceği gerçeğinden hareketle Şah, İran'ın nükleer silahlara ihtiyacı olmadığını söylemiştir. Şah, bu gerçeklerden yola çıkarak, nükleer silahlara sahip olmanın sıkıntı yaratmaktan ve silahlı güçler programına fazladan bir yük teşkil etmekten başka bir işe yaramayacağını söylemiştir. Ancak İran Şahı bu açıklamalarının sadece mevcut dünya dengeleri ve koşulları için geçerli olduğunu, 20 yıl sonra koşullar değiştiğinde yeniden seçenekleri gözden geçirmenin söz konusu olacağını sözlerine eklemeyi ihmal etmemiştir.⁶² Yine de bütün bu açıklamalara rağmen, Şah Hükümeti'nin 1970'lerde Güney Afrika'dan 'sarı pasta' temin etmek için gizli bir sözleşme imzaladığı ve İran Atom Enerjisi Kurumu'nda nükleer silah tasarlama takımı kurduğuna inanılıyor. Kaldı ki nükleer silahlara erişimin Şah Hükümeti'nin planları dahilinde olduğunu savunan görüşlere rastlamak da mümkündür. Nitekim her ne kadar İran Şahı, nükleer silah üretiminin planlarında olmadığına defalarca vurgu yapmış olsa da, "bugünlerde yirmi, otuz küçük devlet nükleer silah üretme planları yapmaktadır. Hatta Libya bile nükleer silahlardan bahsetmekte, bu durumda benim de politikalarımı gözden geçirmem gerekebilir"⁶³ tarzındaki bazı söylemleri Şah Hükümeti'nin nükleer silah üretme niyetinde olduğunu söyleyen görüşlere döne sağlamaktadır.

⁶¹ James F. Clarity, 'Tehran Denies Plans to Use Atom Plant for Nuclear Arms', *The New York Times*, 29 Mayıs 1976

⁶² Gholamreza Afkhami (ed.), *برنامه انرژی اتمی ایران تلاشها و نتایجها* (İran'ın Nükleer Enerji programı: Çabalar ve Sorunlar), (Maryland: Foundation for Iranian Studies, 1997), s. 7.

⁶³ 'Remarks by Shah on Iran's Policies and Plans', *The New York Times*, 24 Eylül 1975

2. 1979 İslam Devrimi Sonrasında İran Nükleer Programı

A. Duraksayan ve Sonrasında Gerileyen Nükleer Program

İran Şahı'nın da belirttiği gibi, dünya dengeleri aniden hiç tahmin edilmeyen bir yöne doğru kayabilmektedir. Zira silahlı kuvvetlerinden bu kadar emin olan İran Şahı'nın tahtı, bölge devletleri eliyle değil bizzat kendi halkı tarafından devrilmiştir. Bunun uzantısında da 10 yılda geliştirilen ve ivme kazanan nükleer program ve buna paralel olarak kurulan ilişkilerin tümü 1979 yılında gerçekleşen İran devrimi ile sekteye uğramıştır. Devrimden hemen bir yıl sonra başlayan İran-İrak savaşı neticesinde projeye bağlantılı firmalar İran'dan ayrılmışlardır. Zaten Ayetullah Humeyni, yabancı ülkelere bağımlılık yaratır düşüncesiyle nükleer çalışmaları durdurmuş ve tesislerin tamamlanmasını istememiştir⁶⁴. Ancak firmaların ülkeden ayrıldığı tarihte Buşehr-1 olarak adlandırılan reaktörün % 90'ının tamamlanmış olduğu ve malzemelerinin % 60'ının da kurulmuş olduğunu hatırlatmakta fayda vardır. Buşehr-2 reaktörünün de % 50 oranındaki inşaatı tamamlanmıştı. Lakin Şah döneminde katedilen bu mesafe Humeyni ile birlikte duraksama sürecine girmiş ve İran - Irak savaşı boyunca Irak'ın Buşehr'deki nükleer tesisleri altı kez bombalamasıyla da ciddi tahribata uğramıştır⁶⁵.

B. Nükleer Programın Yeniden Hayata Geçirilmesi

1980 -1988 yılları arasında devam eden İran-İrak savaşı ve beraberinde gelen ağır ekonomik fatura sonrasında İran'ın elektrik enerjisine olan gereksinimi de bir hayli artmıştır⁶⁶. Diğer taraftan savaş sırasında İran, gelişmiş teknolojiye sahip olmanın önemini farkına varmış ve nükleer teknolojinin yaratacağı avantajları düşünmeye başlamıştır. Bu durum neticesinde İran İslam rejimi, 1989'dan sonra dönemin Cumhurbaşkanı Haşemi Rafsanjani'nin dini lideri ikna etmesi üzerine nükleer enerji

---

⁶⁴ Kibaroglu, 'Good for Shah, Banned for Mullahs...' s. 216

⁶⁵ Farhang Rajaei. *The Iran-Iraq war: The Politics of Aggression*. (Gainesville: University Press of Florida, 1993), s. 224-225

⁶⁶ İran - Irak savaşı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Farhang Rajaei. *The Iran-Iraq war: The Politics of Aggression*. (Gainesville: University Press of Florida, 1993), Lawrence Potter, Gary Sick. *Iran, Iraq, and the Legacies of War*, (MacMillan: 2004, Alan Friedman), *Spider's Web: The Secret History of How the White House Illegally Armed Iraq*. (New York: Bantam Books, 1993), R.K. Ramazani, 'Who started the Iran-Iraq war?' *The Virginia Journal of International Law*, No: 33, Fall 1992, s. 69-89, Anthony H. Cordesman, *The Iran - Iraq War and Western Security 1984-87: Strategic Implications and Policy Options*, (London: Jane's Publishing, 1987), Shahram Chubin, 'Iran and the War: From Stalemate to Ceasefire', Miron Rezun (ed), *Iran at the Crossroads*, (Oxford: Westview Press, 1990), s. 131-144, John Sigler, 'The Legacy of the Iran-Iraq War', Miron Rezun (ed), *Iran at the Crossroads*, (Oxford: Westview Press, 1990), s. 147-161

konusunda yeniden atağa geçmiştir. Bu politikanın değişmesinde yukarıda da belirtildiği üzere İran-Irak savaşı ciddi şekilde etkili olmuştur. İran, 1989'dan sonra askeri gücü ve kapasitesini artırmak için yoğun şekilde çalışmaya girişmiştir. Savaş süresince olumsuz etkilenen ekonomisi⁶⁷ ve güvenlik kaygıları, bu kararın alınmasına giden yolları açmıştır. İran daha güçlü ve bağımsız olabilmek için kendi nükleer tesislerinin olmasını istemiştir. Diğer yandan nüfusu artarken, petrol üretimi düşmüş ve iç tüketim oranları bir hayli yükselmiştir. Aslında İran'ın ilerleyen yıllarda 20.000 MW'lık nükleer elektrik hedefini açıklayacak olmasının ardında yıllık 190 milyon varil ham petrol tasarrufunda bulunma gerekçesi olduğu iddia edilecektir⁶⁸. İran İslam Cumhuriyeti'nin nükleer programının gerekçelerinden en önemlisi, ihraç edilecek ve ülkeye döviz geliri olarak girecek petrolün içeride kullanılmasının ülke çıkarlarını zedeliyor olmasıydı. Şayet nükleer program geliştirilir ve nükleer yakıt teknolojisine ulaşılabılırsa, fosil kaynakların tüketimi yerine nükleer enerjiden yararlanılacak ve fosil yakıtlar da ihraç edilebilecekti⁶⁹. Bu hedeften yola çıkarak İran Cumhuriyeti, 1984 yılında Fransa ve Almanya'dan yarım bıraktıkları tesisleri bitirmelerini istemiştir. Ancak mevcut İran yönetimi ile bağları tamamen koparan ABD, her iki ülkeye de baskı yaparak bu girişimi engellemiştir.

a. İran ve Çin Arasındaki Nükleer İşbirliğinin Gelişmesi

Savaş süresince batılı devletlerin Irak'a siyasi, askeri ve ekonomik olarak destek olmasından dolayı İran, batılı devletlerle ilişkilerini azaltmıştır⁷⁰. Bu yüzden nükleer tesislerin tamamlanması için Brezilya, Arjantin, Çekoslovakya ve Çin gibi ülkelerle temasları artırma yoluna gitmiştir. Bu ilişkilerin neticesinde 1991 yılında Çin, İran'a UAEA denetiminde uranyum zenginleştirme teknolojisinde kullanılan uranyum heksaflorid sağlamıştır. Nükleer alanda Çin'in İran'la işbirliği yapacağı

⁶⁷ İran-Irak savaşının İran ekonomisi üzerindeki etkileri için bkz: Hooshang Amirahmadi, 'Economic Destruction and Imbalances in Post-revolutionary Iran', Hooshang Amirahmadi-Nader Entessar (eds.), *Reconstruction and Regional Diplomacy in the Persian Gulf*, (London: Routledge, 1992), s. 65-106, Hooshang Amirahmadi, *Revolution and Economic Transition: The Iranian Experience*, (Albany: State University of New York Press, 1990), s. 60-98.

⁶⁸ M. Javad Zarif, 'Tackling the Iran-US Crisis', *Journal of International Affairs*, Vol: 60, No: 2, Spring-Summer 2007, s. 78.

⁶⁹ Roger Stern, 'The Iranian Petroleum Crisis and United States National Security', *PNAS*, Vol: 104, No: 1, 2 Ocak 2007, s. 377-378.

⁷⁰ Bkz: Mark Phythian, *Arming Iraq: How the U.S. and Britain Secretly Built Saddam's War Machine* (Boston, Northeastern University Press, 1997).

haberleri ortalıklarda dolanırken iki ülke, 4 Temmuz 1994 tarihinde, Tahran yakınlarında 300 MW'lık hidrolik nükleer reaktör inşaatını kapsayan bir anlaşma imzaladıklarını açıkladılar⁷¹. Başka alanlarda da Çin'in İran'a yardım ettiği yönünde bilgiler vardır. Ancak bütün bunlara rağmen ABD faktörü nedeniyle, Çin ve İran arasında bu alanda imzalanan anlaşmalar ya bloke edilmiş ya da ertelenmiştir. Hatta Çin, UAEA denetiminde olmayan tesislere yardım sağlamayacağına dair teminat vermek durumunda kalmıştır. ABD baskısı neticesinde Çin, İran'a uranyum heksafloridi dönüştürmede kullanılan tesisatı satmama ikna olmuştur⁷². İddialara göre Çin, kendi ulusal nükleer ortaklığına yapılan protestolara rağmen, Amerikan şirketlerine, nükleer güç santralleri kurulması için Çin'e teknoloji satılmasına izin verilmesi karşılığında İran'a yapılan nükleer yardımı durdurmayı kabul etmiştir⁷³. Yine de ABD yönetimi tarafından yapılan baskılar, Çin'in İran'a nükleer materyal satışını sadece bir kez iptal edebilmiş gibi görünüyor. Daha sonra İran'a nükleer materyal satışı gerçekleştirildiği tespit edilmiş, hatta İran 1998 tarihinde Çin'in nükleer anlaşmayı durdurduğunu inkâr etmiştir.

İran ve Çin arasında nükleer alanda başlayan işbirliği, 2002 yılında başlayan nükleer kriz sonrasında da devam etmiş ve Çin Hükümeti, kesin olarak programından saptığı kanıtlanmadığı sürece İran'ın nükleer faaliyetlerini devam ettirebileceği ve barışçıl nükleer teknoloji hakkından yararlanabileceği şeklindeki tutumunda ısrarcı olmuştur.

b. İran ve Rusya Arasındaki Nükleer İşbirliğinin Gelişmesi

Çin'in yanısıra İran, 1989'da Gorbaçov yönetimi ile nükleer alanda işbirliği kararı almış, ancak Sovyetler Birliği'nin dağılma süreci nedeniyle bu işbirliği bir süre ertelenmiştir. Nihayetinde 8 Ocak 1995 tarihinde, Yeltsin Hükümeti'ndeki Rusya Atom Enerjisi Bakanlığı ile kapsamlı bir nükleer işbirliği antlaşması imzalanabilmiştir⁷⁴. Uluslararası arenada, iki ülkenin bu alandaki işbirliğine yönelik ciddi kaygılar bulunmasına rağmen, her iki taraf da bahsi geçen reaktörün inşaatı husu-

---

⁷¹ Steve Coll, 'US Halted Nuclear Bid by Iran; China, Argentina Agreed to Cancel Technology Transfers', *Washington Post*, 17 Kasım 1992.

⁷² Jonathan Landay, 'China to Halt Nuclear Deal with Iran, US Officials Say White House Sees Better Ties ahead with Beijing and Fewer Arms to Middleeast', *Christian Science Monitor*, 19 Aralık 1996.

⁷³ Yavuz Cankara, *Yeni Oyun: İran'ın Nükleer Politikası*, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005), s. 121

⁷⁴ Antlaşma metnine erişmek için bkz: Michael Eisenstadt, *Iranian Military Power: Capabilities and Intentions*, (Washington D.C: The Washington Institute for Near East Policy, 1996) s. 106-107

sunda UAEA kurallarına bağlı kalacaklarını kabul ederek çalışmalara başlamışlardır⁷⁵. Bu antlaşmaya göre;

- Her yıl İran'dan Rusya'ya nükleer alanda uzmanlık eğitimi almak üzere 20-30 yüksek lisans ve doktora öğrencisi gönderilecek,
- Buşehr'de Alman firması KWU (Siemens) tarafından yarım bırakılan tesislerde her biri 1000 MW'lık olan Rus teknolojisi hafif su reaktörleri kurulacak⁷⁶,
- Bilimsel-teknolojik konularda gelişmiş işbirliği yapılacaktır.

İran ve Rusya hükümetleri, aynı zamanda İran'da gaz santrifüjlü uranyum zenginleştirme tesisini kurma konusunu tartışmak üzere anlaşmaya varmışlardır. Bu duruma en çok ABD tepki göstermiş ve Rusya'yı ikna etmeye çalışmıştır. Ancak bu işten Rusya devlet kasasına gidecek bir milyar dolarlık bir tutar söz konusuydu ki, son dağılım sürecinden sonra Rus ekonomisinin bu paraya ihtiyacı vardı. Bunun da ötesinde bu yolla Rusya, İran'ın nükleer alandaki kazanımlarını kontrol etme şansına da sahip olacaktı. Rusya'yı bu antlaşmayı iptal etme konusunda ikna edemeyen ABD, bahsi geçen reaktörlerde üretilen plütonyumun İran tarafından nükleer silah yapımında kullanılacağını iddia etmeye başlamıştır. Bunun üzerine İran ve Rusya konuyu istişare etmiş ve atık yakıtın Rusya'ya gönderilmesi ve Rus topraklarındaki atık yakıt depolarında saklanması konusunu görüşmüş, ancak bu konuda bir anlaşmaya varamamışlardır. Zira İran'ın atık yakıtı Rusya'ya göndermek için ücret talep ettiği ileri sürülmüştü ki gerçeklik payı varsa bu talebin mantıklı olmadığı söylenebilir. Eğer Rusya bu işlem için para ödeyecekse, atık yakıtını depoladığı için İran'ın da Rusya'ya ödeme yapması gerekirdi. Plütonyum konusunun sorumluluğunu Rusya üstlendikten sonra, ABD bu sefer de reaktörlerin doğrudan nükleer silah amacıyla kullanılmasa da Rusya tarafından eğitilecek teknik ekibin daha sonra silah yapımında kullanılmak üzere reaktörleri çalıştırabileceklerini iddia etmiştir.

⁷⁵ 'Iran, Russia Agree on 800 million Nuclear Plant Deal', *The Washington Post*, 9 Ocak 1995

⁷⁶ Bu reaktörler UAEA denetiminde tesis edilecek ve harcayacağı yakıt için yıllık 180 kg plütonyum üretme kapasitesine sahip olacaktı. İlk reaktörün 4 yıl içerisinde bitirilmesi üzerinde anlaşmaya varılmasına rağmen bu projenin bitiş aşamasına gelmesi ve nükleer yakıtın Rusya tarafından Buşehr Santrali'ne gönderilmesi 2008 yılına kadar sürecektir.

Diğer taraftan birçok uzman, Rusya'nın, KWU Alman firmasından geriye kalan Buşehr projesini tamamlamada zorluklarla karşılaşabileceğini öngörmüştür. Zira Alman firması, ülkeden ayrılırken yaptıklarıyla ilgili teknik dokümanları da beraberinde götürmüş ve daha sonra bu bilgileri Rusya ile paylaşmamıştır. Diğer yandan Alman tipi reaktörler ve Rus tipi reaktörler arasında farklılıklar olduğunu da göz önünde bulunduracak olursak Rusya'nın devraldığı projeyi öncelikle incelemesi ve birçok şeyi baştan çözmesi gerekmiştir. Kaldı ki sözkonusu reaktörler savaş sırasında ciddi tahribata maruz kalmışlardı.

Bütün bunların yanı sıra İran, Rusya'dan toplam değeri üç milyon Amerikan dolarını bulan üç adet ek nükleer reaktör konusundaki teklifini de sunmasını istemiştir⁷⁷. İddialara göre, 1998 yılında ağır su reaktörü satışı konusundaki müzakereler de gündeme gelmiş ve Rusya bu tesis için gerekli planları İran'a tedarik etmiştir⁷⁸. Ancak İran'da gaz santrifüjlü nükleer reaktör tesis edilmesi planı iptal edilmiştir. Bahsi geçen hafif su reaktörü inşaatı ve desalinizasyon santrali projeleri ise belirsizliğini korumuştur.

1995 Antlaşması ışığında İranlı nükleer bilimciler ve uzmanlar, Rusya'nın önde gelen nükleer araştırma merkezlerinden *Novovoronezh*'de eğitim almaya başlamışlardır⁷⁹. ABD'nin tüm baskılarına rağmen işbirliğini durdurmaya kabul etmeyen Rusya, mevcut kaygıların 'ABD'nin sorunu' olduğunu ileri sürmüştür. Hatta dönemin Rusya Atom Enerjisi Bakanlığı Sözcüsü, 1998 tarihinde halka açık bir konuşmada, Rusya'nın Buşehr'de ek olarak yapılması planlanan iki adet nükleer reaktör inşaatı konusunda İran'la prensipte anlaşmaya vardıklarını açıklamıştır⁸⁰. Sadece prensipte anlaşmaya varıldığı, ancak henüz diğer proje bitmeden başka bir nükleer santralin inşaatına başlanmayacağı da diğer açıklamalarda söylenmiştir.

2000 yılında dönemin İran Yüksek Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri Hasan Rohani ve Rusya Savunma Bakanı Igor Sergeyev, İran'ın askeri ve teknik kabiliyetlerini geliştirmesi konusunda bir toplantı yapmışlar ve Rusya bu konuda İran'a destek garantisi vermiştir. Hatta aynı ziyaret sırasında Rus Dışişleri Bakanı Igor Ivanov, daha önce prensip olarak anlaşmaya vardıkları üç nükleer reaktör inşaatı husu-

---

⁷⁷ Jack Andrew - Stephen Fidler, 'Iranian Nuclear Reactors: US Reinforces Opposition to Deal', *Financial Times*, 26 Kasım 1998.

⁷⁸ Carla Anne Robbins-Andrew Higgins, 'Fission for Cash: Money Hungry Russia Finds a Foreign Market for Nuclear Knowledge', *Wall Street Journal*, 15 Aralık 1998.

⁷⁹ Fred Wehling, 'Russian Nuclear and Missile Exports to Iran', *The Nonproliferation Review*, Kış 1999.

⁸⁰ 'Russia, Iran Agree on Nuclear Reactor', *Russia Today*, 6 Mart 1998.

sunda muhtemel bir İran - Rus Antlaşması yapılabileceğini söylemiştir⁸¹.

Nükleer krizin başladığı 2002 yılı sonrasında ise Rusya, İran'la nükleer alandaki işbirliğini devam ettirmiş ve somut bir delil olmadığı sürece bu tutumundan taviz vermeyeceğini söylemiştir. Diğer taraftan 2008 yılına gelindiğinde ise 1995 tarihinde başlayan Buşehr projesinin % 99'u tamamlanmış ve ilk yakıt sevkiyatı gerçekleşmiştir.

c. Devrim Sonrasında ABD'nin İran Nükleer Programına Yaklaşımı

İran İslam Devrimi sonrasında İranlı öğrencilerin Tahran'daki ABD Büyükelçiliğini işgal etmeleri ve çalışanları 444 gün boyunca rehin tutmaları nedeniyle ABD - İran ilişkileri o tarihten itibaren kopmuş ve iki ülke arasındaki ilişkiler günümüzde henüz normal seviyelere ulaşmamıştır. Dolayısıyla ABD bu tarihten sonra, ciddi düşman gözüyle baktığı İran'ın nükleer program hususundaki adımlarını her fırsatta baltalamaya çalışmıştır. Çin ve Rusya üzerinde bu hususta kurmaya çalıştığı baskı yanıt vermeyince de İran'ın nükleer silah üretme hedefi güttüğünü iddia etmeye başlamış ve o tarihten bu yana bu iddiasını farklı zaman dilimlerinde dile getirmiştir.

Bu konudaki ilk ciddi iddiası ise 2000 tarihinde Amerikan İstihbarat Ajansı CIA'nın hazırladığı raporda dile getirilmiştir. Bu rapora göre; İran mevcut durumu ile nükleer silah üretebilecek kapasiteye ulaşmıştı⁸². Bundan iki yıl sonra patlak verecek olan İran nükleer krizinde de ABD'nin bu iddiası daha da belirginleşerek, hatta kendisine göre haklılığı ispatlanarak, günümüze kadar devam etmiştir.

Bölümün başında da anlatıldığı üzere İran'daki nükleer program ABD eliyle başlatılmış ve o dönemde bu teknolojinin zaruriyetine ciddiyetle vurgu yapılmıştır. Ancak İslam Devrimi sonrasında nükleer program bir anda zaruri değil zararlı bir teknoloji haline dönüşmüştür. ABD'nin, İran nükleer faaliyetlerini engellemek için öne sürdüğü argüman oldukça ilgi çekicidir. Daha 1960'larda müttefiki olan İran'ın gelecek 30 yıl içerisinde enerji rezervlerinin azalacağını ve nükleer teknolojiye geçmesi gerektiğini savunan ABD, devrim sonrasında ilişkilerini kopardığı İran'ın yeterli derecede enerji kaynakları olduğunu ve nükleer teknoloji için ısrar etmesinin altında mutlaka başka hesaplar yattığını, İran rejiminin nükleer silah üretme peşinde olduğunu iddia

⁸¹ *New York Times*, 17 Ocak 2000.

⁸² James Risen - Judith Miller, 'CIA Tells Clinton an Iranian A-Bomb Can't be Ruled Out', *New York Times*, 17 Ocak 2000.

etmiştir⁸³. Burada düşündürücü olan, İran'ın nükleer faaliyetlerini engellemek maksadıyla ABD'nin 2000'den günümüze kadar devam eden bir süreçte, doğru istihbari bilgilere ulaşmak yerine, yanlış istihbarat kayıtlarıyla dünya kamuoyunu ikna etmeye çalışma yolunu seçmesi olmuştur. Görüleceği üzere İran, henüz uranyum zenginleştirme teknolojisine⁸⁴ bile sahip değilken, CIA raporlarında nükleer silah üretme kapasitesine sahip olduğu söylenmiştir. Krizin başlamasından sonra ise ABD, iddialarının haklı olduğunu daha ciddi bir şekilde savunmaya başlamış ve İran'ın hiçbir şartta nükleer yakıt üretme teknolojisine erişmemesi gerektiği hususunda ısrarcı olmuştur. Aşağıda ayrıntılı olarak anlatılacak olan İran nükleer kriz sürecinde ABD'nin rolü ve yaklaşımı hakkında daha fazla bilgi aktarılacaktır.

III. İRAN NÜKLEER KRİZİ

1. Krize Neden Olan Açıklamalar

14 Ağustos 2002 tarihinde Ulusal Direniş Konseyi ve Halkın Mücahitleri Örgütü'nün⁸⁵ eski bir üyesi olan Alireza Jafarzadeh Washington D.C.'deki bir basın toplantısında, İran içerisindeki kaynaklardan edindiği bilgilere dayanarak, Natanz'deki uranyum zenginleştirme tesisi ve Arak'taki ağır su reaktörlerine ilişkin iki gizli nükleer projeyi ifşa eden bir konuşma yapmıştır.

Bu açıklamaların ardından ABD, zaten son üç yıldır İran'ın nükleer silah üretme niyetinde olduğunu iddia ederken artık kendince somut ve haklı bir gerekçeye sahip olmuş ve İran'ı nükleer silah yapmaya te-

⁸³ Bu çelişkili yaklaşıma dair bir yorum için bkz: Andres Malm-Shora Esmailian, *Iran on the Brink*, (London: Pluto Press, 2007), s. 140-148

⁸⁴ Uranyum zenginleştirme işlemi, nükleer yakıt elde etmek maksadıyla yapılır. % 20'e kadar zenginleştirilen uranyum elektrik üretimi gibi barışçıl nükleer faaliyetlerde kullanılırken, % 90 ve üzeri oranlarda zenginleştirilen uranyum nükleer silah üretimi gibi askeri amaçlı nükleer faaliyetlerde kullanılır. Bu açıklama; haber verilmeden inşa edilmeye çalışılan bir zenginleştirme tesisinin neden kaygı unsuru teşkil edebileceğini anlamak açısından önemlidir. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz: Jeffrey I. Sands, 'Appendix: Nuclear Technology and Control', Rodney W. Jones (ed), *Small Nuclear Forces and U.S. Security Policy*, (Toronto: Lexington Books, 1984), s. 262-264

⁸⁵ İran'ın sürgündeki rejim karşıtı direniş gruplarından. Daha önce Şah Hükümeti'ne karşı da direnç göstermiş ve 1979 İslam Devrimi'nin gerçekleşmesinde aktif olarak rol almıştır. Ancak sol eğilimli bir grup olması ve belirgin görüş ayrılıklarının olması dolayısıyla İslam rejimi tarafından dışlanmıştır. Dini liderler yönetiminin iktidarı kendileriyle paylaşmak istememesi sonrasında ise ülke içerisinde terörist faaliyetler gerçekleştirmeye başlamışlardır. Ülkede terörist grup ilan edilmeleri nedeniyle ülke dışına çıkmak ve faaliyetlerine dışarıdan devam etmek durumunda kalmışlardır. Bu kuruluş ABD ve Avrupa Birliği'nce de de terörist grup ilan edilmiş ve kara listeye alınmıştır.

şebbüs etmekle suçlamıştır. İran nükleer kriz süreci de böylelikle başlamıştır. İran'ın UAEA'ya bildirmeden yürüttüğü bu faaliyetlerin ortaya çıkması sonrasında ABD, İran'ın ani denetim hakları sağlayan Ek Protokolü meclis onayından geçirmesi ve tüm uranyum zenginleştirme faaliyetlerine son vermesini istemiştir. Bu durumun Irak benzeri bir senaryoya dönüşmesi ve ABD'nin tek taraflı politikalar uygulama yoluna gitmesinden çekinen üç Avrupa Birliği ülkesi duruma müdahale etmiş ve bu tarihten sonra sorunun diplomasiyle çözümlenmesi için 'Avrupa Birliği Üçlüsü'⁸⁶ adı altında İran'la gerekli müzakereleri yürütme sorumluluğunu üstlenmişlerdir⁸⁷.

2. UAEA'nın İlgili İddialara İlişkin Soruşturma Evresini Başlatması

İran nükleer programına ilişkin haberlerin açıklanmasını takiben yetkili kurum olan UAEA, Eylül 2002 tarihinde İran Hükümetiyle bağlantıya geçmiş ve İran Hükümeti'nden Natanz'deki yeraltı tesisi ve Arak'taki ağır su üretim tesisi inşaatıyla ilgili haberleri açıklamasını istemiştir. Bunun üzerine İran Atom Enerjisi Kurumu Başkan Yardımcısı Gholamreza Aghazadeh, uzun vadede toplam kapasitesi 6000 MW olan nükleer güç santralleri inşaatı hakkında bir projeleri olduğunu açıklamıştır. Buna ilaveten böylesine geniş kapsamlı bir projenin, planlama aşamasında olduğunu ve bu projenin kapsamına nükleer yakıt, güvenlik ve atık yönetimi gibi konuların dâhil olacağını da söylemiştir. Aghazadeh, bahsi geçen tesislerin UAEA denetçileri tarafından ziyaret edilebileceğini ve gerekli hususlarda görüşmeler yapılabileceğini de sözlerine eklemiştir. Bahse konu olan bu denetim gezisinin Ekim 2002 tarihinde olması planlanmış ancak bu ziyaret 21-22 Şubat 2003 tarihinde gerçekleşebilmiştir.

UAEA Başkanı Muhammed El-Baradei, heyetiyle birlikte yaptığı ziyaret sırasında, Natanz'de inşaat halinde olduğu iddia edilen iki yeni tesis ve İran'ın uranyum zenginleştirme programı konusunda bilgilendirilmiştir. UAEA, bahsi geçen iki tesisten ilk defa haberdar olmuş ancak bu tesisleri gezme imkânı da bulabilmiştir. Diğer taraftan İran, Arak'taki Ağır Su Üretim Tesisi'nin yapım aşamasında olduğunu da doğrulamıştır. Ancak burada belirtmekte fayda vardır ki, UAEA Koruma Antlaşmaları çerçevesinde İran'ın inşaatına başlayacağı nükleer

⁸⁶ Avrupa Birliği Üçlüsü, kısaca AB/3 olarak da adlandırılmaktadır. Çalışmamızın ikinci bölümünde Avrupa Birliği Üçlüsü'nün kriz sürecindeki etkinliği ve politikalarına ayrıntılı olarak değinilecektir.

⁸⁷ Javad Ranjbar, 'تگاهی به دیدگاه‌های اروپایی و تطبیق آن با پرونده هسته ای ایران', *İran Nükleer Kriz Dosyası ve Avrupa'nın Bu Husustaki Görüşlerine Bakış*, *پرونده هسته‌ای ایران: روندها و نظرها*, (İran Nükleer Dosyası: Gelişmeler & Görüşler), (Tahran: TISRI, 2007), s. 266

tesisler konusunda UAEA'ya haber verme zorunluluğu bulunmamaktadır. Antlaşma'da da vurgulandığı üzere "İran, bahsi geçen nükleer tesislere nükleer materyal (nükleer yakıt) sokmadan 180 gün önce UAEA'ya bilgi vermekle yükümlüdür"⁸⁸. Dolayısıyla Natanz Tesislerinin varlığı tek başına NPT'nin ihlali anlamına gelmemektedir⁸⁹. Bu ziyaret sırasında İran, UAEA tarafından istenilen ek düzenlemeler ve değişiklikleri onayladığını belirtmiş ve Ajans'ın nükleer materyal transferi hususundaki sorusunu da yanıtlamıştır⁹⁰.

Bu görüşmeler sırasında, UAEA açık kaynaklarından edindiği bilgilere göre, uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin yürütülüyor olabileme ihtimalini de sorgulamıştır. İran hükümeti de hiçbir yerde zenginleştirme ve geliştirme programı yürütülmediğini, yapılan tüm deney ve testlerin ise simülasyon çalışmaları niteliğinde olduğunu ileri sürmüştür. UAEA İran'dan şeffaflık politikasının uzantısı olarak, NPT Antlaşması kapsamında olmayan ve buradaki faaliyetler hususunda Ajans'ın bilgilendirme mecburiyeti olmayan bazı atölye ve tesisleri gezmek ve numuneler almak üzere izin talep etmiştir. İran ise önce bu isteği reddetmiş daha sonra bir kısmının Mart 2003 tarihinde diğer kalan kısmının ise Mayıs 2003'de denetlenmesine müsaade etmiştir. Ajans İran'a, santrifüj ve lazer zenginleştirme programları ve ağır su programı hususunda da sorular yöneltilmiş ve yazılı cevap talebinde bulunmuştur. İran da 4 Haziran 2003 tarihinde bu sorulara ilişkin yazılı raporunu sunmuş ve 5 Mayıs 2003 tarihinde de İran ilk defa, Arak'taki İran Nükleer Araştırma Reaktörü'nde kurmayı planladığı 40 MW'lık ağır su araştırma reaktörü hususunda UAEA'yı bilgilendirmiştir. Diğer taraftan 2003'de İsfahan'da inşa etmeyi planladığı yakıt üretim fabrikası hususunda da rapor vermiştir.

---

⁸⁸ International Atomic Energy Agency, *The Text of the Agreement between Iran and the Agency for the Application of Safeguards in Connection with the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons*, Information Circular-INFCIRC/214, 13 Aralık 1974

⁸⁹ Mohammad Sahimi, 'Iran's Nuclear Program Part III: The Emerging Crisis', *Payvand*, 10 Haziran 2003, <http://www.payvand.com/news/03/oct/1039.html> (Erişim Tarihi: 17 Eylül 2005)

⁹⁰ Önceden Ajans'a rapor etmeden 1991 yılında ithal ettikleri 1000 kg UF₆ (Uranyum Heksaflorid), 400 kg UF₄ (Uranyum Tetraflorid), 400 kg UO₂ (Uranyum Dioksit) materyalleri konusunda Ajans'a bilgi veren İran, bu materyallerin daha önceden deklare edilmeyen Cebr ibn Hayan Çok Amaçlı Laboratuvarlarında muhafaza edildiğini de söylemiştir. Bkz: International Atomic Energy Association, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran' *Report by Director General*, GOV/2003/40, 19 Haziran 2003

Tablo 2

19 Haziran 2003 Tarihi İtibariyle UAEA Hükümleriyle Bağlı Olan ve Denetimlere Tabi Tutulan İran Nükleer Tesisleri⁹¹

Konum	Eylül 2002 tarihinden itibaren	Haziran 2003 tarihinden itibaren sisteme dâhil edilen yeni tesisler
Tahran	Tahran Araştırma Reaktörü	
	Molybendum, Iodine ve Xenon Radyoizotop Üretim Tesisleri	Cebr İbn Hayan Çok Amaçlı Laboratuvarları
Buşehr	Buşehr Nükleer Güç Santrali	
İsfahan	Minyatür Nötron Kaynaklı Reaktör	
	İkincil Derecede Kritik Hafif Su Reaktörü	
	Sıfır Güç Ağır Su Reaktörü	
	Yakıt Üretim Laboratuvarı	
	Uranyum Kimya Laboratuvarı	
	Uranyum Dönüştürme Tesisi	
	Faaliyetine son verilen İkincil Derecede Kritik Grafit Reaktör	
		Yakıt Üretim Tesisi
Natanz		Pilot Yakıt Zenginleştirme Tesisi

⁹¹ International Atomic Energy Association, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran' *Report by Director General*, GOV/2003/40, 19 Haziran 2003

		Yakıt Zenginleştirme Tesis
Arak		İran Nükleer Araştırma Reaktörü

Ortaya konulan genel çerçeveden de anlaşılacağı üzere İran, doğal uranyum ithalatı ve bazı tesislerinin inşaatıyla ilgili, zamanında UAEA'ya bilgi verme konusunda ihmalkâr davranmış ve bu nedenle NPT Antlaşması'ndan doğan bir takım yükümlülüklerini yerine getirme konusunda başarısız olmuştur. İran'ın kimseye rapor vermeden yürüttüğü faaliyetlerin ortaya çıkması sonrasında ise yıllarca sürecektir bir kriz patlak vermiştir. İran nükleer krizinin başladığı tarihte herkesi tedirgin edecek boyutlarda tırmanmaması ise İran'ın, bahsi geçen hususlarda UAEA ile işbirliği yapması ve gerekli bilgileri Ajans'a sunma konusunda yoğun bir çaba sarf etmesi sayesinde olmuştur. Her ne kadar İran'ın ithal ettiği maddeler fazla olmasa ve nükleer silah yapımında kullanılabilmesi için işleme sürecine tabi tutulması gerekse de, İran'ın bu konularda zamanında UAEA'ya rapor vermede ihmalkâr davranmış olması, UAEA Genel Kurulu'nun konuya şüpheyile yaklaşmasına neden olmuştur. UAEA, İran'ın kriz sonrası işbirliğinden memnuniyet duyduğunu her fırsatta belirtmekle birlikte, o tarihten sonra kendisine daha fazla hareket serbestisi tanınması açısından Ek Protokolü meclis onayından geçirmeleri konusunu da her defasında gündeme getirmeye başlamıştır.

Harita 1: İran'da Nükleer Programla İlgili Faaliyetler Yürüten Tesisler⁹²

A. UAEA Denetimleri Sonucunda Ortaya Çıkan Bulgular

Haziran 2003 tarihinde UAEA denetçileri, İran'ın Viyana'daki UAEA Daimi Temsilciliği'ne, aldıkları numunelerde yüksek derecede zenginleştirilmiş uranyum kalıntılarına rastladıkları ve İran'ın belirli nükleer materyaller ve faaliyetlerinin raporunu vermediğinin bilgisini ulaştırmışlardır. UAEA'nın bu konuda daha önce hiç bilgilendirilmemiş olduğu konusunda görüşmeler yapmış ve bu konunun acilen açıklığa kavuşturulmasını istemişlerdir

Temmuz 2003 tarihinde UAEA, İran'dan daha fazla şeffaflık sağlamasını ve Ek Protokolü meclis onayından geçirmesini istemiştir. Bunun üzerine 23 Temmuz 2003 tarihinde İran Atom Enerjisi Kurumu, UAEA'ya acilen görüşülmesi gereken konular hususunda bir zaman çi-

⁹² *Nuclear Threat Initiative* sayfasında yer alan haritadan yararlanılarak Türkçeleştirilmiştir. www.nti.org (Erişim Tarihi: 23 Mart 2006)

zelgesi önermiştir. Buna cevaben UAEA, Natanz'da bulunan yüksek derecede zenginleştirilmiş uranyum kalıntılarının görüşülmesi, kaygıya yer veren tesislerin denetlenmesi ve numeneler alınması hususunda bir ekip göndereceğini söylemiştir. 19 Ağustos 2003 tarihinde de İran Atom Enerjisi Kurumu, kendisinden istenilenlere ilaveten, İran'ın ağır su reaktörü programı, İran'ın UF4 üretmek için ithal ettiği UO₂ ve yaptığı deneyler, dönüştürme deneyleri ve son olarak da İran'ın geçmişteki lazer füzyonuna olan ilgisi hususunda bilgiler sunmuştur⁹³. Böylece İran, 1990 yıllarında uranyum dönüştürme deneyleri gerçekleştirdiğini ve bunları Ajans'a rapor etme konusunda ihmalkâr davrandığını kabul ederek telafi edici tedbirler alacağını söylemiştir. Diğer taraftan, bulunan yüksek derecede zenginleştirilmiş uranyum parçacıklarının ithal edilen santrifüj parçalarıyla beraber geldiğini ve en kısa zamanda bu parçaların nereden geldiği ve nerelerde depolandıkları konusunda bilgi temin edeceklerini de söylemişlerdir. İran'ın Ajans'a sunduğu bilgilerin eksik olduğu hususu 26 Ağustos 2003 tarihli UAEA Raporu'na da yansımıştır⁹⁴.

Bahar ve yaz ayları boyunca yapılan bu görüşmeleri takiben UAEA Genel Kurulu, 12 Eylül'de aldığı bir kararla İran'dan Ajans'ın tespit ettiği hususları telafi etmesini, ilgili tüm faaliyetlerini durdurmasını ve belirsizlik arz eden konulara ilişkin gerekli adımları Ekim sonuna kadar atmasını istemiştir⁹⁵. Bu kararda aynı zamanda, istenen önlemler alınmadığı ve gerekli adımlar atılmadığı takdirde konunun Güvenlik Konseyi'ne havale edileceği de belirtilmiştir.

B. İran'ın İlgili Tespitlere İlişkin Tutumu ve 21 Ekim 2003 Tarihli Yanıtı

İran Ajans'ın kararı ve talebi üzerine 21 Ekim 2003 tarihinde sunduğu mektubunda, 1999-2000 tarihleri arasında ilgili tesiste ufak dozlarda UF₆ (*Uranyum Heksaflorid*) kullanarak sınırlı sayıda deneyler gerçekleştirdiğini kabul etmiştir. Tesisteki ekipman ve faaliyetlerin niteliği gereği böyle bir tesisin varlığının Ajans'a deklere edilmesi gerekmektedir⁹⁶. İran aynı mektupta, 1970'lerde başlamak suretiyle dört farklı

---

⁹³ International Atomic Energy Association, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran' *Report by Director General*, GOV/2003/63, 26 Ağustos 2003

⁹⁴ *Ibid.*

⁹⁵ International Atomic Energy Association, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran' *Resolution adopted by the Board*, GOV/2003/69, 12 Eylül 2003

⁹⁶ International Atomic Energy Association, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran' *Report by Director General*, GOV/2003/75, 10 Kasım 2003, s. 8

yabancı şirketle lazer zenginleştirme ve lazer ayrıştırma sözleşmeleri imzaladıklarını da kabul etmiştir. İlgili yazılı yanıtta ağır su reaktörü dizaynının 2002 yılı sonunda neredeyse % 90 oranında tamamlandığını ve detaylı dizayn işlemlerinin de 2005 sonuna doğru tamamlanmasının planlandığı söylenmiştir.

C. 10 Kasım 2003 Tarihli UAEA Raporu

İran'ın 21 Ekim 2003 tarihli yazılı yanıtından, ilgili açıklamalarından ve UAEA'nın yaptığı denetlemelerden sonra, UAEA Başkanı 10 Kasım 2003 tarihinde konuya ilişkin genel raporunu yayınlamıştır. Bu raporda⁹² Ajans, uranyum madeni işlenmesi, dönüştürülmesi, zenginleştirilmesi, yakıt üretimi, ağır su üretimi, bir hafif su reaktörü, bir ağır su araştırma reaktörü ve araştırma geliştirme tesislerini kapsayan İran nükleer programını, neredeyse bir yakıt çevirimi programının ön evresi olarak değerlendirmiş ve programın bu kadar ilerlemiş olabileceğini daha önce tahmin etmediklerini söylemiştir. Bu raporda İran'ın, 18 yıl boyunca uranyum santrifüj zenginleştirme programı ve 12 yıl boyunca da lazer zenginleştirme programı geliştirdiğini bizzat kabul ettiği de belirtilmiştir. Rapor, İran'ın bu programları geliştirmesine rağmen dönüştürme, üretim ve ısınlama faaliyetlerinin büyük bir bölümünü rapor etme konusunda ihmalkâr davrandığına da vurgu yapmıştır. Bu raporda ihmal edilen ve eksik kalan noktaların çoğu tespit edilmiş ve sıralanmıştır.

---

⁹² *Ibid*

Tablo 3

Kasım 2003 Tarihi İtibariyle UAEA Hükümleriyle Bağlı Olan ve Denetimlere Tabi Tutulan Nükleer Tesisler⁹⁸

Konum	Kasım 2003 tarihinden itibaren	Durum
<i>Tahran Nükleer Araştırma Merkezi</i>	Tahran Araştırma Reaktörü	Faaliyet halinde
	Molybendum, Iodine ve Xenon Radyoizotop Üretim Tesisleri	İnşa edildi ancak aktif değil
	Cebr İbn Hayan Çok Amaçlı Laboratuvarları	Aktif
	Atık Yönetim Tesisleri	Aktif
<i>Tahran</i>	Kalaye Elektrik Şirketi	Demonte edilen pilot zenginleştirme tesisi
<i>Buşehr</i>	Buşehr Nükleer Güç Santrali	Yapım aşamasında
<i>İsfahan Nükleer Teknoloji Merkezi</i>	Minyatür Nötron Kaynaklı Reaktör	Aktif
	İkincil Derecede Kritik Hafif Su Reaktörü	Aktif
	Sıfır Güç Ağır Su Reaktörü	Aktif
	Yakıt Üretim Laboratuvarı	Aktif
	Uranyum Kimya Laboratuvarı	Kapatıldı
	Uranyum Dönüştürme Tesisleri	Yapım aşamasında, faaliyete başlaması için ilk işleme süreci ünitesi nasp edildi
	İkincil Derecede Kritik Grafit Reaktör	Demonte edildi
	Yakıt Üretim Tesisleri	Detaylı tasarım aşamasında, inşaatına 2004 yılında başlanması planlanıyor

⁹⁸ Ibid

Natanz	Pilot Yakıt Zenginleştirme Tesisi	Aktif
	Yakıt Zenginleştirme Tesisi	Yapım aşamasında
Karaj	Radyoaktif Atık Deposu	Yapım aşamasında, ancak kısmen faaliyet halinde
Leşger Abad	Pilot Uranyum Lazer Zenginleştirme Tesisi	Demonte edildi
Arak	İran Nükleer Araştırma Reaktörü	Detaylı tasarım aşamasında
	Radyoizotopların Üretimi İçin Sıcak Hücre Tesisi	Ön tasarım aşamasında
	Ağır Su Üretim Tesisi	Yapım aşamasında NPT Antlaşması kapsamında değil. İran'ın bu konuda bir taahhüdü yok
Anarak	Atık Depolama Alanı	Cebr İbn Hayan'a transfer edilecek atıklar

3. AB/3 Girişimiyle Sağlanan İlk Detant (Yumuşama) Süreci

İran'ın 21 Ekim 2003 tarihli yazılı yanıtı sonrasında ılımlı bir ortam gelişmiştir. UAEA, İran'ın nükleer programı hakkında kapsamlı bir açıklama yaptığını ilan etmiş ve bu gelişme üzerine Avrupa Birliği Üçlüsü ile İran arasındaki görüşmeler olumlu bir seyir almıştır. 21 Ekim 2003 tarihinde, Avrupa Birliği Üçlüsü ve İran arasında ikinci bölümde ayrıntılı olarak anlatılacak olan Tahran Deklarasyonu imzalanmış ve İran, UAEA'nın talebi üzerine gönüllü olarak tüm uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durduracağını ilan etmiştir.

Bu gelişmeler üzerine UAEA Genel Kurulu, 26 Kasım tarihinde aldığı kararında, İran'ın işbirliğini ve Avrupa Birliği Üçlüsü ile imzaladıkları ortak beyannameyi memnuniyetle karşıladığını vurgulayarak, Ek Protokol'ün bir an önce imzalanmasını istemiştir⁹⁹. İlaveten, İran'ın tüm uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurma kararını memnu-

⁹⁹ International Atomic Energy Association, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran' Resolution adopted by the Board, GOV/2003/81, 26 Kasım 2003.

niyetle karşılayarak, İran'ın güven oluşturma girişiminin bir şartı olarak bu kararını bir an önce hayata geçirmesini istemiştir.

A. Ek Protokol'ün İran Tarafından İmzalanması

Tüm bu raporlar ve kararlardan sonra 18 Aralık 2003 tarihinde İran, NPT Antlaşması'nın Ek Protokolü'nü imzalamıştır¹⁰⁰. Bu Ek Protokol'ün hayata geçebilmesi için meclis onayından da geçmesi gerekirdi ancak İran, güven artırıcı bir önlem olarak daha meclis onayından geçmeden Ek Protokol hükümleri doğrultusunda hareket etmeye başlamıştır. Bu vesileyle UAEA, Şubat 2004 tarihinden itibaren yoğun bir şekilde İran nükleer programını inceleyebilme fırsatına sahip olmuştur¹⁰¹.

B. Ek Protokol Uygulaması Sonrasında Yayınlanan Önemli UAEA Raporları ve Alınan Önemli Kararlar

a. UAEA'nın 24 Şubat 2004 Tarihli Raporu

UAEA Başkanı'nın 24 Şubat 2004 tarihli raporunda; İran'ın işbirliği ve faaliyetlerini gönüllü olarak durdurmasının takdir edilmesinin yanı sıra halen belirsiz olan ve aydınlatılması gereken konular sıralanmıştır¹⁰². Üzerinde önemle durulan konular şunlardır:

- İran'ın 2003 tarihinde nükleer faaliyetlerinin kapsamını açıklayan raporunda, P2 santrifüj tipi planlarına sahip olduklarına dair ibarenin bulunmaması,
- Kalaye Elektrik ve Natanz'daki tesiste yapılan araştırmalarda bulunan yüksek derecede zenginleştirilmiş uranyum kalıntılarının bu-
laşma yoluyla ülkeye girdiği konusunda UAEA tatmin olduysa da, bahsi geçen santrifüj parçalarının menşei ve taşındıkları diğer yerler konusunda bilgi verilmemiş olması,

---

¹⁰⁰ Ek Protokol'ün imzalanmasıyla ilgili İran içerisinde farklı görüşler ve sesler mevcuttu. Protokol'ün imzalanmasını istemeyenlere rağmen bu adım atılmıştı. İmza aşaması öncesinde gündeme gelen tartışmalar için bkz: Babak Naderpour, 'ایران اتحادیه اروپا و مسئله پرونده 93+2', (İran, Avrupa Birliği ve 93+2 Protokol'üne Katılım Meselesi), *هستای ایران: روندها و نظرها* (İran Nükleer Dosyası: Gelişmeler & Görüşler), (Tahran: TISRI, 2007), s. 135-147

¹⁰¹ Iran Signs Additional Protocol on Nuclear Safeguards, *IAEA Staff Report*, 18 Aralık 2003, <http://www.iaea.org/NewsCenter/News/2003/iranap20031218.html> (Erişim Tarihi: 12 Ocak 2006)

¹⁰² International Atomic Energy Association, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran' *Report by Director General*, GOV/2004/11, 24 Şubat 2004.

- İran'ın hem P2 santrifüjleri hem de lazer izotop zenginleştirme araştırma faaliyetlerine yönelik kapsamlı bilgi vermesi.

b. UAEA Genel Kurulu'nun 13 Mart 2004 Tarihli Kararı

UAEA Başkanı Muhammed El Bardey'in raporu sonrasında, 13 Mart 2004 tarihinde UAEA Genel Kurulu, İran'ın NPT hükümlerini uygulamasına ilişkin bir karar çıkarmıştır. Bu karar Başkan'ın raporunda belirtilen sorunlu noktaların halledilmesi ve İran'ın mevcut işbirliğini arttırarak devam etmesini istemiştir. Üzerinde en çok durulan nokta ise İran'ın geçmiş ve mevcut nükleer faaliyetlerine ilişkin Ajans'a sunduğu raporunda bazı hususların atlanmış olmasıdır. Diğer kaygı uyandıran nokta ise; Başkan'ın da belirttiği gibi, zamanlamalarının farklı olmasına rağmen, İran ve Libya'nın dönüştürme ve santrifüj programlarındaki bazı elementlerin ortak olması ve kullanılan teknolojinin çoğunlukla aynı kaynaktan temin edilmesi hususudur¹⁰³.

c. 1 Haziran 2004 Tarihli UAEA Raporu

UAEA Başkanı 1 Haziran 2004 tarihinde hazırladığı raporda, Ek Protokol'ün uygulanmaya başlandığı günden itibaren yaptıkları denetim ve incelemelerin kronolojisini vererek ilgili değerlendirmelerini sunmuştur¹⁰⁴. Bu raporda da iki önemli konu üzerinde durulmuştur. Birincisi; daha önceden yapılan araştırmalarda bulunan yüksek derecede zenginleştirilmiş uranyum kalıntılarının menşeleri hakkında tam bilgi verilmesi, ikincisi ise İran'ın daha önceden bilgi vermediği fakat daha sonra kabul ettiği P2 santrifüjlerinin çizimleri ve teknik kapasiteleri olmuştur. İran, kalıntıların orijinlerini bilmediğini söylerken bazı aracılardan isimlerini vermiş ve Ajans bunlardan bazılarıyla bağlantıya geçmiştir. P2 santrifüjleriyle ilgili olarak da İran, 1995 yılında ilgili çizimlerin temin edilmiş olmasına rağmen, 2001 yılına kadar bu alanda hiçbir çalışma yapılmadığını, P2 pervaneleri hususundaki mekanik deneylerin ise ancak 2002 yılında başladığını söylemiştir.

Ajans, P2 santrifüjleriyle ilgili üretim ve deney yapıldığı söylenen yerlerde inceleme yaparak analiz etmek üzere örneklerini almıştır. Bu

¹⁰³ International Atomic Energy Association, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran' *Resolution adopted by the Board*, GOV/2004/21, 13 Mart 2004.

¹⁰⁴ International Atomic Energy Association, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran' *Report by Director General*, GOV/2004/34, 1 Haziran 2004.

raporda, İran'ın faaliyetlerini durdurma kararı alması sonrasında, Tahran Nükleer Araştırma Merkezi, Leşger Abad, Arak, Kalaye Elektrik Atölyesi, Natanz ve Uranyum Dönüştürme Tesisinde İran'ın gönüllü olarak aldığı bu kararlar uyumsuzluk içerisinde olacak herhangi bir faaliyete rastlanmadığı teyid edilmiştir. Ancak Ajans, özel firmalara ait olan üç atölyede üretimin devam ettiğini tespit etmiştir. Bu özel firmalar, sözleşmelerini sonlandırmak veya askıya almak durumunda İran Atom Enerjisi Kurumu'ndan herhangi bir tazminat almadıklarından üretime devam ettiklerini iddia etmişlerdir. Yine de UAEA, bu üç atölyeden ikisini denetleme fırsatı bulmuştur. Diğer taraftan İran, UF₆ (Uranyum Heksaflorid) üretimine devam edeceğini, zira bu faaliyetin askıya alınan faaliyetler kapsamında olmadığı konusunda Ajans'ı bilgilendirmiştir.

Haziran 2004 tarihli bu raporda, UAEA Başkanı, çalışmaların oldukça olumlu bir seyir izlediğini ve önemli oranda ilerleme kaydedildiğini söylemiştir. İran'ın Ek Protokolü imzalaması ve gönüllü olarak uygulamaya başlamasını takiben, Ajans'ın talebi üzerine askeri alanlardaki atölyeler dâhil birçok alana giriş izni verilmiş ve denetimin yapılması sağlanmıştır. Ancak bütün bunlara rağmen halen açığa kavuşturulması gereken hususların var olduğuna dikkat çekilmiştir.

d. Detant Sürecini Sonlandıran UAEA Genel Kurulu'nun 18 Haziran 2004 Tarihli Kararı

Bir önceki raporu takiben UAEA Genel Kurulu'nun 18 Haziran 2004 tarihinde aldığı kararda İran'ın girişimleri takdir edilmiş, ancak bazı alanlardaki faaliyetlerin henüz durdurulmadığı ve İran'ın ARGE işlemlerine devam ettiğine dikkat çekilmiştir¹⁰⁵. Kaydedilen gelişmeler takdir edilirken bahsi geçen iki önemli konunun aydınlanmasının (yüksek derecede zenginleştirilmiş uranyum kalıntılarının menşei ve P2 santrifüj tasarımlarının kapsamı ve faaliyet alanı) İran nükleer programının kapsamını anlamak için hayati olduğuna dikkat çekilmiştir. Diğer taraftan İran'ın Ajans'la tam işbirliği halinde olması neticesinde Savunma Bakanlığı endüstrilerine ait 4 atölye dâhil, Ajans'ın talep ettiği tüm alanlara girebildiğinin altı çizilmiştir.

Ancak Haziran ayında UAEA Başkanı El Baradei, İran'ın beklenenden daha az işbirliği yaptığını söylemiş ve bir an önce huzlandırılmış bir işbirliğine girilmesi çağrısında bulunmuştur. Bunun üzerine İran, 27

---

¹⁰⁵ International Atomic Energy Association, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran' *Resolution adopted by the Board*, GOV/2004/49, 18 Haziran 2004

Haziran 2004 tarihli bir mektupla UAEA'ya gaz santrifüj mekanizmalarının yeniden üretilmesi ve denenebilmesi için gerekli olan materyal ve parçaların listesini yaparak mührün kaldırılmasını talep etmiştir. 14 Ağustos'ta da uranyum dönüştürme tesislerindeki operatörün deneylere başlama niyetinde olduğu konusunda da Ajans'a bilgi vermiştir. Bu gelişmeyi takiben ABD buradaki amacın nükleer silah üretmek olduğunu yinelemiştir.

e. 1 Eylül 2004 Tarihli UAEA Raporu

UAEA Başkanı 1 Eylül 2004 tarihinde hazırladığı raporunda, İran'ın, bahsi geçen iki önemli konudan biri olan P2 santrifüjleri konusunda daha fazla bilgi verdiğini ve bu santrifüj pervanelerinin üretimi ve denemesinin 2002-2003 yılları arasında özel bir firma ile yapılan sözleşme kapsamında yürütüldüğünü belirtmiştir. Ancak İran'ın verdiği bilgiler, henüz 1995-2002 yılları arasındaki boşluğu doldurma niteliğinde olmadığından, Ajans tarafından tatmin edici bulunmamıştır. Diğer tartışmalı konu olan kalıntılar hususunda da İran'ın faaliyetlerini devam ettirdiği ve Kalaye Elektrik, Farayand Teknik ve Pars Trash'de bulunan kalıntıların ithal edilen P1 santrifüj parçalarına bulaşmış bir şekilde ülkeye girdiği konusunda bilgiler verdiğini belirtilmiştir. Ancak verilen bilgilere rağmen henüz soru işaretlerinin mevcut olduğu söylenmiştir:

- *Şayet kalıntılar bulaşma yoluyla ülkeye girdiyse ve içeride üretilen santrifüj parçaları da bu şekilde kontamine olduysa, neden içeride üretilen parçalarda düşük seviyede zenginleştirilmiş uranyum kalıntıları bulunmuşken, dışarıdan gelen parçalarda hem yüksek düzeyde hem de düşük seviyede zenginleştirilmiş uranyum kalıntılarına rastlanmıştır?*
- *Şayet kalıntılar ithal edilen parçalar üzerinde geldiyse kalıntıların aynı olması gerekir. Neden Pars Trash'de bulunan kalıntılar, Farayand Teknik ve Kalaye Elektrik'tekinden farklı?*

Dolayısıyla raporda bahsi geçen sorulara cevap bulunması maksadıyla menşei ülkeler ve transit rotaları hakkında daha fazla bilgiye ihtiyaç olduğu söylenmiştir¹⁰⁶. İran'ın Ekim 2003 tarihinde aracılar hakkında bir takım bilgiler verdiği, ancak halen menşei ülkeler hakkında bilgi sahibi olmadığına ısrar ettiği belirtilmiştir. UAEA'nın aracılarla yaptığı görüşmeler neticesinde, en çok kalıntıların bulaştığı parçaların

¹⁰⁶ International Atomic Energy Association, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran' Report by Director General, GOV/2004/60, 1 Eylül 2004.

ithal edildiği ülke tespit edilmiş ve görüşmeler sürdürülmeye başlanmıştır. Bahsi geçen devletin Ajans'a sağladığı bilgiler doğrultusunda, tüm parçaların tek bu devletten ithal edilmemiş olması ihtimali üzerinde durulmuştur. Yapılan incelemeler sonucunda, yüksek derecede zenginleştirilmiş uranyum kalıntılarının ithal edilen parçalardaki kalıntılarla uyumluluk gösterdiği tespit edilmiştir. Böylece oldukça önemli olan bu hususun en kaygı verici bölümü çözülmüş, ancak Ajans düşük seviyede zenginleştirilmiş uranyum kalıntıları konusunu incelemeye devam edecektir.

Eylül 2004 tarihli bu raporda, İran'ın demonte ettiği tesisler ve durdurduğu faaliyetlerin listesi verilmiştir. Daha önceden İran'ın kaldırılmasını talep ettiği mühürler hakkında bilgi verilmiş ve İran'ın Ajans denetiminde santrifüj parçalarının üretimini, montajını ve denemesini yapma isteğinden bahsedilmiştir. UAEA, bu tarihe kadar şüpheli olarak görülen ve listesi bulunan alanlarda faaliyetleri durdurma kararıyla uyumsuzluk arz edecek herhangi bir işlem yapılmadığını doğrulamıştır¹⁰⁷.

f- UAEA Genel Kurulu'nun 18 Eylül 2004 Tarihli Kararı

18 Eylül 2004 tarihinde UAEA Genel Kurulu, UAEA Başkanı'nın değerlendirmeleri ışığında aldığı kararda¹⁰⁸, krizin çözümü konusunda önemli gelişmelerin kaydedildiğini söylemiştir. Önemli iki sorundan biri olan kalıntılar hususunda önemli aşamalar kaydedildiği, ancak P2 santrifüjleri hususunda daha fazla bilgi ve çalışmaya ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Kararda, İran'ın bazı alanlarda halen faaliyetlerini sürdürüyor olmasından ve uranyum dönüştürme tesisinde 37 ton sarı pasta işleme niyetinden dolayı kaygı duyulduğu dile getirilmiş ve İran'ın daha fazla güven ortamı yaratması gerektiği söylenmiştir. İran'dan tüm faaliyetlerini durdurmasının istenmesi çağrısı üzerine, İran, Avrupa Birliği Üçlüsü ile müzakerelere devam etmek istediğini, ancak mutlak haklarından vazgeçmeyeceğini söylemiştir.

Bu kararla birlikte ilk defa İran'a sert bir ultimatom gönderilmiş ve daha fazla işbirliği yaparak tüm faaliyetlerini durdurması istenmiştir. Aksi takdirde krizin farklı bir boyuta geçeceği ve sonraki önlemlere başvurulması gerekeceği hatırlatılmıştır.

---

¹⁰⁷ *Ibid.* s. 10

¹⁰⁸ International Atomic Energy Association, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran' *Resolution adopted by the Board, GOV/2004/79*, 18 Eylül 2004.

Tablo 4

Kasım 2004 Tarihi İtibariyle UAEA Hükümleriyle Bağlı Olan ve Denetimlere Tabi Tutulan Nükleer Tesisler¹⁰⁹

Konum	Kasım 2004 tarihinden itibaren	Durum
<i>Tahran Nükleer Araştırma Merkezi</i>	Tahran Araştırma Reaktörü	Faaliyet halinde
	Molybendum, Iodine ve Xenon Radyoizotop Üretim Tesisleri	İnşa edildi ancak aktif değil
	Cebr İbn Hayan Çok Amaçlı Laboratuvarları	Aktif
	Atık Yönetim Tesisi	Aktif
<i>Tahran</i>	Kalaye Elektrik Şirketi	Demonte edilen pilot zenginleştirme tesisi
<i>Buşehr</i>	Buşehr Nükleer Güç Santrali	Yapım aşamasında
<i>İsfahan Nükleer Teknoloji Merkezi</i>	Minyatür Nötron Kaynaklı Reaktör	Aktif
	İkincil Derecede Kritik Hafif Su Reaktörü	Aktif
	Sıfır Güç Ağır Su Reaktörü	Aktif
	Yakıt Üretim Laboratuvarı	Aktif
	Uranyum Kimya Laboratuvarı	Kapatıldı
	Uranyum Dönüştürme Tesisi	Yapım aşamasında, faaliyete başlaması için ilk işleme süreci ünitesi nasp edildi
	İkincil Derecede Kritik Grafit Reaktör	Demonte edildi
	Yakıt Üretim Tesisi	Detaylı tasarım aşamasında, inşaatına 2004 yılında

¹⁰⁹ International Atomic Energy Association, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran' *Report by Director General*, GOV/2004/83, 15 Kasım 2004.

		başlanması planlanıyor
	Zirkonyum Üretim Tesisi	Yapım aşamasında
<i>Natanz</i>	Pilot Yakıt Zenginleştirme Tesisi	Aktif
	Yakıt Zenginleştirme Tesisi	Yapım aşamasında
<i>Karaj</i>	Radyoaktif Atık Deposu	Yapım aşamasında, ancak kısmen faaliyet halinde
<i>Leşger Abad</i>	Pilot Uranyum Lazer Zenginleştirme Tesisi	Demonte edildi
<i>Arak</i>	İran Nükleer Araştırma Reaktörü	Detaylı tasarım aşamasında
	Radyoizotopların Üretimi İçin Sıcak Hücre Tesisi	Ön tasarım aşamasında
	Ağır Su Üretim Tesisi	Yapım aşamasında NPT Antlaşması kapsamında değil. İran'ın bu konuda bir taahhüdü yok
<i>Anarak</i>	Atık Depolama Alanı	Cebr İbn Hayan'a transfer edilecek atıklar

g- 15 Kasım 2004 Tarihli Kapsamlı UAEA Raporu

15 Kasım 2004 tarihinde UAEA Başkanı, kendisinden daha önce talep edildiği üzere İran nükleer programı ve katedilen mesafeler hakkında kapsamlı bir rapor hazırlamıştır¹¹⁰. Buna göre İran'ın Ağustos ayında sunduğu raporda; 1988-1995 tarihleri arasında Tahran Nükleer Araştırma Merkezi'nde santrifüj araştırma geliştirme programı yürüttüğü ve daha sonra bu programı Kalaye Elektrik Şirketi'nin atölyesine taşıdığı, son olarak da 2003 tarihinde bu programın Natanz'a taşındığını bildirdiği belirtilmiştir. Aynı zamanda İran, 1987 tarihinde P1 santrifüj çizimlerini aracı bir kurumdan aldığını söylemiş ve Ağustos ayında İran'a yaptığı ziyaret sırasında UAEA yetkililerine bu çizimlerin elektronik kopyaları gösterilmiştir. Raporda, İran'ın 21 Ekim 2003 tarihindeki mektubunda düşük oranda UF6 kullanarak deneyler yaptığını kabul ettiği ve bu deneylerin 1999-2002 tarihleri arasında Kalaye Elektrik

¹¹⁰ *Ibid.*

atölyesinde yapıldığını söylediği hatırlatılmıştır¹¹¹. İran'ın zenginleştirme teknolojisine ilişkin faaliyetlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için İran'ın santrifüj parçalarını ürettiği, işleminden geçirdiği ve depoladığı alanlarda Ajans, yaklaşık 300 örnekleme çalışması yapmış ve analiz sonuçlarında ortaya çıkan kalıntıların İran'ın nükleer envanterindekilerle uyuşmadığı ortaya çıkmıştır. İran bunların ithal edilen parçalardaki kalıntılar olduğunu ve bugüne kadar % 1,2 U235'den daha fazla bir zenginleştirme işlemi yapmadığını söylemiştir¹¹². Yapılan incelemelerde ithal parçalar üzerinde % 36 - % 54 oranlarında zenginleştirilmiş uranyum kalıntılarına rastlanmıştır. İran'ın verdiği bilgiler, yapılan araştırmalar ve araçlarla yapılan görüşmeler sonucunda bu oranda bir zenginleştirmenin İran'da yapılmadığı, ancak dışarıdan bulaşma yoluyla geldiği tespit edilmiştir. Raporda P2 santrifüjleriyle ilgili olarak, İran'ın Ajans'a bir takım sözleşme ve rapor kopyalarını verdiği ve bu belgelerin İran'ın daha önceden yaptığı açıklamalarla örtüştüğü doğrulanmıştır. İran, P2 santrifüjlerini dışarıdan ithal etmediğini, bu santrifüjlerin parçalarının yüklenicinin atölyesinde imal edildiğini, sadece sözleşme kapsamında olan ilgili bazı küçük parçaların (yağ ve magnet gibi) yüklenici tarafından dışarıdan temin edildiğini söylemiştir.

Raporda, İran'ın lazer zenginleştirme programıyla ilgili verdiği bilgilerin yapılan incelemelerle uyumluluk gösterdiği de belirtilmiştir. Raporun sonunda İran'ın bugüne kadar Ajans'a bildirmediği veya bildirmekte geciktiği konular sıralanmıştır. İran'ın NPT Antlaşması'ndan doğan yükümlülüklerini yerine getirmekte ihmalkâr davrandığı konular sıralandıktan sonra, İran'ın aldığı telafi edici tedbirler de belirtilmiştir. Rapora göre İran, bahsi geçen tüm faaliyetlerine yönelik envanter değişikliği raporunu sunmuş, bu faaliyetlerin yürütüldüğü tesislerin tasarım bilgilerini temin etmiş ve deklere edilen tüm nükleer materyallerini Ajans'ın denetimine sunmuştur. Daha da önemlisi Ekim 2003 tarihinden itibaren tam şeffaflık ve işbirliği politikası izlemeye başlamıştır¹¹³. İran'ın işbirliği yapması neticesinde Ajans, Ek protokol yürürlükteymiş gibi hareket etmeye başlamış ve bu vesileyle, açık kaynakların zenginleştirme faaliyetleriyle bağlantılı olduğunu iddia ettiği endüstriyel tesisleri gezme ve örnek alma şansı olmuştur. Bu tesislere yapılan denetimler ve alınan örnekler sonucunda, bahsi geçen tesislerde nükleer materyal kullanılarak yürütülen herhangi bir faaliyete rastlanmadığı belirtilmiştir¹¹⁴.

¹¹¹ *Ibid.* s. 8

¹¹² Yüksek derecede zenginleştirilmiş uranyum % 20 ve üzeri olanlardır, düşük oranda zenginleştirilmiş olanlar ise % 0.72 - % 20 arası zenginleştirilmiş olanlardır.

¹¹³ International Atomic Energy Association, GOV/2004/83, 15 Kasım 2004.

¹¹⁴ *Ibid.* s. 21

Haziran 2004 toplantısı sırasında Ajans, açık kaynakların iddia ettiği diğer tesis olan Lavisan-Şiyan'ı ziyaret etmek istediğini söylemiştir. Açık kaynaklar burada nükleer faaliyetler yürütüldüğünü, ancak İran Hükümeti'nin bu faaliyetleri örtbas etmek maksadıyla daha sonra bu alandaki tesisleri yıktığını iddia etmişlerdir. İran ise, Tahran Belediyesi ve Savunma Bakanlığı arasındaki uyuşmazlık nedeniyle, alanın Belediye'ye geri verilmesi kararı alındığı, o yüzden yapılan binaların yıkıldığını söylemiştir. Ajans'ın talebi üzerine İran, bu açıklamasını destekleyecek ek belgeler sunmuştur. İran, 1989-2004 tarihleri arasında Lavisan'da bulunan üç organizasyonla ilgili kronolojik bilgileri Ajans'a sunmuş ve buralarda yakıt çevirimi ile ilgili hiçbir nükleer malzeme ve nükleer faaliyet olmadığını söylemiştir. 28 Haziran 2004 tarihinde de Ajans, bu alanı gezme fırsatı bulmuş ve örnekler almıştır. Her ne kadar alanın tahrip edilmesi daha önce burada yapılan çalışmaların içeriğiyle ilgili bilgi alınmasını zorlaştırdıysa da alınan örneklerin sonucunda nükleer materyal kanıtına rastlanmamıştır¹¹⁵.

UAEA, yaptığı tüm çalışmalardan sonra genel değerlendirmesini hazırlamıştır. Bu değerlendirmeye göre; İran'ın son 20 yıldır bağımsız bir nükleer yakıt çevirimi programına sahip olmak için ciddi bir gayret sarfettiği ve gerekli teknik bilgiye ulaşmak için hemen hemen tüm evrelere yönelik deney ve çalışmalar gerçekleştirdiği ortaya konulmuştur. Ajans'ın anladığı kadarıyla İran'ın mevcut nükleer programı, nükleer yakıt çevirimi programının ön evresini tamamlama amacı gütmektedir.

Raporda İran'ın, NPT'den doğan yükümlülüğü olmasına rağmen uranyum zenginleştirme programıyla ilgili birçok faaliyeti UAEA'ya bildirmediği ve bu politikasını Ekim 2003 tarihine kadar devam ettirdiği söylenmiştir. Ancak o tarihten bu yana, İran'ın ihmallerini düzeltme yolunda önemli telafi edici önlemler aldığı da ilave edilmiştir. İki kaygı verici konudan birinin halledildiği (bulunan kalıntılar) diğerinin ise (P2 santrifüjleri) halen inceleme altında olduğu, tüm deklere edilen nükleer materyallerin incelendiği ve bunların yasaklanan faaliyetler için kullanılmadığı doğrulanmıştır. Ancak Ajans, henüz İran'da deklere edilmemiş materyal ve faaliyetinin bulunmadığını söyleyecek konumda olmadığına da dikkat çekmiştir¹¹⁶. İran'ın işbirliği yapmaya devam etmesini takdir eden Ajans, İran'dan daha fazla şeffaflık sağlamasını talep etmiş ve belirsizlik arz eden hususlarda çalışmalarını sürdürmeye devam edeceğini söylemiştir.

---

¹¹⁵ *Ibid.* s. 21

¹¹⁶ *Ibid.* s. 24

4. İkinci Detant (Yumuşama) Dönemi ve Geçici Bir Çözüm Süreci

İran'ın araştırma geliştirme alanındaki faaliyetlerini sürdürüyor olması ve dönüştürme faaliyetlerini yeniden başlatmak istediği yönünde talebini sunması sonrasında Avrupa Birliği Üçlüsü'nün girişimleriyle ikinci bir detant döneminin daha zemini atılmıştır. Her ne kadar bu yumuşama dönemi geçici nitelikte olsa da bu dönemde daha somut ve kayda değer gelişmelere rastlamak mümkün olmuştur. Bu dönem; AB/3 ve İran arasında bir antlaşmanın imzalanması, İran'ın iki yıl süreyle faaliyetlerini askıya alması ve Avrupa Birliği tarafından İran'a bir öneri paketinin sunulmasına tanıklık etmiştir. Sunulan öneri paketinin İran'ın taleplerine cevap vermekte yetersiz kalması dolayısıyla da sağlanan detant süreci geçici olmaktan öteye gidememiştir. Yine de bu süreç içerisinde İran'ın belirli bir dönem faaliyetlerini askıya alma konusunda ikna edilmiş olması, Avrupa Birliği'nin bu süreçteki başarılı bir girişimi olarak değerlendirilebilir.

A. 15 Kasım 2004 Tarihli Paris Antlaşması

Bir yandan Ajans denetimleri devam ederken, diğer yandan İran ve Avrupa Birliği Üçlüsü arasındaki müzakereler de tüm hararetiyle gündemdedi. İran'ın Ek protokol hükümlerini gönüllü olarak uygulaması ve Ajans'la yaptığı işbirliğinin olumlu bir çizgide seyretmesi Avrupa Birliği Üçlüsünü bir sonraki adımı atmak için teşvik etmiştir. Bu amaçtan hareketle Avrupa Birliği üçlüsü ve İran arasında gerçekleşen müzakereler sonucunda 15 Kasım 2004 tarihli Paris Antlaşması imzalanmıştır. İki taraf arasında imzalanan bu antlaşma ile birlikte İran gönüllü güven yaratıcı önlemler almayı kabul etmiştir. Bu vesileyle İran tüm uranyum zenginleştirme, dönüştürme ve yeniden işleme faaliyetlerini gönüllü olarak askıya almayı ve Ek Protokol hükümlerini gönüllü olarak uygulamaya devam etmeyi kabul etmiştir. İkinci bölümde ayrıntılı olarak incelenen Paris Antlaşması; Avrupa Birliği ve İran arasında uzun vadeli işbirliği yapılması, İran'ın nükleer programının barışçıl niteliği konusunda somut teminatlar vermesi, teknoloji (nükleer teknoloji dâhil) ve ekonomik alanlarda işbirliği yapılması ve bütün bu konularda kati teminatlar ve taahhütler sağlanması hususlarını içermektedir.

B. AB/3'ün Öneri Paketi

Paris Antlaşması'nı takiben İran uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıya almıştır. Ancak 2005 yılının bahar aylarında bu işbirliği süreci-

nin planlandığı gibi hızlı ve sistematik bir şekilde ilerlemediği yönündeki görüşler ve kaygılar artmaya başlamıştır. İran'dan nükleer programı ile ilgili somut teminatlar almak için karşılığında daha elle tutulur imtiyazlar vermeleri gerektiğini düşününce Batılı güçler ABD'yi ikna etme yoluna gittiler.

5 Ağustos 2005 tarihinde de İran'a daimi olarak uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurması karşılığında Avrupa Birliği üçlüsü İran'a 35 sayfalık bir öneri paketi teklifinde bulundular¹¹⁷. Ancak İran, bu kadar önemli bir hakkından vazgeçmesi karşılığında kendisine sunulan bu imtiyaz paketini yetersiz bulmuştur. Daha da önemlisi güvenlik güvenceleri hususunda somut hükümleri noksan bulmuştur. Avrupa Birliği Üçlüsü bu noktada; Güvenlik Konseyi tehdidine başvurmuş olsa da İran bu tehdidi, pek de umursamamıştır. Zira artık İran'da yeni bir hükümet göreve başlamış ve önceki hükümetten farklı olarak nükleer program hususunda daha katı ve tavizsiz bir politika izlemeye başlamıştır.

C. Yeni Cumhurbaşkanı Ahmedinejad ve Krizin Değişen Seyri

Ağustos 2005'de İran'ın yeni Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad görevine başlamış ve yeni kabinesini oluşturmuştur¹¹⁸. Ali Larijani ise Yüksek Ulusal Güvenlik Konseyi Başkanı olarak Hasan Rohani'nin yerine atanmış ve nükleer program müzakerelerinin yürütülmesi görevini devralmıştır. Muhafazakâr kimliği ile bilinen Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanı olarak atanması dünya kamuoyunun aklında "*İran devrimin ilk yıllarına geri mi dönüyor?*" sorusunun oluşmasına neden olmuştur. İran'daki değişimin tek umudu olarak görülen reformist Cumhurbaşkanı Hatemi'nin yerine gelen bu yeni isim, dünya kamuoyundaki umutları köreltmıştır¹¹⁹. İlerleyen günlerde Ahmedinejad'ın izle-

¹¹⁷ Öneri paketinin ayrıntıları ikinci bölümde kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır.

¹¹⁸ İlgili haberler için bkz: 'İran'da Ahmedinejad Dönemi Başladı', *BBC*, 3 Ağustos 2005, 'Ahmedinejad'ın Kabinesi Mecliste', *BBC*, 21 Ağustos 2005.

¹¹⁹ Konuyla ilgili daha fazla bilgi ve yorumlar için bkz: 'İran'ın Gerçek Yüzü', *Milliyet*, 24 Haziran 2005, 'Ahmedinejad'ın Seçilmesi Sorunlara Neden Olacak', *Anadolu Ajansı*, 26 Haziran 2005, 'Peres: İran'da Ahmedinejad'ın Seçilmesi Büyük Sorunlar Doğuracak', *Sabah*, 26 Haziran 2005, Arif Keskin, 'Ahmedinejad Dönemi İran Dış Politikası: Saldırganlığın Rasyonelleşmesi', *Stratejik Analiz*, Şubat 2006, Erdal Güven, 'İran'ın Yılı', *Radikal*, 20 Ocak 2006, Yasemin Çongar, 'Ortadoğu'da Değişim ve İran', *Milliyet*, 27 Haziran 2005, Sadık Saba, 'İran'da Yeni Cumhurbaşkanı', *BBC*, 3 Ağustos 2005, Arzu Celalifer, 'Ahmedinejad'ın Kabinesi ve İlk İzlenimler', *USAK Stratejik Gündem*, 13 Şubat 2006, <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=218&type=17> (Erişim Tarihi: 14 Şubat 2006), Arzu Celalifer, 'İran ve Yeni Cumhurbaşkanı Ahmedinejad', *USAK Stratejik Gündem*, 2 Eylül 2005, <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id>

diği dış politika ve kullandığı sert, aynı zamanda saldırgan üslup mevcut krizin tırmanması ve diplomatik çözüm sürecinin tökezlemesine yol açacaktır.

5. İran'ın Öneri Paketini Reddetmesi ile İkinci Detant Sürecinin Sona Ermesi

A. Nükleer Faaliyetlerin Yeniden Başlatılması ve 11 Ağustos 2005 Tarihli UAEA Kararı

Öneri paketinin İran tarafından reddedilmesi sonrasında oluşan gergin atmosferi takiben, 9 Ağustos 2005 tarihinde dini lider Ayetullah Hameneyi, nükleer silahların üretimi, stoklanması ve kullanımının yasaklanmasına yönelik bir fetva yayınlamıştır. Bu fetvanın tam metni UAEA Viyana toplantısında resmi bir bildirimle açıklanmıştır. Bir sonraki gün de İran yönetimi, daha önceden Ajans'a bildirdiği üzere İsfahan tesislerindeki uranyum dönüştürme faaliyetlerine başladığını açıklamıştır. Kısacası bu gelişmeler sonucunda Paris Antlaşması ile kurulmuş olan ikinci detant süreci de sona ermiş oldu.

Bunun üzerine 11 Ağustos 2005 tarihinde UAEA'nın 35 üyesi, İran'a uranyum dönüştürme faaliyetlerini durdurması için çağrıda bulunan ve Başkan El Baradei'yi 3 Eylül 2005 tarihine kadar İran'ın nükleer programı hususunda detaylı bir rapor hazırlayıp sunmakla görevlendiren kararı onayladılar¹²⁰. Bu kararda Kurul, güven oluşturma politikasının göstergesi olarak, İsfahan dönüştürme tesisleri dâhil tüm uranyum zenginleştirme ve bununla ilgili faaliyetlerin durdurulmasını istemiştir. Bu kararda, İran'ın İsfahan'da başlattığı faaliyetlerden derin kaygı duyulduğu da vurgulanmıştır. İran nükleer krizinde halen çözümlenmesi gereken hususların var olduğu ve Ajans'ın henüz "*İran'da deklere edilmeyen hiçbir nükleer materyal ve faaliyet kalmadı*" diyebilme pozisyonunda olmadığı belirtilmiştir. Diğerlerine nazaran daha sert bir dil kullanan bu karar, Güvenlik Konseyi tehdidini içermemesi nedeniyle çoğu kesim tarafından yetersiz ve zayıf olarak değerlendirilmiştir.

=217&type=17 (Erişim Tarihi: 3 Eylül 2005), 'Iran after Election: A Long-Term Perspective', *The Brookings Institution*, 28 Haziran 2005, <http://www.brookings.edu/events/2005/0628iran.aspx> (Erişim Tarihi: 2 Eylül 2005), Bülent Aras, 'The Future Awaiting Iran', *Zaman*, 23 Mart 2006, Amir Taheri, 'Iran's New Face', *New York Post*, 27 Haziran 2005.

¹²⁰ International Atomic Energy Association, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran and Related Board Resolutions' *Resolution adopted by the Board*, GOV/2005/64, 11 Ağustos 2005

B. 2 Eylül 2005 Tarihli UAEA Raporu

2 Eylül 2005 tarihinde UAEA Başkanı kendisinden beklenen raporu sunmuştur¹²¹. Bu raporda İran'ın zenginleştirme programıyla ilgili sorunlu konulardan biri olan P1 ve P2 santrifüjleri hakkında Mart 2005 tarihinden itibaren önemli gelişmeler kaydedildiği belirtilmiştir. İran'ın 1987'de kendisine gönderilen teklif mektubunu göstermiş olması ve araçlarla yaptığı sözleşmeler hakkında Ajans'a bilgiler sağlaması önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir. Ajans bahsi geçen sözleşmelere konu olan parça ve ürünlerin sevkiyat ve teslimat raporlarını ve ilgili tüm bilgileri görmeyi talep etmiş ve İran da bunları sağlamıştır. Ancak bütün bunlara rağmen İran'ın, 1995-2002 tarihleri arasında P2 santrifüjleriyle ilgili hiçbir faaliyet yapmadığına ilişkin sunduğu argümanlar yetersiz kalmıştır. Zira 7 yıl boyunca faaliyet yapılmamış olması, sonrasında ise yüklenici firmanın çizimleri alır almaz oldukça kısa sürede P2 santrifüj pervanelerine ilişkin modifikasyonları tamamlamış olması şüphe uyandırmaktaydı. Dolayısıyla Ajans, İran'dan bu konuda daha fazla bilgi sağlamasını talep etmiştir.

Bu raporda İran'ın 10 Kasım 2003 tarihinden itibaren mektubunda da belirttiği gibi, Ek Protokol hükümlerini uyguladığı ve yürürlükteymiş gibi hareket ettiği doğrulanmıştır. Bu kapsamda İran'ın, Ajans'ın kendisinden istediği dökümanları tedarik etme ve askeri alanlar dâhil birçok alanı Ajans denetimine açtığı vurgulanmıştır. Ancak İran'ın yaklaşık 20 yıl boyunca faaliyetlerini gizli sürdürmesi neticesinde ortaya çıkan bu krizin çözümü için olması gerekenden fazla bir işbirliği performansı göstermesi talep edilmekteydi¹²².

Genel olarak, daha önceki raporda da belirtildiği gibi, İran'ın yaklaşık 20 yıl boyunca yakıt çevirimine yönelik nükleer programını gizli yürütmüş olduğu ve bağlı olduğu NPT Antlaşması'ndan doğan birçok yükümlülüğü ihlal ettiği söylenmiştir. Ancak sonradan bu ihmallerini telafi etmek maksadıyla etkili bir şekilde telafi edici bir politika izlediği de eklenmiştir. İki önemli konudan biri olan kalıntılar konusunun çözüldüğü ve diğer önemli sorun olan P1 ve P2 santrifüjleri hususundaki incelemelerin devam ettiği de ayrıca vurgulanmıştır. Son olarak da İran'ın İsfahan Dönüştürme Tesislerindeki faaliyetlerini başlatması ve Ajans'ın bu tesise fazladan güvenlik kamerası takması ve ilgili faaliyetlerin Ajans denetiminde devam etmekte olduğu belirtilmiştir.

---

¹²¹ International Atomic Energy Association, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran' *Report by Director General*, GOV/2005/67, 2 Eylül 2005.

¹²² *Ibid.*

C. UAEA Genel Kurulu'nun 24 Eylül 2005 Tarihli Kararı

Başkan El Baradeý'in son iki raporunu göz önünde bulunduran, İran'a bir önceki kararında tüm zenginleştirme faaliyetlerini durdurması çağrısında bulunan ve İran'ın buna uymamasını göz önünde bulunduran, İran'ın telafi edici önlemler alması ve şeffaflık politikası izlemeye başlayarak işbirliği yapmasını göz önünde bulunduran, kaydedilen gelişmelere rağmen, yapılan iki buçuk yıllık yoğun inceleme sonucunda Ajans'ın halen İran'da deklere edilmeyen nükleer materyal ve faaliyet kalmadığını söyleyebilecek konumda olmamasını dikkate alan UAEA Genel Kurulu, 24 Eylül 2005 tarihinde önemli bir karar almıştır.

Kurul bu kararında İran'ın son 20 yıldır gizli olarak yürütmekte olduğu nükleer programı hususunda, müteaddit bir şekilde yükümlü olduğu NPT Rejimi'nin yükümlülüklerini yerine getirmediği ve UAEA Tüzüğü'nün 12. maddesinin C bendine 'riayetsizlik' ettiği hükmüne varmıştır¹²³. Bu nedenle, belirsizlik arz eden konuların çözülmesi için İran'dan gerekli güvenceleri sağlamasını istemiştir. Bunun için¹²⁴;

- Ek Protokol'ü derhal meclis onayından geçirmesi,
- Zenginleştirme faaliyetleriyle ilgili durdurma kararını tam ve istikrarlı olarak yeniden hayata geçirmesi,
- Ağır su araştırma reaktörü inşaatı fikrini gözden geçirmesi istenmiştir.

İran alınan bu kararı dikkate almadığı gibi, 5 Kasım 2005'de Natanz uranyum zenginleştirme tesislerinde yabancı yatırımcıların katılımına izin veren planı da onaylamıştır. Kabine aynı zamanda, İran Atom Enerjisi Kurumu'nu yerli ve yabancı yatırımcıları teşvik etmek maksadıyla gerekli teşvikleri yapması yönünde yetkilendirmiştir.

D. İran'ın Uranyum Zenginleştirme Alanındaki AR-GE Faaliyetlerini Yeniden Başlatması

Yapılan müzakerelerde bir sonuca varılamamasını takiben, 3 Ocak 2006 tarihinde İran, gönderdiği resmi bir mektupla daha önceden gönüllü durdurma kararı kapsamında olan araştırma ve geliştirme faaliyetlerini, 9 Ocak 2006 tarihi itibarıyla yeniden başlatmak istediği hususunda

¹²³ International Atomic Energy Association, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran' Resolution adopted by the Board, GOV/2005/77, 24 Eylül 2005.

¹²⁴ Ibid. s. 3

UAEA'yı bilgilendirmiştir¹²⁵. 7 Ocak 2006 tarihinde gönderdiği başka bir mektupla da İran, UAEA'dan Natanz, Farayand Teknik ve Pars Trash'teki mühürlerini kaldırmasını istemiştir. Bu mektubu takiben, 10 Ocak 2006 tarihinde de UAEA denetçilerinin gözetiminde İran bahsi geçen mühürleri kaldırmış ve 'düşük ölçekli araştırma geliştirme' faaliyetlerini başlatmıştır. İran, nükleer yakıt üretimiyle, nükleer yakıt hususunda AR-GE faaliyetleri yürütmenin farklı iki husus olduğunu söyleyerek bu faaliyetlerini başlatmıştır. Ancak bu karar başta AB ülkeleri ve ABD olmak üzere Batılı ülkeler tarafından büyük tepkiyle karşılanmıştır¹²⁶.

6- AB/3 Bildirisi ile Başlayan Yeni Dönem

Bu gelişmeler üzerine Avrupa Birliği Üçlüsü bir toplantı yaparak 13 Ocak 2006 tarihli bir Bildiri yayınlamıştır¹²⁷. Bu bildiri İran'ın zenginleştirme faaliyetlerine yeniden başlamasını, Avrupa Birliği Üçlüsü müzakere sürecinin reddi olarak değerlendirmiştir. Çıkmaza giren bu süreç en çok, başından beri konuyu Güvenlik Konseyi gündemine taşımak isteyen ABD'nin çıkarına hizmet etmiştir. ABD konuyu bir an önce Konsey'de karara bağlatmak arzusundaydı. ABD muhtemel askeri müdahaleyi seçenekler arasında hazır bulundurduğunu, ancak öncelikle dosyanın Güvenlik Konseyi'ne intikal etmesi gerektiğini söylemiştir. ABD'nin bu hususdaki ısrarına karşılık, İran'la ciddi ticari ve stratejik ortaklıkları olan Çin ve Rusya, dosyanın Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesine karşı çıkmışlardır. Kısacası Avrupa Birliği, Tahran Deklarasyon'undan sonra uygulamaya karar verdiği zorlayıcı diplomasiyi bu aşamadan sonra daha aktif bir şekilde hayata geçirmeye başlayacak ve zaten cumhurbaşkanı Ahmedine-jad'ın göreve başlaması sonrasında daha tavizsiz bir politika izlemeye başlayan İran'la mevcut kriz düğümlenme aşamasına geçecektir. Kaldı ki Güvenlik Konseyi kapılarının aralanacak olması da İran'ın daha sert bir politika izlemesini körükleyecektir.

---

¹²⁵ International Atomic Energy Association, 'Developments in the Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran and Agency Verification of Iran's Suspension of Enrichment-related and Reprocessing Activities' *Update Brief by the Deputy Director General for Safeguards*, 31 Ocak 2006.

¹²⁶ 'آغاز تحقیقات هسته ای ایران' (İran'ın Nükleer Faaliyetlerini Yeniden Başlatması), *Shargh*, 9 Ocak 2006.

¹²⁷ International Atomic Energy Association, *Communication dated 13 Ocak 2006 received from the Permanent Missions of France, Germany and United Kingdom to the Agency*, INFCIRC/662, 18 Ocak 2006.

A. Çıkmaza Giren Müzakere Süreci ve Rusya'dan Gelen Çözüm Önerisi

Çıkmaza giren müzakerelere yeni öneri Rusya tarafından gelmiştir. Bu öneriye göre; İran'daki nükleer reaktörlerde kullanılacak yakıt için gerekli olan uranyum zenginleştirme faaliyetleri, İran ve Rusya ortaklığıyla Rus topraklarında gerçekleştirilecekti¹²⁸. Ara bir yol niteliğinde olan bu öneriye, ABD ve Avrupa Birliği olumlu yaklaşmış, ancak İran'ın bu öneriye sıcak bakacağına ihtimal verilmemiştir.

a. Rus Planı'nın İçeriği

Batı'nın İran nükleer programı konusundaki korkularını azaltmaya ve krizi çözmeye yönelik olarak ortaya atılan bu plan önerisinin içerisinde uranyum zenginleştirme faaliyetleri haricinde başka konular da mevcuttur¹²⁹. Konu başlıkları aşağıda özet şeklinde sıralanmıştır:

✓ Ortak Teşebbüs Kurulması Fikri: Uranyum zenginleştirilmesi için Rus topraklarında ortak bir tesis kurulması ve nükleer yakıtın İran'a gemi yoluyla gönderilmesi önerilmiştir. Bu öneri ilk başta, İran'ın nükleer zenginleştirme faaliyetlerini durdurması ve zenginleştirme için gerekli teknolojiye erişmemesi şartını beraberinde getirmiş, ancak İran tarafından reddedilmiştir. Son müzakereler sonucunda, iki taraf prensipte bu konuda anlaşmaya varmışlardır. Bu durumda İran'ın İsfahan'daki dönüştürme çalışmalarına devam etmesi ve ham uranyumu zenginleştirme için hazır duruma getirmesi, daha sonraki nihai evre olan zenginleştirmenin de Rus topraklarında Rusya kontrolünde gerçekleşmesi konuları tartışılmıştır.

✓ Silah Satışı: Rusya İran'a S-300 uzun menzilli hava savunma füzeleri satmayı teklif etmiş ve bu alandaki müzakereler oldukça ileri bir aşamaya kadar gitmiştir. Tabii ki bu önerinin de şartı, İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurmasıdır.

✓ Nükleer Güç: Rusya, Buşehr'de yaptığı nükleer santralin haricinde başka santraller yapma konusunda da İran'la uzun vadeli işbirliği görüşmeleri yapmıştır. Tabii ki batıyı tedirgin eden İran nükleer krizi devam ederken başka santrallerin de kurulması, gene İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurması ve Ek Protokolü onaylaması suretiyle gerçekleşebilir gibi gözükmekteydi.

¹²⁸ Bülent Aras – Fatih Özbay, 'Dances with Wolves: Russia, Iran and the Nuclear Issue', *Middle East Policy*, Vol: XIII, No: 4, Kış 2006, s. 140

¹²⁹ 'Russian Plan on Iran is Package of Offers', *Iranmania*, 2 Mart 2006, <http://www.iranmania.com/News/ArticleView/Default.asp?NewsCode=40958&NewsKind=Current%20Affairs> (Erişim Tarihi: 10 Mart 2006)

✓ Enerji Alanında Kalkınma ve Gelişim: Rusya, İran'a sahip olduğu doğalgaz rezervlerini çıkarması ve taşıma altyapısını kurmasında yardımcı olma teklifinde bulunmuştur.

✓ Güvenlik Garantileri: Rusya, İran için önemli olan güvenlik garantileri sağlama konusunu gündeme getirme ve tartışmayı önermiştir. Hatta Rusya ve Çin önderliğinde faaliyetlerine devam eden Şanghay İşbirliği Organizasyonu'na İran gözlemci statüsünde dâhil edilmiştir¹³⁰. Ancak İran, Rusya'nın bu alandaki önerisiyle çok ilgilenmemiştir; çünkü onun için önemli olan resmi ve kesin güvenlik garantileriydi. Bu da ABD tarafından gelebilecek saldırıların önlenmesi, rejim güvencesi verilmesi ve ABD'nin saldırmama taahhüdünde bulunması şeklinde yorumlanabilir. Ulusal güvenlik kaygısı olarak sürekli dile getirilen bu konuya ilişkin, Rusya'dan en son gelen açıklama, İran'ın Orta Asya Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'ne dâhil edilmesi ihtimali olmuştur.

✓ Ulaşım Koridoru: Nükleer krizde uzlaşmaya varılması karşılığında Rusya, İran'a yeni bir 'Kuzey-Güney Ulaşım Koridoru' kurulması planı teklif etmiştir. Bu koridor, Rusya ve Hint Okyanusu'nu birbirine bağlayan tüm karayolları, demiryolları ve boru hatlarının İran üzerinden geçirilmesi projesidir. Bu proje, uzun vadeli yeni bir ticaret rotası anlamına gelmektedir.

✓ Ek Protokol: İran'ın taahhütlerinden biri olan bu konu başlığının altında İran'ın, UAEA'ya ani ve geniş kapsamlı denetim hakkı tanıyan Ek Protokolü meclis onayından geçirmesi şartına değinilmiştir.

✓ Endüstriyel Uranyum Zenginleştirme Faaliyetleri: İran, kendisine düşük ölçekli uranyum zenginleştirme faaliyetlerini sürdürme izni verilmesi karşılığında, endüstriyel uranyum zenginleştirme faaliyetlerini uzun vadeli olarak durduracak ve bu faaliyetlerini Rus topraklarında sürdürecekti. Bu seçenek her ne kadar gündeme gelmiş ve basına sızmışsa da daha sonra Lavrov, İran'a düşük ölçekli uranyum zenginleştirme faaliyetlerini sürdürme teklifini sunmadıklarını açıklamıştır.

✓ Moratoryum: Bu başlıkta çözüm konusunda anlaşmaya varılana kadar İran'ın, tüm uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurması şartına yer verilmiştir.

Rus önerisine ilişkin İran'ın ilk tepkisi, henüz kendisine resmi bir yazıyla bildiri yapılmadığı ancak yapılması halinde konuyu düşün-

---

¹³⁰ İran'ın Şanghay İşbirliği Örgütü'ne üyeliği için bkz. Arzu Celalifer, 'Şanghay İşbirliği Örgütü ve İran', *Journal of Turkish Weekly*, 19 Haziran 2006, <http://www.turkishweekly.net/turkce/yazarlar.php?type=13&id=134> (Erişim Tarihi: 20 Haziran 2006)

ceği yönünde olmuştur. İlerleyen dönemde İran, Rus planından yana olumlu tavır takınmış ve bu konuyu görüşmek üzere iki ülke arasında uzun süre müzakereler gerçekleştirilmiştir¹³¹.

b. BM Güvenlik Konseyi'nin Krize Müdahil Olması

Müzakerelerin tıkandığı ve krizin tırmanma noktasına geçtiği bu dönemde, Ahmedinejad'ın İsrail'e yönelik açıklamalar yapmış olması da Avrupa Birliği'nin ABD'ye yakınlaşması ve Güvenlik Konseyi fikrine daha sıcak bakmasına vesile olmuştur¹³². Bu arada çözümlenmesi gereken tek husus Güvenlik Konseyi fikrine karşı çıkan Çin ve Rusya'nın ikna edilmeleri konusudur. Bu konu da 31 Ocak 2006'da Londra'da düzenlenen 5+1 toplantısıyla halledilmiş ve Çin ile Rusya'nın Güvenlik Konseyi fikrine karşı çıkmamaları sağlanmıştır.

Bu arada 5+1 toplantısı sonucunda alınan karara İran Hükümeti oldukça sert bir tepki vermiştir. Hem Cumhurbaşkanı Ahmedinejad¹³³, hem Dışişleri Bakanı Mottaki, dosyanın Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesi durumunda işbirliğine son vereceklerini ilan etmişlerdir¹³⁴. Baş müzakereci Ali Larijani de konuya oldukça tepkili yaklaşmış ve durumun bu hale gelmesini Avrupa Birliği'nin diplomasi sürecini yürütmekteki başarısızlığı ve yetersizliğine yormuştur¹³⁵. İran'daki birçok analist nükleer dosyanın Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesini psikolojik bir baskı olarak değerlendirmiştir. Onların görüşüne göre bu yöntemle 5+1 ülkeleri İran'ı baskı altında bırakacak ve Rusya'nın uranyum zenginleştirme programına yönelik sunduğu öneriyi kayıtsız şartsız kabul edecek bir konuma getireceklerdi.

Bu toplantıyı takiben bir ay içerisinde Avrupa Birliği Üçlüsü'nün İran dosyasını Güvenlik Konseyi'ne gönderme hususunda hazırla-

¹³¹ طرح مسکو می تواند زمینه رسیدن به تفاهم. ' *Shargh*, 10 Ocak 2006, (16 Şubat'ta Moskova'da İran ve Rusya Müzakereleri Devam Edecek) 'اداره مذاکرات ایران و روسیه، ۲۷ بهمن در مسکو'.
(Iran Dışişleri Bakanı Basın Toplantısında: Rus Planı Uzlaşma Zemini Sağlanmasına Vesile Olabilir), *Shargh*, 26 Ocak 2006, ' طرح روسیه هنوز ' 'تئیر شورای عالی امنیت ملی پس از بازگشت از مسکو زنده است (Iran Ulusal Yüksek Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri Moskova Dönüşü: Rus Planı Henüz Gündemde), *Shargh*, 26 Ocak 2006.

¹³² Aralık 2005 Tarihli Brüksel Zirvesi'nde Avrupa Birliği, İran'ın İsrail konusundaki açıklamalarını sert bir dille kınmıştır. Bkz: Brussels European Council- Presidency Conclusions 15/16 December 2005, Declaration of the European Council, Annex III, s. 12.

¹³³ رئیس جمهور دستور تعلیق اجرای داوطلبانه پروتکل الحاقی را صادر کرد. ' (Cumhurbaşkanı Gönüllü Olarak Sürdürülen Ek Protokol Uygulamasını Durdurma Kararı Aldı), *Shargh*, 6 Şubat 2006, 'Iran to Halt Snap Nuclear Checks', *BBC*, 5 Şubat 2006.

¹³⁴ پاسخ ایران به بیلقیه ۵+۱. (Iran'ın 5+1 Bildirisine Yanıtı), *Shargh*, 1 Şubat 2006.

¹³⁵ 'لاریجانی: اروپا ظرفیت حل مسئله هسته ای ایران را ندارد'. (Larijani: Avrupa'nın İran Nükleer Krizini Çözme Kapasitesi Bulunmamaktadır), *Melir News*, 31 Ocak 2006.

dıkları taslak karar UAEA Genel Kurulu'nda onaylanmış ve dosyanın Güvenlik Konseyi'ne bildirilmesine karar verilmiştir. Her ne kadar İran müzakere heyeti Londra Toplantısı'yla eş zamanlı olarak Avrupa Birliği Üçlüsü'ne 6 maddelik bir öneri paketi¹³⁶ sunmuş olsalar da bu teklif Avrupa Birliği üçlüsü tarafından kabul edilmemiş ve dosya nihayetinde Güvenlik Konseyi'ne intikal etmiştir. Artık İran'a açık bir şekilde ultimatom verilmiş ve 6 Mart 2006 tarihine kadar da süre tanınmıştır.

Baş müzakereci Ali Larijani, Fransız Inter Radyosu'nda yaptığı bir konuşmada İran'ın nihai hedefinin barışçıl nükleer enerji çalışmaları olduğunu ve bu çalışmaların UAEA çerçevesinde yapılacağı söylemiştir. Larijani bu konuşmasında, İran'ın nükleer çalışmalarının barışçıl niteliğini sağlamak için 3 güvenceden bahsetmiştir¹³⁷:

- UAEA'nın mevcut denetim ve incelemelerini kabul etmek,
- Amerikan ve İngiliz bilim adamlarınca önerilen ve sınırlı uranyum zenginleştirmeye olanak tanıyan yeni teknoloji santrifüjlerin kullanılması,
- Konsorsiyum kapsamında yabancı ülkelerin de İran'ın barışçıl amaçlı nükleer programına katılımının sağlanması.

Bunun haricinde, çalışmaların askeri nitelikli olmadığını denetlemek için daha birçok yol olduğunu söyleyen Larijani, bu güvencelerin kabul edilmesi durumunda İran'ın Ek Protokolü meclis onayına da göndereceğini açıklamıştır. İran'ın tehdit ve savaş yerine müzakereyi tercih ettiğini söyleyen Larijani, Avrupa Birliği'ni İran'ın haklarını NPT çerçevesinde tanıyacak olan müzakerelere davet etmiştir. Bu bağlamda İran'ın işbirliği için elinden gelen tüm çabayı göstereceğini de söylemiştir. İran İslam Cumhuriyeti'nin Siyonist rejim haricinde tüm ülkelerle bu konuda işbirliğine hazır olduğunu da dile getirmiştir¹³⁸.

Avrupa Birliği'nin mevcut sorunları çözmek için yeterli kapasitede olduğu ve bu çerçevede Avrupa Birliği ile tam işbirliğine hazır olduklarını söyleyen Larijani, geçmişte de Batı ülkelerine karşı aynı tutumu sergilediklerini, ancak karşılığını alamadıklarını belirtmiştir. Ayrıca Buşehr santralinin yapımının Alman firması Siemens tarafından iptal

¹³⁶ İkinci bölümde bu konuya daha ayrıntılı bir şekilde değinilecektir.

¹³⁷ 'Iran reaffirms that it has no intention of obtaining nuclear weapons', Broadcast live from Tehran, an interview with Ali Larijani, the general secretary of the National Security Commission, *France Inter Radio*, 16 Şubat 2006.

¹³⁸ *Ibid.*

edilmesi, Fransız firması EURODIEF'in parasının önceden ödenmesine rağmen uranyum transferini reddetmesi ve Tahran nükleer reaktörü için gerekli olan nükleer yakıtın ABD tarafından gönderilmemesi olaylarına dikkat çekmiştir. Bu örneklerin Batı'ya karşı güvensizliğe neden olduğunu ve İran'ı kendi sivil nükleer çalışmalarını sürdürmeye sevk ettiğini söylemiştir¹³⁹.

Son olarak "nükleer yakıtın teminini garanti eden bir sistem olsaydı, İran ihtiyaçlarını bu sistemden karşılardı. Ancak ne yazık ki hâlihazırda böyle bir sistem mevcut değil!" diyerek konuşmasını tamamlamıştır. Larijani'nin bu konuşması, krizin diplomasi yoluyla çözülmesi ve UAEA ile işbirliğine İran'ın sırt çevirmediğinin işaretçisiydi.

16 Şubat 2006 tarihinde UAEA Başkanı El-Baradei, İran'la diplomatik bir çözüme ulaşmak için uluslararası arenanın İran'a küçük ölçekli uranyum zenginleştirme hakkı tanımasının kaçınılmaz olduğunu açıklamıştır. Şayet İran'a, taraf olduğu NPT Antlaşması çerçevesinde pilot tesiste küçük ölçekli uranyum zenginleştirme hakkı tanınırsa, İran da tam zenginleştirme programını Rusya topraklarında yapmayı kabul eder ve kendi topraklarındaki sivil araştırmalarını da yürütme imkânı bulacaktı. İran Dışişleri Bakanı Manuçehr Mottaki bu öneriyi memnuniyetle karşılamıştır. El-Baradei ise UAEA Yönetim Kurulu'nda Avrupa Birliği ve ABD'yi bu hususta ikna etme yollarını aramaya başlamıştır. El Baradei'nin önemle vurguladığı konulardan bir diğeri de bu krizin askeri müdahale ile değil diplomatik yöntemlerle çözülebileceği hususuydu. El-Baradei'ye göre bahsi geçen diplomatik müzakereler de Washington'un masadaki varlığı olmadan sonuçsuz kalacaktı¹⁴⁰.

c. Rus Planının Görüşülmesi

Bu arada 20 Şubat 2006 tarihinde Rus önerisinin görüşülmesi hususunda İran ve Rusya arasındaki müzakereler Moskova'da başlamıştır¹⁴¹. Aynı gün, İran Dışişleri Bakanı Mottaki, Avrupa Birliği üst düzey yetkilileri ile Brüksel'de yaptığı toplantıda, "dönem, savaş ve tehdit dönemi değil, müzakere dönemidir." açıklamasını yapmış ve Avrupa Birliği yetkilileri de İran'ı izole etmeyi istemediklerini, diplomatik bir çözüm

¹³⁹ *Ibid.*

¹⁴⁰ 'Al-Qaida also Wants the Bomb', *Der Spiegel Interview with Mohamed ElBaradei*, 21 Şubat 2005, <http://www.spiegel.de/international/spiegel/0,1518,343030,00.html> (Erişim Tarihi: 3 Eylül 2005)

¹⁴¹ 'تعیین ترکیب تیم مذاکره کننده تهران - مسکو', (Tahran - Moskova Müzakere Grubunun Tayin Edilmesi), *Shargh*, 20 Şubat 2006, 'مسکو آغاز شد', (Tahran - Moskova Görüşmelerinin İkinci Turu Başladı), *Shargh*, 21 Şubat 2006, Steven Lee Myers, 'Russian Talks With Iran on Nuclear Program Stall', *The New York Times*, 20 Şubat 2006.

arzusunda olduklarını belirtmişlerdir. Bu toplantı sonrasında İsrail, Avrupa Birliği'ne İran'la hala müzakerelere devam ettiği için tepki göstermiştir. Mottaki bu toplantısı sırasında, İsrail'i haritadan silmek gibi bir amaçları olmadığını, nükleer programı sadece sivil amaçlı olarak kullanacaklarını dile getirmiştir. Holokost konusundaki duruşlarını anlatmak için de "biz, böyle bir acı yaşanmışsa neden bunun bedeli Müslümanlara ödetiliyor diyoruz." şeklinde bir ifade kullanmıştır. Ayrıca, İran Hükümeti'nin Rus önerisine olumlu baktığını, müzakerelerde uranyum zenginleştirme süresinin, yer ve zamanının tartışıldığını ifade etmiştir¹⁴².

21 Şubat'ta İran-Rus müzakerelerinde ilk adım atılmış ve ortak bir formül üzerinde prensipte anlaşmaya varılmıştır¹⁴³. Bundan 3 gün sonra Çin Dışişleri Bakanı da müzakerelere katılmak için Tahran'a gitmiştir. Yapılan toplantıların sonuçları tam olarak açıklanmadan, sadece müzakerelerin olumlu yönde ilerlediğine dair söylemlere yer verilmiştir. Larijani de her fırsatta Rus planının olumlu ve yapıcı olduğunu yinelemiştir¹⁴⁴.

1 Mart 2006'da Larijani, görüşmelerin üçüncü turu için Moskova'ya gitmiş ve uranyumun Rus topraklarında zenginleştirilmesine ilişkin prensipte ortak bir anlaşmaya vardıklarını, ancak bunun ne şekilde gerçekleşeceğine dair detayların görüşülmesine ihtiyaç olduğunu açıklamıştır. Bir sonraki gün de, Larijani ve heyeti somut bir sonuca varmadan ülkelerine geri dönmüşlerdir. Ancak hem Larijani hem de Lavrov, ortak bir anlaşma zemini bulunması konusunda umutlu olduklarını açıklamışlardır.

Bu arada 3 Mart 2006 tarihinde İran - Avrupa Birliği Üçlüsü arasında yapılan toplantıda, Avrupa Birliği Üçlüsü İran'ın teklifini ve bunun karşılığında sunduğu talebi reddetmiş ve ortam biraz daha gerilmiştir. Rusya, dosyanın Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesi konusunda oldukça isteksiz davranıyordu. Zira bu durumun krizi daha da tırmandıracağını düşünmekteydi.

İran ve Rusya, uranyumun Rus topraklarında Rusya kontrolünde zenginleştirilmesi için ortak bir girişim (*joint venture*) kurma yönünde ilk uzlaşma zeminini bulmuşlardı¹⁴⁵. Bu prosedüre göre, İran'a İsfahan

¹⁴² 'مذاکره نییلمات های ایرانی در بروکسل و مسکو' (İranlı Diplomatların Brüksel ve Moskova'daki Müzakereleri), *Shargh*, 21 Şubat 2006.

¹⁴³ 'بازگشت نییلمات های ایرانی از بروکسل و مسکو' (İranlı Diplomatların Brüksel ve Moskova'dan Dönüşü), *Shargh*, 22 Şubat 2006.

¹⁴⁴ 'لاریجانی : مذاکرات مسکو سازنده بود' (Larijani: Moskova Müzakereleri Yapıcıydı), *Shargh*, 23 Şubat 2006.

¹⁴⁵ 'توافق اولیه ایران- روسیه' (İran ve Rusya'nın İlk Uzlaşma Zemini), *Shargh*, 27 Şubat 2006.

tesislerinde yaptığı çalışmalara devam etmesine ve ham uranyumu zenginleştirilmeye hazır uranyuma dönüştürme faaliyetlerini sürdürmesine müsaade edilecekti ve sonraki aşamalar da Rus topraklarında gerçekleşecekti. Ancak Avrupa Birliği üçlüsü ve ABD, bu alternatifin sonucunu bir an önce öğrenmek istemekteydiler. Sürenin dolmak üzere olduğunu söyleyen Steinmeier'in aksine Lavrov, krizi çözmek için halen vakit olduğunu, ancak, İran'ın Ajans'ın taleplerine karşı meydan okuyan tutumu devam ederse ne yapacaklarını bilemediklerini söylemiştir.

B. İkinci Çözüm Önerisinin Ortaya Atılması ve Güvenlik Konseyi Öncesi Genel Durum

O sıralarda dünyadaki uzmanlar ve çeşitli analistlerin sıkça dile getirdikleri seçeneklerden bir diğeri de Avrupalıların İran'ın düşük ölçekli uranyum zenginleştirme faaliyetlerine müsaade etmesi şeklindeydi. Hatta El-Baradei de bu krizin tek çözüm yolunun bu olduğunu ifade etmiştir. Ancak kimilerine göre Avrupa Birliği'nin buna müsaade etmesi için öncelikle İran'ın kendisinden talep edildiği üzere tüm faaliyetlerini durdurması gerekiyordu. Böylece uluslararası arenada güven yaratıcı ve yapıcı bir girişimi başlattığını kanıtlayacaktı. Kimilerine göre ise İran'a düşük ölçekli uranyum zenginleştirme müsaadesinin verilmesi, kısa vadede nükleer bir silah için gerekli olan binlerce santrifüjün kullanımını engelleyecek ama uzun vadede İran, nükleer silah yapmaya karar verirse bunun için gerekli olan bilgi donanımı ve alt yapıya sahip olacaktı. Bu çözüm önerisi her ne kadar mantığa yatkın görünse de ABD'nin itirazı nedeniyle gerçekleşmesi zor bir alternatifti. Dolayısıyla tüm gözler El Baradei'nin hazırlayacağı rapora çevrilmişti¹⁴⁶.

El-Baradei'nin 27 Şubat 2006 tarihinde yayınladığı raporunda da eskinden farklı bir durum bulunmamaktaydı. İran'ın ihmalleri ve daha sonraki telafi edici önlemleri sıralandıktan sonra, üç yıllık denetleme süreci sonucunda henüz aydınlığa kavuşmamış konuların varlığından söz edilmekteydi. Bu belirsizliklerin giderilmesi için tam şeffaflık ve Ek Protokol'ün meclis onayından geçirilmesi gerekiyordu¹⁴⁷.

¹⁴⁶ İlgili haberler için bkz: Kurosh Aliyari, 'گزارش چشم انتظار يك گزارش' (Ortadoğu'nun İki Yakası Çıkacak Raporu Beklemekte), *Shargh*, 27 Şubat 2006, Azadeh Eftekhari 'گزارش البرادعی لحن مذاکرات را تعیین می کند' (El Baradei'nin Raporu Müzakerenin Yönünü Tayin Edecek), *Shargh*, 27 Şubat 2006.

¹⁴⁷ International Atomic Energy Association, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran' *Report by Director General*, GOV/2006/15, 27 Şubat 2006.

Bu gelişmeler yaşanırken ABD ile Hindistan arasında nükleer işbirliği alanında imzalanan antlaşma (bu antlaşma sayesinde Hindistan, ABD'nin stratejik ortağı haline gelmiş, Amerikan ve diğer yabancı nükleer teknolojilere erişebilme şansına sahip olmuştur), İran'ın, sistemde çifte standart uygulandığı yönündeki itirazlarını da beraberinde getirmiştir. Gizli bir şekilde nükleer silah üretip deneyen Hindistan ve Pakistan'a ABD'nin bu işbirlikçi yaklaşımı çifte standart savı olarak ileri sürülmüştür¹⁴⁸.

Güvenlik Konseyi kararından önce Rusya ile İran müzakereleri ise halen devam etmekteydi, ancak olumlu açıklamaların aksine ortada elle tutulur bir sonuç bulunmamaktaydı¹⁴⁹. Yine de hem İran içerisinde hem de İran dışındaki birçok ülke, bu kriz sürecine son verecek tek çözümün Rus Planı olduğuna inanmaktaydılar. Ancak İran bu konuda Rusya'dan daha az istekliydi. Çünkü bu planı kabul etmesi halinde nükleer yakıt çevirimi ile ilgili çalışmalarını kendi toprakları dışında yapacaktı ve yine nükleer programı konusunda başka bir ülkeye bağımlı kalacaktı. Rusya ise bu alanda olumlu sonuç alınmasını iki nedenden dolayı istemekteydi. Birincisi; İran'ın nükleer yakıt çevirimi teknolojisine ulaşması ve bağımsız olması onun da işine gelmeyecekti. İkincisi, bu krizin çözümünde kilit rol oynayan ülke olarak hem bölge ülkeleri hem de dünya ülkeleri nezdindeki itibarı artacaktı.

Times dergisinin o sıralarda Baş Müzakereci Ali Larijani ile yaptığı röportaj, İran'ın tutumunu tam olarak ortaya koymaktaydı¹⁵⁰. Larijani, İran nükleer programında silahlara yer olmadığını ve krizin çözülmesinde Rus planının yardımcı olabileceğine inandığını söylemiştir. Güvenlik Konseyi'nin bu konuya ilişkin karar almasına bir hafta kala gerçekleşen bu röportajda Larijani, yaptırım tehditleriyle hiçbir yere varılamayacağını altını çizmiştir. İran'ın bu konudaki politikasının esnek olduğunu söyleyen Larijani, yeniden İran'ın programını durdurma kararı alıp almayacağına ilişkin soruya "Son üç yılda programımızı durdurduk da nereye vardık? Diyelim ki biz araştırma amaçlı faaliyetlerimizi de durdurduk, ABD'ye bu yetecek midir? Şimdi de konuyu Güvenlik Konseyi'ne göndererek geri adım atmamızı bekliyorlarsa yanlış düşünüyorlar. Nükleer program artık ulusal onur konusu haline dönüştü" yanıtını vermiştir. "Ne-

¹⁴⁸ Konuyla ilgili haber ve yorumlar için bkz: Siddharth Srivastava, 'Beijing Blusters over India's Nuclear Deal', *Asia Times Online*, 5 Kasım 2006, http://www.atimes.com/atimes/South_Asia/GK11Df01.html (Erişim Tarihi: 11 Aralık 2006), 'US Says Nuclear Double-standard on Iran Justified', *Reuters*, 11 Eylül 2006, 'US-India Nuclear Deal Gets Mixed Press', *BBC*, 3 Mart 2006.

¹⁴⁹ İlgili haberler için bkz: Ehsan Abtahi, 'ارتقای سطح مذاکرات ایران و روسیه' (Rusya ve İran Müzakere Zeminin Genişlemesi), *Shargh*, 1 Mart 2006, 'پوتین به نتیجه مذاکرات خوش بین' (Putin Müzakerelerin Olumlu Sonuçlanacağından Umutlu), *Shargh*, 2 Mart 2006, Azadeh Eftekhari, 'پیشنهاد مسکو مانع پیشرفت ایران نیست' (Rus Önerisi İran'ın Kalkınmasına Engel Teşkil Etmiyor), *Shargh*, 2 Mart 2006.

¹⁵⁰ Müzakerenin tam metni için bkz: 'Exclusive Interview: Iran's Foreign Policy Chief Talks with TIME', *Time*, 27 Şubat 2006.

den ABD ile doğrudan görüşmüyorsunuz?” sorusuna da “Gerekirse ve işe yarayacağını bilirsek bu yolu da deneyebiliriz. Ancak öncelikle, Bush’un bize yönelik saldırgan ve tehditkâr söylemlerine son vermesi gerekir” açıklamasını yapmış ve ABD’nin İran rejimini değiştirmek amacıyla ayırdığı 75 milyon dolarlık bütçeyi hatırlatmıştı. Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, İran, dosyası Güvenlik Konseyi’ne gönderilse de araştırma amaçlı faaliyetlerinden vazgeçmeyecekti ve bu kriz bir müddet daha başka bir platformda varlığını idame ettirecekti.

Bu arada 4 Mart 2006 tarihinde Baş müzakereci Ali Larijani’nin Rusya’dan dönüşünde yaptığı açıklamada, iki ülke arasında planın bir bölümüne ilişkin altı maddelik bir uzlaşma sağlandığı belirtilmiştir. Tabii ki bahsi geçen uzlaşma, zenginleştirme faaliyetlerinin başka bir ülkeye devredilmesini kapsamamaktaydı. Ancak Larijani, dosyanın Güvenlik Konseyi’ne gönderilmesi durumunda Rus Planı’nın geçerliliğini kaybedeceği uyarısını yapmaktan da geri kalmamıştır¹⁵¹. Bu gelişmelerden bir gün sonra da İran Yüksek Güvenlik Konseyi, nükleer programıyla ilgili son önerisini sunmuştur. Bu öneriye göre İran, topraklarında araştırma amaçlı nükleer faaliyetlerini sürdürme şartıyla, güven ortamı oluşana kadar geçici bir süre uranyum zenginleştirme faaliyetlerini başka bir toprakta gerçekleştirebileceğini açıklamıştır¹⁵². Ancak İran’ın bu önerisine de sıcak bakılmamıştır.

7. İran Dosyası’nın BM Güvenlik Konseyi’ne Havale Edilmesi ve İran’ın Tepkisi

Nihayetinde 6 Mart’ta yapılması beklenen UAEA toplantısı gerçekleşmiş, ancak İran nükleer programı ile ilgili kararın hafta sonuna kadar verileceği söylenmiştir. UAEA Başkanı Muhammed El-Baradei, İran’da yapılan araştırmalarda, nükleer materyallerin nükleer silahlara dönüştürülmesine ilişkin herhangi bir kanıt rastlanmadığını, ancak henüz birkaç noktanın muğlak olduğu ve aydınlığa kavuşması gerektiği açıklamasını yapmıştır¹⁵³. El-Baradei, İran nükleer programı konusunda bir çıkar yol bulunmadığı ve fikir birliğine varılmadığı sürece, UAEA’dan karar çıkmasını beklemediğini, ancak son karar ve rapo-

¹⁵¹ “بلدی با روسیه نهایی شد” (Rusya ile 6 Maddelik Uzlaşma Sonuçlandı), *Shargh*, 5 Mart 2006.

¹⁵² ‘Iranian Security Council Formulated “last proposal” Concerning its Nuclear Program’, *Regnum*, 5 Mart 2006, ‘لاریجانی آخرین پیشنهاد ایران را اعلام کرد تعلیق کوتاه مدت غنی سازی’ (Larijani İran’ın Son Önerisini İlan Etti: Zenginleştirme Faaliyetlerinin Kısa Dönemli Olarak Durdurulması), *Shargh*, 6 Mart 2006, ‘Iran Agrees to a Two Year Suspension of Nuclear Fuel Production Despite Western Demands for More’, *Al Bawaba*, 7 Mart 2006, <http://www.albawaba.com/en/countries/Iran/195465> (Erişim Tarihi: 8 Haziran 2006)

¹⁵³ IAEA Board of Governors, *Introductory Statement to the Board of Governors by IAEA Director General Dr. Mohamed ElBaradei*, 6 Mart 2006.

runu daha önce de kararlaştırıldığı üzere Güvenlik Konsey'ine göndereceğini söylemiştir¹⁵⁴. İran'a da bir çözüm bulunana kadar maksimum şeffaflığın sağlanması adına tüm nükleer faaliyetlerini durdurması çağrısında bulunmuştur. El-Baradei son olarak; tek çözümün, ekonomik, siyasi, güvenlik ve nükleer konularını kapsayan geniş bir anlaşma olduğunu, çatışmanın kimseye fayda getirmediğini, aksine ters etki yaptığını ve kalıcı çözümlerden uzak olduğunu ifade etmiştir¹⁵⁵. İran'a araştırma amaçlı düşük ölçekli uranyum zenginleştirme faaliyetlerine devam etmesi izninin verilmesi ihtimalini hesaba katmayan ABD, bu konunun uzlaşmanın bir parçasını oluşturamayacağını yinelemiştir.

8 Mart 2006 tarihinde yapılan kapalı UAEA Yönetim Kurulu toplantısı sonucunda El-Baradei, basın açıklaması ile raporunu Güvenlik Konseyi'ne gönderdiğini söylemiştir. UAEA Başkanı, Güvenlik Konseyi'nin buradaki rolünü İran'ı daha fazla işbirliği yapmaya sevk edecek bir adım olarak nitelendirmiştir. Ajans'ın incelemelerine devam edeceğini söyleyen El-Baradei, eninde sonunda herkesin müzakere yoluyla konuyu çözmekten başka bir seçeneğinin olmadığını anlayacağına inandığını da sözlerine eklemiştir¹⁵⁶. Ancak UAEA'nın bu kararı İran'ı kızdırmıştır. Zira İran, konunun teknik olduğuna ve BM Güvenlik Konseyi'ni ilgilendirmediğini savunmaktaydı¹⁵⁷.

12 Mart 2006 tarihinde İran Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hamid Reza Asefi, Rus Planı'nın artık süreçten çıkarıldığını ve bu konuda daha fazla görüşme yapılmayacağı açıklamasını yapmıştır¹⁵⁸. Rusya ise her şeye rağmen önerisinin masada kalacağını ve her zaman görüşülebileceğini beyan etmiştir. Bu açıklamadan iki gün sonra ise İran Yüksek Ulusal Güvenlik Konseyi Sözcüsü, Tahran - Moskova görüşmelerinin devam edeceğini açıklamıştır. Sergey Lavrov, zenginleştirmenin ortak yapılması hususunda İran'ın verdiği ret cevabına değinmeyerek, "Rus planı ortak bir yolun bulunması amacıyla ortaya konulmuştu ve halen geçerliliğini korumakta. İran'la müzakerelerimiz kısa sürede yeniden başlayacaktır." açıklamasını yapmıştır¹⁵⁹.

¹⁵⁴ 'IAEA Chief Sees No Breakthrough on Iran Nuclear Program', *Global Security*, 6 Mart 2006, <http://www.globalsecurity.org/wmd/library/news/iran/2006/iran-060306-un-news01.htm> (Erişim Tarihi: 3 Nisan 2006)

¹⁵⁵ 'امیدواری البرادعی به حل دیپلماتیک پرونده هسته ای ایران' (El Baradei'in İran Nükleer Dosyasının Diplomatik Yollarla Çözülmesi Hususundaki Umudu), *Shargh*, 7 Mart 2006.

¹⁵⁶ *IAEA Staff Report*, 'Report on Iran's Nuclear Programme Sent to UN Security Council', 8 Mart 2006.

¹⁵⁷ 'Iran Press Defiant at IAEA Decision', *BBC*, 9 Mart 2006

¹⁵⁸ 'خروج طرح روسیه از دستور کار' (Rus Planının Süreçten Çıkarılması), *Shargh*, 13 Mart 2006.

¹⁵⁹ 'مذاکرات تهران - مسکو از سر گرفته می شود' (Tahran-Moskova Müzakerelerinin Yeniden Başlaması), *Shargh*, 14 Mart 2006.

Bu gelişmenin akabinde, 17 Mart 2006 tarihinde Güvenlik Konseyi'nin 15 üyesi, ilk defa resmi olarak İran nükleer dosyası ve UAEA Başkanı'nın raporlarını incelemek üzere bir araya gelmişlerdir. Raporlarda en çok göze çarpan "Üç yıllık denetleme ve araştırma süreci sonucunda Ajans halen, İran'da deklere edilmeyen nükleer materyal ve faaliyet bulunmadığını söyleyebilecek konumda değildir" ibaresi olmuştur¹⁶⁰. Ancak İran'a karşı alınacak kararın mahiyeti konusunda ortak bir zemin bulunamamıştır¹⁶¹.

8. BM Güvenlik Konseyi'nin 29 Mart 2006 Tarihli Kararı¹⁶²

Görüşmeler ve uzun çabalar¹⁶³ sonucunda, İran nükleer krizinde önemli bir gelişme kaydedilmiş ve haftalarca uzlaşmaya varamayan 5 Güvenlik Konseyi daimi üyesi ortak bir karar çıkarabilme aşamasına gelmişlerdir¹⁶⁴. Ancak 29 Mart 2006 tarihinde oybirliği ile alınan kararın bağlayıcı niteliği bulunmamaktaydı. Onaylanan karar, daha önce Fransa ve İngiltere tarafından hazırlanan taslak kararın düzeltilmiş ve hafifletilmiş bir versiyonuydu. Daha önceki taslak kararda, İran'ın nükleer programını 'uluslararası barış ve güvenliğe tehdit' olarak nitelendiren ifade, BM Antlaşması'nın yedinci bölümü ışığında yaptırım ve askeri müdahaleyi olanaklı kılması sebebiyle Rusya tarafından tepkiyle

¹⁶⁰ 'Security Council Consults on IAEA Report Relating to Iran's Nuclear Ambitions', *UN News Center*, 17 Mart 2006, <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=17846&Cr=iran&Cr1=> (Erişim Tarihi: 13 Ağustos 2006)

¹⁶¹ 'اختلاف میان اعضای شورای امنیت' (Güvenlik Konseyi Üyeleri Arasında), *Shargh*, 18 Mart 2006.

¹⁶² Kararın tam metni için bkz: United Nations Security Council, *Security Council in Presidential Statement Underlines Importance of Iran's Re-Establishing Full, Sustained Suspension of Uranium Enrichment Activities*, 5403rd Meeting- SC/8679, 29 Mart 2006.

¹⁶³ İlgili haber ve yorumlar için bkz: 'Rice Says U.S., Russia Discussing Iran's Nuclear Program', *Sign on San Diego*, 26 Mart 2006, 'UN Council Nears Accord on Iran's Nuclear Program', *Envoys Say, Bloomberg*, 17 Mart 2006, U.S., 'Australia, Japan Discuss Iran's Nuclear Program', *People's Daily*, 18 Mart 2006, Benny Avni, 'As U.N. Talks Stall, Iran Advances Nuclear Program' *The New York Sun*, 21 Mart 2006, Warren Hoge, Steven R. Weisman 'Security Council is Stalled Over Iran's Nuclear Program', *The New York Times*, 22 Mart 2006, 'Deadlock on Iran Nuclear program', *Toronto Sun*, 22 Mart 2006, 'China Backs Russia over Iran's Nuclear Program', *Zaman*, 22 Mart 2006, Edith M. Lederer And George Jahn 'Britain Proposes New Talks over Iran Nuclear Program in Effort to Get China, Russia Support', *Star Tribune*, 21 Mart 2006, David Gollust, 'Rice Heads to Europe for Meeting on Iran's Nuclear Program', *Voice of America*, 27 Mart 2006, 'New Round of Talks on Iran's Nuclear Program to be Held in Germany', *The Jerusalem Post*, 27 Mart 2006, Liu Qiang, 'Iran Nuclear Situation Needs Patience From All', *China Daily*, 27 Mart 2006, 'Russian Intelligence', *The Washington Post*, Editorial, 28 Mart 2006.

¹⁶⁴ Luan Shanglin, 'Security Council Adopts Statement on Iran Nuclear Program', *Xinhua*, 30 Mart 2006.

karşılanmıştır. Rusya ve Çin'in ortak olarak karşı oldukları diğer bir konu da kararda, İran'a nükleer faaliyetlerini durdurması ve UAEA Başkanı'na raporunu sunması için 14 gün süre tanınmasıydı¹⁶⁵. Her iki ülke de bu süreyi oldukça kısa bulmuş ve en azından 60 günlük bir sürenin tanınması gerektiğini söylemişlerdir.

A. Rusya ve Çin'in İkna Edilmesi

İran'ın iki önemli ekonomik partnerini ve BM Güvenlik Konseyi'nin veto hakkına sahip üyelerini ikna edebilmek ve haftalardır hiçbir sonuca ulaşmayan müzakereleri neticelendirmek maksadıyla, Avrupalı ülkeler, taslak karar metnini revize etmiş ve nihayetinde konsensüse varmayı başarmışlardır. Bu yeni karar metninden, İran nükleer programını 'uluslararası güvenlik ve barışa tehdit' olarak nitelendiren cümle kaldırılmış ve daha önce 14 gün olarak belirlenen süre 30 güne çıkarılmıştır. Bu karar kapsamında İran'a 30 gün içerisinde tüm uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurması çağrısı yapılmıştır.

Bu kararın göze çarpan eksik yanı; İran'ın karara uymayı reddetmesi durumunda nasıl bir tavır takınılacağını belirtmemiş olmasıdır. Diğer taraftan Rusya ve Çin, ekonomik yaptırımlar ve askeri müdahale seçeneklerinin söz konusu olmayacağı konusundaki kesin tavırlarını sürdürmüşlerdir.

B. Kararın İçeriği¹⁶⁶

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından, 29 Mart 2006 tarihli Güvenlik Konseyi Kararı'nın içeriğine ve sonrasında değişik ülkelerin açıklamalarına kısaca değinmekte fayda vardır. Güvenlik Konseyi öncelikle NPT Antlaşması'na olan bağlılığını ifade etmiş ve Antlaşmaya taraf devletlerin birinci ve ikinci maddelerden doğan araştırma ve üretim haklarına vurgu yapmıştır. Daha sonra İran'la ilgili görüşlerini sırayla listelemiştir. Başlangıçta, UAEA'nın İran nükleer programına ilişkin raporlarından yola çıkarak bir takım endişelere sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Özellikle UAEA Başkanı Muhammed El-Baradei'nin 27 Şubat 2006 tarihli raporuna gönderme yapılmıştır. Bu raporda İran nükleer programına ilişkin askeri boyutları dahi olabilen kaygılardan söz edilmiştir. Ancak rapordaki en kaygı verici ifade, UAEA'nın 3 yıl denetim sürecinden sonra henüz İran'da deklere edilmemiş nükleer

---

¹⁶⁵ James Phillips, 'U.N. Security Council's Toothless Statement on Iran's Nuclear Program', *Capitalism Magazine*, 3 Nisan 2006.

¹⁶⁶ United Nations Security Council, UNSC-SC/8679, 29 Mart 2006.

materyal ve faaliyetin bulunmadığı açıklamasını yapabilecek konumda olmadığını belirtmesiydi.

Güvenlik Konseyi, araştırma ve geliştirme amaçlı olsa bile, İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerine yeniden başlamasından ve Ek Protokol kapsamındaki işbirliğine son vermesinden dolayı duyduğu endişeyi dile getirmiştir. Bu doğrultuda, İran'dan, nükleer programının gerçekten barışçıl amaçlı olduğunu ortaya koyabilmesi için öncelikle UAEA kararlarına ve isteklerine tam olarak uyması ve güven oluşturunca bir tutum sergilemesi istenmiştir. Dolayısıyla AR-GE faaliyetleri dâhil tüm uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurma çağrısında bulunulmuştur. Bu girişimin, diplomatik müzakerelerin olumlu bir seyir kazanmasına önemli katkıları olacağı ve bu noktadan sonra uluslararası camianın da çözüm için daha fazla istekli olacağı ifade edilmiştir. Bu gelişmelerin aynı zamanda nükleer silahların yayılmasını önleme rejimini çok olumlu etkileyeceği belirtilmiştir.

Güvenlik Konseyi kararında belirgin olarak göze çarpan konu, UAEA'nın rolünün kuvvetle desteklenmiş olması ve UAEA'dan sorunun çözümü için sürdürdüğü faaliyetlerini arttırarak devam ettirmesinin istenilmesidir. Son olarak da, UAEA Başkanı Muhammed El-Baradei'den 30 gün içerisinde İran'ın kararlara ne kadar mutabık kaldığına dair bir rapor hazırlayıp sunması istenmiştir. Bu kararın ardından yapılan açıklamalar ışığında, uluslararası platformda ortak bir noktada karar alınmışsa da tam bir fikir birliğine varılamadığı anlaşılmıştır.

C. Karara Yönelik İlk Tepkiler¹⁶⁷

Karar sonrasında El Baradei, korkulacak yakın bir tehdit söz konusu olmadığını ve İran'a karşı ekonomik yaptırım uygulanmasının çok kötü bir fikir olduğunu ifade etmiştir. İran'ın nükleer faaliyetlerinin silah yapımı için olduğuna dair herhangi bir kanıt rastlamadıklarını, ancak programın tamamen barışçıl amaçlı olduğunu söyleyebilmeleri için araştırmalarını tamamlamaları gerektiğine vurgu yapmıştır. El-Baradei, "UAEA olarak gerçeklerden yola çıkarak hareket ettiklerini, Irak'ta da gerçekleri ortaya koyduklarını ve Irak'ın nükleer silaha sahip olmadığını söylediklerini, ancak kimsenin onları dinlemediğini" de söylemiştir. Diğer taraftan da İran'a dünya kamuoyunun sabrının tükendiğini ve konunun bir an önce çözülmesi için kendisine daha fazla bilgi verilmesinin gerekli olduğu mesajını göndermiştir¹⁶⁸.

¹⁶⁷ 'In quotes: Iran nuclear ultimatum', BBC, 30 Mart 2006

¹⁶⁸ Ibid.

Washington ve Avrupalı ortaklar, İran'ın nükleer programını nükleer silah yapımı için kullanılacağını düşünmekte ve bu durumu bölgenin istikrarına yönelik ciddi bir tehdit olarak algılamaktalardı. Onların yaklaşımına göre İran karara uymazsa yaptırımlar kaçınılmazdı. Ancak diğer taraftan karar alma mekanizmasının iki önemli parçası olan Çin ve Rusya, yaptırımların hiçbir işe yaramayacağını ve konunun UAEA çatısı altında diplomatik yöntemlerle çözülmesi gerektiğini savunmaya devam etmişlerdir.

Rusya ve Çin'in, İran'ın ekonomik partnerleri olarak konunun Güvenlik Konseyi'nde ele alınmasını istememelerinin en önemli sebeplerinden biri de, ABD'nin bu kurumu bağımsız devletlere baskı uygulamak için bir araç olarak kullanmasını engellemektir. Rusya'ya göre bu tarz girişimler öncelikle NPT rejimini zayıflatır, sonrasında da uluslararası örgütlerin güvenilirliklerini zedelerdi. Dolayısıyla bu sonuçları yaratabilecek karar ve girişimlerin karşısında olduklarını vurgulamışlardır¹⁶⁹. Kısacası BM Güvenlik Konseyi'den İran nükleer krizine ilişkin ilk karar çıkmıştı ancak kriz hususunda somut bir adım atılamamış, diğer taraftan beş daimi Güvenlik Konseyi üyesi arasındaki fikir ayrılıkları belirgin bir şekilde kendini göstermiştir.

Güney Afrika Cumhurbaşkanı, İran nükleer krizinin tartışılacağı en uygun mekânın UAEA olduğunu ifade etmiştir. Hiçbir ülkenin ya da grubun dünya diktatörü rolünü oynayamayacağını ve barışçıl nükleer programın tüm ülkelerin hakkı olduğunu söylemiştir¹⁷⁰. Ancak diğer taraftan da İran'a daha fazla işbirliği yapması ve Avrupa Birliği ile ABD'yi nükleer silah peşinde olmadığına dair ikna etmesi gerektiği mesajını vermiştir.

D. İran'ın Karara Yönelik Tepkisi

İran'dan ilk anda sert tepkilerin gelmesine rağmen, İran'ın BM nezdindeki Büyükelçisi Ali Asghar Soltaniyeh, UAEA ile işbirliğinin sürdürüleceğini ve NPT Antlaşması'na bağlı kalınacağını, ancak ne pahasına olursa olsun AR-GE amaçlı çalışmalardan vazgeçilmeyeceğini belirtmiştir¹⁷¹. İran'ın her şartta uluslararası işbirliğine hazır olduğunu defalarca tekrar ettiğini, ancak buna rağmen konunun Güvenlik Kon-

---

¹⁶⁹ Arzu Celalifer, 'Son BM Güvenlik Konseyi Kararı'nın İran Nükleer Kriz Sürecindeki Yankıları', *Usak Stratejik Gündem*, 1 Nisan 2006, <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=261&type=17> (Erişim Tarihi: 2 Nisan 2006)

¹⁷⁰ 'بهترین مکان برای ایران از انس است نه شورای امنیت' (İran Dosyası için En Uygun Yer UAEA, Güvenlik Konseyi Değil), *Shargh*, 4 Nisan 2006.

¹⁷¹ 'سلطانیه: پرونده ما به شورای امنیت نرفته است' (Soltanieh: Bizim Dosyamız Güvenlik Konseyi'ne Gitmedi), *Shargh*, 4 Nisan 2006.

seyi'ne gönderildiğini söyleyen Soltaniyeh, İran halkının zorlamadan ve tehditten hiç hoşlanmadığını, bu durumun selameti için en uygun hareketin müzakerelerin Ajans çatısı altında sürdürülmesi olduğunu ifade etmiştir. İran Dışişleri Bakanı Manučeher Mottaki de İran nükleer planının artık geri dönülemez bir noktada olduğunu söyleyerek İran'ın tepkisini ortaya koymuştur¹⁷².

İran açıkça, AR-GE amaçlı faaliyetlerinden ne pahasına olursa olsun vazgeçmeyeceğini açıklamıştır. Açıkçası, krizlerin çözülmesi için karşılıklı niyetlerin var olması gerekir. Ancak İran nükleer krizi kapsamında çözüm niyetinden ziyade karşılıklı bir inatlaşma oyunu söz konusuydu. Ne Batılı güçler İran'a araştırma amaçlı faaliyetlerini sürdürme izni vermek istiyorlar, ne de İran bu konuyu alttan alma niyetindeydi. Aslında İran'ın bu tutumunu anlamak çok da zor değildir. İran NPT üyesi olarak normal şartlarda uranyum zenginleştirme hakkına sahiptir, ancak bir süre faaliyetlerini gizli sürdürmesi nedeniyle uluslararası arenadaki güvenilirliği zedelenmiştir. Bu gerçekten hareketle, gönüllü olarak endüstriyel bazlı uranyum zenginleştirme faaliyetlerini (nükleer silah yapımına olanak sağlayabilecek faaliyetler) durdurma ve sadece araştırma amaçlı faaliyetlerini sürdürme önerisinde bulunmuştur, ancak bu öneri reddedilmiştir. El-Baradei'nin dediği üzere, bu krizin en olası çözümü, İran'a en azından araştırma amaçlı uranyum zenginleştirme faaliyetlerini sürdürmesi izninin verilmesidir. Ancak Batılı devletler bu seçeneği ısrarla daire dışında tutmaya devam edeceklerdir.

9. İran'ın BM Güvenlik Konseyi Kararını Görmezden Gelme Politikası

A. Karara Rağmen Nükleer Programda İlerleme Kaydedilmesi

Güvenlik Konseyi'nin uyarı mahiyetindeki kararına rağmen İran kararı görmezden gelerek nükleer programında yeni açılımlar yapmaya devam etmiştir. Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad, halka açık bir törende İran'ın 9 Nisan 2006 tarihi itibarıyla % 3,5 oranındaki uranyum zenginleştirme teknolojisine ulaştığını açıklamıştır¹⁷³. İran halkının güç ve iktidarının nükleer silahlara bağlı olmadığını söyleyen Ahmedinejad, İran'ın bu aşamadan sonra da UAEA bünyesinde faaliyetlerini sürdüreceğini vurgulamıştır. Araştırma düzeyindeki faaliyetleri

¹⁷² İlgili haberler için bkz: 'Iran Nuclear Plan 'Irreversible'', BBC, 31 Mart 2006, Golnaz Esfandiari, 'Iran: Tehran Remains Defiant Despite UN Security Council Deadline', RFERL, 31 Mart 2006

¹⁷³ Nazila Fathi, David E. Sanger And William J. Broad 'Iran Reports Big Advance In Enrichment of Uranium', *The New York Times*, 12 Nisan 2006

tamamladıklarını söyleyen Ahmedinejad, bağlı bulundukları Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması (NPT) ve diğer uluslararası antlaşmalar çerçevesinde ve UAEA çatısı altında, endüstriyel bazda uranyum zenginleştirme teknolojisine erişene kadar faaliyetlerini sürdüreceklerini açıkça ifade etmiştir¹⁷⁴. Daha önce de İran'a aynı dayatma ve zorlamaların İran petrolünün millileştirilmesi hususunda yapıldığını hatırlatan Ahmedinejad, aynı şeylerin bugün nükleer enerji alanında yapılmaya çalışıldığını söylemiş ve bu haklarından sonuna kadar vazgeçmeyeceklerini, barışçıl amaçlı faaliyetlerini sürdüreceklerini de sözlerine eklemiştir.

İran Atom Enerjisi Kurumu Başkanı Gholamreza Aghazade de, nükleer yakıt için gerekli olan % 3,5'luk uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin başarıyla tamamlandığını belirttikten sonra, Buşehr'de Rusya tarafından yapılan nükleer santral inşaatının % 91,1 oranında bittiğini ve bu yılın sonuna kadar tamamlanacağını söylemiştir. İran Atom Enerjisi Kurumu'nun, ayrıca 360 MW'lık başka bir santral projesinin daha olduğunu ve gelecek yıl içerisinde hayata geçirileceğini ekleyen Aghazade, aynı zamanda 2000 MW'lık bir santral inşaatının da ihaleye çıkarılacağını, ayrıca en zor ve karmaşık teknolojiye sahip ağır su projesinin de hayata geçirildiğini ve yıllık 16 ton ağır su üretilmesinin beklendiğini belirtmiştir. Aghazade, genç beyinlerin yardımıyla bu teknolojiye ulaştıklarını ve o yılın sonuna kadar 3.000 santrifüjlü bir üniteyi hayata geçirmeyi planladıklarını da söylemiştir¹⁷⁵. İran'ın nükleer teknoloji alanında bu aşamaya gelebilmesini ülkenin karar alma mekanizmalarının gücü ve dirayetine dayandıran Aghazade, haksız taleplerin karşısındaki bu direnç sayesinde nükleer teknoloji için gerekli teknolojiyi asgari imkânlarla bile olsa elde ettiklerini söylemiştir.

Yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı üzere İran karar sonrasında nükleer programını sınırlandırmaktan ziyade aksine programında ilerleme kaydetmeye karar vermiş ve bu yönde bir politika izleme yoluna gitmiştir. Herkesin Güvenlik Konseyi kararının sonucunu beklediği bu dönemde İran, bir açıklamayla nükleer yakıt teknolojisine ulaştığını gururla açıklamaktaydı. Burada kafayı karıştıran konu; neden İran'ın bu dönemde böyle bir girişimde bulunduğuydu. Bunun iki açıklaması olabilir. En belirgin ve göze çarpan neden, İran'ın gövde gösterisi yapması ve meydan okumasıdır. İkinci neden ise; İran'ın sözkonusu teknolojiye eriştiğini ve buna rağmen barışçıl faaliyetlerini

¹⁷⁴ "ورود ایران به باشگاه هسته ای" (İran'ın Nükleer Ülkeler Kulübüne Girişi), *Shargh*, 12 Nisan 2006.

¹⁷⁵ "مشکلات غنی سازی برطرف شده است" (Zenginleştirmeye İlişkin Sorunlar Çözülmüştür), *Shargh*, 13 Nisan 2006.

sürdürmek için uluslararası antlaşmalara bağlı kalacağını ve UAEA ile işbirliği içerisinde olacağı yönündeki mesajını net bir şekilde göndermesidir. Ancak belirtmekte fayda vardır ki İran'ın kasıtlı veya kasıtsız olan bu açıklaması dünyada bomba etkisi yaratmıştır. İran'ın Güvenlik Konseyi kararına uymak yerine yeni açılımlar yapması, başta ABD olmak üzere birçok Batı ülkesinin kaygılanmasına ve öfkelenmesine sebep olmuştur¹⁷⁶.

B. İran'ın Nükleer Programı Hususundaki Resmi Tutumu

İran, nükleer program dosyasının farklı bir şekle büründüğünü ve bu karmaşadan herkesin payını alacağını düşünmüştür¹⁷⁷. İran'a göre, bu krizin çözülmesi için uygun bir müzakere ortamının yaratılması gerekiyordu ve zorlayıcı tedbirler durumu daha da kötüleştirmekten başka bir işe yaramayacaktı. Tahran, BM Güvenlik Konseyi'nin ülkeye yaptırım uygulaması durumunda, BM denetçileriyle olan tüm ilişkileri keseceklerini ve daha katı önlemler alınmasına karar verilmesi durumunda ise faaliyetlerini gizleyebileceğini iddia etmiştir. Bir bakıma İran, meseleyi ulusal onur meselesi haline getirmiş ve bu konuya ilişkin eleştirileri, ABD'nin devrim sonrasında kendisine yönelik izlemeye başladığı düşmanca tavrın bir uzantısı olarak görmüştür. Bu husustaki iddia ve söylemleri de ABD ve İsrail'in komplosu olarak algılamıştır. Bu algılamaya sahip olan İran, bu durumu İslam dünyasına yapılan rutin saldırılardan biri olarak görmüş ve ABD'nin bu bahaneyle kendisine ve rejimine saldırmaya çalıştığını iddia etmiştir. Diğer taraftan İran bu durumu, Batı dünyasının olağan çifte standartlı yaklaşımlardan biri olarak lanse etmiştir. Çifte standart iddiasını da iki örnekle desteklemiştir. Birincisi; İsrail'in yüzün üzerinde nükleer silah başlığı olduğunun bilinmesine rağmen, İran'ın sivil nükleer enerji faaliyetlerinin engellenmeye çalışılması, ikincisi de Şah döneminde İran'daki nükleer programın temelini atan ABD'nin İslam Cumhuriyeti döneminde tamamen farklı bir söylem ve yaklaşım içerisine girmesidir.

¹⁷⁶ Konuyla ilgili haberler için bkz: İraj Jamshidi, 'بازتاب ورود ایران به باشگاه هسته ای' (İran'ın Nükleer Kulübe Girmesinin Yankıları), *Shargh*, 13 Nisan 2006, Arash Farahzad, 'ایران' (İran, ABD Gazetelerinin Baş Sayfasında), *Shargh*, 13 Nisan 2006, Azadeh Eftekhari, 'واکنش محتاطانه عرب به پیشرفت هسته ای ایران' (Batı'nın İran'ın Nükleer Alandaki Başarısına İhtiyatlı Yaklaşımı), *Shargh*, 13 Nisan 2006., Nazila Fathi, 'U.N. Official Reaches No Clear Outcome in Iran Talks', *The New York Times*, 13 Nisan 2006, Bay Fang, 'Iran Raises Nuclear Ante', *Chicago Tribune*, 10 Nisan 2006

¹⁷⁷ 'هائتمی رافسانجانی: غرب به جای تهدید و از غلبه راه مذاکرات واقعی را هموار سازد' (Haşemi Rafsanjani: Batı Tehdit Etmek Yerine Gerçek Müzakerelerin Yollarını Açsın), *Shargh*, 25 Nisan 2006.

Bu konuya ilişkin İran Yüksek Ulusal Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri Ali Larijani'nin aşağıdaki sözleri İran'ın bu husustaki düşüncelerini anlamamızda yardımcı olacaktır:

*"Bundan 30 yıl önce İran'la nükleer programa ilişkin sözleşmeler imzalandığında, İran'ın petrol ve doğalgaz rezervleri bugünden çok daha fazlaydı. Peki, neden bugün ABD ve Avrupa Birliği ülkeleri İran'ın mevcut enerji kaynaklarıyla nükleer enerjiye ihtiyacı olmadığını iddia ediyor? İslam devriminin gerçekleşmesinden önce Avrupa, İran'a ait olan 1.600 ton sarı pasta ve 60 ton UF₆ depolamıştır. Ancak devrimden sonra bu materyalleri İran'a vermeyi reddetmişlerdir. Dolayısıyla Batılıların bu sadakatsizliği ve güvensizliği, İran'ı kendi yakıtını üretmeye sevk etmiştir. Onlar bugün İran'a nükleer yakıt ihtiyaçlarımızın karşılanacağı güvencesini verebilirler, ancak biz artık onlara güvenemiyoruz. Çünkü devrim sonrasındaki tutumları tamamen değişmiştir."*¹⁷⁸

Yukarıda da bahsedildiği üzere, İran'ın petrol ve doğal gaz zengini bir ülke olarak nükleer enerjiye sahip olma isteği şüpheyile karşılanmakta ve İran'ın iyi niyetli olmadığı ileri sürülerek bu haklarının askıya alınmasına çalışılmaktadır. Ancak benzeri durumdaki Rusya'nın dünyadaki ciddi enerji kaynaklarına sahip olduğu ve buna rağmen hâlihazırda 51 nükleer santralinin de bulunduğunu hatırlamakta fayda vardır. Rusya, pahalı olan petrol ve doğalgazı ihraç edip, ucuz olan nükleer enerjiyi içeride kullanmaktadır. Dolayısıyla İran da resmi duruşunu bu örneğe dayandırmaktadır.

Genel olarak İran'ın resmi tutumu, nükleer faaliyetlerinin tamamen barışçıl amaçlı olduğu ve nükleer silah üretiminin başta İslam'a daha sonra hükümet politikasına aykırı olduğu şeklindedir. Diğer taraftan nükleer enerjiden yararlanma hakkına sahip olduğunu her defasında dile getiren İran Yönetimi, nükleer silahlara ihtiyacı olmadığını, kendisinin de Irak-İran savaşı sırasında kitle imha silahlarından zarar gördüğünü, kendisinin uluslararası silahsızlanma antlaşmalarına dâhil olduğunu vurgulamıştır. Nükleer silahların dinen yasak olduğu ve İran politikalarında kitle imha silahlarına yer olmadığını yineleyen İran Yönetimi için sivil nükleer teknolojiye erişim hususu ulusal onur meselesine dönüşmüş vaziyettedir. İran nükleer programını gelecekteki enerji ihtiyacını karşılamak için geliştirdiği yönündeki iddiasını, aşağıdaki argümanlarla desteklemektedir:

- Enerji kaynaklarını mevcut şekliyle kullanmaya devam etmesi durumunda, ileride ham petrolü ve bazı petrol ürünlerini ithal etme riskiyle karşı karşıya kalmak,

¹⁷⁸ 'Iran Not Insisting On Fully Home-Made N-Fuel', IRNA, 25 Nisan 2006.

- İran'ın nüfusunun giderek artması (bugün itibariyle 70 milyon) ve içerideki enerji ihtiyacına cevap vermek adına, enerji kaynaklarının iç tüketiminin ciddi oranda artış göstermiş olması,
- İç piyasadaki bu fosil yakıt tüketimi nedeniyle, ham petrol ve doğalgaz ihracatının düşmesi ve bu yüksek oranda enerji kaynaklarının ihracatına bağımlı olan dış ticaretin bu durumdan ciddi şekilde etkileniyor olması,
- Fosil yakıtların petrokimya ve ilgili sanayilerde kullanılması, katma değer açısından daha avantajlı olması,
- Artarak devam eden fosil yakıt bağımlılığının ciddi çevre sorunlarına yol açıyor olması¹⁷⁹.

İran'ın hükümet olarak resmi duruşunu daha net anlayabilmek adına, İran'ın BM nezdindeki New York Daimi Temsilciliği'nin 18 Kasım 2005 tarihinde yayınladığı bildiriye incelemek faydalı olacaktır¹⁸⁰. Bahsi geçen bu bildiride, 1980'lerde İran'ın barışçıl nükleer programları ve NPT'den doğan haklarına yönelik geniş çaplı bir engelleme, müdahale ve yanlış bilgilendirme kampanyasının gerçekleştirildiği ve bu nedenle İran'ın nükleer faaliyetlerini kendi çabalarıyla münferit bir şekilde yürütmesinin gerekli olduğu açıklanmıştır. İran yönetimi yayınladığı resmi bildirisinde, ABD'nin İran nükleer programına karşı yürüttüğü olumsuz kampanyayı aşağıdaki şekliyle özetlemiştir¹⁸¹:

- *Nükleer santrallerin kurulmasına ilişkin geçerli ve bağlayıcı sözleşmelerin tek taraflı olarak iptal edilmesi,*
- *Legal bir şekilde satın alınan ve İran'a ait olan nükleer materyallerin alıkonulması,*
- *Çeşitli ulusal ve çok uluslu nükleer güç şirketlerinde İran'ın bir hissedar olarak sahip olduğu haklarının kullanılmasının engellenmesi,*
- *Rutin olarak haksız ve zorlayıcı müdahalelerin gerçekleştirilmesi,*
- *İran'ın üçüncü taraflarla nükleer işbirliği alanındaki antlaşmalarının engellenmeye ve geciktirilmeye çalışılması,*
- *İran'ın barışçıl amaçlı nükleer programına karşı temelsiz ve asılsız suçlamaların sistematik olarak yayınlanması.*

¹⁷⁹ *Ibid.*

¹⁸⁰ *An Unnecessary Crisis, The Permanent Mission of the Islamic Republic of Iran to the United Nations - New York, 18 Kasım 2005.*

¹⁸¹ *Ibid.* s. 1

Özet olarak, nükleer teknoloji tartışmalarında geri adım atmak ulusal onur, egemenlik hakları, ileri teknolojiye sahip olma hakkı, güvenlik ve elbette ki rejimin bağımsızlık anlayışından geri adım atmak olarak algılanmış ve İran bu çerçevedeki manevra alanını sınırlandırmıştır. Diğer taraftan Tahran, ABD'nin nükleer kriz hususundaki sert eleştirilerini çoğu zaman blöf olarak görmüş ve Irak başarısızlığını da göz önünde bulundurarak Batı dünyasının görüşlerindeki farklılıklardan yararlanmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Başmüzakereci Ali Larijani Güvenlik Konseyi ve yaptırım tehditlerine karşı "İran'ın "askıya alma" kelimesine karşı alerjisi vardır. Askıya almamız için mantıklı bir neden sunulmadığı takdirde böyle bir şey yapmamız olası değil, yaptırım kararı alınması durumunda askıya alabileceğimiz tek şey UAEA ile olan ilişkilerimizdir" demiştir¹⁸². Larijani, durumun hassas bir noktaya geldiğini ve iki seçeneğin var olduğunu da ileri sürmüştür¹⁸³: " 1. Konu BM Güvenlik Konseyi'nde kalmaya devam ederse, İran aynı yolda hareket edecek, makul adımlar atılması durumunda ise İran işbirliği yapacaktı. 2. Konu BM denetçilerinin gündeminde ve dolayısıyla UAEA tasarrufunda kalırsa da Ek Protokol'ün onaylanması için hazırlıklar başlatılacaktı."

Larijani, İran'ı nükleer yakıt üretimine sevkeden faktörün 'Batı'nın sadakatsizliği' olduğunu ifade etmiştir. Ona göre; Batı'nın daha önceki antlaşmaların bir sonucu olarak İran'a ihtiyacı olan nükleer yakıtı temin edebileceği yönünde güvenceler vermesi gerekiyordu, ancak İran'ın Batı'ya güveni kalmamıştı. Batı'nın tavrı devrim sonrasında değişime uğramış ve bu değişim İran'ı nükleer programı hususunda mağdur etmişti. İran tarafından sıklıkla verilen örnek ise devrim öncesinde İran'a ait 1.600 tonluk 'sarı pasta' ve 60 tonluk UF6'nin (Uranyum Heksaflorid) Avrupa tarafından depolanması ve devrim sonrasında İran'a gönderilmemiş olmasıdır. Larijani'nin konuşmasının özünde; İran'ın diplomatik görüşmelere ve 'mantıklı çözümlere' açık olduğu, ancak zorlamalara da tepki vereceği mesajı bulunmaktaydı. Ona göre, bugüne kadar taraflar farklı öneriler ileri sürmüşlerdi, ancak o aşamada yeni bir çözüm önerisine ihtiyaç vardı. Zira durum eskisine oranla daha karmaşık bir şekle bürünmüştü. Ancak çözümü mümkün olmayan bir durumda da değildi.

Nükleer program konusunda İran'ın tutumunu yansıtan kişilerden biri de Cumhurbaşkanı Ahmedinejad olmuştur. Ahmedinejad, İran'ın düşmanlarının UAEA ve BM Güvenlik Konseyi aracılığıyla yanlış kararlarını İran'a dayatamayacaklarını, 30 yıldan fazla bir süredir uluslararası sistemin bir parçası olarak hareket ettiklerini ve halen de bu sis-

¹⁸² "لاریجانی: جواب تحریم ، قطع همکاری است" (Larijani: Yaptırımların Cevabı İşbirliğinin Sonlandırılmasıdır), *Shargh*, 26 Nisan 2006.

¹⁸³ "Iran Ready to Schedule Its Nuclear Research Program: Larijani", *IRNA*, 25 Nisan 2006.

temin bir parçası olmak istediklerini söylemiştir. Ahmedinejad, "Bizim işbirliğimize karşı uluslararası sistemin bize ne sağladığını görmek istiyoruz, uluslararası kuruluşlar hakkımıza saygı gösterirlerse biz de onların kararlarına saygılı oluruz.¹⁸⁴" sözleriyle konuya ilişkin tutumunu belirtmiştir.

İran dini lideri Ali Hameneyi ise ABD'nin zorlayıcı ve dayatmacı bir üslup kullandığına dikkat çekerek, "İran'ın verebileceği en iyi cevap ilerleme ve gelişme yolunda adımlar atmaktır. İran'a yapılacak her saldırıya iki katı misilleme yapılacaktır" sözlerini kullanarak, dışarıdan rejimi yıkmaya çalışanlara karşı birlik olunması çağrısında bulunmuştur.¹⁸⁵

O dönemde İran için karşılaşılabilecek en kötü senaryo, İran'a ekonomik yaptırım uygulanması olacaktı ki bu kararın alınması bile belirli bir süreyi gerektirecekti. Zira arada geçen süre içerisinde diplomatik yöntemler tüketilmeye ve farklı formüller bulunmaya çalışılacak, diğer taftan da veto sahibi Çin ve Rusya'nın ikna edilmesi için çaba gösterilecekti. Bu sürecin uzayacak olmasının nedeni ise alınacak olumsuz bir karardan bahsi geçen tüm ülkelerin olumsuz etkilenecek olması ve çıkarlarının zedeleneyecek olmasıydı. Ancak Güvenlik Konseyi'nden yaptırım kararı çıkmasa bile, bu sefer İran'a yönelik alınacak kararın geçen seferki gibi bağlayıcı olmayan bir karar olmayacağı, bilakis bağlayıcı uyarı mahiyetinde olacağı da bilinmekteydi.

Bütün bu karmaşa içerisinde İran'ın tutumu ise istikrarını korumaktaydı. Araştırma amaçlı uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurmayacak, ancak endüstriyel bazlı çalışmalarını anlaştırmaya varılması halinde belirli bir süre askıya alabilecekti. Bunun haricinde İran'ın nükleer yakıt üretimi konusunda konsorsiyum kurulması önerisi mevcuttu ki bu önerinin ne kadar taraftar bulacağı da şüpheliydi. İran'ın bu kadar ısrarcı olmasının görünen sebebi, kendisine nükleer yakıtın temin edilmesi konusunda güvence verecek uluslararası bir sistemin bulunmaması, örtülü nedeni ise bölgede caydırıcı bir güç olma arzusunda yatmaktaydı.

Sonuç itibarıyla, her ne kadar bağlayıcı olmasa da Güvenlik Konseyi'nin aldığı karar ışığında İran'ın faaliyetlerini durdurması gerekiyordu. Ancak İran, bunun yerine Rusya ile görüşmelere devam etme¹⁸⁶

¹⁸⁴ 'احمدی نژاد: منتظر پاسخ آژانس هستیم' (Ahmedinejad: Ajans'ın Yanıtını Bekleyeceğiz), *Shargh*, 27 Nisan 2006.

¹⁸⁵ 'هتدار مقام معظم رهبری به آمریکا' (Rehberlik Makamının ABD'ye Ultimatumu), *Shargh*, 27 Nisan 2006.

¹⁸⁶ Ortada somut bir sonuç olmadan devam eden Rus-İran müzakereleri hususunda yapılan açıklamalar yine olumlu olmuştur. Bunun iki nedeni olabilir. Birincisi; İran'ın plan üzerinde çalıştığını söyleyerek zaman kazanmaya çalışması, ikincisi; zaten yeterince gergin olan bu krizin daha da artmaması için Rus Planı'nın tampon olarak

ve diplomatik faaliyetlerini arttırarak farklı önerileri kabul ettirme yolunu seçmişti. Zaten İran'ın o noktada geri adım atması ve farklı bir tutum sergilemesi de beklenmemekteydi. Zira İran, NPT üyesi olarak zenginleştirme faaliyetlerini mutlak hakkı olarak görmekte ve Güvenlik Konseyi'ni ise bu alanda yetkili saymamaktaydı. İran için bu teknik bir konuydu ve UAEA çatısı altında çözümlenmesi gerekiyordu. Diğer taraftan henüz İran'a ekonomik yaptırım uygulama kararı aldirtacak bir zemin de bulunmamaktaydı.

10. 28 Nisan 2006 Tarihli UAEA Raporunu Takip Eden Gelişmeler

Bu sırada Nisan ayında Güvenlik Konseyi'nin verdiği süre dolmuş ve UAEA Başkanı'nın raporu yayınlanmıştır. Raporda¹⁸⁷, Ajans'a sunulan ve deklere edilen tüm materyallerin incelendiği, Kurul'a yakın bir zaman önce bildirilen bazı ufak materyaller hariç Ajans'ın, İran'da deklere edilmeyen nükleer materyale rastlamadığını ibaresine yer verilmiştir. Bunlara rağmen, İran santrifüj programına ilişkin boşlukların ve belirsizliklerin halen gündemde olduğu ve bunların giderilmesi için İran'ın daha fazla şeffaflık önlemi alması ve işbirliği yapmasının gerekli olduğu vurgulanmıştır. Diğer taraftan İran'ın daha önceden gönüllü olarak yürüttüğü Ek Protokol uygulamasına Şubat ayında son vermesinin bu duruma hiç de yardımcı olmadığı hatırlatılmıştır. Raporun sonunda, Ajans'ın İran dosyası ve diğer konularla ilgili yaptığı muhakemelerin kendisine sunulan bilgiler çerçevesinde yapıldığı ve bahsi geçen ülkenin geçmiş ve mevcut nükleer faaliyetlerini kapsadığı, dolayısıyla gelecek uygulamalar ve niyetler hususunda hüküm verilemeyeceği vurgulanmıştır. UAEA Başkanı, Güvenlik Konseyi Genel Kurulu'nun kendisinden istediğini yerine getirmiş ve istenilen raporu hazırlayarak Konsey'e sunmuştur. Bu raporla birlikte İran'ın Güvenlik Konseyi'nin talep ettiği üzere nükleer faaliyetlerini durdurmadığı tespit edilmiştir¹⁸⁸. Bunun üzerine 3 Mayıs 2006 tarihinde, UAEA Baş-

---

kullanılması. Konuyla ilgili haberler için bkz: 'تشدید فعالیت های دیپلماتیک ایران در روزهای پایانی' (Güvenlik Konseyi'nin Verdiği Sürenin Son Günlerinde Artan Diplomatik Faaliyetleri, Asefi: Rus Planı Halen Masada), *Shargh*, 24 Nisan 2006, 'آصفی: طرح روسیه قابل بررسی است' (Asefi: Rus Planı Müzakere Edilebilir) *Shargh*, 27 Nisan 2006, 'دیپلمات شورای عالی امنیت ملی: غنی سازی به رسمیت شناخته شود تضمین' (Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi Genel Sekreteri: Uranyum Zenginleştirme Hakkımız Resmen Tanınırsa Sağlam Güvenceler Vermeye Hazırız), *Shargh*, 25 Nisan 2006.

¹⁸⁷ International Atomic Energy Association, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran: Report by Director General - GOV/2006/27, 28 Nisan 2006.

¹⁸⁸ David E. Sanger - Elaine Sciolino, 'U.N. Agency Says Iran Falls Short on Nuclear Data', *The New York Times*, 29 Nisan 2006

kanı'nın raporuna istinaden Güvenlik Konseyi'ne sunulmak üzere taslak bir karar daha hazırlanmıştır.

Tam bu sıralarda BM denetçilerinin ekipmanlarda yeni kalıntılara rastladıklarına dair haberler yayınlanmıştır¹⁸⁹. Diplomatlar, İran'ın zenginleştirme faaliyetlerini tam hızıyla sürdürüyor olması ihtimali üzerinde durmaya başlamışlardır. Bazı batılı diplomatlar bu durumu, İran'ın nükleer silah üretme niyetinin alenen ortaya çıkması şeklinde yorumlarken, UAEA uzmanları ve diplomatları bu durumun abartılmaması gerektiği hususunda uyarıda bulunmuşlardı. UAEA uzmanlarına göre, ateşlenmiş bir silah veya bombaya rastlanmamış, sadece Lavizan Araştırma Merkezi'ndeki ekipmanlardan alınan örneklerde olması gerekenden daha yüksek dozda zenginleştirilmiş uranyum kalıntılarına rastlanmıştır. Daha sonra kalıntılar incelemeye alınmıştır. İran Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hamid Reza Asefi ise bu iddiaların önemsiz olduğunu ve gerçek kaynaklardan gelmediği açıklamasını yapmıştır.

A. BM Güvenlik Konseyi Toplantısında Ortak Bir Zeminin Bulunamaması

Ortaya atılan bu yeni iddialar ve UAEA raporuna rağmen Güvenlik Konseyi üyeleri arasında uzlaşma sağlanması oldukça zor olmuştur. Rusya ve Çin, İran'a karşı yaptırım kararı alınmasını doğru bulmazken böyle bir girişimin krizi tırmandıracağını iddia etmişlerdir. Diğer taraftan bu konuyla Güvenlik Konseyi'nden ziyade UAEA'nın ilgilenmesi gerektiğini söylemişlerdir¹⁹⁰.

8 Mayıs 2006 tarihinde BM Güvenlik Konseyi'nin yaptığı toplantı neticesinde, İran'a karşı nasıl bir tutum sergileneceğine ilişkin ortak bir karar alınamamış ve Fransa ile İngiltere tarafından hazırlanan taslak karar, Çin ve Rusya'nın itirazları sonucunda onaylanamamıştır. Bu toplantı sonucunda Avrupa Birliği Üçlüsü'nün, İran nükleer krizinin çözümüne yönelik hem imtiyaz hem yaptırım içeren bir öneri paketi hazırlayarak, Avrupa Birliği Bakanlar Konseyi onayından geçirdikten sonra İran'a sunmasına karar verilmiştir. Bu pakette İran'ın sivil nükleer

¹⁸⁹ 'New Clue to Iran's Nuclear Aims Cited', *Reuters*, 13 Mayıs 2006.

¹⁹⁰ İlgili haberler için bkz: 'چین: شورای امنیت، توانایی بررسی پرونده هسته ای ایران را ندارد' (Çin: Güvenlik Konseyi'nin İran Nükleer Dosyasıyla İlgilenecek Kapasitesi Yok), *Shargh*, 2 Mayıs 2006. 'مخالفت روسیه و چین با تحریم' (Çin ve Rusya'nın Yaptırımlara Karşı Tutumu), *Shargh*, 3 Mayıs 2006. 'موضوع ایران تاکید آلمان و چین بر حل دیپلماتیک' (Almanya ve Çin'in İran'ın Dosyasına Diplomatik Yollarla Çözülmesi Hususundaki Uyarısı), *Shargh*, 23 Mayıs 2006. 'شست لندن زیر سایه اختلافات عمیق روسیه و آمریکا' (Rusya ve ABD'nin Derin İhtilafları Mihverinde Gerçekleşen Londra Toplantısı), *Shargh*, 25 Mayıs 2006.

leer programını sürdürebilmesine ilişkin imtiyazların bulunacağını ve öneri paketinin sunulması sonrasında da İran'dan uluslararası arenayı kaygılandıran faaliyetlerini durdurmasının bekleneceği ifade edilmiştir. Bahsi geçen paket içerisinde güvenlik, siyasi ve ticari imtiyazların olması ve bütün bunlara rağmen kabul edilmemesi durumunda yaptırım seçeneklerinin de olması planlanmıştır¹⁹¹.

İran'a Güvenlik Konseyi aracılığıyla sert bir mesaj gönderilmesini isteyen ABD, birkaç hafta daha bekleyerek diplomatik sürecin tüm aşamalarını katettiklerini görmek istediğini söylemiştir. İran'ın Avrupa Birliği tarafından sunulacak olan paketi onaylamasının kendileri için daha iyi olacağını, aksi takdirde uluslararası camiadan soyutlanarak izole bir ülke haline gelecekleri mesajını da ayrıca vermiştir.

İran'a geçen yaz Avrupa Birliği tarafından bir öneri paketi daha sunulmuş, ancak İran tarafından yetersiz bulunarak reddedilmişti. Bahsi geçen ikinci paket konusundaki sıkıntı da Çin ve Rusya'yı verilecek imtiyazların İran'ı tatmin edecek düzeyde olduğuna ikna edecek ve aynı zamanda ABD'yi korkutmayacak bir paketin hazırlanması noktasında ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla böylesine bir paketin hazırlanması beklenenden daha uzun bir zaman alacak ve nihai metin üzerinde anlaşılması yaklaşık dört hafta sürecektir.

B. 5+1 Toplantısı Sonucunda Oluşan Ortak Zemin ve ABD'nin Politika Değişikliği

Bütün bu tartışmalara sonrasında 1 Haziran 2006 tarihinde Viyana'da gerçekleşen 5+1 toplantısından sonra¹⁹², İran nükleer krizi konusunda ortak bir karara varılabilmektedir. Bahsi geçen ülkeler İran'ın, sunulacak olan anlaşma zemini ve öneri paketini kabul etmek için birkaç haftası olduğunu, aksi takdirde konunun Güvenlik Konseyi'ne havale edileceğini ve yaptırımlar dâhil daha etkili önlemlerin alınacağını söylemişlerdir. Diğer taraftan, İran'ın ilk aşamada faaliyetlerini durdurması durumunda Güvenlik Konseyi'ndeki dosyanın askıya alınacağına da işaret edilmiştir.

Bu toplantı sonrasında meydana gelen önemli gelişmelerden biri de ABD'nin İran'la nükleer kriz konusunda doğrudan müzakere etmeyi kabul etmiş olmasıdır¹⁹³. ABD ani bir politika değişikliğine giderek,

¹⁹¹ 'سولانا با بسته اروپا به تهران می‌آید' (Solana Avrupa'nın Hazırladığı Paketle Tahran'a Gelecek), *Shargh*, 6 Haziran 2006.

¹⁹² Azadeh Eftekhari 'اجلاس وزیران خارجه کشورهای ۵+۱ امروز در وین' (5+1 Ülkelerinin Dışişleri Bakanlarının Bugünkü Viyana Toplantısı), *Shargh*, 1 Haziran 2006.

¹⁹³ 'رایس اعلام کرد: آمریکا آماده مذاکره با ایران' (Rice Açıkladı: ABD, İran'la Müzakereye Hazır), *Shargh*, 1 Haziran 2006.

daha önceden ısrarla reddettiği bu görüşmeyi oluşturan uluslararası baskı ve konjonktür gereği kabul etmiş, ancak İran'ın tüm uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurması şeklinde bir ön şart koymuştur. İran ise doğrudan müzakere teklifine sıcak baktıklarını, ancak ön şartsız bir görüşmeye taraf olacaklarını söylemiştir.

C. 5+1 Öneri Paketi

Bahsi geçen ikinci öneri paketi, Avrupa Birliği Üçlüsü'nün girişimiyle hazırlanmış ve 6 Haziran 2006 tarihinde 5+1 Grubu adına Javier Solana'nın eliyle İranlı yetkililere teslim edilmiştir¹⁹⁴. Nihai öneri paketinin içeriği, ilk sunulduğu andan itibaren uzun bir süre açıklanmadığından bu konuda ilginç spekülasyonlar yapılmıştır.

İran'a sivil amaçlı nükleer enerjide kullanılabilen hafif su reaktörü seçeneğinin teklif edileceği daha öneri paketi sunulmadan önce gündeme gelmişti ve herkesin bildiği bir durumdu. Ancak, ABD'nin bu seçeneğe de ilk başta karşı çıktığı ve nihai öneri paketinde tutumunu değiştirdiği söylenmişti. Öneri paketinde, İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini dondurmasından sonra ABD'nin de İran'a sivil amaçlı nükleer enerji transferinde bulunacağı söylenmiştir¹⁹⁵. ABD bir adım daha atarak, İran'ın paketi kabul etmesi karşılığında 90'lardan beri tarım teknolojisi ve Boeing uçakları konusunda İran'a uyguladığı yaptırımları kaldıracağını ilan etmiştir.

Öneri paketinin içeriği her ne kadar ilk aşamada kamuoyuna açıklanmadıysa da bir süre sonra haber ajansları öneri paketinin içeriğiyle ilgili bilgilere yer vermeye başladılar¹⁹⁶. Paketin içeriği açıklanmamış olsa da, İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurması karşılığında, dünya ülkelerinin İran'da nükleer reaktörler kurulması ve bu reaktörlerin yakıtlarının temin edilmesini garanti edecekleri tahmin edilmekteydi. Tabii ki bunların haricinde Boeing uçaklar, Dünya Ticaret Örgütü üyeliği, bir takım güvenlik garantileri ve ekonomik ödünlerin de olduğu söylenmekteydi¹⁹⁷. Diğer taraftan İran öneri paketini kabul ederse, Güvenlik Konseyi'ndeki dosya kapanacak ve müzakerelere UAEA çatısı altında devam edilecekti. Bu arada ABD de müzakerelere dolaylı olarak değil de doğrudan katılacaktı.

¹⁹⁴ Ehsan Abtahi 'ایشهاد اروپا روی میز ایران' (Avrupa'nın Önerisi İran'ın Masasında), *Shargh*, 7 Haziran 2006.

¹⁹⁵ George John, 'A.P: U.S. to Give Iran Nuclear Technology', *ABC News International*, 6 Haziran 2006.

¹⁹⁶ İkinci bölümde paketin içeriğine ilişkin daha detaylı bilgilere yer verilmiştir.

¹⁹⁷ Azadeh Eftekhari 'احلاس وزیران خارجه کشور های ۵+۱ امروز در وین' (5+1 Ülkelerinin Dışişleri Bakanlarının Bugünkü Viyana Toplantısı), *Shargh*, 1 Haziran 2006

İran'ın öneri paketine karşı olumlu bir tepki gösterdiği söylenebilir. İranlı yetkililer "yapıcı ve olumlu bir öneri paketi, ancak belirsizlikler söz konusu" yorumunu yapmışlardır¹⁹⁸. Bu paketi detaylı olarak inceleyeceklerini ve belirsiz noktaları müzakere edeceklerini söyleyen İran'ın bu tepkisi, tüm dünya ülkelerince memnuniyetle karşılanmış olsa da henüz şüpheli ve temkinli olmaları gerektiğini düşünenlerin sayısı da bir hayli fazlaydı¹⁹⁹.

İran'ın konuya ilk yaklaşımının olumlu olması, Avrupa Birliği ve UAEA dâhil birçok ülke tarafından memnuniyetle karşılanmıştır²⁰⁰. ABD de durumdan memnun olduğunu beyan ederken İran'a bu konuda güvenmediğini belirtmekten de geri kalmamıştır. Bush İran'ın ilk olumlu tepkisini umut verici bulurken, ancak zaman içinde İran'ın samimi olup olmayacağı konusunda fikir sahibi olabileceklerini, İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurması halinde de onlarla müzakere masasına oturacaklarını söylemiştir²⁰¹.

ABC Televizyonu'nun haberine göre ABD ve dünya güçleri, krizin çözülmesine katkıda bulunması adına, İran'ın bölgesel bütünlüğü için muhtemel güvenceleri de pakete dâhil etmişlerdi. Tabii bir de kitle imha silahlarından arındırılmış bir Ortadoğu bölgesinin desteklenmesi şıkkı ekseninde İsrail'in de düzenlemelere katılması gerekecekti ki bu durum da İran'ı memnun etmiş olabilirdi.

Bütün bunların yanı sıra, bahsi geçen paketin içerisinde ödünlerin yanında yaptırımlar da mevcuttu. AFP'nin raporuna göre İran'ın öneri paketini reddetmesi halinde silah ambargosu, yurtdışındaki İran hesaplarının dondurulması, rafine petrol gibi bazı temel ihraç ürünlerine ambargo konulması, İran'ın DTÖ üyeliğinin engellenmesi ve diplomatlarla, nükleer teknoloji uzmanlarının seyahatlerine ambargo konulması seçenekleri devreye sokulacaktı.

Her ne kadar Rusya ve Çin halen ekonomik yaptırımlardan yana olmasalar da öneri paketini imzalamaları, İran'ın olumsuz tavrı durumunda alınacak ortak tedbirlere ayak uyduracakları anlamına gelmekteydi. Rusya yaptığı açıklamalarda, olumsuz bir durum halinde dosyanın, BM Antlaşması'nın 7 başlığının 41. maddesi ışığında işleme ko-

---

¹⁹⁸ Ehsan Abtahi, 'ایشهاد اروپا روی میز ایران', (Avrupa'nın Önerisi İran Masasında), *Shargh*, 7 Haziran 2006.

¹⁹⁹ Challiss McDonough, 'Iran's Early Response to Nuke Deal is Mixed', *Voice of America*, 6 Haziran 2006.

²⁰⁰ 'ایران از خوش بینی سولانا به دریافت سریع پاسخ ایران' (İran'dan Hızlı Bir Yanıt Alan Solana'nın Optimistik Yaklaşımı), *Shargh*, 8 Haziran 2006.

²⁰¹ 'بوش واکنش ایران را مثبت خواند' (Bush, İran'ın Tepkisi Olumlu Bulmuştur), *Shargh*, 8 Haziran 2006.

nulmasını kabul edeceğini söylemişti. 41. madde Güvenlik Konseyi'nin silahlı kuvvet kullanılması dışında yaptırım kararları almasına ve BM üyelerini bu yaptırım kararına uymaya çağırmasına olanak tanıyan bir maddedir. Kısacası, İran olumsuz bir tavır takınma yoluna giderse kendisini uluslararası topluluktan izole edecekti. Her ne kadar İran içerisindeki önemli bir çoğunluk bu durumu arzu etmese de bu noktadan sonra İran için önemli olan güvenlik garantilerinin sağlanmasıydı.

İranlı analistlerden Saeed Leylaz'ın görüşüne göre İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurması, ABD'nin kendisine güvenlik garantileri vermesiyle mümkün olacaktı. Bunun haricinde ABD yaptırımları da kaldırılmalı ve İran global dünya ekonomisine entegre edilmeliydi. Aksi takdirde İran'ın böyle bir riske atılmayacağını, çünkü tüm sınırlarının Amerikan üsleriyle çevrili olduğunun ve güvenlik garantileri olmadığı sürece de uranyum zenginleştirme faaliyetlerini hızlandırması gerekeceğinin farkında olduğunu ifade etmişti. Bu gerçeğin farkında olan İran'ın ABD'yi müzakere masasına çağırdığını söyleyen Leylaz, "ABD İran'a saldırmak isterse kimse önüne geçemez ve İran da bunun farkında." açıklamasını yapmıştır²⁰².

İran'ın yapacağı en büyük hata, avantajlı olduğuna mutlak şekilde inanması ve alması gereken tedbirleri almaması olacaktı. ABD'nin kendisine saldırmayacağına sorgusuz inanarak ve Rusya ile Çin'in ekonomik yaptırımlara izin vermeyeceklerinden emin olarak hareket edecek olan bir İran, bu sürecin sonucunda mağdur taraf konumuna rahatlıkla düşebilecekti. Her ne kadar yapılan analizler sonucunda, ABD'nin İran'a olası bir askeri müdahale ihtimalinin düşük olduğu söylene de mevcut Bush yönetimi ve yeni muhafazakâr kesimin son anda karar değiştirmeyeceğini kimse garanti edemezdi. Çin ve Rusya'nın İran'dan yana veto kartlarını kullanmaları da dönemin koşullarına bağlı bir husustur. İran'ın müzakereci tavrını değiştirmesi ve uluslararası sistemle işbirliği içinde olmaması durumunda ise bu tablonun değişebileceği rahatlıkla söylenebilirdi. Dolayısıyla İran hesaplarını yaparken dengeleri dikkatli bir şekilde kurmaya özen göstermeliydi. İran'ın son aylarda uranyum zenginleştirme teknolojisine eriştiğini dünyaya açıklaması, elbette ki İran'ı avantajlı konuma yükseltmiştir. Ancak bunun farkında olan İran, bu aşamadan sonra avantajlı konumunu tersine çevirmemeye dikkat etmeliydi. Son gelişmelere bakıldığında İran'ın da bu durumun farkında olarak hareket ettiği izlenimi ortaya çıkmaktaydı. İran, kendisine öneri paketi sunulduktan sonra oldukça ılımlı bir tavır sergilemiş ve olumlu sinyaller vermişti. Paketin içeriği detaylı olarak açıklanmamış olsa da, öneri paketinde güçlü imtiyazların olduğu

²⁰² Ibid.

ve İran'ı ikna edebilecek nitelikte bir paket olduğu izlenimini vermekteydi.

İran'ın öneri paketi sunulana kadar tutumunda ısrarlı olduğunu hissettirmesi, daha fazla ödün verilmesini sağlayacak bir strateji izlenmesi şeklinde değerlendirilebilir. Şayet durum bundan ibaret ise bu aşamadan sonra daha fazlasını isteme yoluna gitmek, eldekinin kaybedilmesi ve geri dönüşü olmayan zararların sineye çekilmesi anlamına gelecekti.

a. Öneri Paketinin Sunulması Sonrasındaki Gelişmeler

Öneri paketinin sunulması sonrasında İran, kendi Güvenlik Konseyi bünyesinde özel bir komisyon oluşturarak paketi dikkatli bir şekilde inceleyeceğini açıklamıştır²⁰³. Yalnız bu sefer de başka bir sorun durumu sözkonusuydu. Bu sefer de süreç, İran'dan en fazla üç hafta içinde yanıt bekleyen ABD²⁰⁴ ile en erken Ağustos 2006 sonu itibariyle yanıtlarını açıklayacaklarını²⁰⁵, ülkenin menfaatlerini yakından ilgilendiren bir konuyla ilgili olarak alelacele karar veremeyeceklerini söyleyen İran arasında tıkanmıştır²⁰⁶.

i. UAEA'nın Öneri Paketinden Sonraki Raporu

Bir yandan İran'ın öneri paketine vereceği yanıt beklenirken diğer taraftan UAEA'nın raporu yayınlanmıştır. İran'ın, öneri paketiyle yaklaşık eş zamanlı olarak İsfahan'daki 10 üniteli santrifüjlerine hekzaflorid gazı enjekte etmesi, doğal olarak UAEA Başkanı El-Baradei'nin de 8 Haziran 2006 tarihli raporuna da yansımıştır. Diğer konularda bir gelişme sağlanamadığını belirten rapor, Ocak 2006 tarihinde üniversite-deki ekipmanlardan alınan numunelerde çok ufak miktarda yüksek dozda zenginleştirilmiş uranyuma rastlandığına ve İran'ın birkaç gün içerisinde bu konuyla ilgili bilgi verdiğiine değinmiştir. İran, bahsi ge-

²⁰³ 'تشکیل کمیته های ویژه بررسی بسته پیشنهادی اروپا' (Avrupa'nın Öneri Paketini İncelemek Üzere Oluşturulan Özel Komiteler), *Shargh*, 19 Haziran 2006.

²⁰⁴ (3) تصمیم گیری در سه هفته: غرب برای پاسخ دهی تا هشت تیر به ایران فرصت داد, 'Azadeh Eftekhari, Haftada Yanıt: Batı İran'a Yanıtını Vermesi İçin 29 Temmuz'a Kadar Süre Tanıdı', *Shargh*, 11 Haziran 2006, (Bush: İran'ın Sadece Birkaç Hafta Fırsatı Var), *Shargh*, 11 Haziran 2006, (İran 29 Temmuz Olarak Verilen Süreyi Reddetti), *Shargh*, 21 Haziran 2006.

²⁰⁵ 'ایران: آخر مرداد پاسخ می دهیم' (Iran: Ağustos Sonunda Yanıtımızı Vereceğiz), *Shargh*, 22 Haziran 2006.

²⁰⁶ 'متکی: عجله ای برای پاسخگویی نداریم' (Mottaki: Cevap Vermek İçin Acelemiz Yok), *Shargh*, 18 Haziran 2006.

çen ekipmanın nükleer faaliyetlerde hiç kullanılmadığını, kalıntıların nereden geldiğini araştıracaklarını söylemiştir²⁰⁷.

ii. 29 Haziran 2006 Tarihli G8 Toplantısı

Öneri paketinin İran'a verilmesini takiben ABD yönetimi, sürenin uzaması ve yanıt tarihinin belirlenmemesi hususunda rahatsızlığını her defasında ifade ederek, İran'ın barışçıl program yürütmediğini ve sadece zaman kazanmaya çalıştığını dile getirmiştir. İran ise, konunun hemen yanıt veremeyecek kadar önemli ve hayati olduğunu hatırlatarak, oluşturdukları teknik komisyonun ayrıntılı incelemelerini sürdürdüğünü ileri süren bir savunma yapmıştır.

Diğer taraftan 29 Haziran 2006 tarihinde Moskova'da gerçekleşen G8 toplantısı neticesinde de İran'dan 5 Temmuz'a kadar öneri paketine yanıt vermesi istenmiştir. G8 ülkelerinin Dışişleri Bakanları'nın yaptığı bu toplantıda, İran'ın vereceği yanıt hususunda ümitsizliğe kapılmaya başlandığı vurgulanmış ve 14 Temmuz tarihinde St. Petersburg'da gerçekleşecek olan G8 Zirvesi'nden önce İran'ın yanıtının beklendiği söylenmiştir. Bunların konuşulmuş olmasına rağmen, İran'ın istenilen sürede yanıtı sunmaması veya öneri paketine olumsuz yanıt vermesi durumunda ne olacağı ise hiç tartışılmamıştır²⁰⁸.

iii. Larijani - Solana Görüşmesi

Tartışmalar tüm hararetiyle devam ederken diğer taraftan nükleer program Baş Müzakerecisi Ali Larijani ile Avrupa Birliği Ortak Dış ilişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Javier Solana, 11 Temmuz tarihinde bir ön görüşme yapmış, ancak beklenen sonuca ulaşamamıştır²⁰⁹. Görüşmelerin verimsiz geçmesinden bir gün sonra da 5+1 grubu, konunun tekrar Güvenlik Konseyi'ne gönderildiğini açıklamıştır. Bu duruma İran içerisinden farklı tepkiler gelmiş²¹⁰, ancak en

²⁰⁷ International Atomic Energy Association, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran' *Report by Director General*, GOV/2006/38, 08 Haziran 2006.

²⁰⁸ Ehsan Abtahi, 'گروه ۸: ایران تا ۱۴ تیر پاسخ دهد' (G8 Grubu: İran 4 Temmuz'a Kadar Yanıt Versin), *Shargh*, 1 Temmuz 2006.

²⁰⁹ Ehsan Abtahi, 'نتیجه نامشخص مذاکرات لاریجانی - سولانا' (Larijani-Solana Müzakerelerinin Belirsiz Sonucu), *Shargh*, 12 Temmuz 2006.

²¹⁰ İlgili haberler için bkz: 'واکنش به بازگشت پرونده هسته ای به شورای هشدار ایران به گروه ۵+۱' (Nükleer Dosyanın Güvenlik Konseyi'ne Geri Dönmesine Tepkiler: İran'ın 5+1 Grubuna Ultimatumu), *Shargh*, 15 Temmuz 2006, 'بیانیه لاریجانی' (Larijani'nin Beyanati), *Shargh*, 22 Temmuz 2006.

çok akılda kalanı Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması olarak nitelendirilen NPT'den çekilme ve uluslararası işbirliğine son verme retoriği olmuştur. Diğer taraftan İran'a yönelik ortak bir karar almaya çalışan Güvenlik Konseyi üyeleri arasındaki görüş ayrılıkları (özellikle Çin ve Rusya) da Konsey'den bir an önce karar çıkmasına engel teşkil etmeye devam etmiştir²¹¹. Hal böyleyken özellikle ABD, İran'a Güvenlik Konseyi üyeleri arasında nifak yaratma arzusunu unutmaması ve bu durum karşısında fazla rahat davranmaması gerektiği, zira eninde sonunda ortak bir zeminin bulunacağı mesajını göndermiştir.

11. Güvenlik Konseyi Karar Sürecini Hızlandıran Lübnan - İsrail Savaşı

İran nükleer programı konusundaki gelişmeler, kısır döngüdeki seyrini devam ettirirken bir İsrail askerinin Hamas tarafından rehin alınmasıyla ibreler İsrail-Filistin çatışmasına dönmüş ve Hizbullah'ın iki İsraili askeri rehin alarak krize ortak olmasıyla Ortadoğu'daki krizi alevlendirmiştir²¹². Doğal olarak o güne kadar gündemin birinci sırasındaki yerini başka bir konuya kaptırmayan İran nükleer krizi, yerini yeni İsrail-Filistin-Lübnan çatışmasına bırakmıştır. Tabii olayların bu şekilde gelişmesi, başta ABD olmak üzere birçok ülkeyi krizin arkasında İran ve Suriye'nin olduğu düşüncesinde birleştirmişti.

İran'ın gündemi değiştirmek ve zaman kazanmak maksadıyla bu çatışmaya destek verdiği söylenmiş, ancak Güvenlik Konseyi'nin her hal ve şartta bu kararı çıkaracağı sinyalleri de gönderilmiştir. Açıkçası

²¹¹ 'جمله بی نتیجه شورای امنیت درباره ایران' (Güvenlik Konseyi'nin İran Hususundaki Neticesiz Toplantısı), *Shargh*, 20 Temmuz 2006.

²¹² Askerlerin kaçırılması ve İsrail-Filistin-Lübnan savaşı ile ilgili ayrıntılı bilgi ve yorumlar için bkz: 'لبنان در آتش' (Lübnan Ateşte), *Shargh*, 15 Temmuz 2006, Mohammad Ali Asgari, 'گسترش دامنه نبرد اسرائیل - لبنان حیفاً زیر آتش حزب الله' (İsrail ve Lübnan Savaşının Boyutları Gelişiyor: Hayfa Hizbullah Ateşi Altında), *Shargh*, 17 Temmuz 2006, Hasan Abdî, 'اورود اسرائیل به خاک لبنان' (İsrail'in Lübnan Topraklarına Girmesi), *Shargh*, 18 Temmuz 2006, Mehran Karami, 'پس از بحران' (Buhran Sonrası), *Shargh*, 19 Temmuz 2006, 'احتمال حمله حزب الله به تل آویو' (Hizbullah'ın Tel Aviv'e Saldırma İhtimali), *Baztab*, 18 Temmuz 2006, Arash Farahzad, 'مهلت يك هفته ای آمریکا به اسرائیل' (ABD'nin İsrail'e Verdiği Bir Haftalık Süre), *Shargh*, 20 Temmuz 2006, 'بيروت زنده است' (Beyrut Hayatta), *Shargh*, 22 Temmuz 2006, 'هاشمی رفسنجانی: حمله به لبنان، طرح آمریکایی، اسرائیلی و انگلیسی است' (Haşemi Rafsanjani: Lübnan'a Saldırı, Amerikan, İsrail ve İngiliz Planı idi), *Shargh*, 22 Temmuz 2006, İbrahim Yazdi, 'بازنده بازی: اسرائیل یا حزب الله؟' (Oyunun Mağlubu: İsrail mi Hizbullah mı?), *Shargh*, 25 Temmuz 2006, 'گسترش درگیری های زمینی در مرز لبنان - اسرائیل' (Lübnan-İsrail Kara Sınırında Çatışmaların Artış Göstermesi), *Shargh*, 25 Temmuz 2006, Hasan Ünal, Özcan Yeniçeri, Celalettin Yavuz, Hasan Onat, Çağrı Erhan, 'Lübnan Özelinden Ortadoğu Geneline... Asıl Hedef İran', *2023 Dergisi*, Sayı 65, 15 Eylül 2006.

bu krizin İran'ın işine geldiğini söylemek çok da yanlış olmaz, ancak direkt olarak gündemi ertelemek ve zaman kazanmak adına İran'ın böylesine bir işe kalkışmış olmasını düşünmek, diğer tüm güçlü faktörleri göz ardı ederek olayı hafife almaktan öteye de gitmeyecektir²¹³.

Nitekim İsrail-Filistin-Lübnan olayları önlenemez bir şekilde devam ederken, İsrail'in kendisini savunmak adına dengesiz güç kullanması ve bölgedeki sivillerin ölümüne yol açması dünya kamuoyunu ayağa kaldırmıştır. Üstüne üstlük Lübnan'daki BM görevlilerinin saldırılarda hayatını kaybetmesi ve hemen ertesinde İsrail tarafından gerçekleştirilen Kana Katliamı²¹⁴ sonucunda acilen toplanan Güvenlik Konseyi, her şeye rağmen kınama kararı çıkaramamıştır. Nitekim süre giden savaş konusunda karar çıkartamayan Güvenlik Konseyi, İran nükleer krizi konusunda ortak bir zemin bulabilmiş ve 31 Temmuz 2006 tarihinde İran'ın nükleer faaliyetlerinin durdurulmasına ilişkin hazırlanan taslak karar BM Güvenlik Konseyi'nde onaylanmıştır²¹⁵. Bu arada ironik olan ve oldukça göze batan nokta, aciliyet arz eden ve sivil hayatları tehdit eden bu savaşa ilişkin Güvenlik Konseyi'nden herhangi bir kararın çıkarılması yerine, henüz tehlike arz etmeyen ancak ileride tehdit unsuru teşkil edebileceği düşünülen bir konuda karar alınmasıydı²¹⁶.

A. 1696 Sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararı

Yukarıda da bahsi geçen İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini 31 Ağustos'a kadar durdurmasını isteyen BM Güvenlik Konseyi kararının taslağı, önceden İngiltere, Fransa ve Almanya tarafından hazırlanmış ve Konsey'e sunulmuştur. Ancak üyeler arasında ortak bir nokta bulunamamasından dolayı bir türlü onaylanma aşamasına geçememiştir. Nitekim bahsi geçen taslak karar, tarafların ikna edilmesiyle 31 Temmuz 2006'da 14'e 1 oyla onaylanmıştır. 31 Ağustos'a kadar karara uyulmaması durumunda da Konsey'in, BM Sözleşmesi'nin 41. maddesinin 7. bölümü kapsamında 'gerekli önlemleri' konu alacak düzenlemelere gideceği belirtilmiştir. Krizin başından itibaren barışçıl amaçlı İran

²¹³ Konuyla ilgili ayrıntılı yorum için bkz: Arzu Celalifer, 'Filistin - İsrail- Lübnan Ateş Çemberindeki Gelişmeler', *USAK Stratejik Gündem*, 28 Temmuz 2006, <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=365&type=17> (Erişim Tarihi: 29 Temmuz 2006)

²¹⁴ Mohammad Ali Asgari, 'فاجعه قانا' (Kana Faciası), *Shargh*, 31 Temmuz 2006.

²¹⁵ Azadeh Eftekhari, 'پیش نویس قطعنامه شورای امنیت درباره ایران ۳ شهریور، ایستگاه تازه ایران' (Güvenlik Konseyi'nin İran Hakkındaki Kararı: 31 Temmuz İran'ın Yeni Durağı), *Shargh*, 30 Temmuz 2006.

²¹⁶ Ayrıntılı yorum için bkz: Arzu Celalifer, 'BM Güvenlik Konseyi'nin İran Nükleer Faaliyetlerinin Durdurulmasına İlişkin Kararı', *USAK Stratejik Gündem*, 4 Ağustos 2006, <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=372&type=17> (Erişim Tarihi: 5 Ağustos 2006)

nükleer programını destekleyen ve askeri müdahale ile ekonomik yaptırımlara karşı çıkan Çin ve Rusya en sonunda ikna edilebilmişlerdir. Bunun en belirgin sebebi, önceki taslak karardan farklı olarak, onaylanan kararın otomatik yaptırım tehdidinden söz etmiyor olmasıydı. Karar olumsuz gelişmeler durumunda alınacak yaptırım kararları için yeni bir oturumun yapılmasını öngörmekteydi.

a. Kararın Kapsamı

1696 Sayılı Güvenlik Konseyi Kararı, önceki karardan farklı olarak bağlayıcılık arz etmekteydi. BM Güvenlik Konseyi, UAEA'nın üç yıl boyunca devam eden denetimleri sonucunda henüz İran'ın deklere edilmeyen nükleer malzemeleri ve faaliyetleri konusunda güvence verememesinin yarattığı kaygıdan yola çıkarak, İran'dan uranyum zenginleştirme, yeniden işleme çalışmaları ile araştırma ve geliştirme faaliyetlerine son vermesini istemiştir²¹⁷.

Güvenlik Konseyi, kararı alırken aşağıda sıralanan belgeleri göz önünde bulundurmıştır:

- İran'ın nükleer faaliyetlerinin ve materyallerinin hepsinin deklere edildiğini söyleyemeyen ve İran nükleer programının bazı bölümlerinin askeri olabileceğine dair endişelerin var olduğunu belirtilen 27 Şubat 2006 tarihli UAEA Genel Kurul Kararı,
- UAEA Başkanı Muhammed El-Bardey'in üç yıl denetleme süreci sonucunda halen bilgi eksikliklerinin var olduğunu ve Ajans'ın deklere edilmeyen materyaller ve faaliyetler hakkında güvence verebilmede mesafe katedemediğini belirten 28 Nisan 2006 tarihli raporu,
- İran'ın UAEA Genel Kurulu tarafından güven ortamı oluşturmak için gerekli görülen ve Güvenlik Konseyi tarafından tekrarlanan adımları atmadığını belirten ve İran'ın zenginleştirme faaliyetlerini yeniden başlatma kararı alması ve ek protokolü uygulamama kararını halen sürdürüyor olmasından duyulan endişeleri dile getiren 8 Haziran 2006 tarihli UAEA Raporu.

Alınan kararlar birlikte aşağıdaki hükümler üzerinde anlaşmaya varılmıştır:

- İran'ın vakit kaybetmeden tüm uranyum zenginleştirme, yeniden işleme, araştırma ve geliştirme faaliyetlerine son vermesi,

---

²¹⁷ United Nations Security Council, *UNSC Resolution 1696 (2006) SC/8792*, 31 Temmuz 2006.

- İran'ın gecikmeksizin UAEA GOV/2006/14 kararında güven ortamı yaratmak ve muğlakta kalan konuları çözümlemek maksadıyla gerekli görülen adımları atması,
- Tüm devletlere İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetleri ve balistik füze programlarında kullanılabilecek teknoloji ve malzemelerin gönderilmesini engelleyen düzenlemeler yapmaları hususunda çağrıda bulunulması,
- İran'ın Ek Protokol hükümlerine uygun hareket etmesi ve devam edecek olan denetimler için UAEA'nın talep edeceği şeffaflık hükümlerini uygulaması,
- UAEA'nın İran nükleer programına ilişkin çalışmalarını sürdürmesi ve tüm belirsizliklere netlik kazandırması,
- İran'ın 31 Ağustos 2006 tarihine kadar belirtilen hükümleri yerine getirmesi ve faaliyetlerini durdurması,
- 31 Ağustos 2006 tarihinde UAEA Başkanı Muhammed El-Baradei'nin İran'ın kararı uygulaması ve faaliyetlerini durdurmasına ilişkin genel raporunu sunması.

Bu karar, İran nükleer programına ilişkin alınan ilk resmi bağlayıcı karar olup, karara uyulmaması durumunda ikinci bir toplantı yapılarak, gerekli ekonomik yaptırım kararının alınacağı üzerinde anlaşmaya varılmıştır²¹⁸.

b. Karara İlişkin Görüşler ve Tepkiler

Özellikle Ortadoğu bölgesinde şiddetli bir savaşın sürdüğü ve Güvenlik Konseyi'nin ateşkes kararı alamadığı bir ortamda İran dosyası hakkında karar çıkarılmış olması, doğal olarak tepkileri de beraberinde getirmiştir.

15 üyeli Güvenlik Konseyi'nden 14 oyla çıkan karara, bir tek Arap ülkesi olan Katar karşı çıkmıştır. Katar'ın temsilcisi, kendi bölgesi hâlihazırda alevler içerisindeyken bu oylamaya katılmadığını söylemiştir. Bu kadar kritik bir dönemde harekete geçilmesinin ne bölgenin güvenliğine ne de Konsey'in bütünlüğüne hizmet ettiğini söyleyen temsilci, İran'ın henüz öneri paketini reddetmediğini hatırlatarak, birkaç gün

²¹⁸ Alınan kararın geniş yorumu için bkz: Michael Spies, John Burroughs, 'Commentary on Security Council Resolution 1696 on Iran', *Nuclear Disarmament and Non-Proliferation*, 31 Temmuz 2006.

daha bekleyerek bu süre içerisinde İran'ın nükleer programına ilişkin niyetini ve işbirliği yapma derecesini ölçebilmek için tüm araçların tüketilmesi gerektiğini savunmuştur.

Başından beri İran'a karşı yaptırımların uygulanabilmesi için karutların eksik olduğunu savunan Rusya ve Çin bu kararın çıkmasına onay vermişlerdi ancak alınan kararın otomatik yaptırım kararına yol açmasını engellemeyi başarmışlardı. İki ülkenin delegeleri Güvenlik Konseyi kararının temel amacını, İran'ı yeniden müzakere masasına oturtmak ve İran'ın BM nükleer uzmanlarıyla daha fazla işbirliği yapmaya sevk etmek şeklinde açıklamışlardı. Kararın alınması için çaba gösteren Batılı ittifak ise bu durumdan hoşnuttu. Her ne kadar güçlü bir mahiyette olmasa da nihayetinde İran hakkında istenilen yaptırım kararı çıkmış ve bu adım İran Hükümeti'ne yönelik başlatılan zorlayıcı diplomasinin ilk ciddi girişimi olmuştu. Her ne kadar bu yaptırım kararı ABD'nin istediği nitelikte olmasa da, İran'ı izole etme politikasına destek sağlaması ve sonrasında alınması muhtemel diğer güçlü yaptırım kararlarına zemin hazırlaması nedeniyle önemli bir girişimi olarak nitelendirmiştir.

İran Hükümeti ise bu karara oldukça sert bir tepki göstermiş ve kararı yok saymıştır. Meclis üyeleri ve bölge temsilcileri de genel olarak kararın siyasi olduğunu ve dikkate alınabilecek olumlu bir yanı olmadığını söylemişlerdir. Kimileri ise bu noktadan sonra sunulan öneri paketine ilişkin müzakerelerin sona erdiğini iddia etmişlerdir²¹⁹. Bütün bu olanlara rağmen İran'ın Güvenlik Konseyi'nden çıkan karar sonrasında öneri paketine ne şekilde cevap vereceği ve karara ne kadar uyacağı ise hala belirsizdi. Her ne kadar İran, Konsey'den çıkan kararı haksız bulsa ve İranlı bazı yöneticilerden sert açıklamalar gelse de, İran'ın Konsey'den çıkan kararlar daha önce UAEA Genel Kurul'undan çıkan kararı aynı kefeye koymayacağı da açıktı. Nitekim Ajans kararı bağlayıcılık arz etmezken, Güvenlik Konseyi kararı özellikle 7. bölüm ışığında düzenlendiğinden bağlayıcılığı bulunmaktaydı.

12. İran'ın 5+1 Öneri Paketi'ne Beklenen Yanıtı: 'Şartlı Evet'

31 Temmuz'da 14 olumlu ve bir karşı oyla onaylanan 1696 Sayılı BM Güvenlik Konseyi kararının ardından İran, kendisine verilen sürenin dolmasına dokuz gün kala, 5+1 öneri paketine yanıtını 22 Ağustos 2006 tarihinde İngiltere, Fransa, Almanya, Çin, Rusya'nın İran'daki Büyü-

---

²¹⁹ Niloufar Mansourian, 'با صدور قطعنامه، پیشنهاد اروپا موضوعیت ندارد' (Kararla Birlikte Avrupa'nın Önerisinin Hiçbir Fonksiyonu Kalmadı), *Shargh*, 31 Temmuz 2006.

kelçiliklerine ve ABD'nin İran'daki temsilcisi olan İsviçre Büyükelçiliği'ne sunmuştur²²⁰.

İran'ın kendisine sunulan 5+1 öneri paketine yanıt verme konusunda bir ikilem yaşadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Önceden sunulan paketten çok daha cazip görünen 5+1 öneri paketini doğrudan kabul etmek veya reddetmek oldukça zor bir durumdu. Zira İran, daha başından itibaren pakete olumlu yaklaşmış, ancak bazı konulardaki belirsizliklerin çözülmesi gerektiğini söylemiştir²²¹. İçerik olarak oldukça cazip olan bu paketin İran'a cazip görünmeyen yanı ise önemli bir önkoşulunun var olmasıydı. Bütün bu hengâmenin yıllardır sürmesine sebep olan uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin tamamen durdurulması karşılığında paket hayata geçirilecek ve İran'a sivil nükleer teknoloji transferinin yanısıra başka ödünler de verilecekti.

Ancak ulusal onur meselesine dönmüş olan nükleer programın atar damarı, yani uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin durdurulması, ülke içerisinde genel olarak kabul görmeyen bir öneri olmuştur. Çünkü NPT üyesi olarak ülkenin, doğal olarak uranyum zenginleştirme faaliyetlerini sürdürme hakkı bulunmaktaydı. Ancak İran'ın belirli bir süre bazı faaliyetlerini gizlemesinden dolayı ortaya çıkan genel güvensizlik havasının yatışması adına bazı ödünler verilmesi gerektiği de muhakkaktı. Bu durumun farkında olan İran resmi makamları da komple olarak haklarından vazgeçmek yerine, hem geri adım atabilecekleri, hem küçük ölçekli de olsa faaliyetlerini sürdürebilecekleri, hem de uluslararası arenayı gücendirmeden öneri paketindeki 'nimetler'e erişmeyi kapsayan geniş çaplı bir formül üzerinde çalışmışlardır. Nihayetinde herkesin beklediği bu yanıtı da 22 Ağustos itibariyle sunmuşlardır.

İran Ulusal Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri ve Baş müzakereci Ali Larijani, 5+1 Grubu'nun Haziran'da sunduğu öneri paketine beklenen yanıtı sunarken *"Pakete yanıtımızı olumlu bir bakış açısıyla hazırladık ve pek çok muğlâk bölümü mantıklı ve olumlu şekilde yorumlayarak adil müzakerelerin yolunu açmaya çalıştık. İran, 23 Ağustos'tan itibaren önerilen paket konusunda ciddi müzakerelere başlamaya hazırdır"* açıklamasını yapmıştır²²². Paketin eksik yanları üzerinde uzun çalışmalar yaptıklarını söyleyen İran yönetimi, sundukları bu çok kapsamlı ve çok boyutlu yanıtta,

²²⁰ 'Iran's response handed to P5+1 ambassadors', IRNA, 22 Ağustos 2006

²²¹ Sotudeh Zibakalam, 'نگاهی به تحولات مربوط به پرونده هسته ای ایران در سال 1385 (2005 Yılında İran Nükleer Dosyasında Meydana Gelen Gelişmelere Bakış)', پرونده هسته ای ایران (۲): روندها (İran Nükleer Dosyası: Gelişmeler & Görüşler), (Tahran: TISRI, 2006), s. 32-33

²²² 'Larijani Presents Iran's Constructive Response to 5+1 Group', Mehr News, 22 Ağustos 2006.

sözkonusu 'belirsizlikler'in listesini yaparak yeni öneriler getirmeye çalıştıklarını belirtmişlerdir²²³. İran kendisi tarafından ileri sürülen bu yeni formülün işlevsellik kazanması için geçici süreyle uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurma kararı alabileceğini söylemiştir. Ancak bu durdurma kararı, UAEA'nın belirttiği ve kuşku uyandıran alanlarla sınırlı kalabilirdi. Dolayısıyla İran'ın yanıtının aslında 'şartlı bir evet' olduğu söylenebilir²²⁴.

Kısacası zenginleştirme faaliyetlerinin durdurulması konusu ancak müzakerelerden sonra mümkün olabilirdi, fakat mevcut sıkıntı, ABD'nin bu durumu müzakerelere ön bir koşul olarak ileri sürmüş olmasıydı. İran, siyasi ve stratejik nedenlerle zenginleştirme faaliyetlerini durdurma kararını müzakerelere önkoşul olarak kabul etmeyecek, ancak müzakereler başladıktan sonra geçici durdurma kararını uygulayabileceğini söyleyecektir.

A. Yanıtın İçeriğine İlişkin Bilgiler

a. Genel Açıklamalar

İran'ın sunduğu yanıtın içeriği gizli tutulmaya çalışılmışsa da daha sonra içeriğine ilişkin bilgiler medyaya yansımış ve fikir sahibi olabilmemize olanak sağlamıştır. İlk aşamada yanıtın içeriğine ilişkin farklı varsayımlar söz konusuydu. Ancak kesin olan tek husus, İran'ın verdiği yanıtın olumlu bir hava yarattığı, ancak İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurmadığı ve Güvenlik Konseyi kararına uymadığı için tenkit edildiği idi. Dışarıya sızan haberlere göre İran, önkoşul olmaması şartıyla müzakerelerin başlaması durumunda uranyum zenginleştirme faaliyetlerini görüşebileceği ve kaygı uyandıran faaliyetlerini güven ortamı oluşması adına durdurabileceğini söylemişti. Bütün bu tahminler ve varsayımlar yapılırken, İran'ın 5+1 grubuna verdiği yanıtın tam metni internet ortamında dolaşmaya başlamıştır²²⁵. Yayınlanan bu metin iki farklı çevirmen tarafından yapıldığından, üzerinde bazı bölümlerinin değiştirilmiş olabileceğine dair bir not bulunmaktaydı. Dolayısıyla bahsi geçen metni İran'ın resmi yanıtı ola-

²²³ 'پاسخ ایران به بسته پیشنهادی اروپا فرصت استثنایی است' (İran'ın 5+1 Öneri paketine Verdiği Yanıt Eşi Bulunmaz Bir Fırsat) *Shargh*, 23 Ağustos 2006.

²²⁴ Arzu Celalifer, 'Nükleer Programa Yönelik 5+1 Öneri Paketine İran'ın Beklenen Yanıtı', *USAK Stratejik Gündem*, 24 Ağustos 2006, <http://www.usakgundem.com/yazamlar.php?id=383&type=17> (Erişim Tarihi: 25 Ağustos 2006)

²²⁵ Metnin tamamı için bkz: 'Islamic Republic of Iran's Response to the Package Presented on June 6, 2006', *Institute for Science and International Security*, Eylül 2006, <http://www.isis-online.org/publications/iran/iranresponse.pdf> (Erişim Tarihi: 29 Eylül 2006)

arak değerlendirmek yerine, İran yanıtına ilişkin ipuçları şeklinde yorumlamak daha doğru olacaktır.

21 sayfalık bu metnin giriş bölümünde İran, uluslararası hukuktan doğan tüm yükümlülüklerine bağlı olduğunu ve olacağını hatırlatmış, nükleer silahların üretimine, depolanmasına ve geliştirilmesine karşı olduğunu ve bu silahların silahsızlanmaya karşı yürütülen yapıcı çabaları baltaladığını belirtmiştir. 6 Haziran'da sunulan 5+1 öneri paketinde, tehditkâr üslubun kaldırılmasından memnuniyetini ifade eden İran, diplomatik sürece dâhil olma yaklaşımını seçtiğini ve her iki tarafın uluslararası hukuk zemininde bir anlaşmaya varabileceklerine inanarak, paketin ciddi ve önemli noktalarına odaklanmaya çalıştıklarını belirtmiştir. Diğer taraftan İran müzakereleri çıkmaza sokan BM Güvenlik Konseyi kararının, aynı zamanda İran'daki birçok kişinin kafasında öneri paketine ilişkin soru işaretleri yarattığına da vurgu yapmıştır. Bir ülkenin devredilemez haklarını kullanmasının, uluslararası barış ve güvenliğe karşı tehdit olarak yorumlanmasının anlamsızlığına vurgu yapmış ve BM Güvenlik Konseyi'nin bu olaya müdahil olmasının hiçbir yasal ve mantıklı bir gerekçesi bulunmadığını hatırlatmıştır. Güvenlik Konseyi'nin bu girişiminin Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması (NPT) ve BM Antlaşması ilkelerine zarar verebileceğinin de altını çizmiştir²²⁶.

Sunulan metinde; İran'ın vazgeçilemez ve devredilemez hakkının yıllar boyu inkâr edilmesi ve engellenmeye çalışılması nedeniyle İran'ın kendi imkânlarıyla, zor ve kısıtlı şartlarda bu teknolojiye ulaştığına ve bu sonuca ulaşmak için bağımsız hareket etmek durumunda kaldığına değinilmiştir. Nükleer yakıtın dünya enerjisinin geleceği için hayati ve stratejik bir meta olduğuna dikkat çekilerek, İran'ın da yatırımlarını bu alana kaydıracağını ve gelecekte nükleer yakıtı münhasıran üreten ülkelere bağımlı kalmayacağını altı çizilmiştir. Bu alanda kendi kendine yetmenin işbirliği ve ortaklığı dışlamak anlamına gelmediğine, İran'ın nükleer programının ortak yatırımlara ve üretimlere her zaman açık olduğuna da dikkat çekilmiştir.

Sunduğu metinde uzun bir giriş yaptıktan sonra İran İslam Cumhuriyeti, 6 Haziran 2006 tarihinde kendisine sunulan öneri paketini, her iki taraf arasında uzun vadeli işbirliğinin sağlanması için faydalı bir zemin olarak değerlendirdiğini ifade etmiştir. Aynı zamanda, yapıcı müzakereler sırasında haklarının teminat altına alınmasına ve mevcut belirsizliklerin çözülebileceğine inandıklarını da dile getirmişlerdir. İran aynı zamanda, müzakereler sırasında her iki tarafın endişelerini

²²⁶ *Ibid.*

gidermeye, öneri paketinde mevcut belirsizlikler hususunda karşı tarafın açıklamalarını müzakere etmeye ve bölgedeki 'sürdürülebilir güvenlik' ve 'uzun vadeli enerji güvenliği'nin sağlanması için güvenlik, ekonomi, siyasi ve enerji alanlarında uzun vadeli işbirliğine hazır olduğunu da açıklamıştır²²⁷.

İran kendisine sunulan öneri paketinin temel fikrini kabul etmekteydi, ancak İran'a göre; bir anlaşma zemini bulmak adına yürütülecek olan müzakere süreci, güven ortamı üzerine kurulmalıydı. Bu da etkili bir sonuca ulaşılması için müzakerelerin başlamasından önce adil, güvenli, dengeli, zorlayıcı olmayan, dışarıdan ve içeriden bölünmeye açık olmayan bir ortamın önceden yaratılması anlamına gelmekteydi. Ancak İran'a göre kendisine sunulan öneri paketinde bu ihtiyaca değinilmemiştir.

İran yönetiminin bakış açısına göre 5+1 grubunun Güvenlik Konseyi'nden İran'a karşı karar çıkarılması yönündeki son hamlesi, müzakere ve karşılıklı anlayış yollarıyla nükleer krizin çözülmesi konusunda beyan ettikleri niyetleriyle çelişmekteydi ve bu durum, düzgün bir prosedür aracılığıyla halledilmediği sürece müzakere sürecinin başarısına zarar verecekti²²⁸.

b. İran'a Göre Yapıcı Müzakereler İçin Gerekli Olan Koşullar

İran sunduğu metinde "adil ve yapıcı bir müzakere ortamının gereklerine" de değinmiştir. İran yönetimi, müzakerelerin yapıcı bir şekilde gerçekleşmesi ve bir sonuca ulaşılabilmesi için aşağıda sıralanan koşulların sağlanması gerektiğini belirtmiştir:

- Müzakerelerin uygun kural ve ilkeler temelinde gerçekleşmesi,
- Uluslararası camia tarafından kabul gören açık bir platform üzerinden yapılması,
- NPT ve UAEA Kurallarının uygulanması temel hukuk zeminini oluşturması,
- Müzakerelerin uygun prosedüre göre işlemesi,
- Her iki tarafın dengeli ve kabul edilebilir sunumlar yapmasına izin verilmesi, endişelerin dikkate alınması ve taraflara çıkarları doğrultusunda kazanç elde edebilecekleri bir potansiyel sunulması,

---

²²⁷ Ibid.

²²⁸ Ibid.

- Gerçek kazançlar elde etmekten yana olanların katılımıyla daha uygun bir ortam yaratılması,
- Müzakereler sonucunda ortaya çıkan taahhütlerin güvence altında olacağını garanti edecek olan aracılardan katılımının sağlanması²²⁹.

Bunlara ek olarak İran sunuğu metinde, tüm müzakerecilerin yetki sınırlarının resmi olarak açıklanması gerekliliğine ve müzakerecilerin hassas konularda pazarlık yapabilecek ve en azından danışma koşullu imza atabilecek kadar yetkiyle donatılmasının önemine vurgu yapmıştır.

c. İran'a Göre 5+1 Öneri Paketinin Eksik ve Belirsiz Noktaları

Bahsi geçen yanıtında "verimli ve yapıcı bir müzakere" için kendine göre gerekli koşulları belirleyen İran, sunulan öneri paketinde belirtilen taahhütlerde, değiştirilemez ve geri alınamaz garantilere ilişkin hiçbir referans bulunmadığının da altını çizmiştir. Bu güvenceler, ileri nükleer teknoloji ve ekipmanlarına erişim, nükleer santrallerin kurulması ve montajının yapılması ve gerekli bilgilerin transferi için esas teşkil eden unsurlardır. İran aynı zamanda, karşı tarafın sunduğu taahhütlerin sürekli olmasını, UAEA ile BM prosedürleri kapsamında sınırlama ve sonlandırma ihtimaline maruz kalmaması hususunun da kesinleştirilmesini istiyordu. İran'a göre kendisine sunulan öneri paketi bu şartları sağlamadığından, müzakerelerin başlaması için İran kendi önerilerini hazırlayıp sunmuştur. İran'a göre öneri 5+1 öneri paketi, müzakerelerin nasıl yapılacağı yönündeki yol haritasını belirleme konusunda da yetersiz kalmıştı. Bu nedenle İran, ilk adım olarak müzakerelerin kapsamı ve esasları üzerinde anlaşmaya varılması gerektiğini düşünüyor ve bu konuda işbirliği yapmaya hazır olduğunu söylüyordu²³⁰. Öneri paketindeki esaslara göre nükleer kriz konusunun çözümü için üç şartın gerçekleşmesi gerekiyordu:

1. *Tarafların birbirlerine karşı hak ve yükümlülüklerini NPT ve UAEA düzenlemelerine uygun olarak yerine getirmesi,*

2. *UAEA çerçevesinde konunun normale dönmesi ve sonuca bağlanmasının sağlanması,*

²²⁹ Ibid. s.7

²³⁰ Ibid. s. 8

3. *Güvenlik konuları dâhil, diğer tüm alanlarda taraflarca güven ortamının sağlanması.*

İran Hükümeti, belirtilen tüm bu hususları esas alacağını ve onlara uyacağını kabul etmiştir. Diğer taraftan sonuca ulaşmak için her üç husus arasında bağlantı olduğunu kabul ederek, konuların karşılıklı gayret ve çabalarla halledilmesi gerektiği ve eylemlerle beklentiler arasındaki dengenin sağlanmasının zaruri olduğunu hatırlatmıştır. Buna ilaveten, sorunların çözümü ve anlaşmaya varılması için tüm tarafların beklenti ve eylemlerini özellikle NPT Antlaşması başta olmak üzere, kabul edilen uluslararası normlar çerçevesinde sınırlaması halinde mümkün olabileceğini yinelemiştir.

İran'a göre; müzakere süreci ve İran'ın Ajans'la etkileşim içinde olma sürecinin tüm taraflarca kabul göreceği 3 temel ilke üzerinde oturtulması gerekiyordu²³¹:

1. *İran'ın, NPT ve UAEA kuralları çerçevesinde, barışçıl amaçlı yakıt çevirimi hususundaki tüm faaliyetleri dâhil, barışçıl nükleer programını devam ettirme hakkına sahip olduğu gerçeğinin kabul edilmesi,*

2. *NPT ve UAEA üyesi olan İran'ın, Ajans'la ikili antlaşmadan doğan yükümlülükleri çerçevesinde Ajans'a İran'ın faaliyetlerini denetleme ve ilgili sorumluluklarını yerine getirebilmesinde yardımcı olacak koşulların İran tarafından sağlanması,*

3. *UAEA üyesi olarak İran'ın NPT düzenlemeleri çerçevesinde, nükleer alanda gelişmiş ülkelerden bilim, teknoloji, yatırım ve ticaret desteği alma hakkının kabul edilmesi ve nükleer teknoloji kabiliyetine sahip tüm araçların da taahhütlerini yerine getirmek adına, İran'la barışçıl nükleer teknoloji alanındaki işbirliğinde mevcut tüm engelleri ortadan kaldırma yükümlülüğüne uymaları.*

İran, yukarıdaki üç temel konunun boyutlarını müzakere etmeye hazır olduğunu ve bu bağlamda işbirliği yapılması için spesifik öneriler hazırladığını ileri sürmüştür. Zira İran'a göre daha önceden sunulan 5+1 öneri paketi, bu hususlarda boşluklar ve belirsizlikler içermektedir. İran'ın değindiği belirsizlikler ve eksikliklerin bazıları aşağıda sıralanmıştır²³²:

- Öneri paketinde, İran'ın barışçıl amaçlı nükleer teknolojiden yararlanma hakkı tanınırken, bunun kapsamı ve hayata geçirilme şekli

---

²³¹ *Ibid.* s. 9

²³² *Ibid.* s. 10

hususunda bir şey söylenmemesi paketin bu konudaki en büyük eksikliği olarak gösterilmiştir.

- İran barışçıl uranyum zenginleştirme ve yakıt çevirimi konularının öneri paketinin kapsamına alınıp alınmadığı konusunun açıklığa kavuşturulması gerektiğini söylemiştir.

- İleri sürülen diğer belirsiz bir hususun da İran'ın NPT'den doğan haklarının teorik olarak mı yoksa ampirik olarak mı tanındığı hususudur.

- Önerilen paketin nükleer işbirliği, nükleer teknoloji transferi, İran'da nükleer santrallerin inşa edilmesi ve gerekli nükleer yakıtın temin ve tazmin edilmesi hususlarında belirsizlikler içerdiği de söylenmiştir.

- İran'ın görüşüne göre, öneri paketinde belirtilen "nükleer alanda karşılıklı işbirliği" ibaresi önem arz etmekteydi ve müzakerelerin en etkili bölümü bu konuda olabilirdi. İşbirliği konularının karşılıklı güven ortamı sağlandığında önem arz edebileceğini söyleyen İran, bazı 5+1 üyeleriyle olan eski tecrübeleri göz önünde bulundurulduğunda bu konuda çekinceli olduğunu ve NPT kapsamında etkili, sınırsız ve güvenli bir işbirliği ortamı yaratmak için daha fazla müzakere ve anlaşma talep ettiğini belirtmiştir.

- Öneri paketini hazırlayanlar, müzakere süreci başlamadan önce, uygun ve doğru şartları yaratabilmek adına her iki tarafça kabul edilecek olan taahhütler ve ölçütleri belirlemişlerdir. İran, bunlardan bazılarını müzakere süreci için temel kural olarak kabul ederken, bunların bazılarını ise belirsiz ve yetersiz olarak nitelendirmiş ve bir takım eklemeler ve izahatların getirilmesi ihtiyacına değinmiştir. İran için izahat getirilmesi önemli olan iki husus; müzakereler sırasında İran'ın Güvenlik Konseyi'ndeki dosyasının askıya alınması ve İran'ın da müzakereler sırasında uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıya alması konularıdır. İran'a göre müzakereler karşılıklı anlaşma zemini bulmak anlamına geliyorsa, konunun Güvenlik Konseyi gündeminde olması zaten bu durumla çelişmekteydi. Diğer taraftan İran, 5+1 öneri paketini kabul ettirmek için Güvenlik Konseyi kartının kendisine karşı kullanılmasını da reddetmiştir. İran nükleer faaliyetlerini askıya almasının müzakereler için uygun ortamın yaratılmasına nasıl yardımcı olacağını anlamadığını, ancak karşı tarafın bu konudaki ısrarının - özellikle geçmişteki müzakereler ve bazılarının düşmanlıkları hatırlandığında- müzakereler için uygun ortamın yaratılmasına zarar vereceği konusunda şüphe olmadığını söylemiştir. İran, tek taraflı ön şartlar koymanın karşılıklı anlaşma zemini bulma ihtimaline ters düştüğüne ve man-

tıksız olduğuna inandığını söylemiştir. Ancak tek taraflı olarak bu konuyu reddetmek yerine, her iki tarafa bu konu hakkında karşılıklı olarak görüş teatisinde bulunma ve karşılıklı anlayış zemininde birbirlerini ikna etmeleri için bir fırsat yaratılmasına hazır olduğunu belirtmiştir.

d. İran'ın Öneri ve Şartları

İran karşılıklı olarak uygun ortamın yaratılması için gerekli adımların atılmasını kabul etmiş, ancak İran'ın nükleer teknolojiden mahrum edilmeye ve kısıtlanmaya çalışılmadığının bir göstergesi olarak, karşı tarafın da bazı adımları atmasını beklediğini söylemiştir²³³:

- İlk olarak İran dosyasının Güvenlik Konseyi'nden çıkarılması ve dosyanın tekrar UAEA'ya dönmesi,
- Müzakerelerin sonunda İran'ı nükleer programından mahrum etmek veya kısıtlamanın peşine düşmek yerine, barışçıl programın niteliğine ilişkin her iki tarafın da kabul edeceği daha fazla güvence ve tedbir sağlama yoluna gitmenin hedeflenmesi,
- Tüm 5+1 üyelerinin iyi niyetlerini göstermek adına farklı alanlarda, yasal uluslararası normların ötesinde uyguladıkları kısıtlamaları kaldırmayı kabul etmesi bu adımlardan bazılarıdır.

İran, şartlar gerçekleştiğinde, dosya Güvenlik Konseyi'nden çıkarılıp UAEA'ya döndüğünde ve diğer müdahaleler sonlandırıldığında NPT Antlaşması'nın Ek Protokol'ünü gönüllü olarak uygulamaya hazır olduğunu açıklamıştır. İran bu öneriyi, şeffaflık şartını yerine getirmek için ileri sürdüğünü de vurgulamıştır.

Bütün bunların haricinde İran, nükleer silahlara sahip olmanın, İran ulusal güvenlik doktrininin bir parçası olmadığını ve karşı tarafın 'makul' ve 'kabul edilebilir' tutum sergilemesi durumunda, iyi niyet gösterisi için UAEA ve NPT üyeliklerini iptal etmeyeceklerine dair güvence vermeye hazır olduğunu da belirtmiştir. Bu vesileyle İran, güven ortamı yaratmanın sonraki aşamasını da taahhüt etmiş olacaktır.

Nitekim yukarıda sayılan tüm hususların, güvenlik konularında karşılıklı güven ortamının sağlanması koşuluna bağlı olduğunu da vurgulayan İran'ın üzerinde durduğu diğer 3 husus aşağıda sıralanmıştır²³⁴:

---

²³³ *Ibid.* s.13

²³⁴ *Ibid.* s. 17-18

1. “Ortadoğu’nun Nükleer Silahlardan Arındırılmış bir Bölge Olması” projesine tüm tarafların ciddi bir şekilde katkıda bulunması ve taahhütlerini yerine getirmesi (Özellikle Siyonist rejimin nükleer ve diğer kitle imha silahlarından arındırılması),
2. Karşı tarafın, henüz NPT üyesi olmayan veya henüz Ek Protokolü imzalamayan bölge ülkelerini ikna etme konusundaki yükümlülüğünü yerine getirmesi,
3. Müzakereye taraf olan ülkelerin, İran’a karşı oluşabilecek askeri müdahale, bilimsel, teknik, siyasi, ekonomik ve ticari ambargolar gibi düşmanca ve kısıtlayıcı eylemlere karşı güvence vermeleri ve bu yöndeki taahhütlerini yerine getirmeleri.

İran, karşılıklı saygıya dayanan işbirliği geliştirmenin ve güven ortamı yaratmanın yolunun politika değişikliğine gitmekten geçtiğine inandığını söylemiş ve tüm tarafların eylem ve beklentilerini bilinen uluslararası kurallara göre ayarlamaları gerektiğine vurgu yapmıştır. İran aynı zamanda müzakerelere katılmak isteyen Batılı ülkelerin baskı yerine ilişkilerin normalleştirilmesi ve işbirliği politikasını izlemelerini önermiştir.

Sunduğu 21 sayfalık metnin sonunda İran Hükümeti, bazı tarafların çelişkili tavırlarına rağmen soruna mantıklı ve kabul edilebilir bir çözüm bulunması adına öneri paketine tüm iyi niyetleriyle yanıt verdiklerini söylemiş, ancak buna rağmen İran’ın bu iyi niyetine Güvenlik Konseyi kartıyla cevap verme yoluna gidilirse İran’ın mevcut yanıtının geçersiz olacağı uyarısı da eklemiştir²³⁵. Her ne kadar İran’ın 5+1 öneri paketine yanıtı, İran veya Avrupa Birliği Üçlüsü makamları tarafından açıklanmış olmasa da yukarıda içeriği verilmeye çalışılan metin, İran’ın tutumu konusunda ipuçları verme özelliğindedir.

Yukarıdaki metin, İran’ın kaleminden çıkmış olsa da olmasa da açık ve kesin olan tek konu, İran’a ve rejimine yönelik güvence sağlanmadığı sürece bu konunun daha uzun bir süre devam edeceği gerçeğidir. Ve İran rejimine karşı güvence verilebilmesi için ABD’nin de diyaloglara müdahil olması gerekecektir. Zira İran’ın ülkesine ve rejimine karşı tehdit algıladığı tek ülke mevcut şartlarda ABD’dir.

²³⁵ Arzu Celalifer, ‘İran’ın 5+1 Öneri Paketine Verdiği Yanıtın İçeriğine İlişkin İpuçları’, *Journal of Turkish Weekly*, 13 Ekim 2006.

13. İran'a Verilen Sürenin Dolması ve Güvenlik Konseyi Yaptırım Kararına Zemin Hazırlayan Süreç

İran'ın öneri paketine verdiği cevap sonrasında, ABD ve Fransa'nın verilen yanıtı yeterli bulmadıkları ve 31 Ağustos tarihine kadar İran faaliyetlerini durdurmaz ise yaptırıma gidilmesi yönünde baskı yapacakları gibi bir atmosfer hâkimdi. Diğer taraftan İran'ın müzakereler konusunda ciddi olduğunun ve bir an önce müzakerelere başlamak istediğini söylemiş olması, zaten siyasi krizin tırmanmasını istemeyen Rusya, Çin ve bazı Avrupa ülkelerine yaptırım kararını engelleme fırsatı yaratmıştır. Dolayısıyla ABD'nin İran'a yaptırım uygulanması konusundaki acelesi, Güvenlik Konseyi'nde zorlukla oluşturulan ortak zemine tehdit oluştuyordu.

Bu durumda takip eden günlerde İran nükleer krizi, yaptırım kararı için ısrarcı olanlar ve yaptırım kararının çözüm olmayacağını düşünenler arasındaki çekişmeye sahne olmuştur. Nitekim İran'ın yanıtının üzerinden daha üç gün geçmeden, Rusya Savunma Bakanı oluşan mevcut atmosferde İran'a ekonomik yaptırım kararının tartışılması için bir neden kalmadığı açıklamasını yapmıştır²³⁶. Ayrıca önemli bir petrol ihracatçısı konumundaki İran'a yaptırımlar uygulanması da kimsenin göze almak istediği öncelikli bir seçenek olmayacaktı. Bu ayrıcalığın farkında olan İran, her ne kadar rahat görünse de ülke içinde durumun bu kadar basit olmayacağını bilen ve tartışan siyasetçiler ve deneyimli yetkililerin sayısı da bir hayli fazlaydı. Burada hatırlatılmasında fayda vardır ki, aşırı muhafazakârlar dâhil İran'da herkes durumun ciddiye-tinin farkındadır. Hiç kimse zafer olarak lanse edilen, ancak gerçekte sonuçları ağır olacak bir bozgunun bedelini ödemek istememektedir. Nükleer programın ulusal bir hak olduğu hususunda herkes hemfikir, ancak bu programın tüm riskleri göze alacak kadar stratejik bir önceliğe sahip olduğu konusunda görüş ayrılıkları mevcuttur. Bu nedenle İran'daki karar alma mekanizmasının bütünlük sağlayamama gibi bir handikapı vardır.

İran'ın daha fazla ekonomik yaptırım kaldıracak bir durumunun olmaması bir yana, hatırı sayılır bir çoğunluğun da böylesine bir 'macera'ya katılmak istemediğini hatırlatmak gerekir. Aslında mevcut yönetim de çatışmacı olmak yerine uzlaşmacı bir yöntem kullanarak, istediklerini diplomasi yoluyla zamana yayarak alma yolunu tercih edebilecek bir profil çizmektedir. Çünkü konjonktürel gelişmelerden de anlaşılabilceği üzere, böyle bir yöntemi seçmemesi durumunda dışa-

---

²³⁶ 'وزیر دفاع روسیه: نیازی به بحث درباره تحریم ایران وجود ندارد' (Rusya Savunma Bakanı: İran'a Yaptırım Kararı Uygulanması İçin Tartışmaya Gerek Kalmadı), *Fars News*, 25 Ağustos 2006.

rıdan da sarsılmaya çalışılan bu sistem, içeriden yükselecek seslerle ciddi bir beka sorunuyla karşılaşabilirdi ki bu noktada "nükleer program buna değer mi?" sorusu akla gelecektir.

Ashında işbirliğine müsait olan ortamı yokuşa sürmek, dünya ülkelerinin çoğunluğunun istemeyeceği bir şeydir. Hâlihazırda UAEA denetimi altındaki İran nükleer tesislerinin daha sıkı denetimlere tabi tutulması ve İran'ın ani denetimlere olanak sağlayan Ek Protokolü meclis onayından geçirmesi hiç şüphesiz önemli açılımlar sağlayacaktır. Uluslararası camiada kaygı uyandıran endüstriyel ölçekli uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin durdurulması, şu aşamada herkesin tatmin olacağı ve İran'ın nükleer silah teknolojisine erişme fırsatını engelleyici bir yol haritası gibi görünüyordu. Ancak bütün bunların yapıldığı bir ortamda araştırma amaçlı faaliyetlerin durdurulmasının da istenmesi, çözümden ziyade krizi tırmandırma etkisi yaratan bir talep gibi görünmekteydi. İran da bu noktada, Japonya örneğine referans vermiştir. Japonya'nın nükleer programının barışçıl amaçlı olup olmadığına UAEA 27 yıl süreyle yaptığı denetimler sonucunda karar verebilmişti ve bu süre zarfında Japonya'nın barışçıl nükleer faaliyetlerine ara vermeden devam etmesine müsaade edilmiştir²³⁷. İran bu örneği hatırlatarak aynı şeyin kendisi için neden olamayacağını sorgulamıştır.

İran'a programının barışçıl olup olmadığını kanıtlama fırsatının verilmesi ve müzakerelerin ön koşulsuz olarak başlatılarak, zenginleştirme faaliyetlerinin güven ortamı oluşana kadar durdurulmasının mantıklı bir şekilde planlanması, krizin en basit çözüm yolu olarak görülmekteydi. Diğer taraftan İran, her ne kadar diplomasi oyununu başarılı bir şekilde yürütüyor olsa da sisteminde zaafıların olduğu ve krizin olumsuz bir seyir alması durumunda zaten zayıflamaya yüz tutan sisteminin ciddi yaralar alacağı da muhakkaktır. Dolayısıyla çözüm için uygun olan şartları en iyi şekilde kullanmak ve İran'ı uluslararası sistem içerisinde tutmak önemlidir. Aksi takdirde İran nükleer krizinin çıkmaza girmesi durumunda bu süreç, tüm tarafların etkileneceği bir senaryoya dönüşme kapasitesine sahiptir. Her ne kadar uluslararası aktörler bu gerçeğin farkında olsalar da bu noktada iki önemli engel söz konusudur. Birincisi; özellikle Avrupa Birliği ve ABD'nin İran'a yönelik kırılması güç güvensizliği, diğeri de İran cephesinde özellikle ABD'ye karşı kemikleşmiş olan güvensizlik unsuru. Dolayısıyla dezavantajlarının bilinmesine rağmen her iki taraf da gerekli adımları atmak konusunda isteksiz gibi görünmekteydi.

Bu nedenle diğer uluslararası aktörler, ABD ve İran arasında karşılıklı bir inatlaşmaya dönüşen krizin aşılması adına, İran'ın nasıl bir çö-

²³⁷ Parviz Esmaceli, "پاسخ ایران چیست؟" (İran'ın Yanıtı Nedir?) *Mehr News*, 23 Ağustos 2006.

züm önerdiğine bakmak ve ne kadar samimi olduğunu ölçmenin daha mantıklı olacağını düşünüyorlardı. Bunun için İran'a nükleer programının barışçıl olduğunu kanıtlaması için fırsat tanımak iyi bir yol haritası olabilirdi.

A. İran'ın 'Meydan Okuma' Niteliğindeki Girişimi

Güvenlik Konseyi'nin İran'a verdiği sürenin dolmasına 5 gün kala ilginç bir gelişme yaşanmıştır. 26 Ağustos 2006 tarihinde, İran'ın öneri paketini 5+1 Grubu'na sunmasından yaklaşık dört gün sonra, Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad, 1998 yılından itibaren yapım aşamasında olan *Arak Ağır Su Üretim Kompleksi'nin*²³⁸ açılışını yapmıştır²³⁹. İranlı yetkililer, bu kompleks sayesinde İran'ın bilim ve teknoloji alanındaki gelişmişliği ve ülke içerisindeki sanayileşme düzeyinin bir kat daha artış gösterdiği açıklamasını yapmışlardır. İran Atom Enerjisi Kurumu yetkilileri, tamamlanan bu ağır su üretim kompleksinin, özellikle çağın ölümcül hastalıkları arasında sayılan HIV (AIDS) ve kanserin kontrol edilmesinde önemli bir rol oynayacağını iddia etmişlerdir²⁴⁰. Bu tesis ayrıca ağır su reaktörlerinin soğutulması ve yavaşlatılmasında da kullanılacaktır. Tesiste yılda üretilecek 16 ton ağır suyun, 2009 yılında tamamlanacak 40 megavatlık araştırma reaktörünün soğutulmasında kullanılacağı da belirtilmiştir. Bu teknolojiye sahip dokuzuncu ülke konumuna yükselmiş olan İran, ağır su üretim kapasitesini iki katına çıkarırken, nükleer savaş başlığı için plütonyum üretme imkânına da böylece kavuşmuştur.

İran'ın Güvenlik Konseyi kararının verdiği sürenin bitmesine beş gün kala böylesine önemli bir girişimde bulunması, çoğu analist ve medya kuruluşu tarafından bir meydan okuma olarak değerlendirilmiştir. Bu gelişmelerle birlikte bazıları İran'ın nükleer silah yapımı konusundaki niyetinin aleni bir şekilde ortaya çıktığını ileri sürerken, Avrupa Birliği Parlamentosu Başkanı da artık İran ve ABD'nin doğrudan müzakere masasına oturma vaktinin geldiğine vurgu yapmıştır²⁴¹. Kimileri artık İran'a karşı sert önlemler alma zamanının geldiğini sa-

²³⁸ Arak şehrinin Kuzeybatısında 40 MW'lık ağır su reaktörünün yakınında yer alan bu kompleks, ağır su üretimi maksadıyla yapılmıştır.

²³⁹ رئیس جمهور در مراسم افتتاح پروژه آب سنگین اراک: برای هیچ کشورى تهدید نیستیم ، حتى رژیم صهیونیستی (Cumhurbaşkanı Arak'taki Ağır Su Projesi Açılışında: Siyonist Rejim Dâhil Hiçbir Ülke İçin Tehdit Değiliz), *Shargh*, 27 Ağustos 2006.

²⁴⁰ 'آب سنگین چیست: گزارش علمی شرق' (Ağır Su Nedir: *Shargh* Gazetesi'nin Bilimsel Raporu) *Shargh*, 28 Ağustos 2006.

²⁴¹ 'ایران و آمریکا باید گفتگوهای صادقانه را آغاز کنند / مسائل سیاسی با حمله نظامی حل نمی شود' (İran ve ABD'nin Dürüst ve Samimi Bir Şekilde Müzakereleri Başlatmaları Gerekir: Siyasi Sorunlar Askerî Saldırılarla Çözülmez) *Mehr News*, 29 Ağustos 2006.

vunurken²⁴², kimileri ise diyalog kapılarının açık tutulması gerektiğinde ısrarcı olmuştur²⁴³.

B. İran'a Verilen Sürenin Dolması ve Sonrasındaki Gelişmeler

Nihayetinde 31 Temmuz 2006 tarihli Güvenlik Konseyi kararının İran'a verdiği sürenin sonuna gelinmiştir. Ancak yukarıda da anlatıldığı üzere verilen sürenin dolmasına rağmen, İran uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıya almamış, aksine meydan okurcasına bu alandaki faaliyetlerini arttırmış ve nükleer teknoloji konusundaki kapasitesini geliştiren adımlar atmıştır. Bu durum sonrasında UAEA kendisinden istenilen raporu hazırlamış ve sunulan rapor sonrasında İran nükleer programına yönelik ikinci kararın alınmasını sağlayacak olan kapılar aralanmıştır.

a. 31 Ağustos 2006 Tarihli UAEA Raporu

31 Ağustos 2006 tarihinde UAEA Başkanı, kendisinden istenildiği üzere İran nükleer programı hakkındaki raporunu sunmuş ve bu raporda İran'ın Güvenlik Konseyi kararına uymadığını söylemiştir²⁴⁴. Bu raporda, İran'ın 6-8 Haziran tarihleri arasında pilot yakıt zenginleştirme tesisinde daha önce pasif olarak bekletilen santrifüjlere uranyum heksaflorid gazı enjekte ettiği ve İran'ın 164 üniteli tesiste % 5 oranında zenginleştirme yapabilmeyi başardığını söylediği vurgulanmıştır. Ağustos 2006'da Ajans, bahsi geçen bu tesise fazladan monitör ve kamera yerleştirmiş ve çalışmaları takibe almaya başlamıştır. Raporda, Ajans'a daha önce giriş izni verilmeyen Natanz yakıt zenginleştirme tesisine 26 - 30 Ağustos tarihleri arasında giriş izni verildiği de belirtilmiştir. İran'ın Ek Protokol hükümlerini artık uygulamadığına işaret eden rapor, kalıntılar hususunda bir gelişme kaydedilemediğini de söylemiştir. Diğer taraftan Ocak 2006 tarihinde Fizik Araştırma Merkezi'ndeki ekipmanlardan biri üzerinde bulunan az miktardaki yüksek derecede zenginleştirilmiş uranyum kalıntılarıyla ilgili henüz gerekli açıklamanın yapılmadığı, merkezin eski başkanıyla görüşmenin henüz ayarlanmadığı ve Ajans'ın bu merkezdeki diğer ekipmanları inceleme

²⁴² Sarah Baxter, 'Defiant Iran Boosts Nuclear Reactor Program', *The Daily Telegraph*, 28 Ağustos 2006.

²⁴³ 'Door to Dialogue Must be Kept Open to Iran: French - German FM's', *AFP*, 28 Ağustos 2006.

²⁴⁴ International Atomic Energy Association, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran' *Report by Director General*, GOV/2006/53, 31 Ağustos 2006.

talebine de yanıt verilmediği belirtilmiştir²⁴⁵. Dolayısıyla bu alandaki araştırmaların sürdüğü söylenmiştir. İran'ın Ajans'a birçok alana girme izni verdiğini ve birçok raporu da Ajans'ın denetimine sunduğunu söyleyen rapor, tüm sorulara cevap bulunabilmesi adına daha fazla şeffaflık ve işbirliğine ihtiyaç olduğuna önemle vurgu yapmıştır.

b. BM Güvenlik Konseyi'nin 1737 Sayılı Yaptırım Kararı

İran'ın kendisine verilen süreye uymaması ve faaliyetlerini arttırarak devam ettirmesi Batı Bloğunu fazlasıyla öfkelenmiştir. Bu nedenle İran hakkında daha ciddi kararlar alınması vaktinin geldiği görüşü artık daha fazla paylaşılmaktaydı. Kısacası başından beri İran'a karşı ağır yaptırım kararları alınması gerektiğini düşünen ABD'nin safına İngiltere ve Fransa da katılmıştır. Ancak İran'ın 5+1 öneri paketine verdiği yanıt sonrasında müzakerelere derhal başlamaya hazır olduğunu belirtmesi ve paketin sunulması sonrasında ortamı biraz da olsa yumuşatan Larijani - Solana görüşmesi, Güvenlik Konseyi'nde daha önce oluşturulan uzlaşma zeminin bölünmesine neden olmuştur. İran'ın yanıtını incelemek üzere bir araya gelen 5+1 grubu toplantısından uzun süre ortak bir karar çıkamamıştır.

Bütün bu gelişmeler sonrasında birkaç ay boyunca Güvenlik Konseyi'nde İran nükleer programına yönelik olarak alınmaya çalışılan yaptırım kararı, nihayetinde 23 Aralık 2006 tarihinde oybirliği ile onaylanabilmiştir²⁴⁶. Hatırlanacağı üzere İran'a yaptırım kararı alınmasına, başta Rusya ve Çin karşı çıkmakta ve hazırlanan karar taslaklarına ilişkin itirazlarını her seferinde dile getirmekteydiler. Bu nedenle İran'a karşı sadece uyarı mahiyetinde bir karar çıkartılabilmisti ki İran, bu karara rağmen nükleer programını sürdürmeye devam etmiştir. Bu süre dâhilinde yapılan yoğun diplomasi sonucunda Fransa, İngiltere ve Almanya tarafından hazırlanan taslak metinde, hem Rusya hem Çin'in ikna olabileceği değişiklikler yapılmış ve ortak bir zemin bulunabilmiştir.

Rusya Federasyonu BM Büyükelçisi Vitaly Churkin, uzun ve zorlu konsültasyonlar sonucunda, İran'ın nükleer programına ilişkin kaygı uyandıran noktaların, UAEA yardımıyla tespit edildiği ve endişe unsuru olan bu alanlarda İran'ın güven yapıcı önlemler almasının gerekli

---

²⁴⁵ *Ibid.* s. 5.

²⁴⁶ Tam metin için bkz: United Nations Security Council, *Security Council Resolution 1737 (2007)*, S/RES/1737(2007)- 27 Aralık 2006, 'Security Council Imposes Sanctions On Iran For Failure To Halt Uranium Enrichment, Unanimously Adopting Resolution 1737 (2006)', *Security Council SC/8928*

olduğunu söylemiş ve bu durumu Rusya'nın karardan yana olumlu oy kullanmasına gerekçe olarak göstermiştir²⁴⁷. Churkin, sadece UAEA için endişe kaynağı olan konularda kısıtlamaların uygulandığını hatırlatarak, İran'la diğer alanlarda yapılacak işbirliğinin karara konu olmadığına da altını çizmiştir. Burada belirtilmesi gereken husus, alınan karar içerisinde Rusya'nın hâlihazırda inşaatını bitirmek üzere olduğu Buşehr hafif su reaktörünün dâhil edilmemiş olması ve bu konuyla ilgili sürdürülen çalışmaların yaptırımlardan muaf tutulmuş olmasıdır. Aslında Rusya'nın uzun bir süre yaptırım karar taslağına karşı çıkmasının temelinde de bu unsur yatmaktaydı. Yaklaşık 1 milyar dolar tutarında olan Buşehr Santrali projesinin bu yaptırımlardan zarar görmesi, Güvenlik Konseyi daimi üyesi olan Rusya'nın isteyeceği son şeydir. Bu nedenle, tamamen UAEA denetimi ve kuralları altında devam eden ve daha da önemlisi Rusya'nın kontrolünde olan bu projeye yaptırım uygulanmasını anlamsız bulduğunu ve bunu kabul etmeyeceğini daha önceden katıyetle söylemiştir. Bu restleşme sonucunda en azından 2006 yılı sona ermeden İran'a yönelik yaptırım kararı alma niyetinde olan Avrupa Birliği Üçlüsü ve ABD, hazırladıkları taslak kararı yumuşatarak Güvenlik Konseyi onayından geçirmeyi başarmışlardır.

İran'ın nükleer programının barışçıl amaçlı olduğunu garanti edebilecek bir çözümün bulunmasında siyasi ve diplomatik çabaların sürdürülmesine önemle vurgu yapan karar, daha önce alınan 1696 sayılı Güvenlik Konseyi kararına İran'ın uymasını sağlamayı hedefleyen bir takım somut önlemler de almıştır. Bu önlemler sayesinde İran'ın, nükleer ve füze programlarına destek sağlayabilecek hassas teknolojilerin geliştirilmesi kısıtlanacak ve İran'ın bu kısıtlamalar sayesinde karara riayet etmesi beklenecekti. Bu önlemler, alınan kararın amacına ulaştığına Güvenlik Konseyi ikna olana kadar da devam edecekti.

Bahsi geçen 1737 Sayılı Güvenlik Konseyi Kararı, İran'a hassas nükleer malzemelerin ve balistik füzelerin doğrudan veya dolaylı olarak satışını yasaklarken, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) tarafından tespit edilecek olan hassas nükleer faaliyetlerin, derhal askıya alınmasını öngörmüştür. Askıya alınması beklenen faaliyetler içerisinde, araştırma- geliştirme dâhil uranyum zenginleştirme ve her türlü dönüştürme faaliyetleri ve ağır su reaktörlerine ilişkin mevcut projeler de bulunmaktaydı²⁴⁸.

²⁴⁷ *Ibid.*

²⁴⁸ *Ibid.*

Kararın ek kısmında, aşağıda belirtilen listeler sıralanmış ve bu listelerde adı geçen kişi ve kuruluşların tüm ülkelerdeki malvarlıklarının dondurulmasına ve seyahat izinlerinin kısıtlanmasına karar verilmiştir.

- Nükleer programa dâhil olan kuruluşların listesi,
- Balistik füze programına dâhil olan kuruluşların listesi,
- Nükleer programa dâhil olan kişilerin listesi,
- Balistik füze programına dâhil olan kişilerin listesi,
- Hem nükleer hem balistik füze programına dâhil olan kişilerin listesi.

Son olarak İran'dan, Ek Protokolü mecliste onaylaması ve uluslararası güvenin oluşturulması hususunda işbirliği yapması istenmiştir. Kararda, UAEA'dan 60 gün içerisinde askıya alma işlemleri ve İran'ın karara riayet etmesi hususunda bir rapor hazırlaması istenmiştir²⁴⁹.

Kararla ilgili diğer önemli bir husus da, kararın normalde BM Antlaşması'nın 7. başlığı ve 41. maddesi kapsamında hazırlanmış olmasına rağmen, İran'a karşı kuvvet kullanılması hususunun dışarıda bırakılması ve askeri harekât seçeneğinden muaf tutulmuş olmasıdır. Bu düzenlemenin yapılması da hem Rusya hem Çin'in itirazları neticesinde olmuştur. Ortadoğu'da başka bir kriz istemeyen ve İran'la önemli ticari ilişkileri bulunan her iki ülke, İran'a karşı askeri bir harekâtın yapılmasına şans tanımak istememekteydiler. Zira böylesi bir durumdan, öncelikle petrol arzı ve petrol fiyatları etkilenecekti ki bu da tercih edecekleri son şeydi. Diğer taraftan Güvenlik Konseyi'ni kendi özel aracı olarak kullanmaya çalışan ABD'nin Irak benzeri bir olayı, bu sefer Güvenlik Konseyi inisiyatifiyle gerçekleştirmesi ise hiç istemeyecekleri bir durumdu. Tüm bu nedenlerden dolayı alınan yaptırım kararının sadece konuya münhasır olarak hazırlanmasını sağlamışlar ve ancak belirttikleri şartlarda hazırlanan bir yaptırım kararını onaylayabileceklerinin sinyallerini gayet açık bir şekilde vermişlerdir. Karardan hemen sonra Çin BM Daimi Temsilcisi yaptırımların yolun sonu anlamına gelmediğini, belki İran'ın müzakerelere dönmesini sağlayacak bir araç olduğunu söylemiş ve alınan yaptırım kararlarının sadece hassas nükleer teknolojiye münhasır ve kısıtlı olarak alındığını vurgulamıştır. Ayrıca İran'ın belirtilen faaliyetleri askıya alması durumunda ise bahsi geçen yaptırımların kaldırılacağını altını çizerek, hangi koşullarda bu karara

---

²⁴⁹ *Ibid.*

onay verdiklerini somutlaştırmak isteyen bir açıklamada bulunmuştur²⁵⁰.

c. İran'ın 1737 Sayılı Karara Tepkisi

Beklenildiği üzere İran'ın Güvenlik Konseyi'nden çıkan karara tepkisi oldukça sert olmuş ve kararı kınamıştır. En sert tepki ise İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad tarafından gelmiştir. Ahmedinejad kararı geçersiz sayarak, birkaç kâğıt parçasıyla İran'ı korkutamayacaklarını ve nükleer faaliyetlerinden alıkoyamayacaklarını söylemiştir²⁵¹. Nükleer program Baş Müzakerecisi Ali Larijani ise, Güvenlik Konseyi kararına tepki olarak İran'ın Natanz'da derhal 3000 santrifüj ünitesini kurma yoluna gideceğini ve İran'ın nükleer faaliyetlerine tam gaz devam edeceğini söylemiştir²⁵².

İran'ın BM nezdindeki Daimi Temsilcisi Javad Zarif, kararın alındığı günü silahsızlanma rejimi için acı bir gün olarak nitelendirmiş ve bu yaptırım kararının, İran halkına geçmiş yıllarda yapılan tarihi haksızlıkları hatırlatmaktan ve ülkeyi izlediği hedef doğrultusunda kenetlemekten başka bir işe yaramayacağını söylemiştir²⁵³.

ABD ve Avrupa Birliği Üçlüsü'nün, başından itibaren İran'ın sunduğu çeşitli çözüm önerilerini dikkate almadıklarını söyleyen İranlı yetkililer, bahsi geçen ülkelerin diplomatik bir çözüm bulmak kaygısında olmadıklarını iddia etmişlerdir. İran'a göre faaliyetleri askıya almak gerçek bir çözüm yolu değil, sadece gerçek bir çözüm bulunması için zaman yaratma özelliğine sahip bir yoldur. 2 yıl boyunca faaliyetlerini gönüllü olarak askıya aldığını ve bu süre zarfında da herhangi bir çözüm yolu bulunmadığını da her fırsatta dile getiren İran Hükümeti, ABD ve Avrupa Birliği Üçlüsü'nün asıl amacının İran'ın nükleer yakıt çevirimi teknolojisine sahip olmasını engellemek ve İran'dan bu yönde bağlayıcı bir taahhüt altına girmesini beklemek olduğunu iddia etmiştir.

Kararın İran kamuoyundaki yankıları ise farklı şekillerde olmuştur. Kimileri, yaptırımların ekonomiyi zayıflatacağı ve yabancı yatırımcıların güvenini sarsacağını düşünürken, kimileri ise bahsi geçen kararın nükleer teknolojiye ulaşma hedefini güçlendirme etkisi yaratacağını düşünmüştür. Bazıları, Ahmedinejad Hükümeti'nin sert çıkışlarını ülke

²⁵⁰ 'China Says Iran Sanctions are not the Solution', *Tehran Times*, 2006

²⁵¹ 'Ahmadinejad Says UN Resolution a "Piece of Torn Paper"', *Reuters*, 24 Aralık 2006.

²⁵² 'Iran Says to Install 3,000 Centrifuges at Natanz', *Reuters*, 24 Aralık 2006.

²⁵³ *Statement by H.E. Dr. Javad Zarif Permanent Representative of the Islamic Republic of Iran before the Security Council*, 23 Aralık 2006.

imajına zarar veren girişimler olarak değerlendirirken, bazıları da ülkeye haksızlık yapıldığını bu nedenle İran'ın tam hız amacına ulaşmak için hareket etmesi gerektiğini düşünmüştür.

14. 1747 Sayılı İkinci Güvenlik Konseyi Yaptırım Kararı'na Zemin Hazırlayan Süreç

A. İran'a Verilen Sürenin Dolması ve UAEA'nın Şubat 2007 Tarihli Raporu

Güvenlik Konseyi'nin 23 Aralık 2006 tarihinde İran'a karşı aldığı yaptırım kararında, İran'a faaliyetlerini durdurması için 60 gün süre tanınmıştır. Bu sürenin sonunda da UAEA Başkanı Muhammed El-Baradei'den İran'ın Güvenlik Konseyi kararına ne kadar uyduğuna ilişkin bir rapor hazırlaması istenmiştir. Bu süre zarfında İran'ın nükleer faaliyetlerini durdurmadığı bilakis programında her geçen gün ilerleme kaydettiği, yaptığı açıklamalardan takip edilebilmekteydi. Lakin durumun tam bir analizinin teknik komisyonca yapılmasına ihtiyaç vardı. Nitekim 22 Şubat 2007 tarihinde UAEA Başkanı Muhammed El-Baradei, konuya ilişkin raporunu hazırlamış ve BM Güvenlik Konseyi'ne sunmuştur.

Bu rapor, İran'ın 1737 sayılı BM Güvenlik Konseyi'ne riayet etmediğini, tam tersine nükleer programını daha da ileriye götürdüğünü teyid etmiştir²⁵⁴. Bahsi geçen raporda İran'ın nükleer silah ürettiğine dair herhangi bir çalışmaya rastlanılmadığı ve Ajans'ın İran'da deklere edilen nükleer materyallerin amacından sapmadığını doğrulayabildiği söylenmiştir. Ancak halen bazı hususların belirsizliğini koruduğu ve bu konularla ilgili sunulan raporların durumu tam anlamıyla açığa kavuşturamadığı, olayların geçmişten bugüne kadar tüm yönlerinin araştırılabilmesi için Ek protokol'ün meclis onayından geçmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Raporda İran'ın en fazla % 4,2 oranında uranyum zenginleştirme teknolojisine ulaştığı da ayrıca belirtilmiştir. Sonuç olarak, raporda Ajans'ın geçen 20 yıl içerisinde deklere edilmeyen faaliyetler ve materyallerle ilgili görüşünü ortaya koyabilmesi ve İran nükleer programının barışçıl nitelikte olduğuna şüphe duymadan kanaat getirebilmesi için İran'ın tam bir şeffaflık ve işbirliği politikası izlemesi gerektiğine vurgu yapılmıştır.

Güvenlik Konseyi tarafından verilen 60 günlük süreye rağmen İran'ın karara uymamış olması iki seçeneğin fazlasıyla tartışılmasına

---

²⁵⁴ IAEA Board of Governors, *Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolution 1737 (2006) in the Islamic Republic of Iran by the Director General*, GOV/2007/8, 22 Şubat 2007

sebebiyet vermiştir. Birincisi; Güvenlik Konseyi'nden İran'a karşı alınabilecek daha ağır bir ekonomik yaptırım kararı, ikincisi de ABD'nin İran'a yönelik askeri müdahalesi olmuştur²⁵⁵.

Diğer taraftan ABD ve İran'ın doğrudan müzakere masasına oturmasını destekleyenlerin sayısı da gün geçtikçe artmaktaydı. Ancak ne Ahmedinejad Hükümeti ön şartlı bir şekilde müzakere masasına oturmaya yanaşmıyor, ne de Bush Hükümeti, İran nükleer programını durdurmadan kendisiyle görüşmek istiyordu. Her iki taraf da müzakereye hazır olduğunu söylüyor ancak ikisi de bahsi geçen 'ön şart' engeline takılıyorlar ve geri adım atmak istemiyorlardı. Bu çemberin dışındakiler de krizin sonucu üzerinde varsayımlar yaparak, tahminler yürütmeye çalışmaktaydılar. Ekonomik yaptırım? Askeri Müdahale? Yoksa diyalog mu?

Askeri müdahale çanlarının çalmaya başladığını söyleyenlerin tezi, Irak savaşı öncesinde de benzeri sürecin işlemiş olmasıdır. Irak savaşı öncesinde de Bush Hükümeti askeri müdahale gibi bir planı olmadığını söylemiş ancak hemen sonrasında Irak'ı işgal etmiş ve Saddam Hükümeti'ni devirmiştir. Şimdi de benzer bir durum söz konusudur. Bu nedenle herkes ortak bir sorunun yanıtını bulmaya çalışmaktadır: "Bush, İran'a saldırmayı mı planlıyor?".

Bu husustaki merak devam ederken her ne kadar Başkan Bush İran'a saldırı planı olmadığını söylemiş olsa da, Başkan Yardımcısı Dick Cheney, tüm seçeneklerin masada olduğunu ve diplomatik araçlar cevap vermez ise askeri müdahale seçeneğine başvurulabileceği açıklamasını yapmıştır. Amerikalı gazeteci yazar Seymour Hersh'in yayınladığı bir yazısında, her ne kadar Bush, İran'a yönelik askeri bir müdahale planı olmadığını söylese de Pentagon'da bir grubun Bush'un emri üzerine 24 saat içinde İran'ı hava bombardımanına tutma yönünde planlar geliştirdiğini iddia etmiştir²⁵⁶. Pentagon'un eski üst düzey hava komutanlarından aldığı bilgiye göre Hersh, bu grubun geçen yılın sonunda oluşturulduğunu ileri sürmüştür. Bu grubun temel hedefinin İran nükleer tesislerinin yok edilmesi olduğunu söyleyen Hersh, son birkaç haftadır bahsi geçen grubun Irak'a silah ve teçhizat sağlayan hedeflere odaklandıklarını iddia etmiştir. Tabii ki yapılan tüm bu iddialar gerek Pentagon, gerekse Bush Hükümeti'nce reddedilmiştir.

Sunday Times Gazetesi'nde yer alan bir başka habere göre de; Pentagon'un birkaç üst düzey komutanı, Beyaz Saray'ın İran'a askeri müdahale emri vermesi durumunda görevlerinden istifa edeceklerini bildir-

²⁵⁵ Askeri seçenek çalışmanın üçüncü bölümünde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

²⁵⁶ Seymour Hersh, 'Is the Administration's new policy benefitting our enemies in the war on terrorism?', *The New Yorker*, 25 Şubat 2007

mişlerdi²⁵⁷. Aynı haberde ABD Savunma Bakanlığı'nın da olası bir askeri müdahale seçeneğine sıcak bakmadığı ileri sürülmüştür.

O günün koşullarında, her ne kadar askeri harekâta ilişkin söylentiler artmış olsa da ABD'nin niyeti varsa bile kısa vadede böyle bir işe kalkışmayacaktı. ABD'nin yapmaya çalıştığı, Güvenlik Konseyi aracılığıyla İran'ı kısıtlayarak ve uluslararası hukuk araçlarıyla rejimi zayıflatma yoluna gitmekti. UAEA kararı sonrasında 26 Şubat 2006 tarihinde Londra'da yapılan 5+1 toplantısında, İran'a karşı alınacak daha ağır ekonomik yaptırım kararın görüşülmüştür. Daha ağır yaptırımlar uygulayarak İran'daki ekonomiyi zayıflatma ve yabancı yatırımları kaçırma yöntemi batı güçleri için mantıklı bir araç gibi gözükmekteydi. Her ne kadar birçok ülkenin çıkarlarını zedeleyecek olması nedeniyle böylesi bir kararın alınması zor gibi gözükse de bunun için çaba gösterileceği muhakkaktı. Veya taraflardan biri 'ön şart' engelini aşarak müzakere sürecini yeniden başlatacaktı.

B. UAEA Raporu'na İlişkin Ahmedinejad'ın Açıklamaları ve Sonrasındaki Tartışmalar

UAEA raporundan sonra İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad, İran nükleer programını freni olmayan bir trene benzetmiş ve bu programın artık durdurulamayacağını söylemiştir²⁵⁸. Bu açıklamanın ardından ise, ülke içindeki muhafazakâr ve reformist kesimden gelen pek çok eleştiriye maruz kalmıştır.

Önceki İran Dışişleri Bakanı danışmanlarından Dr. Muhammed Sadr, UAEA'nın son raporunu analiz ederken, İran'ın 1737 Sayılı BM Güvenlik Konseyi'ne riayetsizlik ettiğini doğrulayan ve ABD'nin sonraki hamlelerine zemin hazırlayan bu raporun ciddiyetine vurgu yapmıştır. BM Güvenlik Konseyi'nde alınacak olan bir sonraki kararda, daha ağır yaptırım şartlarının öngörülebileceğini söyleyen Sadr, ABD'nin İran nükleer dosyasında Irak'ta yaptığı gibi tek başına değil, Afganistan örneğinde yaptığı gibi çok taraflı ve BM Güvenlik Konseyi aracılığıyla hareket edeceğini hatırlatmıştır. Bu kadar hassas bir durumda cumhurbaşkanı Ahmedinejad tarafından yapılan açıklamayı da "siyasetçiler bazen muhataplarının sadece kendi vatandaşları olduğunu düşünerek hatalar yaparlar. Bu yöntem her ne kadar iç siyaset malzemesi olarak kullanılıyorsa ve içerideki insanların ilgisini çekmek maksadıyla yapılıyorsa da uluslararası platformda oldukça kötü etkiler yaratabiliyor ve

²⁵⁷ Sarah Baxter, Michael Smith, 'US generals 'will quit' if Bush orders Iran attack', *Times Online*, 25 Şubat 2007, <http://www.timesonline.co.uk/tol/news/world/iraq/article1434540.ece> (Erişim Tarihi: 28 Mart 2007)

²⁵⁸ 'احمدی‌نژاد: ترمز را کندایم', (Ahmedinejad: Frenleri devre dışı bıraktık) *Baztab*, 26 Şubat 2007

bu durum da ülke çıkarlarını fazlasıyla zedeliyor. Ahmedinejad'ın sözleri çatışma edebiyatıdır. Hâlbuki diplomatik atmosfer bu tarz yaklaşımları kaldırmaz. Diplomatik dünyada en haşın uygulamalar bile en yumuşak üsluplar ile yapılır. Çatışmacı yaklaşım ülke çıkarlarını zedelemekle kalmayıp, tüm dünyayı aleyhimize örgütler" sözleriyle tenkit etmiştir²⁵⁹.

Ahmedinejad'ın açıklamasına bir diğer tepki de Milli Güvenlik Komisyonu Üyesi Kudertullah Alihani'den gelmiştir. Alihani; nükleer programı frensiz bir trene benzeten cumhurbaşkanının açıklamasını, diğer yetkililerin çabalarını neticesiz bırakma ve İran'ın açıklarını kolayan düşmanların niyetlerini güçlendirme olarak nitelendirmişti²⁶⁰. Alihani "Ağır bir sorumluluğu üstlenen üst düzeydeki bir yetkilinin bu yöndeki açıklamaları büyük hata olmakla beraber, cumhurbaşkanlığı makamının itibarını da zedeler niteliktedir" sözlerini kullanmıştır. Son olarak da, nükleer kriz sürecinde bugüne kadar yapılan yanlış açıklamaların ülkeye fazlasıyla ağır maliyetler yüklediğini hatırlatarak, bu tarz söylemlerin ülkeye karşı ağır yaptırım kararı alınması sürecini hızlandırıcı etki yaratacağını söylemiştir²⁶¹.

İran meclisindeki azınlık bir grup, İran'a karşı ikinci bir yaptırım kararının şekillenmeye başlaması durumunda, Dışişleri Bakanı Manučeher Mottaki'ye karşı bir gensoru kararı sunmaya hazırlandıklarını ileri sürmüşlerdir. Bu grubun temsilcilerinden olan Nurettin Pirmuazen bu durumu "oluşan atmosfere ilişkin cumhurbaşkanı gibi yetkilileri meclise çağırma yetkimiz bulunmamakta ve bu konuyla ilgili çoğunluk sağlanamamaktadır. Dolayısıyla bizler sadece ilgili bakanlara yönelik gensoru sunabiliyoruz. Mevcut hükümetin 18 aylık karnesinde BM Güvenlik Konseyi'nden çıkan bir uyarı, iki bağlayıcı karar olduğumu görüyoruz. Son Güvenlik Konseyi yaptırım kararının oybirliği ile onaylanması ülke diplomasisinin zaafını açıkça ortaya koymuştur. Bizim tek yapabildiğimiz şey, hükümete 60 gün süre tanımak oldu. Ancak hâlihazırda ikinci bir yaptırım kararının birkaç metre uzağında duruyor gibiyiz. Biz de 25 yıllık tecrübesi olan isimlerle bu konuda görüşmeler yaptık ve ikinci bir yaptırım kararının çıkması durumunda, yanlış diplomasi uygulaması nedeniyle Dışişleri Bakanı'na karşı gensoru kararı sunmaya karar verdik. Ancak bu yöntemle ileriye dönük tedbirler alabilir ve çözüm yolları bulabiliriz düşüncesindeyiz." sözleriyle açıklamıştır²⁶².

²⁵⁹ 'احمدی‌نژاد دنیا را علیه ایران بسیج می‌کند' (Ahmedinejad Tüm Dünyayı İran'a Karşı Örgütleyecek), *Aftab*, 27 Şubat 2007

²⁶⁰ 'ولکشی شد علی‌خانن به مواضع احمدی‌نژاد' (Alihani'nin Ahmedinejad'ın Açıklamalarına Yönelik Sert Tepkisi), *Aftab*, 26 Şubat 2007

²⁶¹ *Ibid.*

²⁶² 'احضار متکی به جای احمدی‌نژاد' (Ahmedinejad Yerine Mottaki'den Hesap Sorulması), *Aftab*, 25 Şubat 2007

İranlı dış politika uzmanlarından Sadık Zibakelam, Ahmedinejad'ın bu açıklamasının Batı dünyasına açık bir meydan okuma olduğunu söylerken, herkesin Ahmedinejad'la aynı fikirde olmadığını hatırlatmıştır²⁶³. İran'ın muhafazakâr gazetelerinden olan *Resalat* de; "Dış politikada ne zayıf ne de gereksiz saldırgan söylem kabul edilemez. Bizim dış politikamız köklü İran medeniyeti ve İran ulusunun zengin İslami kültürünü yansıtmalıdır. Bu nedenle, zengin diplomatik lisan ve ilkel olmayan politikalar hesapların birer parçası olmalı, ancak bu şekilde politikalarımız başarılı olur" yorumunu yaparak Ahmedinejad'ı kınamıştır²⁶⁴.

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere İran'da nükleer programa ilişkin farklı görüşler, süre daraldıkça belirginleşmeye başlamıştır. Nükleer teknolojinin İran'ın hakkı olduğu konusunda ulusal bir fikir birliği olsa da, oluşan bu atmosferde bu konuda ısrarcı olunması ve saldırgan bir politika izlenmesine karşı olan sesler de içeride yükselmeye başlamıştır. Hal böyleyken müzakerelere başlanması için Batı'nın 'ön şart' şıkkında neden bu denli ısrarcı olduğu soru işaretiydi. Mademki İran, müzakerelere ve her türlü işbirliğine hazır olduğunu, ancak ön şartlı bir seçeneği kabul etmeyeceğini söylüyor, o zaman neden bu zeminin yaratılmadığı konusu da soru işaretiydi. Hazır İran'daki siyasi ortam konu üzerinde bölünmüşken ve konu Güvenlik Konseyi'ne taşınmışken (ciddi bir boyuta varmışken), neden sürecin 'ön şart' engeline takıldığı belirsizlik arz etmekteydi. Hâlbuki ön şart olmadan yapılacak olan müzakerelerde, İran istediği güvenceleri alabilirse kaygı uyandıran nükleer programını askıya almayı yüksek olasılıkla kabul edecekti. Bu ortamda bile baş müzakereci dâhil pek çok isim, ön şartsız müzakerelerin başlaması sonrasında nükleer faaliyetlerin askıya alınması koşullarının konuşulabileceğini söylemiştir.

O günün koşullarında, İran içerisinde sorunun daha fazla büyümesi ve İran için daha ağır faturaları olmaması için, nükleer faaliyetleri askıya almayı isteyenler, bunu kendi başlarına yapabilecek güçte değillerdir. Zira konuyla ilgili son sözü dini lider Ayetullah Hameneyi söyleyecektir. Hameneyi ise, Ahmedinejad'ın saldırgan retorikini tenkit etmekle birlikte ön şartlı bir müzakereye yanaşma tutumu içerisinde değildir. Dolayısıyla ABD'nin bu engeli kaldırması ve müzakerelerin yolunu açması olayların rengini tamamen değiştirecektir. Bunun gerçekleşmesi için de demokratların Bush Hükümeti'ni ikna etmesi gerekecektir. En azından bu yolla İran'a son bir şans verilmiş olacak ve du-

²⁶³ 'زيباکلام: همه مثل احمدی‌نژاد فکر نمی‌کنند' (Zibakelam: Herkes Ahmedinejad'la Aynı Fikirde Değil), *Aftab*, 27 Şubat 2007

²⁶⁴ Ali Akbar Darenei, 'Iranian conservatives, reformers denounce Ahmadinejad's harsh rhetoric on nuclear program', *Associated Press*, 26 Şubat 2007

rumu düzeltmek adına nasıl bir çaba göstereceğini sınama şansı doğacaktır. Sonuçta 'ön şartlı' veya 'ön şartsız' müzakere tartışmalarının bitmesi için iki taraftan birinin ilk adımı atmalı, aksi takdirde 'ağır sonuçları olacak girişimlere tanıklık etmeden bu sorun nasıl çözülebilirdi?' sorusu cevapsız kalacaktır.

C. BM Güvenlik Konseyi'nin 1747 Sayılı İkinci Yaptırım Kararı

Tüm bu tartışmalar farklı boyutlarıyla devam ederken, İran'a verilen sürenin dolması ve İran'ın karara riayet etmemesinden bir ay sonra, 24 Mart 2007 tarihinde İran'a karşı ikinci yaptırım kararı BM Güvenlik Konseyi'nde oybirliğiyle onaylanmıştır²⁶⁵. Her ne kadar bu kararın bir önceki karardan daha etkili olduğu söylene de temel olarak ekonomik yaptırım kararlarının petrol ve doğalgaz gibi güçlü alternatifleri olan ülkeler için çok da etkili olabildiği söylenemez. Yine de İran menşeli silahların ihracatının yasaklanması, füze ve nükleer faaliyetleriyle bağlantılı olduğu düşünülen 15 şahıs ve 13 kuruluşun malvarlıklarının dondurulması, diğer taraftan devlet bankası olan Bank Sepah'in de bu listede olması önemli bir adım olarak sayılabilmektedir. Bu kararda tüm devletlerden ve uluslararası kuruluşlardan insani yardım konuları haricinde İran'la kredi, imtiyaz ve mali yardım antlaşmaları yapmalarını istenmiştir. Gerçekte bu kararın genel amacı Irak'taki saldırılarda parmağı olduğu düşünülen ve nükleer faaliyetlerle de dolaylı olarak bağlantılı olduğu sanılan Kudüs Güçlerinin²⁶⁶ elini zayıflatmak şeklinde yorumlanabilir.

Bu kararda göze çarpan önemli bir husus; önceden UAEA Başkanı Muhammed El-Baradei tarafından ileri sürülen çözüm önerisine karar metninde yer verilmiş olmasıdır. Bu öneri ışığında; İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurması karşılığında Güvenlik Konseyi yaptırım kararları da buna paralel olarak sonlandırılacaktı. Yine de İran hükümeti bu kararı geçersiz olarak addetmiş ve faaliyetlerine devam edeceğini açıklamıştır. Cumhurbaşkanı Ahmedinejad da her zamanki gibi BM Güvenlik Konseyi kararını geçersiz bir kâğıt parçası olarak tanımlayarak saldırgan retorikini sürdürmüştür.

²⁶⁵ Tam metin için bkz: United Nations Security Council, *Security Council Resolution 1747 (2007)*, S/RES/1747(2007)-24 Mart 2007

²⁶⁶ İran'daki devrim muhafızları ordusunun bünyesindeki özel bir kuvvet.

D. Karar Sonrasındaki Genel Durum

İkinci yaptırım kararının alındığı dönemde İran nükleer krizinin oldukça karmaşık bir sürece girdiği söylenebilir. Rusya ve İran arasında Buşehr nükleer santralının son aşamasına ilişkin ihtilaf çıkması ve Rusya'nın gerekli ödemelerin yapılmadığını ileri sürerek Mart 2007 tarihinde yapması gereken ilk nükleer yakıt sevkiyatını yapmamış olması²⁶⁷, karasularına girdiği gerekçesiyle İran'ın iki hafta süreyle 15 İngiliz askerini tutuklaması²⁶⁸ ve bunun üzerine çıkan kriz, bu karmaşanın üstüne tuz biber ekleyen gelişmeler olarak sayılabilmekteydi.

Bütün bu karmaşaya rağmen İran Hükümeti uzlaşmaz bir tavır içerisinde girmektense kendi şartlarının kabul edilmesi durumunda olumlu adımlar atabileceğinin sinyallerini vermeye devam etmiştir. İran hükümeti bir yandan ikinci yaptırım kararını geçersiz sayarken diğer taraftan konunun Güvenlik Konseyi'nden çıkarılarak UAEA'ya gönderilmesi durumunda, ani denetimleri olanaklı kılan Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nın Ek Protokol'ünü meclis onayından geçireceğini söylemiştir. Yani İran'ın istediği karşılıklı olarak ödün verilmesi ve eşit adımlar atılmasıydı. Ancak Batı buna yanaşmıyor ve İran'ın önce uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurmasını istemektedir. Kısacası kriz olduğu yerde saymaya devam etmekteydi. Batı Bloğu ön şartlı müzakerede ısrar ederken, İran da buna yanaşmak istememekteydi.

Diğer taraftan krizin başından itibaren İran'a olası bir askeri müdahale olacağını ileri süren iddialar artarak devam etmekteydi. İranlı yetkililer bu durumu çok ciddiye almıyor gibi gözükseler de buna karşı tedbirler aldıklarını söylemek de yerinde olacaktır. Nitekim Rusya'dan füzesavar TOR-1 talep etmeleri ve Rusya'nın da Ocak 2007 tarihinde bu talebi yerine getirmesi İran ordusunun konuya çok da kayıtsız olmadığını göstermiştir. 2007 yılının ilk aylarında İran'a yönelik saldırı planlarından ısrarla bahseden Associated Press, Guardian, Jerusalem Post, RIA Novosti, Al-Jazireh, Times Dergisi ve diğer birçok yayının iddiaları ise Beyaz Saray tarafından yalanlamıştır. Başkan Bush bu id-

---

²⁶⁷ Konuyla ilgili haberler için bkz: 'Iran Insists on Timely Nuclear Supplies to Bushehr', *RIA Novosti*, 9 Mart 2007, 'Iran Hopes Russia Begins Supplying Fuel For BushehrNPP in March', *RIA Novosti*, 6 Mart 2007, 'Iran Says Moscow Wants NPP Funding ahead of Time', *RIA Novosti*, 8 Mart 2007, 'Russia - Iran Talks on Bushehr NPP Unconstructive', *RIA Novosti*, 9 Mart 2007, 'Russia - Iran Talks on NPP Begins in Tehran', *RIA Novosti*, 12 Mart 2007, 'Iran Expects Russia to Supply Fuel to Bushehr NPP by Late March', *RIA Novosti*, 13 Mart 2007.

²⁶⁸ İran ve İngiltere arasında çıkan bu kriz, sonraki bölümde daha ayrıntılı olarak incelenecektir.

diaları, muhalefetin kendisine karşı kullandığı malzeme olarak nitelendirmiştir. Dışişleri Bakanı Rice ve Savunma Bakanı Gates de bu iddiaları başından beri yalanlamışlardır. İran hükümeti de bu iddiaları psikolojik savaşın bir parçası olarak tanımlayarak, tüm bunların İran'ı uranyum zenginleştirme faaliyetlerinden vazgeçirmek üzere atılan sloganlar olduğunu iddia etmiştir.

Sonuç olarak tabloya baktığımızda, İran'a yönelik bir saldırının kısa vadede gerçekleştirilmesi mantıktan uzak görünmekteydi. Zira daha 24 Mart'ta alınan yaptırım kararının mürekkebi kurumadan böylesine bir maceraya atılmayı bu sefer ABD hiçbir teoriyle açıklayamazdı. Kaldı ki yaptırım kararının verdiği 60 günlük süre bile daha dolmamıştır. Dolayısıyla, İran'ı köşeye sıkıştırmak ve daha ağır ekonomik şartlar oluşturmak suretiyle kaos ve belirsizlik ortamı yaratmaya çalışmak daha uygun bir yol haritası gibi gözükmekteydi. Henüz Irak işgalinin sonuçlarıyla uğraşan ABD'nin de daha masrafsız olan bu yöntemi seçmesi anlaşılabilirdi. Ancak Bush Hükümeti söz konusu olunca her zaman tetikte durmakta ve her ihtimali göz önünde bulundurmakta da fayda vardır.

15. İran'ın Endüstriyel Uranyum Zenginleştirme Aşamasına Geçmesi

Güvenlik Konseyi kararından sonra İran'ın faaliyetlerini durdurmak bir yana ilerlemeler kaydederek programına devam ettiği rahatlıkla söylenebilir. Bu çerçevedeki en önemli gelişme; 9 Nisan 2007 tarihinde İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad'ın, İran'ın endüstriyel bazda uranyum zenginleştirme teknolojisini elde attığını söylemesi ve 'İran'ın nükleer ülkeler klübüne katıldığını' ilan etmesi olmuştur²⁶⁹. İran'da 'Nükleer Teknoloji Günü' olarak ilan edilen bugünde şatafatlı bir tören hazırlanmış ve birçok sayıda gazeteci ve diplomat da törene davet edilmiştir. Ancak AB üyesi ülkelerin diplomatları, BM'nin uranyum zenginleştirmeye son verilmesi talebini hatırlatarak töreni boykot etmişlerdir.

BM Güvenlik Konseyi'nin İran'a Mayıs sonlarına kadar tanıdığı süreye rağmen İran'ın böylesine bir girişimde bulunması uluslararası platformda tedirginliğe yol açmışsa da, İran'ın bu iddiasının doğru olmadığı ve İran'ın henüz açıkladığı gibi endüstriyel düzeyde uranyum zenginleştirme kapasitesine sahip olmadığı iddiaları da tartışılmıştır²⁷⁰. İran'ın iddiasının gerçekliği ilerideki dönemlerde UAEA denetçilerinin raporlarıyla tespit edilecektir. Ancak bu noktada İran'ın önemli bir ka-

²⁶⁹ 'İran da Nükleer Kulüpte', *BBC*, 9 Nisan 2007

²⁷⁰ 'Analysts Not Buying Ahmadinejad's Nuclear Success Tale', *Fox News*, 10 Nisan 2007

zanım elde ettiği ve müzakere sürecinde önemli bir koza sahip olduğu söylenebilir. Zira endüstriyel düzeyde uranyum zenginleştirme teknolojisine sahip olmak demek, nükleer yakıt üretebilmek anlamına gelmektedir. Nükleer yakıtın da hem sivil hem askeri amaçlı faaliyetlerde kullanılabildiği daha önceki bölümlerde açıklanmıştır. Bu nedenle, İran'ın müzakere sürecinde istediğini elde edememesi ve baskı altında tutulması durumunda NPT Antlaşması'ndan çekilmesi ve nükleer programını askeri amaçlı olarak kullanması olasılığı da seçenekler arasında olacaktır. Bu süreçte eli güçlenen İran'ın, artık tam anlamıyla 'Büyük Pazarlık' isteyecek konumda olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu tarihten sonra caydırıcı bir kozu olan İran'ın daha fazla talepleri olması şaşırtıcı olmayacaktır. Bu noktada İran için geriye iki şıkkın kaldığını söylemek doğru olacaktır. Ya ABD, İran'la 'Büyük Pazarlık' için müzkere masasına oturur ve İran'a istediği güvenceleri sağlar, ya da İran, programını her geçen gün daha da ilerleterek caydırıcı bir nükleer güç olma yolunda ilerler. İkinci seçeneğin olması durumunda ise, ya dünya İran'ı nükleer bir güç olarak kabul eder, ya da İran rejimine yönelik baskıları arttırır. İran'ın nükleer bir güç haline dönüşmesi veya nükleer silahlara sahip olması durumunda İran'a askeri bir müdahale olacağını söylemek güçtür. Zira Kuzey Kore nükleer silahlara sahip olduğu ve bunu açıkladığında ABD'nin tepkisi, ekonomik yaptırımlar uygulamak şeklindeydi. Hatırlanacağı üzere daha sonra pazarlık ve müzakere yoluyla da bu sorun çözüldü ve Kuzey Kore nükleer silahlarından feragat etti. İran örneğinde de bu aşamaya geçilirse, farklı bir senaryonun yaşanacağı söylemek mantıksız gibi görünüyor. Bu nedenle ABD İran'a askeri müdahalede bulunmak istiyorsa bunu son aşamaya geçmeden önce yapması gerekecek ki, kısa vadede böyle bir şey yaşanması olasılığının az olduğu üçüncü bölümde anlatılmaya çalışmıştır.

16. İran Nükleer Krizinde Yeni Bir Diplomasi Evresi ve Türkiye'nin Rolü

İran'ın Batı için tedirgin edici olan bu girişiminden hemen sonra 23 Nisan 2007 tarihinde, Avrupa Birliği Dışişleri Bakanları 'tam ve gecikmeksizin' İran'a karşı alınan yaptırımların uygulanması kararını onaylamışlardır²⁷¹. BM Güvenlik Konseyi'nin İran'a karşı aldığı yaptırım

---

²⁷¹ 'Council Decision on Implementing Article 7(2) of Regulation (EC) No 423/2007 Concerning Restrictive Measures against Iran' *Official Journal of the European Union*, (2007/242/EC) 23 Nisan 2007

kararını hayata geçiren Avrupa Birliği, geniş kapsamlı yaptırım kararlarını uygulama hususunda resmi olarak fikir birliğine varmışlardır. Buna göre BM Güvenlik Konseyi kararının listesinde var olan kişiler ve organizasyonlara ilave isimlere de yaptırım uygulama yoluna gidilebilecekti. Nükleer faaliyetlerle bağlantılı olduğu tespit edilen isim ve kuruluşlara seyahat engeli uygulanacak ve malvarlıkları dondurulacaktı. Diğer taraftan, İran vatandaşlarının Avrupa Birliği ülkelerinde, silahlanma ve nükleer teknolojiyle bağlantılı konularda eğitim görmeleri engellenecekti²⁷². İlginç olarak nitelendirilebilecek bir diğer gelişme de Avrupa Birliği'nin bu kararından hemen sonra 2006'da duraksama noktasına gelen nükleer kriz müzakerelerinin yeniden başlayacağı haberinin dünya gündemine damgasını vurması olmuştur. 25 Nisan 2007 tarihinde Baş Müzakereci Ali Larijani ve Avrupa Birliği Ortak Savunma ve Dış Politika Yüksek Temsilcisi Javier Solana arasındaki görüşmeler Abdullah Gül'ün çabalarıyla Ankara'da yeniden başlamıştır.

A. Türkiye'nin Arabuluculuğuyla Başlayan Larijani-Solana Görüşmesi

Bazı haberlere göre, İran Dışişleri Bakanı Manuçehr Mottaki 17 Nisan 2007'de Ankara'ya yaptığı ani ziyaretinde Başbakan Recep Tayip Erdoğan ve dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'e, Avrupa Birliği ile yeni bir müzakere dönemi başlatmak istediklerini söylemiş ve bu müzakerelerin başlaması için Türkiye'den arabuluculuk yapmasını istemiştir. Bu talebi takiben, Abdullah Gül de, Javier Solana'yı arayarak İran'ın mesajını iletmiştir. Hemen ardından Solana, Gül'ü arayarak İran'ın talebine olumlu yanıt verdiklerini söylemiştir²⁷³. Sonrasında ise iki tarafın Ankara'da görüşmesi için gerekli tarih saptanmıştır.

Bu sürecin başından itibaren Türkiye'nin nükleer kriz sürecinde daha aktif bir diplomasi yürütmesi gerektiği hususuna vurgular yapılmaktaydı. Zira bu krizden en fazla zararı görecektir olan Türkiye'den başkası olmayacaktı. Dolayısıyla, son krizlerde Türkiye'nin adından sıkça söz ettirmesi önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Öncelikle İran - İngiltere arasındaki 15 asker krizinde, daha sonra da Avrupa Birliği ile İran'ın müzakere sürecinin yeniden başlaması olaylarında Türkiye'nin zemin hazırlayıcı (aracı) ülke konumunda olmuş olması, diplomasi hanesine önemli artılar olarak eklenebilir. Bütün bunlar, Türkiye'yi hem Batı'nın hem de Doğu'nun rahatlıkla diyalog kurabil-

²⁷² Mark John, 'EU sets tough line on Iran U.N. sanctions', *Reuters*, 22 Ocak 2007

²⁷³ 'Turkey secures Iran-E.U. talks', *Journal of Turkish Weekly*, 22 Nisan 2007

diği tarafsız bir ülke olduğu savını güçlendiriyordu ki bu da Türkiye'nin uluslararası politika platformundaki önemini arttırmaktaydı.

Solana-Larijani görüşmelerinin sonucu merak ediliyordu ancak ilk aşamada bu görüşmelerden fazla bir şey beklememek gerekiyordu. Zira her iki tarafta da farklı sesler varlıklarını devam ettirmekteydi. Kimilerine göre, İran şaşırtmaca oyunuyla nükleer teknolojinin son aşamasına erişme planları yapıyordu. Kimilerine göre ise, İran'da iki farklı görüş çatışyordu. Ama açık olan husus, Cumhurbaşkanı Ahmedinejad ve Baş Müzakereci Larijani'nin farklı söylemleri ve stratejileridir. Ahmedinejad daha çok halka hitap etme ve uranyum zenginleştirme faaliyetlerinden asla vazgeçilmeyeceği, bu konunun İran'ın kırmızıçizgisi olduğu yaklaşımlarını benimserken, Larijani, daha çok Batı'ya hitap etme ve şartlar gerektirirse ve uygun zemin yaratılırsa uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin askıya alınmasının dahi konuşulabileceği yaklaşımını idame ettiriyordu. Kimilerine göre bu iki farklı yaklaşım, Ahmedinejad ve Larijani anlaşmazlığını açıkça ortaya koymakta, kimilerine göre ise bu danışıklı dövüşten öteye gitmemekteydi. İkinci görüşü savunanlara göre, bu iki farklı sesin amacı Batı'yı şaşırtmak ve zaman kazanarak nükleer hedefleri gerçekleştirmektir²⁷⁴.

Batı cephesinde de durum pek farklı değildi. Birileri ağırlaştırılmış ekonomik yaptırımlardan ve İran'ı izole etmek şartıyla hizaya getirmekten bahsederken, diğerleri bu girişimleri etkisizleştiren anlaşmalara imza atıyorlardı. Birileri, İran uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurmadan çözüm süreci başlamaz derken, birileri kısmı olarak İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerine devam edebileceğini söylemekteydi. Açık olan tek husus, İran'ın Nisan ayı içerisinde endüstriyel düzeyde uranyum zenginleştirme teknolojisine eriştiğini açıklamasından sonra Batı'nın tutumunda değişikliklerin gözlemlenmeye başlamasıdır. 5+1 ülkeleri ilk defa İran'ın kısmi şekilde uranyum zenginleştirme faaliyetlerini sürdürmeye yönelik teklifini dinlemeye hazırды ve Larijani-Solana görüşmesi de bu nedenle önem arz etmekteydi.²⁷⁵ Her ne kadar dönemin ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Sean McCormack bu iddiayı reddetse de diplomatlar "uranyum zenginleştirmenin yeniden tanımlanması" hususunda çabaların devam ettiği ve her iki tarafın da kabul edebileceği bir askıya alma modeli üzerinde çalışılabileceğini söylüyorlardı²⁷⁶.

---

²⁷⁴ Ramin Mostaghim and Louise Roug, 'Iran keeps the West in a guessing game', *Los Angeles Times*, 20 Nisan 2007

²⁷⁵ Nations May Let Iran to Keep Partial Nuclear Program, *Associated Press*, 24 Nisan 2007

²⁷⁶ 'Iran Nuclear Proposal Considered', *The Irish Times*, 25 Nisan 2007

B. Krizin Diplomatik Yollarla Çözülmesi İçin Tartışılan Üç Alternatif

Gelinen o aşamada İran nükleer krizinin diplomatik yollarla çözülmesi için üç ayrı alternatiften söz edilmekteydi. Birincisi; daha önce Avrupa Birliği tarafından sunulan 5+1 öneri paketi, ikincisi UAEA Başkanı El-Baradey'in ortaya attığı ve Güvenlik Konseyi'nin teyid ettiği eş zamanlı askıya modeli²⁷⁷, sonuncusu da yeni bir askıya alma modeli ve uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin yeniden yorumlanıp tanımlanmaya çalışılmasıydı. Birinci seçeneğin üzerinde önemli değişiklikler yapılmaz ise İran'ın 5+1 öneri paketini bu tarihten sonra kabul etmesi zor gözük-mekteydi. İkinci seçeneğin gerçekleşme ihtimali ise İran'ın elde ettiği son nükleer teknolojik kazanım sonrasında zayıflamış gibi görünüyordu. Hatta Ahmedinejad, eş zamanlı askıya alma teklifini kabul et-meyeceklerini zira Güvenlik Konseyi yaptırım kararlarının illegal ol-duğu ancak İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin legal oldu-ğunu söyleyerek, legal bir faaliyeti illegal bir karar karşılığında dur-durmayacaklarını belirtmişti²⁷⁸. Dolayısıyla üçüncü seçenek en olası şık olarak nitelendirilebilirdi. İran'ın da başından beri söylediği araştırma amaçlı uranyum zenginleştirme faaliyetlerini sürdürmesine izin veri-lirse, Batı'nın kaygı duyduğu endüstriyel uranyum zenginleştirme faa-liyetleri askıya alınabilirdi. Yani durumun yeniden yorumlanması ile orta bir yolun bulunması mümkün gözükmekteydi. Ancak ilginç olan nokta, bu seçeneğin son iki yıldır mevcut olması ve Batı'nın ancak İran endüstriyel nükleer teknoloji alanındaki kazanımlarını arttırması son-rasında böylesine bir çözüme yanaşmaya başlamasıydı. Nükleer gücün caydırıcılığı ve Kuzey Kore örneği bu noktada yeniden akıllara gelmiş-tir.

17. İran'a Verilen Sürenin Dolması ve UAEA'nın 23 Mayıs 2007 Tarihli Raporu

Yukarıda anlatılan gelişmelerin yanısıra bir de Güvenlik Konseyi'nin İran'a verdiği sürenin sonuna gelinmesi ve buna rağmen krizin çözül-mesi adına herhangi bir kazanımın elde edilememesi durumu mev-cuttur. İran'a yönelik silah ticareti ve mali konularda yeni yaptırımlar öngören yaptırım kararı, aynı zamanda İran'dan uranyum zenginleş-tirme faaliyetlerini askıya almasını istemiş ve bunun için 60 günlük bir süre tanımıştır. Uluslararası Atom Enrejisi Ajansı Başkanı Muhammed El-Baradey'den de bu süre sonunda, İran'ın istenilenlere ne ölçüde ri-a-yet ettiğini belirten bir rapor hazırlaması istenmiştir.

²⁷⁷ Bu modele göre, İran uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıya alacak ve eş zamanlı olarak BM Güvenlik Konseyi de aldığı yaptırım kararlarını durduracak.

²⁷⁸ 'Iran Rejects EU Offer, Talks Set', *Gulf Times*, 24 Nisan 2007

Güvenlik Konseyi'nin son kararını takiben, 23 Mayıs 2007'de İran'a verilen süre dolmuş ve İran faaliyetlerini askıya almak bir yana daha da fazla ilerleme kaydetmiştir. Bu sırada UAEA Başkanı da kendisinden beklenen raporu hazırlayarak Güvenlik Konseyi'ne sunmuştur. Bu raporda İran'ın faaliyetlerini askıya almadığı hatta İran'ın nükleer faaliyetleri alanında kayda değer ilerlemeler kaydettiği belirtiliyor ve İran'ın aşağıdaki sorulara henüz tatmin edici ve açıklayıcı bir yanıt vermediğine dikkat çekilmiştir²⁷⁹:

- İran'daki fizik araştırma merkezinde tespit edilen zenginleştirilmiş uranyum kalıntıları
- İran'ın P1 ve P2 santrifüj teknolojisine ne şekilde eriştiği

Belirtilen diğer önemli bir husus da İran'ın kendisinden beklenen şeffaflık önlemlerini almamış olmasıdır. Raporda aşağıdaki hususlar kısaca özetlenmiştir:

- İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıya almadığı
- Yarı-endüstriyel uranyum zenginleştirme tesislerindeki faaliyetlerin devam ettiği ve UF₆ gazının santrifüjlere enjekte edildiği, ancak enjekte edilen miktarla nükleer silah üretiminde kullanılabilecek düzeyde nükleer yakıt elde edilemeyeceği
- Uranyum yakıtı üretim tesisi projesinin devam ettiği ve IR-40 ağır su reaktörü inşaatının sürdürüldüğü

Bu raporun diğerlerinden en önemli farkı, ilk defa olarak Ajans'ın İran'ın faaliyetleri hususundaki bilgilerinin zayıflıyor olmasına işaret etmesidir. Son bir yıldır, İran daha önce gönüllü olarak uyguladığı Ek Protokol hükümlerini artık uygulamadığından ve Batı'nın retorikine tepki olarak tesislerine girişleri minimum seviyelere indirdiğinden, Ajans'ın çalışmaları istenilen düzeylere ulaşamamıştır. Buna rağmen, Ajans'ın İran'da mevcut nükleer materyal ve tesisleri denetlediğine ve herhangi bir sapmaya rastlamadığı yönünde rapor sunabilecek konumda olduğuna değinilmiştir. Ancak geriye dönük nükleer çalışmaların tamamen barışçıl nitelikte olduğunu söyleyebilecek konumda olmadığını, bunun için İran'ın şeffaflık önlemlerini uygulayarak Ajans'a istenilen bilgileri sunması gerektiğinin altı çizilmiştir²⁸⁰.

²⁷⁹ International Atomic Energy Association, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolutions in the Islamic Republic of Iran' *Report by Director General*, GOV/2007/22, 23 Mayıs 2007. متن کامل گزارش جدید البرادعی درباره ایران (El-Baradey'in İran Hususundaki Raporunun Tam Metni), *Baztab*, 24 Mayıs 2007

²⁸⁰ *Ibid.*

UAEA Başkanı El-Baradei, İran'ın nükleer silah teknolojisine erişmesine üç ila sekiz yıl zaman olduğunu açıklarken, bu sorunun çözülmesi için İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıya alarak güven yaratma adına adım atması gerektiğine, Batı'nın da İran'la kapsamlı bir diyalog süreci başlatarak sorunları halletmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Her ne kadar ABD ve bazı Avrupa ülkeleri El-Baradei'nin bu yöndeki açıklamalarının ileriye dönük negatif sonuçları olabileceğini söyleseler de böylesi bir yaklaşım, günün koşullarındaki en mantıklı öneri olarak değerlendirilebilmekteydi. Ancak başta ABD olmak üzere bazı Batılı devletlerin kaygılandıkları husus, El-Baradei'nin daha önceki açıklamaları ile ilgilidir. El-Baradei'ye göre, İran uranyum zenginleştirme teknolojisi hususunda belirli bir düzeye ulaşmış ve bu tarihten sonra izlenebilecek en mantıklı yol haritası, İran'ın faaliyetlerini engellemeye çalışmaktan ziyade, sınırlamaya çalışmak olacaktır. Böylece İran'a sınırlı ölçeklerde faaliyetlerini sürdürmesine izin vererek hem İran'ın istediği gibi faaliyetler askıya alınmamış olacak hem de Batı'nın kaygıları giderilebilecekti. Ancak ABD'ye göre, bu yöndeki görüşler İran'ı cesaretlendirebilir ve Güvenlik Konseyi üyeleri arasındaki görüş ayrılıklarını besleyebilirdi. Bu nedenlerden dolayı El-Baradei'nin açıklamalarından şikâyetçi olduklarını belirtmişlerdir.

Kısacası ikinci Güvenlik Konseyi yaptırım kararı da İran'ı faaliyetlerini durdurma konusunda ikna edememiş ve verilen sürenin sonunda İran'ın ilerlemeler kaydederek programına devam ettiği gözlemlenmiştir. Başka bir deyişle, kriz seyrinde herhangi bir değişim olmadığı ve uygulanmaya çalışılan zorlayıcı diplomasinin bu aşamaya kadar cevap vermediği söylenebilmektedir. Bu aşamadan sonra kriz seyrinde nasıl bir değişim olabileceği sorusu akıllarda belirginleşmeye başlamıştır. Aslında seçenekler çok da fazla değildir. Ya daha ağır ekonomik yaptırım kararları alınmaya devam edilecekti ki Rusya ve Çin faktörlerinden dolayı istenilen etkiyi yaratacak yaptırım kararlarının çıkartılabilmesi bir hayli güçtü. Ya sürekli olarak tedirginliğe sebep olan askeri müdahale seçeneği hayata geçirecek ki bu seçeneğin de tüm taraflar için hatırı sayılır etkileri mevcut, ya da ABD'nin de dahil olacağı bir müzakere süreci ile sorun çözümlenmeye çalışacak ki en mantıklı yol olarak gözükmeye rağmen meşakkatli bir sürecin habercisi olarak karşımıza çıkmaktaydı. Zira devrim sonrasında tüm ilişkilerini koparan ABD ve İran arasında öncelikle diplomatik bir ilişkinin tesis edilmesi ve yıllanmış husumetin buzlarının çözülmesi gerekmektedir. Ancak o tarihte krizin seyrini değiştirebilecek önemli bir gelişmenin yaşanması bekleniyordu. Krizin esas iki muhatabı olan İran ve ABD, yıllar sonra müzakere masasına oturacaklardı²⁸¹. Bu müzakere Irak sorununa yöne-

²⁸¹ Bu konu üçüncü bölümde daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

lik olsa da oldukça önemli bir adım olacaktı. Çünkü sonunda bu iki ülke sorunlarını çözmek adına bir araya gelecekler ve en nihayetinde diğer süreçlerin alt yapısını hazırlayacak olan bir girişime imza atacaklardı. Bu ilk müzakerede tabii ki mucizeler yaşanmayacaktı; Irak sorunu bir çırpıda çözülmeyecek, İran - ABD ittifakı kurulmayacak, ama bu iki hasım bir araya gelecek ve sorunlarını başkaları aracılığıyla değil kendi dillerinden anlatmaya ve konuşmaya başlayacaklardı. Ancak hatırlatılmasında fayda var ki, her iki ülkedeki muhafazakârlar arasında bu diyalog sürecine karşı olan ve bu süreci baltalamaya çalışanlar olacaktır. Zira bu kesimler yıllardır politikalarını bu zemin üzerinde inşa etmiş ve güçlendirmişlerdir. Dolayısıyla bu zemini kaybetmek işlerine gelmeyecektir. Bu nedenle İran - ABD diyalogunun başlaması bir hamlede işlerin çözümlenmeye başlaması anlamına gelmeyecek ancak diplomasi yoluyla sorunu çözmekten yana olanlara uygun bir zemin yaratacaktır.

18. İran - UAEA Mutabakatı ile Artan Çözüm İhtimali

İran'ın kendisine tanınan süreye uymaması ve karara riayet etmemesi sonrasında ABD, İngiltere ve Fransa'nın üçüncü yaptırım kararını çıkartmak için yürüttükleri çabalarda artış olmuştur. Her ne kadar Avrupa Birliği - İran müzakereleri yeniden başlamış olsa ve Irak sorununun çözümü ekseninde ABD ile İran'ın müzakere masasına oturması durumu ortaya çıkmış olsa da, özellikle son teknolojik atılımlarından sonra bahsi geçen Batı Bloğu İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini sürdürmesini istemeyeceklerdir. Bahsi geçen grup için İran'ı durdurmanın tek yolu yaptırımlardan geçmekteydi. Bu arada dört yıldır süre giden sorunun son dönemlerinde krizin gidişatı hakkında önemli kararlar alan 5+1 grubu, Güvenlik Konseyi'nden üçüncü yaptırım kararını da çıkarma tartışmalarını sürdürürken diğer tarafta UAEA - İran cephesinde önemli bir gelişme yaşanmıştır.

İran Ulusal Yüksek Güvenlik Konseyi Başkanı ve Başmüzakereci Ali Larijani ile UAEA Başkanı Muhammed El-Baradei arasında gerçekleşen müzakereleri takiben 11-12 Temmuz 2007 tarihlerinde üst düzey bir delegasyon²⁸² İran'ı ziyaret etmiş ve iki taraf arasında henüz çözümlenememiş konuların açıklığa kavuşturulması hususunda mutabakata varılmıştır²⁸³. Bu mutabakata göre, İran'ın mevcut ve geçmiş

---

²⁸² UAEA'nın siyasi, hukuki ve teknik departmanlarının temsilcilerinden oluşan bir delegasyon.

²⁸³ International Atomic Energy Association, *Communication dated 27 August 2007 from the Permanent Mission of the Islamic Republic of Iran to the Agency concerning the text of the*

nükleer çalışmalarına ilişkin henüz aydınlanmayan hususlar konusunda bir zaman çizelgesi hazırlanacak ve İran Ajans'la işbirliği yaparak muallâkta kalan konuların çözümlenmesini sağlayacaktı. Nitekim 20-21 Ağustos 2007 tarihleri arasında İran'da gerçekleşen başka bir toplantı sonucunda UAEA delegasyonu, nükleer krizin mevcut ve geçmiş tartışmalı konularına ilişkin çalışma planı / zaman çizelgesini hazırlamış ve aşağıdaki hususlarda mutabakata varmışlardır.

"Programın geçmişine dair çözümlenmeyen hususlar"²⁸⁴:

- **Plütonyum deneyleri:** UAEA bu konuya ilişkin sorularını 23 Temmuz 2007 tarihinde İran'a yöneltilmiş ve İran gerekli açıklamaları yapmıştır. Buna ilaveten 7 Ağustos 2007 tarihinde İran, Ajans'a bir mektup göndererek ek bilgilendirme yapmıştır. Bu sürecin sonunda 20 Ağustos 2007 tarihinde Ajans, İran'ın bilgilendirmelerinin bulgularla örtüştüğünü ve Plütonyum konusunun açıklığa kavuştuğunu açıklamıştır.

- **P1 ve P2 Santrifüjlerine ilişkin husus:** yapılan çalışma programına göre, 31 Ağustos 2007 tarihinde plütonyum dosyasının kapanmasını takiben Ajans, P1-P2 santrifüjlerine ilişkin sorularını İran'a yöneltecek ve 24-25 Eylül 2007 tarihleri arasında yapılacak toplantılar sırasında İran gerekli açıklamaları yapacaktı. Bunu takiben Ekim 2007'de yapılacak başka bir toplantı sonucunda konunun çözümlenmesi ve bu dosyanın da Kasım 2007 itibarıyla kapanması hedeflenmiştir.

- **Uranyum zenginleştirme kalıntılarının kaynağına ilişkin husus:** İran; Ajans'ın incelemeleri sonucunda ortaya çıkan yüksek derecede zenginleştirilmiş uranyum kalıntılarının yabancı ülkelere ithal edilen parçalarla birlikte ülkeye girdiğini söylemiştir. Ajans birkaç yerde bulduğu kalıntılarla ilgili İran'ın açıklamasını doğrulamış ancak Tahran Teknik Üniversitesi'nde bulunan kalıntılar konusu aydınlanmamıştır. Dolayısıyla yapılan zaman çizelgesine göre Ajans, P1-P2 dosyasının kapanmasını takiben konuyla ilgili sorularını İran'a yöneltecek ve İran'ın açıklama yapmasını isteyecektir.

- **Uranyum metale ilişkin husus:** daha önceki Ajans raporlarında 1993 tarihinde İran'ın doğal uranyum metali ithal ettiği ve bu maddeyi lazer zenginleştirme programında kullandığı belirtilmiş ve bu hususta İran'dan açıklama istenmiştir. 12 Temmuz 2007'deki mutaba-

---

"Understanding of the Islamic Republic of Iran and the IAEA on the Modalities of Resolution of the Outstanding Issues", IAEA INFCIRC/711, 27 Ağustos 2007

²⁸⁴ Ibid.

kat neticesinde İran, Ajans'ın talebi üzerine bu konuyla ilgili de işbirliği yapmayı kabul etmiştir.

***"Mevcut Programa İlişkin Çözümlemeyen Hususlar"*²⁸⁵**

- **Polonyum 210 ve Ghachine Madeni:** İran geçmiş programına dair sorunlar çözümlendikten sonra belirsizlik arz eden bu iki konuyla ilgili açıklamalar yapmayı da kabul etmiştir. Uranyum metali ve kalınlar dosyasının kapanmasından iki hafta sonra Ajans bu husustaki çalışmalarını sırasıyla başlatacaktır. Ajans bu iki konuyla ilgili sorularını 15 Eylül 2007 tarihinde İran'a iletecektir.

Varılan mutabakat sonucunda UAEA, "yukarıda belirtilen çalışma programının tüm tartışmalı konuları kapsadığını ve bu hususların aydınlığa kavuşması sonucunda İran'ın geçmiş nükleer programına dair geriye herhangi bir belirsizliğin kalmayacağını" kabul ve teyid etmiştir. Bahsi geçen çalışma planına göre, UAEA tüm tartışmalı soruları iletecek ve İran da gerekli açıklamaları yapacaktır. Ajans hâlihazırda devam eden nükleer programda, İran'ın uranyum zenginleştirme tesislerinde deklere ettiği nükleer materyallerde "herhangi bir sapma olmadığını" ve "barışçıl amaçlarla kullanıldığını" doğrulamıştır. Ajans ve İran, yukarıdaki çalışma planının tamamlanması ve tüm soruların cevaplanması sonrasında, İran'daki koruma rejimi ve ilgili denetlemelerin rutin seyrine döneceği hususunda anlaşmaya varmışlardır.

İran ve UAEA arasında varılan bu mutabakat hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Kimileri, bahsi geçen mutabakatı "İran'ın geçmişteki nükleer programına emsal oluşturma kapasitesinde olan talihsiz bir girişim" olarak nitelendirmiş ve mutabakatı yetersiz bulmuştur²⁸⁶. Kimileri bu mutabakatın sadece Güvenlik Konseyi üyeleri arasında görüş ayrılığı yaratma ve sonraki yaptırım kararı konusundaki fikirlerini değiştirme potansiyeline sahip bir girişim olarak değerlendirmiştir. Kimileri ise, İran'ın Güvenlik Konseyi baskısını artık fazlasıyla hissetmeye başladığını ve bu nedenle kendisine yönelik alınacak olan zorlayıcı tedbirleri önlemek maksadıyla yapıcı bir tutum içerisine girdiğini savunmuş ve mutabakatı tansiyonu azaltan ve olası bir çözümün kapılarını aralayan bir girişim olarak değerlendirmiştir.

---

²⁸⁵ *Ibid.*

²⁸⁶ David Albright – Jacqueline Sire, *A Flawed Iran – IAEA Agreement on Resolving Outstanding Issues*, The Institute for Science and International Security, 28 Ağustos 2007, <http://www.isis-online.org/publications/iran/flawedagreement.pdf> (Erişim Tarihi: 30 Ağustos 2007)

İran'ın UAEA ile bu denli yoğun bir işbirliği içerisinde olması iki önemli nedenle açıklanabilir. Birincisi; Güvenlik Konseyi'nden İran'a karşı üçüncü ve daha katı bir yaptırım kararının çıkacak olması ve özellikle ABD, Fransa ve İngiltere'nin bu konudaki çabalarını arttırmış olmaları. İkincisi de, İran'ın nükleer programıyla ilgili olan dosyayı bu vesileyle Güvenlik Konseyi'nden geri çekerek UAEA denetimine geri getirebilme hedef ve çabaları. Kaldı ki İran Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü, dosyanın Güvenlik Konseyi'nden geri çekilmesi ve Ajans bünyesinde değerlendirilmeye devam edilmesi durumunda, İran'ın sınırsız ve ani denetim hakkını sağlayan Ek Protokol'ü meclis onayından geçirme ve yeniden uygulama hususunda meyilli olabileceğini de söylemiştir.

Gelinen noktaya baktığımızda, İran ve UAEA'nın nükleer krizi çözmek adına yapıcı adımlar attığını söylemek yanlış olmayacaktır. Zira İran nükleer programıyla ilgili şüphe uyandıran tüm hususlar bahsi geçen çalışma planına dâhil edilmiş ve bu konuların çözülmesi durumunda geriye kaygı uyandıracak başka bir hususun kalmayacağı anlaşılmıştır. İran'ın tartışmaya konu mevzular hakkında gerekli tüm bilgileri Ajans'a sunması durumunda, nükleer programının niteliği ve geçmişe dair tüm sivil veya askeri niyetleri ortaya çıkacaktır. Şayet İran'ın nükleer programında sapmalar olduğu ortaya çıkarsa o zaman İran'dan uranyum zenginleştirme programını tamamen durdurması talebi uluslararası hukuka göre meşruiyet kazanacaktır. Ancak İran'ın nükleer programının barışçıl niteliği kanıtlanırsa, o zaman da krizin sonlandırılması ve İran'ın rutin uluslararası koruma rejimi çerçevesinde nükleer faaliyetlerini sürdürmesine izin verilmesi gerekecektir. Ancak bu noktada akla gelen soru, ABD'nin konuyla ilgili düşünceleri ve ikinci şıkkın gerçekleşmesi durumunda takınacağı tutum olacaktır. Hatırlanacak olursa Irak savaşı öncesinde de BM denetçileri Irak'ta herhangi bir kitle imha silahına rastlamadıklarını söylemiş, ancak ABD bu raporu dikkate almayarak ülkeyi işgal etmiştir. Sonrasında ise raporda da belirtildiği gibi ülkede kitle imha silahlarına rastlamadıklarını ve bu konuda yanlışlıklarını açıklamışlardır. Benzer bir durumun İran konusunda yaşanmayacağını kimse garanti edemez. Zira İran örneğinde de asıl sorun nükleer program ve kitle imha silahları olmayıp, İran İslam rejiminin Batı ve ABD değerleriyle uyumluluk arz etmiyor olmasıdır. Dolayısıyla Avrupa Birliği Üçlüsü ve UAEA'nın tüm çabalarına rağmen krizin çözümü, süper güç ABD'nin bu konudaki niyetiyle oldukça yakından bağlantılıdır. Süper güç ABD bu sefer de ya zorlayıcı yöntemlerle olaya müdahale etmeye karar verecek, ya da ikinci alternatifini seçerek nükleer program ve diğer tüm sorunlar hakkında konuşmak için İran'la diyalog masasına oturacaktır. Krizin geldiği bu noktada, sorunun çözülmesi için uygun bir ortam ve gerekli uluslara-

rası araçlar hazır gibi görünmektedir. Ancak bu sürece yön verecek en önemli etken, hiç şüphesiz ABD'nin seçim ve politikaları olacaktır.

19. Krizin Seyrini Değiştiren 2007 ABD İstihbarat Raporu

Her ne kadar İran ve UAEA arasında sorunların çözümüne yönelik bir mutabakata varılmış olsa da yukarıda da anlatılmaya çalışıldığı gibi bu tarz gelişmelerin krizi olumlu etkileyebilmesi ABD politikalarıyla yakından ilgiliydi. Bahsi geçen mutabakatın belirli kesimleri rahatlatmasına rağmen ABD Hükümeti bu gelişmeyi ciddi bir işbirliği ve çözüm olarak görmemiş ve İran'ın bir an önce uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurmasını istemiştir. Bununla kalmayıp Başkan Bush ve Hükümet'in Neo-Con yetkilileri İran'ın uluslararası camiaya ciddi bir tehdit arz ettiğini bu nedenle bir an önce engellenmesi gerektiği yönündeki açıklamalarını arttırarak devam ettirmişlerdir. Bu vesileyle İran nükleer krizi son dönemde tırmanışa geçmiş ve tehlike çanları her zamankinden yüksek bir sesle çalmaya başlamıştır. Ekim ayında ABD Başkanı George W. Bush'un açıklamaları ise bu süreci daha da tırmandırmış ve İran hem Amerikan hem dünya kamuoyuna oldukça yakın ve halledilmesi elzem bir tehdit olarak gösterilmeye başlanmıştır. *"Üçüncü dünya savaşının çıkmasını istemiyorsanız, İran'ı nükleer bomba yapmak için gerekli olan bilgileri ele geçirmekten alıkoymalısınız"*²⁸⁷ sözleriyle üçüncü dünya savaşı tehdidinden bahseden Bush, uluslararası platformda belirli kaygıların oluşmasına sebebiyet vermiştir. Kısacası İran hakkında üçüncü Güvenlik Konseyi yaptırım kararını çıkarmayı hedefleyen Bush, İran'ı ciddi bir tehdit olarak gösterme ve olası bir savaş durumundan söz etme yoluyla istediği zemini yaratma yoluna gitmiştir.

Ancak İran'a yönelik üçüncü yaptırım kararının alınması hususunda bir araya gelen 5+1 grubu toplantısını takiben açıklanan 2007 ABD Ulusal İstihbarat Raporu, dünya gündeminde bomba etkisi yaratmıştır. ABD'deki 16 istihbarat teşkilatının raporlarına dayanılarak hazırlanan nihai raporda, İran'ın mevcut bir nükleer silah programı olmadığı sonucuna varılmıştır. Bu raporun en önemli özelliği, 2005 yılındaki istihbarat raporu ve 2005 yılından itibaren İran'ın nükleer silah programı olduğunu her fırsatta dile getiren Başkan Bush'un açıklamalarıyla çelişmesidir. Bu nedenle hem ABD içerisinde hem dünyada birçok eleştiriyi de beraberinde getirmiştir.

---

²⁸⁷ 'Bush'tan 3. Dünya Savaşı Uyarısı', NTVMSNBC, 18 Ekim 2007

Bazı CIA çalışanlarının açıklamasına göre; bahsi geçen rapor 2006 itibarıyla hazırlanmış ancak Ulusal İstihbarat Başkanı'nın kilit hususlarda belirli bir sonucu ortaya koyabilecek bir taslak istemesi üzerine raporun yayınlanma tarihi ertelenmiştir. İstihbarat ofisindeki bazı çalışanlar da raporun içerisinde Beyaz Saray'ın politikalarıyla çelişen ifadeler olduğundan kabul görmediğini ve muhalif görüşlerin bulunduğu bir raporun yayınlanmasının istenmediğini söylemişlerdir. Eski CIA görevlilerinden Philip Giraldi de benzer bir açıklama yaparak, Beyaz Saray'ın baskısı nedeniyle istihbarat analistlerinin tam üç kez bulgularını gözden geçirmeleri ve yeniden yazmaları gerektiğini söylemiştir. Giraldi'ye göre Beyaz Saray, İran Politikası'na kanıt niteliği taşıyabilecek bir rapor istemekteydi ancak tüm baskılara rağmen istihbarat uzmanları kanıtlarla desteklenmeyen görüşleri ortaya koymayı reddetmişlerdi²⁸⁸. Dolayısıyla Beyaz Saray kendi istediği sonuçları yansıtmayan raporun Kasım 2006'da yapılacak seçimler sonrasında açıklanmasına karar vermişti. Hatta Giraldi'ye göre; İran'ın nükleer silahlara ancak yıllar sonra erişebileceğini söyleyen Ulusal İstihbarat Başkanı John Negroponte, yönetimdeki Neo-Con'ları kızdırmış ve 2007 yılının başında yerine başka birinin getirilmesine neden olmuştur²⁸⁹.

Her ne kadar Beyaz Saray'ın göreve yeni başlayan Ulusal İstihbarat Başkanı Mike McConnell üzerinde daha fazla bir nüfuza sahip olduğu bilinse de, 2007 istihbarat raporu yine de Bush ve Cheney'nin politikalarını destekleyen nitelikte olmamıştır. Bu arada ortaya çıkan haberlere göre; Ağustos 2007'de McConnell, Başkan Bush'a İran nükleer silah programının durdurulmuş olabileceğini ve bu bilgilerin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini söylemiştir. Buna rağmen; kendisine konuyla ilgili bilgi verilen ancak ilerleyen zamanda daha detaylı bilgilendirileceği söylenen Başkan Bush, saldırgan retorikini daha da arttırarak devam ettirmiştir²⁹⁰. Öyle ki Ekim ayında yaptığı bir konuşmada üçüncü dünya savaşının önlenmesi gerektiğinden bahsetmiştir. Ağustos ayında kendisine İran nükleer silah programının durdurulmuş olabileceği ancak detayların titizlikle incelenmesi gerektiğinin söylenmesine rağmen bu bilgiyi dikkate almayarak İran'ı halen çok büyük bir tehdit olarak dünyaya lanse etmeye devam etmiştir.

2007 istihbarat raporu yayınlanıp İran'ın nükleer silah programının 2003 yılında durdurulduğu ve sonraki dönemde yeniden başlatılmadığı bilgisi ortaya çıkınca da başta demokratlar olmak üzere birçok ke-

²⁸⁸ Gareth Porter, 'Politics -- US: Cheney Tried to Stifle Dissident in Iran NIE', *IPS*, 4 Aralık 2007

²⁸⁹ *Ibid.*

²⁹⁰ Ed Henry, 'Bush told in August that Iran Nuke Program may be Suspended', *CNN*, 5 Aralık 2007

sim, bu rapora rağmen Başkanlarının neden ülkelerini olası bir savaş eşiğine getirebilecek açıklamalar yaptığını sorgulamaya başlamışlardır. Ancak raporla ilgili çoğunluğun rahatlamasına neden olan olumlu noktalar da mevcuttur. Hükümet beklentileriyle paralellik arz etmeyen bu raporun açıklanmış olması; Irak örneğinde yaşanan hatanın tekrarlanmadığını ve başka bir yanlış istihbarat raporuyla başka bir cephenin açılmayacağını habercisi olmuştur.

A. 2007 NIE²⁹¹ İstihbarat Raporunun İçeriği

Bahsi geçen istihbarat raporunun yüzlerce sayfadan oluşmasına rağmen, bu raporun özet bir versiyonu basına aktarılmıştır²⁹². Rapora göre; İran 2003 sonbaharında nükleer silah programını sonlandırmış ve o tarihten sonra bu yönde herhangi bir faaliyet yürütmemiştir. Kısacası bahsi geçen istihbarat raporu Irak Savaşı öncesinde yayınlanan istihbarat raporundan farklı olarak, UAEA'nın İran raporuyla paralellik göstermekteydi. Dünya gündeminde bomba etkisi yaratan NIE Raporu'nun neden bu kadar tartışmaya neden olduğunu anlayabilmek adına içeriği hakkında fikir sahibi olmakta fayda vardır. Bu nedenle raporun ortaya koyduğu önemli hususlar aşağıda kısaca sıralanmıştır²⁹³:

- İran'ın 2003 sonbaharı itibariyle nükleer silah programını durdurduğu ve bu yönde güçlü bir kanaatin oluştuğu, ancak İran'ın nükleer silah seçeneğini düşük ihtimalle de olsa rafta tutacağını düşünüldüğü,
- İran'ın programını durdurması ve Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'na (NPT) ek olan protokolü imzalamasının uluslararası baskılar neticesinde gerçekleştiği,
- Programın yıllar önce durdurulduğu ve 2007 sonuna gelinmesine rağmen nükleer silah programının yeniden başlatılmadığı,
- Mevcut durumda İran'ın nükleer silah üretme niyetinde olup olmadığının bilinmediği
- ABD'nin 2005 yılından itibaren var olan tahminlerinden farklı olarak, İran'ın nükleer silah programını durdurma hususundaki kararı almasının onun nükleer silah üretme konusunda daha az kararlı olduğunu göstermiş olduğu,

---

²⁹¹ *National Intelligence Estimate (Ulusal İstihbarat Tahminleri)*

²⁹² Raporun özet metni için bkz: *National Intelligence Council, Iran: Nuclear Intentions and Capabilities, National Intelligence Estimate, Kasım 2007*

²⁹³ *Ibid.*

- İran'ın yurtdışından nükleer silah veya nükleer silah yapımında kullanılan materyal temin ettiğinin söylenemeyeceği ve eğer nükleer silahlara sahip olmak istiyorsa bunun için gerekli olacak materyalleri içeride üretmesi gerektiği ve hâlihazırda böyle birşeyin söz konusu olmadığı,
- İran'ın uranyum zenginleştirme programını Ocak 2006'da yeniden başlatmasına rağmen nükleer silah programını tekrar başlatmadığı
- İran'ın nükleer silah üretimi için gerekli olan yüksek derecede uranyum zenginleştirme kapasitesine en iyi ihtimalle 2009 sonunda erişebileceği ancak bunun çok da olası olmadığı,
- İran'ın yüksek oranda uranyum zenginleştirme kapasitesine 2010-2015 yılları arasında erişebileceği,
- İran'ın nükleer silah programını süresiz olarak durdurma kararını devam ettirip ettirmeyeceğini söyleyebilecek kadar yeterli istihbaratın bulunmadığı,
- İran'ın 2003 tarihinde oluşan uluslararası baskı neticesinde neye mal olacağını gözetmeksizin silahlara koşmak yerine kar-maliyet hesabı yaparak nükleer silah programını durdurma kararı aldığı, bu nedenle tehdit ve fırsatlar kombinasyonu ile İran'ın nükleer programı hususunda ikna edilebileceğinin anlaşıldığı, ancak sunulacak fırsatların İran Hükümet'ince muteber sayılabilecek konulardan oluşması gerektiği (güvenlik, prestij, ve bölgesel nüfuz hususları gibi) nitekim bahsi geçen tehdit-fırsat kombinasyonunun nelerden oluşması gerektiğini saptamanın oldukça zor olduğu,
- İran yönetiminde ulusal güvenlik ve dış politika hedefleriyle nükleer silahlar arasında bağlantı kuran kişiler olabileceği ihtimalinden hareketle, İran'ı nükleer silah programından uzak durma hususunda ikna etmenin zor olacağı ve böyle bir kararın ancak İran siyasi karar alma mekanizmasında alınabileceği,
- İran'ın 2015 yılından önce nükleer silah için gerekli olan plütonyumu üretme veya yeniden işleme kapasitesine sahip olamayacağı,
- Son tahlilde, İran karar verdiği takdirde nükleer silah üretebilecek teknik, bilimsel ve endüstriyel kapasiteye sahip olduğundan bu süreci başlatabileceği ancak hâlihazırda böyle bir durumun söz konusu olmadığı raporda belirtilmiştir.

B. Mayıs 2005 İstihbarat Raporu ve Kasım 2007 istihbarat Rapor arasındaki temel farklılık

Son raporun bu kadar ses getirmesinin ardında yatan önemli nedenlerden biri de 2005 yılında hazırlanmış olan istihbarat raporuyla mevcut rapor arasında önemli bir farkın bulunmasıdır. 2005 raporu, İran'ın nükleer silah üretme hususunda kararlı olduğunu ve tüm uluslararası baskı ve zorunluluklara rağmen bundan vazgeçmeyeceğini söylemekteydi. Kısacası 2005 istihbarat raporuna göre İran'ın süre giden bir nükleer silah programı mevcuttu. Ancak 2007 raporu, önceki rapordan farklı olarak İran'ın nükleer silah programının 2003 yılında durdurulduğu ve yeniden başlatılmadığını söylemiştir.

2005 raporuna göre İran gelecek 5 yıl içerisinde nükleer silah sahibi olacaktı. 2007 raporu ise İran'ın en iyi ihtimalle 2009 sonuna doğru nükleer silah için gerekli yüksek derecede uranyum zenginleştirme teknolojisine sahip olabileceğini söylemiş, ancak nükleer silah için yeterli oranda uranyumu zenginleştirebilme kapasitesine sahip olmasının 2010-2015 zaman dilimi içerisinde olabileceğini ve bunun da 2013'dan önce çok da olası olmayacağını ileri sürmüştür.

C. ABD Hükümeti'nin Konuya İlişkin Açıklaması

Dönemin Beyaz Saray Ulusal Güvenlik Danışmanı Stephen Hadley Başkan Bush'un açıklamalarıyla çelişen istihbarat raporu hakkında yaptığı basın açıklamasında, raporun aslında Bush Yönetimi'nin başarısını ortaya koyduğunu anlatmaya ve bu raporun geçmişte İran'ın programından saptığını gösterdiğini anlatmaya çalışmıştır. ABD'nin İran nükleer programı hususundaki kaygılarında haklı olduğu ve bu kaygılar neticesinde oluşturduğu uluslararası baskıyla İran'ı nükleer silah programından caydırdıklarını ifade eden Hadley, Bush Hükümeti politikalarının işe yaradığını söylemeye çalışmıştır. NIE raporunun bahse konu krizin güç kullanmadan diplomatik yollarla çözülebileceğini gösterdiğini söyleyen Hadley, Bush Yönetimi'nin İran nükleer krizini diplomatik yollarla çözmeye çalıştığını söylemiş ancak Ağustos ayında rapordan haberdar edilen Başkan Bush'un Ekim ayı konuşmasında neden halen saldırgan bir retorik kullandığını açıklamada yetersiz kalmıştır²⁹⁴. Hadley; Başkan'ın konuşmalarının istihbarat ofisinin kendisine sağladığı bilgiler doğrultusunda yapıldığını ve Başkan'ın son rapordan geçen hafta haberdar edildiğini açıklamaya çalışmışsa da basın mensuplarını ikna edememiştir. Basın mensupları, Amerikan halkı ve

---

²⁹⁴ 'Hadley: Iran has no Nuclear Weapons program', *Press Briefing by National Security Advisor*, 4 Aralık 2007

Amerika müttefiklerinin ABD istihbaratının kredibilitesi hakkındaki kuşkularını perçinleyen bu durumu ve Başkan Bush'un izlediği yol haritasını sorgulamaya devam etmişlerdir.

ABD Başkanı Bush da bir basın toplantısı düzenleyerek raporu değerlendirmiş ve bu raporun, İran'ın nükleer niyetleri konusunda "uyarı olmaları" gerektiğini gösterdiğini söylemiştir. Bush, "Bu raporu bir uyarı sinyali olarak görüyorum. İran'ın nükleer programı vardı, programı durdurdular. Uyarı sinyali olmasının nedeni ise programı tekrar başlatabilecek olmalarıdır" sözleriyle kendi politikalarını haklı göstermeye çalışmıştır²⁹⁵.

D. İran'ın Tepkisi

İran yönetimi bir taraftan istihbarat raporunu kendisi adına kazanılmış bir diplomasi zaferi olarak nitelendirirken, diğer taraftan ABD'deki bazı duyarlı şahsiyetlerin İran hakkındaki yanlış yargılarını değiştirmeye karar verdiklerini ve mantıklı çözüm arayışında olduklarından dolayı memnuniyet duyduklarını ifade etmiştir²⁹⁶. İranlı yetkililer arasında kimileri bu raporun İran'ı aleni bir şekilde akladığını söylerken, kimileri de ABD'nin bunca zaman yaratmış olduğu yersiz imaj dolayısıyla İran'dan özür dilemesi gerektiğini iddia etmiştir.

Kimi yetkililer ise raporun iddia ettiği gibi İran'ın 2003 yılından önce nükleer silah programı olmadığını ve bahsi geçen raporun tuzak mahiyeti taşıdığını savunmuştur. İran Meclisi'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Komisyonu üyesi olan Heşmetullah Felahatpişe, İran nükleer programının askeri nitelik taşıyıp taşımadığına karar verecek merciinin UAEA olduğunu ve son UAEA raporunda da İran nükleer programının askeri amaçlı olmadığına kanaat getirildiğini, buna rağmen ABD'li yetkililerin halen askeri amaçlı nükleer programdan bahsettiklerini söylemiştir. "ABD'nin 2003 yılından önce nükleer silah programına sahip olduğumuzu ancak bu tarihten sonra bu programı durdurduğumuzu söyleyen raporunu hoşgörü ile kabul edersek, askeri amaçlı nükleer programa sahip olduğumuzu kabul etmiş olur ve bize hazırlamış oldukları stratejik tuzağa düşebiliriz" sözlerini kullanarak raporun bir nevi tuzak mahiyetinde olduğunu söylemiştir. Felahatpişe aynı zamanda, ABD başkanlık seçimlerinin yaklaştığını ve ülke içerisindeki muhalif grupların faaliyetlerini

²⁹⁵ "Bush: İran Hala Tehlikeli", *USAK Stratejik Gündem*, 5 Aralık 2007, <http://www.usakgundem.com/haber.php?id=15928> (Erişim Tarihi: 6 Aralık 2007)

²⁹⁶ "گزارش سازمان‌های جاسوسی آمریکا دستاوردی برای دیپلماسی هسته‌ای ایران است", (Amerikan İstihbarat Servislerinin Raporu İran'ın Nükleer Diplomasisi için Önemli Bir Kazanç Oldu), *Mehr News*, 4 Aralık 2007

arttırdıklarını ve bunun da seçim malzemelerinden biri olduğunu hatırlatmış ve İran'ın bu fırsattan en iyi şekilde yararlanması gerektiğini söylemiştir²⁹⁷. Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad ise İran'ın bu konuda bazı büyük güçlerin yasadışı baskılarına yıllardır samimiyetle tahammül ettiğini söyleyerek, ABD'nin İran'ın nükleer alandaki haklarını kabul etmekten başka çaresi olmadığını ifade etmiştir.

E. Uluslararası Platformdaki Tepkiler

Hiç şüphesiz böylesi bir raporun açıklanması uluslararası platformdaki tepkileri de beraberinde getirmiştir. Rapor sonrasında en aşırı tepkiyi veren ve rapora şüpheyile yaklaşan ülke İsrail olmuştur. Dönemin İsrail Savunma Bakanı Ehud Barak, İran'ın 2003 yılında durdurulmuş gibi görünen nükleer silah programını sonradan başlatmış olduğunu bildiklerini söyleyerek tepkisini ortaya koymuştur. Dönemin Stratejik İlişkiler Bakanı Avigor Lieberman ise İranlıların nükleer alandaki gelişmişliklerini ABD'den saklama hususunda çok başarılı olduklarını ve nükleer silah peşinde olmasalar bile Ahmedinejad hükümetinin yaptırımlara maruz kalması gerektiğini söylemiştir²⁹⁸.

UAEA Başkanı Muhammed El-Baradei ise *"İran'ın mevcut ve geçmişteki nükleer faaliyetleriyle ilgili açıklanması gereken noktalar hala bulunmaktadır. Ancak yine de elimizde şu an bir nükleer silah programı yürütüldüğüne ya da gizli tesisler bulunduğu dair hiçbir somut veri yoktur"* şeklinde konuşmuştur. El Baradei, Amerikan istihbarat raporunun İran krizinin yatışmasına ve İran'ın BM ile daha sıkı işbirliği yapmasına yardımcı olabileceğini de belirtmiştir²⁹⁹. Avrupa Birliği ise son istihbarat raporuna rağmen İran'a karşı uyguladığı *diyalog-baskı* yöntemine devam edeceğini ve İran uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurmadığı sürece yaptırım kararı görüşmelerinin sürdürüleceğini açıklamıştır.

İran hakkında ağırlaştırılmış ekonomik yaptırım kararı alınmasına başından itibaren karşı olan Rusya ve Çin ise bu istihbarat raporundan sonra koşulların değiştiğini ve durumun yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini söylemişlerdir. İran hakkında ekonomik yaptırım kararı alınması için herhangi bir aciliyet kalmadığını belirten Çin'in BM Daimi Temsilcisi Wang Guangya, bahsi geçen raporun, çıkarılması planlanan üçüncü yaptırım kararını etkilediğini söylemiştir. Dönemin Rus

---

²⁹⁷ گزارش جامعه اطلاعاتی امریکا یک دام استراتژیک است' (Stratejik Bir Tuzak Olan Amerikan İstihbarat Topluluğunun Raporu) *Mehr News*, 4 Aralık 2007

²⁹⁸ Gil Hoffman – Yaakov Katz – Herb Keiron, 'Unkonwn when Iran will have Nukes', *Jerusalem Post*, 4 Aralık 2007

²⁹⁹ 'ABD İstihbaratından Bush'u Zorlayan Rapor', *Deutsche-Welle*, 4 Aralık 2007

Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov ise, ABD'nin bahsettiği gibi 2003 yılından önce İran'ın nükleer silah programı yürüttüğüne dair herhangi bir bilgiye sahip olmadıklarını ve hâlihazırda bu yönde herhangi bir kanıt olmadığını ileri sürmüştür. Diğer taraftan alınması planlanan üçüncü Güvenlik Konseyi kararının yeni koşullar çerçevesinde yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini söylemiştir³⁰⁰.

F. Raporun Kısa Bir Değerlendirmesi

Bu raporla beraber Bush Hükümeti'nin hem içeride hem dışarıda ciddi tenkitlere maruz kaldığı söylenebilir. Amerikan kamuoyunda en çok sorgulanan husus ise önceden bu raporun genel çerçevesinden haberdar olan Başkan Bush'un neden hala İran'ı nükleer silahlara sahip olmaya çalışan bir tehdit olarak göstermeye çalıştığı olmuştur. Bu durum Başkan Bush ve yakınındaki karar alıcıların güvenilirliğini hiç şüphesiz zedelemiş ve Irak örneğini yeniden akıllara getirmiştir. Bahsi geçen raporu, yaklaşmakta olan Başkanlık seçimi dolayısıyla önemli bir iç siyaset malzemesi olarak değerlendirmek mümkündür. Diğer taraftan bu raporla şahinlerin elini zayıflatmış ve demokratların elini güçlendirmiştir.

Memnuniyet verici olan en önemli husus ise Irak örneğinde yapılan hatadan ders alınmış olmasıdır. Irak işgalinden önce yanlış istihbarat bilgileriyle ülkeye giren Bush Yönetimi, Irak'ta kitle imha silahları bulunmadığına dair hazırlanan UAEA raporlarını yok saymış ve yanlış istihbarat raporlarıyla ülkeye girmiştir. Irak savaşı sonrasında ise istihbarat bilgilerinin yanlış olduğunu söylemek ve özür dilemek durumunda kalmıştır. Ancak birinci girişimin dumanı henüz tütmeye devam ederken, ikinci defa aynı sürecin tekrarlanması ABD kamuoyunun kabul edebileceği bir durum olmayacaktır. Bu nedenle yeni istihbarat raporunun son çıkan UAEA raporuyla paralellik arz etmesi memnuniyet vericidir.

2005 yılından itibaren İran'ın nükleer silah üretmeye çalıştığını iddia eden Bush Yönetimi'nin İran'a bu nedenle olası bir askeri müdahalede bulunabilmesi için meşru bir zeminin kalmamış olması ise raporun en önemli etkisi olarak ileri sürülebilir. Dolayısıyla başka bir neden bulunmadığı takdirde, nükleer programı nedeniyle İran'a olası bir askeri harekât düzenlenmesi seçeneğinin masadan kalktığını söylemek mümkündür. Yine de Güvenlik Konseyi'nin kararına riayet etmediği gerek-

³⁰⁰ 'روسیه: سندی علیه ایران وجود ندارد' (Rusya: İran'ın Aleyhinde Herhangi Bir Belge Yok), *Aftab*, 5 Aralık 2007, 'مدرکی درباره نظامی بودن برنامه هسته ای ایران وجود ندارد' (İran'ın Nükleer Programının Askeri Amaçlı Olduğuna Dair Herhangi Bir Kanıt Yok), *Mehr News*, 5 Aralık 2007

çesiyle İran'a yönelik ağırlaştırılmış ekonomik yaptırım kararı alınması halen söz konusu iken son gelişmeler neticesinde Çin ve Rusya'nın bu husustaki çekincelerinin de güçlendiğini hatırlatmak gerekir.

Diğer taraftan NIE raporunun 2003 yılında durdurulan bir nükleer silah programından bahsetmesi, aslında İran'ın gizli bir program yürüttüğü ancak uluslararası baskılar neticesinde bu programına son verdiği anlamına gelmektedir. Bu husus Bush Yönetimi tarafından kanıt olarak kullanılarak İran üzerinde baskı yaratmaya devam etmek için bir gerekçe niteliğinde olacaktır. Kısacası Bush yönetimi, var olmayan nükleer silah programı üzerinde ısrar ederek durumu kızıştırdığını unutturmak maksadıyla, "gördüğünüz gibi biz haklıydık, nükleer silah programı vardı ancak durduruldu, tekrar başlamayacağını nerden bilebiliriz" savı üzerinde duracaktır. Dolayısıyla bundan sonraki aşamada İran nükleer krizinde aydınlatılması gereken husus 2003 öncesi nükleer faaliyetlerin mahiyeti olacaktır. İran'ın 2003 yılı öncesinde nükleer silah programına sahip olup olmadığı tam ve şeffaf bir işbirliği ile saptanabilecektir. Nitekim mevcut tabloda İran ve UAEA arasında devam eden bir işbirliği sözkonusu ve başlıklar halinde İran'ın geçmiş ve mevcut nükleer programının karanlıkta kalmış yönleri açıklanmaya çalışmaktadır. Şu aşamaya kadar sorunlu başlıklardan biri açığa kavuşturulmuş ve diğer başlığa geçilmiş durumdadır. Kaygı uyandıran faaliyetlerin açıklanmasına ilişkin bu işbirliği tamamlandığında ve UAEA raporunu verdiğinde işler biraz daha daha kolaylaşacaktır. Bunun için İran'ın gerekli işbirliğini yapması ve şeffaflığı sağlaması gerekecektir. İran'ın geleceğe yönelik nükleer programı hususunda somut teminatlar verebilmesi de güçlendirilmiş bir koruma rejimi ile mümkündür ki bu da Ek Protokol'ün meclis onayından geçirilmesi anlamına gelmektedir. Ancak İran'ın bu ödünü vermesi için zorlayıcı tedbirlerin ve dayatmaların rafa kalkması gerekecek gibi gözüküyor.

Kısacası kırmızı alarm durumu ortadan kalktığına göre, sorunun normal yollardan çözümlenmesi için yeterli zaman ve zeminin olduğu anlaşılmaktadır. Ancak öncelikle asıl tarafların (ABD ve İran) aynı masada buluşması ve konuyu siyasi mihverden çıkartarak teknik düzlemde tartışmaya başlaması gerekecektir. Kaldı ki bu rapor sonrasında birçok istihbarat ve savunma uzmanı durumun artık değiştiğini ve İran'ın nükleer silahlara sahip olma hırsının kontrol altına alınması isteniyorsa, bu ülkeyi izole etme tehdidiyle karşı karşıya bırakmak yerine uluslararası toplumla entegre edecek bir politika izlenmesi gerektiğini söylemiştir³⁰¹.

---

³⁰¹ Bryan Bender – Farah Stockman 'US Finds no Iran Bomb Program: Nuclear Effort Ended in 2003, Report Says', *The Boston Globe*, 4 Aralık 2007

Dolayısıyla İran nükleer krizinin çözümlenebilmesi için istihbarat raporunun da belirttiği üzere, diplomatik süreç yeterli olacaktır. Fırsatlar ve yaptırımlar kombinasyonu bu kriz çözülebilecektir. Ancak doğru kombinasyonun tespit edilmesi ve İran için muteber sayılabilecek imtiyazların belirlenmesi gerekecektir. Bunun için ise ABD ve İran arasında doğrudan diyalog sürecinin başlaması gerekli gibi görünmektedir. Madem İran'ın nükleer silah programı vardı ve bu programı durdurdu, madem artık yakın bir tehdit söz konusu değil, o zaman İran'la nükleer kriz hususundaki ön şartta daha fazla direnmenin de bir anlamı kalmamış gibi görünmektedir. İran'a "uranyum zenginleştirme programını durdur sonra görüşelim" diyen Bush Yönetimi'nin bu gelişmeler sonrasında ve kendi ülkesindeki baskılar sonucunda nasıl bir tavır takınacağı ise merak konusudur. Zira rapor sonrasında bazı demokrat senatörler geçmiş dönemde Başkan Reagan'ın Sovyetler birliği ile yaptığına benzer bir yakınlaşma yöntemi seçilebileceğini bile ileri sürmüşlerdir. Dolayısıyla İran'la er ya da geç müzakereler başlayacak gibi görünmektedir. Bu sonraki yönetim döneminde de gerçekleşebilir ancak Bush Hükümeti en azından kendi dönemi bitmeden bu adımı atmaya karar verebilirse oluşmuş olan siyasi güvensizliği bir nebze de olsa tamir edebilme şansına sahip olacaktır.

20. UAEA'nın 15 Kasım 2007 Tarihli Raporu

Yukarıda anlatılan önemli gelişmeye rağmen İran nükleer kriz sürecinde savaş söylemleri hafiflemiş olabilir ancak gerek İngiltere ve ABD'nin Güvenlik Konseyi'nden daha ağır yaptırım kararı çıkartma çabaları, gerek Fransa'nın ABD ve İngiltere safında yer alma kararı, gerekse Rusya'nın bu krizde daha belirgin bir role sahip olma hususundaki tutum ve politikası, gergin bir ortamın ortaya çıkmasına vesile olmuştur.

ABD, İngiltere ve Fransa, İran'a karşı daha sert ve etkili adımlar için hazırlanıyorlardı ve Kasım ortasında yayınlanacak olan Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) raporunu beklemekteydiler. Güvenlik Konseyi'nden üçüncü yaptırım kararını çıkarttırmaya çalışan bu grubun çabaları, Ağustos ortasında İran ve IAEA arasında mutabakata varılan ve daha önce ayrıntılı olan anlatılmış olan anlaşma dolayısıyla sonuçsuz kalmıştır. Bu anlaşmaya göre İran, geçmiş ve mevcut nükleer programının ihtilaflı konularına ilişkin istenilen bilgileri Ajans'a sağlayacak ve konunun çözümlenmesine yardımcı olacaktı. Bu anlaşma sonrasında 5+1 Grubu üyelerinden olan Çin ve Rusya, bu sürecin sonunu beklemek gerektiğini, İran'ın hâlihazırda Ajans'la işbirliği yaptığını ve yaptırım kararına gerek olmadığını söylemişlerdir. Gerçi Avrupa Birliği

ülkeleri arasında da bu görüşü paylaşanlar vardı. Almanya da her ne kadar prensipte ABD ile aynı fikirde olduğunu söylemiş olsa da, İran'la yoğun ticaret hacmi nedeniyle Güvenlik Konseyi'nden çıkacak bir ekonomik yaptırım kararının mümkün olan son seçenekler arasında olmasını umut ettiği izlenimini vermekteydi.

Bu arada İran ve UAEA arasındaki zaman çizelgesi ve çalışma planı hazırlanmış ve çalışmalar yürütülmekteydi. İran da ihtilaflı konular arasında olan P1 - P2 santrifüjleri konusunda, Ajans'ın kendisinden istediği dökümanları tedarik etmiş ve ilgili tesislerin denetlenmesi ve ilgili kişilerle görüşülmesini sağlamıştır. Sonrasında da, Ajans'ın 2005 tarihinden beri istediği ve karaborsadan alındığı söylenen santrifüj çizimlerini de tedarik etmiştir. Bu aşamadan sonra Ajans, İran'ın açıklamaları ile eldeki bulguların örtüştüğü ve konunun çözüldüğünü açıklamıştır.

15 Kasım 2007 tarihinde de UAEA kendisinden beklenen raporu açıklamıştır³⁰². Yayınlanan raporunda UAEA, İran'ın programında şeffaflık sağlama konusunda önemli adımlar attığını, Ajans'la tam bir işbirliği içerisinde olduğunu, sorulan sorulara gerektiği şekilde yanıtlar verdiğini belirtmiştir. Ayrıca Ajans'ın, İran'ın deklere ettiği tüm nükleer materyaller ve faaliyetleri hususunda herhangi bir sapma olmadığını söyleyebilecek konumda olduğunu da söylemiştir. Ancak daha fazla şeffaflık sağlanmasına ihtiyaç olduğunu da rapora eklemiştir³⁰³.

Rapor aynı zamanda, İran'ın 3000 santrifüjle faaliyetlerine devam ettiği ve bir yıl içerisinde nükleer yakıt üretebilme kapasitesine sahip olacağına da vurgu yapmıştır. İsminin açıklanmasını istemeyen bir UAEA uzmanı İran'ın mevcut tesisatlarıyla tam kapasite çalışması durumunda 1-1,5 yıl içerisinde nükleer silah için gerekli yakıt üretebileceğini ancak UAEA denetimi altındayken bunu yapmasının olanaklı olmayacağını söylemiştir.

İngiltere ve ABD, UAEA'nın bu raporunu yetersiz bulmuş ve konuya tepkiyle yaklaşmışlardır. Bu ülkelerin yetkili makamları, İran'ın nükleer programı hususundaki bazı alanlarında halen yeterli bilgileri sağlamadığını ve dolayısıyla kaygı unsuru içeren noktaları bertaraf etmediğini, bu nedenle konuya ilişkin daha etkili adımlar atılması gerektiğini savunmuşlardır³⁰⁴. Üzerinde durdukları en etkili adım da Güven-

---

³⁰² International Atomic Energy Agency, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolutions 1737 (2006) and 1747 (2007) in the Islamic Republic of Iran', *Report by Director General*, GOV/2007/58-15 Kasım 2007

³⁰³ *Ibid.*

³⁰⁴ 'Iran Could Build Atom Bomb within One Year, Says Nuclear Watchdog', *The Times*, 16 Kasım 2007

lik Konseyi'nden çıkarılması planlanan ağırlaştırılmış yaptırım kararı olmuştur.

İran Hükümeti ise raporu olumlu değerlendirerek, bu raporla beraber İran'ın askeri amaçlı nükleer faaliyetler yürütmediğinin ve programında herhangi bir sapma olmadığının ispatlandığını söylemiştir³⁰⁵. Nükleer programın yeni baş müzakerecisi Saeed Jalili de, raporla beraber İran'ın nükleer programının barışçıl nitelikte olduğunun kanıtlandığını ancak bunun ABD'ye yetmeyeceğini söyleyerek tepkisini ortaya koymuştur. Bunun haricinde İran'da Ajans raporunu tenkit edenlere rastlamak da mümkündür. Halen uranyum zenginleştirmeye ilişkin faaliyetlerin durdurulması gerektiğine işaret etmesi nedeniyle raporu eleştirenler yine de raporun olumlu olduğu gerçeğini göz ardı etmemişlerdir. Diğer taraftan nükleer kriz müzakerelerinin ciddiye alınması gerektiğine vurgu yapanlar da olmuştur. Ajans'la yapıcı müzakereler yürütülmesi gerektiğini savunanlar, Güvenlik Konseyi'nden üçüncü bir yaptırım kararının çıkmasına meydan verilmemesi gerektiğinin altını çizmişlerdir. Nükleer enerji hakkını savunurken, bu hakkın beraberinde yüklü maliyetleri de getirmemesine dikkat edilmesi gerektiğini ve İran halkının böyle bir bedel ödememesi gerektiğine dikkat çekmişlerdir.

ABD'ye göre; İran köşeye sıkıştırıldığında sadece yüzeysel ödünler vermiş ve hâlihazırda Ajans'la yaptığı işbirliğinde de belirli konularda kısmi cevaplar vermekten öteye gitmemiştir. ABD, İran'ın bu kısmi yanıtlarla herkesin dikkatini farklı bir yöne kaydırmaya çalıştığını ve bu durumun Ajans'ın olayın içyüzünü kavrayabilme yeteneğini kısıtladığını düşünmekteydi³⁰⁶.

İngiltere de İran'ın tam işbirliği yapması, gerekli şeffaflığı sağlaması ve ihtilaflı konular hususundaki tüm kaygıları gidermesi gerektiğini, aksi takdirde Güvenlik Konseyi'nden çıkacak ciddi bir ekonomik yaptırımla karşı karşıya olacağını söylemiştir. İngiltere Başbakanı Gordon Brown, İran'ın nükleer programını durdurmaya yönelik bir kampanya başlatacağını ilan etmiş ve BM kararlarına riayetsizlik etmeye devam etmesi halinde İran'daki petrol ve doğalgaz yatırımlarına yönelik yaptırımlar uygulanması çağrısında bulunmuştur³⁰⁷.

Diğer taraftan İngiltere, Fransa ve ABD, UAEA raporu yayınlanmadan önce 10 sayfalık bir çalışma raporu hazırlamışlar. Bu çalışma rapo-

³⁰⁵ 'Iran Says IAEA Report Proves the Peaceful Nature of its Nuclear program', *China View*, 16 Kasım 2007

³⁰⁶ Elaine Sciolino - William J. Broad, 'Report Raises New Doubts on Iranian Nuclear Program', *New York Times*, 16 Kasım 2007

³⁰⁷ Julian Borger, 'Decision Time for US over Iran Threat', *The Guardian*, 16 Kasım 2007

runda İran'ın uranyum zenginleştirme programına ilişkin sorulara yer verilmiş ve Ajans raporunun bu soruları yanıtlayabilecek nitelikte olmayacağı ve bu durumun üçüncü yaptırım kararına zemin hazırlayacağı ifade edilmiştir. Üç ülkenin gizli dökümanlarından meydana gelen bu rapor aynı zamanda UAEA Genel Kurul üyesi olan 35 ülkeye de gönderilmiştir. Raporda yer alan soruların bazılarının gizlilik ilkesi dolayısıyla UAEA'nın hâlihazırda cevaplayabileceği tarzda sorular olmadığı söylenmekteydi. Örneğin; Fransa İran'a uranyum zenginleştirme programı için gerekli olan santrifüj ve materyalleri sağlayan karaborsa ağını ve iki taraf arasındaki iletişim kronolojisini merak etmiş ve Ajans'ın İran'a yönelttiği soruları ve İran'ın yanıtlarını öğrenmek istemiştir. İngiltere, İran uranyum zenginleştirme programının geçmişi ve içeriği hakkında daha önceden UAEA ve İran arasında mevcut olan uyuşmazlığı hatırlatarak, nasıl oluyor da her şeyin bir anda çözüldüğünü merak etmiş ve Ajans'ın bu hususta kaygısız ve güvenli olmasını sağlayacak açıklamaların neler olduğunu sormuştur. ABD, tüm tesislere, materyallere ve kişilere erişimin sağlanmasını ve Ajans'la her konuda tam işbirliği güvencesi verilmesini istemiştir³⁰⁸.

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere, ABD, İngiltere ve Fransa, UAEA - İran işbirliğini yeterli bulmamış ve İran'ın durumu kurtarmak adına kısmi ve yüzeysel cevaplar verdiği görüşünde karar kılmışlardır. Daha da önemlisi Ajans'ın bu duruma kanarak programın gerçek yüzünü görmekten uzaklaştığını düşünmüşlerdir.

Aslında son zamanlarda İran'ın daha yapıcı işbirliği yapmaya karar vermesi ile krizin çözülebileceği havası oluşmuştu ancak bu işbirliğinin ABD'yi tatmin etmeyeceği de bilinmekteydi. Daha doğrusu nereden geldiği ve nasıl geliştirildiği merak konusu olan çalışmalara ilişkin belgelerin tedarik edilmeye başlanması ve İran'ın ihtilaflı konulara ilişkin soruları yanıtlama çabaları, üçüncü Güvenlik Konseyi yaptırım kararını geciktirmiş ve bu karara karşı olan Çin ve Rusya'ya haklı bir gerekçe sunmuştur. Ancak konu salt İran'ın nükleer krizi meselesi olmadığından durumun şekli biraz daha farklı olmuştur. Buradaki amaç hem İran'ın nükleer programını (daha ziyade uranyum zenginleştirme faaliyetlerini sürdürmesini engellemek) kısıtlamak hem de İran rejimini çevreleme politikasıyla zayıflatmaktan ibarettir.

Irak örneğinden sonra ABD şer ekseni ülkelerinden bir diğeri olan İran hususunda benzer bir senaryodan yola çıkmış gibi görünse de bu sefer farklı bir yöntem kullanma yoluna gitmiştir. İran'ı çevreleme ve

³⁰⁸ 'US, Britain, France Asking Tough Questions about Iran's Nuclear Activities', *International Herald Tribune*, 14 November 2007

izole etme politikasına yoğunlaşmış ve nükleer kriz de bu politikanın merkezine oturtulmuş meşru bir gerekçe olmuştur. Ancak İran'ın izlediği politika dolayısıyla ABD'nin planları istediği kadar hızlı ilerleyememiştir. Yaklaşık 6 yıldır süren bu krizde İran meşhur diplomasisini yürütmüş ve ABD ile müttefikleri de bu nedenden dolayı planlarını gecikmeli olarak hayata geçirebilmişlerdir. Çünkü çoğu zaman İran; krizin tam kızışma aşamasına geçtiği noktada yaptığı manevralarla durumu kendi lehine çevirebilmiştir. Yine de bu strateji ve diplomasi oyunu, önceki dönemde aleyhine Güvenlik Konseyi'nden iki yaptırım kararının çıkmasına ve üçüncüsünün de onaylanmasına mani olamamıştır.

21. 22 Ocak 2008 Tarihli Berlin Toplantısı

UAEA raporunu takiben sürdürülen çabalar neticesinde 5+1 Grubu ülkeleri, 24 Ocak 2008 tarihinde Berlin'de yaptıkları toplantı sonucunda İran'a uygulanması planlanan üçüncü yaptırım kararının taslağı üzerinde fikir birliğine varmışlardır. Ancak Fransa ve İngiltere taslak kararı Güvenlik Konseyi'nin nihai onayına sunana kadar kararın içeriği hakkında herhangi bir bilgi verilmeyeceğini açıklamışlardır. Bu toplantıyla ilgili yapılan açıklamalardan biri ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Gonzalo Gallegos'un; 5+1 Grubu'nun, bu karar üzerinde uzlaşarak İran'a uygulanacak iki aşamalı strateji konusundaki taahhütlerini yeniledikleri yönündeki bilgisi olmuştur. Bu stratejiye göre; İran'a uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurması karşılığında ekonomik ayrıcalıklar verilecek ya da İran kendisine uygulanacak diğer BM yaptırımlarını sineye çekmeyi kabul edecekti. ABD'ye göre bu karar, İran'a Güvenlik Konseyi'nde oluşan uzlaşma zeminini bozamayacakları ve dünya güçleri arasında fikir ayrılığı yaratamayacakları mesajı vermesi açısından önem arz etmekteydi³⁰⁹. Ancak farklı görüşü paylaşan ABD yetkilileri de vardı. ABD'nin BM nezdindeki eski daimi temsilcisi John Bolton, son ABD istihbarat raporuyla birlikte ABD'nin İran'a yönelik olası bir askeri harekât ihtimalinin yok denecek kadar az seviyede olduğunu ve üçüncü bir yaptırım kararı çıkması durumunda da bu kararın diğer iki yaptırım kararından daha zayıf olacağını düşündüğünü söylemiştir. Bolton'a göre diplomasi ve yaptırımlar aracılığıyla uygulanmaya çalışılan baskılarla mevcut İran politikasını değiştirmek bir hayli zordu.

İran'a yönelik ekonomik yaptırımlar konusunda başından beri gönülsüz davranan Rusya ise Berlin Toplantısı sonrasında, bahsi geçen

³⁰⁹ 'UN Security Council Outlines Iran Nuclear Sanctions', *ABC News*, 23 Ocak 2008

taslak kararın yeni yaptırımlar içermediğini sadece İran üzerinde baskı yaratabilecek bir takım tedbir ve önlemler belirlediğini açıklamıştır³¹⁰. Bu kararla birlikte İran'ı etkilemesi beklenen ek önlemler alınacağını ancak bunların yeni ve katı yaptırımlar olmayacağı; bu önlemlerle birlikte tüm ülkelerin İran'la geliştirecekleri çeşitli ilişki modellerinde silahsızlanma rejiminin ihlal edilmemesine dikkat edeceği ifade edilmiştir. Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov; tartışılan taslak metinde UAEA'nın şüpheli hususları aydınlatma konusunda sağladığı gelişmelerin fazlasıyla takdir edildiğini de söylemiştir. Lavrov aynı zamanda; İran'ın da iki üç hafta içerisinde kalan sorunları çözmek adına güvenceler vermeye hazır olduğunu da sözlerine eklemiştir³¹¹.

Almanya Dışişleri Bakanı Frank Walter Steinmeier de toplantı sonucundan memnun olduklarını zira bu sayede nükleer faaliyetlerinden geri adım atmayan Tahran'a karşı uluslararası toplumun tek ses olabileceği mesajının verilebildiğini söylemiştir. Steinmeier'a göre; toplantının yapılmış olması İran'ın nükleer programıyla ilgili kaygıların sürdüğünün kanıtıydı. Steinmeier Berlin toplantısı öncesinde *'Amerikan gizli istihbarat raporlarında yer alan İran'la ilgili olumsuz kayıtlar, ülkenin 2003 yılına kadar nükleer silah teknolojisine ulaşma çabasında olduğu yönündedir. Bu yüzden toplantımız Tahran'ın bundan sonra hangi doğrultuda ilerleyeceğinin cevabını bulmak açısından önemli ve doğru bir adımdır'* açıklamasını yapmıştır³¹².

Diğer taraftan İran her ne kadar Berlin toplantısı sonucunda bir uzlaşma zemini sağlanmasına kızsda da söz verdiği gibi bir ay içerisinde muallâkta kalan konulara ilişkin bilgileri tedarik edeceğini söylemiştir. Berlin toplantısının ardından İran'a giden UAEA ekibine yeni AR-GE tesislerinin kapılarını açan İran, en azından ilk hamlede sözünde durduğu imajını vermiştir. UAEA yetkilileri İran'ın bu tesislere girişe izin vermelerini, Ek Protokol hükümlerinin de facto olarak uygulanması şeklinde yorumlarken, yine de tam bir sonuç elde edebilmeleri için bu tesislere düzenli giriş hakkının kendilerine sağlanması gerektiğini söylemişlerdir³¹³. Denetçiler krizde çok hassas bir aşamada olduklarını hatırlatarak, olası bir yaptırım kararının UAEA ile işbirliği konusunda gönülsüz olan muhafazakârların elini güçlendirebileceğini ve İran'ı işbirliği yapma fikrinden caydırma ihtimali olabileceğini ifade etmiş ve bu konudaki kaygılarını dile getirmişlerdir.

---

³¹⁰ 'Russia Says New Iran Resolution Not Punitive', VOA, 23 Ocak 2008

³¹¹ 'Iran Ready to Clarify Outstanding Issues of Its Nuclear program - Lavrov', Interfax, 23 Ocak 2008

³¹² 'Berlin'de İran Nükleer Görüşmeleri', Deutsche-Welle, 23 Ocak 2008

³¹³ 'Exclusive: IAEA Makes 1st Visit to Iran Centrifuge Site', Reuters, 24 Ocak 2008

Yine de Batılı yetkililerin İran konusundaki güvensizlik durumu devam etmekte ve her ne kadar İran iki üç hafta içerisinde gerekli tüm yanıtları sunacağını söylemiş olsa da Batı bloğunu tatmin edecek tek somut güvencenin uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin durdurulması olacağı bilinmekteydi. Hatta İran'ın mevcut konjonktürde UAEA ile yaptığı işbirliğini üçüncü bir yaptırım kararını önlemek adına gerçekleştirdiğini düşünenlerin sayısı da bir hayli fazlaydı. Dolayısıyla üçüncü yaptırım kararı taslağında uzlaşa sağlanmasının nedeni, İran'ın söz verdiği gibi istenilen yanıtları vermemesi durumunda kararın onaylanması ve diğer baskı yöntemlerinin hazırda tutulması şeklinde yorumlanabilir.

Kısacası Batı bloğunun, özellikle son ABD istihbarat raporu sonrasında İran'ın acil bir tehlike arz etmediğini anladığı ancak ileriye yönelik herhangi bir sapmayı önleme çabasında olduğu görülmüştür. Bahsi geçen üçüncü Güvenlik Konseyi karar taslağı yeni yaptırımlar öngörmemiş olsa da bu girişim, daha önce alınan yaptırımların daha etkin bir şekilde uygulanması yoluyla İran üzerindeki baskıların devam ettirilmesi mantığına dayandırılabilir. Gerçi başından beri yaptırım kararına karşı olan ve ABD istihbarat raporu sonrasında elleri güçlenen Rusya ve Çin'e rağmen daha ağır bir kararın çıkartılması da pek kolay olmayacaktı. Bu nedenle mevcut karar taslağında, ABD'nin istediği gibi sert mali yaptırımlar yerine İran'ın mali ve askeri kurumlarının sıkı gözetim altında tutulmasına olanak tanıyan hükümlere yer verildiği tahmin edilmekteydi. İlgili haberlere göre karar taslağı; İran'a ihracat kredilerinin sınırlandırılması ve İranlıların nükleer faaliyetlerle ilgili finansal faaliyetlerinin sınırlandırılmasını öngörmekteydi.

22. UAEA'nın 22 Şubat 2008 Tarihli Raporu

UAEA Başkanı'nın 11 ve 12 Ocak tarihlerinde Tahran'da yaptığı üst düzey görüşmeler sonucunda İranlı yetkililer Ağustos 2007 tarihinde Ajans'la anlaşmaya vardıkları çalışma planını hızlandırmayı kabul etmiş ve bu amaçtan hareketle Ajans'ın yönelttiği sorulara daha seri bir şekilde yanıt verme hususunda mutabık kalmışlardır. Bu ziyareti takip eden bir ay içerisinde de Ajans sorularını yöneltmiş, İran'dan sunulduğu kadarıyla yanıt ve belgelerini almış ve 22 Şubat 2008 tarihinde raporunu yayınlamıştır³¹⁴.

³¹⁴ International Atomic Energy Agency, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolutions 1737 (2006) and 1747 (2007) in the Islamic Republic of Iran', *Report by Director General*, GOV/2008/4-22 February 2008

UAEA bu raporunda İran'ın belirlenen çalışma planı içerisindeki tüm sorulara -var olduğu iddia edilen şüpheli konular hariç- yanıt verdiğini ve gerekli giriş izinlerini sağladığını belirtmiştir³¹⁵. Şüpheli çalışmalarda bulunduğu düşünülen kişilerle doğrudan görüşmeler ayarlanmamış olsa bile Ajans'ın bu husustaki bazı sorularına da yazılı olarak yanıtlar verildiği söylenmiştir. Kısacası Ajans şüpheli hususlar hariç, çalışma planı dâhilindeki tüm konuları inceleyebilme ve doğruluğunu tespit edebilme durumunda olduğunu beyan etmiştir³¹⁶.

Son olarak da önceki BM Güvenlik Konseyi kararlarına rağmen İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini devam ettirdiğini ve mevcut nükleer programına ilişkin güven inşa etmeye devam etmesi gerektiğini, deklere edilmemiş nükleer faaliyetlere ilişkin ise Ajans'a daha fazla yardımcı olarak şeffaflık sağlaması gerektiğini yinelemiştir³¹⁷.

23. 1803 Sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararı

Yukarıda da anlatıldığı üzere kriz süresince Güvenlik Konseyi'nde alınan iki yaptırım kararı, İran'dan zenginleştirme faaliyetlerini askıya almasını istemiş ve İran bu kararları tanımadığını söyleyerek bu taleplere riayet etmemiştir. Bu nedenden dolayı, Kasım 2007 tarihli NIE Raporu ile birlikte kırmızı alarm durumunun sona ermiş olmasına rağmen, üçüncü bir yaptırım kararı üzerinde mutabakatın sağlanabileceği düşünülmekteydi ve bu sürpriz bir gelişme olmayacaktı. Dolayısıyla Berlin Toplantısı'nda üzerinde uzlaşmaya varılan üçüncü taslak karar hususunda Libya, Güney Afrika, Vietnam ve Endonezya'nın bir takım çekincelerine rağmen sonunda mutabakat sağlanabilmiş ve 3 Mart 2008 tarihinde İran'a karşı üçüncü yaptırım kararı da onaylanmıştır.

Bu yaptırım kararı İran'ın Güvenlik Konseyi'ne meydan okumasına karşı bir reaksiyon olarak değerlendirilebilir. Krizin bir neticeye varmasından önce İran'ın her geçen gün gelişerek devam eden faaliyetlerini sınırlamak maksadıyla uluslararası camianın attığı bu adım, uluslararası topluluğun ortak düşünceye sahip olduğunu gösterme gayesi şeklinde de açıklanabilir.

---

³¹⁵ *Ibid.*, s. 9

³¹⁶ *Ibid.*

³¹⁷ *Ibid.*, s.10

A. Kararın Kapsamı³¹⁸

İngiltere ve Fransa'nın hazırladığı ve Güvenlik Konseyi üyelerinin onayladıkları bu üçüncü karar, önlemlerin listesini genişletmiş ve İran'a zenginleştirme faaliyetlerini durdurması için üç ay süre tanımıştır. Bu karar; İran'daki nükleer ve füze çalışmalarına dâhil olmuş isimlere yönelik seyahat engelini düzenlerken, malvarlıklarının dondurulacağı belirli özel ve tüzel kişilerin listesini de genişletmiştir. İran'dan gelen veya İran'a giden şüpheli malların sevkiyatlarının teftiş edilmesi çağrısında bulunan karar, İran'la yapılacak yeni kamu destekli taahhütler konusunda bilinçli / dikkatli olunması uyarısında da bulunmuştur. Karar aynı zamanda, başta Bank Melli ve Bank Saderat olmak üzerinde İran menşeli tüm bankaların ve bu bankaların yurtdışındaki şubeleriyle ilişkilerde dikkatli olunmasında da ısrarcı olmuştur. Karar ilgili önlemleri listeledikten sonra, İran'a verilen 90 günlük süre sonunda İran'ın karara uymaması halinde 41. madde 7. başlık altında yeni bir yaptırım kararı düzenleme yoluna gidileceğinin de altını çizmiştir.

Güvenlik Konseyi İran'a yönelik ilk yaptırım kararında; tüm ülkelere nükleer ve füze programıyla ilgili olabilecek tüm materyallerin İran'a satışını durdurmalarını istemişti. Bunun yanısıra 10 şirket ile 12 kişinin malvarlıklarını dondurmalarını da istemişti. Bu karar sonrasında İran, uranyum zenginleştirme faaliyetlerini geliştirmeye devam edince ikinci yaptırım kararını da almış ve bu kararında; İran'a yönelik silah ihracatını yasaklamış ve malvarlıkları bloke edilen isimlere 28 yeni isim daha eklemiştir. Üçüncü ve son yaptırım kararında da ilk defa hem sivil hem askeri amaçla kullanılabilen mallardan bahsedilmiş olmasına rağmen (şüpheli malların sevkiyatında denetimlerin yapılması), İran'ın diğer devletlerle ikili ticaretini engelleyebilecek bir düzenlemeye yer verilmediği görülmüştür. 'Dikkatli olunması', 'bilinçli davranılması' gibi kavramlara yer verilmiş olması bu kararın da İran'ın dünya ülkeleriyle ikili ticaretini engellemekten ziyade psikolojik baskı yaratma maksadıyla alındığını göstermiştir.

1803 sayılı kararda, İran'ın UAEA ile yaptığı işbirliği takdir edilmiş ve "şayet İran uranyum zenginleştirme ile ilgili tüm faaliyetlerini durdurmuş olsaydı, kendisine yönelik alınan Güvenlik Konseyi yaptırımları da durdurulurdu" ifadesi kullanılmıştır. Diğer taraftan İran'a 2006 yılında sunulan 5+1 öneri paketinin de halen masada olduğu hatırlatılmıştır³¹⁹.

³¹⁸ Kararın ayrıntıları için bkz: United Nations Security Council, *Security Council Resolution 1803 (2008)*, S/RES/1803 (2008)

³¹⁹ *Ibid*

B. İran'ın Karara Tepkisi

Daha önce UAEA ile bir çalışma planı yapan ve bu çalışma planı çerçevesinde kendisine yöneltilen soruları yanıtlayan İran'ın üçüncü bir yaptırım kararıyla karşılaşması yönetimde sert tepkileri de beraberinde getirmiştir. Ajans'ın 22 Şubat 2008 tarihli raporunda İran'ın mevcut nükleer programıyla ilgili belirsiz bir hususun kalmadığını söylemiş olmasını referans olarak gösteren İran yönetimi, Güvenlik Konseyi kararını siyasi bir oyun olarak nitelendirmiştir.

İran'ın BM Büyükelçisi Mohammad Khazaee, kararı adaletsiz ve mantıksız olarak tanımlarken, bu durumun uluslararası barış ve güvenliğin tesisinden sorumlu Güvenlik Konseyi'nin kredibilitesini zedeleyeceğini ifade etmiştir. Batılı devletlerin eliyle hazırlanmış ve onların siyasi gündemlerine fayda sağlayan bir kararın İran tarafından meşru sayılmayacağını ve bu taleplerin yerine getirilmeyeceğini de sözlerine eklemiştir³²⁰. Bütün bunlara rağmen, her ne kadar ilk tepkiler sonucunda İran'ın bu aşamadan sonra sadece UAEA ile görüşmelere devam edeceği söylenmiş olsa da ilerleyen günlerde İran'ın Avrupa Birliği ile müzakerelere hazır olduğu açıklaması da yapılmıştır.

C. Kararın Değerlendirmesi

İlimli yaptırım kararı olarak nitelendirebileceğimiz bu girişimle, İran cephesinde acil bir tehdit durumu söz konusu olmadığını düşünen Batı bloğunun İran'ı baskı altında tutarak nükleer programını sınırlandırmasını sağlamaya çalıştığını söylemek yanlış olmayacaktır. En son yapılan Davos Zirvesi'nde ABD'nin İran politikasında ve İran açıklamalarında bir yumuşama olduğu da görülmüştür. Bu değişimin sebebini de son ABD İstihbarat Raporu'yla ilişkilendirmek doğru olacaktır. İran'ın hâlihazırda nükleer silah programı olmadığını söyleyen ABD istihbarat raporu sonrasında, Bush Hükümeti eski sert söylemlerinde diretmeyle devam etseydi alınacak veya alınması beklenen diğer Güvenlik Konseyi kararları da İran Hükümeti tarafından iyi bir iç siyaset malzemesi olarak kullanılabilirdi. "gördüğünüz gibi kendileri bizim nükleer silah programımız olmadığını sonucuna varan bir rapor yayınladılar, yine de bizi cezalandırmaya ve ülkemizi zayıflatmaya devam ediyorlar" söylemine zemin hazırlanmış olurdu. Bu nedenle ABD Hükümeti'nin istihbarat raporu sonrasında geçmiş iradesinde directmemesi ve söyle-

---

³²⁰ UN Department of Public Information, *Statements by National Governments Regarding the Adoption of UN Security Council Resolution 1803 (2008)*, 3 Mart 2008, http://www.iranwatch.org/international/UNSC/unsc-govstatements-res1803_030308.htm (Erişim Tarihi: 15 Ekim 2008)

minde değişikliğe giderek İran'la ilişkilerin normalleştirilmesine hazır olduklarını açıklaması önemli bir açılım olarak değerlendirilebilir.

Bütün bu gelişmelere rağmen gelinen aşamada, halen önemli handikapların varlığından söz etmek mümkündür. İstihbarat raporu acil bir tehdit durumun var olmadığını açıklamasına ve ABD'nin İran'la ilişkilerini normalleştirmeye hazır olduğunu açıklamasına rağmen halen faaliyetlerin durdurulması ön şartında ısrar ettiği görülmektedir³²¹. Hâlbuki amaç İran'ın nükleer faaliyetlerini sınırlandırmak ve kontrol altında tutmak ise ön şart engeline takılmadan İran'la müzakerelerin bir an önce başlatılması daha faydalı olacaktır. Kaldı ki Ek Protokol hükümlerini de facto olarak uygulamaya başladığı görülen İran'ın ön şartsız müzakereler sonrasında Ek Protokolü meclis onayından geçirmesi ihtimali çok yüksek. Bu seçenek defalarca İranlı yetkililer tarafından dile getirilmiştir. Dolayısıyla amaç ileriye yönelik kaygıların bertaraf edilmesi ve İran'ın sınırlandırılması ise bu seçenek üzerinde durmak daha etkili olacaktır.

Mevcut tabloya baktığımızda İran'ın ekonomide bir takım zorluklarla karşı karşıya olduğu ve Ahmedinejad Hükümeti'nin eleştirilere maruz kaldığı görülmektedir. Her ne kadar İran'a yönelik alınmış olan yaptırım kararlarının bu süreci etkilemeyeceği ve bahsi geçen yaptırımların yeterince güçlü olmadığı tartışılabilir, belirlenen ölçülerde durumu zorlaştırdığı ve en azından yaptırımların devam edecek olması ve yeni yaptırım kararlarının alınabileceği fikri bile İran içerisindeki psikolojiyi etkileyeceği muhakkaktır. Ancak İran'ın stratejik kartları göz önünde bulundurulduğunda bahsi geçen yaptırımların amaca hizmet etmeyeceği söylenebilir. Gerçi yaptırımların bu süreç üzerindeki etkileri konusunda farklı görüşlere rastlamak mümkün ve hatta bu durum Washington'da da ayrı bir tartışma konusu olarak gündeme gelmiştir. Aralık 2007 tarihinde kamu harcamalarını denetleyen ve ABD Kongresi'ne bağlı olan GAO Ofisi'nin yayınladığı raporda, birçok neden sıralanarak yaptırımların etkili olmadığı sonucuna varılmıştır. Bu argümanların başında İran'ın 4 yılda 20 milyar dolarlık enerji anlaşması yapması ve yaptırımlara tabi tutulan İran bankalarının ABD doları haricindeki kurlarla işlem yapıyor olmaları sıralanmıştır³²². Ancak diğer taraftan, yaptırımların İran ekonomisinde derin izler bıraktığını ve bunun gündelik yaşama dahi yansıdığını savunan görüşler de mevcut. Nitekim raporda da belirtildiği gibi geçmiş yıllardaki uygulamaların sonucuna bakılınca ek yaptırımların çok da işlevsel olmayacağı kanı-

³²¹ 'Rice Offers Iran Prospect of Normal Ties', *Reuters*, 24 Ocak 2008

³²² *Iran sanctions: Impact in Furthering US Objectives is Unclear and Should be Reviewed*, U.S. Government Accountability Office, December 2007

sına varmak mümkün. En basitinden ABD'nin 1987'de İran'a uygulamaya başladığı yaptırımlar sonrasında 8,5 milyar dolar olan ihracat oranının 2006 yılına gelindiğinde 70 milyar dolara çıkması ve ithalat oranının ise 7 milyardan 46 milyara ulaşması gibi bir tabloyla karşı karşıyayız³²³. İran'ın gerek zengin enerji rezervleri, gerekse dünya ülkeleriyle ticari ilişkileri ABD'nin İran'ı izole etme stratejisini engellemiş gibi görünüyor. Bu durumda bundan sonra uygulanacak ek yaptırımların yaratabileceği en önemli etki yabancı yatırımcıları İran enerji piyasasına girmekten vazgeçirmek olacak ki bu da İran'ın gerekli teknoloji ve uzmanlığa erişmesini geciktirmekten öteye gitmeyecektir³²⁴. Zira İran'daki zengin enerji kaynakları ve enerjiye bağımlı ülkeler varlıklarını sürdürdükleri sürece İran dışa açılacak ve ticari ilişki kurabilecek taraflarla bir araya gelecektir.

Sonuç olarak; verilere bakıldığında ekonomik yaptırımların istenilen etkiyi yaratmadığı söylenebilir. Ancak belirli noktalarda birtakım etkiler bıraktığı da tartışılmaz. Acil bir tehdit durumu olmamasına rağmen İran'a Güvenlik Konseyi bünyesinden karar çıkartılacak olması kimilerine göre olumlu kimilerine göre ise olumsuz etkiler doğuracaktır. Bahsi geçen girişimin olumlu sonuçlar doğuracağını savunanlar; üçüncü kararın yeni yaptırımlar içermemesi ve ılımlı bir karar niteliğinde olması nedeniyle İran içerisindeki pragmatistlere doğru mesajı vereceğini düşünmektedirler. Bu sava göre; ılımlı yaptırım kararı pragmatistlere gerçekçi anlaşmayı müzakere etmeleri durumunda ihtiyaç duydukları yabancı yatırım ve teknolojiye sahip olabilecekleri mesajını verecektir. Bu tarz girişimlerin olumsuz etkisini savunanlar ise; zaten istenilen etkiyi yaratmayan yaptırımların İran Hükümeti'ni yapmış olduğu işbirliğinden vazgeçirme ve başlangıç noktasına geri dönme etkisi yaratabileceğini ileri sürmüşlerdir. Bir başka deyişle; bu süreç gereğinden fazla bir şekilde uzamaya devam ederse o zaman UAEA denetçilerinin kaygıları gerçeğe dönüşebilir ve İran hâlihazırda yaptığı işbirliğini devam ettirmekte isteksiz davranabilir. Dolayısıyla havuç-sopa dediğimiz stratejideki dengelerin çok iyi hesaplanmasında ve gelişmelerin doğru analiz edilip doğru hamlenin yapılmasında fayda vardır.

Geldiğimiz aşamaya baktığımızda; yaptırımların sonraki aşamalarda da devam etmesinin, nükleer programın yavaşlatılması amacına hizmet etmektense, İran halkı için yaşam koşullarını zorlaştırma niteliği taşımaktan daha etkili olmayacakları söylenebilir. Diğer taraftan Rusya

---

³²³ *Ibid.* s.4

³²⁴ Kelly Campbell, 'Is Iran Facing an Economic Crisis', United States Institute of Peace, May 2007

ve Çin'in İran'la ticari ilişkileri göz önünde bulundurulduğunda kendi çıkarlarına zarar verecek kadar ağır yaptırımların Konsey bünyesinden geçmesine ne kadar müsaade edecekleri de ayrıca sorgulanabilir. Bu durumda kriz çözümünün aynı yerde düğümlendiği gözlenmektedir. ABD ve İran'ın doğrudan müzakere masasına oturması ve krizi çözümülemesi, gerek Avrupa Birliği'nin gerekse ABD içerisindeki birçok yetkilinin dile getirdiği bir seçenektir. ABD'nin İran konusunda yeni bir strateji belirlemesinin vaktinin çoktan geldiği söylenebilir. ABD'nin yeni başkanı bu krizi devralacak ve herkesin tek umudu, yeni başkanın bu hususta daha verimli ve etkili politikalar izlemesi olacaktır. Zira İran'a ön şartsız müzakere önerisinde bulunmak, aynı zamanda İran İslam Cumhuriyeti'ne nükleer programının barışçıl olduğunu ispatlama sorumluluğu yükleyecek ve İran'ı daha şeffaf bir işbirliği içerisinde olmaya sevk edecektir. Ancak mevcut ABD politikalarına baktığımızda, bu durumun tam tersi bir gelişme yaşandığına şahit olmaktadır. Nitekim yukarıda da belirtildiği gibi mevcut politikalarda ısrarcı olunması, İran'ın nükleer programını geliştirme motivasyonunu teşvik etmekten öteye gitmeyecektir.

24. 5+1 Grubu'nun Yeni Öneri Paketi ve İran'ın Yanıtı

Süreç bu şekilde tıkanmışken öbür tarafta da ABD Başkanlık yarışı tüm hızıyla devam etmekteydi. Bir yandan cumhuriyetçi aday McCain, İran'la ilgili Başkan Bush'un çizgisinde devam ettiğini gösteren bir tavır sergilerken diğer taraftan demokrat aday Obama, seçilmesi halinde İran'la ön şartsız müzakereleri başlatmaya hazır olduğunu her fırsatta dile getirmekteydi. Tabii bu durumdan en çok rahatsız olan da İsrail olmuştur³²⁵. İsrail hükümetindeki farklı sesler, İran'ı durdurmak için gerekirse nükleer tesislere askeri saldırıda bulunabilecekleri yönünde açıklamalar yapmışlardır. Bununla da kalmayıp Doğu Akdeniz üzerine gönderdikleri uçaklarıyla yaptıkları tatbikat, "İran'a yapılacak saldırının provası" yorumlarını da beraberinde getirmiştir³²⁶. Kısacası İsrail Hükümeti bu yaklaşımıyla ABD Hükümeti'ni İran'a karşı daha sert bir tavır takınmaya hatta nükleer tesislerine yönelik askeri müdahalede bulunmaya yönelik ikna etmeye çalışmıştır. Her ne kadar başta Pentagon olmak üzere Amerikan siyaset sahnesindeki birçok isim bu fikre karşı çıkmış olsa da, neo-con kanatta askeri müdahale fikrini halen bir köşede bulundurmaya gayret gösterenlerin var olduğu da bir gerçektir.

³²⁵ 'İsrail'den İran Konusunda Uyarı', BBC, 4 Haziran 2008, http://www.bbc.co.uk/turkish/pressreview/story/2008/06/080604_israel.shtml (Erişim Tarihi: 10 Eylül 2008)

³²⁶ 'İsrail'in İran Tatbikatı', BBC, 20 Haziran 2008, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2008/06/080620_israeliran.shtml (Erişim Tarihi: 16 Ekim 2008)

İran ise her şekilde nükleer tesislerine yönelik yapılacak bir askeri müdahaleyi "savaş başlangıcı" olarak ele alacağı ve ilk hedeflerinin de Körfez'deki ABD filoları, Tel Aviv ve İsrail'in sahildeki metropollerini olacağını açıklamıştır.

Olası bir savaş hususundaki laf düelloları bu şekilde devam ederken 5+1 Grubu, daha önce 2006 yılında sunmuş olduğu öneri paketinin benzerini - ancak kendilerine göre güçlendirilmiş bir versiyonunu³²⁷ - İran'a sunmuş ve İran da gecikmeksizin yanıtını vermiştir³²⁸. Bahsi geçen paket ve İran'ın yanıtına bakıldığında yeni bir unsur ihtiva etmesine rağmen tarafların retoriklerinde bir yumuşama olduğu ve tırmanan sürecin yatıştırılmaya çalışıldığı gözlenmiştir³²⁹. Sunulan paketle ilgili söylenebilecek önemli hususlardan biri de; müzakerelere hazırlık olması amacıyla paketin yanı sıra İran'a 'freeze to freeze' modelinin önerilmiş olmasıdır. Bu modele göre 6 haftalık bir süre için İran faaliyetlerini askıya alacak ve yeni santrifüj tesis etme yoluna gitmeyecek, diğer taraftan Güvenlik Konseyi bünyesinde de İran'a karşı yeni bir yaptırım kararı alınmayacaktır. Tabiri caiz ise İran nükleer kriziyle altı yıl uğraşan taraflar, yapıcı müzakerelerin önündeki 'ön şart' engelini aşabilmek adına yeni bir çıkış yolu bulmaya çalışmışlardır. Böylece 'ön şart' konusunda geri adım atmaya niyetli olmayan İran ve ABD, tutumlarından taviz vermeden müzakere masasına oturabilme şansına sahip olabileceklerdi. İran'ın öneri paketine olumlu yaklaşması gerektiğine dair İran'daki bazı önemli isimlerden gelen açıklamalar her ne kadar Batı ülkelerini şaşırtmış olsa da gerginliğin hafiflemesine katkıda bulunmuştur. Dini lidere yakınlığıyla bilinen ve Rehberlik makamının dışişleri danışmanlığını yapan Ali Akbar Velayeti'nin muhafazakâr bir gazetede açıklamaları, İran'ın tutumunda yumuşama olduğu izlenimini yaratmıştır. Her ne kadar sonrasında yapılan diğer resmi açıklamalarda İran'ın faaliyetlerini askıya alma hususunda tavizkar davranmadığı söylenmiş olsa da, İran'dan müzakerelerin devam ettirilmesi ve çıkış yolu bulunması hususunda işbirliği yapılmasına yönelik hatırı sa-

³²⁷ Öneri paketinin içeriği için bkz: 'مئن کامل بسته جدید پیشنهادی 5+1 به ایران / اجرای 1803 به جای تعلیق' (5+1 Grubu'nun Yeni Öneri Paketinin Tam Metni/Askıya Alma Yerine 1803'ün Uygulanması), *Mehr News*, 14 Haziran 2008, <http://www.mehrnews.com/fa/NewsDetail.aspx?NewsID=699326> (Erişim Tarihi: 15 Ekim 2008), 'Tex of 5+1 Package to Iran', *Tehran Times*, 15 Haziran 2008

³²⁸ 'بسته پیشنهادی ایران تکمیل شد / مرحله اول: ارسال بسته به 5 نقطه' (İran'ın Öneri Paketi Tamamlandı/Birinci Aşama: Paketin 5 Noktaya İletilmesi), *Mehr News*, 14 Mayıs 2008, <http://www.mehrnews.com/fa/newsdetail.aspx?pr=a&NewsID=683290> (Erişim Tarihi: 15 Haziran 2008)

³²⁹ 'نتایج نشست لندن / پیشنهاد 5+1 تکراری اما متمرکز بر اولویت گفتگو با ایران است' (Londra Oturumunun Sonuçları: 5+1 Grubu'nun Önerileri Bir Öncekinin Tekrarı Ancak İran'la Müzakerelerin Başlatılmasına Odaklı), *Mehr News*, 4 Mayıs 2008, <http://www.mehrnews.com/fa/newsdetail.aspx?NewsID=676859> (Erişim Tarihi: 16 Ekim 2008)

yılır simalardan gelen açıklamalar önem arz etmektedir³³⁰. Zira Dini Lider'in yakınındaki kıdemli bir siyasetçi, dini liderin onaylamayacağı açıklamaları yapacak kadar acemi davranmayacaktır. Velayeti'nin, "İran diplomasi sürecine katılmalı ve destek sağlamalı ve uluslararası camiaya barışın önündeki engelin kendisi olmadığını göstermeli"³³¹ sözlerini iyi anlamının ve okumanın faydalı olacağı muhakkaktır.

Ancak İran'ın yanıt olarak sunduğu öneri paketinde faaliyetlerin durdurulması ön şartı kırmızı çizgi niteliğinde olduğundan yine kabul edilmemiş fakat müzakerelere hazır oldukları mesajı verilmiştir³³². İranlı yetkililere göre; sunulan pakette başta silahsızlanma olmak üzere ekonomik, siyasi ve teknolojik hususlar ele alınmış ve çok kapsamlı konulara ve işbirliği tekliflerine yer verilmiştir. Yapılan genel yorumlara göre pakette birkaç temel mesaj iletilmekteydi. Birincisi; İran'ın müzakerelerden yana olduğu, ikincisi; müzakere edilecek konuların dengeli olması gerektiği ve bir tarafın elini kolunu bağlarken ondan müzakere etmesinin beklenilmemesi gerektiği³³³, üçüncüsü de İran'ın kendisine dayatılmaya çalışılan ön şartı kabul etmeyeceği.

İran'a sunulan öneri paketini eleştiren İranlı yetkililer ise bahsi geçen paketin öneriden ziyade dayatma paketi olduğunu, İran'ın temel haklarına vurgu yapılmadığı ve zaten İran'ın mutlak hakları olan siyasi, ekonomik ve teknolojik hususların imtiyaz olarak sunulduğunu söylemekteydiler. Eleştirel yaklaşanların verdiği en ilginç örnek ise, hâlihazırda uçak yedek parçaları konusunda bile İran halkını mahrum eden Batı ülkelerine nükleer yakıt gibi oldukça stratejik ve önemli bir konuda nasıl güvenilebileceği konusuydu³³⁴.

Kısacası hem 5+1 Grubu hem de İran karşılıklı olarak öneri paketi değiş tokuşunda bulunmuşlar ancak retoriklerini yumuşatmak ve müzakereye istekli olduklarını söylemek haricinde önemli bir gelişme kaydedememişlerdir.

³³⁰ Adam Zagorin, 'Iranian Leaders Offer Nuclear Hope', *Time*, 1 Temmuz 2008

³³¹ 'We Must Accept 5+1 Proposal', *Rooz*, 7 Temmuz 2008, http://www.roozonline.com/english/archives/2008/07/we_must_accept_51_proposal.html (Erişim Tarihi: 1 Ağustos 2008)

³³² 'The Islamic Republic of Iran's Proposed Package for Constructive Negotiations', 13 Mayıs 2008, http://www.campaigniran.org/casmii/files/iran_package_for_constructive_negotiations.pdf (Erişim Tarihi: 15 Haziran 2008)

³³³ 'نسخه ایران 6 پیام محده برای 5+1 دارد / دلایل کاهش سطح مذاکره با آژانس' (İran'ın Öneri Paketi 5+1 Ülkelerine Altı Mesaj Barındırmakta/Ajans'la İşbirliği Düzeyinin Azalmasının Nedenleri), *Mehr News*, 14 Mayıs 2008, <http://www.mehrnews.com/fa/newsdetail.aspx?NewsID=682209> (Erişim Tarihi: 16 Ekim 2008)

³³⁴ Parviz Esmaeli 'تحليل محتوای بسته جدید 5+1 + کیوتر نامه بری به نام «سولانا»' (Yeni 5+1 Öneri Paketinin Analizi), *Hamshahri*, 16 Haziran 2008

25. Cenevre Toplantısı ve ABD'den Beklenmedik Manevra

Temmuz 2008'e gelindiğinde, çözümsüz bir şekilde devam eden İran nükleer krizinde nihayet olumlu ve yapıcı olarak adlandırabileceğimiz bir adım atılmıştır. Yıllardan beridir "İran uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurmadan müzakere masasına oturmam" şartıyla sürecin belki de bu kadar uzamasına yol açmış olan ABD, taktik değişikliğine giderek dışişlerindeki önemli isimlerinden biri olan William Burns'ü 19 Temmuz 2008 tarihinde Cenevre'de gerçekleşen 5+1 toplantısına katılmak üzere göndermiştir³³⁵. Bu adım ister istemez ABD'nin İran politikasında bir değişim olup olmadığı hususundaki yorum ve sorgulamaları da beraberinde getirmiştir. Bush Hükümeti'nin taktik değişikliğine giderek tutumunu yumuşattığı ve hem bu hususta ısrarcı olan Avrupa Birliği ülkelerine hem de İran'a "gördüğünüz gibi sonuna kadar diplomasiden yanayım ve bunun için elimden geleni yapıyorum" mesajını vermeye çalıştığı söylenebilir.

Her ne kadar bahsi geçen Cenevre Toplantısı'ndan elle tutulur somut bir çözüm çıkmamış olsa da, bu adımın nükleer krizin gidişatı için önem arz ettiğini vurgulamak gerekir. Zira defalarca belirtildiği üzere bu kriz, ABD ve İran arasındaki inatlaşma oyununa dönüşmüş ve müzakere sürecinde ABD'nin 'ön şart' engeli nedeniyle herhangi bir ilerleme kaydedilememiştir. Bu zorlama karşısında taviz vermekten kaçınan İran da her geçen gün nükleer program konusundaki kazanımlarını arttırmıştır. Öyle ki krizin başında sayısı 164 olan santrifüjlerinin bugünkü sayısı 6000'e yükselmiştir. Kısacası ABD'nin İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini sonlandırma hususunda izlediği siyasetin tam tersi etki gösterdiği ve İran'ın bu konudaki motivasyonunu kamçılacağı değerlendirilebilir. Bush Hükümeti'nin görev süresinin dolmasına birkaç ay kala 'ön şart' hususundaki tutumunda bir ölçüde yumuşaması ve böylesine bir manevra değişikliğine gitmesi ise farklı şekillerde yorumlanmıştır. Kimileri, ABD'nin 'tüm diplomatik yolları tükettim' diyebilme ve İran'a askeri bir müdahalede bulunabilme zemini hazırlamaya çalıştığını söylerken, kimileri de İran Hükümeti'yle başlatılacak siyasi bir diyalogun seçimlerde cumhuriyetçilerin lehine önemli bir artı puan olacağını söylemiştir.

---

³³⁵ İlgili haberler için bkz: Glenn Kessler, 'American Envoy to Join Iran Talks', *Washington Post*, 16 Temmuz 2008, 'ABD'den İran'la Diyalog Adımı', *Deutsche Welle*, 18 Temmuz 2008, 'Iran Satisfied at US Involvement', *BBC*, 17 Temmuz 2008, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/7511948.stm (Erişim Tarihi: 15 Eylül 2008), 'ABD ve İran Geri Adım Atmadı', *NTVMSnbc*, 21 Temmuz 2008, <http://www.ntvmsnbc.com/news/453567.asp> (Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2008), 'İran'a İki Hafta Süre', *Milliyet*, 21 Temmuz 2008

Öyle ya da böyle ABD'nin attığı bu adımın gecikmiş de olsa başarılı bir hamle olduğunu vurgulamakta fayda vardır. Birincisi; bugüne kadar anlamsız bir şekilde üzerinde durulan ön şart engelini aşılabilmesi için fırsat yaratılmıştır. Başından itibaren müzakerelere başlamak için önce İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurmasını istemek makul ve mantıklı bir talep değildi. Zaten müzakere edilecek olan husus ve müzakerenin sonucunda elde edilmek istenen uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin askıya alınması idi. Dolayısıyla müzakere konusunu oluşturan ve elde edilmek istenen sonucu müzakere ön şartı olarak ileri sürmek ve karşı tarafın bunu kabul etmesini beklemek anlamsız bir ısrar olarak nitelendirilebilir. İkincisi; ABD toplantıya bizzat katılarak diplomasiden yana olduğu mesajını açıkça vermiş ve topu karşı tarafa atmıştır. Üçüncüsü; ABD'nin toplantıya bizzat katılması İran'ı resmen muhatap aldığı anlamına gelmiştir ki bu durum İran tarafından takdirle karşılanmış ve sonraki günlerde gerek Cumhurbaşkanı Ahmedinejad gerekse diğer İranlı yetkililerin söylemlerinde ve tavırlarında yumuşamaya neden olmuştur.

Gerçi Cenevre toplantısından elle tutulur bir sonuç çıkmamış ve İran'a faaliyetlerini durdurması ve pakete olumlu yanıt vermesi için iki hafta süre tanınmıştır. Ancak ABD ve İran'ın nükleer mesele hakkında altı yıldan sonra aynı masada bulunması bile tek başına önemli bir gelişme olarak yorumlanmalıdır. Bu girişimi sihirli bir adım olmak değerlendirmektense ufak bir başlangıç veya umut ışığı olarak görmek daha doğru olacaktır.

26. İran Nükleer Krizinde Türkiye'nin Arabuluculuk Çabaları

İran ve ABD arasındaki bu önemli gelişmenin yaşandığı sırada, krizin çözümüne katkıda bulunması maksadıyla Türkiye de önemli bir hamle yaparak istenirse taraflar arasında arabuluculuk görevini ifa edebileceğini açıklamıştır. Bu açıklamayı takiben de Ankara'ya iki üst düzey ziyaret yapılmıştır. Birincisi; ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı Stephen Hadley, ikincisi de İran Dışişleri Bakanı Manuçehr Mottaki. Birbiri ardına gerçekleşen bu iki ziyaret dünya kamuoyunun dikkatini çekmiş ve Türkiye'nin bahsedilen arabuluculuk rolünü üstlenip üstlenemeyeceği kafalarda soru işareti olarak belirmiştir. Dikkat çekici olan husus, bahsi geçen ziyaretlerin Cenevre'de gerçekleşecek olan önemli zirveden kırk sekiz saat önce yapılmış olmasıdır.

Dışişleri Bakanı Ali Babacan, Stephen Hadley ile yaptığı toplantıda Türkiye'nin krizin çözülmesi adına tüm tarafların kendisinden beklediği çabaları göstermeye hazır olduğunu ve krizin diyalog yoluyla çö-

zülmesini istediklerini söylemiştir. İran Dışişleri Bakanı Mottaki de Babacan'la yaptığı görüşmede son faaliyetleri ve konuya ilişkin tutumları hususunda komşuları olan Türkiye'yi bilgilendirdiklerini söylemiştir³³⁶. Bu tablodan ilk bakışta anlaşılan yapılacak olan toplantı öncesinde İran ve ABD'nin karşılıklı olarak mesajlarını Türkiye aracılığıyla birbirlerine ilettikleridir. Bu görevi Türkiye'nin üstlenmiş olması da oldukça doğaldır. Zira aynı dönemlerde İsrail ve Suriye arasındaki arabuluculuk faaliyetlerini sürdüren Türkiye, İran ve ABD arasında da 'kolaylaştırıcı' rolünü üstlenebilecek, mesajları art niyetsiz ve tarafsız olarak iletebilecek en ideal ve güvenilir aktör konumundaydı. Gerek NATO üyesi ve ABD müttefiki bir ülke olarak, gerekse İran'ın komşusu olarak Türkiye, her iki tarafın da güvendiği uygun bir platform niteliğindedir³³⁷. Çoğu uzmanın duruma olumlu bakmasına rağmen bu durumu fazlasıyla büyütmemekte de fayda vardır. Türkiye'ye olması gerekenden fazla bir sorumluluk yüklemek ve kendisinden krizin çözümünü sağlayıcı taraf olmasını beklemek de haksızlık olacaktır. Nitekim altı yıl boyunca büyük güçlerin bile çözemediği bu sorunun kökeninde başka değişkenler bulunmakta ve bu durum tek bir ülkenin girişimiyle çözülemeyecek kadar girift bir mesele niteliğindedir. Dolayısıyla Türkiye de ancak tarafların kendisine izin verdiği ölçüde bu krize katkıda bulunabilecektir. Ancak her şeye rağmen Türkiye'nin bu konudaki çabaları gerek kendi diplomatik başarı karnesi gerekse bölgenin istikrarının sağlanması çabası adına önemlidir ve yeri geldikince bu faaliyetlerin devam etmesi gerektiğini de hatırlatmak gerekir.

Nitekim Türkiye, bundan bir ay sonra gerçekleştirilecek olan Ahmedinejad ziyareti sırasında da 'ikna edici' ve 'kolaylaştırıcı' aktör olma çabalarını sürdürecektir. 14 Ağustos'ta gerçekleşen ziyarette Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Ahmedinejad'a nükleer kriz konusundaki görüş ve değerlendirmelerini sunmuş ve İran'ın sunulan öneri paketine olumlu bakması hususunda ikna edici bir çaba içerisinde olmuştur. Kısacası İran'a çözüm için uygun bir zeminin var olduğu ve bu fırsatın iyi değerlendirilmesinin hem İran hem bölge açısından hayırlı olacağı mesajını tekrarlama fırsatı bulmuştur³³⁸.

³³⁶ 'Tahran Trafik', *Akşam*, 16 Ekim 2008

³³⁷ Arzu Celalifer Ekinci, 'Turkey's Possible Role as a Mediator between Iran and the US', *Journal of Turkish Weekly*, 18 Temmuz 2008, <http://www.turkishweekly.net/news.php?id=57638> (Erişim Tarihi: 16 Eylül 2008)

³³⁸ Konuya ilişkin yorumlar için bkz: Arzu Celalifer Ekinci, 'Ahmedinejad'ın Türkiye Ziyareti', *USAK Stratejik Gündem*, 17 Ağustos 2008, <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=1025&type=17> (Erişim Tarihi: 18 Ağustos 2008), Arif Keskin, 'Ahmedinejad'ın ziyareti ve Türkiye'nin yeni Ortadoğu Açılımı', *ASAM*, 14 Ağustos 2008, <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2474&kat1=31&kat2=> (Erişim Tarihi: 11 Eylül 2008).

27. UAEA'nın 15 Eylül 2008 Tarihli Raporu

Cenevre Toplantısı sonrasındaki krizle ilgili gelişen ilk gelişme UAEA'nın 15 Eylül 2008 tarihli raporudur. Altı sayfadan oluşan bu raporda Ajans, Güvenlik Konseyi kararlarına rağmen İran'ın sayısı 3000'e ulaşmış olan santrifüjleriyle uranyum zenginleştirme faaliyetlerine devam ettiği ve Ağustos 2008 itibarıyla 480 kg düşük oranda zenginleştirilmiş uranyum ürettiğini belirten raporunu yayınlamıştır³³⁹. Her ne kadar ilk başta İran'ın Güvenlik Konseyi kararlarına karşı çıktığı anlaşıyor olsa da bu raporun önemli yanı İran'ın % 5'den düşük oranda uranyum zenginleştirdiğini ve nükleer silah için gerekli olabilecek seviyeye ulaşmadığını ortaya koymuş olmasıdır³⁴⁰. Bu Rapor aynı zamanda Mart 2007 tarihinden itibaren İran'daki tesislere 17 habersiz tefiş yapıldığını ve alınan örneklerin rapor edilen faaliyetlerle uyumluluk arz ettiğini de belirtmiştir³⁴¹.

Kısacası rapor, Ajans'ın deklere edilen nükleer faaliyetlerin barışçıl niteliğini doğrulama konumunda olduğunu ancak deklere edilmeyen ve şüpheli olduğu ortaya atılan faaliyetler hususunda benzer bir açıklama yapacak durumda olmadığını açıklamıştır. Raporda ayrıca, İran'ın şüpheli konulardan biri olan 'yeşil tuz projesi'ne ilişkin 117 sayfalık bir rapor sunduğu ancak Ajans'ın kendisine ek sorular yönelttiği de eklenmiştir³⁴².

Bu raporu genel anlamda yorumlayacak olursak Ajans, İran nükleer programının barışçıl olduğunu tam olarak söyleyebilmek için başta ABD olmak üzere farklı ülkeler tarafından ortaya atılan iddiaları da soruşturması gerektiğini ve İran'dan bu hususta yardımcı olmasını istediğini söylemiştir. Hatta bazı haberlere göre; ilgili toplantılarda İran'ın nükleer silah başlığı için çalışmalar yaptığına dair bir takım belgeler Ajans tarafından İran'a gösterilmiş ancak İran bu iddiaları asılsız olarak nitelendirmiştir. İran'a göre; bu raporla birlikte nükleer programının barışçıl niteliği kanıtlanmış, zira Ajans kendisinin çalışma planı dâhilindeki sorulara yanıt verdiğini kabul etmiştir³⁴³. Diğer taraftan İran, kendisi üzerinde kabul edilemeyecek bir baskı oluşturulmaya çalışıldığını, her geçen gün bir yenisi eklenen iddialara daha fazla yanıt vermek

³³⁹ International Atomic Energy Agency, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant provisions of Security Council Resolutions 1737 (2006), 1747 (2007) and 1803 (2008) in the Islamic Republic of Iran', *Report by the Director General*, GOV/2008/38, 15 September 2008

³⁴⁰ *Ibid.*, Paragraf 4

³⁴¹ *Ibid.*, Paragraf 22

³⁴² *Ibid.*, Paragraf 17

³⁴³ '14' اعتراف مهم آژانس به قانونی بودن فعالیتهای هسته ای ایران', *Mehr News*, 18 Eylül 2008, <http://www.mehrnews.com/fa/newsdetail.aspx?NewsID=751834>

istemediğini de ifade etmiştir³⁴⁴. İran'ın UAEA nezdindeki daimi temsilcisi Ali Asghar Soltanieh de birçok denetimin yapıldığı ve koruma rejimine aykırı herhangi bir aykırılığa rastlanmadığını, bütün bunlara rağmen Güvenlik Konseyi'nden başka bir yaptırım kararı çıkartma yoluna gidilmesi durumunda Ajans'la işbirliğinin tehlikeye girebileceğini vurgulamıştır³⁴⁵. Ajans'ın İran'la yaptığı çalışma planı haricinde her defasında yeni iddiaları gündeme taşıması ise birçok İranlı yetkili tarafından eleştirilmiştir. Bu eleştirilere göre; her gün gündeme yeni bir iddia ve söylenti taşınacaksa ve Ajans da her iddiayı incelemeye kalkışacaksa bahsi geçen dosya hiçbir zaman kapanmayacaktır³⁴⁶. Bu düşünceyi paylaşılanlara göre; Ajans'la yapılan çalışma planı çerçevesinde İran nükleer programına ilişkin herhangi bir belirsizlik kalmamıştır ve yeni iddiaların gündeme taşınıyor olması ise anlaşmaya aykırılık teşkil etmektedir.

Ancak ABD ve Avrupa Birliği ülkelerinin aynı görüşü paylaştıklarını söylemek güçtür. Zira Solana'ya göre; UAEA'nın son raporu İran lehine değildi ve hatta Çin ve Rusya da İran nükleer programı hususunda kaygı duymaya başlamışlardı³⁴⁷. Kısacası bu raporun ABD, İngiltere ve Fransa tarafından bir sonraki yaptırım kararını çıkartmak için kullanılacağını söylemek yanlış olmayacaktır³⁴⁸. Gerçi son Gürcistan krizini düşünecek olursak İran'a karşı dördüncü bir yaptırım kararının çıkartılması için bu sefer Rusya'yı ikna etmenin çok kolay olmayacağı veya gerçekten sulandırılmış ve sembolik bir yaptırım kararının çıkma ihtimalinin olabileceğini söylemek gerekir.

28. 1835 Sayılı BM Güvenlik Konseyi Yaptırım Kararı

2008 yılının sonbaharına geldiğimizde bütün dünya ABD'deki ekonomik kriz ve Kongre'de onaylanması beklenen kurtarma paketiyle meşgulken İran nükleer krizi ile ilgili meydana gelen yeni bir gelişme satır aralarında kaybolmuştur. Gerçi dünya gündemi farklı bir mevzuyla bu denli meşgul olmamış olsaydı dahi meydana gelen gelişmenin pek de önemsenecek bir yanının bulunmadığını söylemek de yanlış olmayacaktır.

---

³⁴⁴ 'IAEA Shows Photos Alleging Iran Nuclear Missile Works', *Reuters*, 16 Eylül 2008

³⁴⁵ 'IAEA Report Vindicates Iran's Peaceful N. Drive', *Fars News Agency*, 17 Eylül 2008

³⁴⁶ 'IAEA Should not Expect Iran to Answer any Allegations', *Mehr News*, 16 Eylül 2008, <http://www.mehrnews.com/en/NewsDetail.aspx?NewsID=751055>

³⁴⁷ 'World Powers to Discuss New Sanctions Aimed at Iran', *Deutsche Welle*, 19 Eylül 2008, <http://www.dw-world.de/dw/article/0,2144,3655810,00.html>

³⁴⁸ Elaine Sciolino, 'Nuclear Agency Says Iran Has Improved Enrichment', *The New York Times*, 16 Eylül 2008

15 Eylül 2008 tarihli UAEA Raporu³⁴⁹ ve İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad'ın New York ziyaretinin hemen ardından 5+1 Grubu toplanmış ancak Rusya ve Çin'in muhalefeti dolayısıyla ABD'nin İran aleyhine yeni yaptırımlar öngören Güvenlik Konseyi kararını çıkarma çabası sonuçsuz kalmıştır. 5+1 zeminin yeniden bölündüğü izlenimini uyandırmamak için bu sefer ABD ve diğer Batılı devletler, İran'ı zor durumda bırakacak yeni yaptırım kararında ısrarcı olmak yerine geçmiş kararların uygulanmasını isteyen ve yeni bir unsur içermeyen bir taslak hazırlamışlar ve özellikle Gürcistan krizi sonrasındaki gelişmelerden sonra ikna edilmesi daha da zorlaşan Rusya'nın onayını bu şekilde alabilmişlerdir.

Bu çabalar sonucunda 27 Eylül 2008 tarihindeki toplantıda son UAEA raporuna istinaden İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini halen devam ettirdiğini hatırlatan Güvenlik Konseyi, derhal ve gecikmeksizin İran'dan önceki Konsey kararlarına riayet etmesini ve faaliyetlerine son vermesini isteyen dördüncü kararı onaylamıştır³⁵⁰. Oybirliği ile kararın onaylandığı bu toplantıda aynı zamanda daha önce üzerinde mutabakata varılan 'ikili politika'ya da gönderme yapılarak İran'a karşı yaptırımların yanı sıra siyasi, güvenlik ve ekonomik imtiyazlar öneren yaklaşımın da devam ettirilmesi vurgulanmıştır.

Yeni yaptırımlar içermemiş olmasına rağmen İran Hükümeti, Güvenlik Konseyi'nin bu kararı illegal ve haksız bir girişim olarak addedip, haklarını sonuna kadar savunacaklarını ve bunun için tereddüt etmeyeceklerini söylemiştir. Daha da önemlisi İranlı yetkililer Güvenlik Konseyi'ni, İran nükleer dosyasını politize etmekle suçlamışlardır³⁵¹. Duruma öfkelenen yetkililerden bazıları ise sürecin bu şekilde devam etmesi ve tüm işbirliğine rağmen yeni iddia ve suçlamalarla karşılık verilmesi durumunda Ajans'la işbirliğinin yeniden gözden geçirilmesi ve gerekirse bu işbirliğinin sınırlandırılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir³⁵². Ancak hükümet genel resmi tutumunda; her ne kadar kararı haksız bulmuş olsa da İran'ın barışçıl nükleer faaliyetlerini mevcut yasal çerçeve dâhilinde sürdürmeye devam edeceğini söylemiştir³⁵³.

³⁴⁹ International Atomic Energy Agency, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant provisions of Security Council Resolutions 1737 (2006), 1747 (2007) and 1803 (2008) in the Islamic Republic of Iran', Report by the Director General, GOV/2008/38, 15 Eylül 2008

³⁵⁰ United Nations Security Council, *Resolution 1835 (2008) SC/9459*, 27 Eylül 2008

³⁵¹ 'Iran Criticizes Security Council for Politicizing Nuclear Program', *Tehran Times*, 29 Eylül 2008, 'Resolution 1835 an Unjustified Political Statement: Spokesman', *Tehran Times*, 29 Eylül 2008, 'Resolution 1835 Political, Unjustifiable', *Press TV*, 29 Eylül 2008

³⁵² 'MP: Iran May Revise IAEA Cooperation', *Press TV*, 30 Eylül 2008

³⁵³ Aamer Madhani, 'Questions and Answers with Iranian Foreign Minister Manouchehr Mottaki', *Chicago Tribune*, 3 Ekim 2008

Kararın etkisiz, sembolik ve cılız olarak nitelendirilmesine rağmen ABD'li yetkililer kararı, 5+1 Grubu'ndaki birlik ve beraberliğin göstergesi olarak nitelendirmiş ve başarılı olduğunu savunmuşlardır³⁵⁴. Rusya ve Çin'e göre de yeni yaptırımların uygulanması için uygun bir zemin bulunmaktaydı ve sorunun diplomatik yollarla çözülmesi gerekiyordu. Rusya'ya göre bu kararın sağladığı önemli fayda; düşüncelerin yönünü askeri seçenekten siyasi rotaya doğru yönlendirmiş olmasıydı³⁵⁵.

Birçok uzman ve analist onaylanan bu son kararı Güvenlik Konseyi'ndeki yeknesaklığın göstergesi olarak kabul etmiş olsalar bile herhangi yeni bir unsur içermemesi dolayısıyla kararı ABD'nin yenilgisi ve İran'ın kazancı olarak yorumlamışlardır³⁵⁶. Bu düşünceyi paylaşınlara göre, yeni bir kararın yaptırımları içermesi durumunda Rusya zaten kararı veto edecekti. Bu nedenle Batı ülkeleri yeknesaklık mesajı verebilmek adına Rusya'nın taleplerini kabul etmek durumunda kalmışlardı.

Genel itibarıyla bu gelişme sonrasındaki ortak kanı; İran nükleer programına ilişkin elle tutulur bir çözüm veya en azından herhangi bir adımın sonraki ABD Başkanı döneminde atılacağı yönünde olmuştur. Bu kanıyı paylaşınlara göre; İran'ın isteği doğrudan ABD ile masaya oturmak ve nükleer program dâhil olmak üzere diğer sorunları da müzakere etmektir. Dolayısıyla sonraki başkanın görevi devralmasına kadar mevcut sembolik kararın ötesinde bir gelişme beklenmemektedir. Bahar döneminde İsrail'in İran nükleer tesislerine planladığı bir hava saldırısının Başkan Bush tarafından engellendiği yönündeki haberler³⁵⁷ ve Başkan Bush'un çizgisini devam ettireceği düşünülen cumhuriyetçi aday McCain'in son anda yaklaşım değişikliğine gitmesi ve İran'la doğrudan diyalog seçeneğinden söz etmeye başlaması³⁵⁸ İran'a yönelik

³⁵⁴ 'Iran Escapes New Sanctions in Next UN Resolution', *Khaleej Times*, 27 Eylül 2008

³⁵⁵ Neil MacFarquhar, 'Security Council Presses Iran on Nuclear Program', *The New York Times*, 28 Eylül 2008

³⁵⁶ 'قطعنامه جدید شکست آمریکا در برابر ایران / اوضاع کنونی به نفع راهبرد ایران است' (Yeni yaptırım Kararı ABD'nin İran Karşısındaki Yenilgisi/Mevcut Durum İran'ın Lehine), *Mehr News*, 29 Eylül 2008, <http://www.mehrnews.com/FA/NewsDetail.aspx?NewsID=757642> (Erişim Tarihi: 7 Ekim 2008), 'قطعنامه 1835: بیانه ای ضعیف و سمبلیک برای استقرار اختلاقات' (1835 Sayılı Karar; İhtilafların Giderilmesi için Zayıf ve Sembolik bir Bildiri), *Mehr News*, 28 Eylül 2008, <http://www.mehrnews.com/FA/NewsDetail.aspx?NewsID=756930> (Erişim Tarihi: 7 Ekim 2008).

³⁵⁷ Aluf Benn, 'U.S. Puts Brakes on Israeli Plan for Attack on Iran Nuclear Facilities', *Haaretz*, 13 Ağustos 2008, Jonathan Steele, 'Israel Asked US for Green Light to Bomb Nuclear Sites in Iran', *The Guardian*, 25 Eylül 2008

³⁵⁸ Daniel Dombay, 'McCain Advocates Iran Talks', *Financial Times*, 28 Eylül 2008, 'McCain Changes Stance on Iran', *Fars News*, 29 Eylül 2008

muhtemel bir askeri seçeneğin en azından bu dönemde daha az popüler olduğu izlenimini uyandırmıştır.

Kasım ayında yapılan ABD Başkanlık seçimlerini demokrat ve İran'la ön şartsız diyalogları başlatmaktan yana olan Barack Obama'nın kazanması ise yeni umutları beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla şimdilik yapılması gereken sonraki Başkan'ın göreve başlamasını ve yeni yol haritasını belirlemesini beklemek olacaktır. Zaten dünyanın son derece ciddi bir ekonomik krizle boğuştuğu bu dönemde en azından kısa vadede daha büyük zararları beraberinde getirecek başka adımların atılması beklenmemektedir.

Sonuç itibarıyla şimdiye kadar zorlayıcı yöntemlerin İran nükleer krizini çözmede başarısız olduğu söylenebilir. Ancak ABD Başkanlık seçimlerinin sonucu ve 2009 yaz ayında İran'da başkanlık seçimlerinin gerçekleşecek olması, kriz sürecinde yeni ve yapıcı politikaların masaya konulabileceği umudunu da içerisinde barındırmaktadır³⁵⁹.

---

³⁵⁹ Bkz.: 'Ex-secretaries of State Share Advice for Next President', *CNN International*, 17 Eylül 2008

II. BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ORTAK DIŞ VE GÜVENLİK POLİTİKASI ÇERÇEVESİNDE İRAN'A VE İRAN NÜKLEER KRİZİNE YAKLAŞIMI

Geçtiğimiz bölümde İran nükleer krizini ana hatlarıyla incelenmiş ve Avrupa Birliği'nin bu konuya nasıl müdahil olduğu hususuna değinilmiştir. Bu bölümde de Avrupa Birliği'nin kriz süresince hangi yollara başvurduğu ve bu politikaların ne ölçüde etkili olduğu değerlendirilecektir. Ancak daha önce Avrupa Birliği ortak dış ve güvenlik politikası ve bu politika çerçevesinde Avrupa Birliği'nin dış politika önceliklerine değinilecektir. Nitekim Avrupa Birliği'nin dış politikası ve güvenlik algılamalarına değinmeden, oluşturduğu politikaları kavramak ve İran nükleer krizi gibi oldukça karmaşık bir konuda sorun çözücü bir aktör olma hevesini anlayabilmek zorlaşacaktır. Daha sonra Avrupa Birliği dış politikasında İran'ın yerine kısaca göz atılacak ve son olarak da nükleer krizle birlikte Avrupa Birliği'nin politika değişikliğine gitmesi ve bu politikanın ne ölçüde başarılı olabildiği veya olacağı tartışılacaktır.

I. Avrupa Birliği'nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası³⁶⁰ (ODGP)

1. Genel Hatlarıyla ODGP

1951 tarihinde Avrupa entegrasyon sürecini başlatan üye devletler, ekonomik entegrasyonu gerçekleştirme konusunda önemli kazanımlar elde etmişlerdir. Ancak bu kadar başarılı bir entegrasyon modelini oluşturan Avrupa Topluluğu kurucu antlaşmalarının hiçbirinde ortak bir dış politikadan söz edilmemiştir. Tabiri caiz ise sıkça telaffüz edildiği üzere Avrupa Topluluğu "ekonomi alanında bir dev, siyasi alanda ise bir cüce" konumundaydı. 1969 yılına gelindiğinde Avrupa Topluluğu ülkeleri bu eksiğin farkına vararak bir takım adımlar atmaya karar vermişlerdir. Akabinde 1970 yılında onayladıkları *Davignon Raporu*³⁶¹ ile de Avrupa Siyasi İşbirliği (ASİ)³⁶² projesini başlatmışlardır. Ancak ASİ, bir işbirliği ve danışma platformundan ibaretti. ASİ'nin Topluluk organlarından bağımsız olması ve kurucu antlaşmalarda yer almıyor olması ciddi sorunları da beraberinde getirmekteydi. Diğerlerinden daha büyük ve güçlü olan üye devletler, önemli olaylarda ortak hareket etme ve görüş birliğine varmaya çalışmak yerine kendi kararlarını kendi başlarına alma eğilimindelerdi. Nitekim o dönemin uluslararası ilişkilerinde vukuu bulan gelişmeler ortak hareket etmenin önemini ortaya koymaktaydı. Sovyetlerin Afganistan'ı işgali ve İran'da meydana gelen İslam Devrimi gibi olaylar, ASİ'nin Kurucu Antlaşmalara dâhil

³⁶⁰ Ortak Dış ve Güvenlik Politikası üzerine ayrıntılı çalışmalar için bkz: Neil Winn & Christopher Lord, *EU Foreign Policy Beyond the Nation-State*, (London: Palgrave, 2001), Juliet Lodge, 'From Civilian Power to Speaking with a Common Voice: The Transition to a CFSP', Juliet Lodge (ed.) *The European Community and the Challenge for Future*, (London: Pinter Publishers, 1993), s. 227-268, Helen Wallace & William Wallace, *The Policy-Making in the European Union*, (Oxford: Oxford University Press, 1996), s. 411-431, B. Soetendorp, 'The Evolution of the EC/EU as a Single Foreign Policy Actor', W. Carlsnaes and S. Smith (eds.), *European Foreign Policy* (London: Sage, 1990), s. 103-119, S. J. Nuttall & G. Edwards, 'Common Foreign and Security Policy', A. Duff, J. Pinder & R. Pryce (eds.), *Maastricht and Beyond*, (London: Routledge, 1994), s. 84-103.

³⁶¹ 'Davignon Report', *Bulletin of the European Communities*, No 11- Kasım 1970, Luxembourg, s. 9-14.

³⁶² ASİ ile ilgili ayrıntılı çalışmalar için bkz: S. J. Nuttall, *European Political Cooperation*, (Oxford: Clarendon Press, 1992), A. Pijpers, E. Regelsberger, W. Wessels (eds.), *European Political Cooperation in the 1980s: A Common Foreign Policy for Western Europe?*, (Dordrecht: Nijhoff, 1988), M.E. Smith, *Europe's Foreign and Security Policy: The Institutionalization of Cooperation*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), H. Smith, *European Union Foreign Policy: What it is and What it Does*, (London: Pluto Press, 2002), D. Allen et al., *European Political Cooperation: Towards a Foreign Policy for Western Europe*, (London: Butterworth Scientific, 1982) M. Holland, (ed.), *The Future of European Political Cooperation: Essays in Theory and Practice*, (Basingstoke: Macmillan, 1991), E. Regelsberger, et al (eds.), *Foreign Policy of the European Union: From EPC to CFSP and Beyond*, (London: Lynne Rienner, 1997).

edilmesi gereksinimi daha da belirgin hale getirmiştir. Hem meydana gelen uluslararası sorunlara birlikte cevap verebilmek hem de Topluluğun genişlemesine ve derinleşmesine paralel olarak dış politikada daha etkin olmak arzusu, üye devletler üzerinde tetikleyici bir etki yaratmıştır. Dolayısıyla ASİ'nin yukarıda bahsedilen önemli eksikliği, 1987 yılında yürürlüğe giren Tek Avrupa Senedi ile bir nebze de olsa giderilmeye çalışılmıştır³⁶³. ASİ'nin kurumsal bir nitelik kazanması 1987'deki Tek Avrupa Senedi (TAS) ile gerçekleşti ve Tek Senet'in 3. başlığına dâhil edilen ASİ, ilk defa Avrupa Topluluğu Kurucu Antlaşmaları'nda kendine bir yer bulabilmiştir³⁶⁴.

ASİ ile amaçlanan; Topluluğa üye devletler arasında dış politika alanında bilgi, işbirliği ve ortak girişimlerden ibaret bir dayanışma süreci yaratmaktır. Uluslararası sorunlar karşısında ortak bir Avrupa yaklaşımı sağlamak ve uluslararası ilişkilerde Topluluğun ağırlığı ve etkinliğini arttırmak ise önemli diğer bir hedef olarak sayılabilmektedir. Ancak tesis edilen Avrupa Siyasi İşbirliği mekanizmasının eksiklikleri mevcuttu. Güvenliğin dış politika ve ekonomik boyutunun ele alınmış olması, ancak askeri boyutunun hesaba katılmamış olması sayılabilecek önemli eksiklikler arasındaydı. Diğer taraftan Tek Senet'te ASİ'nin hükümetlerarası niteliğinin açıkça ortaya konulmuş olması ve Topluluk karar alma mekanizmalarının dışındaki yerinin kesin olarak belirlenmiş olması da diğer bir eksiklik olarak sayılabilmektedir. Ancak tüm bunlara rağmen ASİ, bugünkü ODGP'nin temelini atmış ve hükümetlerarası düzeyde olsa da üye devletlerin dış politika ve uluslararası ilişkiler konusunda iletişim kurabilmelerini sağlamıştır.

Diğer taraftan ASİ, bütünleşme sürecindeki faydalı adımlardan biri olarak adlandırılrsa da her zaman ortak tutumların benimsenmesini sağlayamıyordu. Özellikle daha büyük üye devletler, kendi başlarına hareket etme eğilimindelerdi. Bazı üye devletler, bugün bile dış ve güvenlik politika konularını bağımsızlıklarının en önemli unsuru olarak görmektedirler. Birçok üye devlet, Avrupa Topluluğunu dış ilişkiler ve güvenlik konularında yeterli ve etkili görmemekte, daha ziyade NATO ve Batı Avrupa Birliği (BAB) oluşumlarını önemsemekteydiler. Nitekim dönemin konjonktürel değişimleri ve meydana gelen olaylar, ortak hareket etmenin gereksinimi ve etkinliğini ortaya koymaktaydı. Sovyetler Birliği'nin dağılması, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerindeki siyasi değişiklikler, iki Almanya'nın birleşmesi ve AT / Avrupa Birliği içindeki

³⁶³ Mehmet Özcan, 'Avrupa Birliği Ortak Dış ve Güvenlik Politikası', *Journal of Turkish Weekly*, 29 Ekim 2004

³⁶⁴ Tek Senet'in 30/8. Maddesi: "Akit taraflar gerekli gördükleri takdirde üçüncü ülkeler ve bölgesel gruplar ile siyasi diyalog kurabilirler" hükmüne yer vermiştir.

yerinin daha da pekiştiril-mesi ihtiyacı gibi olaylar, üye devletlerin ortak bir dış politika hususun-daki niyetlerini tetiklemeye başlamış ve bu durum ortak dış ve güvenlik politikasının oluşturulmasındaki temel faktör olmuştur³⁶⁵.

Böylece 1951 yılında başlayan Avrupa bütünleşme süreci, ekonomik ve parasal birlikten sonra daha iddialı bir hedefe kilitlenmiştir. Artık ekonomik entegrasyon tamamlanmış, siyasal birlik kaçınılmaz hale gelmiştir. Üye devletler siyasi birlik hedefini, başlattıkları entegrasyon hareketinin son halkası olarak belirlemişlerdir. Bu hedeften yola çıkarak, 1992 tarihli Maastricht Antlaşması³⁶⁶ ile birlikte üç sütunlu bir Avrupa Birliği oluşturmuşlardır³⁶⁷. Yeni eklenen Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP) ve Adalet ve İç İşlerinde İşbirliği (Aİİ) sütunlarıyla Topluluğa; dış politika, güvenlik-savunma, göç-iltica, adli ve yargı işbirliği alanlarında yetki ve güç kazandırmak hedeflenmiştir³⁶⁸.

Maastricht Antlaşması ile oluşturulan ODGP, hem içeriği hem de genel yapısı bakımından ASİ'den daha kapsamlı bir işbirliğini öngörmekteydi. Ancak dünyada ve bölgede gelişen olaylar Avrupa Birliği'ni sadece dış politika konusunda değil aynı zamanda ASİ'nin kapsamında olmayan ortak güvenlik politikaları konusunda da düzenleme yapmaya itmiştir³⁶⁹. Maastricht Antlaşması, Batı Avrupa Birliği'ni Avrupa Birliği'nin bölünmez bir parçası haline getirdiğinden, ortak savunma

³⁶⁵ 'Ortak Dış Politika ve Güvenlik Politikası ODGP'den, Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası AGSP'ye..', *Güncel Haber*, Özel Sayı, Avrupa Birliği Komisyonu Türkiye Temsilciliği, Şubat-Mart 2003

³⁶⁶ Avrupa Birliği Antlaşması olarak da adlandırılan Maastricht Antlaşması 1992'de imzalanmış ve 1993 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

³⁶⁷ Üç sütunlu Avrupa Birliği'nin ilk sütunu; Topluluk boyutu, ikinci sütunu; ortak dış ve güvenlik politikası (ODGP), üçüncü sütunu da adalet ve iç işlerinde işbirliğiydi (Aİİ). Birinci sütun olan topluluk boyutu hâlihazırda oluşmuş olan, üye devletlerin egemenlik devrinde bulundukları (dolayısıyla uluslararası nitelik taşıyan) ve tüm üye devletleri bağlayan topluluk müktesebatını oluşturuyordu. İkinci ve üçüncü sütunlar ise Maastricht Antlaşması ile birlikte yeni kurulan ve hükümetlerarası nitelik taşıyan alanlardı. Üye devletler bu alanlarda ortak hareket etmeyi kabul etmiş, ancak egemenlik devrinde bulunmamışlardı. Bu nedenle ilk sütundan farklı olarak üye devletler ODGP ve Aİİ sütunlarında birlikte hareket edebildikleri gibi tek başlarına hareket etme ve politikalarını belirleme hakkını saklı tutmaktadırlar. Daha sonra Amsterdam Antlaşması ile üçüncü sütundaki bir takım konular topluluklaştırılarak birinci sütuna aktarılmıştır.

³⁶⁸ Paul Craig & Grainne De Burca, *EC Law*, (Oxford: Oxford University Press, 1995), s. 30-32

³⁶⁹ Maastricht Antlaşması J.1(1) maddesi: "Birlik ve Üye Ülkeler bu bölümde (V. Bölüm) belirtilen dış ve güvenlik politikasının tüm alanlarında, ortak dış ve güvenlik politikası tanımlar ve uygular" hükmüyle bu konuyu açıkça ortaya koymuş, dış ve güvenlik politikalarının tüm alanlarında herhangi bir sınırlamaya gidilmeden ortak bir politika belirlenmesini hedeflemiştir.

politikası konusunda da yeni bir adım olarak sayılabilmektedir³⁷⁰. Böylece, Avrupa Birliği, Batı Avrupa Birliği'nden, zaman zaman savunmayla ilgili kararlarını yerine getirmesini isteyecektir.

Maastricht Antlaşması'nın J.1(2) maddesi ODGP'nin hedeflerini açıkça ortaya koymuştur. Buna göre:

- Birliğin ortak değerlerini, temel çıkarlarını ve bağımsızlığını korumak;
- Birliğin ve üye devletlerin güvenliğini her bakımdan güçlendirmek;
- Barışı korumak ve uluslararası işbirliğini güçlendirmek;
- Uluslararası işbirliğini geliştirmek;
- Demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan haklarına ve temel hak ve özgürlüklere saygıyı geliştirmek ve pekiştirmek.

Belirtilen hedeflere ulaşabilmek için üye ülkeler arasında sistematik bir işbirliği zorunlu kılınmış ve ortak dış politika ve güvenlik politikasının işler hale gelmesi için 'ortak tutum' ve 'ortak eylem' adı altında iki yasal düzenleme getirilmiştir. Ortak eylemlere, üye devletler tarafından oybirliğiyle karar verilmesi gerekiyordu ancak ortak eylem içerisinde olma zorunluluğu yoktu. Bu nedenle ODGP'nin etkinliği ciddi tartışmalara konu olmuştur. Eski Yugoslavya'daki olaylarda ortak bir politika belirlenememiş olması ve üye devletlerin ortak bir tutum içerisinde olmak yerine kendi başlarına hareket etmiş olmaları³⁷¹ ve sonuç olarak bu bölgedeki ihtilafların ancak NATO müdahalesi ile çözülebilmiş olması, Avrupa Birliği'nin ortak dış ve güvenlik politikası hakkında soru işaretlerinin oluşmasına neden olmuştur³⁷².

Bu gelişmeler neticesinde, ODGP uluslararası krizleri çözme, yetersiz askeri gücü, etkisiz ve uyumsuz strateji/planlamasıyla eleştirilmeye başlanmıştır. ODGP'nin başarısızlığı; zayıf ve etkisiz karar alma prosedürleri, hükümetlerarası niteliği ve kendine ait askeri bir güce sahip olmaması faktörleri ile açıklanmaya çalışılmıştır³⁷³. Bu dene-

³⁷⁰ Juliet Lodge, 'From Civilian Power to Speaking with a Common Voice: The Transition to a CFSP', s. 265-266

³⁷¹ Almanya'nın Hırvatistan'ı tanıması, Yunanistan'ın Makedonya'yı isminden dolayı tanınamaması gibi örnekler üye devletlerin ortak bir tutum benimsemek yerine tek başlarına hareket ettiklerini açıkça ortaya koymuştur.

³⁷² Avrupa Birliği'nin ve dolayısıyla ODGP'nin Makedonya örneğindeki başarı oranını inceleyen bir çalışma için bkz: 'Measuring Success of the Common Foreign and Security Policy of the European Union in the Case of Macedonia', *Policy Brief*, No: 14, Centre for Research and Policy Making, Skopje 2007

³⁷³ Philip H. Gordon, 'Europe's Uncommon Foreign Policy', *International Security* 22, No. 3 (1997): 12

yimler ve eleştiriler sonrasında ODGP’de önemli değişikliklerin yapılması ihtiyacı kaçınılmaz olmuştur. Ancak ülkelerin bu denli hassas oldukları bir konuda kendi egemenliklerinden feragat ederek bu yetkileri Topluluğun uluslararası çatısı altında birleştirmelerinin, ekonomik entegrasyon sürecindeki kadar kolay olmadığı aşıkardı.

Bütün bunlara rağmen 1997 tarihli Amsterdam Antlaşması³⁷⁴ ile birlikte ikinci sütunda belli başlı düzenlemelere gidilebilmiştir. Her şeyden önce bağımsız bir aktör olarak uluslararası sisteme dâhil olmak isteyen Avrupa Birliği, kendi güvenliğinin kendisi tarafından sağlanması gerektiği düşüncesiyle, ODGP çatısı altında bir Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası’nın (AGSP)³⁷⁵ oluşturulmasına karar vermiştir. Diğer taraftan Amsterdam Antlaşması, ODGP’ye ilişkin katı karar verme mekanizmasını esnek hale getirmiş ve bu politikayı güçlü kılmak için yasal dayanaklarını arttırmıştır. ODGP’nin kurumsal yapısında ve karar alma mekanizmasındaki bu reform, üye devletlerin bu sütunu hükümetlerarası düzlemde uluslararası bir düzleme taşıma konusundaki isteksizlikleri nedeniyle sınırlı kalmıştır. Yapılan değişikliklere bakıldığında Topluluk kurumlarından Parlamento’nun politika belirlenmesinde ve karar almada bir etkisinin olmaması, ODGP kapsamında alınan kararların Adalet Divanı’nın yargı yetkisine tabi olmaması, Konsey’in ODGP’de temel belirleyici kurum olmaya devam etmesi gibi yamsal öneme sahip değişikliklerin yapılamadığı görülmektedir³⁷⁶.

Bu nedenle 2001 tarihinde imzalanan Nice Antlaşması’nda da ODGP’ye ilişkin yeni düzenlemelere gidilmiştir. Bu düzenlemelerin başında güçlendirilmiş işbirliğinin uygulama alanının ODGP’yi de içine alacak şekilde genişletilmesi gelmiştir³⁷⁷. Ancak ODGP alanında güçlendirilmiş işbirliği ilkesi, askeri ve savunma alanlarına girmeyen

³⁷⁴ “Avrupa Birliği Antlaşması II” olarak da adlandırılan Amsterdam Antlaşması 1997’de imzalanmış ve 1999 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

³⁷⁵ AGSP ile ilgili ayrıntılı çalışmalar için bkz: Muharrem Gürkaynak, *Avrupa’da Savunma ve Güvenlik*, (Ankara: Asil, 2004), Çınar Özen, ‘ESDP-NATO Relations: Considerations on the Future of European Security Architecture’, *The Turkish Yearbook of International Relations*, No: XXXIII, 2002, s. 231-256, Sally McNamara, ‘The European Security and Defence Policy: A Challenge to the Transatlantic Security Alliance’, *Backgrounders*, No: 2053, 18 Temmuz 2007, Haydar Çakmak, *Avrupa Güvenliği*, (Ankara: Platin Yayınları, 2007), Nicole Gnesotto (ed.), *Avrupa Birliği Güvenlik ve Savunma Politikası*, (İstanbul: Tasam Yayınları, 2005)

³⁷⁶ Amsterdam Antlaşması ile ODGP alanında yapılan reformlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Juliet Lodge and Val Flynn, ‘The CFSP after Amsterdam: The policy planning and early warning unit’, *International Relations* 14, No.1 (1998): 8, Karlheinz Neunreither & Anje Wiener (eds.), *European Integration after Amsterdam*, (Oxford: Oxford University Press, 2000)

³⁷⁷ Elspeth Deards & Sylvia Hargreaves, *European Union Law*, (NY: Oxford University Press, 2004), s. 71

diğer konularla sınırlandırılmış ve ODGP'nin özellikle güvenlik alanı kapsam dışında bırakılmıştır. ODGP ile ilgili özel temsilcilerin seçiminde ve anlaşmaların onaylanmasında çoğunluk sistemi kabul edilmiş, ODGP alanında daha çok işbirliğinin başlatılmasını herhangi bir üye devletin durdurma hakkı saklı tutulmuştur.

Amsterdam sonrası, ortak savunma politikası meselesi hala çözüm beklemekteydi³⁷⁸. Üye devletler, ODGP'nin ancak ciddi bir savunma gücüyle desteklendiğinde başarılı olabileceğine inanıyordu. Özellikle İngiltere ve Fransa; Avrupa Birliği'nin, ABD'nin hareket etmeye isteksiz olduğu tüm alanlarda faal olmasını istiyorlardı. Dolayısıyla Batı Avrupa Birliği'nin sahip olduğu gücün üstüne yeniden yapılanılması gerektiğini savunarak Avrupa'nın, NATO'nun kapasitesini tekrarlama-dan hareket edebileceğini belirtmişlerdir. Bu nedenle Nice Antlaşması ile Avrupa Birliği - BAB arasındaki ilişki gözden geçirilmiş BAB, Avrupa Birliği'ne entegre edilmiş ve kriz yönetim işlemleri Avrupa Birliği'ne devredilmiştir³⁷⁹.

2003 tarihli Avrupa Birliği Anayasa Taslağı'nın da, ODGP konusunda etkin bir işbirliği süreci başlatmada bir dönüm noktası oluşturmadığı söylenebilir³⁸⁰. Taslak'taki düzenlemelere bakıldığında Avrupa'da dış politika ve savunma konusunda bir 'Birlik'ten söz etmenin pek de mümkün olmadığı görülmektedir. Üye ülkelerdeki ortak dış ve savunma politikaları oluşturma konusundaki isteksizlik, Anayasa Taslağına da yansıtılmış ve gerçek bir entegrasyondan söz edilmesine engel olmuştur.

³⁷⁸ Amsterdam Antlaşması ile birlikte ODGP çerçevesinde ortak bir Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikasının oluşturulmasına karar verilmişti. Üye devletlerin ODGP'nin ancak önemli bir savunma gücüyle desteklendiğinde başarılı olabileceğini vurgulamaları sonucunda, Haziran 1999 tarihinde Köln'de gerçekleşen Avrupa Birliği Zirvesi'nde, BAB'ın 2000 yılında feshedilmesine karar verilmiş ve Petersberg görevleri olarak adlandırılan BAB'ın kriz yönetim görevlerini, Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası (AGSP) kapsamına almıştır. Bu görevler, insani yardım ve kurtarma, barışı koruma ve kriz yönetiminde muharebe kuvveti görevlerinden oluşmaktadır. Siyaset ve Güvenlik Komitesi, Askeri Komite vb birçok yapılanma kararları da söz konusu Zirve'de alınmıştır. Helsinki, Feira ve Nice Zirveleri'nde de, Birlik'in uluslararası kriz yönetiminde özerk eylem kapasitesi kazandırma isteği daha somut hale gelmiştir.

³⁷⁹ 2003 yılının Şubat ayında yürürlüğe giren Nice Antlaşması çerçevesinde, BAB'ın AB içindeki rolüyle ilgili maddeler AB Antlaşması'ndan çıkarılmıştır.

³⁸⁰ Anayasa Taslağı'nda ODGP'ye ilişkin düzenlemeler ve ilgili yorumlar için bkz: Ercüment Tezcan, 'Avrupa Birliği Anayasa Taslağı Ve Öngördüğü Yenilikler' (1), <http://www.stradigma.com/turkce/eylul2003/index.html>, (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2007), Türker Arı, 'AB'de Demokratik Eksiklik Sorunu: Taslak Anayasal Antlaşma Çerçevesinde Ortak Dış ve Güvenlik Politikası ve Avrupa Parlamento İlişkileri Örnek İncelemesi', *Yönetim Bilimleri Dergisi*, (2004) V:2 C:2, Yücel Acer - Halil Bilecan, 'The European Common Foreign and Defence Policy in the Draft EU Constitution and the Competetitive Power of the Union', Ali Akdemir et al. (eds), *The Competetitive Power of the European Union After the Enlargement*, (Çanakkale: 2004)

Genel olarak baktığımızda Avrupa Birliği'nin ODGP hususunda, oluşturulduğu tarihten bu yana çok da önemli bir kazanım elde etmediği görülmektedir. Özellikle Kosova Savaşı sonrasında AB'nin daha güçlü bir uluslararası varlığa sahip olması, daha kararlı davranması ve daha belirgin bir savunma politikasını benimsemesi gerektiği yönündeki görüşler artmaya başlamıştır. Zira bu süreçte Avrupa Birliği'nin ABD'den bağımsız hareket etme kabiliyet ve kapasitesi sorgulanmaya başlamıştır. Soğuk Savaş'ın bitiminden sonra dünyada süper güç olarak tek başına kalan ABD'nin baskıcı ve saldırgan çözüm önerilerinin karşısında alternatif dengeleyici politikalar üretmesi beklenen Avrupa Birliği, ODGP'nin etkin olmayışı nedeniyle bu misyonu yerine getirememiştir. Bu nedenle BAB'ın 2000 yılında feshedilmesi ve kriz yönetimi, barış sağlama ve benzeri görevlerinin Avrupa Birliği'ne devredilmesine karar verilmiştir.

Bütün bunlara rağmen, Maastricht'ten hemen sonraki yıllarda, Avrupa Birliği, elle tutulur ortak bir dış politika izlemekte yetersiz kalmıştır. Birçok uluslararası ihtilaf hususunda Avrupa Birliği ülkeleri ortak hareket edememiş, hatta kendi aralarında bloklaştıkları durumlarla karşılaşmışlardır³⁸¹. 2003 yılında ABD öncülüğünde Irak'ta başlatılan savaşta da görüldüğü gibi Avrupa Birliği uluslararası çatışmalarda 'Birlik' olarak hareket edememiş tam tersine geleneksel anlamda devam eden ulusal dış politikalar tümüyle varlığını hissettirmeye devam etmiştir³⁸². Bu durum Irak savaşı sırasında ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld tarafından 'Eski Avrupa'³⁸³ ve 'Yeni Avrupa'³⁸⁴ tanımlamasıyla açıklanmıştır³⁸⁵. Irak savaşında Avrupa Birliği, Atlantikçi ve Avrupalı olarak iki bloğa ayrılmış ve ortak bir tutum sergilemekte başarısız olmuştur. Daha 15 üyeli bir birlik olarak ortak politika belirlemede başarısız olan Avrupa Birliği'nin, yeni genişleme dalgasıyla 25 üyeli bir kulüp haline dönüştüğünde ortak tutum belirleyebilmesi daha da zorlaşacaktır.

³⁸¹ Joshua B. Spero, 'The Impact of the Emerging Role of East Europe in Iraq on NATO', *Meeting Report 285*, Fitchburg State College, <http://www.wilsoncenter.org/topics/pubs/MR285Spero.doc> (Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2007)

³⁸² 'Europe's 'Division' over the war in Iraq', *Perspectives on European Politics and Society*, Vol: 7, No: 3, 2006, s. 298-311, Chris Lindborg, 'Iraq and the Transatlantic Alliance', *Policy Report - Foreign Policy in Focus*, 20 Mart 2007

³⁸³ Rumsfeld, Irak işgaline karşı çıkan Fransa ve Almanya gibi ülkeleri 'Eski Avrupa' olarak nitelendirmiştir.

³⁸⁴ Rumsfeld, Irak savaşı sırasında ABD'nin yanında yer alan İngiltere, İspanya ve adaylığı onaylanmış olan merkezi ve doğu Avrupa ülkelerini de 'Yeni Avrupa' olarak nitelendirmiştir.

³⁸⁵ Yeni Avrupa ve Eski Avrupa kavramları ve Avrupa Birliği'ndeki bölünme için bkz: Petra Roter, Zlatko Šabič, 'New' and 'Old Europe' in the Context of the Iraq War and its Implications for European Security', *Perspectives on European Politics and Society*, Vol: 5, No: 3, 2004, s. 517-542

Ancak Irak tecrübesi, 2003 yılında filizlenen İran nükleer krizi konusunda Avrupa Birliği ülkelerinin hemen hemen benzer bir tutum içerisinde olmalarına vesile olmuştur. Irak örneğindeki bölünmüşlüğü tekrar yaşamak istemeyen üye devletler, İran'a karşı yapıcı ve sistemle bağlantılandırmacı bir tutum içerisinde olmaya karar vermiş ve Irak benzeri bir senaryoyu tekrar yaşamamak ve ABD'yi başka bir savaş cephesinden uzak tutmak adına tek ses olmaya çabalamışlardır³⁸⁶. ABD'ye yakınlığıyla bilinen İngiltere dâhil bu yol haritasını izlemeye çalışmıştır. Ancak süregitmekte olan krizin sonraki evrelerinde bu tutumlarını koruyamamaları ve çatlak seslerin oluşması ihtimali de karşılaşılması beklenen senaryolar içerisinde.

2- Avrupa Birliği'nin Dış Politikadaki Öncelikleri

Yukarıdaki bilgilerden hareketle ODGP'nin başlıca 3 temel hedef ekseninde şekillendirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu hedefler kısaca; uluslararası güvenliğin geliştirilmesi, uluslararası ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi ve demokrasi - insan haklarının geliştirilmesi şeklindedir. ODGP kapsamında, sıralanan bu üç hedef içerisinde insan hakları konusunun ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğu söylenebilir.

İnsan hakları konusu günümüz dünyasında uluslararası ve devletlerarası ilişkilerin öncelikli ve önemli konuları arasına girmiştir. Özellikle uluslararası insan hakları hukukunun ortaya çıkışından ve uluslararası denetim mekanizmalarının oluşmasından sonra olayın şekli de değişmeye başlamış ve insan haklarının geliştirilmesi ve insan haklarına saygı hususunda diğer devletlere yapılan dış baskılara, iç işlere müdahale kapsamında bakılmamaya başlanmıştır. Bu kapsamda insan hakları ihlallerinin önlenmesi ve uluslararası düzenin sağlanması misyonu, uluslararası örgütler ve devletler için insan haklarını bir dış politika ögesi haline getirmiştir³⁸⁷. İnsan haklarının etkin bir dış politika ögesi olarak kullanıldığı en iyi örnek de Avrupa Birliği'dir. Avrupa Birliği'nde insan hakları alanında ortak bir dış politika oluşturma fikri esasen 70'li yıllara dayanmaktadır. Hukuki bir temele dayandırılmamış olsa da AT organları o yıllarda üçüncü ülkelerle ilişkilerinde Avrupa Siyasi İşbirliği çerçevesinde insan haklarını gözetmeye başlamışlardır. Bu konudaki ilk girişimlerden biri de 1978 tarihinde Kopenhag Zir-

³⁸⁶ Christopher Hill, 'The Directorate and the Problem of a Coherent EU Foreign Policy', *CFSP Forum*, Vol: 4, Issue 6, s. 2

³⁸⁷ Ömer Kurtbağ, 'İnsan Hakları Koşuluna Dayalı Avrupa Birliği Dış İlişkileri ve Genişleme Politikası', *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, Bahar 2002, s. 107

vesi'nde yayınlanan 'Demokrasi Bildirgesi' olmuştur³⁸⁸. Bu bildirgede devlet ve hükümet başkanları, insan haklarının ve demokrasinin devamlılığının AT üyeliğinin esas öğelerinden biri olduğunu kabul etmişler ve bu hususu önemle vurgulamışlardır. İkinci önemli adım ise 1986 yılındaki Tek Avrupa Senedi'nde atılmıştır. Bu Senedin giriş bölümünde ilk kez BM Antlaşması'na atıf yapılarak üçüncü ülkelerle ilişkilerde insan haklarının temel unsur olacağı hükme bağlanmıştır³⁸⁹. 1986 tarihli ASİ çatısı altında gerçekleşen dışişleri bakanları toplantısında ise, insan hakları ihlallerinin dile getirilmesinin iç işlere karışmama ilkesinin ihlali anlamına gelmeyeceği söylenmişti³⁹⁰. Bu gelişmeleri takiben, AT üçüncü ülkelerle yaptığı antlaşmalarda insan hakları maddelerine yer vermeye başlamış³⁹¹, 1991 tarihindeki Lüksemburg Zirvesi'nde ise bu hususta önemli kararlar almıştır. Zirve sonuç metnine eklenen 'İnsan Haklarına İlişkin Bildirge'de 1986 yılında Dışişleri Bakanları'nın aldıkları kararlar teyid edilmiş ve temel hakların ihlaline ilişkin kaygıların dile getirilmesi ve bu hakların korunmasına yönelik taleplerin iç işlerine müdahale sayılmadığı, hatta üçüncü ülkelerle ilişkilerde bu hususun önemli bir yer teşkil ettiği vurgulanmıştır³⁹².

Alınan bu kararların ardından üçüncü ülkelerle yapılan antlaşmaların çoğunda insan hakları koşuluna bağlı hükümler konulmuş ve 1992 yılından itibaren yapılan antlaşmalarda, insan hakları ve demokrasi ilkelerine saygı asli unsur niteliği kazanmıştır. Dolayısıyla AT/AB için insan hakları ve demokrasi koşuluna bağlı antlaşmaları, bahsi geçen hükmün ihlali durumunda, 1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi ışığında esaslı bir ihlal olduğu gerekçesiyle kısmen veya tamamen askıya alma imkânı doğmuştur. Böylece ihlalin ölçeğine göre, antlaşmalar ya askıya alınacak, ya da orantılı yaptırımlar uygulanacaktı, ancak bütün bunlar yapılırken hükümetlerinin davranışlarından halkın zarar görmemesine özen gösterilecektir³⁹³. Bu tarihten sonra da üçüncü ülkelerle yapılan antlaşmalara insan hakları ve demokrasi şartı içeren hükümler konulmuştur. Bu hükümler bir antlaşmanın insan hakları

³⁸⁸ Copenhagen European Council, 'Declaration on Democracy', *EC Bulletin*, 8 Nisan 1978

³⁸⁹ Kurtbağ, 'İnsan Hakları Koşuluna Dayalı...', s. 107

³⁹⁰ Andrew Clapham, 'Where is the EU's Human Rights Common Foreign Policy and How is it Manifested in Multilateral Fora', *The EU and Human Rights*, Philip Alston (ed.), (NY: Oxford University Press, 1999), s. 632

³⁹¹ Örneğin; IV. Lomé Sözleşmesi. Ayrıca bkz: Eibe Riedel-Martin Will, 'Human Rights Clauses in External Agreements of the EC', *The EU and Human Rights*, Philip Alston (ed.), (NY: Oxford University Press, 1999).

³⁹² Luxembourg European Council, *Declaration by the European Council at the Beginning of the Year of the Fifteth Anniversary of the Universal Declaration of Human Rights*, 12-13 December Presidency Conclusions

³⁹³ Riedel – Will, 'Human Rights Clauses...', s. 708

ihlallerinden dolayı askıya alınmasına yol açmasa bile, kısıtlı ölçüde de olsa etkisini gösterebilme özelliğine sahiptir. Örneğin; antlaşma yapılmadan önce üçüncü ülke, insan hakları hükümlerine itiraz ederse bahsi geçen antlaşmanın yapılmamasına yol açabilmektedir. Diğer taraftan üçüncü bir ülke ile imzalanan antlaşmanın onaylanma sürecinin tamamlanmasına kadar, üçüncü ülke onaylama sürecinin tehlikeye girmesinden çekinerek gerekli yükümlülüklerini yerine getirme çabası içine girebilmektedir³⁹⁴.

Maastricht Antlaşması'yla insan hakları ve demokrasiye saygı koşulu daha fazla önem kazanmış³⁹⁵ ve genişlemenin koşullarından biri haline gelmiştir. Sonrasında yapılan tüm zirvelerde, insan hakları ve demokrasiye saygı ilkelerinin Birliğin temelini oluşturduğu her fırsatta yinelenmiş ve 1997 Amsterdam Antlaşması'nda daha önce Maastricht Antlaşması'ndaki F maddesi revize edilerek güçlendirilmiştir³⁹⁶. Sonrasında ise 2003 yılında yürürlüğe giren Nice Antlaşması, Amsterdam Antlaşması'nın eklediği 7. maddeyi revize ederek yeni bir fıkra eklemiştir. Sonuç olarak bu süreç Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'nın hazırlanmasına zemin hazırlamıştır³⁹⁷.

Görüldüğü üzere; Avrupa Birliği kurucu antlaşmalarında yapılan revizyonlarla hem genişleme süreci çerçevesinde insan hakları ve demokrasiye saygı üyeliğin önkoşulları haline getirilmiş, hem de dış ilişkileri insan hakları koşuluna bağlı yürütme politikası daha etkin olarak uygulanmaya başlanmıştır. Avrupa Birliği insan hakları politikasında 4 temel hedef önem kazanmıştır:

1. Avrupa işbirliğinin tabiatında insan haklarının geliştirilmesi ve teşvik edilmesinin zorunluluk arz etmesi

³⁹⁴ Kurtbağ, 'İnsan Hakları Koşuluna Dayalı...', s. 112-113

³⁹⁵ Bkz: Maastricht Antlaşması F Maddesi

³⁹⁶ Bkz: Amsterdam Antlaşması 6/1. Madde ve 7. Madde

³⁹⁷ Temel Haklar Şartı için bkz. Q.C. Lord Goldsmith, 'A Charter of Rights, Freedoms and Principles', *Common Market Law Review*, Vol. 38, 2001, s. 1201- 1216, Grainne De Burca, 'The Drafting of the European Union Charter of Fundamental Rights', *European Law Review*, Vol. 26, 2001, s. 126-138, Erik O. Eriksen, 'Why a Charter of Fundamental Human Rights in the EU?', *Arena Working Papers*, WP 02/36, 2002, Ricardo Alonso Garcia, 'The General Provisions of the Charter of Fundamental Rights of the European Union', *Jean Monnet Working Paper*, 4/02, 2002, s. 1-32, Jonas Bering Lissberg, 'Does the EU Charter of Fundamental Rights Threaten the Supremacy of Community Law? Article 53 of the Charter: A Fountain of Law or Just an Inkblot?' *Harvard Jean Monnet Working Papers*, 04/01, 2001, s. 1- 58, Augustin Jose Menendez, 'Chartering Europe: The Charter of Fundamental Rights of the European Union', *Arena Working Papers*, WP 01/3, 2001, s. 1- 27, Lenaerts, Koen-De Smijter, Eddy, 'A "Bill of Rights" for the European Union', *Common Market Law Review*, Vol. 38, 2001, Grainne De Burca, 'Human Rights: The Charter and Beyond', *NYU Jean Monnet Working Papers*, 10/01, 2001, s. 1-12

2. Avrupa Birliği'nin üçüncü ülkelerle siyasi ve ekonomik işbirliğinde insan haklarına saygı kuralına temel bir unsur gözüyle bakması
3. Kurumsallaşmış ekonomik işbirliği ve kalkınma yardımlarının insan hakları koşuluna bağlı olması
4. İnsan haklarını geliştirmek ve teşvik etmenin hem uluslararası güvenliğe hem de ekonomik ilişkilerin gelişmesine hizmet etmesi

Avrupa Birliği yukarıda sayılan hedefleri göz önünde bulundurarak dış politikasında insan haklarının gelişimini teşvik etme hususunda kendini taahhülle bağlı kılmıştır. Örneğin Avrupa Birliği'nin Akdeniz Ortaklığını tesis eden *Barcelona Deklarasyonu*³⁹⁸, dış politikada insan haklarının önemini ortaya koyan belgelerden biri olarak gösterilebilir. İran'la 1992 yılında başlatılan ve sonraki başlıklarda anlatılacak olan eleştirel diyalog süreci de Avrupa Birliği'nin dış politikasında insan haklarının önemi ve insan haklarına vurguyu ortaya koyan örneklerden birisidir. Avrupa Birliği diyalog yoluyla İran'daki insan haklarını güçlendirme ve bu husustaki yasaların revize edilmesini desteklemeye ve olumlu bir yaklaşım içerisinde olmaya çalışmıştır. Ancak gerek İran yönetiminin yapısı, gerek İran politikası hususundaki transatlantik farklılıklar ve gerekse Avrupa Birliği ülkelerinin İran'la ikili ilişkileri bu girişimin başarılı olmasını zorlaştırmıştır.

Kısacası Avrupa Birliği dış politikasında ve üçüncü ülkelerle ilişkilerinde insan hakları koşulunun ön planda olması ve üzerine önemle vurgu yapılan bir husus olmasına rağmen, ODGP'nin hükümetlerarası niteliği bu kuralın koşulluluk arz etmesini ve insan haklarına bağlı dış politika mekanizmasının istenildiği gibi işlemesini zorlaştırmaktadır. Nitekim Avrupa Birliği ülkeleri ekonomik ve siyasi çıkarları doğrultusunda ortak dış politika kararlarından bağımsız hareket edebilmekte ve üçüncü ülkelerle çıkarları bazında ikili ilişkilerini yürütebilmektedirler. Avrupa Birliği'nin ODGP sütunun hükümetlerarası niteliği dolayısıyla da üyeleri bu hususta zorunlu kılacak mekanizma henüz benimsememiştir. Dış politika konularında üye devletlerin kritik zamanlarda ortak tutum sergileyememesi ve kendi çıkarlarını ön planda tutarak ikili ilişkiler ekseninde politikalar izlemeleri, ikinci sütun olan ODGP'nin zaafı arasında sayılmaktadır. Küresel bir aktör olma çabasında olan Avrupa Birliği de bu konudaki eksikliklerini gidermek ve kendisini uluslararası platformda kanıtlamak maksadıyla daha aktif

---

³⁹⁸ Barcelona Deklarasyonu'nun giriş bölümündeki 14 paragraftan yedisi insan haklarına saygı üzerinedir. Text of Barcelona Declaration, *Euro-Mediterranean Conference*, Barcelona 27-28 Kasım 1995, EU Doc/95/7, 4.12.1995

politikalar izleme hedefine kilitlenmiş gibi gözükmektedir. İran nükleer krizinde arabulucu rolüne soyunmuş olması da bu hedefin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

II. Avrupa Birliği'nin İran Politikalarının Tarihsel Evrimi: 1979 - 2007

1. Dört Farklı Dönem Aralığında Gelişen İlişkiler

Avrupa Birliği'nin İran nükleer krizindeki rolünü ve bu konudaki politikalarını incelemeden önce devrimden günümüze Avrupa Birliği'nin İran İslam Cumhuriyeti'ne yönelik izlediği politikaları kısaca gözden geçirmekte fayda vardır. Öncelikle devrim sonrası İran - Avrupa Topluluğu / Avrupa Birliği ilişkilerini kabaca dört dönem altında sıralamak mümkündür. Bu dönemler sırasıyla:

1. Birinci Dönem: 1979 - 1989 (Avrupa Topluluğu-İran ilişkileri minimum seviyede)
2. İkinci Dönem: 1989 - 1997 (İran'la Eleştirel Diyalog Sürecinin başlatılması)
3. Üçüncü Dönem: 1997-2003 (Hatemi dönemi ile başlayan Kapsamlı Diyalog Süreci)
4. Dördüncü Dönem: 2003 - 2007 (Nükleer krizle başlayan Zorlayıcı Diplomasi Süreci)

Daha sonra bu dönemler içerisinde AT / Avrupa Birliği'nin uyguladığı politikaları ele alarak bugün gelinen noktadaki stratejilerin değerlendirmesini yapmak kolaylaşacaktır.

A. Devrim Sonrası İlişkilerin İlk Evresi (1979 - 1989)

1979 İslam devrimi ile kurulan İran İslam Cumhuriyeti, gerek ideolojik gerekse siyasi yapısıyla Batı değerleriyle açık bir çelişki içerisindeydi. Bu nedenle Avrupa Topluluğu'nun İran petrol pazarındaki çıkarlarına rağmen, devrimin ilk on yılında İran'a karşı AT ve ABD arasında transatlantik bir dayanışmadan söz etmek mümkündür³⁹⁹. Kaldı ki devrim gerçekleşir gerçekleşmez ABD'nin Tahran Büyükelçiliği'nin basılması ve diplomatların 444 gün boyunca rehin tutulması hadisesinden sonra, Avrupa Topluluğu ülkeleri de transatlantik dayanışmanın gereği ola-

³⁹⁹ Devrim sonrası İran ve batı dünyasının gerginleşen ve değişen ilişkileri için bkz: Dilip Hiro, *Iran Under Ayatollahs*, (London: Routledge, 1987), s. 317-331

rak İran'la ilişkilerini minimum seviyelerde sürdürme kararı almışlardır⁴⁰⁰. 1979-1989 yılları arasında güçlenen transatlantik dayanışma ve işbirliğinin ardında, İran İslam Cumhuriyeti'nin Körfez bölgesini ve petrol pazarını istikrarsızlaştıracağı korkusu da vardı⁴⁰¹. Almanya hariç⁴⁰² diğer Avrupa Topluluğu ülkeleriyle ilişkilerin alt düzeyde seyretmesinin başka nedenleri de bulunuyordu: İran yönetiminin ideolojik değerlerini diğer Müslüman ülkelere ihraç etme emelleri, yurt dışında yaşayan rejim muhalifi İranlılara yönelik suikast girişimlerine ilişkin kaygı, insan hakları ihlalleri, İran'ın Lübnan'da Hizbullah'la yakınlığı ve Şii militanlara destek veriyor olması, Avrupa Topluluğu'nun İran'la ilişkilerinin asgari düzeyde seyretmesine, hatta diplomatik ilişkilerin zaman zaman kopmasına neden olan diğer faktörler arasındaydı⁴⁰³. İran - Avrupa Topluluğu ilişkilerinin devrimden sonra gerilemesinde belli başlı AT kurumlarının İran'a karşı takındıkları nispeten sert tutumun da etkisi yadsınamaya-cak ölçüdedir. İlk olarak bu kurumlar terörist eylemleri ile dikkat çeken Halkın Mücahitleri Örgütü gibi silahlı muhalif gruplara açıktan destek vermişler, bu da doğal olarak Tahran'ın tepkisini beraberinde getirmiştir. İkinci olarak, İran devleti ve rejimi bazı politika ve uygulamaları nedeniyle AT kurumlarınca çok sert bir dille eleştirilmiş, hatta kınanmıştır. Örneğin; Avrupa Parlamentosu 1980'den başlayarak İran rejimini insan hakları ihlallerinden dolayı defalarca kınamış ve Topluluk içerisinde İran'a örtülü bir şekilde destek verenlere karşı sert itirazlarda bulunmuştur⁴⁰⁴. Aynı kurum 1990 yılında İran'daki durumu yeniden tartışmış ve % 65'lik bir oranla İran'ın BM'den atılmasını isteyen - AP'nin geçmiş kararlarıyla karşılaştırıldığında- oldukça sıradışı bir kararı onaylamıştır⁴⁰⁵. Ancak bu karar amaçlanan sonucu yaratmaktan uzak kalmış ve sadece psikolojik etki yaratma niteliğiyle sınırlı kalmıştır.

⁴⁰⁰ Maria do Ceu Pinto, 'Sanctioning Iran: US-European Disputes over Policy toward Iran', *The International Spectator*, Vol: XXXVI, No: 2, Nisan-Haziran 2001, s. 102

⁴⁰¹ Aylin Ünver Noi, 'Iran's Nuclear Program: The EU Approach to Iran in Comparison the US' Approach', *Perceptions*, Bahar 2005, s. 84

⁴⁰² Avrupa Birliği ülkelerinden bir tek Almanya, İran'la mevcut ilişkilerini devam ettirdi ve 80'li yıllarda İran'ın en büyük ticari ortakları arasındaydı.

⁴⁰³ Ziba Moshaver, 'Revolution, Theocratic Leadership and Iran's Foreign Policy: Implications for Iran - EU Relations', *The Review of International Affairs*, Vol: 3, No: 2, Kış 2003, s. 292-293

⁴⁰⁴ Anoushiravan Ehteshami, 'Iran and the European Community', Anoushiravan Ehteshami & Manshour Varasteh (eds), *Iran and the International Community* (London & New York: Routledge, 1991), s. 70-71

⁴⁰⁵ European Parliament, 'Resolution on Iran', *Official Journal*, No C 113/04, 5.4.1990 in V. Matthias Struwe, 'The policy of "critical dialogue": an analysis of European human rights policy towards Iran from 1992 to 1997' *Durham Middle East papers*: 60, (University of Durham: 1998)

Kısacası devrim sonrası ilişkilerin ilk evresinde Avrupa Topluluğu İran'la ilişkilerini asgari düzeyde tutmuş, ABD'nin İran'a karşı aldığı silah ambargosu kararına uymuş ve 1980-1988 yılları arasındaki İran - Irak savaşı boyunca her ne kadar tarafsızlığını ilan etmiş olsa da örtülü olarak Irak'a destek vermiştir⁴⁰⁶. ilişkilerin gerilmesinde şüphesiz İran'ın da payı büyüktür. 1979 Devrimi, Batı'ya bir meydan okuma şeklinde olmuştur. Devrimin önde gelenleri Avrupa da dâhil Batı'yı çok sert ifadeler ile eleştirmişlerdir. Buna karşılık İran da, Batı'ya sırtını çevirerek dış politikasında yüzünü Doğu bloğuna çevirmiştir. Ancak bütün bunlara rağmen aşağıdaki tabloda da görülebileceği gibi, İran pazarı belli başlı Avrupa Topluluğu ülkeleri için önemini muhafaza etmiş ve bahsi geçen ülkeler İran'ın önemli tedarikçileri arasında yer almaya devam etmişlerdir.

Tablo 5: İran'a Mal İhraç Eden Başlıca Ülkeler 1982-87 (milyon \$)⁴⁰⁷

Ülkeler	1982	1983	1984	1985	1986	1987
Batı Almanya	1,536	3,310	2,518	1,812	1,649	1,740
Japonya	1,033	2,102	1,862	1,496	1,270	1,160
Türkiye	870	1,197	862	1,187	621	484
İtalya	796	994	1,039	672	715	556
İngiltere	635	1,047	1,030	745	645	556
SSCB	712	676	608	548	438	394
Hollanda	298	460	417	298	254	315
İspanya	361	452	327	312	188	112
Fransa	367	408	201	176	108	198

B. İlişkilerin İkinci Evresi (1989 - 1997)

1989 - 1997 dönemini kapsayan ilişkilerin ikinci evresi ise Avrupa Topluluğu / Avrupa Birliği - İran ilişkilerinin hem siyasi, hem de ekonomik açının canlandığı bir dönem olmuştur. Zira 'Humeyni Sonrası'⁴⁰⁸ olarak anılan bu dönemde, pragmatist politikalardan yana bir cumhurbaşkanı yönetimdeydi ve dış politikaya ideolojik çerçeveden bakmak yerine daha faydacı bir çerçeveden bakma yoluna gitmişti. Tabii ki

⁴⁰⁶ Fred Halliday, 'Western Europe and the Iranian Revolution, 1979-97', B.A. Roberson (ed), *The Middle East and Europe*, (London: Routledge, 1998), s. 133

⁴⁰⁷ IMF, *Direction of Trade Statistics*, 1988

⁴⁰⁸ İslam Devrimi'nin öncülüğünü yapan dini lider Ayetullah Humeyni, 1989 yılında vefat etmiş ve yerine yeni dini lider Ayetullah Hameneyi geçmiştir.

buna zemin hazırlayan nedenlerden biri de bu dönemde meydana gelen bazı gelişmelerin İran'ın lehine olması ve İran'ın kendisini eskisinden daha çok güvende hissetmesiydi. 1991 tarihinde kuzey cephesindeki SSCB'nin çöküşü, 1992 tarihinde batı cephesindeki Afganistan'da komünizmin çöküşü ve 1991 tarihindeki Körfez Savaşı'nda ezeli düşmanı Saddam Hüseyin'in yenilgisi. İran-İrak savaşının sona ermesini takiben yaşanan bu gelişmeler, devrimin gerçekleşmesinden bu yana İran'ın ilk defa bölgede ciddi bir acil tehdit algılamadan varlığını sürdürmesine zemin hazırlamıştır⁴⁰⁹. Diğer taraftan Nisan 1992'de yapılan seçimlerde Cumhurbaşkanı Rafsanjani önemli bir adım atmış ve seçim tarama süreci çerçevesinde kendi politikalarına karşı çıkan ve reformları engelleyen aşırı radikal isimlerin çoğunluğunu yeni meclisin dışında bırakmıştır. Böylece yeni meclisin çoğunluğu, radikal olmayan ancak Batı yanlısı da olmayan pragmatistlerden oluşmuş ve bu da doğal olarak reformların yapılması ve yeni faydacı politikaların izlenmesini kolaylaştırmıştır⁴¹⁰.

Bu dönemde İran, sekiz yıllık bir savaştan çıkmış bir ülke olarak tahrip olan altyapısı, şehirleri ve sanayisini yeniden yapılandırmak maksadıyla Avrupa Topluluğu'na yabancı yatırımlar, krediler ve dış borç kaynağı gözüyle bakmaya başlamıştır. Artık Avrupa Birliği, İran için hem ticari, hem de ekonomik önemli bir ortaktır. Aynı şekilde İran da Avrupa Birliği için, 60 milyonluk nüfusuyla kaydadeğer bir ticaret pazarı ve zengin enerji rezervleriyle stratejik öneme haiz bir ülkeydi. ABD şirketlerinin İran'da doğrudan iş yapmaması ise Avrupa Birliği'ne rakipsiz bir ortamda faaliyet gösterme ayrıcalığı da tanıyordu.

Tabii diğer taraftan İran'ın devrimin ilk yıllarındaki hedefleri arasında yer alan rejim ihracı gibi düşüncelerinin törpülenmiş olması ve Arap devletleriyle ilişkilerini normalleştirme çalışmaları Avrupa Topluluğu/Avrupa Birliği - İran ilişkilerini engelleyen önemli faktörlerden birini ortadan kaldırmıştır. Cumhurbaşkanı Haşemi Rafsanjani İran'ında gerçekleşen ekonomik ve diplomatik reformlar, Avrupa Birliği - İran ilişkilerinde yeni bir dönemin başlamasını kolaylaştıran diğer unsurlardı.

İlişkilerin bu yeni döneminde İran'ın öncelikli hedefleri arasında tüm Avrupa Birliği ülkeleriyle diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi vardı. İran bu hedefini, Şii militanlar üzerindeki nüfuzunu kullanarak

---

⁴⁰⁹ Fred Halliday, 'Western Europe and Iranian Revolution, 1979-97: an Elusive Normalization', B.A. Roberson (ed.), *The Middle East and Europe*, (London, NY: Routledge, 1998), s. 137

⁴¹⁰ *Ibid.* s. 138

Lübnan'da esir alınan Batılı rehinelere⁴¹¹ serbest bırakılmasında arabuluculuk yaparak ortaya koymaya çalışmıştır. Bu tarihten sonra İran'ın Almanya, Fransa, İngiltere ve İtalya ile ekonomik ilişkileri ciddi oranda artış göstermeye başladı. Bunun anlamı; Avrupa Birliği'nin kendi ekonomik çıkarlarını ön plana taşıyarak ABD yaptırımlarını⁴¹² göz ardı etmesi ve İran'a karşı geliştirilen transatlantik dayanışmada çatlakların oluşmaya başlamasıdır. Bu dönemde Avrupa Birliği, ABD'nin İran petrol ve doğalgazına yönelik aldığı ILSA yaptırım kararlarını tanımamış ve ABD'nin 'Tecrit Politikası'nın (*Isolation Policy*) tersi olan 'Angajman Politikası'na (*Engagement Policy*)⁴¹³ yönelmiştir. Bu politikayı takiben İran'la ilişkilerinin ikinci evresinde Avrupa Birliği, ilerleyen sayfalarda ayrıntılı olarak anlatılacak olan 'Eleştirel Diyalog' (*Critical Dialogue*) sürecini de başlatmıştır.

Avrupa Birliği'nin bu süreci başlatmak için iki nedeni vardı. Birincisi; ABD'nin İran konusundaki kaygılarının giderilmesi gerektiğini düşünüyordu ki bunun da yolu İran'ı izole etmekten ziyade, İran'ı sisteme entegre ederek radikalizminin törpülenmesi ve yönetiminin ılımlı politikalar izlemesi hususunda teşvik edilmesi idi. İkincisi de önemli bir pazar olan İran'la ilişkilerin geliştirilmesine duyulan ekonomik ihti-

⁴¹¹ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: George Joffe, 'Iran, the Southern Mediterranean and Europe', Anoushiravan Ehteshami & Manshour Varasteh (eds), *Iran and the International Community* (London & New York: Routledge, 1991), s. 82-90, Maskit Burgin, 'Foreign Hostages in Lebanon' in Ariel Meraï and Anat Kurz, *International Terrorism in 1987* (Boulder: Westview Press, 1988)

⁴¹² 1993 yılında ilan ettiği çifte çevreleme politikası ile ABD, İslam devrimini sonrasında İran'a uyguladığı yaptırımlara ilaveten daha zorlayıcı ve ağır yaptırımlar uygulamaya devam eder. Nitekim 1995 yılında çıkarılan 12959 sayılı yasa ile yeni bir yaptırım rejimi öngörür ve bu karar ışığında Amerikan firmalarını İran'la yapılacak tüm ticaret ve yatırımlardan men eder. Aynı yıl içerisinde alınan yeni bir petrol yaptırımları yasası ile ABD, İran'ın doğalgaz ve petrol sahalarında 40 milyon dolardan fazla yatırım yapacak olan yerli yabancı tüm ticari firmaları boykot ederek, olası tüm hükümet kredilerinden, fonlarından ve ihalelerinden mahrum bırakacağını açıklar. Daha sonra bu yasa, 1996 yılında Libya'yı da kapsayacak şekilde genişletilir ve ILSA Yasaları olarak onaylanır. Ancak Avrupa Birliği, ABD'nin bu ikinci yaptırım kararının uluslararası hukuka aykırı olduğunu söyler ve bu kararlara uymayı reddeder. İlgili yasaların tam metinleri için bkz: U.S. Senate, *Iran Oil Sanctions Act of 1995*, 18 Aralık 1995, Kenneth Katzman, 'The Iran Sanctions Act', *CRS Report for Congress*, Order Code RS20871, Güncelleme 25 Ocak 2007, İran'a yönelik uygulanan yaptırım yasalarının ayrıntılı çalışması için bkz: Hossein Alikhani, *Sanctioning Iran*, (London and New York: IB Tauris, 2000)

⁴¹³ Bu çalışmada *Engagement Policy* kavramının Türkçe karşılığı olarak 'Angajman Politikası' kavramı kullanılmıştır. İzolasyon politikasının tersi olan angajman politikası, bir ülkeyi sistemden izole etmek yerine, sisteme entegre etme mantığına dayanmaktadır. Bu nedenle 'Engagement' kelimesinin Türkçe'deki anlamları bu politikayı tam olarak ifade edemeyeceğinden, Türkçe'ye de geçmiş olan 'angajman' kavramının kullanılması uygun görülmüştür.

yaçtı. Bu süreç kapsamında Avrupa Birliği, bir yandan İran'la ticari ilişkilerini geliştirirken diğer yandan İran'la kitle imha silahlarının yayılmasını önleme, Ortadoğu barış süreci ve insan hakları ihlalleri hususunda görüşmeler yaparak, İran yönetiminin bu konuda yapıcı adımlar atmasını istemekteydi. Buradaki amaç yönetimdeki ılımlıların ve reformistlerin güçlenmesi ve bu süreçten destek alarak reformlar gerçekleştirmeleriydi. Ancak eleştirel diyalog süreci de yine aşağıda ayrıntılı olarak anlatılacak olan 'Mykonos Kararı'yla sekteye uğramış ve ılımlı cumhurbaşkanı Hatemi görevi devralana kadar ilişkiler duraksama sürecine girmiştir.

Yine de devrim sonrasındaki ilk döneme kıyasla Avrupa Birliği - İran ilişkilerinin ikinci evresini 'başarılı' olarak adlandırmak yanlış olmaz. Nitekim bu dönemde, Avrupa'nın İran'daki ticari ve kalkınma projeleri artmış ve Almanya'nın yanı sıra Fransa da İran'ın önemli ticari partnerleri arasına girmiştir. Onun haricinde İtalya, Hollanda, İngiltere ve Norveç'le ilişkiler de fazlasıyla gelişmiştir. Kısacası İran'ın toplam ihracatının % 36'lık bir oranını da Avrupa Birliği ülkelerine yapmış ve Avrupa Birliği, İran toplam ithalatının % 40'lik bir oranını oluşturarak 1995 yılında İran'ın en büyük ve en önemli ticari ortağı haline gelmiştir¹¹⁴. Diğer taraftan bu dönemde Avrupa Birliği, İran'a yönelik politikalarını ABD'nin izolasyonist politikalarından ayırarak yeni bir yol haritası çizebilmiştir. Avrupa Birliği'nin angajman politikası her ne kadar eleştirel diyalog sürecinde kesintiye uğramışsa da ilişkilerin üçüncü evresiyle yeniden canlanmış ve günümüze kadar devam etmiştir.

C. İlişkilerin Üçüncü Evresi (1997 - 2003)

Avrupa Birliği - İran ilişkilerinin üçüncü evresi ılımlı ve reformist kimliğiyle tanınan Muhammed Hatemi'nin cumhurbaşkanı olarak seçilmesiyle başlamıştır. Aslında bir önceki Cumhurbaşkanı Rafsanjani döneminde gelişmeye başlayan ilişkiler, her ne kadar birkaç aylığına duraksamaya girmiş olsa da yeni Cumhurbaşkanı Hatemi ile birlikte kaldığı yerden devam etmeye başlamıştır. Ancak bu sefer Avrupa Birliği, angajman politikasının uzantısı olan yeni bir sürecin işletilmesine karar vermiş ve bu sürece de aşağıda daha detaylı incelenecek olan 'Kapsamlı Diyalog' (*Comprehensive Dialogue*) adını vermiştir. Siyasi reform, sivil toplum ve hukuk kuralı söylemleriyle başa geçen Hatemi, Avrupa Birliği'nin teokratik rejimin modernizasyonu için aradığı isim gibi gö-

---

¹¹⁴ European Commission, 'EU Relations with the Islamic Republic of Iran', *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council*, COM (2001) 71 Final, 7.2.2001, Brussels

rünüp amaçlarına hizmet etmekteydi. Bu nedenle Mykonos Kararı sonrasında geri çağrılan Avrupa Birliği Büyükelçileri İran'a geri gönderilmiş ve ilişkiler normalleştirilmiştir. Eleştirel diyalog sürecinin amacından hareketle, daha detaylı ve kapsamlı konuların tartışılıp çözüleceği ve aynı zamanda ticari / işbirliği antlaşması müzakereleri kapsamında karşılıklı adımların atılacağı bir kapsamlı diyalog sürecinin başlatılmış olmasının nedeni, reformist yüzüyle bilinen Hatemi yönetimindeki reform hareketlerinin hızlandırılması ve desteklenmesidir.

Hatemi dönemi ile başlayan kapsamlı diyalog süreci de eleştirel diyalog sürecinden farksız olarak Avrupa Birliği - İran ilişkilerinin ekonomik ve kısa vadeli diplomatik çıkarlar ekseninde gelişmesinden öteye bir etki yaratamamıştır. Dolayısıyla Avrupa Birliği, İran'daki reform sürecinde ancak çok sınırlı bir şekilde etkili olabilmıştır. Kaldı ki Hatemi döneminin ikinci yarısında başlayan nükleer kriz süreci ile Avrupa Birliği'nin İran politikası da farklı bir yöne kayma eğilimi göstermeye başlamıştır.

D. Nükleer Krizle Başlayan Dördüncü Dönem (2003 - 2008)

Devrim sonrası Avrupa Birliği - İran ilişkilerinin dördüncü ve son evresi İran nükleer krizinin başladığı 2003 yılından günümüze kadar devam eden dönemi kapsamaktadır. Irak savaşı esnasında sergilediği parçalı görüntüyü ve bu anlamdaki başarısızlığını telafi etmek isteyen, aynı zamanda Ortadoğu'da benzer bir Irak olayının tekrar yaşanmasını istemeyen Avrupa Birliği, hem ortak dış ve güvenlik politikasını güçlendirmek hem de küresel aktör olma vasfını tescillemek maksadıyla krizin çözülmesinde öncü olmayı tercih etmiş ve arabuluculuk görevini üstlenmiştir. Krizin çözümü için yürütülen müzakereler sırasında, ilk dönemde koşullu angajman politikası uygulayan Avrupa Birliği ikinci dönemde ABD'nin çizgisine yakınlaşmış ve İran'a karşı zorlayıcı diplomasiye başvurma yöntemine gitmiştir. Her ne kadar ABD - Avrupa Birliği politikalarında yakınlaşma olmuşsa da Atlantik bloğunun iki yakasını temsil eden güçler arasındaki temel farklılık yerini muhafaza etmiştir. ABD İran'a karşı güç merkezli ve katı politika (*hard policy*) yaklaşımı içerisindeyken, Avrupa Birliği yumuşak politika (*soft policy*) araçlarını ve diplomatik yöntemleri tercih etmiştir. Diğer taraftan bu krizi çözmek adına zorlayıcı diplomasiye başvuran Avrupa Birliği'nin istenilen başarı oranını yakaladığını söylemek de güçtür. Aşağıda ayrıntılı olarak anlatılacak nedenlerden dolayı İran örneğinde zorlayıcı diplomasi, istenilen sonucu yaratmaktan uzak kalmıştır. Dolayısıyla Avrupa Birliği'nin somut sonuçlara ulaşmak ve krizi çözebilmek adına

sorunun kaynağına inmesi ve yapıcı politikalara başvurması gerekecektir.

Yukarıda genel hatları çizilen AT / Avrupa Birliği – İran ilişkileri ve izlenen politikalar aşağıda daha ayrıntılı olarak incelenmeye çalışılacaktır. İlk aşamada devrim sonrasında Avrupa Birliği'nin İran'ı sisteme kazandırma maksadıyla izlediği angajman politikası çerçevesinde başlatılan eleştirel diyalog sürecinin kesintiye uğraması ve daha sonra kapsamlı diyalog süreciyle ilişkilerin yeniden canlanması anlatılacaktır. Sonrasında ise başlayan nükleer kriz süreciyle ilişkilerin farklı bir boyut kazanması ve Avrupa Birliği'nin arabuluculuk faaliyetlerine değinilecektir. Son olarak da Avrupa Birliği'nin İran nükleer krizinin çözümünde izlediği politikalar ve son aşamada başvurduğu zorlayıcı diplomasi yönteminin değerlendirilmesi yapılacaktır.

2. Farklı Dönemlerde Avrupa Birliği'nin İran'a Karşı Uyguladığı Politikalar

A. Dış Politika Aracı Olarak Eleştirel Diyalog Süreci ve Bu Sürecin Çöküşü (1992-1997)

Yukarıda da bahsedildiği üzere devrim sonrası Avrupa Birliği – İran ilişkilerinin ikinci dönemini eleştirel diyalog süreci oluşturmaktadır. Bu dönemde aşağıda ayrıntılı olarak anlatılacak olan faktörler nedeniyle Avrupa Birliği, yumuşak politika (*Soft Policy*) mantığına binaen İran'ı sisteme kazandırmaya karar vermiştir. Bu nedenle angajman politikası çerçevesinde İran'la eleştirel diyalog sürecini başlatmıştır. Aşağıda bu süreci şekillendiren faktörler, sürecin oluşum evresi, bu politika ile hedeflenenler, bu süreçteki uygulamalar ve sonuçları, bu sürece ilişkin farklı görüşler ve nihayetinde bu sürecin askıya alınması anlatılacak ve genel bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

a. Eleştirel Diyalog Sürecini Şekillendiren Faktörler ve Sürecin Oluşum Evresi

İran – Irak savaşının bitiminden sonra, Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsanjani döneminde İran'da diplomasi ve ekonomi alanında reformlar gerçekleştirilmiştir⁴¹⁵. Özellikle dini lider Ayetullah Humeyni'nin

---

⁴¹⁵ Rafsanjani döneminin reform çalışmaları için bkz: Daniel Brumberg, *Reinventing Khomeini: The Struggle for Reform in Iran*, (Chicago: University of Chicago Press, 2001), s. 141-184, Hooshang Amirahmadi, 'Iranian Economic Reconstruction Plan and Prospects for its Success', Hooshang Amirahmadi-Nader Entessar (eds.), *Reconstruction and Regional Diplomacy in the Persian Gulf*, (London: Routledge, 1992), s. 113-150,

ölümünden sonra 'ikinci devrim'⁴¹⁶ olarak adlandırılan bu dönemde Batı dünyası, İran'ın da 'devrimci bir devletten' 'sıradan bir devlet' haline dönüştüğü izlenimi edinerek daha ılımlı ve olumlu bir yaklaşım içerisine girmeye başlamıştır.⁴¹⁷ Rafsanjani'nin liberal ve dışa dönük ekonomi politikaları⁴¹⁸ ve dış ilişkilerdeki pragmatist yaklaşımı, Avrupa Birliği - İran yakınlaşmasındaki temel etken olarak ileri sürülebilmektedir.

Birçok uzman, Avrupa Birliği - İran ilişkilerinde eleştirel diyalog sürecinin başlamasını Almanya'nın girişimleriyle ilişkilendirmektedir. Nitekim İran - Avrupa Topluluğu / Avrupa Birliği ilişkilerinin asgari düzeylerde olduğu birinci evre (1979-1989) sırasında bile Almanya tarafsızlığını korumuş ve İran'ın önemli ticari ortaklarından biri olmaya devam etmiştir. Almanya için İran, 60 milyonluk nüfuzu, enerji kaynakları, pazar potansiyeli ve stratejik konumuyla göz ardı edilmemesi gereken bir ülkeydi ve bu nedenle Almanya'nın politikaları ABD'yle çatışmaktaydı⁴¹⁹. Nitekim diğer Avrupa Birliği ülkeleri de Almanya'nın göz önünde bulundurduğu bu gerçeğin farkındalardı, ancak konjonktürel gelişmeler dolayısıyla ilişkilerin ilk yıllarında ABD politikalarını desteklemeleri gerekiyordu.

Ancak ilişkilerin ikinci evresi olarak adlandırılabilen bu dönemde konjonktürel gelişmeler farklılık arz etmiş ve İran'daki politika değişiklikleri de diğer Avrupa Birliği ülkeleriyle ilişkilerin gelişmesi için uygun zemini yaratmıştır. İran'ın Rafsanjani dönemindeki pragmatik ve dışa dönük politikaları, Batı dünyasının 'devrimci İran' algılamasını değiştirmeye başlamış ve bu algılama süreci, İran'ın Kuveyt İşgali⁴²⁰ sırasındaki tarafsız tutumu ile birlikte pekişmiştir. İran kendisinden beklenilenin aksine bu kriz süresince tarafsız bir tutum içerisinde olmuş ve BM kararlarıyla uyumluluk sergilemiştir. Bu vesileyle hem Körfez ülkeleri hem Batı dünyası nezdindeki kredisi artmış

Hooshang Amirahmadi, *Revolution and Economic Transition: The Iranian Experience*, (Albany: State University of New York Press, 1990), s. 153-157

⁴¹⁶ 'İkinci Devrim'in ortaya çıkışı ve bu dönemdeki politika değişiklikleri için bkz: Anoushiravan Ehteshami, *After Khomeini: The Iranian Second Republic*, (London & NY: Routledge, 1995), s. 27-44

⁴¹⁷ Kaveh L. Afrasiabi, *After Khomeini: New Directions in Iran's Foreign Policy*, (Oxford: Westview Press, 1994), s. 19-22

⁴¹⁸ Rafsanjani Hükümeti'nin ekonomi politikaları için bkz: Ehteshami, *After Khomeini: The Iranian...*, s. 100-125

⁴¹⁹ Almanya ve ABD'nin çatışan İran politikaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Peter Rudolf & Geoffrey Kemp, *The Iranian Dilemma: Challenges for German and American Foreign Policy*, (Washington D.C: AICGS, 1997)

⁴²⁰ İran'ın 1990-1991 Kuveyt Krizi sırasındaki tutumu ve politikası için bkz: Afrasiabi, *After Khomeini: New Directions...*, s. 57-83, Ehteshami, *After Khomeini: The Iranian...*, s. 152-159

ve dış politikasında yeni bir dönemin başlamasını sağlamıştır. Kaldı ki İran'ın Lübnan'da Şii militan gruplar tarafından esir alınan Batılı rehine-lerin serbest bırakılmasında arabuluculuk yapması ve tüm rehinele- rin 1991 yılı itibariyle serbest bırakılmış olmaları, İran - Avrupa Top- luluğu/Avrupa Birliği yakınlaşmasındaki önemli faktörlerden biri ol- muştur⁴²¹. Bu gelişmeleri takiben, Avrupa Topluluğu / Avrupa Bir- liği'nde, İran'ın modernleşme ve dış dünyaya açılma yönünde adımlar attığı hususunda genel bir kanı oluşmaya başlamıştır. Bunun sonu- cunda da Ekim 1990 tarihinde İran'a karşı uyguladıkları ekonomik yaptırımların kaldırıldığını ve İran'la diplomatik ilişkilerin normalleşti- rildiğini açıklamışlardır⁴²².

Bütün bu gelişmelerin yanısıra bu bölümün başında da anlatıldığı üzere, 1992 tarihinde imzalanan Maastricht Antlaşması ile birlikte üç sütunlu Avrupa Birliği oluşturulmuş ve ikinci sütuna 'Ortak Dış ve Güvenlik Politikası' adı verilmişti. Bu sütun 3 temel ilke ve hedefe da- yandırılmıştı;

- Uluslararası güvenliğin geliştirilmesi
- Uluslararası ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi
- Demokrasi ve insan haklarının geliştirilmesi

Her ne kadar üye devletler bu sütuna ilişkin alanlarda egemenlik devrinde bulunmamış olsalar da bahsi geçen alanlarda ortak bir dış politikaya sahip olma ve önemli hususlarda ortak hareket edebilme fik- rine önem vermişlerdir. Nitekim yeni kurulan bu sütunda sağlanacak olan başarı, hedeflenen siyasi birliğin yapı taşlarından birini oluştura- caktı. Dolayısıyla henüz yeni oluşturulan ODGP ve ODGP'nin insan haklarının geliştirilmesine ilişkin yaptığı vurgular, İran'la eleştirel di- yalog sürecinin başlatılmasını tetikleyen faktörler arasında sayılabi- lir⁴²³. Çünkü İran'ın insan hakları ihlalleriyle ilgili Batı dünyasını düşündüren hususlar sözkonusuydu. Dolayısıyla insan haklarına bu derece önem veren Avrupa Birliği, ABD'den farklı olarak, İran'ı ulusla- rarası sisteme entegre etme stratejisi ile insan hakları konusundaki po- litikalarını revize etmesini sağlamayı hedeflemekteydi. İran'la başlatı-

---

⁴²¹ Afrasiabi, *After Khomeini: New Directions...*, s. 58-59, 'Mohtashemi Comments on Gulf, Hostages', *FBIS-NES*, 14 Kasım 1990, Ehteshami, *After Khomeini: The Iranian...*, s. 163

⁴²² Ahmed Hashim, 'The Crisis of the Iranian State; Domestic, Foreign and Security Policies in Post-Khomeini Iran', *ADELPHI Paper* 296, London, 1995, s. 36

⁴²³ Matthias Struwe, 'The Policy of Critical Dialogue: An Analysis of European Human Rights Policy towards Iran from 1992 to 1997', *Durham Middle East papers*: 60, Durham: 1998, s. 13-14

lan eleştirel diyalog süreci Avrupa Birliği üye devletlerinin, yeni kurulan ODGP'de insan haklarını gözetme, insan hakları kurallarına önem verme ve bu yol haritasına bağlı kalma yönündeki taahhütlerinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Gerek İran'daki politika ve tutum değişimleri, gerek Avrupa Birliği'nin İran eksenindeki ekonomik ve stratejik çıkarları ve gerekse Avrupa Birliği'nin ODGP çerçevesindeki hedefleri, İran'la yeni başlayacak olan bir dönemin habercisi olmuştur. Kısacası süreci şekillendiren tüm gelişmeler ve faktörler sonrasında, 11-12 Aralık 1992 tarihli Edinburgh Zirvesi'nde İran'a karşı ortak bir tutum benimsenmesine ve eleştirel diyalog sürecinin başlatılmasına karar verilmiştir⁴²⁴. Bu zirvede İran'ın bölgedeki önemine vurgu yapılarak, Ortadoğu Barış Süreci, uluslararası terörizm, kitle imha silahları, insan haklarına saygı ve Salman Rüşdi fetvası⁴²⁵ ile ilgili politikaların ele alınması ve bu hususlardaki sorunların karşılıklı diyaloglar çerçevesinde giderilmesine karar verilmiştir. Zira bahsi geçen alanlarda gelişim sağlanabilmesi Avrupa Birliği - İran ilişkilerinin kapsamı ve sınırlarını tayin edebilmek adına önem arz edecekti.

b. Eleştirel Diyalog Politikasının Hedefleri

Daha önce de değinildiği üzere, Avrupa Birliği ODGP çerçevesinde insan hakları konusuna ayrı bir önem atfetmekteydi ve İran İslam Cumhuriyeti'ndeki bir takım insan hakları ihlalleri İran'la bu hususta bir eleştirel diyalog süreci başlatmayı önemli kılmaktaydı. Diğer taraftan İran bölgenin önemli bir ülkesiydi ve bu bölgedeki politikaların olumlu neticelenebilmesi için istikrarlı ve uluslararası hukuk normlarına uygun yönetilen bir İran'a gereksinim vardı. Dolayısıyla dış politika hususunda ABD'den farklı olarak yumuşak politika araçlarına başvuran Avrupa Birliği, birtakım ekonomik imtiyazlar ve işbirliği antlaşmaları vasıtasıyla İran'ı uluslararası sisteme kazandırmak ve Ortadoğu barış süreci, kitle imha silahları, insan hakları ve genel olarak uluslararası terörizm gibi konularda davranış değişikliğine gitmesini sağlamayı hedeflemiş ve eleştirel diyalog sürecini başlatmıştır.

⁴²⁴ Edinburgh European Council, 'Presidency Conclusions', *Bulletin of European Union*, 11 - 12 Aralık 1992

⁴²⁵ Ayetullah Humeyni, Şeytan Ayetleri kitabının yazarı Salman Rüşdi hakkında ölüm fetvası vermiş ve Humeyni'nin ölümünden sonra yerine geçen dini lider Ayetullah Hameneyi bu fetvayı 1992 yılında yenilemişti. Başta İngiltere olmak üzere diğer Avrupa Birliği ülkeleri bu hususa tepkili ve kaygılı yaklaşmış ve bu husustaki kaygılarını defalarca dile getirerek İran'dan bu konuyu çözmesini istemişlerdir. Bu nedenle eleştirel diyalog sürecindeki önemli konulardan birini de Salman Rüşdi'nin yenilenen ölüm fetvası oluşturmuyordu.

Ancak bu meyanda eleştirel diyalog politikasının ardında deklere edilmeyen önemli diğer bir neden daha bulunmaktadır. O tarihte İran, uzun süreli ve yıpratıcı bir savaştan yeni çıkmış ve yeniden yapılanma dönemine girmiştir. Dolayısıyla ABD'nin bulunmadığı bu pazarda Avrupa Birliği, çok karlı projelere imza atabilecekti. Kaldı ki zengin enerji kaynaklarıyla İran, Avrupa Birliği için vazgeçilmesi güç bir ülkeydi. 1991 yılında İran'ın Avrupa'ya yönelik petrol ihracatı, Avrupa Birliği'nin de İran'a ihracatı en üst seviyelerdeydi. İngiltere, Fransa ve İtalya, İran'ın en büyük petrol ithalatçılarıyken, Almanya da İran'ın petrol dışı ihracatının gerçekleştiği en önemli partner konumundaydı⁴²⁶. Hatta eleştirel diyalog sürecinin başlatıldığı yıl, Almanya-İran arasındaki ticaret hacmi 6,8 milyar dolar tutarındaydı⁴²⁷. Bu nedenle eleştirel diyalog sürecinin başlatılmasında Almanya'nın önemli bir rol oynadığı söylenir.

Kısacası eleştirel diyalog politikasına karar verildiği sırada, Avrupa Birliği - İran ekonomik ilişkileri ve ticareti iyi gitmekle kalmayıp aynı zamanda gelecek de vaad etmekteydi. Bu nedenle diğer faktörleri de göz önünde bulunduran Avrupa Birliği, iyi bir ticari partneri de kaybetmemek adına; İran'ın ekonomik olarak kalkınması ve yeniden yapılandırılmasına destek vererek, İran rejimindeki pragmatik kanadın elini güçlendirmeye karar vermiştir. Nitekim Pragmatik bir yönetimi, Edinburgh Zirvesi'nde bahsi geçen alanlarda politika ve davranış değişikliğine gitmesi hususunda ikna etmek daha da kolay olacaktı.

---

⁴²⁶ 1990 yılı itibarıyla Almanya % 34,4'lük bir oranla İran'ın petrol dışı ihracatının gerçekleştiği en önemli ülke konumundaydı.

⁴²⁷ Farrokh Moeini, (ed.), *Iran Yearbook 93*, (Bonn: MB Medien and Bücher Verlagsgesellschaft mbH, 1993), s. 317

Tablo 6: 1991-1997 Yılları Arasında Batılı Ülkelerin İran'a Yaptıkları İhracat Verileri (Milyon \$)⁴²⁸

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
AB Toplam	10.201.810	10.923.254	7.081.287	4.671.988	4.318.061	4.897.000	5.522.000
Avusturya	376.034	384.060	300.135	240.075	133.822	-	-
Benelüks Ülkeleri	400.634	378.891	298.776	263.297	251.751	280.200	307.100
Danimarka	190.610	169.708	169.884	81.582	83.562	-	-
Finlandiya	118.069	93.871	60.516	93.248	59.834	-	-
Fransa	894.227	744.610	765.659	818.043	566.061	672.200	738.200
Almanya	4.006.720	5.030.473	2.448.711	1.556.137	1.617.082	1.477.800	1.721.800
Yunanistan	19.382	24.879	14.297	9.109	4.946	-	-
İrlanda	15.927	20.344	29.806	53.238	58.944	-	-
İtalya	1.757.001	2.052.458	1.376.067	721.398	518.420	714.000	848.000
Hollanda	455.334	429.917	311.955	206.910	245.047	235.500	275.714
Portekiz	12.264	23.014	8.706	5.748	20.938	-	-
İspanya	371.991	278.489	389.741	128.679	162.651	265.580	328.980
İsveç	722.704	324.109	181.061	63.986	79.954	131.130	184.970
İngiltere	860.913	968.431	725.971	430.538	515.048	620.700	648.400
Japonya	2473.487	2664.923	1465.330	934.152	661.065	713.200	738.200
ABD	522.375	744.460	613.202	325.873	274.500	300	1.100

⁴²⁸ OECD, *Foreign trade by Commodities*, vol. 1-5, 1995, 1996-97 Verileri: OECD, *Monthly Statistics of Foreign Trade*, Ocak 1996-Mayıs 1998; European Commission - Eurostat, *External and Intra-European Union Trade Statistical Yearbook: Data 1958-2002*, 2003 Edition.

Tablo 7: 1991-1997 Yılları Arasında Batılı Ülkelerin İran'dan İthalatına İlişkin Veriler (Milyon \$)⁴²⁹

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
AB Toplam	8.588.823	7.765.602	7.194.806	5.955.548	6.919.588	7.617.000	5.823.000
Avusturya	164.391	123.112	84.398	84.139	47.074	-	-
Benelüks Ülkeleri	1.101.974	1.036.612	35.111	74.322	65.516	95.800	49.500
Danimarka	18.234	18.163	25.903	14.788	17.684	-	-
Finlandiya	24.904	30.415	1.801	4.238	1.476	-	-
Fransa	1.340.433	1.089.734	1.501.061	1.034.063	1.374.500	1.274.300	925.800
Almanya	890.733	707.276	781.489	816.627	811.206	723.300	685.200
Yunanistan	625.507	699.037	764.081	509.927	467.988	-	-
İrlanda	244	1.165	1.486	1.296	1.938	-	-
İtalya	1.634.335	1.648.477	1.468.991	1.022.434	1.753.264	1.924.400	1.790.000
Hollanda	1.173.375	1.404.033	1.329.298	991.206	750.405	738.477	644.698
Portekiz	204.479	134.044	70.184	362.320	342.568	-	-
İspanya	717.384	356.773	573.017	633.843	784.831	964.610	733.980
İsveç	411.877	229.926	207.531	192.731	265.599	202.190	229.600
İngiltere	280.953	285.835	350.454	213.613	235.543	183.100	59.600
Japonya	2.781.424	2.610.390	2.449.440	2.772.834	2.824.072	3.255.600	3.523.900
ABD	260.387	799	188	900	192	0	100

c. Eleştirel Diyalog Sürecindeki Uygulamalar ve Uygulamaların Sonuçları

Genel olarak İran'da modernleşme alanında adımlar atıldığına inanan Avrupa Birliği, eleştirel diyalog politikalarıyla başlayan bu modernleşme sürecini hızlandırmayı hedefliyorlardı. Dolayısıyla eleştirel diyalog adı altında belirlenen konular hususunda toplantılar düzenlenmeye karar verdiler. Bu toplantılar Avrupa Birliği Troykası ve İran Dışişleri Bakanlığı'nın kıdemli yetkilileri arasında düzenlenecekti ve toplantılarda göç, uyuşturucu trafiği, organize suçlar gibi 'yumuşak güç' (*soft security*) konularına odaklanılacaktı. İnsan hakları ve terörizm konuları ise zaten eleştirel diyalog gündeminin ilk sıralarında yer almaktaydı. Dolayısıyla bu hususlardaki ilerlemeler Avrupa Birliği - İran arasındaki daha yakın ilişkilerin sınırlarını çizecekti⁴³⁰.

⁴²⁹ *Ibid.*

⁴³⁰ Eleştirel diyalog sürecindeki uygulamaların ayrıntılı incelemesi için bkz: Matthias Struwe, 'The Policy of Critical Dialogue...', s. 20-23, Johannes Reissner, 'Europe and

Genel olarak bakıldığında eleştirel diyalog süreci çerçevesinde yapılan toplantılarda, Avrupa Birliği hedeflediği gibi İran'ın davranışlarında değişime gitmesini sağlama konusunda doğrudan ve somut bir sonuç elde edememiştir. Nitekim İran'ın terörizme destek verdiği ve kitle imha silahları üretme çabasında olduğuna ilişkin iddialarda delil noksanlığı sözkonusuydu⁴³¹ ve bu durum Avrupa Birliği'nin manevra alanı kısıtlamaktaydı. Ancak 1996 yılında İsrail'deki intihar saldırılarının sayısı artmaya başlayınca ve İran'ın Hamas ve Hizbullah'a bu saldırıları yapmaları için destek verdiği yönündeki söylemler artınca, Avrupa Birliği'ne hem içeriden hem dışarıdan baskılar yapılmaya başlanmıştır. İsrail'deki intihar saldırıları ile ilgili İran'da sorumsuz bir takım açıklamalar da yapılırken, Avrupa Birliği Troykası konuyu incelemeleri ve İran'a terör olaylarından kendisini soyutlaması mesajını vermesi için bir misyon göndermiş ve eleştirel diyalog sürecinin devam edebilmesinin İran'ın terörle mücadele ve Ortadoğu Barış Süreci'ndeki tutumuna bağlı olacağını söylemiştir⁴³². Bu gelişmeler sonucunda Cumhurbaşkanı Rafsanjani, ilk defa İran'ın kendisini İsrail'e yapılan saldırılardan uzak tuttuğunu söylemiş ve "İran kimin yaptığına bakmaksızın terörizme karşıdır" ifadesini kullanmıştır⁴³³. Bu tarihten sonra İran'ın Hizbullah'a desteğinde kayda değer bir azalma gözlemlenmiştir. Bu da eleştirel diyalog sürecinin dolaylı etkileri arasında değerlendirilmiştir.

Avrupa Birliği Troykası'nın somut olarak ilgilendiği konulardan biri olan Salman Rüşdi fetvası hakkında ise istenilen sonuca varılamamıştır. Zira başta İngiltere olmak üzere Avrupa Birliği, İran'dan Rüşdi'nin hayatını garanti eden yazılı bir taahhüt talep etmekteydi⁴³⁴. Hatta İngiltere, bu yazılı taahhüdü ilişkilerin gelişmesindeki ön koşul olarak görmekteydi⁴³⁵. Bu nedenle hem Avrupa Parlamentosu hem de farklı Avrupa Birliği Dönem Başkanlıkları, Rüşdi fetvasını defalarca kınamıştır. Ancak bütün bunlara rağmen Avrupa Birliği Troykası istenilen yazılı taahhüdü almak konusunda başarısız olmuştur.

Yurtdışındaki İranlı muhaliflere karşı düzenlenen suikast girişimleri de Avrupa Birliği'ni rahatsız eden diğer konular arasındaydı. Ancak

---

Iran: Critical Dialogue', Richard - Haas (eds.), *Honey and Vinegar: Incentives, Sanctions and Foreign Policy*, (Washington DC: Brookings Inst. Press, 2000), s. 47-71

⁴³¹ 'France Denounces Imposition of US Sanctions on European Firms', *Summary of World Broadcasts*, 5 Ağustos 1996

⁴³² 'Excerpts of the EU Statement on Terrorism', *Reuters*, 10 Mart 1996

⁴³³ 'Rafsanjani: we Support the Palestinian Struggle but we Reject and Terrorist Act', *Al Hayat*, 12 Mart 1996

⁴³⁴ 'Mr. Van den Broek Meets Salman Rushdie', *Press Releases and Declaration*, 9.12.1993, IP/93/1080

⁴³⁵ Fred Halliday, 'The Fundamental Lessons of Fatwa', *New Statesman and Society*, 12 Şubat 1993, s. 16-19

1993 yılında Roma'da İranlı muhalif bir lidere karşı düzenlenen suikast haricinde belgelenen herhangi bir dosya ve delil durumu söz konusu değildi⁴³⁶. Bu durum Mykonos davasına kadar bu şekilde devam etmiş ve Avrupa Birliği Troykası'nın bu hususta yapabileceği pek fazla bir şey olmamıştır. Zaten Mykonos olayında İran yönetiminin parmağı olduğu anlaşıncaya söz konusu eleştirel diyalog süreci askıya alınmış ve ilişkiler dondurulmuştur. Konsey'e göre böylesine girişimlerde bulunabilen bir yönetimle yürütülecek yapıcı ilişkilerin bir faydası olmayacaktı⁴³⁷.

İran'ın nükleer silahlara ilişkin faaliyetlerde bulunduğu dair herhangi bir kanıt bulunmadığından, Avrupa Birliği Troykası'nın bu hususta yapabileceği çok fazla bir şey yoktu ve ABD'nin bu husustaki iddialarını çok da önemsemekteydi⁴³⁸. Bu nedenle eleştirel diyalog sürecinde kitle imha silahları konusu gündemde çok öncelikli bir sırada yer almamaktaydı.

Eleştirel diyalog çerçevesinde üye devletler, ikili ilişkilerini sürdürüyor ve bu bağlamda girişimlerde bulunuyorlardı. Örneğin Alman Hükümeti, insan hakları konulu iki farklı seminer düzenlemiş ve iki taraftan uzmanların katıldığı bu seminerlerde, İran'ın insan hakları hususundaki baskıcı yaklaşımından Avrupa Birliği'nin ne kadar kaygılı olduğu konusu açıkça tartışılmıştır⁴³⁹.

Genel olarak her ne kadar üye devletler eleştirel diyalog politikasının hedefleri hususunda hemfikir olsalar ve çoğu durumda aynı çizgide hareket etmeyi başarabilmiş olsalar da İran'la yürüttükleri ikili ilişkiler, ulusal çıkarlarındaki farklılıkları ve öncelikleri açıkça sergilemekteydi. Örneğin; 1995 yılında Almanya'nın İran'la ekonomik ilişkilerini canlandırmak maksadıyla 150 milyon mark tutarında kredi teminatı sunması ve Fransız Total firmasının İran'la doğalgaz konusunda büyük bir antlaşma imzalaması, Fransa ve Almanya'nın ekonomik çıkarlarının insan hakları endişelerinden daha ağır bastığı yönündeki argümanı desteklemiştir⁴⁴⁰. Kısacası eleştirel diyalog, ODGP çerçevesinde yürütülmesi gereken bir politika olmaktan ziyade, üye devletlerin ikili ilişkilerinin ön plana çıktığı bir sürece dönüşmüştür.

---

⁴³⁶ Gary Sick, 'Rethinking Dual Containment', *Survival*, Bahar 1998, s. 5-32

⁴³⁷ Council of the European Union, *Declaration by the Presidency on behalf of the European Union on Iran*, Brussels, 14.4.1997, PESC/97/32

⁴³⁸ European Parliament, *Written Question*, No: 2170/92

⁴³⁹ Matthias Struwe, 'The Policy of Critical Dialogue...', s. 23

⁴⁴⁰ *Ibid.*, s. 31

d. Eleştirel Diyalog Politikasına İlişkin Farklı Yaklaşımlar

Avrupa Birliği'nin İran'la eleştirel diyalog politikası, hem Birlik içerisinden hem de Birlik dışından ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Bu politika İran'ın insan hakları, terörizm, Ortadoğu Barış Süreci ve kitle imha silahları konusundaki yaklaşımını görmezden gelerek İran'la kalıcı/karlı ticari ilişkiler kurabilmek için hazırlanan bir kılıf olarak yorumlanmıştır⁴⁴¹. Diğer taraftan Salman Rüşdi hakkındaki ölüm fetvasını yenileyen ve Berlin'deki Mykonos Restoranı'nda İran kökenli Kürt muhalefet liderinin öldürülmesinde parmağı olduğu düşünülen bir ülke ile eleştirel diyalog sürecinin başlatılmış olması, ciddi tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu politikanın en çok eleştirilen yanı, insan hakları alanında gelişme sağlama kabiliyetinden yoksun olmasıydı. ODGP'ye insan hakları konusunun dâhil edilmesini en çok savunan kurum Avrupa Parlamentosu, Konsey'i İran'a yönelik politikasındaki bu başarısızlığından dolayı sürekli olarak tenkit etmekteydi⁴⁴².

Avrupa Birliği'nin bu yeni girişimi 1993 yılında göreve yeni başlayan ABD Başkanı Clinton tarafından da tepkiyle karşılanmış ve eleştirel diyalog politikası ABD tarafından siyasi bir hata olarak nitelendirilmiştir. Eleştirel diyalog ile birlikte İran hususunda var olan transatlantik anlaşmazlığın boyutu da böylelikle artmıştır. Zira bu sürecin başlatılmasından birkaç ay sonra ABD, 'haydut devletler' olarak tanımladığı İran ve Irak'a yönelik 'Çifte Çevreleme Politikası'nı⁴⁴³ (*Dual Containment Policy*) ilan etmişti ve Avrupa Birliği'nin eleştirel diyalog politikası, çevreleme politikasının tam tersi bir durum arz etmekteydi. ABD'ye göre, İran'la geniş çaplı ekonomik ilişkilerin sürdürülmesi,

⁴⁴¹ Johannes Reissner, 'Europe and Iran: Critical Dialogue', s. 34

⁴⁴² Avrupa Parlamentosu başta Salman Rüşdi fetvası olmak üzere diğer insan hakları ihlalleri hususunda Konsey'e birçok yazılı ve sözlü soru yöneltilmiş ve bu konudaki eleştirilerini her defasında dile getirmiştir. Bu sorulardan bazıları için bkz: 'Debates of the European Parliament', *Official Journal*, No: 4-482, 24.5.1996, s. 278-282, *Official Journal*, No: 4-478, 14.3.1996, s. 247-254, *Official Journal*, No: 4-464, 15.6.1995, s. 207-211, *Official Journal*, No:4-461, 6.4.1995, s. 195-202, *Official Journal*, No:3-430, 22.4.1993, s. 277-285, *Official Journal* No:2-347, 16.2.1989, s. 243-247

⁴⁴³ ABD'nin İran'a yönelik çifte çevreleme politikası için bkz: Thomas L. Friedman, 'Iran: America's containment policy has a big hole' *International Herald Tribune*, 30 Mart 1995, F. Gregory, 'The illogic of Dual Containment', *Foreign Affairs*, Mart/Nisan 1994, s. 56-66, 'Dual Containment: Clinton's new policy on the Middle East region', *Arab Times*, 29 Mayıs 1993, Alon Ben-Meir, 'Why its time for a new policy on Iran' *The Christian Science Monitor*, 27 Şubat 1996, David Walsh, 'Dual Containment: Successes, Failures, and Prospects for Changes in Policy', *Hinckley Journal of Politics*, Vol: 1, No: 1, Güz 1998, s. 75-88, Zbigniew Brzezinski, Richard Murphy and Brent Scowcroft, 'Differentiated Containment', *Foreign Affairs*, Vol: 76, No:3, Mayıs/Haziran 1997, s. 20-30, James A. Phillips, 'Containing Iran', *Heritage Foundation Background*, 9 Mart 1994, Barbara Conry, 'America's Misguided Policy of Dual Containment in the Persian Gulf', *Cato Foreign Policy Briefing*, No: 33, 10 Kasım 1994

İran'ı mevcut davranışlarında bir değişikliğe gitmeden Batı dünyasıyla ilişkilerini geliştirebileceği konusunda cesaretlendirecekti⁴⁴⁴.

İran rejimi muhalifleri cephesi de, Avrupa Birliği'nin İran'la eleştirel diyalog sürecini ciddi bir dille eleştirmiş ve bu sürecin bir an önce durdurulmasını istemiştir. Bu gruplar hem ABD Kongresi'nde hem de Avrupa Parlamentosu'nda lobi faaliyetleri başlatarak bu sürecin durdurulması ve İran'a yönelik ağır yaptırımların uygulanmasını istemişlerdir⁴⁴⁵.

e. 1997 Mykonos Kararı ve Eleştirel Diyalog Sürecinin Askıya Alınması

İkna etme diplomasisi olarak da adlandırabileceğimiz eleştirel diyalog süreci, hedeflediği konularda İran'ın davranış değişikliğine gitmesini sağlayamadan, 10 Nisan 1997 tarihinde Alman İstinaf Mahkemesi'nin aldığı Mykonos kararını⁴⁴⁶ takiben askıya alınmıştır. Berlin'de 1992 yılında Mykonos adlı bir lokantada üç rejim karşıtı İranlı Kürt liderinin öldürülmesinin ardından uzun bir araştırma ve dava başlatılmıştır. Dava uzun bir araştırma neticesinde sonuçlanmış ve Berlin Mahkemesi cinayetin İran gizli servisi tarafından hükümetin emri ile yapıldığına karar vermiştir.

Bu kararı takiben 29 Nisan 1997'de Avrupa Birliği Dışişleri Bakanları, Konsey toplantısında onayladıkları 'Avrupa Birliği'nin İran Konusundaki Deklarasyonu' adlı bir belgede aşağıdaki hususlarda fikir birliği sağlamışlardır⁴⁴⁷:

- Mevcut koşullar içerisinde Avrupa Birliği - İran arasındaki eleştirel diyalog sürecinin devam ettirilmesi için herhangi bir neden bulunmadığından bu süreç askıya alınacak,
- İran'la Bakanlar düzeyindeki resmi ikili görüşmeler askıya alınacak,

⁴⁴⁴ Steve Vogel, 'Allies Oppose Bonn's Iran Links', *Washington Post*, 6 Kasım 1993

⁴⁴⁵ Dariush Homayun, 'The New Constitutionalists of Iran', <http://www.irancmi.org/index2.htm>, (Erişim Tarihi: 3 Haziran 2007), Secretariat of NCRI, 'European Union must Give Priority to Human Rights and International Principles; Cut Relations with Mullahs' Regime', 24 Temmuz 1997, <http://www.iran-e-azad.org> (Erişim Tarihi: 6 Haziran 2007)

⁴⁴⁶ Alman Mahkemesi, İran uyruklu Kürt muhaliflerin Berlin Mykonos restoranında öldürülmesinden İran yönetimini sorumlu tutan bir karar almıştır. Bu karar ışığında da Avrupa Birliği'nden İran'la yürütmekte olduğu eleştirel diyalog sürecini durdurmasını ve büyükelçilerini ülkeden geri çağırmasını istemiştir.

⁴⁴⁷ 'Declaration by the European Union on Iran', *Bulletin EU*, 4-1997, Common foreign and security policy (13/17) 29.4.1997, PESC/97/41

- Avrupa Birliği ülkeleri İran'a silah tedarik etmeyecek,
- İran istihbarat servisinden veya güvenlik güçlerinden olan şahıslara vize verilmemesi konusunda işbirliği yapılacak,
- İran istihbarat servisinden olan personelin Avrupa Birliği ülkelerinden çıkarılması hususunda eşgüdümlü bir çalışma yapılacak

Bu vesileyle 1992 Edinburgh Zirvesi'nde başlatılmasına karar verilen eleştirel diyalog süreci, 1997 tarihinde ılımlı cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin görevi devralmasına kadar askıya alınmış ve Avrupa Birliği ülkeleri İran'daki Büyükelçilerini geri çekmişlerdir. Diplomatların geri çekilmesi, İran'ın davranışlarına karşı Avrupa Birliği'nin ortak bir tutum içerisinde olabileceğini göstermek içindi. Ancak her ne kadar Avrupa Birliği ülkeleri İran'la diplomatik ilişkilerinin askıya alınması hususunda birlikte hareket etmiş olsalar da, İran'a yönelik uygulanacak ekonomik yaptırım konusunda çatlak sesler oluşmuş ve üye devletler böylesine bir girişimi desteklemekten kaçınmışlardır⁴⁴⁸. Eleştirel diyalogun dondurulmasından birkaç ay sonra da Avrupa Birliği - İran ilişkileri, Hatemi'nin seçilmesiyle 'Kapsamlı Diyalog' adı altında yeniden başlatılacaktır.

f. Eleştirel Diyalog Politikası'nın Değerlendirilmesi

Eleştirel diyalog süreci, hedeflediği gibi İran'ın insan hakları ve diğer alanlardaki tutum ve politikalarını etkileyebilme başarısını sağlayamamıştır. Nitekim Salman Rüşdi ölüm fetvası gibi en çok üzerinde durulan konu hakkında bile istenilen sonuca ulaşamamıştır. Ancak eleştirel diyalog sürecinin, Cumhurbaşkanı Hatemi döneminde Rüşdi fetvası hususunda sözlü güvence verilmesine zemin yarattığı söylenebilir.

Avrupa Birliği her ne kadar İran'da bir modernleşme ve reform sürecinin başladığı varsayımından hareket ederek eleştirel diyalog politikasını devreye sokmuş olsa ve bu süreci zamanlama olarak doğru bir noktada başlatmış olsa da, o yıllarda İran'da başlayan iç siyasetteki güç mücadelelerinin önemini kavrayabilmek konusunda başarısız olmuştur. İran İslam Cumhuriyeti'nde birtakım iç çekişmeler ve siyasi sorunlar mevcuttu. Dini lider Hameneyi de bu sırada Batı'nın kültürel müdahalelerine karşı savaş başlatmıştı. Bu nedenle İran'ın politikala-

⁴⁴⁸ Tom Buerkle, 'Europeans Suspend All Ministerial Meetings with Iran', *International Herald Tribune*, 30 Nisan 1997

rını bu dönemde etkileyebilmek güçleşmiştir. Eleştirel diyalog süreci de sembolik bir diplomasiden öteye gidememiştir⁴⁴⁹.

Eleştirel diyalog politikasının hedeflenen başarıyı sağlayamamasının en önemli nedenlerinden biri, ODGP çerçevesinde yürütülmesi gereken bir politika olmaktan ziyade üye devletlerin İran'la ikili ilişkilerinin ön plana çıktığı bir sürece dönüşmüş olmasıydı. Her üye devletin İran hususundaki öncelikleri farklıydı ve ikili ilişkilerini bu öncelikli ulusal çıkarları ekseninde yürütüyorlardı. Eleştirel diyalog politikası, bir stratejiden ziyade siyasi bir reaksiyon ve ortak bir politik duruştu. Kısacası Avrupa Birliği'nin ODGP'yi geliştirme çabalarından birisi olarak nitelendirilebilir. Ancak birlikte hareket etme arzusuna rağmen, üye devletlerin çıkarları ve bireysel hareket etme eğilimleri ağır basmıştır. Kaldı ki, eleştirel diyalog gibi ortak bir politikayı formüle etmek yeterince zordu ve bu politikanın uygulamaya konulması ise Avrupa Birliği'nin o dönemdeki kurumsal kapasitesini aşmaktaydı.

Ashında eleştirel diyalog, hedef ülkede değişim yönünde motivasyonu sağlayabilecek hükümler içeren bir politikaydı. Avrupa Birliği, ABD'den farklı olarak İran'ı izole etmek yerine, İran'ın politika ve tutumlarında değişim olması durumunda daha yakın ve güvenli ilişkiler olanağı vaad eden angajman politikasını tercih etmiştir. Ancak 'yakın ve güvenli ilişkiler' tanımlaması İran tarafından imtiyaz ve teşvik olarak algılanmayacak kadar genel bir tanımlamaydı⁴⁵⁰.

Diğer taraftan eleştirel diyalog politikasının belirsizlik arz ettiği noktalar da vardır. İran'a davranışlarında değişikliğe gitmesi halinde kazanımlarının neler olabileceğini net olarak ortaya koymadığı gibi, davranışlarında değişime gitmediği takdirde nelerle karşılaşabileceğini de söylememiştir. Daha doğrusu İran'ın politikalarında revizyona gitmemesinin tek müeyyidesi Avrupa Birliği ile ilişkilerinin asgari düzeyde olması olacaktı. Bu nedenle İran'a yönelik eleştirel diyalog tecrübesi, ileriye dönük olarak İran veya başka bir ülkeye yönelik olarak uygulanacak angajman politikalarının elle tutulur imtiyazlar ve yaptırımlarla desteklenmesi ihtiyacını açık bir şekilde ortaya koymuştur⁴⁵¹.

Genel olarak bakıldığında angajman politikası kapsamında İran'la başlatılan eleştirel diyalog süreci, her ne kadar amaçladıklarını uyguladığı süre zarfında elde edememiş ve birçok eleştiriye maruz kalmış olsa da, bir sonraki adım olan Kapsamlı Diyalog sürecine zemin hazırladığı gerçeği göz ardı edilemez. Birçok etkeni göz ardı etmiş olabilir ve

---

⁴⁴⁹ Johannes Reissner, 'Europe and Iran: Critical Dialogue', s. 38

⁴⁵⁰ *Ibid.* s. 43

⁴⁵¹ *Ibid.* s. 45-46

kendine has bir model olan İran'la baş etme hususunda bir takım eksiklikler ve belirsizlikleri olduğu söylenebilir. Ancak bölgenin önemli bir ülkesi olarak İran'ı izole etme yerine uluslararası sisteme kazandırma çabası adı altında yürütülen bu süreç, en azından bu hedefi bağlamında başarı sağlamıştır. İran'ın Avrupa Birliği ile ilişkilerini sürdürebilmesi için politikalarında birtakım revizyonlara gitmesi gerektiğini net bir şekilde ortaya koymuş ve reformistlerin yönetime gelmesi için gerekli ateşleyici dürtüyü sağlamıştır. Eleştirel diyalog sürecinin askıya alınması sonrasında reformist Cumhurbaşkanı Hatemi'nin yönetime gelmesinde doğrudan etkiye sahip olmasa da dolaylı etkileri olduğu muhakkaktır.

B. İlişkilerde Yeni bir Dönem ve Kapsamlı Diyalog Süreci (1997 - 2003)

23 Mayıs 1997 tarihindeki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Muhammed Hatemi'nin zafer kazanması ve yönetime geçmesiyle Batı dünyasında genel olarak bir rahatlama havası baş göstermiştir⁴⁵³. Siyasi reform, sivil toplum ve hukuk kuralı söylemleriyle başa geçen Hatemi, Batı yanlısı ve reformist kimliğiyle anılmaktaydı. Kaldı ki Hatemi'nin 'Medeniyetlerarası Diyalog' çağrısı ve konu üzerindeki vurguları, Batı dünyasıyla artan siyasi, ekonomik ve diplomatik ilişkilerin yolunu açmıştır⁴⁵⁴. Avrupa Birliği - İran ilişkilerinde Mykonos Kararı sonrasında oluşan kara bulutlar dağılmış ve değişen atmosfer sonrasında İngiltere hariç diğer Avrupa Birliği ülkeleri Büyükelçilerini İran'a göndermeye başlamışlardır. Bunun hemen ardından Cumhurbaşkanı Hatemi de oluşan olumlu ortamı pekiştirmek maksadıyla Batı dünyasına üst düzey ziyaretler gerçekleştirmiştir⁴⁵⁴. Hatemi'nin 1999 yılında New York'taki BM merkezinde Salman Rüşdi hakkında verilen ölüm fetvasını hayata geçirmek maksadıyla İran'ın herhangi bir girişimde bulun-

⁴⁵³ Hatemi'nin cumhurbaşkanı seçilmesiyle ilgili dış basın yorumları için bkz: Elaine Sciolino, 'Guess Who's Giving the Voters a Choice', *New York Times*, 23 Mayıs 1997, Stephen Kinzer, 'Voice for Change Makes Iran Vote a Real Race', *New York Times*, 23 Mayıs 1997, 'Iranians Demand Change', *New York Times*, Editorial, 26 Mayıs 1997, Stephen Kinzer, 'A Cleric's Tolerant Orthodoxy Wins', *New York Times*, 25 Mayıs 1997.

⁴⁵⁴ Hatemi dönemi reformları ve Hatemi'nin medeniyetlerarası diyalog söylemi için bkz: Daniel Brumberg, *Reinventing Khomeini: The Struggle for Reform in Iran*, s. 232-250. M.Turgut Demirtepe, 'Tahran'da Değişim Sürecinde İktidar Mücadelesi', *Avrasya Dosyası*, Cilt: 5, Sayı: 3, Güz 1999, s. 14-15.

⁴⁵⁴ 1997 yılında İtalya Başbakanı'nın İran'ı ziyareti sonrasında 1999'da da Hatemi İtalya, Fransa ve Almanya'ya ziyaretler gerçekleştirmiştir. İngiltere - İran ilişkileri de 1998 yılında Hatemi'nin New York'taki BM merkezinde Salman Rüşdi fetvası ile ilgili durumun çözüldüğü ve ülkesinin bu konuda herhangi bir girişimde bulunmayacağını doğrulaması sonrasında düzelmiş ve 1999 yılında iki ülke karşılıklı olarak Büyükelçilerini göndermişlerdir.

mayacağını doğrulaması sonrasında, İngiltere ile İran ilişkileri arasındaki engel de ortadan kalkmıştır. Bu gezisi sırasında CNN kanalında yaptığı ılımlı konuşmasında⁴⁵⁵ aslında İran - ABD ilişkilerinin başlaması için gereken uygun zemini de hazırlamıştı ancak o dönem içerisindeki siyasi bunalımlar nedeniyle Hatemi Hükümeti bu girişimi başlatamamıştır. Yine de Hatemi döneminde ABD'nin İran'a karşı tutumunda bir yumuşama olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır⁴⁵⁶.

a. İran'la Kapsamlı Diyalog Sürecinin Başlatılması

Reformist yaklaşım ve politikalarıyla dikkatleri üzerine çeken Cumhurbaşkanı Hatemi'nin yönetime gelmesiyle birlikte, aslında İran'la ilişkilerini geliştirme konusunda istekli olan Avrupa Birliği için bulunmaz bir fırsat yaratılmıştır. Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonrasında Alman Dışişleri Bakanı Klaus Kinkel, '*Nichtausgrenzung*' (izole etmeme politikası) söylemini ortaya atmış ve özellikle Hatemi'nin CNN'deki konuşmasından sonra Almanya'nın İran'la ekonomik işbirliğini arttırmak istediğini açıklamıştır⁴⁵⁷. Kinkel'in söylemi 'aktif nüfuz etme' yönteminden bahsetmekteydi⁴⁵⁸. Bu söylem 15 Avrupa Birliği ülkesinden güçlü bir destek almış ve sonrasında Mykonos Kararı'yla askıya alınan eleştirel diyalog süreci ve dolayısıyla Avrupa Birliği - İran ilişkileri, 'Kapsamlı Diyalog' adı altında yeniden başlatılmıştır⁴⁵⁹.

Hatemi yönetimi, Avrupa Birliği ile ilişkilerinin güçlendirilmesi konusundaki güçlü motivasyon ve arzusunu açıkça ortaya koymuştur⁴⁶⁰. Kısacası Avrupa Birliği ile ilişkilerin geliştirilmesi Cumhurbaşkanı Hatemi'nin öncelikli politikaları arasında yer almaktaydı. Nitekim sivil toplum ve ekonominin yeniden yapılandırılması ve İran'ın bölgesel

⁴⁵⁵ Hatemi'nin CNN Kanalına verdiği demecin tam metni için bkz: 'Transcript of Interview with Iranian President Mohammad Khatami', CNN, 7.1.1998, Sami Oguz, *Gülümseyen İslam: Hatemi'nin ağzından İran'da Değişim*, (İstanbul: Metis Yayınları, 2001), s. 85-102. İlgili haberler için bkz: Elaine Sciolino, 'Seeking to Open a Door to US, Iranians Propose Cultural Ties', *New York Times*, 8 Ocak 1998, Elaine Sciolino, 'Iranians Receptive to Opening to America', *New York Times*, 10 Ocak 1998, Steven Erlanger, 'US Greets Iran Overture, But Insists on Governmental Talks', *New York Times*, 8 Ocak 1998.

⁴⁵⁶ Alison Mitchell, 'Clinton Sees Hope in the Election of Moderate as President of Iran', *New York Times*, 30 Mayıs 1997, Steven Erlanger, 'Iran Vote May Bring Pressure for a Change in US Policy', *New York Times*, 26 Mayıs 1997, Barbara Crossette, 'US and Iran Cooperating on Ways to End Afghan War', *New York Times*, 15 Aralık 1997.

⁴⁵⁷ 'Kinkel Urges Cautious New Start for EU-Iran Ties', *Reuters*, 8.1.1998.

⁴⁵⁸ Johannes Reissner, 'Europe and Iran: Critical Dialogue', s. 58-60.

⁴⁵⁹ EU, 2078th Council Meeting, General Affairs, PRES/98/86, Brussels, 30-31 Mart 1998.

⁴⁶⁰ Javad Kachouian, 'Ties and Economic Relations Between the Islamic Republic of Iran and the European Union', *Studia Diplomatica*, Vol. LV: 2002, NO: 2, Brussels, s. 34.

izolasyonuna bir son verilmesi yönündeki hedefleri Batı'yla yakın ilişkiler içerisinde olmayı gerektiriyordu.

b. Kapsamlı Diyalog Sürecinin Özellikleri ve Eleştirel Diyalog Sürecinden Farkları

Bu yeni süreç çerçevesinde Avrupa Birliği Troykası ve İran İslam Cumhuriyeti arasında 6 ayda bir toplantılar düzenlenecekti. Eleştirel diyalogdan farklı olarak kapsamlı diyalog, salt siyasi konuları kapsamayıp ekonomi ve ticaret konularını da içermektedir⁴⁶¹. İlişkilerin bu yeni dönemine hâkim olan kapsamlı diyalog süreci, 3 farklı alandaki konuların ele alınmasına imkân tanımaktaydı. Bu alanlar sırasıyla aşağıdaki gibidir⁴⁶²:

- *İşbirliği alanları*: enerji, ticaret ve yatırım konuları, uyuşturucu kaçakçılığı ile mücadele ve mülteciler konusu,
- *Küresel konular*: terörizmle mücadele, kitle imha silahlarının yayılmasını önleme ve insan hakları
- *Bölgesel konular*: Irak, Körfez bölgesi, Orta Asya ve Ortadoğu Barış Süreci

Diğer taraftan Komisyon ve İran Hükümeti arasında belirli konularda çalışma grupları oluşturulmuş ve bu çalışma gruplarının düzenli olarak toplantılar düzenlemesi sağlanmıştır.

Yine de kapsamlı diyalog politikası adı altında İran - Avrupa Birliği ilişkileri her ne kadar gelişme gösterdiyse ve bu politikanın müspet sonuçlar doğurduğu söylendiyse de bu gelişim, ancak sınırlı bir alanda mümkün olabilmiştir. Zira iki taraf arasında sözleşmeye bağlı bir çerçevenin oluşturulmamış olması, sonraki adımların atılmasını ve diğer gelişmelerin meydana gelmesini engellemekteydi⁴⁶³. Bu nedenle Avrupa Birliği Komisyonu hem kapsamlı diyalog sürecini inceleyen hem de bu sürecin eksikliklerine değinen bir bildiri hazırlayarak, bu bildiriye Avrupa Birliği Konseyi ve Avrupa Parlamentosu'na sunmuştur.

⁴⁶¹ Saeed Khaludzadeh, "ارزیابی تحلیلی روابط جمهوری اسلامی ایران با اتحادیه اروپایی", (İran - Avrupa Birliği ilişkilerinin Analitik Bir Değerlendirmesi), *کتاب اروپا 2* (Avrupa Kitabı 2), (Tahran: TISRI, 2003), s. 50

⁴⁶² European Commission, *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council - EU Relations with the Islamic Republic of Iran*, COM(2001)71 Final, Brussels, 7.2.2001, s. 2

⁴⁶³ Gerard Quille - Rory Keane, "The EU and Iran: Towards a New Political and Security Dialogue", Shannon N. Kile (ed.), *Europe and Iran: Perspectives on Non-Proliferation*, (Oxford: Oxford University Press, 2005), s. 98

c. 2001 Tarihli Komisyon Bildirisi ve TİA Müzakerelerinin Başlatılması

Yukarıda da belirtildiği üzere, Komisyon'un 2001 tarihinde hazırladığı 'Avrupa Birliği - İran İslam Cumhuriyeti İlişkileri' adlı bildiride, İran'ın mevcut durumu ve kapsamlı diyalog çerçevesinde İran'la yürütülen ilişkilerin genel bir analizi yapılmış ve ilişkilerin geleceğine dair öneriler sunulmuştur⁴⁶⁴. Komisyon Bildirisi, İran'la hâlihazırda sözleşmeye dayalı herhangi bir ilişkinin mevcut olmadığına ve ilişkilerin kapsamlı diyalog adı altında troyka formatındaki toplantılardan ibaret olduğuna dikkat çekmiştir. Kapsamlı diyalogun; küresel, bölgesel ve işbirliği konularında karşılıklı görüş teatisinde bulunma fırsatı yarattığı, bu vesileyle Avrupa Birliği - İran ilişkilerinin gelişimine katkıda bulunduğu vurgulanmıştır. Ancak bu gelişimin sadece sınırlı bir alanda gerçekleştiği, iki taraf arasında sözleşmeye dayalı bir ilişkinin olmamasının böylesine bir işbirliğini sınırladığı gerçeğine önemle vurgu yapılmıştır. Komisyon, Avrupa Birliği'nin İran'la yakın ilişkiler tesis etmek için hem siyasi hem de ekonomik nedenleri olduğunu hatırlatmıştır. Artan demokrasi ve insan haklarına saygı, İran'ın bölgede işbirliği yapılabilecek daha istikrarlı bir partner olmasını sağlayacaktı. Diğer taraftan İran'ın sahip olduğu enerji kaynakları dolayısıyla oldukça stratejik bir konuma sahip olması ise Avrupa Birliği'nin göz ardı edemeyeceği bir husus olarak ifade edilmiştir⁴⁶⁵. Bütün bu değerlendirmelerin sonucunda Komisyon, İran'la 'Ticaret ve İşbirliği Antlaşması' (TİA) yapılmasını önermiş ve bu yolla tesis edilecek güçlü ilişkilerin, İran'daki reform sürecini destekleyeceğini ve daha istikrarlı bir bölge hedefine hizmet edeceğini savunmuştur⁴⁶⁶.

Komisyon, İran'la daha geniş kapsamlı ilişkiler geliştirmek amacıyla işletilecek olan bu süreçte, birtakım zorlukların da olacağına dikkat çekmiştir. Saptanacak bazı hususlardaki sorunların gerek İran'ın tek başına, gerekse Avrupa Birliği ile işbirliği içerisinde giderilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. İran'ın insan hakları alanında önemli adımlar attığı hatırlatılarak, yine de belirli hususlarda Avrupa Birliği'nin endişe duyduğu hususların varlığına dikkat çekilmiştir. Diğer taraftan ABD ve İsrail'in, İran'ın devlet dışı aktörlere (Hamas, Hizbullah ..) destek vermesi ve Ortadoğu Barış Sürecini tehlikeye atması şeklindeki

---

⁴⁶⁴ Bildirinin Tam metni için bkz: *Communication from the Commission to the ...* COM(2001)71 Final, Brussels, 7.2.2001

⁴⁶⁵ *Ibid.* s. 6

⁴⁶⁶ İran ve Avrupa Birliği'nin TİA'ya yaklaşımları ve TİA'nın her iki taraf için getirileri üzerine yazılmış bir ayrıntılı bir analiz için bkz: Ali Fallahi, 'توافقنامه تجارت و همکاری-ایران' (İran - Avrupa Birliği Ticaret ve İşbirliği Antlaşması), 2 (Avrupa Kitabı 2), (Tahran: TISRİ, 2003), s. 95-119

iddiaları ele alınmış ve İran'ın bu kaygıları gidermek adına yapıcı adımlar atması gerektiği söylenmiştir⁴⁶⁷. Aynı zamanda İran'ın da terör örgütü olarak ilan edilen Halkın Mücahitleri Örgütü ile sorunları ve Avrupa ülkelerinin bu muhalif gruplara sığınak sağladığı yönündeki eleştirilere de değinilmiş ve bu hususların diyaloglar sırasında çözümlenmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Bildiride; Avrupa Birliği'nin İran'ın kitle imha silahları elde etmek yönündeki niyetinden endişe duyduğu da ileri sürülmüş ve İran'ın bu kaygıları gidermek adına UAEA ile daha güçlü bir koruma rejimi hususunda işbirliği yapması istenmiştir. Ancak İran, böylesine bir taahhüde imza atmadan önce, sivil nükleer programına uygulanan ihraç kontrolleri önlemlerinin kaldırılmasını istemiştir ki böylesine bir ön şart Avrupa Birliği tarafından kabul edilmemiştir. Kısacası Avrupa Birliği ve İran arasındaki kapsamlı diyalog sürecinde karşılaşılabilecek ve çözümlenmesi gereken hususlar bu şekliyle özetlenmiştir⁴⁶⁸.

Hazırladığı bildiride kâr-zarar maliyeti ile ilişkilerin analizini yapmaya çalışan komisyon, İran'la ilişkiler konusunda bazı tavsiyelerde de bulunmuştur. Herşeyden önce tüm değerlendirmeler ışığında İran'la daha yakın ilişkiler tesis edilmesinin zaruretine değinmiştir. Daha sonra kaygı uyandıran hususlarda İran'ın aldığı önlemlere bağlı olarak ilişkilerin kademeli bir şekilde geliştirilmesi ihtiyacına vurgu yapmıştır. Sonrasında ise Komisyon ve Konsey'in düzenli olarak, hukuk kuralı, azınlık hakları, basın özgürlüğü, liberal ekonomi, İran'ın dış politika ve güvenlik konularına yaklaşımı gibi hususlardaki gelişmeleri takip etmesi gerektiğini belirtmiştir. Son olarak da koşulluluk ilkesine değinecek İran'la ilişkilerin geliştirilmesinin İran'daki siyasi, ekonomi ve yasa-sama alanlarındaki reformlara bağlı olması şartını yinelemiştir. Bu analiz sonucunda Komisyon 2 somut öneride bulunmuştur⁴⁶⁹:

1. Resmi ve gayri resmi ikili sözleşmeler yapılması, ortak çıkar ve kaygılar konusundaki işbirliğinin arttırılması, insan hakları konularındaki diyalog sürecinin başlatılması ve bölgesel güvenlik, kitle imha silahlarının yayılmasını önleme gibi konulardaki müzakerelerin daha yoğun bir şekilde sürdürülmesi kanalıyla İran'daki siyasi ve ekonomik reform sürecinin teşvik edilmesi

2. TİA müzakereleri, enerji, ticaret ve yatırımlar konusundaki çalışma grupları vasıtasıyla ikili ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi.

⁴⁶⁷ *Ibid.*

⁴⁶⁸ *Ibid.* s. 7-8

⁴⁶⁹ *Ibid.* s. 8-9

Komisyon Bildirisi'ni takiben Konsey, Komisyon'dan İran'la TİA müzakerelerinin başlatılması için gerekli altyapıyı oluşturmalarını istemiş ve bu gelişmeler sonucunda Aralık 2002 tarihinde Komisyon, İran'la TİA müzakerelerini başlatmıştır⁴⁷⁰. Komisyon Bildirisi'ni takiben Avrupa Parlamentosu da bir karar yayınlamış ve bu kararda Komisyon'un üzerinde durduğu hususların tekrarlayarak İran'la gelecekte yapılacak bir ticaret ve işbirliği antlaşmasının, Cotonou Antlaşması'ndaki insan hakları şartına benzer bir hüküm içermesi gerektiği yönündeki arzusunun beyan etmiştir. Bu kararında Parlamento, İran ve Avrupa Birliği arasında daha yakın ticari ilişkilerin geliştirilmesi için ekonominin liberalleştirilmesi gerekliliğine de vurgu yapmıştır. Genel olarak Parlamento, İran'da demokrasinin gelişmesi, sivil toplum ve parlamentoda reformların gerçekleştirilmesi ve insan haklarının güçlendirilmesi konularına vurgu yapmıştır. Son olarak da Komisyon ve Konsey'in bahsi geçen hususlarla daha fazla ilgilenmesi ve İran'ı teşvik etmesi çağrısında bulunmuştur⁴⁷¹.

Görülebileceği üzere 2001 tarihinde Avrupa Birliği İran'la ilişkilerinde Koşullu Angajman Politikası'na geçiş yapmış ve İran'la ticari ilişkilerini insan haklarına saygı, nükleer faaliyetlerin kontrollü devam ettirilmesi, Ortadoğu Barış Süreci'ne destek ve terörizmle mücadele şartlarına endekselemiştir⁴⁷². Bir bakıma Avrupa Birliği'nin İran konusundaki siyasetlerinin ABD'ye yaklaşıma başladığı ancak ABD'den farklı olarak izole etme politikası yerine angaje etme politikasını tercih ettiği söylenebilir.

d. Kapsamlı Diyalog Politikası'nın Genel Bir Değerlendirilmesi ve Koşulluluk İlkesi'nin Bu Süreçteki Rolü

Kapsamlı diyalog sürecinde farklı olan önemli bir husus, bu süreçte Avrupa Birliği'nin nükleer silahlara ve genel olarak kitle imha silahlarının yayılması konusuna daha fazla önem vermeye başlamasıdır. Nitekim 2002 yılında Irak'ın kitle imha silahlarına sahip olması iddiaları gündemi fazlasıyla meşgul etmiş ve bu iddialar, Irak'ın işgal edilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu nedenle Avrupa Birliği, ODGP kapsamında

⁴⁷⁰ Jose Antonio Sainz de la Pena, 'The European Union's Relations with the Islamic Republic of Iran', Antonio Marquina Barrio-Gracia Abad Quintanal (eds.), *The New International Environment and Regional Challenges*, (Madrid: UNISCI, 2005), s. 35-36

⁴⁷¹ *European Parliament Resolution on the Communication from the Commission to the European Parliament and the Council on EU Relations with the Islamic Republic of Iran*, COM(2001)71-C5-0338/2001-2001/2138(COS)

⁴⁷² Asghar Jafari Veldani, 'ایران و اروپا از گفتگوی انتقادی تا گفتگوی مشروط' (İran ve Avrupa: Eleştirel Diyalogdan Şartlı Diyaloga), 2 *کتاب اروپا* (Avrupa Kitabı 2), (Tahran: TISRI, 2003), s. 67

silahsızlanma ve kitle imha silahlarının yayılmasıyla hiç olmadığı kadar ilgilenmeye başlamıştır⁴⁷³. Kısacası Irak savaşı, Avrupa Birliği'nin uluslararası ilişkiler konularına ilk defa güvenlik ve nükleer silahların yayılmasını önleme perspektifinden bakmasına vesile olmuştur. Bu nedenle Avrupa Birliği, devrim sonrası İran'la ilişkilerinin üçüncü dönemi olarak adlandırılan kapsamlı diyalog sürecinde, eleştirel diyalog sürecinden farklı olarak yaklaşım değişikliğine gitmiş ve sorunları net bir şekilde tanımlamıştır⁴⁷⁴. Kitle imha silahları konusu da eleştirel diyalog sürecinden farklı olarak daha önemli bir yere sahip olmuştur.

Avrupa Birliği, İran'la ilişkilerinin bu yeni döneminde TİA müzakereleri aracılığıyla 'koşulluluk' yöntemini de benimsemiştir. Hatırlanacağı üzere eleştirel diyalog sürecindeki eleştiri konularından biri, sürecin belirsizlik içeriyor olmasıydı. İran'la 'ilişkilerin daha iyi olacağı' yönünde genel tanımlamaların yanı sıra, İran bahsi geçen hususlarda politika değişikliğine gitmediği takdirde neyle karşılaşacağı sorusu da muallâktaydı. Ancak kapsamlı diyalogla birlikte hem sorunların net bir tanımlaması yapılmış, hem İran'la ilişkiler TİA müzakereleri ile birlikte sözleşme çerçevesine oturtulmuş, hem de TİA müzakereleri aracılığıyla 'koşulluluk' ilkesine başvurulmuştur⁴⁷⁵. Böylece Avrupa Birliği ile TİA müzakerelerini yürütmek isteyen İran, insan hakları, silahların yayılması, Ortadoğu Barış Süreci ve terörizm konularında yapıcı adımlar atma ve işbirlikçi tutum içerisinde olmak durumunda bırakılmıştır. Nitekim 21 Temmuz 2003 tarihinde Konsey resmi olarak, TİA müzakerelerinin devam etmesini bu alanlardaki gelişme koşuluna bağlamıştır⁴⁷⁶.

Ancak kapsamlı diyalog süreci ile başlayan TİA müzakereleri 2003 tarihindeki nükleer krizin başlamasıyla askıya alınmıştır. Nitekim Avrupa Birliği, TİA müzakerelerinin devam etmesini, İran'ın UAEA ile aktif işbirliği yapması ve nükleer programına ilişkin hedef ve çalışmalarını net bir şekilde açıklaması şartına bağlamıştır⁴⁷⁷. Ancak nükleer kriz sürecinin gidişatı, İran'da muhafazakâr Ahmedinejad Hükümeti'nin politikaları ve diğer birçok etken sonucunda İran'ın bu şarta sıcak bakmaması ve TİA müzakerelerinin durdurulmasına neden ol-

⁴⁷³ Avrupa Birliği'nin kitle imha silahları konusundaki politikası için bkz: Christer Ahlström, 'The EU Strategy against Proliferation of Weapons of Mass Destruction', Shannon K(ed.), *Europe and Iran: Perspectives on Non-Proliferation*, (Oxford: Oxford University Press, 2005), s. 27-46

⁴⁷⁴ Gerard Quille - Rory Keane, 'The EU and Iran...', s. 98

⁴⁷⁵ *Ibid.*, s. 109

⁴⁷⁶ European Union - General Affairs and External Relations Council, *Iran: Council Conclusions*, 21 Temmuz 2003

⁴⁷⁷ European Union - General Affairs and External Relations Council, *Iran: Council Conclusions*, 9 Aralık 2003

muştur. Avrupa Birliği - İran ilişkilerinin devrim sonrası dördüncü dönemi olarak adlandırdığımız süreçte, TİA müzakerelerinin yeniden başlatılması, İran'a nükleer krizini durdurması halinde elde edeceği imtiyazlar arasında sunulacaktır. Ocak 2005 tarihinde de Avrupa Birliği Üçlüsü ve Javier Solana kontrolünde devam eden nükleer kriz müzakereler sırasında 'Şartlı Yaklaşım' çerçevesinde TİA müzakereleri yeniden başlatılacaktır.

İran'la yürütülen kapsamlı diyalog sürecinin, bir önceki eleştirel diyalog sürecinden daha etkili olduğu değerlendirilmesi yapılabilir. Nitekim bu dönemde hem ilişkiler sözleşme çerçevesine oturtulmuş hem de TİA müzakereleri vesilesiyle İran'a daha aktif işbirliği yapması için bir neden sunulmuştur. Diğer taraftan TİA isimli bu imtiyazın İran tarafından elde edilmesi için de tartışmalı alanlardaki politika değişimleri şartı getirilmiştir. Bu noktada, zaten ABD ile ilişkileri olmayan bir İran'ın Batı'dan kopmaması için, çizilen çerçevede işbirliği yapması gerektiği net bir şekilde ortaya konulmuştur. Kısacası Avrupa Birliği, İran'la daha yakın siyasi ve ekonomik işbirliğini, insan hakları ve siyasi sorunların giderilmesi şartına bağlamıştır.

2003 tarihinde başlayan nükleer krizle birlikte Avrupa Birliği, uyguladığı koşulluluk stratejisini keskinleştirecektir. Diğer bir ifadeyle önceden uyguladığı angajman politikasını 'Koşullu Angajman Politikası' olarak revize etmiştir. Öyle ki TİA müzakerelerinin devam etmesi nükleer krizin çözülmesi şartına bağlı olacaktır. Bir sonraki başlık altında Avrupa Birliği-İran ilişkilerinde koşulluluk şartının katılaştırılması ve Avrupa Birliği'nin zorlayıcı diplomasiye başvurması anlatılacaktır.

C. İran Nükleer Krizi ve Avrupa Birliği'nin Konuya Müdahil Olması ile Başlayan Yeni Süreç

Yukarıda Avrupa Birliği'nin İran'a karşı önce 'Eleştirel Diyalog' daha sonra 'Kapsamlı Diyalog' politikası izlediği anlatılmıştı. Nükleer krizin başlaması sonrasındaki dönemde Avrupa Birliği İran'a karşı farklı bir yaklaşım benimseme yoluna gitmiş ve öncelikle 'Koşullu Angajman Politikası' daha sonra da 'Zorlayıcı Diplomasi'⁴⁷⁸ (*Coercive Diplomacy*)

---

⁴⁷⁸ Bu yaklaşımın İngilizce karşılığı 'Coercive Diplomacy'dir. Zorlayıcı diplomasi hakkındaki ayrıntılı çalışmalar için bkz: Kenneth A. Schultz, *Democracy and Coercive Diplomacy*, (New York: Cambridge University Press, 2001), Alexander George, *Forceful Persuasion: Coercive Diplomacy as an Alternative to War*, (Washington, D.C: United States Institute of Peace Press, 1991), Alexander George & William Simons (eds), *The Limits of Coercive Diplomacy*, 2nd Edition, (Boulder, Col: Westview, 1994), Peter Viggo Jakobsen, *Western Use of Coercive Diplomacy After the Cold War: A Challenge*

yöntemini kademeli olarak uygulamaya başlamıştır. Avrupa Birliği'nin İran'a karşı tutumunun gerçekte zorlayıcı diplomasi örneği teşkil edip etmediğini kavrayabilmek için öncelikle bu kararın altında yatan faktörleri ve o dönemin gelişmelerini kısaca gözden geçirmek gerekir. Ancak bahsi geçen konuya girmeden önce zorlayıcı diplomasinin ne olduğuna, zorlayıcı diplomasiyi oluşturan öğelerin neler olduğu ve bu yöntemin hangi koşullarda başarılı olabildiğine değinmekte fayda vardır. Daha sonra Avrupa Birliği'nin İran nükleer krizinde aktif bir şekilde rol almak istemesi ve zorlayıcı diplomasiye başvurusunun altında yatan nedenleri, Avrupa Birliği Üçlüsü / Avrupa Birliği ile İran arasında gerçekleşen müzakerelerin seyrini kısaca gözden geçirmek gerekir. Böylece Avrupa Birliği'nin İran'a karşı kullandığı araçların ve başvurduğu yolların zorlayıcı diplomasi olarak adlandırılıp adlandırılmayacağı ve bu politikanın ne kadar başarılı olabildiği hususlarında fikir sahibi olabilmemiz kolaylaşacaktır.

a. Zorlayıcı Diplomasi

i. Kavramsal Tanımlama

Uluslararası platformda devletlerin birbirleriyle iletişim kurmakta kullandıkları en temel araç diplomasıdır. Ancak dünyada farklı yönetim şekillerine sahip devletlerin çıkarları farklı noktalarda örtüşebildiği gibi, çıkarlarının çatıştığı hususlar da olmaktadır. Her devletin farklı ulusal çıkarları olduğu ve uluslararası sistemin de rekabet ve güç mücadelesi platformu olduğu göz önünde bulundurulacak olursa, çatışan veyahut yarışan çıkarlar konusunda sorunların doğması kaçınılmazdır. Ortaya çıkan sorunlar diplomasi yoluyla halledilemezse ve taraflar tutumlarında ısrarcı olurlarsa, bu sefer ultimatolar ve tehditler araç olarak kullanılır. Sadece müzakere ederek sorun çözülemiyorsa karşı tarafı ikna etmek maksadıyla ya birtakım ödünler verilir ya da ekonomik yaptırım ve askeri müdahale gibi zorlayıcı yöntemlere başvurulabilir.

Zorlayıcı diplomasi basit tanımlamasıyla; hedef ülkeye bir talebin yöneltilmesi ve hedef ülkenin talebi yerine getirmesini sağlamak maksadıyla bu talebin imtiyaz ve yaptırımlarla (havuç ve sopalarla) desteklenmesidir. Hedef ülke kâr-maliyet hesabı yaptığında talebi yerine getirmesi durumunda ne tür imtiyazlarla ödüllendirileceği ve talebi yerine getirme konusunda direnç gösterdiğinde ise ne tür tehditlerle karşılaşacağını bilmesi gerekiyor. Bir bakıma zorlayıcı diplomasinin başa-

---

for Theory and Practice. (London: Macmillan, 1998), Robert Keohane, *Multilateral Coercive Diplomacy: Not 'Myths of Empire'*. (Duke University, Nov. 2002), Thomas Schelling, *Arms and Influence* (New Haven, Conn: Yale University Press, 1966)

rılı olmasının temelinde, hedef ülkenin kâr-maliyet hesaplamasını etkileyebilme sanatı yatmaktadır.

Zorlayıcı diplomasi geniş anlatımıyla; karşı tarafa (düşman veya rakip) bir talebi, muteber ve geçerli bir cezai müeyyide ile desteklenmiş bir şekilde yöneltmek ve karşı tarafın talebe riayetsizlik etmesi durumunda cezalandırılacağına inanmasını sağlamaktır⁴⁷⁹. Zorlayıcı diplomasinin doğrudan kuvvet kullanma metodundan daha avantajlı olduğunu hatırlatmakta da fayda vardır. Bu yöntemin güç kullanma seçeneğinden hem psikolojik, hem ekonomik hem de siyasi olarak daha düşük maliyetli olduğu şüphesiz. Kaldı ki zorlayıcı diplomasiyi bildiğimiz klasik askeri güç kullanma yaklaşımından ayıran önemli bir özellik de bulunmaktadır. Askeri strateji ve güç kullanma modelinde karşı tarafı bozguna uğratma amacı varken, zorlayıcı diplomasideki temel hedef karşı tarafı ikna etmek suretiyle arzu edildiği gibi davranış değişikliğine gitmesini sağlamaktır. Zorlayıcı diplomasi askeriden ziyade diplomatik bir stratejidir ve kuvvet kullanımı tehdidine başvurarak veya sınırlı kuvvet kullanma yoluna giderek karşı tarafın sonuçlar hususunda fikir sahibi olması ve ikna olmasını sağlamaya çalışır. Robert Art'a göre bu özelliği ile zorlayıcı diplomasi kuvvet kullanımına ilişkin üç aşama öngörür. Birincisi; kuvvet kullanma tehditleri, ikincisi; demonstratif kuvvet kullanma (güç gösterisi niteliğindeki kuvvet kullanma), üçüncüsü de tam kuvvet kullanma veya savaş halidir. Ancak Art; sadece ilk iki aşamanın zorlayıcı diplomasi kapsamına girdiğini savunur⁴⁸⁰. Nitekim zorlayıcı diploma-side güç kullanımına gidilecekse karşı tarafa gerektiğinde daha fazla güç kullanılabileceğini gösteren sınırlı kuvvet kullanımı stratejisi izlenir. Zorlayıcı diplomasi, sınırlı kuvvet kullanımını bir pazarlık aracı olarak kullanır. Amaç; talebe karşı gelmenin maliyetini arttırmak ve karşı tarafı eyleminden vazgeçme hususunda ikna etmektedir⁴⁸¹. Doğrudan güç kullanımından farkı; karşı tarafa kabul etme veya reddetme seçeneği bırakmasıdır. Diğer bir tanımlanmaya karşı tarafın kararını etkileme stratejisi olarak da adlandırılabilirdiğinden zorlayıcı diplomasi iyi hesaplanması gereken bir yöntemdir. Zira doğrudan güç kullanımı veya savaş hali ile sınırlı güç kullanımı arasında çok ince bir çizgi vardır ve bu çizginin iyi hesaplanması gerekir. Sınırlı güç kullanımının tam ölçekli ve doğrudan güç

⁴⁷⁹ Alexander L. George, 'The General Theory and Logic of Coercive Diplomacy,' in *Forceful Persuasion: Coercive Diplomacy as an Alternative to War*, (Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press, 1991), s. 4.

⁴⁸⁰ Robert J. Art, 'Coercive Diplomacy: What Do We Know', *The United States and Coercive Diplomacy*, Robert J. Art – Patrick M. Gronin (eds.), (Washington: USIP, 2003), s. 360-361.

⁴⁸¹ Peter Viggo Jakobsen, 'Coercive Diplomacy', Alan Collins (ed.), *Contemporary Security Studies*, (Oxford: Oxford University Press, 2007), s. 228.

kullanımına dönüşmesi durumunda zorlayıcı diplomasi yöntemi başarısız olmuştur demektir⁴⁸².

ii. Zorlayıcı Diplomasiyi Oluşturan ve Başarı Oranını Belirleyen Değişkenler

1971 yılında *'The Limits of Coercive Diplomacy'*⁴⁸³ adlı eseriyle zorlayıcı diplomasi kavramını ön plana çıkaran ve yaptığı karşılaştırmalı çalışmalarıyla zorlayıcı diplomasi yaklaşımını etkileyebilme özelliğine sahip ilgili faktörleri saptayan ve bu yaklaşımın hangi koşullar altında başarılı veya başarısız olabildiğini tartışan Alexander George'a göre; zorlayıcı diplomasiyi oluşturan 4 temel değişken vardır. Buna göre karar mercileri 4 hususta karar vermelidirler⁴⁸⁴:

1. Karşı tarafa nasıl bir 'talep' sunacakları
2. Talebin yerine getirilmesi amacıyla bir aciliyet hissi yaratmaları ve 'zaman baskısı' uygulamaları
3. Talebi yerine getirmede karşı tarafın nasıl bir 'tehdit' ve 'ceza müeyyide' ile karşı karşıya kalacağı
4. Talebin yerine getirilmesi için sadece 'tehdit' yöntemine mi başvuracakları yoksa bir takım 'imtiyaz ve teşvikler' ile karşı tarafı ikna etme yoluna gidip gitmeyecekleri

Yukarıda bahsi geçen unsurlar ve değişkenlerin farklı kullanımlarına göre zorlayıcı diplomasinin 5 farklı çeşidiyle karşılaşabiliriz; George; bunları sırasıyla aşağıdaki gibi saptamıştır;

1. Klasik Ültimatom⁴⁸⁵ (*Classic Ultimatum*)
2. Taktiksel Ültimatom⁴⁸⁶ (*Tactical Ultimatum*)
3. Dene ve Gör Yaklaşımı⁴⁸⁷ (*Try and See Approach*)

⁴⁸² *Ibid.*, s. 228

⁴⁸³ Alexander L. George, *The Limits of Coercive Diplomacy: Laos, Cuba, Vietnam*, (Little, Brown, 1971)

⁴⁸⁴ Alexander L. George, 'The General Theory and Logic of Coercive Diplomacy,' s.7

⁴⁸⁵ Klasik ültimatomda 3 etken vardır: karşı tarafa talep sunulur, aciliyet hissi ve zaman baskısı yaratılır, karşı çıkılması durumunda cezai yaptırım uygulanacağı belirtilir.

⁴⁸⁶ Taktiksel ültimatomda normalde süre tanınması veya yapılmadığı takdirde cezalandırılması gibi spesifik bir davranış veya tavır sergilenmez. Ancak bu durum, bu metodun daha az önemli veya güçlü olduğu anlamına gelmez. Sadece hem zorlayıcı diplomasi yaklaşımına başvuran, hem de muhatabı olan karşı taraf için daha esnek bir yöntemdir.

4. Baskı ve Tehdidin Kademeli Olarak Arttırılması⁴⁸⁸ (*Gradual Turning of the Screw*)
5. Havuç ve Sopa Yaklaşımı (*Carrot and Stick Approach*)⁴⁸⁹

Teoride zorlayıcı diplomasi başarılı ve etkili bir yöntem gibi gözükür. Ancak iş pratiğe geldiğinde zorlayıcı diplomasının başarılı olmasını sağlamak maksadıyla bir takım faktörlerin var olması gerekir. Zorlayıcı diplomasının başarı veya başarısızlık oranını ölçebilmek için sorulması gereken bazı temel sorular vardır. Farklı bilim adamları ve araştırmacılar bu başarı oranını ölçmek için farklı değişkenlerden faydalanırlar. Alexander George ve William Simons zorlayıcı diplomasının başarı oranını etkileyen 14 farklı değişkenden bahsederler. Bunlardan beşi karar alıcıların ilk aşamada göz önünde bulundurması gereken bağlamsal değişkenlerdir⁴⁹⁰. Diğer dokuz değişken ise zorlayıcı diplomasının en uygun yöntem olduğuna karar verildiğinde başarı oranını belirleyecek olan değişkenlerdir. Bunlar sırasıyla⁴⁹¹;

- Amacın açıklığı
- Motivasyonun güçlülüğü
- Motivasyonun asimetrisi
- Aciliyet hissi
- Güçlü liderlik
- Ulusal destek
- Uluslararası destek

---

⁴⁸⁷ Bu alternatifte klasik ültimatomen sadece bir etkeni mevcut ki o da 'açık bir talep'tir. Zorlayıcı diplomasi metoduna başvuran taraf, sadece karşı tarafa sınırlı bir tehdit savurur ve ikinci bir aşamaya geçmeden önce bu tehdidin karşı tarafı ikna etmede yeterli olup olmayacağını sınamak için bir süre bekler.

⁴⁸⁸ Bu yaklaşım, zaman baskısı unsurunun kullanılmadığı dene ve gör yaklaşımındaki bu boşluğu, baskının aşamalı olarak arttırılması ve tehdidin adım adım ileriye taşınması seçeneği ile doldurmaktadır. Kısacası bu yaklaşımın değişkeni, büyük çaplı tehdit ve karşı tarafın riayetsizliği durumunda askeri eyleme kadar varabilecek kararlar yerine, adım adım baskının arttırılmasıdır.

⁴⁸⁹ Zorlayıcı taraf talebini imtiyazlarla desteklemeye karar verdiğinde ise havuç ve sopa yöntemine başvurur.

⁴⁹⁰ George'un 5 bağlamsal değişkeni: 1. Global stratejik çevre 2. Provokasyon tipi 3. Savaş fikri 4. Tek taraflı veya ortaklaşa zorlayıcı diplomasi 5. Karşı tarafın (hasmın) izolasyonu

⁴⁹¹ Alexander George - William Simons, *The Limits of Coercive Diplomacy*, s. 271-274, 287-288

- Rakip üzerinde yaratılacak tırmanma korkusu
- Krizin çözümünün kesin çözümlerine ilişkin açıklık

Yukarıda sayılan bu değişkenleri 5 temel soru etrafında toparlamamız mümkündür⁴⁹²:

- Karşı tarafa sunulan 'talep' meşru bir zemine dayanıyor mu?
- Karşı taraf, bu talebin son olmayacağı ve gelecekte başka taleplerle de karşılaşacağı inancına sahip mi?
- Talebin yerine getirilmesini sağlamak maksadıyla ileri sürülen 'tehdit' muteber ve güçlü mü?
- Aciliyet hissi uyandırmak maksadıyla uygulanan 'zaman baskısı' ve yaratılan 'aciliyet durumu' muteber mi?
- Hangi aktör oyunu kazanmaya daha çok motive olmuş durumda?

Bu soruları ele alarak, yanıtlarını vermeye çalışırsak zorlayıcı diplomasi'nin hangi noktalarda başarılı, hangi durumlarda başarısız olabileceği hususunda fikir sahibi olmamız kolaylaşır. Her şeyden önce ileriye sürülen talebin meşru olup olmadığına bakılmalıdır. Talebin meşru olması için bazı şartların yerine gelmiş olması gerekir. Birincisi; zorlayıcı diplomasi yaklaşımına başvuran tarafın karşı tarafa yönelttiği talebin meşru bir zemine dayanması ve mantık sınırları çerçevesinde olması gerekir. Bu talebin aynı zamanda uluslararası hukuka uygun olması ve benzer konumlardaki tüm ülkelere aynı standartlarda sunulması gerekir. Aksi takdirde karşı taraf, zorlayıcı diplomasi yaklaşımını benimseyen devleti çifte standart uygulamakla suçlayabilir ki bu yerinde bir tanımlama olur. İkincisi; talebi ileri süren devletin kamuoyu da bu talebin meşruluğuna inanmalı ve bu talebi desteklemeli, aksi takdirde bu politikayı uzun süre sürdürebilme imkânı azalır⁴⁹³. Bu du-

⁴⁹² Alexander George, *Forceful Persuasion...*, s. 75-81. Bu konuya ilişkin benzer görüşler için bkz: Peter Viggo Jakobsen, *Western Use of Coercive Diplomacy...*, Thomas Schelling, *Arms and Influence...*, Bruce Jentleson-Christopher Whytock, 'Who Won Libya? The Force Diplomacy Debate and Its Implications for Theory and Policy', *International Security*, Vol: 30, No: 3, Kış 2005/06, s. 47-86

⁴⁹³ Özellikle ekonomik yaptırım uygulama noktasında, talebi sunan devlet bu durumdan ekonomik olarak zarar göreceyse kamuoyunun bu kararı desteklemesi oldukça zordur. Bu durumda ikiye bölünmeler ve karşı taraf için avantajlı bir durum sözkonusu olur.

rum özellikle demokratik devletlerde bu şekilde kendini gösterir⁴⁹⁴. Üçüncüsü; ileriye sürülen talebin amacı da meşru olmalıdır. Çünkü ortadaki amaç meşru değilse, hedef ülkenin kendine güveni artar ve onu ikna etmek güçleşir. Son olarak, amaç ve talep arasında bir orantı olmalıdır⁴⁹⁵. Zira amaç meşru olsa bile talep aşırı ve orantısız olarak algılanabilir ki bu durumda amacı gerçekleştirmek yine zorlaşır.

İkinci üzerinde durulması gereken soru da zorlayıcı diplomasının muhatabı olan karşı tarafın konuyla ilgili düşünce ve inancının ne yönde olduğuyla ilgilidir. Şayet talep ve tehdidin muhatabı olan taraf, bu talebin ne ilk ne de son olacağı yönünde bir inanca sahipse, zorlayıcı diplomasi yaklaşımının başarılı olma ihtimali düşüktür. Bu talebi yerine getirmesi halinde başka taleplerin de karşısına çıkacağını bildiğinden, bu duruma zemin yaratmama yolunu tercih edebilir. Bu nedenle, zorlayıcı diplomasi yaklaşımına başvuran tarafın işin başında hedeflerini, taleplerini ve kesin çözüm yollarını net bir şekilde ortaya koyması gerekir. Ancak bu şekilde karşı tarafı, bu taleplerin tekrarının olacağı ve gelecekte bu taleplerin devamıyla karşılaşacağı paranoyasından kurtarabilir.

Talebi desteklemek için ortaya konulan tehdidin muteber olması ve kredibilitesinin olması ise zorlayıcı diplomasının başarı oranını belirleyen en önemli etkenlerden biri olarak sayılabilir. İleri sürülen tehdidin muteber olması ise dört temel faktöre dayanmaktadır:

- Tehdidin taleple orantılı olması⁴⁹⁶
- Kamuoyunun tehdidi ve muhtemel sonuçlarını destekliyor olması
- Tehdide maruz kalan tarafın, krizin tırmanması ve tehdidin boyutlarının büyümesine ilişkin kaygılar taşıması⁴⁹⁷
- Tehdidi ileri süren tarafın kredibilitesinin olması ve karşı tarafın dikkate alacağı bir konumunun olması⁴⁹⁸

⁴⁹⁴ Kamuoyunun bölündüğü durumlar ve bununla ilgili örnekler için bkz: Robert Putnam, 'Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games', *International Organization*, Vol: 42, No: 3, Yaz 1988, s. 427-460

⁴⁹⁵ Thomas Schelling, *The Strategy of Conflict*, (Harvard University Press: 1960)

⁴⁹⁶ Ayrıntılı açıklama için bkz: *Ibid.* s. 187-204

⁴⁹⁷ Bu faktörün var olması durumunda zorlayıcı diplomasının başarılı olması kolaylaşır.

⁴⁹⁸ Tehdidi ileri süren devletin geçmişe yönelik bu tarz yaklaşımlarının başarıya ulaşmış olması ve bu yönde oluşan bir kredibilitesinin var olması durumu kolaylaştırır.

Talebin meşru, tehdidin muteber olmasının haricinde zaman baskısının muteber olması da önemlidir. Talebin yerine getirilmesi için belirlenen sürenin çok kısa veya çok uzun olması halinde yaklaşımın başarısız olma ihtimali daha yüksektir. Bunun için taleple orantılı bir zaman dilimi belirlenmesi ve talebin yerine getirilmesi için verilen sürenin makul olması gerekir. Son olarak da hangi tarafın mevcut durumda oyunu kazanan taraf olmaya daha fazla motive olduğuna bakmak gerekir. İki taraf için çıkarların fazlasıyla önemli olduğu durumlarda bile taraflardan biri mutlaka oyunu kazanmaya daha fazla motive edilir.

iii. Zorlayıcı Diplomasinin Değerlendirilmesi

Zorlayıcı diplomasi hakkında yapılabilecek en basit değerlendirme; çekici bir alternatif olarak düşünülmesi ve bazen öyle görünmesine rağmen, oldukça zor bir yöntem olması ve başarı oranının da oldukça düşük olduğu gerçeğidir⁴⁹⁹. Bu yaklaşıma başvuran taraf için iki temel senaryo söz konusudur. Birincisi; ortaya konulan tehdidin sonu savaşa kadar gidebilir ki bu durumda tehdidi ileri süren taraf da sonuçlardan olumsuz etkilenebilir. Bu durumda ya yapılan tehdit hayata geçirilmeli ve sonuçlarına katlanılmalı ya da geri adım atılmalı ve alternatif bir diplomatik çözüm yoluna başvurulmalıdır. Her iki durumda da tehdidi ortaya koyan tarafın kredibilitesi zedelenebilir. *Jakobsen*'in tanımlamasıyla "Zorlayıcı diplomasi başarılı olduğunda az maliyetli bir yöntem, başarısız olduğunda ise oldukça maliyetli bir yöntemdir. Çünkü tehdit eden taraf ya dediğini gerçekleştirmeli ya da geri adım atmalıdır"⁵⁰⁰. İkinci senaryo ise, tehdidin muhatabı olan tarafın talebi kısmen kabul etmesi veya bunun için belirli şartlar ortaya koymasıdır. Bu durumda da zorlayıcı diplomasi ya kısmen başarılı ya da kısmen başarısız olarak değerlendirilebilir.

b. Avrupa Birliği'ni İran Nükleer Kriz Sürecinde Aktif Olmaya Yönelten ve Buna Zemin Hazırlayan Faktörler

Bölümün başında da anlatıldığı üzere; Avrupa Birliği 1992 Maastricht Antlaşması ile üç sütunlu bir yapıya dönüşmüş ve bünyesinde Ortak Dış ve Güvenlik Politikası adı altında yeni bir oluşuma yer vermiştir. Üç sütunlu yapısıyla ileride siyasal birlik gayesini gerçekleştirme arzusunda olan Avrupa Birliği'nin uluslararası platformda bağımsız ve

⁴⁹⁹ Bu konuda detaylı yorum için bkz: Robert Art - Patrick Cronin, *The United States and Coercive Diplomacy*. (Washington DC: US Institute of Peace Press, 2003), s. 402-405

⁵⁰⁰ Peter Viggo Jakobsen, *Western Use of Coercive Diplomacy...* s.1

güçlü bir kimlik kazanma hedefi 1998 tarihinde gerçekleşen St. Malo Zirvesi ile güçlenmiştir. Bu tarihten sonra Avrupa Birliği, güvenlik ve savunma konularında kendine yer edinme ve kendi kimliğini kazanma çabalarını arttırma yoluna gitmiştir.

Ancak 2003 tarihinde gerçekleşen Irak savaşı sonrasında Avrupa Birliği'nin hedeflediği ortak dış ve güvenlik politikası, tam bir hayal kırıklığı ile sonuçlanmıştır. Irak savaşında Avrupa Birliği; 'Avrupacı' ve 'Atlantikçi' olmak üzere iki kanada bölünmüş ve ortak bir politika geliştirememiştir. Bu durum hiç şüphesiz henüz yeni oluşan ODGP için önemli bir başarısızlık olarak değerlendirilebilir⁵⁰¹. Bu nedenle Avrupa Birliği, 2003 tarihinde ortaya çıkan İran nükleer kriziyle birlikte, geçmiş başarısızlığını telafi etme⁵⁰² ve bölgedeki ABD politikalarını dengeleme çabası içine girmiştir.

2003 tarihinde Avrupa Birliği'nin küresel aktör olma çabalarını perçinleyen gelişmeler yaşanmıştır. Bu tarihte Avrupa Birliği'ne üye devletler ilk defa 'Güvenlik Stratejisi'⁵⁰³ ve 'Kitle İmha Silahlarının Yayılmasını Önleme Stratejisi'⁵⁰⁴ konularında uzlaşmaya varmış ve bu yöndeki strateji belgelerini onaylamışlardır. Bu konuda uzlaşma sağlanmasını tetikleyen en önemli husus da 9/11 terörist saldırıları ve sonrasında Batı dünyasında bu yönde gittikçe artan kaygılar olmuştur. Bu tarihten sonra Avrupa Birliği, tehditleri saptama, komşuluk alanına giren bölgelerde güvenliği tesis etme ve çok taraflılık esasına dayanan uluslararası bir düzenin kurulması hedeflerine odaklanmış ve bu hedefleri gerçekleştirmek için Atlantik işbirliği ve diğer uluslararası aktörler ve kuruluşlarla işbirliği içerisinde olma çabalarına yönelmiştir. Güvenlik Stratejisi Belgesi'nin ana teması da bu konulardan oluşmaktadır. Hemen ardından kitle imha silahlarının yayılmasıyla mücadele⁵⁰⁵

⁵⁰¹ Konuyla ilgili yorum ve yazılar için bkz: Raj S. Chari- Francesco Cavatorta , *The Iraq War: Killing Dreams of a Unified EU?* [http://www.dcu.ie/~cavatorf/Publications/2001-2006/European%20Political%20Science%20-%20Winter%202003/Chari%20Cavatorta](http://www.dcu.ie/~cavatorf/Publications/2001-2006/European%20Political%20Science%20-%20Winter%202003/Chari%20Cavatorta%20EPSfinal.doc) EPSfinal.doc, (Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2007) Peter Schwartz, 'European Union Foreign Ministers Divided on Iraq War', *World Socialist Web Site*, 5 Eylül 2002, <http://www.ws.org/articles/2002/sep2002/iraq-s05.shtml> (Erişim Tarihi: 3 Haziran 2007)

⁵⁰² 'Europe Learns Lessons From Failures Over Iraq', *Wall Street Journal*, 19 Haziran 2003

⁵⁰³ Bu belge ODGP Yüksek Komiseri Javier Solana tarafından önerilmiş ve 12 Aralık 2003 tarihindeki Brüksel Zirvesi'nde Hükümet ve Devlet Başkanlarınca onaylanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: *European Security Strategy: A Secure Europe in a Better World*, The European Union Institute for Security Studies, Brussels, Aralık 2003, <http://www.iss-eu.org/solana/solanae.pdf> (Erişim Tarihi: 4 Haziran 2007)

⁵⁰⁴ Bkz: Council of European Union, *Strategy Against Proliferation of Weapons of Mass Destruction*, 15708/03, Brussels, 10 Aralık 2003,

⁵⁰⁵ Avrupa Birliği'nin kitle imha silahlarıyla mücadele hususundaki temel ilkeleri için bkz: Council of the European Union, *Basic Principles for an EU Strategy against Proliferation of Weapons of Mass Destruction*, 10352/03, Brussels, 10 Haziran 2003

hususunda da ortak bir strateji belgesi onaylamaları, güvenlik stratejisi hedeflerini takiben atılan bir adım olmuştur. 2003 yılından önce özellikle silahsızlanma ve silahların yayılmasını önleme konularında Avrupa Birliği üyelerinin uzlaşma sağlaması imkânsız gibi görünmekteydi. Zira devletlerin farklı ulusal çıkarları bu hususta ortak bir zemin bulmalarını engellemekteydi⁵⁰⁶. Ancak özellikle 11 Eylül saldırıları sonrasında ortak tehdit ve ortak güvenlik konularının önemi daha iyi hissedilince işbirliği yapma ihtiyacı kaçınılmaz hale gelmiş ve bu durum ortak bir zemin bulunmasını mümkün kılmıştır⁵⁰⁷.

2003 yılına damgasını vuran en önemli gelişme ise Avrupa Birliği'nin üç önemli üyesi olarak adlandırabileceğimiz İngiltere, Fransa ve Almanya'nın İran nükleer krizinin çözülmesinde arabuluculuk rolüne soyunmaları olmuştur. AB/3'ün⁵⁰⁸ bu işe kalkışmasının üç temel nedeni vardı. Birincisi; Irak benzeri ikinci bir tecrübe daha yaşamak istemiyordu ve bu nedenle ABD politikalarını dengeleyici bir rol üstlenmeliydi. İkincisi; nükleer silahların yayılmasını önleme hedefi her ne kadar önemliyse de İran önemli bir ticari partnerdi ve bu partneri kaybetmemek adına hesaplı bir yol haritası izlenmeliydi, son olarak da Avrupa Birliği, küresel bir aktör olma hedefine odaklanmışken, İran nükleer krizinin çözüme kavuşturulmasıyla önemli bir prestij kazanacaktı ve bu durum ODGP'nin başarı hanesine yazılacaktı. Bu amaçlardan hareketle AB/3, 2003 tarihinden itibaren İran'la doğrudan görüşmelerini sürdürmektedir. Nükleer kriz sürecinin anlatıldığı birinci bölümde ay-

⁵⁰⁶ En basit örneğiyle üyelerden ikisi nükleer silah sahibi devletler listesinde, diğer üyelerin büyük çoğunluğu NATO üyesi, azınlıkta olan diğer bir kısmı üyeler de nükleer silahsızlanma ve silahların yayılmasını önleme için çalışan Yeni Gündem Koalisyonu'nda aktif olan üyeler. Dolayısıyla silahsızlanma gibi bir konuda nükleer silahlara sahip devletlerle, nükleer silahsızlanma için çalışan devletlerin ortak bir zemin bulabilmeleri zor olmuştur.

⁵⁰⁷ 11 Eylül sonrasında Avrupa Birliği'nde KİS'e ilişkin "Hedeflenen Girişim" (*Targeted Initiative*) adı altında bir girişim başlatılmıştı.

⁵⁰⁸ Burada önemli bir vurgulamanın yapılmasında fayda görülmüştür. Birçok yayın ve medya kuruluşu Avrupa Birliği Üçlüsü veya AB/3 oluşumunu "Avrupa Birliği Troykası" olarak da adlandırmaktadırlar. Normal şartlarda Avrupa Birliği Troykası olarak adlandırılan oluşum, Lizbon Antlaşması ışığında, mevcut Avrupa Birliği Dönem Başkanı, ODGP Temsilcisi ve Dış ilişkiler - Avrupa Komşuluk Politikası Komiseri'nden meydana gelmekte ve ODGP kapsamında Avrupa Birliği'ni dış ilişkilerde temsil etmektedir. Ancak çalışmamızda adı geçen Troyka; İran nükleer kriz müzakerelerini yürütmek için bir araya gelmiş ve krizi çözmek için gönüllü olan üç Avrupa Birliği üyesinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Dolayısıyla iki Troyka'nın karıştırılmaması ve aradaki farkın bilinmesi gerekir. Fransa, İngiltere ve Almanya'dan oluşan Avrupa Birliği Troykası aynı zamanda Avrupa Birliği Üçlüsü veya kısaca AB/3 ve İngilizce'de de EU/3 olarak anılmaktadırlar. Herhangi bir karışılığa sebebiyet vermemek adına çalışmamızda Avrupa Birliği Üçlüsü veya AB/3 kavramları kullanılacaktır.

rıntılı olarak gelişmelere değinilmeye çalışıldı ancak bir sonraki başlık altında da kısaca Avrupa Birliği'nin İran nükleer krizindeki rolü ve bu süre boyunca izlediği politika üç dönem altında özetlenecektir.

c. Dönemler İtibariyle Avrupa Birliği'nin İran Nükleer Krizindeki Rolü ve Zorlayıcı Diplomasi Sürecinin Başlaması

İran nükleer krizinin nasıl başladığı ve günümüze kadar yaşanan gelişmeler birinci bölümde ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Bu başlık altında ise spesifik olarak Avrupa Birliği'nin krize müdahil olması ile meydana gelen gelişmeler özetlenmeye çalışılacaktır. Kriz süresince Avrupa Birliği'nin girişimlerini inceledikten sonra, bu süreç içerisinde izlediği politikayı anlayabilmemiz ve bu politikasında ne kadar başarılı olabildiği hususunda fikir sahibi olabilmemiz kolaylaşacaktır. Bu amaçtan hareketle kıstas alınan 2002 - 2008 yılları arasında Avrupa Birliği'nin krizdeki rolü temel olarak üç dönem altında incelenecektir:

- *Birinci Dönem:* 21 Ekim 2003 tarihli Tahran Bildirgesi'nden Ağustos 2005 tarihine kadar olan dönem
- *İkinci Dönem:* Ağustos 2005 tarihinden UAEA'nın dosyayı Güvenlik Konseyi'ne bildirmeye karar verdiği 2 Şubat 2006 tarihine kadar olan dönem
- *Üçüncü Dönem:* 2 Şubat 2006 tarihinden ABD Başkanlık seçimlerinin gerçekleştiği Kasım 2008 tarihine kadar olan dönem

i. Birinci Dönem: (Ekim 2003 - Ağustos 2005)

Daha önce de anlatıldığı üzere, 14 Ağustos 2002'de İran'ın nükleer programıyla ilgili gizli faaliyetleri olduğunu iddia eden açıklamaları takiben UAEA harekete geçmiş ve iddiaların gerçeklik payını araştırmak maksadıyla Başkan El-Baradei 21 Şubat 2003 tarihinde İran'ı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sonrasında bahsi geçen tesislerin varlığı ve ilgili iddialar Ajans tarafından onaylanmıştır. UAEA ile İran arasında bahar ve yaz ayları boyunca devam eden görüşmeler sonrasında İran, ilgili konular hakkında gerekli bilgileri Ajans'a tedarik etmeyi kabul etmiştir. Ancak İran, Ajans'ın bazı tesislere girişini ve denetim sürecini ağırdan alınca ortam biraz gerilmiş ve ABD'nin İran'ı cezalandırma isteği daha çok perçinlenmiştir. ABD, konuyu Güvenlik Konseyi'ne taşımak için oldukça istekliydi. Ancak henüz tüm vahametiyle etkilerini arttırarak devam eden Irak krizi, dünya ülkelerini İran hususunda benzeri bir

senaryonun tekrarlanmaması konusunda alarma geçirmişti. Bu nedenle İran nükleer kriziyle nasıl başa çıkılması gerektiği hususunda ABD ve Avrupa Birliği arasında anlaşmazlıklar ve fikir ayrılıkları kendini hissettirmeye başlamıştır⁵⁰⁹.

Diğer taraftan İran nükleer programı hakkındaki şüpheler artınca, Avrupa Birliği Dışişleri Bakanları 2003 yılı Haziran ayında İran nükleer krizini ilk defa gündemlerine almışlardır. Bu toplantıda İran'la yürütülen ticaret ve işbirliği antlaşması görüşmelerinin nükleer programın barışçıl zeminde yürütülmesi şartına bağlı olduğunu belirterek, İran'dan UAEA ile tam işbirliği yapması ve ivedilikle Ek Protokol'ü imzalamasını istemişlerdir⁵¹⁰. Haziran 2003 tarihindeki Selanik Zirvesi'nde de Avrupa Konseyi, İran'ın nükleer krizi ile ilgili ilk defa endişelerini dile getirerek, İran'ın UAEA ile tam işbirliği yapması ve ivedilikle Ek Protokol'ü imzalaması çağrısında bulunmuştur.⁵¹¹ Temmuz ayındaki Konsey toplantısında ise İran'la ilişkilerin geleceğine yönelik kararın, UAEA'nın ikinci değerlendirme raporu doğrultusunda alınacağı kararlaştırılmıştır⁵¹².

UAEA Başkanı El-Baradei'nin 26 Ağustos 2003 tarihli raporu ve ardından 12 Eylül 2003 tarihinde UAEA Genel Kurul'unda alınan karar ışığında, Avrupa Birliği Konseyi benzer bir karar alarak, İran'dan kaygı verici faaliyetlerini durdurmasını, Ek Protokol'ü imzalamasını, UAEA Genel Kurulu'nun kararına riayet etmesini ve uluslararası alanda güven yaratıcı adımlar atmasını istemiştir. Bu kararda İran'la ilişkilerin gözden geçirildiği ve üzerinde önemle durulan dört hususta (insan hakları, silahların yayılması, terörle mücadele, Ortadoğu barış süreci) gelişme sağlanamamasından dolayı endişelere sahip oldukları belirtilmiştir⁵¹³. Bu karardan da anlaşıldığı üzere Avrupa Birliği Konseyi, UAEA'nın verdiği kararı onaylamış ve İran'dan UAEA'nın da kendisinden talep ettiği üzere Ekim sonuna kadar verilen süreye uymasını istemiştir. İran nükleer programının Avrupa Birliği için ciddi bir kaygı unsuru teşkil ettiği ve Ekim sonuna kadar sürecin gözlemleneceği vurgulanmıştır.

⁵⁰⁹ Bu konudaki ilgili haberler ve yazılar için bkz: I. Daalder – M. Levi, 'How to Counter the Iranian Threat', *Financial Times*, 24 Eylül 2003, P. Taylor – L. Charbonneau, 'Defying US, 3 European Nations Engage Iran on Nuclear Program', *Washington Post*, 20 Eylül 2003

⁵¹⁰ The Council of European Union, 2518th Council Meeting on External Relation, 10369/03 (Presse 166), Luxembourg, 16 Haziran 2003

⁵¹¹ Thessaloniki European Council, *Presidency Conclusion*, 19-20 Haziran 2003

⁵¹² The Council of European Union, 2522nd Council Meeting on External Relation, 11439/1/03 REV 1 (Presse 209), Brussels, 21 Temmuz 2003

⁵¹³ The Council of European Union, 2527th Council Meeting on External Relation, 12294/03 (Presse 252), Brussels, 29 Temmuz 2003

UAEA kararı sonrasında nükleer krize ilişkin uluslararası ortamın gerildiği ve Avrupa Birliği'nin bu aşamada kriz sürecinde aktif olma kararı aldığı ve bu kararının günümüze kadar devam ettiği kabul edilmektedir. Karar sonrasında her ne kadar ABD, İran'ın NPT Antlaşması'nı ihlal ettiği ve BM Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesi gerektiğini savunduysa da, Avrupa Birliği'ni temsilen Fransa, İngiltere ve Almanya'nın devreye girmiş olması, gerginliğin azalmasına vesile olmuştur. Avrupa Birliği Üçlüsü olarak adlandırılan bu grup Tahran'a faaliyetlerini açıklaması ve Ek Protokol'ü imzalaması için süre tanınması gerektiğini düşünüyordu. Bu tarihten sonra Avrupa Birliği Üçlüsü ve İran arasında krize çözüm bulunması maksadıyla müzakereler başlatılmıştır.

(1) 21 Ekim 2003 Tarihli Tahran Deklarasyonu

İran Hükümeti, nükleer krizde diplomatik sürecin işlemesi maksadıyla AB/3 Dışişleri Bakanlarını ülkesine davet etmiş ve yoğun müzakerelerden sonra iki taraf arasında bağlayıcı niteliği bulunmayan bir deklarasyonun imzalanması hususunda mutabakata varılmıştır⁵¹⁴. Bu vesileyle Avrupa Birliği Üçlüsü'nün ilk başarısı 21 Ekim 2003 tarihli '*Tahran Deklarasyonu*'nun⁵¹⁵ imzalanmasını sağlamak olmuştur⁵¹⁶. Bu deklarasyonda İran, gönüllü olarak geçici bir süre için faaliyetlerini askıya alma kararı almış ve Ek Protokol'ün imzalanmasını kabul etmiştir. Avrupa Birliği Üçlüsü ise buna karşılık olarak, İran'a ekonomik ve teknolojik işbirliği önerisinde bulunmuştur⁵¹⁷. Avrupa Birliği İran'ın nükleer programı ile ilgili endişelerini bertaraf etmesi karşılığında, modern teknoloji ve modern ekipmanlara erişiminde kolaylık sağlayacağını ve yardımcı olacağını söylemiş ancak nükleer teknolojinin bu taahhüde dâhil olup olmadığı konusuna netlik kazandırmamıştır. Nitekim Tahran deklarasyonu ile ilgili muğlak olan bu durum, kısa süre sonra sağlanan uzlaşma zeminin sarsılmasına neden olan hususlar arasında olacaktır.

Buna rağmen Tahran Deklarasyonu'nu Avrupa Birliği'nin başarılarından biri olarak sayabileceğimiz bazı nedenlerin varlığı da yadsınmaz. Her şeyden önce AB/3 bu konuda uyumlu hareket edebilmiş ve ortak bir tutum sergileyebilmiştir. Kaldı ki AB/3 öncülüğünde atılan

---

⁵¹⁴ 'Addressing Iran's Nuclear Programme: The US, IAEA and European Foreign Ministers', *Disarmament Diplomacy*, Issue No: 74, Aralık 2003

⁵¹⁵ Tahran Deklarasyonu'nun metni için bkz: 'Full Text: Iran Declaration', *BBC*, 21 Ekim 2003

⁵¹⁶ 'Iran Agrees to Key Nuclear Demands', *BBC*, 22 Ekim 2003, 'Tehran Agreement A Model of Diplomacy at Work: Iranian Official', *Iran Press Service*, 31 Ekim 2003

⁵¹⁷ 'Statement by the Iranian Government and Visiting EU Foreign Ministers', *IAEA News Centre*, 21 Ekim 2003, http://www.iaea.org/NewsCenter/Focus/iaea/iran/statement_iran21102003.shtml (Erişim Tarihi: 15 Eylül 2005)

bu adım, diğer Avrupa Birliği üyeleri tarafından da desteklenmiştir. Dolayısıyla bir önceki Irak olayı ile karşılaştırıldığında; Avrupa Birliği'nin birlik ve beraberlik içerisinde hareket ettiği gözlemlenmiştir. Bu ortak tutum ve politikanın temelinde belirli kaygıların olduğu söylenebilir. Birincisi; İran'ı nükleer silah üretme hedefinden vazgeçirme maksadıyla İran'a karşı angajman politikasının uygulanması gerekiyordu ve bu girişim de angajman politikasının bir parçasını oluşturuyordu. İkincisi ve daha da önemlisi, İran'ı BM Güvenlik Konseyi'ne götürmeye çalışan ABD'nin Irak benzeri bir politika izlemesi engellenmeli ve ABD'nin bu husustaki politikaları dengelenmeliydi. Son olarak da Avrupa Birliği'nin küresel bir aktör olarak böylesine önemli bir konuda üstlendiği misyonu tamamlaması ve İran nükleer krizi hususundaki başarısını yeni güçlendirilmeye çalışılan Ortak Dış ve Güvenlik Politikası'nın başarı hanesine kaydetmesi gerekiyordu. Avrupa Birliği'nin benzeri girişimleri nükleer krizin sonraki evrelerinde de defalarca tekrarlanacaktır.

(2) Tahran Deklarasyonu Sonrasındaki Gelişmeler

Tahran Deklarasyonu'ndan yaklaşık bir ay sonra 26 Kasım 2003 tarihinde, UAEA Genel Kurulu İran'ı geçmiş bazı faaliyetlerini Ajans denetimine açmamış olması nedeniyle kınayan bir karar almıştır. Her ne kadar İran'ı kınayan bir karar alınmış olsa da bu kararda, NPT'nin ihlal edildiği veyahut İran'ın antlaşmaya riayetsizlik ettiğine dair herhangi bir ibare bulunmamaktaydı⁵¹⁸.

UAEA'nın bu kararından memnun olmayan ABD, bu karar sonrasında 35 üyeli UAEA Genel Kurulu'nun ancak birkaç üyesini İran dosyasını BM Güvenlik Konseyi'ne gönderme hususunda ikna edebilmiştir⁵¹⁹. Birçok Avrupa Birliği ülkesi henüz ciddi bir tehdit durumu söz konusu olmadığını ve İran'ın çözüm ve şeffaflık adına attığı adımların daha uzlaşmacı bir tavır içerisinde olduğunu göstergesi olduğunu savunmuştur. Kaldı ki İran'ın bu uzlaşmacı tavrının yeni bir ticaret ve işbirliği antlaşması gibi bazı imtiyazları da beraberinde getirebileceğini söyleyenler de vardır⁵²⁰.

Deklarasyon sonrasındaki önemli gelişmelerden biri 18 Aralık 2003 tarihinde, İran'ın daha önce taahhüt ettiği gibi UAEA'ya daha fazla denetim hakkı tanıyan Ek Protokol'ü imzalamış olmasıdır. Bu gelişmenin

⁵¹⁸ International Atomic Energy Association, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran' *Resolution adopted by the Board*, GOV/2003/81, 26 Kasım 2003.

⁵¹⁹ D. Sanger, 'Nuclear Board Said to Rebuff Bush over Iran', *New York Times*, 20 Kasım 2003.

⁵²⁰ T. Fuller, 'A Top EU Aide Backs Iran in Feud over Arms', *International Herald Tribune*, 18 Kasım 2003.

ardından Aralık ayında Avrupa Birliği Dış Politika Yüksek Temsilcisi Javier Solana da AB/3'ün oluşturduğu müzakere takımına katılmış ve bu tarihten sonra Avrupa Birliği bir bütün olarak konuya müdahil olmuştur.

(3) Tahran Deklarasyonu ile Sağlanan Uzlaşma Zeminin Sarsılması

Tahran Deklarasyonu her ne kadar başarılı bir adım olarak değerlendirilse ve bu deklarasyon sonucunda İran uranyum zenginleştirme faaliyetlerini gönüllü olarak askıya alsın ve 18 Aralık 2003 tarihinde Ek Protokol'ü imzalasın⁵²¹ da kısa bir süre sonra ihtilaflara konu olmaya başlamıştır. Tahran Deklarasyonu sonrasındaki anlaşmazlıkların su yüzüne çıkması, UAEA Başkanı El-Baradei'nin 1 Haziran 2004 tarihli raporu⁵²² ve hemen sonrasında UAEA Genel Kurulu'nun İran'ı Ajans'la yeterince işbirliği yapmadığı gerekçesiyle kınayan 18 Haziran 2004 tarihli kararından⁵²³ sonra olmuştur. UAEA bu kararında İran'dan Tahran Deklarasyonu'ndaki yükümlülüklerini yerine getirmesini ve tüm zenginleştirme faaliyetlerini durdurmasını istemiştir. Bu talep kapsamında İran'dan santrifüj parçalarının üretimi ve denenmesi faaliyetlerine de son vermesini istemiştir.

Deklarasyona göre, İran'ın zenginleştirme faaliyetlerini askıya alması gerekiyordu. Ancak bunu ne şekilde gerçekleştireceği ihtilaf konusu haline dönüşmüştü. AB/3'e göre, tüm uranyum zenginleştirme ve ilgili faaliyetlerinin askıya alınması gerekiyordu. İran'a göre ise; zenginleştirme faaliyetleri durdurulacaktı ancak santrifüj parçalarının üretimi, montajı ve denenmesi gibi araştırma geliştirme faaliyetleri devam edebilecekti. Ancak daha sonra Ajans'ın talebi üzerine İran, tartışmaya konu olan faaliyetlerini de askıya almıştır. Diğer taraftan Deklarasyona göre Avrupa Birliği'nin İran'a teknolojik ve ekonomik işbirliği yapma sözü vardı. Lakin nükleer teknolojinin bu taahhüde dâhil olup olmadığı deklarasyonda net bir şekilde belirtilmediğinden bu husus da ihtilaf konusu haline dönüşmüştü. İran'a göre Avrupalılar taahhütlerine sadık kalmamışlardır.

---

⁵²¹ 'Iran Signs Additional Protocol on Nuclear Safeguard', IAEA News Center, 18 Aralık 2003, <http://www.iaea.org/NewsCenter/News/2003/iranap20031218.html> (Erişim Tarihi: 18 Kasım 2005)

⁵²² International Atomic Energy Association, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran' *Report by Director General*, GOV/2004/34, 1 Haziran 2004

⁵²³ International Atomic Energy Association, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran' *Resolution adopted by the Board*, GOV/2004/49, 18 Haziran 2004.

Görüleceği üzere Tahran Deklarasyonu, gerginliğin kısa süreli olarak yatışması, İran'ın Ek Protokolü imzalaması ve krize ilişkin diplomatik çözüm bulanabileceğine dair umutların artmasına vesile olduysa da bu etki çok da uzun ömürlü olamamıştır. Takip eden kısa bir süre içerisinde deklarasyonla ilgili ihtilafların gündeme gelmesi yükümlülüklerin net bir şekilde belirlenmemesinden dolayı bildirinin ne kadar zayıf ve etkisiz kaldığını kanıtlamıştır.

UAEA kararına tepki olarak İran 19 Haziran 2004 tarihinde uranyum zenginleştirme faaliyetlerini başlatacağını ilan etmiştir⁵²⁴. 27 Temmuz 2004 tarihinde de UAEA gözetimi altında Natanz tesislerindeki mühürleri kaldırarak santrifüj parçalarının üretimi faaliyetlerine yeniden başladı. Böylelikle İran gönüllü olarak askıya aldığı faaliyetlerini yeniden başlatmış ve Ekim ayında AB/3 ile İran arasında sağlanan uzlaşma zemini sarsılmıştır. Tahran Deklarasyonu'nun başarısızlığı AB/3'de hayal kırıklığına neden olmuş ve bu aşamadan sonra İran'a karşı daha sert ve daha ciddi bir sürecin başlaması gerektiğine ilişkin görüşler artmaya başlamıştır. İran'a karşı 'Zorlayıcı Diplomasi' yöntemine geçilmesi kararının bu dönemde alındığı söylenebilir.

(4) Diplomasi Sürecinin Yavaşlaması ve Zorlayıcı Diplomasi'nin İlk Belirtileri

Yukarıda da belirtildiği gibi Tahran Deklarasyonu'nun başarısızlığı sonucu Avrupa Birliği İran'a karşı yeni bir politika izleme kararı almış ve zorlayıcı diplomasi olarak adlandırabileceğimiz bir yol haritasını izlemeye başlamıştır. Uzlaşma zeminin sarsılması ve zorlayıcı diplomasi sürecinin başlangıcı 18 Eylül 2004 tarihindeki UAEA Genel Kurulu'nun İran'a karşı aldığı sert kararla anılmaktadır⁵²⁵. Bu kararın taslağı AB/3 tarafından hazırlanmış ve bu kararda ilk defa İran'a faaliyetlerini askıya alması ve Ajans'la tam işbirliği yapması hususunda ultimatoma verilmiştir. Bu ultimatoma riayet etmesi içinse İran'a kasım sonuna kadar süre tanınmıştır. İran'ın karara uymaması durumunda ise UAEA genel Kurulu'nun sonraki adımları atması gerekeceği uyarısı yapılmıştır.

Bu gelişmelerin yaşandığı dönemde ABD ve Avrupa Birliği arasındaki anlaşmazlık ve görüş ayrılıkları tüm şiddetiyle devam etmekteydi. ABD İran dosyasını Güvenlik Konseyi'ne göndermeye ısrarlıyken, Avrupa Birliği ise henüz diplomatik yolların tüketilmediğini savunu-

⁵²⁴ 'Nations Backs Bid by Government to Resume Construction of Centrifuges: Legislator', *Tehran Times*, 27 Haziran 2004

⁵²⁵ International Atomic Energy Association, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran' *Resolution adopted by the Board*, GOV/2004/79, 18 Eylül 2004.

yordu⁵²⁶. Hatta ABD, 18 Eylül'de alınan UAEA kararına, İran'ın karara uymaması durumunda otomatikman Güvenlik Konseyi'ne gönderileceği tetikleyici bir hüküm eklemek istemiştir. Ancak Avrupa Birliği, gerekli diplomatik yollar tüketilmeden Güvenlik Konseyi'ne gönderilecek olan bir dosyanın çıkmaz bir yolun başlangıcı olabileceğini, sonrasında ise yaptırımların uygulanması gerekeceğini ve bu aşamada Kuzey Kore örneğinde yaşandığı gibi İran'ın NPT'den çekilme ihtimalinin olabileceğini söylemiştir⁵²⁷. Diğer taraftan Avrupa Birliği, İran'la zorlayıcı diplomasi oyununa daha yeni başlamış ve öncelikle bu sürecin cevap vermesini bekleyecekti. İran'a bir ultimatoma yöneltmiş ve bir talepte bulunmuştur. Dolayısıyla bu talebin yerine getirilmesi için verdiği sürenin sonunda İran'ın ne şekilde reaksiyon vereceğine bakması gerekiyordu.

Bu sırada İran kendisine yapılan ultimatoma uymak yerine, uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin yeniden başlatılmasına ilişkin meclise sunulan yasayı onaylamakla meşguldür. Diplomatik sürecin zorlaşmaya başladığı bu noktada, Javier Solana ve AB/3 bu çıkmazdan kurtulmak için yeni bir formül deneme yoluna gitmişlerdir.

(5) 15 Kasım 2004 Tarihli Paris Antlaşması ve İran'ın Faaliyetlerini İkinci Defa Askıya Alması

Müzakerelerin çıkmaza doğru gitmeye başladığı noktada yeni arayışlar içerisine giren AB/3 bu sefer 21 Ekim 2004 tarihinde İranlı yetkililerle görüşerek 'son şans' olarak nitelendirdikleri 4 sayfalık bir öneri sunmuştur. Bu öneride İran'a uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurması karşılığında, kendisiyle uzun vadeli bir antlaşma yapılacağı ve sivil/barışçıl nükleer enerji transferinde bulunulacağı söylenmekteydi. Kısacası bu öneri, daha geniş kapsamlı müzakereler, ekonomik imtiyazlar ve hafif su reaktörünün Avrupa Birliği eliyle tedarik edilmesinin habercisiydi⁵²⁸. İran bu öneri karşısında işbirliğine hazır olduğunu ancak haklarından hiçbir şekilde taviz vermeyeceğini ortaya koyan bir tutum sergilemiştir.

Bahsi geçen öneriyi takiben 4-5 Kasım 2004 tarihinde gerçekleşen Brüksel Zirvesi'nde İran nükleer programı ve konuyla ilgili gelişmeler gündeme alınmıştır. Zirvede İran'la teknolojik, ekonomik, ticari hatta

---

⁵²⁶ S. Eizenstat, 'Iran: A Test for the European Approach', *International Herald Tribune*, 14 Aralık 2004

⁵²⁷ 'US, Iran Face off over EU Nuclear Draft: Diplomats', *ABC News*, 23 Kasım 2004

⁵²⁸ Anna Katharina Meyer – Marco Overhaus, 'Chronological Overview: The European Involvement in the Conflict over Iran's Nuclear Program from 2003 until Present', *Deutsche – Aussenpolitik*, 12 Haziran 2006

siyasi konularda uzun vadeli ve kalıcı işbirliği yapılmasının yollarının aranacağından söz edilmiştir. Bu zirvenin sonuç belgesinde; İran nükleer programının barışçıl olma niteliğine ve İran'ın bu hususta güven yaratıcı önlemler almasına özel bir önem atfedildiğine, İran'ın UAEA kararına uymasının gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Bunun haricinde uranyum zenginleştirme ve dönüştürme faaliyetlerinin gönüllü olarak kalıcı bir şekilde askıya alınması durumunda, karşılıklı imtiyazlar vaad eden uzun vadeli işbirliği yollarının açılacağı da altı çizilmiştir⁵²⁹. Bu amaçtan yola çıkarak müzakerelerin sürdürüleceği ve 25 Kasım 2004 tarihinde gerçekleşecek olan UAEA Genel Kurul toplantısından önce gelişme kaydedilmesinin hedeflendiği de belirtilmiştir. Şayet başarılı bir sonuca ulaşılabilirse daha önce askıya alınan TİA müzakerelerinin de İran'ın faaliyetlerini askıya almasıyla eş zamanlı olarak başlatılmasına karar verilmiştir.

Sonuç itibarıyla 2004 sonbaharı, Avrupa Birliği ve İran arasında yoğun tartışmalara ve müzakerelere sahne olmuştur. Her ne kadar İran ve Avrupa Birliği tutumlarında istikrarlı gibi gözükseler de 21 Ekim 2004 tarihli önerinin, daha sonra imzalanacak olan Paris Antlaşması'na zemin hazırladığı söylenebilir. Kısacası bir yandan Ajans denetimleri devam ederken, diğer yandan İran ve AB/3 arasındaki görüşmeler de tüm yoğunluğuyla devam etmiş ve neticesinde 15 Kasım 2004 tarihli Paris Antlaşması imzalanmıştır⁵³⁰. Bu antlaşmaya göre taraflar, aşağıda liste halinde sıralanan konularda anlaşmaya vardıklarını kabul etmişlerdir:

- İran ve AB/3 bir kez daha Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'na (NPT) olan bağlılıklarını yinelemişlerdir.
- AB/3 herhangi bir ayırım yapmadan İran'ın NPT'den doğan yükümlülüklerini göz önüne alarak, yine bu antlaşmadan doğan haklarını tanımıştır.
- İran, NPT Antlaşması'nın 2. maddesi gereğince nükleer silah üretmekle ilgilenmediğini tekrar yinelemiştir. Ayrıca sürecin daha iyi işleyebilmesi adına; UAEA ile şeffaf ve tam bir işbirliği içinde olacağını belirterek, mecliste onay süreci sürmekte olan ve UAEA denetçilerine ani ve habersiz denetim hakkı tanıyan Ek Protokolü gönüllü olarak uygulamayı kabul etmiştir.

⁵²⁹ Brussels European Council, *Presidency Conclusions*, 4-5 Kasım 2005 - 14292/1/04 REV 1

⁵³⁰ International Atomic Energy Association, *Communication dated 26 November 2004 received from the Permanent Representatives of France, Germany, the Islamic Republic of Iran and the United Kingdom concerning the agreement signed in Paris on 15 November 2004* - INFCIRC/637, 26 Kasım 2004.

- Bu antlaşma çerçevesinde İran, uluslararası platformda nükleer programına ilişkin şüpheleri gidermek ve güven ortamı oluşturmak adına aşağıda sıralanan faaliyetlerini gönüllü olarak durdurmayı kabul etmiştir:

- Tüm uranyum zenginleştirme ve yeniden işleme faaliyetleri,
- Gaz santrifüjlerinin tesisi ve ithali,
- Gaz santrifüjlerinin kurulması, montajı, denenmesi ve çalıştırılması,
- Plütonyum ve uranyum ayrıştırma faaliyetleri.

- AB/3, bahsi geçen bu önlemlerin tek taraflı ve gönüllü olarak alındığını ve yasal herhangi bir yükümlülüğü olmadığını kabul etmiştir.

- Bu antlaşma, İran nükleer programının tamamen barışçıl amaçlar üzerine kurulu olduğunu net bir şekilde ortaya çıkarmak ve bunun sonucunda nükleer, teknolojik ve ekonomik konulardaki karşılıklı işbirliği ile güvenlik garantileri düzenlemeyi hedeflemiştir.

- Bu antlaşmanın uygulanmasını sağlamak maksadıyla bir değerlendirme komitesi oluşturulacak ve bu komitenin raporları neticesinde aşağıdaki hususlarda hareket edilecektir:

- Avrupa Birliği adına AB/3, İran'ın Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) üyelik görüşmelerine aktif olarak destek verecektir. Aynı zamanda İran ile Ticaret ve İşbirliği Antlaşması müzakerelerini yeniden başlatacaktır.
- AB/3, UAEA Başkanı Muhammed El-Baradey'in 'Nükleer Çevirime Çok Taraflı Yaklaşımlar Uzmanlar Grubu'na İran'ın da davet edilmesi teklifini destekleyecektir.
- Tüm bu gelişmelerden bağımsız olarak İran ve AB/3, El Kaide ve Halkın Mücahitleri gibi terör örgütleriyle ve genel olarak terörle mücadelede ortak bir tutum içerisinde olmayı taahhüt etmişlerdir.
- Bunun haricinde, her iki taraf da Irak'ta anayasal bir hükümetin kurulmasına ilişkin oluşturulacak olan siyasi sürece destek verdiklerini belirtmişlerdir.

Kasım ayında AB/3 ve İran arasında böyle bir antlaşma imzalanması ve UAEA raporunda, İran'ın nükleer bomba yapma girişiminde olduğuna dair herhangi bir kanıt rastlanılmadığı açıklamasının ya-

pılmış olmasına rağmen, ABD UAEA raporunu 'inanılması güç' olarak değerlendirmiştir. İran, gönüllü olarak uyguladığı durdurma kararını 'müzakerelerin karşılıklı kabul edilebilir anlaşma zemininde yürütülmesi' şartına bağlamış ve bu durum devam ettiği sürece gönüllü olarak aldığı bu kararı uygulayacağını söylemiştir.

Dolayısıyla, 15 Kasım 2004'de İran ve AB/3 arasında sürekli ve karşılıklı fayda sağlayacak bir çözüme ulaşana kadar İran'ın, uranyum zenginleştirme faaliyetlerini geçici olarak durdurması ve müzakerelerin ikinci aşamasının başlamasına yönelik bir uzlaşmaya varılmıştır⁵³¹. Aynı zamanda UAEA'nın gizli bir raporu da basına sızmıştır. Bu rapora göre; İran'da incelenen nükleer malzemelerde, bu ülkede askeri nükleer program yapıldığına dair hiçbir kanıt rastlanmamıştır. Ancak "henüz böyle bir programın olma ihtimali göz ardı edilmemelidir" ibaresi kullanılmıştır. Antlaşmadan bir hafta sonra 22 Kasım 2004 tarihinde İran, müzakerelere başlayabilmek için gönüllü olarak zenginleştirme faaliyetlerini durduracağını açıklamıştır. Avrupa Birliği de geçici olarak durdurulan bu faaliyetlerin, kalıcı olması yönündeki arayışlarını devam ettirmek için İran'a siyasi ve ekonomik imtiyazlar sağlama yönündeki isteğini ortaya koymuştur⁵³².

Paris Antlaşması'nın iki önemli özelliğinden bahsetmek mümkündür. Birincisi; İran bu antlaşma ile birlikte ikinci defa uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıya almayı kabul ediyordu. İkincisi de bu antlaşma, daha önceki Tahran Deklarasyonu'ndan⁵³³ daha bağlayıcı bir nitelik taşımaktaydı. Bu antlaşma ile birlikte İran, tüm uranyum zenginleştirme, dönüştürme ve ilgili faaliyetlerini gönüllü olarak durdurmayı ve Ek protokol hükümlerini yeniden uygulamayı taahhüt etmiştir. Avrupa Birliği ise bunun karşılığında; İran'ın Dünya Ticaret Örgütü üyeliğine destek vermeyi, askıya alınan TİA müzakerelerini yeniden başlatmayı ve Halkın Mücahitleri, El kaide gibi terör örgütleriyle mücadelede ortak tutum içerisinde olmayı taahhüt etmiştir.

İran, faaliyetlerini askıya alma işlemini 'gönüllü güven yaratıcı önlem' kategorisinde değerlendirmiştir. Paris Antlaşması'nda bu sefer askıya alma işlemine santrifüj parçalarının üretimi ve denenmesi gibi tüm ilgili faaliyetler de dahil edilmiş ve tam bir tanımlama yapılarak Tahran

⁵³¹ European Union, *Statement by Javier Solana, EU High Representative for the CFSP, on the Agreement on Iran's Nuclear Programme*, S0304/04 - Brussels, 15 Kasım 2004

⁵³² European Union, *Statement by Javier Solana, EU High Representative for the CFSP, after the decision by the IAEA Board of Governors*, S0323/04 - Brussels, 29 Kasım 2004

⁵³³ Tahran Deklarasyonu ile de İran, uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıya almayı kabul etmişti. Ancak bu deklarasyonun bağlayıcı bir özelliği bulunmamaktaydı. Deklarasyon'daki önemli konuların çerçevesi net bir şekilde ortaya konulmadığından bu belge uzun ömürlü ve etkili olamamıştı.

Deklarasyonu'nda meydana gelen ihtilafların yeniden vukuu bulmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Paris Antlaşması ile iki taraf arasında uzun vadeli antlaşma yapılabilmesi için müzakerelerin başlatılmasına karar verilmiştir. Bu müzakereler sırasında her iki taraf da karşılıklı olarak nükleer krizle ilgili 'somut teminatlar'⁵³⁴ (*objective guarantees*), ve 'kesin teminatlar'⁵³⁵ (*firm guarantees*) saptanabilmesi için çaba göstereceklerdi. İran da bu hedefle yürütülen müzakereler devam ettiği sürece faaliyetlerini askıya alma taahhüdünü sürdürecekti.

Aslında Paris Antlaşması ile mantıklı ve dengeli bir çözüm bulabilmek için gerekli zemin yaratılabilmiş ve geline nokta hem İran hem Avrupa cephesinde olumlu olarak nitelendirilmiştir. Ancak durumdan hoşnut olmayan kesimlerin varlığı da bir gerçektir. İran'daki aşırı muhafazakârlar antlaşmayı desteklemek bir yana, genel olarak NPT'den çekilmeyi savunuyorlardı. Ancak diplomatik çözümden yana olan Cumhurbaşkanı Hatemi ılımlı bir politika izleyerek bu antlaşmayı desteklemiştir. Diğer taraftan ABD ve İsrail, askıya alma işleminin zorunluluktan ziyade, gönüllü bir girişim olmasından ve Avrupa Birliği ile yürütülen müzakereler devam ettiği sürece geçerli olacak olmasından oldukça rahatsızlardır⁵³⁶.

Paris Antlaşması ile birlikte; İran ve Avrupa Birliği arasında kurulacak ortak bir icra komitesi ile müzakerelerin yürütülmesine ve bu icra komitesinin nükleer konular, teknoloji ve işbirliği konuları ve güvenlik konularında üç farklı çalışma grubu oluşturmaya karar verilmiştir. Müzakereler de bahsi geçen çalışma gruplarının faaliyetleri ve raporları ışığında yürütülecekti. İran'ın 22 Kasım 2004 tarihinde uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurması ve müzakerelere başlamaya hazır olduğunu ilan etmesinin ardından 13 Aralık 2004 tarihinde İcra Komitesi'nin ilk toplantısı gerçekleşmiş⁵³⁷ ve sonrasında üç alanda oluşturulan çalışma gruplarının faaliyetleri başlatılmıştır⁵³⁸.

---

⁵³⁴ İran nükleer programının barışçıl olduğuna dair nesnel ve somut teminatlar verecekti.

⁵³⁵ Avrupa Birliği de İran'a güvenliğine ilişkin katı ve kesin teminatlar sağlayacaktı.

⁵³⁶ E. Asculai – E. Kam, 'Iran's Slippery Nuclear Slope', *Tel Aviv Notes*, No:117, Jaffee Centre for Strategic Studies, Tel Aviv University, 22 Aralık 2004, s. 2.

⁵³⁷ 'Europeans Restart Talks with Iran', *International Herald Tribune*, 14 Aralık 2004.

⁵³⁸ The Council of European Union, 2631st Council Meeting on External Relation, 15461/04 (Presse 344), Brussels, 13-14 Aralık 2004.

(6) İran'ın Avrupa Birliği'ne Sunduğu Dört Aşamalı Genel Çerçeve Önerisi

Kalıcı çözüm bulmak maksadıyla yürütülen müzakereler, 2005 yılının baharında, her iki tarafta da müzakerelerin istenilen hızda ilerlememesinden dolayı kötümserliğin oluşmasına sahne olmuştur. AB/3 Dışişleri Bakanları ve Solana'nın Konsey Başkanı'na gönderdikleri 10 Mart 2005 tarihli mektuplarında, gelişmelerin beklenen hızda ilerlemediği belirtilmiştir⁵³⁹. Bu mektuba ek olarak UAEA Başkanı Muhammed El-Baradei'nin brifing raporu da gönderilmiştir. Bu raporda İran'ın nükleer materyal ve tesislere denetçilerin girişine izin verdiği ancak bazı konularda istenilen bilgilerin henüz sağlanmadığı, bu nedenle Ajans çalışmalarının geciktiği söylenmekteydi⁵⁴⁰.

Bu gelişmeler sonrasında AB/3, İran'dan uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıya alma kararına süreklilik atfetmesini istemiştir. İran'ın nükleer faaliyetlerinin barışçıl olduğunu kanıtlaması için verilebilecek tek somut teminatın bu olabileceğini savunanlar olmuştur⁵⁴¹. İran'ın bu talebe tepkisi ve yanıtı ise olumsuz olmuştur. Ayrıca bu talebin 2004 tarihli Paris Antlaşması'nın ruhuna aykırılık teşkil ettiğini de ileri sürmüştür. NPT üyesi olarak kendisinin de nükleer yakıtla ilgili faaliyetler yapma hakkına sahip olduğunu, krizle ilgili tartışmalı konular bittiğinde ve gerekli somut teminatlar sağlandığında uranyum zenginleştirme faaliyetlerini yeniden başlatacaklarını da defalarca tekrarlamıştır⁵⁴².

Bu tartışmaları takiben Mayıs 2005 tarihindeki İcra Komitesi toplantısında, İran 4 aşamalı geniş kapsamlı bir 'Genel Çerçeve' önerisinde bulunmuştur⁵⁴³. Bu genel çerçeve önerisinde nükleer krizin çözülmesi adına tarafların yapması gerekenler ve vermeleri gereken teminatlar 4 aşamalı bir eylem planı ve zaman çizelgesinde sıralanmıştır. Buna göre İran belirtilen aşamalarda aşağıdaki adımları atacaktı⁵⁴⁴:

- İran'ın Ek Protokolü meclis onayından geçirmesi,

⁵³⁹ Council of European Union, *Text of Letter to the President of the Council from Messrs Barnier, Fischer, Straw and Solana on Iran*, 7222/05, 11 Mart 2005

⁵⁴⁰ IAEA Board of Governors, *Introductory Statement by IAEA Director General Dr. Mohammad El-Baradei*, DG 28022005, 28 Şubat 2005

⁵⁴¹ Shannon N. Kile, 'The Controversy over Iran's Nuclear Programme', Shannon N. Kile (ed.), *Europe and Iran: Perspectives on Non-Proliferation*, SIPRI Research Report No.21 (Oxford: Oxford University Press, 2005), p. 16-17

⁵⁴² *Ibid.* s. 18

⁵⁴³ Eylem planı ve zaman çizelgesinin ayrıntıları için bkz: 'General Framework for Objective Guarantees, Firm Guarantees and Firm Commitments', *ABC News*, 3 Mayıs 2005

⁵⁴⁴ *Ibid.*

- Nükleer yakıt hususundaki politikasının açıklanması (nükleer yakıtın tekrar dönüştürülmeyeceğini garanti eden bir politika),
- Nükleer teknolojinin barışçıl kullanımı, nükleer silahların üretimi, depolanması ve kullanımının sürekli olarak yasaklanmasına dair mevzuatın meclis onayına sunulması,
- İsfahan Dönüştürme Tesislerindeki faaliyetlerin başlatılması,
- UAEA denetimi altında UF₆'nın depolanması,
- Yasal ihracat denetim mekanizmalarının güçlendirilmesi,
- İran sınırlı / düşük ölçüde uranyum zenginleştirme politikasının açıklanması ve programın bu politika ekseninde yürütülmesi,
- Zenginleştirilen tüm uranyumun, yakıt çubuklarına dönüştürülmesi hususundaki politikasının açıklanması ve bu ekseninde faaliyetlerin yürütülmesi,
- Natanz'deki 3000 Santrifüjün tesisi, kurulumu ve denenmesi
- Nükleer teknolojinin barışçıl kullanımı ve nükleer silahların yasaklanmasına ilişkin gerekli tüm önlemlerin alınması ve mevzuatın bu yönde düzenlenmesi,
- Aralarında Avrupa Birliği vatandaşlarının da olduğu UAEA denetçilerinin, sürekli olarak Natanz ve İsfahan'daki tesislerde bulunmasına izin verilmesi.

Bunun karşılığında Avrupa Birliği de belirlenen aşamalarda aşağıdaki adımları atacaktı⁵⁴⁵:

- İran'ın Avrupa Birliği pazarlarına, mali, kamu ve özel yatırım kaynaklarına erişimini temin eden Avrupa Birliği politikasının açıklanması,
- Avrupa Birliği'nin İran'ı, Avrupa için büyük bir enerji tedarikçisi ve kaynağı olarak kabul etmesi ve bunu açıklaması,
- Avrupa Birliği tarafından İran'da kurulacak nükleer reaktörün inşaatı için gerekli fizibilite çalışmalarının başlatılması,
- Avrupa Birliği'nin İran'ın ileri teknolojiler ve nükleer teknolojiye erişimini teminat altına alacak politikasını açıklaması,

---

⁵⁴⁵ *Ibid.*

- Avrupa Birliği'nin İran'da yeni nükleer santraller kurma hususundaki işbirliğine hazır olduğunu açıklaması ve bunun için gerekli sözleşmelerin imzalanması,
- İran'ın G8 ihracat kontrol yasaları çerçevesindeki durumunun normalleştirilmesi,
- İran'ın nükleer santrallerinde kullanacağı nükleer yakıtın temini hususunda kati ve kesin teminatlar verilmesi,
- Ortadoğu'yu nükleer silahlardan arındırılmış bir bölge haline getirmek için Avrupa Birliği'nin öncülüğünde bir girişimin başlatılması.

Bunların haricinde tarafların yapacakları ortak eylemler de sıralanmıştı⁵⁴⁶:

- Stratejik işbirliği görev gücünün oluşturulması
- Savunma gereksinimleri hususunda bir görev gücünün oluşturulması
- İran Körfezi'nin güvenliğinin sağlanmasında işbirliği yapılması
- Ortak terörle mücadele görev gücünün oluşturulması
- Ortak ihracat kontrol görev gücünün oluşturulması

AB/3 temsilcileri, İran tarafından sunulan bu öneri üzerinde çalışacaklarını söylemişlerdir. Ancak bu sırada Troyka ülkeleri arasında fikir ayrılıklarının olduğu söylentileri de gündemlerde yer almaya başlamıştır⁵⁴⁷. Bu söylentilere rağmen AB/3 temsilcileri basın açıklamalarında İran'ın tüm zenginleştirme faaliyetlerini sürekli olarak askıya alınması hususunda hemfikir olduklarını açıklamışlardır⁵⁴⁸. Gelişmelerden anlaşıldığı kadarıyla İran'ın Avrupa Birliği'nden taahhüt ettiği nükleer reaktörleri istemesi tartışmalı konulardan biri haline dönüşmüştür. Ancak AB/3 de ihtilaf konusunu oluşturan bu hususu çözmek zorunda kalmadan müzakere sürecinin tıkanmasını önleyecek bir formül aramaya çalışmaktaydı⁵⁴⁹.

⁵⁴⁶ *Ibid*

⁵⁴⁷ 'Chirac Urges Softening of EU Stance on Iran', *Global Security Newswire*, 14 Nisan 2005, http://www.nti.org/d_newswire/issues/2005/4/14/3af87c7e-dee5-46be-98ca-e768ff55dac5.html (Erişim Tarihi: 3 Haziran 2007)

⁵⁴⁸ 'EU Incentives not Enough for Nuclear Deal Iran Says', *Global Security Newswire*, 18 Nisan 2005, http://www.nti.org/d_newswire/issues/2005_4_18.html#3FB93BE9 (Erişim Tarihi: 23 Haziran 2006)

⁵⁴⁹ Khalaf - Smyth, 'Euro trio's Relief over Tehran's Nuclear Offer may Prove Short-lived', *Financial Times*, 21 Nisan 2005

(7) Müzakere Sürecinin Tıkanmaya Başlaması ve Avrupa Birliği - ABD Politikalarının Uyumlaştırılması İhtiyacı

Yukarıda anlatılan sorunlar ortaya çıkınca müzakere sürecinin tehlikeye girme riski ortaya çıkmıştır. Bu nedenle transatlantik politikaların uyumlaştırılması / yakınlaştırılması ve İran'a programını sürekli olarak durdurması karşılığında tatmin edici imtiyazlar verilmesi ihtiyacı doğmuştur. AB/3'ün, ABD'yi bu hususta ikna etme çabaları kısmen de olsa cevap vermiştir. 11 Eylül 2005 tarihinde ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice, İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini sürekli olarak askıya alması durumunda; İran'ın Dünya Ticaret Örgütü'ne üyeliği hususundaki itirazlarını geri çekeceklerini ve İran'ın sivil uçaklarında kullanılan yedek parçaların satışına izin vereceklerini ve bunun için gerekli olan lisansı çıkaracaklarını söylemiştir⁵⁵⁰.

Avrupa Birliği'nin ABD'yi bir takım imtiyazlar vermesi hususunda ikna etmiş olması da AB/3'ün önemli bir başarısı olarak değerlendirilmiştir. ABD'nin ikna edilmiş olmasında, Avrupa Birliği, UAEA ve ABD içindeki önemli bazı siyasetçilerin etkisi fazlaydı. Avrupa Birliği, ABD'yi ikna etmesi ve İran'ın buna rağmen faaliyetlerini sürdürmeye devam etmesi durumunda İran dosyasının Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesi konusunda ABD'ye destek vermeye karar vermiştir. Ancak burada vurgulanması gereken önemli bir husus vardı. AB/3 ABD'yi birtakım imtiyazlar verme hususunda ikna edebilmiş olsa da, ABD en önemli güvenceleri vermekten kaçınmıştır. İran'ın faaliyetlerini askıya alması için rejim garantisi ve güvenlik güvencelerine ihtiyacı vardı ki ABD buna yanaşmamıştır⁵⁵¹.

Transatlantik ilişkilerdeki bu yaklaşma ve Avrupa Birliği'nin Güvenlik Konseyi konusundaki fikrini değiştirmeye başlaması bile İran'ı ikna edememiştir. İran, ABD'nin teklifini kabul etmemiş ve ABD'nin müzakere sürecine bir etkisi olamayacağını ileri sürmüştür⁵⁵². Sonrasında ise; İran İsfahan'daki uranyum dönüştürme faaliyetlerini başlatacağını, ancak verimli ve objektif bir müzakere süreci devam ettiği sürece uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıda tutmaya devam edeceğini açıklamıştır⁵⁵³. Gerginliğin artmaya başladığı bu dönemde müzakere sürecinin seyrini değiştirecek bir gelişme yaşanmıştır. Haziran 2005 tarihinde aşırı muhafazakâr bir isim olarak bilinen Mahmud

---

⁵⁵⁰ US Department of State, 'US Support for the EU-3', *Statement of Condoleezza Rice*, Bureau of Public Affairs, Washington D.C., 11 Mart 2005

⁵⁵¹ D. Sanger - S. Weisman, 'US and European Allies Agree on Steps in Iran Dispute', *New York Times*, 11 Mart 2005

⁵⁵² 'Asefi Says Incentives will not Persuade Iran to Forsake Rights', *IRNA*, 12 Mart 2005

⁵⁵³ 'Iran to Quit Talks if Europea Turns out to be Dishonest, Rowhani', *IRNA*, 20 Nisan 2005

Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığı görevine seçilmesi AB/3 - İran müzakerelerinde duraksama dönemi olarak adlandırılabilir ikinci dönemin başlamasını tetiklemiştir. Ancak AB/3 müzakerelerin duraksamasını önlemek ve krize çözüm bulmak maksadıyla başka bir formül arayışına girerler ve İran'ı ikna etmek maksadıyla aşağıda ayrıntılı olarak anlatılacak bir öneri paketi hazırlanmasına karar verirler.

ii. İkinci Dönem: (Ağustos 2005 - 2 Şubat 2006)

(1) Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'la Çıkmaza Girmeye Başlayan Süreç

Müzakerelerin duraksamaya girmesi noktasında kriz seyrini etkileyecek başka bir gelişme daha yaşanmıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi Ağustos 2005 tarihinde gelişmelerin seyrini değiştirecek önemli bir seçim olmuş ve muhafazakar yönüyle anılan Mahmud Ahmedinejad Cumhurbaşkanı seçilerek görevi devralmıştır. Bu tarihten sonra İran'ın nükleer programına ilişkin politikasında, önceki hükümetle karşılaştırıldığında daha radikal ve sert bir çizgiyi takip etmeye başladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu gelişme kafalarda iki soru işaretini de beraberinde getirmiştir. Birincisi; İran devrim yıllarına geri mi dönecek?, ikincisi de Ahmedinejad Hükümeti'nin nükleer kriz hususundaki tavrı ne olacak? Kaldı ki Avrupa Birliği'nin İran'la kapsamlı diyalog sürecini başlatmasına neden olan ılımlı Cumhurbaşkanı Hatemi artık görevde değildi ve pragmatik bir hükümetle çözülemeyen nükleer krizin muhafazakar bir yönetimle nasıl çözülebileceği sorusu gündemdeydi.

Yine de AB/3, müzakerelerin duraksamasını önlemek ve krize çözüm bulmak maksadıyla İran'a bir öneri paketi hazırlamaya karar verir ve Ağustos 2005 tarihinde bu paketi İran'a sunar. Ancak İran sunulan öneri paketini kabul etmez. Yeni Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad Hükümeti'nin yeni politikaları sonrasında nükleer krizde tırmanma yaşanır ve İran dosyasının Güvenlik Konseyi'ne bildirilmesine karar verilir.

(2) AB/3'ün İran'a Sunduğu Öneri Paketi

Paris Antlaşması'nı takiben AB/3, 5 Ağustos 2005 tarihinde daimi olarak uranyum zenginleştirme faaliyetlerine son vermesi karşılığında, İran'a daha önce bahsi geçen öneri paketini sunmuş ve bu pakette sivil nükleer teknoloji transferi yapma önerisini de dâhil etmiştir. AB'nin

İran'a sunduğu 35 sayfalık öneri paketi⁵⁵⁴, bu ülkenin sivil amaçlı nükleer enerji üretme hakkını tanıırken, Hazar enerji kaynaklarının Avrupa'ya taşınmasında ana güzergâh olmasını da ayrıca öngörmüştür. Diğer taraftan ABD, AB/3'ün çabaları üzerine bu öneriyi destekleyerek, hem ilk kez İran'ın sivil nükleer programına sahip olmasını kabul etmiş, hem de İran'a karşı Bakü-Tiflis-Ceyhan hattını savunmaktan geri adım atmıştır.

Öneri paketi; İran'ın sivil nükleer programına uzun vadeli destek, silahsızlanma, terörizm, bölgesel güvenlik ve uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadele dâhil siyasi ve güvenlik işbirliği konularını kapsamaktaydı. Ekonomik ve teknolojik işbirliği bölümünde de enerji işbirliği, ticaret ve yatırım, Dünya Ticaret Örgütü üyeliği, ihracat kontrolleri v.b. konuları bulunmaktaydı. Fransa ve İngiltere; 6 Nisan 1995 tarihinde İran'a tek taraflı olarak verilmiş olan ve 984 (1995) BMGK Kararında belirtilen güvenlik güvencelerini teyid etmek için gerekli hazırlıkları yapacaklarını da söylemişlerdir⁵⁵⁵.

AB/3 ilgili pakette; İran'ın NPT'den doğan araştırma, geliştirme ve üretim yapma haklarını ayırimcılık yapmadan tanıdığını vurgulamıştır. İran'ın petrol ve doğalgaza bağımlılığını azaltmak maksadıyla sivil nükleer güç geliştirme programını tanıdığını ve uluslararası kurallara uyması koşuluyla uzun vadeli düzenlemeler ışığında İran'ın güvenli, ekonomik ve enerji ihtiyaçlarını karşılayan sivil nükleer güç üretimine destek vereceğini de belirtmiştir. AB/3 bu amaca paralel olarak, İran ve Rusya arasında sivil nükleer alandaki uzun vadeli işbirliğine tam destek verdiğini de ayrıca vurgulamıştır.

Sunulan öneri paketinde *"belirlenen ülkeler ve iki taraf arasında oluşacak güven ortamı kapsamında AB/3/Avrupa Birliği, İran'ın sivil nükleer programını aşağıda belirtilen alanlarda destekleyecek"* ibaresine yer verilmiş, destek sağlanacak alanlar ve bir takım taahhütler aşağıdaki gibi listelenmiştir⁵⁵⁶:

- İran'da sivil nükleer teknoloji amacına hizmet eden bir araştırma reaktörünün tesis edilmesi için gerekli şartlar uzman bir misyon tarafından belirlenecek ve bu ihtiyaçların en iyi şekilde tespit edilmesi hususunda destek sağlanacaktır. AB/3/Avrupa Birliği, ortak olarak tespit edilecek olan bu ihtiyaçların karşılanmasında İran'ın hiçbir ayırimcı engelle karşılaşmayacağını garanti eder.

⁵⁵⁴ International Atomic Energy Association, *Communication dated 8 August 2005 received from the Resident Representative of France, Germany and the United Kingdom to the Agency, INFCIRC/651*, 8 Ağustos 2005.

⁵⁵⁵ *Ibid.*

⁵⁵⁶ *Ibid.*

- AB/3/Avrupa Birliği, yakıt çevirimi ile ilgili konular hariç, nükleer enerjinin barışçıl kullanımıyla ilgili diğer tüm alanlardaki ihalelere İran'ını katılımına engel teşkil etmeyeceklerini taahhüt eder.

- AB/3/Avrupa Birliği, İran'ın sivil nükleer endüstriyi oluşturmak ve hafif su reaktörlerini çalıştırabilmek için nükleer yakıtı ihtiyacı olduğunu kabul etmiştir. Bu konuyla ilgili düzenlemelerin hâlihazırda devlet ve firmalarla yapılan iki taraflı sözleşmelerle sağlandığını belirtmiştir. Bu doğrultuda, İran-Rusya Antlaşması kapsamında Rusya'nın inşa etmekte olduğu reaktöre nükleer yakıt sağlama konusunda kendisini resmi olarak taahhüt altına aldığını, ancak AB/3'ün de bu bağlamda ilave fikirler üretmeye hazır olduğunu belirtmiştir.

- İran'a nükleer yakıt temini konusunda ek güvenceler sağlamak maksadıyla; AB/3, UAEA himayesinde geleceğe yönelik çok taraflı düzenlemeler önerebileceğini de söylemiştir.

Bu desteklere karşılık; İran'ın da nükleer yakıtı sadece sivil amaçla kullanacağına dair güvenceler sağlaması gerekecekti. Bunun en önemli yolu ise güven ortamı oluşturma çabası olacaktı. Güven ortamı oluşturmak için İran'ın⁵⁵⁷;

- NPT Antlaşması'ndan çekilmeyeceğini ve tüm nükleer tesislerini UAEA denetimine ve rejimine tabi tutacağını resmi olarak taahhüt etmesi,

- 2005 yılına kadar hâlihazırda imzalamış olduğu Ek Protokolü meclis onayından geçirmesi,

- Mevcut krizin çözülmesi için Ek Protokol'ün onaylanmasına kadar, protokol yürürlükteymiş gibi hareket etmesi ve tam bir şeffaflık ve işbirliği politikası izlemesi,

- Gerekli yakıtı İran dışından temin etmeyi ve kullanılmış yakıtı, taşınabilecek kadar soğuduktan sonra tedarikçi ülkeye geri göndermeyi kabul etmesi gerekecekti.

Avrupa Birliği yaptığı bu son öneriyle beraber İran'a havuç ve sopalardan oluşan bir liste sunmuş ve zorlayıcı diplomasi sanatıyla bu krizi çözümlmeyi hedeflemiştir⁵⁵⁸. Ancak İran kendisinden talep edilenler karşılığında kendisine sunulan imtiyazların yeterli olmadığını söyleyerek öneri paketi kabul etmeyecektir. AB/3'ün sunmuş olduğu

⁵⁵⁷ *Ibid.*

⁵⁵⁸ 'Coercive Diplomacy: Scope and Limits in the Contemporary World', *Policy Analysis Brief*, The Stanely Foundation Publications, Aralık 2006

bu öneri paketinin gerekli güvenlik garantilerini içermediği ve İran'ı nükleer faaliyetlerinden vazgeçirmek için ikna edici imtiyazlara yer vermediği gerekçesiyle farklı çevrelerde birçok eleştiriye maruz kalmıştır. Yine de bu paketin birkaç olumlu yanına da değinmekte fayda vardır. Herşeyden önce; AB/3, bir başka deyişle üç Avrupa Birliği ülkesi tarafından hazırlanan bir öneri paketi Avrupa Birliği adına sunulmuştur. Bu durum ODGP adına önemli bir aşama olarak nitelendirilebilir. Nitekim bu hususta Avrupa Birliği ülkeleri ortak hareket edebilmiş ve herbirinin ulusal çıkarlarını farklı yönde etkileyebilme potansiyeline sahip bir konuda ortak bir karar alabilmişlerdir. Kısacası AB/3'ün tüm Birlik adına hareket etmesi ve tasarrufta bulunabilmesi dış ilişkilerde yeknesak bir tutum sergilenmesi anlamına gelmektedir ki bu ODGP adına önemli bir başarıdır. Diğer taraftan AB/3, paketi hazırlarken ABD'yi bir takım imtiyazlar vermesi (her ne kadar bahsi geçen imtiyazlar yetersiz olsa da) veya sunulan imtiyazlara karşı itiraz etmemesi konusunda ikna edebilmişlerdir ki bu da önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.

(3) İran'ın AB/3'ün Öneri Paketine Verdiği Yanıt

İran Hükümeti 5 Ağustos'ta AB/3'ün sunduğu öneri paketini, uluslararası hukuk, BM Antlaşması, NPT Antlaşması, Tahran Deklarasyonu ve 15 Kasım 2004 tarihli Paris Antlaşması'nın ihlali olarak değerlendirmiştir. İran, öneri paketini kendisinden talep edilen bir seri tek taraflı ve ekstra bağlayıcı liste olarak görmüş ve bunu egemenlik haklarının ve tartışılmaz hakların ihlali olarak algılamıştır. Oldukça uzun bir belge olan bu öneri paketinin, aynı zamanda elle tutulur hiçbir öneri sunmadığı ve resmi olarak hiçbir güvence ve taahhüt içermediği de vurgulanmıştır. Bu öneriyi, sadece İran'ı barışçıl haklarından mahrum etmek ve nükleer silah sahibi ülkelerin nükleer teknolojiyi tekellerine almalarına yardım eden bir araç olarak adlandırmıştır⁵⁵⁹.

İran'a göre; İran için önemli olan güvenlik konusunda, mevcut BM Antlaşması ve genel taahhütlerden öteye geçilmemiş ve hatta genel ilkeler kapsamında verilen taahhütler de şartlı ve kısmi olmuştur. İran'a göre bu durum teknoloji işbirliği başlığı altında da bu şekilde düzenlenmiştir. 'İran'ın nükleer teknolojiye erişimi konusundaki ihalelere engel teşkil edilmeyeceği' ibaresinin kullanılmış olması paketin ne kadar zayıf olduğunu belirtmek için gösterilen örnekler arasında yer almıştır. Kısacası bu örnekle öneri paketinin, İran'a bu hakkı sağlamak konusunda

⁵⁵⁹ 'Response of the Islamic Republic of Iran to the Framework Agreement proposed by EU3/EU', *Disarmament Documentation*, The Acronym Institute, Ağustos 2005

bile aciz kaldığı ileri sürülmüştür. Ekonomik işbirliği konusunda da öneri paketinin, mevcut taahhüt ve düzenlemelerin şartlı beyanından öteye gidemediği söylenmiştir.

İran bu öneri paketinde '*Kati Teminatlar*, '*Somut Güvenceler*' veya '*Ke-sin Taahhütler*' terimlerini kullanmaktan bile imtina edildiğine dikkat çekmiştir. Son tahlilde öneri paketinin, taleplerin gereğinden fazla, sunulanların ise oldukça az olduğu bir belge olarak değerlendirildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Hatta İran Hükümeti bu belgeyi, İran ulusunu aşağılayan bir girişim olarak nitelendirmiştir.

Bunun akabinde İran Hükümeti; NPT Antlaşmasını imzaladığını ve bahsi geçen faaliyetleri yürütmenin en doğal hakkı olduğunu söyleyerek öneriyi reddetmiş⁵⁶⁰ ve İsfahan'daki dönüştürme faaliyetlerini yeniden başlattığını açıklamıştır. Bunun üzerine Fransa, Almanya ve Britanya, ABD'nin arzuladığı gibi Tahran'ı Güvenlik Konseyi'ne havale etmekten başka yol kalmayacağı tehdidini savurmuşlar ve İran da "*Zerre kadar umurumuzda değıl!*" açıklamasıyla tepkisini göstermiştir.

Görüldüğü üzere İran'a karşı uygulanan zorlayıcı diplomasi oyunu kademeli olarak sertleşmeye başlamıştır. Zorlayıcı diplomasi metodlarından havuç ve sopa'yı seçen Avrupa Birliği, öncelikle İran'dan bir talepte bulunmuş ancak talebine yanıt bulamayınca ültimatome yöntemine başvurmuştur. Çözumsuzlüğe doğru gidildiğini görünce de havuç ve sopa yöntemini kullanarak ortalığı yumuşatmaya çalışmıştır. Ancak sunduğu listede havuç ve sopaların dengesiz olması veya en azından karşı tarafın bunu bu şekilde algılaması neticesinde bu girişimi başarısız olmuş ve daha da sert bir tutum içerisine girmeye karar vermiştir. Bu noktadan sonra, dosyanın Güvenlik Konseyi'ne gönderileceğı tehdidine başvurarak, ABD'nin çizgisine daha yakın duracağı görülecektir.

(4) 24 Eylül 2005 tarihli UAEA Raporu ile Tırmanan Süreç

İlk bölümde de anlatıldığı üzere bu gelişmeleri takiben UAEA Genel Kurulu toplanmış ve UAEA Başkanı El-Baradey'den konuyla ilgili deyatlı bir rapor hazırlamasını istemiştir. El-Baradey'in 2 Eylül 2005 tarihli raporunu takiben UAEA Genel Kurulu, İran'ın son 20 yıldır gizli olarak yürütmekte olduğu nükleer programı hususunda, müteaddit şekilde yükümlü olduğu NPT Rejiminin yükümlölüklerini yerine getirmediğı ve UAEA Tüzüğü'nün 12. maddesinin C bendine '*riayetsizlik*'

⁵⁶⁰ 'İran Meydan Okuyor', *Radikal*, 8 Ağustos 2005.

ettiği hükmüne varmıştır⁵⁶¹. Bu nedenle, belirsizlik arz eden konuların çözülmesi için İran'dan gerekli güvenceleri sağlamasını istemiştir.

İran bu karar sonrasında müzakerelerin hiçbir sonuca varmadığı mantığından hareketle 10 Ocak 2006 tarihinde Natanz Tesislerindeki mühürleri Ajans nezaretinde kaldırmış ve gönüllü olarak askıda tuttuğu düşük ölçekli uranyum zenginleştirme faaliyetlerini yeniden başlatmıştır.

(5) 13 Ocak 2006 Tarihli AB/3 Bildirisi

Bu gelişmeler üzerine AB/3 bir toplantı yaparak 13 Ocak 2006 tarihinde bir Bildiri yayınlamıştır⁵⁶². Bu Bildiri İran'ın zenginleştirme faaliyetlerine yeniden başlamasını, AB/3 müzakere sürecinin reddi olarak değerlendirmiştir. Bildiride Avrupa Birliği'nin konuya tüm iyi niyetiyle yaklaştığı ve İran'a geçen Ağustos ayında sivil nükleer programına destek sağlayan iyi bir teklif dahi sunduğunu, ancak bütün bunlara rağmen İran'ın teklifi reddettiği ve uluslararası arenaya sırtını dönmeye çalıştığı vurgulanmıştır. Diplomatik çözüm sağlamaya çalışacaklarını belirten AB/3, BM Güvenlik Konseyi'nin olaya müdahil olmasının vaktinin geldiğini söylemiş ve UAEA'yı acil toplantıya çağırmıştır⁵⁶³.

Bu bildiri sonrasında; İran'ın Viyana'daki UAEA Daimi Temsilciliği, 22 Ocak 2006 tarihli *'İran Nükleer Sorununa Kısa Bakış'* adlı resmi bir yazısında, bu kadar işbirliği yapılması ve sözkonusu belirsiz hususların aydınlığa kavuşması yönündeki çabalardan sonra ABD ve AB/3'ün kendisine yönelik kararlarının giderek daha da sertleşmesini anlamadıklarını ve bunun hayal kırıklığına neden olduğunu söylemişlerdir. Diğer taraftan İran, askeri alanlara yapılan denetimlerin, UAEA Genel Kurul raporlarına ve kamuoyuna yansıtılmamasından dolayı büyük hayal kırıklığı duyduklarını dile getirmiştir. Bütün bu nedenlerden dolayı araştırma reaktörlerinde kullanmak üzere ihtiyacı ve hakkı olan yakıt çevirimi teknolojisi alanındaki AR-GE faaliyetlerini, gönüllü olarak askıda tutmasının hiçbir manası olmadığını da ileri sürmüştür. Son tahlilde İran'ın, UAEA ve NPT'den doğan yükümlülüklerine bağlı kalacağını ve faaliyetleriyle ilgili belirsizlikleri

---

⁵⁶¹ International Atomic Energy Association, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran' *Resolution adopted by the Board*, GOV/2005/77, 24 Eylül 2005.

⁵⁶² International Atomic Energy Association, *Communication dated 13 January 2006 received from the Permanent Missions of France, Germany and United Kingdom to the Agency*, INFCIRC/662, 18 Ocak 2006.

⁵⁶³ *Ibid.*

gidermeye ve askeri amaçlı endüstriyel zenginleştirme çalışmalarına kalkışmama hususundaki müzakerelere her zaman hazır olduklarını belirtmiştir.

Bu noktada Avrupa Birliği'nin Güvenlik Konseyi kozunu kullanmaya karar verdiği ve bu hamlenin İran cephesinde ters etki yarattığı görülmüştür. Dosyasının Güvenlik Konseyi'ne gitmesini istemeyen ve UAEA yetki alanına giren bir konunun Güvenlik Konseyi'ne gidecek olmasını anlamsız bulan İran, bu karar karşısında atak yaparak daha önce işbirliği yapmış olmak adına durdurduğu AR-GE faaliyetlerini yeniden başlatacağı sinyalini vermiştir. Görüldüğü üzere bu kriz kademeli olarak tırmanışa geçmiş ve taraflar karşılıklı olarak sert adımlar atma rotasına girmişlerdir.

(6) 5+1 Londra Toplantısı

Paris Antlaşması ile sağlanan detant döneminin sona ermesi ve müzakereler sürecinin tıkanması Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın holokost ve benzeri açıklamalarıyla⁵⁶⁴ birleşince, yumuşak diplomasiden yana olan Avrupa Birliği'nin de ABD ile aynı rotada düşünmeye başladığı ve dosyanın Güvenlik Konseyi'ne intikal edilmesi gerektiğine kanaat getirdiği bir döneme girilmiştir. Her ne kadar Güvenlik Konseyi hususunda transatlantik bir uzlaş sağlanmış olsa da bu aşamadan sonra Güvenlik Konseyi'nde veto hakkına sahip olan iki ülkeyi (Rusya ve Çin) ikna etme turları başlamıştır. İran'la farklı çıkarlar zemininde işbirliği yapan bu iki ülkeyi ikna etmek Batı cephesini zorlamış olsa da, 31 Ocak 2006 tarihinde Londra'da yapılan 5+1 toplantısında⁵⁶⁵ sürpriz

⁵⁶⁴ Ahmedinejad'ın holokostun varlığını sorgulayan konuşması ve buna yönelik yorumlar için bkz: Arzu Celalifer, 'İran'ın Holokost Söylemlerine İçeriden Bakış', *Usak Stratejik Gündem*, 2 Mart 2006 <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=239&type=17> (Erişim Tarihi: 3 Mart 2006), Shmuley Boteach, 'İfade Özgürlüğü, İran Liderine Saygı Duymayı Haklı Çıkarmaz', *Radikal*, 8 Ekim 2006, Mohammad Ghuchani, 'مسئله یهود مسئله تاکید دوباره خاتمی بر', (Yahudi Sorunu Bizim Sorunumuz Değil), *Shargh*, 1 Mart 2006, 'واقعت هولوکاست (Hatemi'nin Holokost Olayının Gerçekliğine İlişkin Vurgusu)', *Shargh*, 1 Mart 2006, Ahmedinejad on the Holocaust, *Voice of America*, 12 Aralık 2005, Michael Zippori, 'Iranian Leader: Holocaust a Myth', *CNN*, 14 Aralık 2005, 'Iran: Helmut Kohl agrees with Ahmadinejad on Holocaust', *Iran Focus*, 6 Mart 2006, 'German Parliament Slams Ahmadinejad Remarks', *DPA*, 16 Aralık 2005, 'Merkel Calls Ahmadinejad's Holocaust Comments "Unspeakable"', *Radio Free Europe*, 20 Şubat 2006, 'NCC Condemns Ahmadinejad's Holocaust Statement', *Worldwide Faith News*, 17 Aralık 2005, 'Iranian leader denies Holocaust', *BBC*, 14 Aralık 2005, 'Austria's EU presidency condemns Ahmadinejad's Holocaust statements', *European Jewish Press*, 12 Şubat 2006.

⁵⁶⁵ Güvenlik Konseyi'nin 5 daimi üyesi (ABD, Rusya, Çin, İngiltere, Fransa) ve ayrıca Almanya'nın katıldığı toplantı.

bir gelişme yaşanmış ve konunun Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesi konusunda Rusya ve Çin ikilisi ikna edilebilmişlerdir⁵⁶⁶.

Toplantıyı takiben Fransa, İngiltere ve Almanya tarafından taslak bir karar hazırlanmış ve 2 Şubat 2006 UAEA toplantısında görüşülme üzere sunulmuştur⁵⁶⁷. Bu kararda, İran'ın NPT'den doğan yükümlülüklerini yerine getirmede başarısız olduğu ve programın barışçıl amaçlarla yürütüldüğüne dair güven sorununun bulunduğu ifade edilerek, dosyanın UAEA tarafından Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesi istenmekteydi⁵⁶⁸. Burada Rusya'nın isteği üzerine dosyanın otomatikman Konsey'e intikal etmesine neden olabilecek '*riayetsizlik*' ibaresine yer verilmemiştir. Dosya Konsey'e gönderilse bile 6 Mart 2006 tarihine kadar herhangi bir karar alınmayacağı ve bu süre içerisinde İran'a tüm uranyum zenginleştirme faaliyetlerine son verme fırsatı tanınacağı konusunda da fikir birliğine varılmıştır⁵⁶⁹.

(7) İran'ın Eş Zamanlı Olarak Brüksel'de Sunduğu Öneri

İran dosyasının Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesine karar verilen Londra 5+1 toplantısıyla eş zamanlı olarak, İran heyeti de Brüksel'de AB/3'le yaptığı toplantıda 6 yeni öneri daha sunmuştur⁵⁷⁰. Bu öneriler aşağıda kısaca sıralanmıştır:

- i. Nükleer programı barışçıl amaçlarla sadece elektrik üretimi için Rusya Önerisini de kapsayacak şekilde yürütmek,
- ii. Tüm nükleer tesislerin açıkça denetimine izin veren Ek Protokol'ü meclis onayına sunmak,
- iii. Üyesi olduğu NPT Antlaşması'nın dışına çıkmayacağını ve antlaşmanın gereklerini tamamen yerine getirmeyi taahhüt etmek,
- iv. UAEA Yönetim Kurulu toplantısının gerçekleştirileceği 2 Şubat Perşembe gününe kadar tüm uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurmak,

⁵⁶⁶ David Gollust, 'Major Powers Agree on Security Council Referral of Iran Nuclear Issue', *Voice of America*, 31 Ocak 2006.

⁵⁶⁷ 'توافق بر گزارش اقدامات خواسته شده از ایران به شورای امنیت // توقف اقدامات شورا تا پیش از گزارش ماه مارس' (İran Dosyasının Güvenlik Konseyi'ne Gönderilmesinde Fikir Birliği Sağlandı/Konsey Mart Ayında El Baradey'in Raporunu Sunmasına Kadar Hiçbir Faaliyette Bulunmayacak), *Mehr News*, 31 Ocak 2006.

⁵⁶⁸ 'Iran: EU Spokeswoman Comments On Possible Security Council Action', *Radio Free Europe*, 24 Ocak 2006.

⁵⁶⁹ 'Iranian Nuclear Program to Go to UN', *Ohmy News*, 1 Şubat 2006. http://english.ohmynews.com/articleview/article_view.asp?no=271915&rel_no=1 (Erişim Tarihi: 30 Mart 2006)

⁵⁷⁰ 'پیشنهاد تازه ایران به اروپا' (İran'ın Avrupa'ya 6 Yeni Önerisi), *Shargh*, 31 Ocak 2006.

v. UAEA'nın uranyum zenginleştirme konusundaki tüm araştırmaları denetlemesini sağlamak ve diğer zenginleştirme aşamalarına geçmemeyi taahhüt etmek,

vi. İran'ın, iki yıl boyunca üç Avrupa ülkesi İngiltere, Almanya ve Fransa ile zenginleştirme konusundaki müzakerelerine devam edeceği, bir sonuca ulaşılamaması halinde fiilen zenginleştirme faaliyetlerine başlayacağı şeklindeydi.

İran, bu önerileri sunmuş, ancak Avrupa Birliği, önerilere pek de sıcak bakmamıştır. Burada İran'ın Rusya önerisini kapsayacak şekilde ibaresini kullanmasını (müzakere edilecek anlamında) ve sınırsız denetim sağlayan Ek Protokolü meclis onayına sunacağı noktalarını gözden kaçırmamak gerekir. İran tarafından belki de konunun Güvenlik Konseyi'ne intikal etmemesi için ileri sürülmüş olan bu öneriler üzerinde durmaya gerek duyulmadan, konu Güvenlik Konseyi'ne bildirilmiştir. Medyaya neredeyse hiç yansımamış olan ancak İran tarafından önemli taahhütlerin üstlenilmesi anlamına gelen bu önerilere dikkatlice bakıldığında, krizi çözme potansiyeline sahip oldukları görülmektedir. Birincisi; Ek Protokol'ün meclis onayından geçirilecek olması; UAEA'ya sınırsız denetim hakkı tanıyacaktı ki bu İran'ın Ajans'ın haberi olmadan hareket edemeyeceği ve herşeyin kontrol altında olacağı anlamına gelmektedir. İkincisi; nükleer programın sadece elektrik üretimi için Rusya'nın da önerisini kapsayacak şekilde yürütüleceğinin söylenmesi, İran'ın Rus önerisini kabul edebileceği sinyalini vermekteydi ki sayet bu gerçekleşirse kaygıya sebebiyet veren nükleer yakıt üretimi Rusya topraklarında gerçekleşecekti. Bu da krize neden olan konunun çözülmesi anlamına gelmektedir. Kısacası Güvenlik Konseyi kartına başvurmak için erken davranıldığı eleştirisi yapılabilir. Zira İran'ın kendisini zor durumda hissettiği bir noktada yaptığı bu önerilere, fırsat tanınmış olsaydı belki de krizde daha verimli aşamalar kaydedilebilecekti. Ancak Güvenlik Konseyi'nin konuya müdahil olmasıyla kriz sürecindeki gerginlikler artış gösterecektir.

5+1 toplantısı sonucunda alınan karara, İran Hükümeti oldukça sert bir tepki vermiştir. Hem Cumhurbaşkanı Ahmedinejad⁵⁷¹, hem Dışişleri Bakanı Mottaki, dosyanın Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesi durumunda işbirliğine son vereceklerini ilan etmişlerdir⁵⁷². Baş müzakereci Ali Larijani de konuya oldukça tepkili yaklaşmış ve durumun

⁵⁷¹ رئیس جمهور دستور تعلیق اجرای داورطلبته پروتکل الحاقی را صادر کرد (Cumhurbaşkanı Gönüllü Olarak Sürdürülen Ek Protokol Uygulamasını Durdurma Kararı Aldı), *Shargh*, 6 Şubat 2006, 'Iran to Halt Snap Nuclear Checks', *BBC*, 5 Şubat 2006

⁵⁷² پاسخ ایران به بیانیه ۵+۱ (İran'ın 5+1 Bildirisine Yanıtı), *Shargh*, 1 Şubat 2006.

bu hale gelmesini Avrupa Birliği'nin diplomasi sürecini yürütmekteki başarısızlığı ve yetersizliğine yormuştur⁵⁷³. İran'daki birçok analist nükleer dosyanın Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesini psikolojik bir baskı olarak değerlendirmiştir. Birçok yoruma göre; bu yöntemle 5+1 ülkeleri İran'ı baskı altında bırakacak ve Rusya'nın uranyum zenginleştirme programına yönelik sunduğu öneriyi kayıtsız şartsız kabul edecek bir konuma getireceklerdi.

(8) Dosyanın Güvenlik Konseyi'ne Bildirilmesi Kararı ve Ek Protokol Uygulamasının Durdurulması

2 Şubat 2006 tarihinde Fransa, İngiltere ve Almanya tarafından sunulan taslak karar, olağanüstü UAEA toplantısında oylanmış ve 3 Şubat 2006 tarihinde 35/27 olumlu oyla konunun Güvenlik Konseyi'ne intikal etmesine karar verilmiştir⁵⁷⁴. Bu kararda üç yıl denetleme sonucunda UAEA'nın halen İran'da deklere edilmemiş nükleer faaliyet ve materyal bulunmadığı açıklamasını yapabilecek konumda olmadığı söylenmiştir. Kendisinden istenildiği üzere zenginleştirme faaliyetlerini durdurma talebine uymayarak, İran'ın İsfahan'daki dönüştürme faaliyetlerini Ocak 2006 itibarıyla yeniden başlatması hususundaki kaygılar dile getirilmiştir. Ayrıca, UAEA Başkanı'ndan bugüne kadarki tüm rapor ve incelemeleri BM Güvenlik Konseyi'ne bildirmesi istenmiştir⁵⁷⁵.

Burada önemli bir farkın belirtilmesinde de fayda vardır. Dosyanın Konsey'e bildirilmesi ve sevk edilmesi arasında fark vardır. Konsey'e bildirilmesi durumunda Konsey, sadece durumdan haberdar edilecektir. Ancak gönderilmesi durumunda Konsey bu konuda ciddi karar alma aşamasına gelecektir. UAEA ve Avrupa Birliği'nin bu bildirimi istemelerinin nedeni, İran'a uluslararası platform tarafından güçlü ve kararlı bir mesaj göndermektir. Ancak uyarılar işe yaramaz ve bu süreç kontrolden çıkarsa daha ağır cezai müeyyide içeren kararlar alma aşamasına geçilebilecektir. Ajans, dosyayı Güvenlik Konseyi'ne bildirirken sonraki aşamaları hesaba katmıştır. Bu hesaplamaya göre Konsey'de kademeli bir süreç işleyecek ve ekonomik yaptırıma en son aşamada başvurulacaktı. Planlanan süreç aşağıdaki şekilde olacaktı:

---

⁵⁷³ "لاریجانی: اروپا ظرفیت حل مسئله هسته ای ایران را ندارد" (Larijani: Avrupa'nın İran Nükleer Krizini Çözme Kapasitesi Bulunmamaktadır), *Mehr News*, 31 Ocak 2006.

⁵⁷⁴ International Atomic Energy Association, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran' *Resolution adopted by the Board*, GOV/2006/14, 4 Şubat 2006.

⁵⁷⁵ *Ibid.* s. 3

- a. Birinci aşamada İran'a karşı uyarı mahiyetinde bir karar çıkacaktı.
- b. İran faaliyetlerine devam ettiği takdirde diplomatik yaptırımlar uygulanması yönünde karar alınabilecek ve İran hükümet yetkililerine giriş yasağı ve vize verilmemesi gibi uygulamalara başvurulacaktı.
- c. Üçüncü aşamada ekonomik yaptırım kararı alınabilecekti. (Başta özel veya devlete bağlı İranlı firmaların diğer ülkelerde faaliyet göstermesine yasak getiren bir karar olabilirdi.)
- d. Daha sonra petrol dışı İran menşeli malların ithalatına yasak konulabilirdi.
- e. En son petrol ve doğalgaz alım ve satımına engel konulabilirdi.

Süreç bu şekilde işlerken diğer taraftan İran, nükleer programı konusunda ikna edilmeye çalışılacaktı. Yine de, Güvenlik Konseyi'nin işin içine girmesi karşısında İran'dan sert tepkiler gelmeye başlamıştır⁵⁷⁶. Medyaya yansıyan haberler arasında Ahmedinejad'ın sert açıklamaları bulunmaktaydı. Bu açıklamalara göre UAEA denetimleri derhal kesilecek ve uranyum zenginleştirme faaliyetlerine başlanacaktı. Ancak daha sonra Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hamid Reza Asefi, UAEA kararının yolun sonu olmadığını, İran'ın işbirliğine ve Rus önerisini müzakere etmeye hazır oldukları açıklamasını yaparak ortamı yumuşatmıştır⁵⁷⁷. Bu açıklamalara rağmen, İran tarafından gönüllü olarak uygulanan Ek Protokol durdurulacak ve bu noktadan sonra kriz tırmanma aşamasına geçerek tamamen farklı bir rotaya girecektir. Üçüncü dönem olarak anlatılacak olan süreçte İran nükleer kriz dosyası, UAEA kontrolünden çıkarak Güvenlik Konseyi çatısı altında gelişmeye devam edecek ve Avrupa Birliği'nin işi daha da zorlaşacaktır. Nitekim izlemekte olduğu zorlayıcı diplomasi artık ultimatomla sınırlı kalmayıp, ekonomik yaptırımlar aşamasına geçecektir.

⁵⁷⁶ راه خود، 'هشدار لاریجانی به اروپا' (Larijani'nin Avrupa'ya Ultimatomu), *Shargh*, 2 Şubat 2006, 'را تا تحقق کامل انرژی هسته ای ادامه می دهیم' (Nükleer Enerji Teknolojisine Tam Erişim İçin Araştırmalar Yapmaya ve Yolumuza Devam Edeceğiz), *Shargh*, 3 Şubat 2006, احمدی نژاد: 'غرب هیچ غلطی نمی تواند بکند' (Ahmedinejad: Batı Hiçbir şey Yapamaz), *Shargh*, 4 Şubat 2006, Niloufar Mansouriyan, 'واکنش ایران به قطعنامه شورای حکام' (İran'ın UAEA Kararına Tepkisi), *Shargh*, 5 Şubat 2006.

⁵⁷⁷ سخنگوی وزارت خارجه: شورای امنیت آخر دنیا نیست (Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü: Güvenlik Konseyi Dünyanın Sonu Değil), *Shargh*, 6 Şubat 2006.

iii. Üçüncü Dönem: Şubat 2006 - Kasım 2008

Avrupa Birliği - İran ilişkilerinin en inişli ve çıkışlı dönemlerinden biri olarak adlandırabileceğimiz bu zaman aralığında, Transatlantik bloğunun iki yakasını teşkil eden Avrupa Birliği ve ABD'nin nükleer krize ilişkin politikalarında yakınlaşmalara tanık olacağız⁵⁷⁸. Bu zaman aralığında; Avrupa Birliği'nin yaptırım kararlarına başvurarak zorlayıcı diplomasiinin dozajını arttırması ve bu vesileyle İran'ı faaliyetlerinden vazgeçirme çabalarını arttırdığı gözlemlenmiştir. Avrupa Birliği'nin bu bağlamdaki girişimlerine aşağıda daha ayrıntılı olarak değinilecektir.

(1) Konunun Güvenlik Konseyi'ne İntikal Etmesi

Birinci bölümde de anlatıldığı üzere AB/3'ün İran'a karşı zorlayıcı diplomasi mekanizmasını çalıştırmaya karar vermesi ve dosyayı Güvenlik Konseyi'ne intikal ettirmesi sonrasında ipler gerilmiş ve kriz tırmanışa geçmiştir. Gerilen ortamı yatıştırmak isteyen Rusya da uranyumun Rus topraklarında zenginleştirilmesi fikrini ortaya atmıştır. Bu planı görüşmek üzere Rusya'ya giden Başmüzakereci Ali Larijani, aynı gün AB/3'e son dakika toplantısı için çağrıda bulunmuş ve olumlu bir yanıt almıştır. Bu arada İran dosyasının Güvenlik Konseyi'ne havale edilmesi için belirlenen süreye de üç gün kalmıştır. Avrupa Birliği İran'a faaliyetlerini durdurması için ultimatom vermiş ve 6 Mart'a kadar da süre tanımıştır. İran'ın buna riayet etmemesi durumunda da dosya tamamen Güvenlik Konseyi'ne havale edilecekti. Verilen süreye üç gün kala yapılan bu toplantıda Larijani, iki noktaya işaret etmiştir:

"1. İran, iki yıl boyunca gönüllü olarak endüstriyel düzeydeki uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durduracak ve tesislerinin daha sıkı denetlenmesi için UAEA ile tam işbirliğinde bulunacaktı.

2. Ancak geçen ay araştırma amaçlı olarak Natanz tesislerinde başlatılan küçük çaplı uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin durdurulması tartışma konusu olmayacaktı."

Avrupalılar İran'ın bu tutumuna hiç şaşırmadıklarını söyleyerek, müzakereler sırasında bugüne kadar hiç kullanmadıkları sert bir dil kullanmışlar ve toplantı herhangi bir sonuç alınmadan sona ermiştir⁵⁷⁹.

⁵⁷⁸ Özellikle nükleer kriz sonrasında Avrupa Birliği ve ABD'nin İran konusundaki tutum ve politikalarının yakınlaşması hususunda bkz: Nasser Saghfi Ameri, 'روابط ایران و اتحادیه اروپا' (İran ve Avrupa Birliği ilişkileri: Stratejik Alanlara Dönüş), 3 (Avrupa Kitabı 3), (Tahran: TISRI, 2004), s. 201 - 226

⁵⁷⁹ İlgili haberler için bkz: Stephanie Kennedy, 'Iran-EU Nuclear Talks Break Down', *ABC News*, 4 Mart 2006, 'Iran 11th-hour Nuclear Talks Fail', *BBC*, 3 Mart 2006, 'EU-Iran Fail on 'Last Chance' to Resolve Nuke Crisis', *Journal of Turkish Weekly*, 4 Mart 2006.

Sonrasında ise verilen süre dolmuş, dosya Güvenlik Konseyi'ne intikal etmiş ve 29 Mart 2006 tarihinde Güvenlik Konseyi'nden bağlayıcı olmayan bir karar çıkarılmıştır⁵⁸⁰. Ancak bu girişim İran'ı faaliyetlerinden vazgeçirme etkisi yaratmak yerine İran'ın nükleer faaliyetlerini geliştirerek devam ettirmesine neden olmuştur. Güvenlik Konseyi kararına tepkili yaklaşan İran Hükümeti, her ne kadar uluslararası anlaşmalardan doğan yükümlülüklerine bağlı kalacakları ve UAEA ile işbirliğine devam edeceklerini söylemiş olsalar da en azından AR-GE amaçlı çalışmalarını hiçbir şekilde durdurmayacaklarını da açıklamışlardır. Sonrasında ise kararı görmezden gelerek %3,5 oranında uranyum zenginleştirme teknolojisine ulaştıklarını tüm dünyaya açıkladılar.

Bu gelişmeler sonrasında Güvenlik Konseyi bünyesinde, uyarı mahiyetli kararın etkili olmadığını bu nedenle daha etkili yaptırım kararlarının çıkartılması gerektiğini savunan ve diğer taraftan henüz böyle birşeye gerek olmadığını düşünen bir bloklaşma yaşanmaya başlamıştır. Bu tarihten sonra uzun bir süre Güvenlik Konseyi'nde ortak bir zemin bulunamamış ve sonraki bağlayıcı kararlar konusunda veto sahibi daimi üyelerden Rusya ve Çin'in ikna edilmesi için çaba harcanmaya başlanmıştır.

(2) AB/3 Girişimiyle Hazırlanan 5+1 öneri paketi

Yukarıda bahsedilen çıkmazdan kurtulmak ve krize çözüm bulmak adına AB/3, hem imtiyazlar hem yaptırımların yer aldığı bir öneri paketi hazırlamaya karar vermiştir. Bu öneri paketiyle birlikte hem İran'a sivil nükleer teknoloji faaliyetlerini yürütme imkânı tanınacak hem de siyasi, ekonomik ve güvenlik konularında imtiyazlar verilecekti. Karşılığında ise İran'dan kaygı uyandıran nükleer faaliyetlerini durdurması ve bu kaygıları gidermesi istenecekti. Bu çıkış yolu Güvenlik Konseyi'ndeki 5+1 Grubu'na uygun bulunmuş ve hazırlanacak olan öneri paketinin 5+1 ülkeleri adına sunulmasına ve İran'ın öneri paketine olumsuz yanıt vermesi durumunda ise gerekli önlemlerin alınmasına karar verilmiştir. Tabii ki bunun için öncelikle ABD'nin ikna edilmesi ve birtakım hususlarda imtiyazlar vermesinin sağlanması gerekmiştir. AB/3 bu aşamada ABD'yi belirli konularda ödünler vermesi hususunda ikna edebilmişlerdir. Ancak ABD'nin önşartına İran'ın ne kadar olumlu yaklaşacağı ve öneri paketindeki imtiyazların İran'ı ne kadar cezbedeceği ilerleyen dönemde belli olacaktı.

⁵⁸⁰ Bkz: United Nations Security Council, *Security Council in Presidential Statement Underlines Importance of Iran's Re-Establishing Full, Sustained Suspension of Uranium Enrichment Activities*, 5403rd Meeting- SC/8679, 29 Mart 2006

Bu aşamadan sonra hazırlanan öneri paketi 1 Haziran 2006 tarihinde Javier Solana vasıtasıyla İranlı yetkililere teslim edilmiştir. Sunulan paketin içeriği ilk aşamada gizli tutulmaya çalışmış ancak daha sonra içeriğine ilişkin bilgiler farklı medya kuruluşlarına sızmış ve konuyla ilgili haberler yayınlanmaya başlamıştır. Dolayısıyla paketin içeriğiyle ilgili aşağıda verilen bilgilere erişmek mümkün olmuştur.

*Öneri paketinde şu ifadeler yer verilmiştir*⁵⁸¹:

Uluslararası toplum,

- NPT'nin 4. maddesi çerçevesinde nükleer enerjiden barışçıl amaçlarla yararlanılmasının inkâr edilmez bir hak olduğunu vurgulamaktadır.
- İran'ın nükleer dosyasını Güvenlik Konseyi gündeminde askıya almayı ve müzakerelerin yeniden başlamasını desteklemektedir.

İran da;

- Geri kalan sorunları ve uluslararası toplumun endişelerini gidermek için Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'yla tam bir işbirliği yapmalıdır.
- Yakıt üretme ve uranyum zenginleştirmeye ilgili tüm faaliyetlerini askıya almalı ve bu girişimi müzakereler tamamlanıncaya kadar sürdürmelidir.
- Ajans'ın geniş çaplı denetlemeleri için Ek Protokol'ü yeniden uygulamaya koymalıdır.

*Pakette müzakerelere konu edilen işbirliği alanları aşağıdaki gibi sıralanmıştır*⁵⁸²:

- ***Nükleer Enerji Alanında İşbirliği:*** Tüm UF-6'yı zenginleştirebilecek olan Rusya'nın "uluslararası nükleer yakıt merkezine" ortak sıfatıyla katılması ve İran'la çok yönlü, bağlayıcı garantilerin verildiği uzun vadeli bir anlaşmaya varılması,
- ***Hafif Su Reaktörü İnşaatı:*** İran'a sivil amaçlı nükleer faaliyetlerini sürdürmekte yardımcı olacak bir hafif su reaktörü inşaatının yapılmasına destek verilmesi ve gerekli donanımın sağlanması,

---

⁵⁸¹ 'گمانه زنی درباره محتوای پیشنهاد اروپا' (Avrupa'nın Önerisi Hakkında Tahminler), *Shargh*, 8 Haziran 2006

⁵⁸² *Ibid.*

- **Yakıt Bankası Kurulması:** İran'a ayrılan nükleer yakıt stokunun korunması için Ajans'ın katılım ve denetiminde beş yıllığına bir yakıt bankasının kurulması,
- **Uluslararası Güvenin Sağlanmasına Kadar Faaliyetlerin Askıya Alınması:** UAEA, İran'da bildirilmemiş hiçbir nükleer madde ve faaliyetin bulunmadığı sonucuna varana ve uluslararası toplumun endişelerinin halledildiğinin teyit edildiği zamana kadar İran, uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıya alacak.
- **Bölgesel Güvenliğin Sağlanması İçin İşbirliği:** Bölge devletleri arasında, (daha doğrusu bölge ülkeleri ve menfaat sahibi diğer ülkeler), bölgesel güvenlik düzenlemelerini uygulamak, siyasi hâkimiyet ve toprak bütünlüğü hakkını garanti etmek gibi önemli bölgesel güvenlik meselelerinde işbirliği toplantılarının desteklenmesi,
- **Kitle İmha Silahlarından Arındırılmış Bir Ortadoğu Bölgesi Projesi:** Ortadoğu'nun kitle imha silahlarından arındırılmış bir bölge olması hedefinin desteklenmesi,
- **Uluslararası Ticaret ve Yatırım:** İran'ın uluslararası örgütlere, özellikle Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olarak katılmasının, İran'ın Avrupa Birliği ile ticari ve ekonomik işbirliğinin ve İran'da yapılacak doğrudan ticari ve ekonomik yatırımların desteklenmesi,
- **Sivil Havacılık Alanında İşbirliği:** Yolcu uçağı üreten firmaların, İran'a uçak satışı konusundaki sınırlamalarını kaldırması ve yeni bir gelişmiş yolcu uçağı filosunun satışı için zemin hazırlanması,
- **Stratejik İşbirliği:** İran'la Avrupa Birliği arasında kalkınma gibi konularda uzun dönemli stratejik işbirliği yapılması,
- **Enerji Alanında İşbirliği:** Petrol ve gaz tesislerinin modernizasyonu, İran'ın enerji altyapısının yeniden yapılandırılması, petrol boru hatlarının yapılması ve yeniden kullanılabilir enerji konusunda teknolojik işbirliği yapılması.

İran'ın işbirliğine yanaşmaması haline atılacak muhtemel adımlar aşağıdaki gibi sıralanmıştır⁵⁸³:

- Nükleer programla ilgili teknolojilerin ve ürünlerin ihracatına ambargo uygulanması,

⁵⁸³ *Ibid.*

- Nükleer programla ilgili kişi veya kurumların mal varlığının dondurulması, ödemelerinin durdurulması,
- Nükleer programla ilgili kişilere vize ve seyahat engeli uygulanması,
- UAEA'yla teknik işbirliğinin askıya alınması,
- Nükleer sanayi ile ilişkili şirketlere yatırım ambargosu uygulanması,
- Nükleer alanla veya füze geliştirme alanlarıyla ilgili olarak yurt dışında tahsil gören İranlıların eğitimlerinin engellenmesi, bu konuda ekonomik ve siyasi adımların atılması,
- İkili temasların azaltılması ve durdurulması,
- Bazı üst düzey İranlı yetkililere seyahat ve vize engeli getirilmesi,
- İran hükümetine yakın kişi ve kurumların mal varlıklarının dondurulması,
- İran'a silah ambargosu uygulanması,
- İran'a petrol ve gaz ürünleri gibi bazı özel ürünlerin ihracının yasaklanması,
- İran'ın Dünya Ticaret Örgütü üyeliğine girmesinin desteklenmemesi,
- İran'da bazı alanlarda yatırım yapılmasının engellenmesi,
- İran mali kurumlarının tüm mal varlığının bloke edilmesi,
- İran'a yapılan ticaret ve ihracattaki devlet garantisinin ve desteğinin azaltılması.

İran'ın bu girişime sıcak baktığı ve öneri paketini alınca olumlu açıklamalarda bulunduğu ancak bazı belirsizliklerin olduğu ve bunları incelemesi gerektiğini söylediği önceki bölümde anlatılmıştır. Her ne kadar İran'ın sunulan öneri paketine verdiği olumlu ve dikkatli yanıt, o dönemde diyalog yollarını açmış olsa da, müzakerelere giden yolların çetin olacağı söylenebilirdi.

Yine de bu gelişmeyle beraber göze çarpan en önemli husus, her iki tarafın da birbirini itmekten ziyade, masada tutmaya çalışması olmuştur. Her iki tarafın tutumunda da çok ciddi bir değişiklik olmamakla beraber, uzlaşma konusunda karşılıklı bir çaba görülmüştür. Daha da

önemlisi, bu öneri paketi İran'ı ikna etmek ve dirayet göstereceğini bildikleri temel sorunlara çözüm ve güvenceler bulma amacıyla hazırlanmış gibi görünüyordu. Bu girişimin bir öncekilerden farkı, İran'dan 'geçici' bir süre uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurmasını istemesi olmuştur. Daha önceki taleplerde İran'ın tamamen faaliyetlerini durdurması istendiğinden daha ilk baştan başarısız olmuşlardır. Kısacası burada yapılmaya çalışılan, İran'a bahse konu talebin 'makul bir şekilde' sunulması olmuştur. Bu nedenle İran Hükümeti de öneri paketini reddetmek yerine memnuniyetle karşıladığını ancak belirli bir süre incelemeye tabi tutması gerektiğini söylemiştir.

(3) İran'ın 1696 sayılı Güvenlik Konseyi Kararına Tepkisi

Öneri paketi sonrasında oluşan olumlu tablo çok da uzun sürmemiştir. Nitekim paketi sunan taraflar İran'ın en geç üç hafta içerisinde yanıt vermesini beklerken, İran da konunun kendisi için hayati olduğunu ve detaylı bir şekilde incelemek için zamana ihtiyacı olduğunu söylemekteydi. Nitekim İran istenilen sürede yanıtını sunmamış ve 31 Temmuz 2006 tarihinde, İran'a karşı ilk bağlayıcı karar Güvenlik Konseyi'nden çıkarılmıştır. Bu kararla beraber İran'a 31 Ağustos 2006 tarihine süre tanınmış ve faaliyetlerin durdurulması halinde sonraki adımın yaptırım kararları olacağı söylenmiştir.

Bu karara İran'ın tepkisi sert ve eleştirel olmuştur. Özellikle süre giden Lübnan-İsrail Savaşı'na ilişkin ateşkes kararı çıkartmayan ve henüz aciliyet sırasında ilk olmayan bir konuda karar çıkartılmış olmasını kınamıştır. BM Güvenlik Konseyi'ni yanlış davranmakla eleştiren İran, 1980 tarihindeki İran - Irak savaşında İran halkına karşı kimyasal silah kullanıldığında ve acil bir durum söz konusu olduğunda Konsey'in çok geç harekete geçtiğini hatırlatarak Konsey'in aceleyle aldığı bu kararın altında yatan nedeni sorgulamıştır⁵⁸⁴. BM Güvenlik Konseyi'nin İran'dan bir ay içinde nükleer faaliyetlerini askıya almasını isteyen kararın haksız olduğunu söyleyen İranlı yetkililer, kararın faydalı bir sonuç sağlamayacağını, aksine durumu daha da kötü hale getireceğini söylemişlerdir.⁵⁸⁵ İran, Güvenlik Konseyi'nin olaya müdahil olmasını çözümden çok sürece engel olarak nitelendirmiş ve Güvenlik Konseyi'nin ABD'nin bir aracı haline geldiğini söylemiştir. Kararı 'asılsız ve mantıksız' addeden Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hamidreza Asefi,

⁵⁸⁴ 'مردم ایران در برابر فشار و تهدید مقاومت' (İran Halkı Baskılara Karşı Dirençlidir), *Shargh*, 3 Ağustos 2006.

⁵⁸⁵ 'واکثر ایران به قطعنامه شورای امنیت', (İran'ın Güvenlik Konseyi Kararına Tepkisi), *Shargh*, 1 Ağustos 2006.

İran'ın Ağustos 22'ye kadar öneri paketine cevap vermek için hazırlık yaptığını ancak bu karardan sonra koşulların değiştiğini ve Ulusal Güvenlik Konseyi'nin yanıtını beklemeleri gerektiğini vurgulamıştır⁵⁸⁶. İran Meclisi karara karşı çıkarken, Meclis Başkanı Haddad Adel ise kararın 'değersiz' olduğunu ve 'bir anlam ifade etmediğini' ilan etmiştir⁵⁸⁷. Baş müzakereci Ali Larijani de BM Güvenlik Konseyi kararını geçerli saymayacaklarını söylemiştir⁵⁸⁸. Kısacası İran Hükümeti kararı yok saymış, meclis üyeleri ve bölge temsilcileri de genel olarak kararın siyasi olduğunu ve dikkate alınabilecek olumlu bir yanı olmadığını söylemişlerdir. Kimileri ise bu noktadan sonra sunulan öneri paketine ilişkin müzakerelerin sona erdiğini iddia etmişlerdir⁵⁸⁹. Bütün bu olarlara rağmen İran'ın Güvenlik Konseyi'nden çıkan karar sonrasında öneri paketine ne şekilde cevap vereceği ve karara ne kadar uyacağı ise hala belirsizdir. Her ne kadar İranlı bazı yöneticilerden sert açıklamalar gelmiş olsa da, Güvenlik Konseyi kararı özellikle 7. bölüm ışığında düzenlendiğinden bağlayıcılığı bulunmaktaydı ve İran bu kararın öneminin farkındaydı. İran karar alma mekanizması, elindekileri ve edindiği teknolojik gelişmeyi muhafaza etmek adına geç de olsa bir takım önlemler alacaktı. NPT'den çekilme fikri ülkede seçenekler arasında zikredilmekte olsa da son aşamaya kadar İran'ın diplomatik çözümü tercih edeceği söylenebilirdi. Yine de İran'ın yanıt olarak sunacağı öneri paketini ve Güvenlik Konseyi üyelerinin buna tepkisini beklemeden kati bir sonuç çıkarmak sağlıklı olmayacaktı.

(4) İran'ın Öneri Paketine Yanıtı

Nihayet merak edilen noktaya gelinmiş ve İran kendisine tanınan süreden dokuz gün önce, 22 Ağustos itibarıyla, 5+1 öneri paketine beklenen yanıtını sunmuştur. Larijani yanıtı vermeden ve İran yönetiminin bu konudaki duruşunu açıklamadan önce, Güvenlik Konseyi'nin hukuki olmayan kararı ve karşı tarafın haksız tutumuna rağmen İran'ın diplomasi yolunu tercih ettiğini vurgulamıştır. İran'ın Güvenlik Konseyi'nde alınan kararın etkisinde kalmadan, kendisine daha önceden sunulan 5+1 öneri paketini dikkatle incelediğini ve belirsiz noktaları tespit ederek bu alanlarda çözüm önerisi getirdiğini söyleyen Larijani, "Artık müzakerelerin başlamasına hazırız ve birçoğunun İran zaman kazanmaya çalıştığını"

⁵⁸⁶ 'احتمال تصمیم های تازه شورای عالی امنیت ملی در مورد پرونده هسته ای' (Güvenlik Konseyi'nin İran Nükleer Dosyası Hakkında Yeni Kararlar Alması İhtimali), *Shargh*, 2 Ağustos 2006.

⁵⁸⁷ 'حداقل: قطعنامه ارزشی ندارد' (Haddad Adel: Kararın Bir Değeri Yok), *Shargh*, 2 Ağustos 2006.

⁵⁸⁸ 'لاریجانی: قطعنامه را نمی پذیریم' (Larijani: Kararı Kabul Etmeyeceğiz), *Shargh*, 7 Ağustos 2006.

⁵⁸⁹ Niloufar Mansourian, 'با صدور قطعنامه، پیشهک اروپا موضوعیت ندارد' (Kararla Birlikte Avrupa'nın Önerisinin Hiçbir Fonksiyonu Kalmadı), *Shargh*, 31 Temmuz 2006.

yor' söylemlerinin aksine müzakerelerin hemen yarın başlamasını istiyoruz" sözlerini kullanmıştır⁵⁹⁰.

İran, kendisinden istendiği gibi uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurmak ve 5+1 öneri paketine net bir cevap vermek yerine, kendisine daha önce sunulan öneri paketindeki belirsizliklerin giderilmesini istemiştir. İran'ın yanıtı ve bu yanıtta ileri sürdüğü önerilere ilk bölümde ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Dolayısıyla burada sadece hatırlatılması gereken husus, İran'ın yanıtını sunduktan sonra müzakerelere derhal başlanmasına hazır olduğunu söylemesidir. Bu durum, başta Çin⁵⁹¹ ve Rusya⁵⁹² olmak üzere Güvenlik Konseyi'nden çıkacak ekonomik yaptırım kararına karşı olanların elini güçlendirmiştir. Nitekim İran paketi reddetmemiş ve belirsizlik içeren hususlarda müzakereye hazır olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla henüz diplomatik araçlar tüketilmemişti ve müzakerelere şans tanınmalıydı. Bu durumda İran'a karşı karar almanın zorlaştığını ABD'nin kendisi de kabul etmiş, ancak Güvenlik Konseyi içinde veya dışında bu konuda karar alabilmek için çabalarını idame ettirmekteydi.

ABD'nin BM nezdindeki Büyükelçisi John Bolton, Washington'un İran'ın verdiği yanıtı dikkatle inceleyeceğini, ancak Güvenlik Konseyi'nin taleplerini karşılamıyorsa ekonomik yaptırımlar için Konsey'e karar tasarısını hızla sunacaklarını söylemiştir⁵⁹³. Avrupa Birliği Dış İlişkiler Yüksek Komiseri Javier Solana ise, İran'ın sunduğu önerinin oldukça geniş kapsamlı olduğunu ve dikkatli bir çalışmayı gerektirdiğini söylemiştir. Öneriyi dikkatle inceleyeceklerini ve detayları titizlikle gözden geçirdikten sonra görüşlerini açıklayacaklarını da sözlerine eklemiştir. Konuya ilişkin herhangi önyargılı bir açıklama yapmaktan kaçınan Solana, Avrupa Birliği'nin her zaman olduğu gibi konunun barışçıl yöntemler ve diplomasi yoluyla çözülmesinden yana olduğunu da vurgulamıştır⁵⁹⁴.

⁵⁹⁰ 'İran'ın 5+1 Öneri Paketine Yanıtı' *Shargh*, 23 Ağustos 2006.

⁵⁹¹ 'China Says Peaceful Resolution Remains Best Choice for Iranian Nuclear Issue', *Xinhua*, 23 Ağustos 2006.

⁵⁹² 'Russia Committed to Iran Nuclear Dialogue, New Talks Possibility', *RIA Novosti*, 23 Ağustos 2006. 'Russia, China Back Iran's Calls for Negotiations to End Nuclear Standoff', *USA Today*, 23 Ağustos 2006.

⁵⁹³ 'Iran Says It's Willing to Resume Talks', *CNN International*, 22 Ağustos 2006.

⁵⁹⁴ Robert Wielaard, 'EU to Query Iran on Lukewarm Response', *ABC News*, 25 Ağustos 2006.

(5) Güvenlik Konseyi'nde Uzun Tartışmalar Sonrasında Oluşan Ortak Zemin ve İlk Yaptırım Kararı

İran yanıtını sunduktan birkaç gün sonra sürpriz bir hamle yaparak ağır su reaktörü açılışını yaptığını da tüm dünyaya duyurmuştur. Güvenlik Konseyi kararının verdiği süreye birkaç gün kala açıklanan bu girişim, Batı Bloğunu fazlasıyla öfkelen-dirmiş ve hatta kaygılandırmıştır. Kaldı ki İran süre sonunda, karara da riayet etmeyecek ve faaliyetlerini durdurmayacaktır. Buna rağmen halen İran'ın sunmuş olduğu yanıtı inceleyen 5+1 ülkeleri arasında ağır yaptırım kararları alma zamanının geldiğini savunanlar (ABD safına artık İngiltere ve Fransa da katılmıştır) ve bunun için henüz erken olduğunu düşünenler arasında uzun tartışmalar yaşanmıştır. Nitekim İran'ın verdiği yanıtı incelemek üzere ilk defa Berlin'de bir araya gelen 5+1 Grubu toplantısından da bir sonuç çıkmamıştır⁵⁹⁵. Özellikle İran'ın yanıtını sunmasını takiben, sorunların çözülmesi adına bir an önce müzakerelere başlamaya hazır olduğunu söylemesi, Güvenlik Konseyi'nde zorlukla oluşan ortak zeminini bölmüştü. Bu nedenle İran'a karşı yaptırım kararının alınabilmesinde uzlaşma sağlanması o kadar da kolay gözükmemekteydi.

Bu arada Güvenlik Konseyi'nin verdiği sürenin dolmasından sonra UAEA'nın konuyla ilgili bir rapor hazırladığına önceki bölümde değinilmiştir. Bu raporun sunulmasını takiben Solana, tırmanışa geçen krizi yatıştırmak ve yaptırımlara giden bu sürece bir çözüm bulmak maksadıyla Tahran'la bir görüşme ayarlanması üzerine Baş müzakereci Ali Larijani ile bağlantıya geçerek toplantı önerisinde bulunmuştur⁵⁹⁶. ABD, İngiltere ve Fransa artık İran'a karşı katı önlemler almanın zamanı olduğunu savunurken, Avrupa Birliği genel olarak İran'ı cezalandırmak için erken olduğunu düşünmekteydi. Dönemin Avrupa Birliği Başkanı Finlandiya, Lapeeranta'da yapılan gayri resmi oturumda "Avrupa Birliği için bir numaralı yöntem diplomasi olacaktır." açıklamasını yapmış⁵⁹⁷ ve bu toplantıda İran'a iki haftalık bir sürenin daha tanınmasına karar verilmişti⁵⁹⁸. Ekonomik yaptırımlara başından beri karşı olan Rusya ve Çin de alınacak yaptırım kararının durumu daha da kötüleştirceğine ve ters etki yaratacağına inandıklarını ileri sürmüşlerdir⁵⁹⁹. Bu sırada 2 Eylül 2006 tarihinde BM Genel Sekreteri Kofi Annan İran'ı ziyaret etmiştir. Annan gezisi sırasında, sorunun diplomatik yollarla

⁵⁹⁵ 'شمیت برلین بنون نتیجه پایان یافت' (Berlin Oturumu Sonuçsuz Bitti), *Shargh*, 10 Eylül 2006.

⁵⁹⁶ 'پیشنهاد سولانا برای گفت وگو با تهران' (Tahran'la Müzakere İçin Solana'nın Teklifi), *Shargh*, 31 Ağustos 2006.

⁵⁹⁷ Robert Wielaard, 'EU Says It's Too Early to Punish Iran', *Associated Press*, 1 Eylül 2006.

⁵⁹⁸ 'فرصت دو هفته ای ایران برای پاسخ به تعلیق' (Faaliyetlerini Askıya Alması İçin İran'a Verilen İki haftalık Süre), *Shargh*, 3 Eylül 2006.

⁵⁹⁹ *Ibid.*

çözümlemesi gerektiğine vurgu yaparken, İran'a yaptırım kararı alınmasına karşı olduğunu da söylemiştir⁶⁰⁰.

Larijani ve Solana arasındaki görüşme 9 Eylül 2006 tarihinde, 5+1 toplantısından bir gün önce gerçekleşmiştir. Bu görüşme ile birlikte gerilen ortam az da olsa sakinleşmiştir. Bu görüşmede Solana, 25 Avrupa Birliği devletinin İran'ın barışçıl ve sivil nükleer hakkını desteklediğini dile getirmiştir. İran'dan bölgenin önemli bir gücü olarak bahseden Solana, hâlihazırda İran'ın 5+1 öneri paketine verdiği yanıtın incelendiğini ve görüşmelerin yapıcı seyrini devam ettirdiği sürece Güvenlik Konseyi'nden yaptırım kararı çıkmasının söz konusu olmayacağını da söylemiştir⁶⁰¹. Ancak diğer taraftan, ABD ve AB/3'ün İran'ın karara uymamasına öfkelenmelerine rağmen, İran'dan gelen açıklamalar da hep benzer nitelikteydi. "Uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin durdurulmasına geçici süreyle karar verebiliriz, ancak bu kararı müzakereler sırasında alı-
rız, askıya alma durumu müzakerelere bir ön şart teşkil edemez"⁶⁰².

Aylar süren müzakereler sonrasında 23 Aralık 2006 tarihinde, Güvenlik Konseyi'nde ortak bir zemin bulunabilmiş ve İran'a karşı 1737 Sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararı alınabilmiştir⁶⁰³. Böylece İran'a karşı ilk yaptırım kararı alınmıştır. Bu karar, sadece hassas nükleer teknoloji konusuyla sınırlıydı. Ancak İran'ın kendisinden istenen önlemleri almaması ve faaliyetlerine devam etmesi durumunda Güvenlik Konseyi, yeni ve daha katı önlemlerden oluşan başka bir karar alma yoluna gideceğini de söylemiştir⁶⁰⁴.

Bu kararın başarılı sayılabilecek yanı, İran'a istenildiğine Güvenlik Konseyi'nde ortak bir zemin bulunabileceğinin gösterilmesi olmuştur. Ancak kararın başka önemli olumsuz yanları da bulunmaktaydı. Her şeyden önce İran'daki aşırı muhafazakârların, bu durumu iç politika aracı olarak kullanmalarına ve başundan beri savundukları saldırgan ve Batı karşıtı politikaların güçlenmesine vesile olma özelliğini taşımaktaydı. Diğer taraftan, İran müzakereler çerçevesinde nükleer silah yapımına yarayan endüstriyel uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıya alacağını ve sadece araştırma amaçlı AR-GE faaliyetlerini devam ettireceğini söylemişti. Ancak bu kararın alınmasıyla birlikte İran Hükümeti, 2007 Şubat ayında İran'ın endüstriyel uranyum zenginleştirme

⁶⁰⁰ Niloufar Mansourian, 'مخالفت علان با تحریم ایران' (Annan'ın İran'a Yaptırım Kararı Alınmasına Muhalefet Etmesi), *Shargh*, 3 Eylül 2006.

⁶⁰¹ 'لاریجانی و سولانا با یکدیگر دیدار کردند' (Larijani ve Solana Görüştüler), *Shargh*, 10 Eylül 2006.

⁶⁰² 'احتمال مذاکره ایران در مورد تعلیق محدود غنی سازی' (İran'ın Zenginleştirme Faaliyetlerini Durdurmasına İlişkin Müzakere Etme İhtimali), *Fars News*, 30 Ağustos 2006.

⁶⁰³ United Nations Security Council, *Resolution 1737 (2007)*, S/RES/1737(2007)- 27 Aralık 2006, 'Security Council Imposes Sanctions On Iran For Failure To Halt Uranium Enrichment, Unanimously Adopting Resolution 1737 (2006)', *Security Council SC / 8928*

⁶⁰⁴ *Ibid.*

faaliyetlerini başlatacağını ilan etmiştir⁶⁰⁵. İşte bu noktada akla gelen soru: 'İran'ı müzakereler aracılığıyla kontrol altında tutarak, endüstriyel faaliyetlerini askıya alması mı daha etkili olurdu? Yoksa şimdiki gibi yaptırımlar kullanarak, endişe duyulan programın yeniden başlatılmasına seyirci kalmak mı?'

Diğer taraftan Güvenlik Konseyi kararının hemen ardından İran Hükümeti, İran'ın UAEA ile işbirliğini yeniden gözden geçirmesini isteyen bir yasa tasarısı hazırlamış ve bu tasarı mecliste onaylanmıştır⁶⁰⁶. Her ne kadar İran, NPT Antlaşması'ndan çekilmeyeceğini açıklamış olsa da bu durum işbirliğini yavaşlatıcı bir etki yaratacaktı. Kaldı ki mevcut durum içerisinde, Güvenlik Konseyi kararına verilmesi gereken tek cevabın 'karara karşı direnmek' olduğunu savunanların sesi daha gür çıkmaya başlamıştır.

Ancak Batı'nın gözardı ettiği husus, İran'da baş göstermeye başlayan değişim süreciydi. Son seçimlerde, daha önce yerlerini muhafazakârlara kaptıran reformistler önemli bir başarıyla sağlamışlar ve yeniden siyaset sahnesinde kendilerini hissettirmeye başlamışlardır. Ahmedinejad Hükümeti, kendisinden beklenen başarıyı sergileyememiş, bilakis izlediği dış politika nedeniyle hem muhafazakâr hem de reformist kesimden eleştiriler almıştır. Dolayısıyla süre giden bu değişimi, çeşitli yaptırım kararlarıyla baltalamak mantıklı bir girişim olarak görülmemektedir. Daha da önemlisi kararın çelişkili bir yanı da vardı. Bir taraftan yaptırım uygularken, diğer taraftan İran'ı müzakere masasına dönmeye çağırıyordu. Daha da önemlisi İsrail Başbakanı Ehud Olmert'in 'nükleer gaf' olarak nitelendirilen açıklaması⁶⁰⁷ sonrasında alınan bu karar, sistemdeki çifte standardı ve Silahsızlanma Rejimi'nin zaaflarını açıkça ortaya koymuş ve bu durum İran yönetiminin sorgulayabileceği bir husus olmuştur.

Bu krizde orta yolun bulunabilmesi için hem İran hem de Batı'nın daha yapıcı ve esnek olması gerekirken, gelinen noktada zorlayıcı diplomasi yoluyla İran dize getirilmeye çalışılmaktaydı ki bu olayda, bu yöntemin başarılı olup olmayacağı tartışmalıydı. Zira bahse konu ülkenin birkaç stratejik kartı vardı ve gerektiğinde bu kartları kullanma yoluna gideceği ise tüm devletlerin bildiği bir gerçektir. Kararın ardın-

---

⁶⁰⁵ 'Iran to Move Towards Industrial Enrichment in February', *Tehran Times*, 27 Aralık 2006.

⁶⁰⁶ 'Iran Parliament to Vote on IAEA', *CNN*, 24 Aralık 2006.

⁶⁰⁷ Olmert bir televizyon kanalında verdiği demeçte, İsrail'in nükleer silahlara sahip olduğu şeklinde yorumlanabilecek sözler sarf etmiş ve yıllardır İsrail'in nükleer program konusunda izlediği sessizlik politikasını ihlal ettiği gerekçesiyle ülke içerisinde sert tepkilerle karşılaşmıştı. Bkz: 'Nükleer Gaf İsrail'i Karıştırdı', *Milliyet*, 13 Aralık 2006.

dan petrol fiyatlarının artması bunun en basit örneğini teşkil etmektedir.

Bu krizden çıkmanın en basit yolu, İran'la müzakereleri yürüterek endüstriyel nükleer faaliyetlerini tüm tedbirler alınana kadar askıda tutmasını ve İran'ın tüm nükleer faaliyetlerini tam denetim altında tutma yetkisi veren Ek Protokol'ün mecliste onaylatılmasını sağlamak-ken, uluslararası camia bunu yapmayı o tarihe kadar başaramamıştır⁶⁰⁸. Zira müzakerelerin yeniden başlatılması için Batı'nın ön şartı, İran'ın araştırma dâhil tüm faaliyetlerini durdurmasıdır. Ancak İran da ulusal onur haline gelen ve kendisine dayatılmaya çalışılan bu durumu kabullenmek ve geri adım atmak istememekteydi. Dolayısıyla İran nükleer krizi 2007 yılında da dünya dış politika konularının öncelik sıralamasında yerini korumaya devam edecektir.

(6) İkinci Yaptırım Kararıyla Tırmanan Süreç

Alınan ilk yaptırım kararına tepkiyle yaklaşan İran, kendisine verilen süre sonunda faaliyetlerini durdurmayınca bu sefer Batı Bloğu İran'a başka sert bir mesajın gönderilmesi gerektiğine karar vermiştir. Bu amaçtan hareketle 24 Mart 2007 tarihinde öncekinden daha etkili olan 1747 sayılı yaptırım kararı Güvenlik Konseyi'nde oybirliği ile onaylanmıştır⁶⁰⁹. İran menşeli silahların ihracatının yasaklanması, füze ve nükleer faaliyetleriyle bağlantılı olduğu düşünülen 15 şahıs ve 13 kuruluşun malvarlıklarının dondurulması, diğer taraftan devlet bankası olan Bank Sepah'in de bu listede olması etkili bir adım olarak sayılabilmekteydi. Ancak bu karar İran'ın geri adım atmasını yine de sağlayamamıştır. Çünkü İran, Güvenlik Konseyi'nin yetkisini tanımıyor ve konunun asıl muhatap olan UAEA'ya dönmesini istemekteydi. Diğer taraftan bu ikinci yaptırım kararında önemli bir noktaya da değinilmiştir. Şayet İran zenginleştirme faaliyetlerini askıya almaya kabul ederse, eş zamanlı olarak yaptırım kararları da durduralacaktı. Ancak İran bu öneriyi kabul etmemekteydi.

Bir taraftan Batı cephesi İran'a faaliyetlerini durdurması karşılığında yaptırım kararlarını askıya alacakları teklifinde ısrar ederken, diğer taraftan da İran; ancak ön şartsız olarak başlayacak müzakereler sonrasında faaliyetlerini belirli bir süre askıya alacağını ve konunun Ajans'a

⁶⁰⁸ Arzu Celalifer, 'BM Güvenlik Konseyi'nin İran'a Yönelik 1737 Sayılı Kararı', *USAK Stratejik Gündem*, 27 Aralık 2006, <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=535&ctype=17> (Erişim Tarihi: 28 Aralık 2006)

⁶⁰⁹ Tam metin için bkz: United Nations Security Council, *Resolution 1747 (2007)*, S/RES/1747(2007)-24 Mart 2007

dönmesi durumunda da Ek Protokolü mecliste onaylayacağını yinelemekteydi. Ancak her iki taraf da geri adım atmıyor ve süreç sürekli olarak meşhur 'ön şart' engeline takılıyordu. Diğer taraftan, krizin başından itibaren ortalıkta dolaşan askeri harekât ihtimallerine karşı söylentiler ve haberler de artmaya başlamıştı. Bu atmosfer içerisinde bir de İran 'nükleer ülkeler kulübüne katıldığı' açıklamasını yapınca, ipler iyice gerilmiş ve bu sefer de dünya gündemi İran nükleer krizi hususunda sözel saldırgan retoriklere sahne olmaya başlamıştır.

Endüstriyel düzeyde uranyum zenginleştirme teknolojisine eriştiğini ilan eden İran'ın, bu aşamadan sonra daha özgüvenli bir şekilde adım atmaya başladığı söylenebilir. Artık kendi başına nükleer yakıt üretme kapasitesine erişen İran, Güvenlik Konseyi'nin verdiği süreye uymak bir yana, müzakerelerde daha fazla imtiyaz isteyebilecek bir konuma yükselmiştir.

İran'ın Batı için tedirgin edici olan bu girişiminden hemen sonra 23 Nisan 2007 tarihinde, Avrupa Birliği Dışişleri Bakanları 'tam ve gecikmeksizin' İran'a karşı alınan kararların uygulanması kararını onaylamışlardır⁶¹⁰. BM Güvenlik Konseyi'nin İran'a karşı aldığı kararı⁶¹¹ hayata geçiren Avrupa Birliği, nükleer programla ilgili geniş kapsamlı yaptırım kararlarını uygulama hususunda resmi olarak fikir birliğine varmıştır. Buna göre BM Güvenlik Konseyi kararının listesinde var olan kişiler ve organizasyonlara ilave isimlere de yaptırım uygulama yoluna gidilebilecekti. Nükleer faaliyetlerle bağlantılı olduğu tespit edilen isim ve kuruluşlara seyahat engeli uygulanacak ve malvarlıkları dondurulacaktı. Diğer taraftan, İran vatandaşlarının Avrupa Birliği ülkelerinde, silahlanma ve nükleer teknolojiyle bağlantılı konularda eğitim görmeleri engellenecekti⁶¹². Avrupa Birliği'nin bu kararının hemen ardından önemli bir gelişme yaşanmıştır. Her ne kadar Avrupa Birliği, BM Güvenlik Konseyi kararını hayata geçiren düzenlemeyi yapmış olsa da, İran ve Avusturya'nın önemli firmalarından olan OMV (*Osterrreichische Mineraloelverwaltung*) arasında multi-milyar dolarlık gaz antlaşmasının imzalanması Avrupa Birliği'nin bu hususta tek ses olmayı henüz başaramadığı tartışmalarını gündeme taşımıştır. Tabii ki

⁶¹⁰ Council of the European Union 'Council Decision on Implementing Article 7(2) of Regulation (EC) No 423/2007 Concerning Restrictive Measures against Iran' *Official Journal*, (2007/242/EC) 23 Nisan 2007

⁶¹¹ 1696 s. BM Güvenlik Konseyi Kararı'nda "tüm devletlere İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetleri ve balistik füze programlarında kullanılabilecek teknoloji ve malzemelerin gönderilmesini engelleyen düzenlemeler yapmaları hususunda çağrıda bulunulması" ibaresine yer verilmişti. Avrupa Birliği, aldığı bu kararla hem bu hükmü hayata geçirmiş hem de bu teknoloji alanında faaliyet gösteren önemli isimlerin listesini yapmıştır.

⁶¹² Mark John, 'EU sets tough line on Iran U.N. sanctions', *Reuters*, 22 Ocak 2007

bu anlaşmaya ilk tepki ABD'den gelmiştir. ABD'li yetkililer Avusturya Hükümeti ile görüşüp, söz konusu firmaya böylesine bir dönemde İran'da petrol ve doğalgaz alanında geniş kapsamlı yatırımlar yapmak için uygun bir zamanlama olmadığı mesajını ileteceklerini söylemişlerdi.

Bu gergin ortamda ilginç olarak nitelendirilebilecek bir diğer gelişme de Avrupa Birliği'nin bu kararından hemen sonra, 2006'da duraksama noktasına giren nükleer kriz müzakerelerinin yeniden başlayacağı haberinin dünya gündemine damgasını vurmasıydı. Türkiye'nin arabuluculuğuyla Ankara'da gerçekleşen Larijani - Solana görüşmesinden her ne kadar ilk aşamada önemli sonuçlar beklenmese de müzakerelerin yeniden başlaması umut vericiydi. Savaş tam tamlarının yükseldiği ve Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy'nin de Bush benzeri açıklamalar yaptığı bir dönemde⁶¹³ müzakerelerin yeniden başlamış olması, diplomatik kanalların halen açık olduğu sinyali vermekteydi. Herkesin diken üstünde olduğu bir dönemde böylesi gelişmelere ihtiyaç duyulmaktaydı.

Diğer taraftan aynı çizgide buluşan ABD, İngiltere ve Fransa, Güvenlik Konseyi'nin kararına riayet etmeyen İran'a karşı üçüncü yaptırım kararının çıkarılması hazırlıklarını sürdürmekteydiler. Ancak 11 Temmuz 2007 tarihinde İran ve UAEA arasında varılan mutabakat ve çalışma planı sonrasında, bahsi geçen üçlünün planladıkları yaptırım kararını çıkartmaları zorlaşmıştır. Çünkü UAEA ve İran arasındaki mutabakat ışığında İran; geçmiş ve mevcut nükleer programının belirsizlik arz eden noktalarının aydınlanması ve kafalarda soru işareti yaratan hususların cevaplanması konusunda taahhütte bulunmuştur. Bunun için bir zaman çizelgesi yapılmış ve kaygıya sebebiyet veren konuların birer birer incelenmesine ve açıklanmasına karar verilmiştir. Bu mutabakat her ne kadar ABD, İngiltere ve Fransa'yı tatmin etmemiş olsa da başta Rusya ve Çin olmak üzere diğer ülkelerin memnuniyet duydukları bir gelişme olmuştur. Aslında İran ve UAEA'nın artan gerginliği azaltmak yönünde işbirliği yaptıkları da söylenebilir. Zira yukarıda da bahsedildiği üzere, kriz tırmanış noktasına geçmiş ve savaş söylemleri gün geçtikçe artmaya başlamıştı. Bu nedenle bu mutabakat, yatıştırıcı etki yaratan bir girişim niteliğinde olmuştur.

⁶¹³ 2007 yılının yaz ayından itibaren Fransa Hükümeti, İran konusundaki politikasında sert bir tutum takınma yoluna giderek Bush Hükümeti politikalarına yakınlaşmaya başlamıştır. Dışişleri Bernard Kouchner ve Cumhurbaşkanı Sarkozy'nin gerekirse askeri harekâta başvurulur şeklindeki açıklamaları gündemi olduğundan daha da gergin bir hale sokmuştu.

(7) 2007 ABD İstihbarat Raporu'yla 'Acil Tehdit' Durumunun Ortadan Kalkması

İran'ın sorunların çözümünde UAEA ile yoğun bir işbirliğine başlamasına rağmen Bush Hükümeti, İran'ın bu girişimini üçüncü bir yaptırım kararından kaçış olarak nitelendirmiş ve İran'ın dünya güvenliğine büyük bir tehlike arz ettiğini her zamankinden yüksek bir sesle dile getirmeye devam etmiştir. "Üçüncü dünya savaşının çıkmasını istemiyorsanız, İran'ı nükleer bomba yapmak için gerekli olan bilgileri ele geçirmekten alıkoymalısınız"⁶¹⁴ sözleriyle üçüncü dünya savaşı tehdidinden bahseden Bush, uluslararası platformda belirli kaygıların oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bush Hükümeti savaşı davet eden bu açıklamaları yaparak Güvenlik Konseyi'nde üçüncü yaptırım kararı konusunda ortak bir zemin oluşturmaya çalışırken, krizin yönünü değiştiren ve hiç beklenmeyen bir gelişme yaşanmıştır. Kasım 2007 tarihinde yayınlanan ABD Ulusal İstihbarat Raporu'nda (NIE Raporu), İran'ın 2003 yılında nükleer silah programını durdurduğu ve bu programın bir daha başlatılmadığı açıklanmıştır. Birinci bölümde daha ayrıntılı olarak açıklanan bu raporla birlikte 'acil tehdit' durumu ortadan kalkmış ve kriz sürecinde sakin bir döneme girilmiştir.

Her ne kadar kriz halen devam etse de, savaş hali ortadan kalkmış ve acil durum sirenleri susmuştu. Raporun ortaya çıkmasıyla beraber Bush Hükümeti hem içeride hem dışarıda tenkitlere maruz kaldığından, durumun haklılığını savunmak adına birçok açıklamalar yapmıştır. Bush Hükümeti'ne göre; 2003 yılında nükleer silah programının durdurulmuş olması, İran'a karşı izlenen zorlayıcı diplomasi ve baskı neticesinde olmuştur. Bu görüşü Avrupa Birliği de paylaşmış ve NIE raporu ile birlikte hiçbirşeyin değişmediğini, üçüncü yaptırım kararının halen gündemde olduğunu açıklamıştır.

Batı Bloğu her ne kadar politikalarında bir değişiklik olmayacağı ve İran Güvenlik Konseyi kararına riayet edene kadar krizin bitmemiş olacağını söylese de, rapor sonrasında krizin genel seyrinde bir rahatlama görülmüştür. Özellikle Çin ve Rusya için bulunmaz bir fırsat doğmuş ve durumun aciliyetinin ortadan kalktığı açıklamasını yapmışlardır. Bu raporla birlikte olası bir askeri harekât seçeneğinin masadan kalktığı söylene de Güvenlik Konseyi'nde üçüncü yaptırım kararına ilişkin müzakereler devam edecektir. Ancak Avrupa Birliği'nin son dönemlerde dozunu arttırdığı zorlayıcı diplomasisinde bir yumuşama gözlemlenecek ve ABD cephesinde de İran'la diplomatik ilişkilerin (gerekli şartlar yerine geldiğinde) yeniden başlayabileceği yönünde açık-

⁶¹⁴ 'Bush'tan 3. Dünya Savaşı Uyarısı', NTVMSNBC, 18 Ekim 2007

lamalar yapılacaktır. İleriye dönük olarak Batı bloğunun İran'a daha fazla baskı yapmak için ihtiyaç duyduğu meşru zemin son raporla bir nevi sarsılmış olabilir, ancak bu aşamadan sonra ileriye dönük bir nükleer İran tehdidini engellemek adına daha önceden Güvenlik Konseyi'nde aldıkları kararlar çizgisindeki politikalarından kısa vadede taviz vermeyecekleri söylenebilir. Hatta bahsi geçen üçüncü yaptırım kararının ileri aşamada onaylanması bile İran'a bu tutumlarından vazgeçmediklerini mesajını gönderme anlamını taşıyabilir ve karar tamamen sembolik nitelikte bir karar olabilir. Ancak özellikle Avrupa Birliği'nin bu kriz hususundaki plan ve politikalarını doğru bir çerçeveye oturtması ve gerçek çözüm yollarına odaklanmasında fayda olacaktır. Hatta Avrupa Birliği bu krizdeki rolünü başarılı bir şekilde tamamlamak ve ODGP'nin etkisini ortaya koymak istiyorsa öncelikle ABD ve İran'ı nükleer kriz konusundaki müzakerelerde aynı masaya oturmaya ikna etmesi gerekecektir.

(8) Tansiyonun Düşmesine Rağmen Devam Eden Zorlayıcı Girişimler ve Bu Girişimlerin Etkisi

Yukarıda da belirtildiği gibi NIE Raporu'yla birlikte en azından savaş ihtimali masadan kalkmış ancak uluslararası platformdaki kararlılığı göstermek ve İran'ın Güvenlik Konseyi kararlarına uymasını sağlamak amacıyla üçüncü yaptırım kararı için İngiltere, Fransa ve ABD'nin çabaları sürmeye devam etmiştir. İran ve UAEA arasında Ağustos 2007'de imzalanan mutabakat ve beraberindeki çalışma planının olumlu bir çizgide ilerlemesine ve bu durumun UAEA'nın 15 Kasım 2007 tarihli raporuna yansıtılmış olmasına rağmen bahsi geçen ülkeler üçüncü yaptırım kararına yönelik çabalarını sürdürmüşlerdir. Zira UAEA-İran işbirliğini yeterli bulmamış, İran'ın durumu kurtarmak adına Ajans'ı oyalamak için yüzeysel yanıtlar verdiğine kanaat getirmişlerdir. Nitekim bu çabalar, sonunda amacına ulaşmış ve Ocak 2008'de Berlin'de yapılan 5+1 toplantısında üçüncü yaptırım kararı taslağı üzerinde mutabakat sağlanmıştır. Bir yandan bu toplantıyı İran'a ortak bir mesaj verilmesi açısından önemli bulanlar varken, diğer yandan bu toplantının son birkaç hafta içerisinde İran'ın UAEA ile arttırdığı işbirliğini baltalayacağını düşünenler vardı.

Bu taslak kararda mutabık kalınmasına rağmen İran, UAEA ile işbirliğini devam ettirmiş ve çalışma planı dâhilindeki sorulara daha seri bir şekilde yanıt vermeyi kabul etmiştir. Bunun neticesinde de Ajans, Şubat 2008 tarihli raporunda 'İran'ın sonradan ortaya atılan iddialar haricinde tüm sorulara yanıt verdiğini' belirten ve denetçilere gerekli giriş izinlerini sağladığını söyleyen raporunu yayınlamıştır. Bu rapor

her ne kadar çalışma planı dâhilindeki sorulara İran'ın yanıt verdiğini ve Ajans'ın bu yanıtları doğrulayabilme konumunda olduğunu söylemiş olsa da İran'ın önceki Güvenlik Konseyi kararlarına riayet etmediğini, faaliyetlerini halen sürdürdüğünü ve var olduğu iddia edilen şüpheli faaliyetleriyle ilgili daha fazla şeffaflık sağlaması gerektiğini de söylemekteydi. Dolayısıyla İran'ın Güvenlik Konseyi kararına riayetsizlik ettiği gerekçesinden yola çıkarak 3 Mart 2008 tarihinde önceden üzerinde mutabakat sağlanan üçüncü yaptırım kararı onaylandı. Kararda önlemlerin sayısının artırılmış olmasına rağmen yeni yaptırımlar öngörülmemiş ve ılımlı bir karar niteliğinde olmuştur. Diğer bir tanımlamayla İran'ın diğer ülkelerle ikili ticaretini engellemekten ziyade psikolojik baskı yaratma özelliğinde bir karardır.

İran bu karara tepki göstermekle birlikte öncekilerden farklı bir tutum içerisinde olmamış ve üçüncü kararı da kabul etmeyerek faaliyetlerini geliştirmeye devam etmiştir. Bu sırada 5+1 Grubu öncekinin benzeri fakat kendilerince geliştirilmiş olan bir diğer öneri paketini Haziran 2008 tarihinde İran'a sunmuş ancak faaliyetlerin durdurulması ön şartından bahsettiği için İran tarafından reddedilmiştir. Bu pakette de 'freeze to freeze' modeli önerilmiş ve eş zamanlı olarak faaliyetler ve yeni yaptırım kararlarının durdurulması seçeneği üzerinde vurgu yapılmış ancak faaliyetleri durdurma ön şartı İran için kırmızı çizgi haline dönüştüğünden bu girişim başarısız olmuştur. Öneriyi reddetmesine rağmen İran esnek bir tutum sergileme yoluna gitmiş, müzakerelere hazır olduğunu ancak müzakere edilecek hususların dengeli ve tüm tarafların çıkarlarını gözetecek şekilde ayarlanması gerektiğini söylemiştir. Kısacası tarafların retoriklerinde yumuşama olmasına rağmen bu girişimden de bir sonuç çıkmamıştır.

Çözumsuz bir şekilde devam eden bu krizde 5+1 Grubu zeminin bölünmediğini göstermek maksadıyla Eylül 2008 tarihinde bir de tamamen sembolik olan dördüncü bir yaptırım kararı çıkartılmıştır. Hiçbir yeni unsur ihtiva etmeyen ve önceki kararların bir an önce uygulanması çağrısında bulunan bu kararlar birlikte Batı bloğunun İran nükleer krizinde izlemekte olduğu yol haritası sorgulanmaya başlamıştır.

Sonuç itibariyle 2008 sonbaharına geldiğimizde İran nükleer kriziyle ilgili elle tutulur bir gelişme yaşanmadığı gibi atılan adımlar İran'ın motivasyonunu arttırmanın ötesine gidememiş ve krizi çözmek bir yana daha fazla tırmanmasına zemin hazırlamıştır. ABD'nin ön şart engeline takılan sürecin, daha önce de söylendiği gibi ABD'nin bizzat masada bulunmasıyla çözüleceği hususu artık kendini daha fazla hissettirmeye başlamıştır. Salt Avrupa Birliği'nin çabalarıyla çözüle-

meyen kriz için yeni manevraların zamanı gelmiş ve bu durum için ABD'nin bir sonraki Başkanı Barak Obama döneminin başlaması ve yeni politikaların uygulamaya konulması gerekecektir.

Bu çalışma belirlediği zaman sınırlaması gereği, Avrupa Birliği'nin İran nükleer krizindeki rolünü Kasım 2008 tarihinde gerçekleşen ABD Başkanlık seçimlerine kadar geçen zaman dilimi içerisinde değerlendirilmiştir. 2003 yılında başlayan krizle beraber AB/3'ün arabulucu rolünü üstlenmesi ve gelişmelere paralel olarak uygulamaya karar verdiği zorlayıcı diplomasi politikasının ne kadar başarılı olduğu aşağıdaki başlık altında incelenmeye çalışılacaktır.

III. Avrupa Birliği'nin İran'a Karşı İzlediği Zorlayıcı Diplomasi Girişiminin Değerlendirilmesi

1. Avrupa Birliği'nin İran'a Yönelik Tutumu Zorlayıcı Diplomasi Örneği Teşkil Eder mi?

Avrupa Birliği'nin İran'a karşı izlediği tutumunun bir zorlayıcı diplomasi örneği teşkil edip etmediğini analiz edebilmek için bölümün başında anlatılan temel öğelerin mevcudiyetini gözden geçirmemiz gerekecektir. Başta da anlatıldığı üzere, zorlayıcı diplomasiyi oluşturan öğeler; talep, talebi destekleyen tehdit, karşı tarafı ikna etmek için önerilen teşvikler ve zaman baskısıdır. Dolayısıyla yapılması gereken, çalışmamızda belirlediğimiz süre dâhilinde Avrupa Birliği'nin izlediği politikalarda bahsi geçen öğelerin varlığını tartışmaktır.

Öncelikle Avrupa Birliği'nin belirli bir hedefi olduğunu hatırlatmamız gerekiyor. Bu hedefi kısaca "İran'ın nükleer silah kapasitesine ve dolayısıyla uranyum zenginleştirme dâhil, geniş kapsamlı yakıt çevirim teknolojilerine sahip olmasını engellemek" şeklinde tanımlamak mümkündür. Bu hedeften yola çıkarak Avrupa Birliği, İran'dan uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurması ve barışçıl nükleer programına ilişkin somut teminatlar vermesini, konuyla ilgili uluslararası kamuoyunu tatmin edecek güven arttırıcı önlemler almasını istemiştir.

Avrupa Birliği, bu talebinin hayata geçmesini sağlamak maksadıyla hem teşvik hem de tehdit araçlarına başvurmuştur. Avrupa Birliği, İran'ı ikna etmek için farklı imtiyaz ve teşvikler içeren öneri paketleri hazırlamıştır. İran'a barışçıl nükleer teknolojinin belirli alanlarında ve ekonomik konularda destek sağlama vaatlerinde bulunmuştur. 2003 yılından günümüze kadar Avrupa Birliği'nin, İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurmaması durumunda her defasında do-

zunu arttırarak talebini destekleyen farklı tehditlere de başvurduğu görülmüştür. Başvurları bu tehditler kısaca aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- İkili müzakerelerin askıya alınması (sürüncemede olan TİA müzakereleri)
- İran nükleer kriz dosyasının Ajans bünyesinden çıkarılarak BM Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesi
- Dosyanın Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesi ve Konsey'den uyarı kararı çıkarılması
- Temmuz 2006'da BM Güvenlik Konseyi'nde İran'a karşı alınan bağlayıcı kararın taslak metninin AB/3 tarafından hazırlanması ve Güvenlik Konseyi tarafından onaylanması
- Aralık 2006'da onaylanan ilk Güvenlik Konseyi yaptırım kararı taslak metni de AB/3 tarafından hazırlanmıştır
- İlk yaptırım kararından sonra, İran talebi yerine getirmez ise sonraki kararlarda daha etkili yaptırım hükümlerinin yer alacağı tehdidi
- Mart 2007'de onaylanan ikinci yaptırım kararının hazırlanmasında da AB/3 öncülük yapmıştır
- Mart 2008'deki yaptırım kararının hazırlanıp onaylanmasında da öncülük yapmıştır.
- Eylül 2008'deki dördüncü yaptırım kararının onaylanmasında da öncülük yapmıştır.

Avrupa Birliği, süreç içerisinde tehditlerini zaman baskısıyla da desteklemiştir. Örneğin; Güvenlik Konseyi'nden çıkan kararlar, İran'a bir ve iki aylık süreler tanımıştır.

Genel olarak baktığımızda; Avrupa Birliği'nin İran'a karşı tutumunu zorlayıcı diplomasi olarak değerlendirmemiz mümkündür. Ancak bu politikanın başarılı olup olmadığına karar verebilmemiz için öncelikle başarı için gerekli olan faktörlerin gözden geçirilmesi ve gerekli şartların yerine getirilip getirilmediğine bakılması gerekir.

2. Avrupa Birliği'nin Zorlayıcı Diplomasi Yöntemi Ne Kadar Etkili?

Bölümün başında da anlatıldığı üzere, zorlayıcı diplomasi'nin başarılı olabilmesi için belirli şartların yerine gelmiş olması gerekir. Karşı tarafa sunulan tehdidin meşru bir zemine dayanıyor olması, karşı tarafın

benzeri taleplerin süreklilik arz etmeyeceğine ikna olmuş olması, talebi destekleyen tehdidin muteber ve güçlü olması, zaman baskısının uygun bir şekilde ayarlanmış olması ve son olarak da oyunun kazanılması için motivasyonun karşı taraftan daha güçlü olması mevcut zorlayıcı diplomasinin başarılı olmasını sağlayan faktörlerdir⁶¹⁵. Avrupa Birliği'nin İran'a yönelik uyguladığı zorlayıcı diplomasinin etkili olup olmadığını anlayabilmemiz için de ilgili faktörleri kısaca değerlendirmemiz gerekir.

A. Avrupa Birliği'nin İran Nükleer Krizi Hususundaki Hedefi ve Talebi Meşru mu?

Genel olarak olaya baktığımızda Avrupa Birliği'nin nükleer kriz sürecindeki hedefi meşru bir zemine dayanmıştır. İran'ın nükleer silahlara sahip bir ülke olmasına mani olmak fikri mantıklı bir neden gibi görünmektedir. Ancak olayı daha ayrıntılı incelemeye başladığımızda nükleer silahların yayılmasını önleyen NPT Rejimi'nin kendisinde sıkıntılar, boşluklar ve zayıf noktalar olduğunu gözlemlemekteyiz⁶¹⁶. NPT Antlaşması'nın temelinde 'nükleer silah sahibi olan'⁶¹⁷ ve 'nükleer silah sahibi olmayan' devletlerin karşılıklı olarak uzlaşması ve anlaşması yatmaktadır. Nükleer silah sahibi olmayan devletler, bu tarz silahlara sahip olmayacaklarını taahhüt ederken karşılığında sivil nükleer teknoloji desteği alacaklarının garantisini almışlardır⁶¹⁸. Diğer taraftan böyle bir taahhüdü tek taraflı vermediklerini hatırlatmakta da fayda vardır. Nükleer silah sahibi olmayan devletler, bu silahlara hiçbir zaman sahip olmayacaklarını taahhüt ederken, anlaşma yapılırken hâlihazırda nükleer silah sahibi olan devletler de kısa bir süre içerisinde ellerindeki silahları tasfiye edeceklerinin taahhüdünü vermişlerdir⁶¹⁹. Dolayısıyla o dönemde bu antlaşma imzalanırken, nükleer silah sahibi

⁶¹⁵ Konuyla ilgili ayrıntılı çalışmalar için bkz: Alexander George, *Forceful Persuasion...*, Peter Viggo Jakobsen, *Western Use of Coercive Diplomacy...*, Thomas Schelling, *Arms and Influence...*

⁶¹⁶ NPT Rejiminin eksiklikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: M. El-Baradei, 'Towards a Safer World', *The Economist*, 18 Ekim 2003, s. 43-44, J. Cirincione - J. Wolfsthal, 'North Korea and Iran: Test Cases for an Improved Non-proliferation Regime?', *Arms Control Today*, Vol.33, No:10, Aralık 2003, s. 11-14, M. Levi, 'There is no Absolute Right to Nuclear Energy', *Financial Times*, 22 Eylül 2004, Pierre Hassner, 'Who Killed Nuclear Enlightenment?', *International Affairs*, Vol. 83, No: 3, Mayıs 2007, s. 455-467, Joseph F. Pilat, 'The End of the NPT Regime', *International Affairs*, Vol. 83, No: 3, Mayıs 2007, s. 460-482, David S. Yost, 'Analysing International Nuclear Order', *International Affairs*, Vol. 83, No: 3, Mayıs 2007, s. 549-574

⁶¹⁷ O dönemde nükleer silah sahibi olan ve NPT Antlaşması'nda nükleer silah sahibi devlet olan adları geçen ülkeler: ABD, SSCB, İngiltere, Fransa, Çin

⁶¹⁸ Bkz: Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması, 4. Madde

⁶¹⁹ Bkz: Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması, 6. Madde

ve nükleer silah sahibi olmayan devletler arasındaki bu ayrımcılığın geçici bir süre için olacağı söylenmiştir. Ancak antlaşmanın imzalandığı 1967 yılından itibaren 40 yıl geçmesine rağmen halen dünyada 27.000'i aşkın nükleer silah bulunmaktadır. İşte bu noktada Avrupa Birliği'nin hedef ve talebinin meşruluğu sorgulanabilmektedir⁶²⁰.

Şimdi İran konusuna dönecek olursak; İran nükleer silah sahibi olma peşindeyse ve bu kanıtlanmışsa Avrupa Birliği'nin İran'ı engellemek yönündeki hedefi ve talebi tamamen meşrudur denilebilir. Nitekim mevcut durumda böyle bir kanıt bulunmamaktadır. Kaldı ki son ABD istihbarat raporuyla birlikte "hâlihazırda İran'ın herhangi bir nükleer silah programı olmadığı" açıklanmıştır. Diğer taraftan NPT Antlaşması'nı imzalamış ve bu kulübün bir üyesi olan İran'ın 4. maddenin kendisine sağladığı haklardan yararlanmak istemesi de doğaldır. Ancak İran, İslam Devrimi sonrasında gerek ABD baskısı gerekse Batı'yla ilişkilerin inişli çıkışlı olması nedeniyle sivil nükleer teknoloji desteğinden uzun bir süre mahrum bırakılmış ve NPT rejimi çerçevesinde çifte standarda maruz kalmıştır⁶²¹. Öbür taraftan "İran belirli faaliyetlerini UAEA'ya rapor etmeyerek yükümlülüklerini yerine getirmedi" argümanına tutunmaya çalışacak olursak, bu sefer de nükleer silah sahibi olmayan NPT üyelerinin karşı argümanı ile karşı karşıya kalmaktayız. Nükleer silah sahibi devletlerin 40 yılı aşkın süredir halen silahlarından arınmamış olmaları, NPT yükümlülüklerinin açık ihlali olarak ileri sürülmektedir. Bu noktada Avrupa Birliği'nin hedef ve talebinin meşruluğu tekrar sorgulanabilmektedir.

Burada yapılabilecek en yalın yorum; hem 'nükleer silah sahibi olan' hem de 'nükleer silahlara sahip olmayan' devletlerin karşılıklı yükümlülükleri olduğu ve bu yükümlülüklerin yerine getirilmesi talebinin tek taraflılık arz edemeyeceği gerçeğidir. Bazı araştırmacı ve uzmanlara göre; Fransa gibi bir ülke bile nükleer silahların ulusal çıkarları ve güvenliği için gerekli olduğunu düşünüyorsa, İran konumundaki bir ülkeyi⁶²² aksine ikna etmek oldukça zordur⁶²³. Diğer taraftan NPT üyesi bile olmayan İsrail, Pakistan ve Hindistan'ın sahip oldukları nükleer silahlara karışılmaması hatta bu ülkelerle sivil nükleer teknoloji

⁶²⁰ Tom Sauer, *Nuclear Inertia. US Nuclear Weapons Policy after the Cold War*, (London: I.B Tauris, 2005), s. 256

⁶²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Tom Sauer, 'The Nuclear Non-Proliferation Regime in Crisis', *Peace Review*, Vol: 18, No:3, Fall 2006

⁶²² Oldukça çalkantılı bir bölgede bulunan ve dört yanı ABD üsleriyle çevrili olan, İsrail ve Pakistan gibi iki nükleer silah sahibi devletin arasında yer alan İran'ın ulusal güvenliği konusunda daha kaygılı olacağı kastediliyor.

⁶²³ Tom Sauer, 'Coercive Diplomacy by the EU. Case Study: The Iranian Nuclear Weapons Crisis', *ECPR Standing Group on the EU, 3rd Pan-European Conference on EU Politics*, İstanbul, 21-23 Eylül 2006

alanında işbirliği yapılması, silahsızlanma ve silahların yayılmasını önleme rejiminin çifte standardını açıkça ortaya koymakta ve NPT üyesi küçük devletlerin bu Rejimin mantığını ve meşruluğunu sorgulamasına neden olmaktadır.

Dolayısıyla her ne kadar Avrupa Birliği'nin İran nükleer krizine ilişkin hedefi ilk bakışta meşru gibi görünse de, şartlar ve gerekçeler değerlendirildiğinde söz konusu hedefin sorgulanabilecek yönlerinin de olduğu göze çarpmaktadır.

Hedeften sonra, talebin meşruluğu konusunun da incelenmesi gerekir. Burada 'hangi talep' sorusunun net bir şekilde ortaya konulması gerekmektedir. Şayet talep İran'ın nükleer silahlara sahip olmaması ise, İran başından beri bu hususta hemfikir olduğunu ve böylesine bir niyeti olmadığını savunmaktadır. Ancak İran'dan 'tüm uranyum zenginleştirme faaliyetlerini' durdurması talep ediliyorsa o zaman bu talebin meşruluğunun sorgulanabileceği yönler bulunmaktadır. Her şeyden önce İran NPT üyesi olarak 4. madde ışığında, uranyum zenginleştirme faaliyetleri dâhil yakıt çevirimi teknolojisi ile ilgili çalışmalarını UAEA denetiminde sürdürme hakkına sahiptir. Dolayısıyla burada İran'dan tüm uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurmasını istemek yerine, sorunlar çözülene kadar kaygı uyandıran uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıya almasını istemek meşru bir talep olarak algılanabilir. Ancak tüm faaliyetlerini askıya almasını istemenin mantığı ve meşruluğu sorgulanabilir. Bu noktada "nükleer teknoloji iki yüzlü bir teknoloji ve kötü niyetli yönetimler bunu sivil amaçlar için kullanabileceği gibi, nükleer silah yapımı maksadıyla da kullanabilir" argümanına dayanmak hiç de mantıklı gözükmemektedir. Burada meşru olarak kabul edilebilecek girişim, imzacı bir devleti haklarından mahrum etmek suretiyle sistem dışına itmek yerine, sistemin zaaflarını tespit ederek, Rejimi güçlendirici tedbirler almak ve yine bütün bu sorunlara sistem içerisinde çare bulmak olacaktır⁶²⁴.

Her ne kadar Avrupa Birliği, nükleer kriz sürecinin başında İran'a düşük ölçekli uranyum zenginleştirme faaliyetlerini sürdürme hakkı tanınması gerektiğini söylese de 2004 tarihinden itibaren ABD, Avrupa Birliği'ni aksi yönde ikna etmeyi başarmıştır. Çünkü ABD'ye göre zen-

⁶²⁴ İran örneğinde, nükleer silah üretiminde kullanılabilecek endüstriyel uranyum zenginleştirme faaliyetleri askıya alınabilir. Diğer taraftan araştırma amaçlı faaliyetlerini daha sıkı denetimler çerçevesinde sürdürmesine müsaade edilebilir. Bir takım karşılıklı tavizler sonucunda İran'dan Ek Protokol'ü meclis onayından geçirmesi istenebilir. Dolayısıyla bu girişimler sonucunda hem İran'ın kaygı uyandıran faaliyetleri askıda olacak, hem de daha sıkı denetimler sayesinde uluslararası kamuoyunun kaygıları giderilmiş olacaktır. Bu çerçevede ileri sürülen tüm taleplerin meşruluğu taraflarca tasdik edilebilir.

ginleştirmenin azı ya da çoğu söz konusu değildi ve İran'ın mutlak surette bu teknolojiye uzak tutulması gerekmekteydi. Ancak böylesine bir ısrarın yararının olmayacağı gibi, zararının da olabileceği ve geçmişteki Kuzey Kore örneğinin tekrar yaşanmasına, İran'ın NPT'den çekilme kararı almasına neden olabileceği hatırlanmalıdır⁶²⁵. Nitekim ABD istihbarat raporu sonrasında halen bu ısrarın devam ettirilmesi, İran cephesinde de beklenen etkiyi yaratmayacaktır.

Sonuç itibarıyla Avrupa Birliği, belirli faaliyetlerin askıya alınmasını talep ederse bu talebi meşru ve orantılı sayılabilir ve yerine getirilmesi ihtimaline daha sıcak bakılabilir⁶²⁶. Ancak tüm zenginleştirme faaliyetlerinin durdurulmasında ısrar edilirse, o zaman bu talebin meşruluğu sorgulanabilir ve bu talebin yerine getirilmesi hususunda fazla da umutlu olmamak gerekir.

B. Talebin Muhatabı Olan İran, Başka Taleplerin de Bu Süreci Takip Edeceğini Düşünüyor mu?

Devrim sonrasında farklı yönetim şekliyle ortaya çıkan İran, bu süre içerisinde Batılı ülkelerle hep anlaşmazlık içinde olduğu konularla karşı karşıya kalmıştır. Diğer taraftan gerek İsrail ile olan sorunları, Hamas ve Hizbullah ile olan yakın ilişkileri, ülke içerisindeki insan hakları ihlalleri mevzularından dolayı sürekli olarak Batı dünyasının eleştiri merkezinde yer almıştır.

Bu nedenle son olarak nükleer krizi münasebetiyle gündeme gelen İran, bu alanda sahip olduğu haklar konusunda taviz verirse ve Batı'nın dayatmalarına boyun eğerse, Batı'nın şikâyetçi olduğu diğer konularda da tavizler vermek durumunda kalacağını düşünmektedir. En önemlisi, İran hükümeti başta ABD olmak üzere, Batı dünyasından rejimine karşı ciddi tehditler algılamakta ve dolayısıyla bugün nükleer programı konusundaki taleplere karşılık verirse yarın da yönetim şekli konusunda farklı taleplerle karşılaşacağını düşünmektedir.

Bu nedenle Avrupa Birliği, mevcut diplomasinin başarılı olmasını istiyor ve talebine karşılık almak istiyorsa, her şeyden önce hedef ülke

---

⁶²⁵ 'Iran to Remain in Nuclear Treaty, Chief Negotiator Says', *Global Security Newswire*, 9 Mayıs 2006, http://www.nti.org/d_newswire/issues/2006_5_9.html (Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2006)

⁶²⁶ İran'a düşük ölçekte uranyum zenginleştirme hakkı tanınması önerisi daha önce ortaya atıldı ve özellikle Almanya bu öneriyi çok destekledi. Ancak ABD bu öneriye hiç sıcak bakmadığı gibi Almanya ve bu öneriye sıcak bakan diğer Avrupa devletlerini de aksi yönde ikna etti. Bkz: 'Iran: Is There a Way out of the Nuclear Impasse?', *ICG Middle East Report*, No: 51, 23 Şubat 2006, s. 32

olan İran'ın bu husustaki algılamasını değiştirmelidir. Öncelikli olarak da İran için en hassas konu olan rejim garantisini sağlamalıdır. ABD'yi İran'a güvenlik ve rejim garantileri vermek hususunda ikna edebilirse İran'ın kaygı ve güvenlik paranoyalarını bertaraf edebilir⁶²⁷. Sonrasında ise İran'la insan hakları, Ortadoğu barış süreci, nükleer program gibi müzakereleri eş zamanlı olarak yürütebilir ve daha verimli ve etkili sonuçlar elde edebilir⁶²⁸.

C. Talebi Destekleyen Tehdit Etkili ve Muteber mi?

Hatırlanacağı üzere ileri sürülen talebin yerine getirilmesini sağlamak maksadıyla bahsi geçen talebin muteber ve etkili bir tehditle desteklenmesi gerekmektedir. Ancak bu tehdidin muteber ve etkili olabilmesi için de belirli şartların yerine gelmiş olmasına gereksinim vardır. Bu şartlar sırasıyla; taleple orantılı bir tehdidin ileri sürülmesi, talebi / tehdidi ileri süren tarafın kamuoyunun tehdidi destekliyor olması, tehdide maruz kalan tarafın krizin tırmanmasına ve tehdidin boyutlarının büyümesine ilişkin kaygılar taşıması ve son olarak da talebi / tehdidi ileri süren tarafın karşı tarafın etkilenebileceği bir kredibilite ve şöhretinin olmasıdır.

Bu kriterden hareketle Avrupa Birliği'nin İran nükleer krizi süresince ileri sürdüğü ve sonrasında ileri sürebileceği tehditleri değerlendirmek gerekir. Kriz süresince Avrupa Birliği, belirli zaman dilimlerinde İran'ın istenilenleri yerine getirmesi için tehdit unsurlarına başvurmuştur. Bu tehditler öncelikle ultimatolarla başlamış, sonrasında ise dosyanın Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesi ve ekonomik yaptırım kararının alınmasına kadar varmıştır. Ancak gelişmelerin gösterdiği kadarıyla İran tüm bu tehditlerden etkilenmemiş, aksine nükleer programını tamamlama hedefine daha fazla motive olmuştur. Özellikle son istihbarat raporu sonrasında İran'ın eli güçlenmiş ve daha özgüvenli bir şekilde yoluna devam etmeye başlamıştır.

Normal şartlarda İran'ı nükleer programından vazgeçirmek için kullanılabilecek iki yöntemden bahsedilebilir. Birinci ve en etkili silah, İran ekonomisinin lokomotif konumunda olan petrol ve doğalgaz ticaretine ambargo uygulamak olacaktır. Ancak İran'ın dünyanın önemli enerji kaynaklarına sahip olması ve Avrupa Birliği'nin enerjiye bağımlı olması gerçeği göz önünde bulundurulunca bu seçeneğin hayata geçi-

⁶²⁷ Selig Harrison, 'It is Time to Put Security Issues on the Table with Iran', *The Financial Times*, 18 Ocak 2006

⁶²⁸ Scott Sagan, 'How to Keep the Bombs from Iran', *Foreign Affairs*, Vol: 85, No: 5, Eylül / Ekim 2006

rilmesi olasılığı oldukça düşük gibi gözükmektedir. İran'ın kararını etkileyebilecek ikinci bir tehdit ise askeri müdahale seçeneğidir. Ancak önceki bölümlerde de anlatıldığı gibi askeri harekâtın gerçekleştirilebilmesi için henüz gerekli şartlar oluşmuş durumda olmadığından, bu tehdit tamamen taleple orantısız olacaktır. Her ne kadar ABD ve İsrail başından itibaren askeri harekât tehdidini psikolojik baskı unsuru olarak mütemadiyen gündeme taşımış olsalar da Avrupa Birliği, krizin diplomatik yöntemlerle çözülmesi gerektiğini savunmuş ve bu seçeneğin hayata geçirilmesinin söz konusu olmadığını söylemiştir. Kaldı ki henüz var olmayan nükleer silahlar için başlatılabilecek bir askeri harekâtın oldukça olumsuz dönüşümleri ve sonuçları olacaktır. İran bu seçeneğin gerçekleşmesine çok düşük bir ihtimal gözüyle baksa da, kendisini böylesine saldırıya hazırlamış durumda ve karşılık vereceği ise herkes tarafından bilinmektedir.

Tehdidin muteber ve etkili olabilmesi için gerekli şartlardan biri de, tehdidi ileri süren tarafın kamuoyunun bu tehdidi desteklemesidir. Ancak yukarıda anlatılan nedenlerden dolayı Avrupa Birliği'nin kamuoyu ne İran'ın enerji ticaretine yönelik bir ekonomik yaptırımını ne de İran'a yönelik askeri bir müdahaleyi desteklemektedir. Dolayısıyla bahsi geçen tehditlerin Avrupa Birliği tarafından hayata geçirilmesi ihtimali düşük gibi gözükmektedir. Kaldı ki son istihbarat raporunun verileri ışığında acil bir tehdit durumu olmadığı ortaya konulduğundan, bu iki yönetime başvurma da çok mantıklı olmayacağı ileri sürülebilir.

Tehdidin etkili olabilmesini sağlayan faktörlerden biri de karşı tarafın kaygılı olması ve tehdidin boyutlarının büyümesinden korkmasıdır. Ancak mevcut tabloda İran'ın böylesine bir kaygı taşımadığı anlaşılmaktadır. Böylesine bir kaygı siyasilerin belirli bir kesiminde var olsa da bu kesimin nükleer program hedefine kilitlenmiş kitleyi etkileyecek nüfuza sahip olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla krizdeki bir tırmanmadan İran'dan ziyade, bu krizin sonuçlarından ciddi derecede etkilene ihtimali olan İran'ın komşularının kaygılı olduğu söylenebilir.

Tehdidin muteber olmasını sağlayan diğer bir koşul ise muteber zaman baskısının yapılmasıdır. Avrupa Birliği, kriz süresince zaman baskısı yapma yoluna başvurmuştur. Dosya Güvenlik Konseyi'ne gönderilmeden önce ve Güvenlik Konseyi'ne gittikten sonra farklı dönemlerde İran'a programını durdurması için süreler tanınmıştır. Ancak zaman baskısı, tehdidin etkili olabilmesinde tek başına yeterli olmadığından bu seçeneğin etkili olmadığını ve İran'ın verilen sürelerin hiç birine uymadığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Tehdidin etkili olmasını sağlayan en önemli faktörlerden biri de tarafların motivasyon durumlarıdır. Ortadaki oyunu kazanma konu-

sunda hangi tarafın daha fazla motive olduğu da durumu etkileyen bir diğer faktördür. İran'ın dört bir yanının ABD üsleriyle çevrili olması, iki nükleer silah sahibi devlet arasında yer alıyor olması ve bunlardan birinin de düşmanı olan İsrail olması, İran'ın ABD'den açık bir şekilde rejimine yönelik tehdit algılıyor olması ve nükleer programı konusunda köşeye sıkıştırılmaya çalışıyor olması motivasyonu arttıran nedenler arasında sayılabilmektedir. Kaldı ki bütün bu etkenler, İran'da nükleer silah sahibi olmayı destekleyen kesimin elini ve argümanlarını da güçlendirmiş durumdadır. İran yönetimi nükleer programını ulusal onur meselesi olarak görmekte ve kamuoyuna da konuyu bu şekliyle empoze etmektedir. Dolayısıyla nükleer programda önemli kazanımlar elde etmek, İran kamuoyunda da büyük bir oranda prestijli bir konu olarak algılanmaktadır.

Bu krizde her ne kadar ABD ve Avrupa Birliği hedeflerinde kararlı gibi görünseler de İran'ın yukarıda anlatılan nedenlerden dolayı daha yüksek bir motivasyona sahip olduğu söylenebilmektedir. Bazı uzmanlar bu duruma 'asimetrik motivasyon' adı da vermektedirler⁶²⁹. Kaldı ki Batı'nın silahsızlanma ve KİS'in yayılmasını önleme hususunda çok da başarılı olduğu söylenemez. İsrail, Hindistan, Pakistan ve Kuzey Kore örnekleri göz önünde bulundurulunca tablo gayet net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan İsrail ve Pakistan, ABD'nin bölgedeki müttefikleri ve Hindistan'la da nükleer teknoloji alanında işbirliği antlaşması bulunmaktadır. Bu durum NPT Rejimi'nin ruhuna ve silahların yayılmasını engelleme amacına tamamen ters düşerken, İran'a yanlış mesaj gönderme potansiyeline sahiptir. İran'ın buradan çıkartabileceği ders, "nükleer silahlara sahip olunca bunun bir şekilde kabul edileceği" olacaktır ve bu intibanın İran'ın gelecekte nükleer silah sahibi olma konusundaki motivasyonunu etkileyeceği ise bir gerçektir⁶³⁰.

Halihazırda bile İran'ın güvenlik, prestij ve ulusal çıkarlarını göz önünde bulundurunca nükleer silahlara sahip olmak için yeterli motivasyona sahip olduğu görülmektedir⁶³¹. Bulunduğu coğrafya, Irak-İran savaşı sırasında üstün silah teknolojisinin eksikliğini tecrübe etmiş olması, farklı yönetim şekli nedeniyle rejimine yönelik tehdit algılıyor olması, 9/11 olaylarından sonra ABD'nin kendisini 'şer eksenî' kulübüne dahil etmiş olması, bölgede lider bir güç olma çabasında olması, bu durumu iç politika malzemesi olarak kullanarak halkın gözünde

⁶²⁹ Asimetrik motivasyonla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Ivan Arreguin-Toft, *How the Weak Win Wars, A Theory of Asymmetric Conflict*, (Cambridge, Cambridge University Press, 2005)

⁶³⁰ Tom Sauer, 'Coercive Diplomacy by the EU...', s. 23-24

⁶³¹ Scott Sagan, 'Why do States Build Nuclear Weapons?', *International Security*, Vol: 21, 1996-1997, s. 54-86

prestij kazanma hesapları yapıyor olması ve nükleer proje sayesinde çağı yakalama çabaları İran'ın neden bu konuda yeterli motivasyona sahip olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Dolayısıyla burada asimetrik motivasyon teorisinin doğrulanmasını beklemeden, Batı'nın İran yönetimine bu motivasyonu sağlayan faktörlerin etkisini azaltma ve gerekli önlemleri alma stratejisi izlemesi mantıklı olabilir. Örneğin; İran'a en önemli motivasyon malzemesini sağlayan rejim tehdidi sorunu ortadan kaldırılabilir.

Tehdidin etkili olmasını sağlayan son koşul ise, tehdidi yönelten tarafın bu hususta kayda değer bir geçmişi ve şöhretinin olmasıdır. Avrupa Birliği'nin ise ne ekonomik yaptırımlar ne de askeri müdahaleler hususunda hatırlanan somut bir girişimi bulunmamaktadır. Yaptırım uygulama ve askeri müdahaleler yapma konusunda şöhreti tek bilinen uluslararası aktör ABD'dir. Onun bu konudaki şöhretinin Afganistan ve Irak müdahaleleri döneminde yara aldığını da hatırlatmakta fayda vardır. Daha da önemlisi İran da bu durumun farkındadır.

3. Genel Değerlendirme

Zorlayıcı diplomasinin başarılı olabilmesinde etkili olan tüm faktörleri incelediğimizde Avrupa Birliği'nin İran'a karşı uyguladığı zorlayıcı diplomaside pek de başarılı olamadığı sonucuna varmamız mümkündür. Avrupa Birliği'nin İran nükleer krizindeki hedefinin meşruluğu tartışılabilir, talebi ise orantısız olup makul bir zemin oturmamakta, bugüne kadar masaya koyduğu tehditleri ise etkisiz ve sonrasında başvurabileceği tehditler için henüz gerekli zemin ve ortam mevcut değil, motivasyon konusunda ise İran'ın uluslararası toplumdan daha motive olduğu ortada, bir tek orantılı ve muteber zaman baskısı şartı yerine gelmiş durumda ki bunun da tek başına işe yaramayacağı ortadadır. Dolayısıyla zorlayıcı diplomasinin değişkenleri ışığında Avrupa Birliği başarısız görünmektedir. Diğer taraftan Avrupa Birliği'nin koşulluluk ilkesine endeksli stratejisini katılaştırması, daha önceden İran'la yürütmüş olduğu ve hatta belirli mesafelerin de katedildiği kapsamlı diyalog sürecini de zayıflatmıştır.

İran nükleer krizi, tehditlerin her zaman işe yaramadığının açık bir kanıtı olmuştur. Avrupa Birliği, İran'a karşı zorlayıcı diplomasi metoduna başvurmaya karar verdiğinde bu politikanın ne kadar zor ve komplike olabileceğini hesaplamakta yetersiz kalmış gibi görünmektedir. Her şeyden önce Avrupa Birliği, İran'ın bu konudaki motivasyonu hafife alarak önemli bir hata yapmıştır. Diğer taraftan İran nükleer krizinde arabuluculuk rolüne soyunurken dünyadaki farklı aktörleri

böylesine önemli bir konuda bir araya getirmenin zorluklarını hesaplamamış olmalı. Zira müzakerelerin başladığı 2003 yılından günümüze kadar tüm dünyanın sözcüsü olma ve farklı güçleri bir arada tutmanın zorluklarını yaşamaktadır. Müzakerelere başladıklarında bu konunun en fazla klasik havuç – sopa yöntemiyle çözüleceğini düşünmüş, ancak İran nükleer krizinin ardında yatan esas sorunların etkisini sonradan fark etmişlerdir. Konu salt bir nükleer krizden daha fazlaydı. AB/3, kendisini İran-ABD-Rusya ve Çin çemberinde bulunca, tüm bu güçleri ortak bir fikir etrafında buluşturmanın zorluklarını yaşamıştır. Ancak bu işe girişmesinin temelinde uluslararası küresel bir aktör olduğunu kanıtlama ve Ortak Dış ve Güvenlik Politikasını güçlendirme hedefi yatmaktaydı.

Bütün bunlara rağmen, Avrupa Birliği'nin tüm politikalarının başarısız olduğunu söylemek de yanlış olacaktır. Kriz süresince AB/3'ün zaferleri olarak adlandırabileceğimiz gelişmeler de yaşanmıştır. Her şeyden önce Avrupa Birliği her ne kadar zor olsa bu kriz boyunca liderlik rolünü üstlenmiştir. Daha da önemlisi Irak olayından farklı olarak üye devletler, bu kriz süresince tek vücut hareket edebilme noktasına gelmişlerdir. Başarıya çok yaklaştıkları zamanlar olmuş ancak o zamanlarda da ABD engeliyle karşılaşmışlardır. 2007 sonuna geldiğimizde ise duraksamaya giren müzakereler yeniden başlatılabilmiş ve İran-Avrupa Birliği görüşmelerinin olumlu geçtiği açıklamaları yapılmıştır. Ancak ileriye dönük olarak bu sürecin neler getireceği ise bilinmemektedir.

Sonuç olarak Avrupa Birliği, büyük bir kumar oynamıştır. Belirli bir aşamaya kadar ABD engelini sebep ve bahane olarak ileri sürebilir, ancak müzakerelerin tamamen durması ve sürecin olumsuz sonuçlanması durumunda Avrupa Birliği'nin küresel bir aktör olma çabalarının baltalanacağı ve bu başarısızlığın şöhretini kötü etkileyeceği muhakkaktır. Dolayısıyla Avrupa Birliği'nin bugüne kadar zorlayıcı diplomasi adı altında yürüttüğü politikalarını gözden geçirmesinde, göz ardı ettiği faktörleri göz önünde bulundurarak daha önceden yürütmüş olduğu koşullu angajman politikasının eksikliklerini bertaraf ederek kalıcı çözüm hedefine endekslenmesinde fayda vardır. Diplomatik manevraların halen yapılabileceği bir süreçte Avrupa Birliği, planlı bir şekilde durumu kendi lehine çevirebilir. Ancak bunun için global aktörlüğün gereklerini yerine getirmesi ve ABD'yi ikna etme yoluyla uyumlu bir transatlantik işbirliği çatısı altında ortak tutum belirlemesi, somut ve kesin öneriler sunması, öncelik ve hedeflerini uyumlaştırması, daha da önemlisi Shannon Kile'in de dediği gibi "İran'ın önerilerine yanıt ver-

mekten ziyade, sürekli olarak İran tarafından reddedilen konuları yeniden İran'ın karşısına çıkartmaktan vazgeçmesi" gerekir⁶³².

---

⁶³² Shannon N. Kile, 'Final Thoughts on Iran, The EU and the Limits of Conditionality', Shannon N. Kile (ed), *Europe and Iran: Perspectives on Non-Proliferation*, (Oxford: Oxford University Press, 2005), s.129

III. BÖLÜM

ABD'NİN KRİZ SÜRECİNDEKİ ROLÜ VE TRANSATLANTİK FARKLILIKLAR

Çalışmanın ilk iki bölümü boyunca, İran nükleer krizi ve Avrupa Birliği'nin bu süreçteki rolü incelenmiştir. Ancak her iki bölümde de yer geldiğinde değinilmeye çalışıldığı üzere, ABD'nin müzakere masasında bizzat bulunmayışı bahsi geçen krizin çözümünü güçleştirmiştir. Bu nedenle bu bölümde; öncelikle ABD ile İran'ın devrim sonrasında birbirlerine karşı izledikleri politikalara kısaca değinilecek, daha sonra İran nükleer kriziyle başlayan süreçte ABD'nin nasıl bir tutum içerisinde olduğu ve bu süreçteki gelişmeleri ne ölçüde etkilediği incelenmeye çalışılacaktır. Son olarak da ABD ve Avrupa Birliği'nin konuya farklı yaklaşımları ve süreç içerisinde politikalarının örtüştüğü noktalar üzerinde durulacak ve İran hususundaki transatlantik farklılıkların genel bir çerçevesi çizilecektir.

I. İslam Devrimi Sonrasında ABD'nin İran Politikası

1. 'Düşman Paradigması'ndan Beslenen Politikalar

İran İslam Devrimi'nin gerçekleşmesi sonrasında, ABD'nin Şah döneminde İran konusunda izlediği politikalara ve İran üzerinde oynadığı oyunlara yönelik öfkelerini göstermek isteyen bir grup devrimci öğrenci⁶³³, ABD Büyükelçiliğini işgal etmiş ve içerideki Amerikalı diplo-

⁶³³ ABD'nin İran içişlerine açık müdahalesi olarak bilinen 1953 Musaddık Hükümeti'ne yönelik darbe olayı İran halkının tepki ve öfkelerini çekmiştir. Bugün dahi birçok İran vatandaşı; bağımsız ve özerk bir dış politikanın yürütülmesi, ulusal kaynakların ulusal gelişme için kullanılması ve demokrasinin inşası yolundaki fırsatların sırf işgalci bir süper gücün entrikaları yüzünden kaybedildiğine inanmaktadır. 1953 darbesi ve bu olayın İran halkı üzerindeki etkileri için bkz: Ray Takeyh, *Gizli İran: İslam Cumhuriyeti'nde Güç ve Paradoks*, (İstanbul: Ekvator, 2006), s. 104-114, James A. Bill, 'America, Iran and the Politics of Intervention, 1951-1953', James A. Bill - WM. Roger Louis, *Musaddiq (eds.), Iranian Nationalism and Oil*, (London: I.B. Tauris, 1988), s. 261-295

matları 444 gün boyunca rehin almışlardır⁶³⁴. Bu olay sonrasında, iki ülke arasındaki ilişkiler kopmuş ve İran - ABD ilişkilerinin yeniden başlatılması hususu bir tabu haline gelmiştir. Bilindiği üzere İran mevcut durumda, ABD için 'Şer Eksenî' ülkelerinden birisi ve terörist faaliyetlere dünya çapında destek veren tehlikeli bir ülke kategorisindedir. ABD ise İran için 'Büyük Şeytan'⁶³⁵ lakabıyla anılan düşman bir ülke konumundadır. Ancak bu nefret ve düşmanlık zamanla kendi içerisinde fayda yaratma özelliğine sahip bir mekanizmaya dönüşmüştür. ABD düşmanlığı, İran devriminin sloganı ve propagandası haline gelmiş ve rejim savlarını güçlendirmiştir. İran düşmanlığı ise ABD için bölgede bulunma hakkı ve müdahale etme fırsatı anlamına gelmiştir⁶³⁶. Kısacası her iki ülke de yaratmış oldukları 'düşman paradigması' üzerinden politika geliştirmeye başlamışlardır.

Özellikle 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD'nin izlemeye başladığı tek taraflı ve saldırgan politikaların meşrulaştırılması için İran gibi bir örneğe gereksinim vardı ve bu seçenek sonuna kadar kullanıldı ve halen de kullanılmaktadır. İran'ın nükleer programı ve bu programı sürdürürken izlediği yanlış politikalar ve ihmaller, konunun kriz aşamasına gelmesine neden olmuş ve bu durum da en çok ABD'nin işine yaramıştır.

ABD - İran ilişkilerinin bu kadar uzun bir süre kopuk olmasına neden olan birkaç faktörden bahsetmek, ABD'nin 'düşman yaratma' stratejisinden hareketle İran politikası oluşturmasını anlamamıza yardımcı olacaktır. Birincisi; ilişkilerin kopmasına neden olan ve ABD'yi aşağılama girişimi olarak algılanan rehine krizi, ikincisi yeni kurulan

⁶³⁴ Rehine krizi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Warren Christopher et.al, *American Hostages in Iran: The Conduct of a Crisis* (New Haven: Yale University Press, 1985), David Patrick Houghton, *US Foreign Policy and the Iran Hostage Crisis* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), Russell Leigh Moses, *Freeing the Hostages: Reexamining U.S.-Iranian Relations and Soviet Policy, 1979-1981* (Pittsburgh: Pittsburgh University Press, 1996), Gary Sick, *October Surprise: America's Hostages in Iran and the Election of Ronald Reagan* (1992), Takeyeh, *Gizli İran*, s. 114-123

⁶³⁵ William O. Beeman, 'Images of the Great Satan: Representations of the United States in the Iranian Revolution,' in Nikki R. Keddie, (ed.), *Religion and Politics in Iran* (New Haven: Yale University Press, 1983), s. 191-217.

⁶³⁶ İran-ABD ilişkilerini daha ayrıntılı incelemek için bkz: R.K. Ramazani, *The United States and Iran: The Patterns of Influence* (New York: Praeger, 1982), Shahrām Chubin - Jerrold D. Green, 'Engaging Iran: A U.S. Strategy,' *Survival*, Vol. 40, No. 3 (Autumn 1998), s. 153-169, Eric Hooglund, 'The Policy of the Reagan Administration toward Iran' in Nikki R. Keddie and Mark J. Gasiorowski, (eds.), *Neither East nor West: Iran, The Soviet Union, and the United States* (New Haven: Yale University Press, 1990), s. 180-200, R.K. Ramazani, 'Iran's Foreign Policy: Contending Orientations, 'Inside Revolutionary Iran' in R. K. Ramazani, (ed.), *Iran's Revolution: The Search for Consensus* (Bloomington: Indiana University Press, 1990), s. 48-68.

İran yönetiminin İsrail'i işgalci bir rejim olarak ilan etmesi ve bu ülkeyi tanımadığını söylemesi, son olarak da kurulan İslam Cumhuriyeti'yle beraber ABD'nin bölgedeki en önemli müttefikinin ortadan kaldırılmış olması⁶³⁷ ve yerine ABD normları ve olgularıyla çelişen bir yönetimin geçmiş olması. Kısacası bahsi geçen bu faktörler ABD'nin İran'ı düşman olarak görmesine ve uluslararası platformda yarattığı bu düşman paradigmasıyla politikalarını geliştirmesine zemin hazırlamıştır. Bu tarihten sonra terörizm, Ortadoğu Barış Süreci, insan hakları ve kitle imha silahları konuları, ABD'nin devrim sonrasında İran politikasının temel taşları haline gelmiştir. Kaldı ki ABD cephesinden bakılınca; gücüne açıkça meydan okuyan, kendi müttefiklerinden biri olan İsrail'in güvenliğine tehdit oluşturan ve radikal islam ideolojisini ortaya sürmüş olan bir islam rejimi, bahsi geçen bu yapı taşlarının her karesinde yer almaktaydı ve böylesine bir yönetime karşı katı politikaların uygulanması elzemdi. Zaten 1984 yılında ABD'nin, İran'ı terörizme destek veren ülkeler listesine yerleştirmesiyle birlikte⁶³⁸ İran'a karşı izleyeceği katı politikalara meşru bir zemin de yaratılmış oldu.

Bu çerçeveden hareketle 1980 yılında ABD - İran ilişkilerinin kopmasıyla başlayan gergin süreç, Körfez Krizi sonrasında başlatılan ve Clinton Yönetimi tarafından formüle edilen 'Çifte Çevreleme' (*Dual Containment*) Politikası ve bunun uzantısında yine Clinton Yöntemi'nin önerdiği 1995 ILSA kararları ve 1996 D'Amato yaptırım yasası ile devam etmiştir⁶³⁹. ABD'nin uyguladığı çevreleme politikasının amacı İran'ı uluslararası camiadan izole etmek ve bu vesileyle içerideki rejimin direncini kırmaktır. ABD gerek İran'la çıkarları çatışanlara destek vererek gerekse yaptırımlar yoluyla, her fırsatta İran'ı köşeye sıkıştırmaya çalışmıştır. Nitekim Irak'la sekiz yıl süren savaş süresince ABD, dolaylı veya dolaysız şekilde Saddam Hükümeti'ne destek sağlamıştır. Diğer taraftan ILSA kararlarıyla İran'ın petrol ticaretini engellemeye çalışmıştır. Ancak İran'ın elinde önemli enerji kartlarının bulunması dolayısıyla bütün bu yapılanlar İran'ı izole etme konusunda efektif olmamıştır⁶⁴⁰.

İran ve ABD arasındaki bu düşmanlığa rağmen iki karşıt gücün aynı tarafta yer aldığı olaylara da tanık olunmuştur. En basitinden aşağıda

⁶³⁷ Şah yönetimi boyunca İran, ABD'nin bölgedeki sıkı müttefiklerinden biriydi.

⁶³⁸ The U.S. Department of State, *Patterns of Global Terrorism*, (Washington D.C: U.S. Government Printing Office, 1998), s. 31

⁶³⁹ Tayyar Arı, *2000'li Yıllarda Basra Körfezi'nde Güç Dengesi*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 1999), s. 248-251

⁶⁴⁰ ABD'nin uyguladığı çifte çevreleme politikasının analizi ve öneriler için bkz: Richard W. Murphy, 'Differentiated Containment: U.S. Policy Toward Iran and Iran', *Analysis Report*, Council of Foreign Relations, 1 Temmuz 1997

daha ayrıntılı olarak anlatılacak olan Afganistan'ın istikrara kavuşturulması ve Sünni militanların gücünün azaltılması gibi konularda iki ülke aynı tarafta yer almış ve hatta işbirliği yaparak başarılı bir sonuç elde edebilmişlerdir. Ancak yukarıda da bahsedildiği üzere bu düşmanlıktan beslenen politikaları savunanlar, her fırsatta ortaya çıkan çözüm kapılarını kapatmayı başaramışlardır. Kısacası ABD ve İran arasındaki ilişki; gerginlikler, dramlar ve kaçırılmış diplomatik fırsatlardan payına düşeni fazlasıyla almıştır.

2. İran'ın Ulusal Güvenlik Politikasını Etkileyen Faktörler

ABD'nin İran'a karşı izlemiş olduğu politikalar ve takındığı düşmanca tutum ise hiç şüphesiz İran'ın ulusal güvenlik politikalarını şekillendiren önemli faktörler arasında yer almıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi ABD, İslam Devrimi'nden sonra İran hususundaki politikalarını düşman paradigması üzerinden geliştirmiş ve her fırsatta İran'ı köşeye sıkıştırma ve içerideki rejimi zayıflatma stratejisi izlemiştir. İran'ın kendisi de her ne kadar düşman paradigmasına başvurmuş olsa da iki tarafın izledikleri bu siyasetin etkileri farklılık arz etmiştir. İran'ın büyük şeytan savına sarılması, sadece iç politika malzemesi olarak kullanılmaya ve içerideki ABD karşıtı duyguları beslemeye yararken, ABD'nin İran'ı büyük bir tehlike olarak gösterme çabaları dış politikadaki stratejilerini meşrulaştırmaya yaramıştır. Bu vesileyle de ABD, İran'ı izole etme, çevreleme ve hatta bizzat bölgeye yerleşme politikalarına uygun bir zemin yaratmıştır. Dolayısıyla ABD'nin yarattığı düşman paradigmasından İran'ın fazlasıyla etkilendiği yorumu yapılabilir. İran'ın BM Nezindeki Daimi Temsilcisi M. Javad Zarif'in tanımlamasıyla "*İran düşman paradigmasından çok zarar görmüş ve hatta bu çerçevede Saddam eliyle başlatılan sekiz yıllık bir savaşın kurbanı olmuştur*⁶⁴¹". Dolayısıyla İran'ın ulusal güvenlik politikasını etkileyen en önemli olaylardan birinin de İran - Irak savaşı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira bu savaş, başta ABD olmak üzere birçok devletin dolaylı veya doğrudan Saddam'a destek sağladığı orantısız bir savaş niteliğinde olmuştur⁶⁴². Savaşın acı tecrübeleri ikna edici bir missilleme gücü yaratma arzusunu de beraberinde getirmiştir. Kısacası fazla sayıda insan kaybının ötesinde savaş, İran'ın stratejik doktrinini de değiştirmiştir⁶⁴³.

---

⁶⁴¹ M. Javad Zarif, 'Tackling the Iran - US Crisis', *Journal of International Affairs*, Vol: 60, No: 2, Bahar/Yaz 2007, s.73

⁶⁴² Farhang Rajaei, *The Iran-Iraq war: The Politics of Aggression*, (Gainesville: University Press of Florida, 1993), s. 88

⁶⁴³ Ray Takeyah, *Gizli İran: İslam Cumhuriyeti'nde Güç ve Paradoks*, s. 167-168

İranlı akademisyen Haleh Vaziri, Irak Savaşı'nın İran'daki etkisini aşağıda sözlerle açıklamıştır:

*"İran-Irak Savaşı'nın ilk dört beş yılı İran'daki din adamları için şok etkisi niteliğindeydi ve bu durum modern askeri teknolojinin önemini anlamalarına vesile oldu. Böylesi bir teknolojiyi kullanmak – hatta nükleer silah kabiliyetini bile- Irak'ın İran İslam Cumhuriyeti'ne yönelik ilk saldırısını engelleyebilirdi. İran'daki din adamlarının gözünde Reagan Yönetimi, sadece onların egemenlik arzularına karşı çıkmamış aynı zamanda İran'ın bozguna uğratılmasında Irak'taki Baas Partisi'yle işbirliği yapmıştı. Şayet İran'ın nükleer silah kapasitesi olsaydı, ABD'nin deniz kuvvetlerini İran Körfezi'ne gönderme ve İran'ı muhasara etme konusunda iki kez düşünmesi gerekecekti."*⁶⁴⁴

Diğer taraftan Geoffrey Kemp'in de hatırlattığı üzere, Saddam'ın İran'a karşı kimyasal silah kullanmasına rağmen uluslararası camia ve BM Güvenlik Konseyi bu duruma karşı kayıtsız kalmış ve bu hususta herhangi bir karar çıkmamıştır⁶⁴⁵.

Eski bir Devrim Muhafızı olan ve İran-Irak Savaşı'na katılarak kimyasal silah saldırıları sırasında arkadaşlarını kaybeden Afshin Ramezani'nin aşağıdaki sözleri bu psikolojinin anlaşılabilmesini kolaylaştırmaktadır:

*"Onlar (Batı Ülkeleri), soykırım ve kitle imha silahlarına karşı olduklarını söylüyorlar. Irak işgali sırasında Batı ülkelerinin bilgisi dâhilinde İranlılara karşı kimyasal silahlar kullanıldı. Ancak kurbanlar Batı'nın dostu olmayan İran'dan oldukları için harcanabilirlerdi. Hiçbir Batı ülkesi Iraklıları durdurmak için aktif bir önlem almadı. Bu da Batı'nın İranlıları insandan saymadığının göstergesiydi. Zira bu ölçekte gazla zehirlenen hayvanlar dahi olsalardı, eminim ki Batılı hayvan hakları organizasyonları bunun için birşeyler yaparlardı"*⁶⁴⁶.

Sonuç itibariyle İran belirlediği yeni yol haritasından dolayı uluslararası camia tarafından neredeyse izole edilmiş ve sadece birkaç dost ülkesi ile baş başa kalmıştır. Savaş sonrasında ise İran İslam Cumhuriyeti yeni kurduğu rejimin zaaflarını tespit etmeye çalışmış ve hedeflerini gerçekleştirmek maksadıyla bu zaafı gidermeye yönelik politikalar geliştirmeye başlamıştır. İran'ın savaş boyunca aldığı en büyük

⁶⁴⁴ Haleh Vaziri, 'Iran's Nuclear Quest: Motivations and Consequences', R.G.C. Thomas (ed.), *The Nuclear Non-Proliferation Regime*, (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1986), s. 316

⁶⁴⁵ Geoffrey Kemp, 'Iran's Bomb and What to Do about It', in *Iran's Bomb: American and Iranian Perspectives*, The Nixon Center, Mart 2004, s. 3-4

⁶⁴⁶ Yossi Melman – Meir Javedanfar, *The Nuclear Sphinx of Tehran*, (N.Y: Carroll & Graf Publishers, 2007), s.97

ders, silah ve teknolojik kapasitesinin yetersizliği dolayısıyla yaşadığı zorluklar olmuştur⁶⁴⁷. Diğer taraftan Jalil Roshandel'in de belirttiği gibi, "ittifak sistemine sahip olmaması nedeniyle, Saddam gibi düşmanları caydırabilmek için çok daha güçlü silahlara ihtiyacı olduğunu kavramıştır⁶⁴⁸". Bu deneyimden yola çıkan İran, bugün itibarıyla silah ve askeri techizat kapasitesini hatırı sayılır oranda geliştirmiştir.

İran'ın ulusal güvenlik politikasını etkileyen diğer önemli faktör de bulunduğu coğrafi konum olmuştur. Her ne kadar Birinci Körfez Savaşı'na kadar İran, doğusundaki Afganistan ve batısındaki Irak'tan tehdit algılamış olsa da bunlar bölgesel kaygılar ve komşularıyla olan sorunların ötesinde bir şey değildi. Ancak Birinci Körfez Savaşı ile birlikte Amerikan ordusunun bölgeye gelmesi, bir bakıma İran'ın bulunduğu coğrafyadaki dış tehdit algılamasının başlangıcı olmuştur⁶⁴⁹. Her ne kadar bu durum, savaş sonrasında Amerikan ordusunun Kuveyt'ten geri çekilmiş olmasıyla düzelmiş olsa da tarih yeniden tekerrür edecek ve Roshandel'in de ifade ettiği gibi; "9/11 Olayları sonrasında İran, kendisini yabancı güçlerle kuşatılmış bir şekilde bulacak ve çevrelenmişliğin verdiği tehdit algılamasını güvenlik politikalarına yansıtacaktır⁶⁵⁰". Nitekim iki önemli düşmanı olan Taliban ve Saddam'dan kurtulmasına rağmen İran kendisini güvende hissetmeyecek, çünkü bir anda NATO, ABD ve İsrail'in kendi sınırlarında belirdiklerini fark edecektir.

---

⁶⁴⁷ İran'ın yaşadığı zorluklar ve aldığı kararlar için bkz: Anoushiravan Ehteshami, 'The Future of Iran's Defence and Nuclear Policy', Walter Posch (ed.), *Iranian Challenges*, Chaillot Paper N°89, (Paris: ISS, Mayıs 2006), s. 74-76

⁶⁴⁸ Jalil Roshandel, 'The Nuclear Controversy in the Context of Iran's Evolving Defence Strategy', Shannon N. Kile (ed.), *Europe and Iran: Perspectives on Non-Proliferation*, (Oxford: Oxford University Press, 2005), s. 48

⁶⁴⁹ İran'ın tehdit algılamaları üzerine ayrıntılı bir çalışma için bkz: Hikmet Yurtsever, *Iran's Nuclear Weapons Development Program: An Assessment of the Threat Posed to its Neighbours*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, Eylül 2001, s. 19-30

⁶⁵⁰ *Ibid.* s.58

Harita 2: İran'ın Etrafındaki ABD Üsleri⁶⁵¹

Diğer görüşlerin aksine; İran'ın tehdit algıladığı bütün bu faktörleri doğrulayan Shahram Chubin, yine de bütün bu olumsuz koşulların İran'ın nükleer silahlara sahip olmasını gerektirecek kadar acil olmadığını ileri sürmüştür. Chubin'e göre; "Bu silahlar İran'a komşu nükleer silah sahibi ülkelere yönelik caydırıcı olabilir, İsrail ve ABD gibi dış tehditlere yönelik caydırıcı olabilir, hatta diplomatik müzakerelerde bir araç olarak da kullanılabilir ancak nükleer silahların otomatik caydırıcılık kapasitesi yetersizdir."⁶⁵² Chubin; nükleer silahların etkili bir caydırıcılığa sahip olmaları için güçlü bir operasyonel güce ihtiyacı olduğunu, nükleer silahların fleksibl olmadıklarını, konvansiyonel silahlarla ikame edilemeyeceklerini ve çok ciddi bir ekonomik maliyete sahip olduklarını ileri sürmüştür. Dolayısıyla nükleer silahların ancak İran güvenlik kaygılarının belirli bir kısmına çare olabileceğini, nükleer silahlara sahip olmanın negatif taraflarının da var olduğunu ve kar-maliyet hesaplaması sonucunda buna değmeyeceğinin anlaşılabileceğini söylemiştir.

⁶⁵¹ Harita orijinal kaynağı kullanılarak Türkçeleştirilmiştir. Paul Rogers, 'Iran: Consequences of A War', *Briefing Paper*, Oxford Research Group, Şubat 2006.

⁶⁵² Shahram Chubin, 'Iran's Strategic Environment and Nuclear Weapons', in *Iran's Nuclear Weapons Options: Issues and Analysis*, The Nixon Center, Ocak 2001, s. 19-20

"İran'ın komşularıyla iyi ilişkileri olduğu, NPT'den çekilmesi ve nükleer silah rotasına girmesi durumunda bölgedeki dengelerin değişeceği, silahlanma yarışının başlayacağı, İran'ın Güvenlik Konseyi ve NPT üyelerinin negatif tepkileriyle karşılaşacağı gerçeği göz önünde bulundurulunca nükleer silahların az kar çok zarar / maliyet getireceği anlaşılmaktadır"⁶⁵³ yorumunu yapan Chubin; bu tartışmaların İran içerisinde de yapıldığını ve bu argümanların beslenerek İran'ın ikna edilmesinin faydalı olabileceğinin de altını çizmiştir.

Genel olarak bakıldığında İran'ın bulunduğu coğrafya ve algıladığı tehditlerin bir de başka bir yönü bulunmaktadır. Etrafında sorunlu komşularla yaşayan İran için bölgedeki istikrarın önem arz etmesi ve İran'ın, bölge istikrarına kendi güvenliği için hayati bir unsur gözüyle bakması ise göz ardı edilmemesi gereken bir gerçektir. Javad Zarif'e göre; İran'ın Afganistan⁶⁵⁴ ve Tacikistan'daki istikrarın sağlanmasında yürütülen faaliyetlerde kilit bir rol oynamasının ardında da bu gerekçe yatmaktaydı⁶⁵⁵. Bu nedenle aşağıda da anlatılacağı üzere İran; Taliban'a karşı yürütülen mücadelede işbirliği yapma yoluna gitmiş, Saddam'a karşı yapılan müdahalede de tarafsızlık konumunu muhafaza etmeye çalışmıştır.

Diğer taraftan bazı araştırmacıların iddiasına göre; ABD'nin Afganistan'daki varlığı ve 2003 yılında Irak'ın ABD güçlerince işgal edilmesi, İran'ın tehdit algılamalarını tetiklemiş ve bu durum, İran'ın nükleer programında son sürat ilerlemesine neden olmuştur. Bu görüşü paylaşanların diğer iddiası da, 2002 'Şer Eksen Ülkeleri' açıklaması sonrasında İran'ın kendisini hedef tahtasında görmeye başlayacağı ve kendisini güvenceye alma yollarını aramaya çalışacağı şeklinde olmuştur. Bu iddiaya göre aşağıda da anlatılacak olan Bush'un 2002'deki açıklaması, İran'a ABD ile iyi ilişkiler tesis edilebileceği yönündeki iyimserliğinden vazgeçmesi gerektiği mesajını vermişti. David Menashri'ye göre de; Afganistan ve Irak'taki savaşlar İran'ın ikilemlerle karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Süper güç ABD tarafından 'Şer Eksen Kulübü'ne dâhil edilen İran, büyük bir tehdit algılaması sürecine girmişti zira Irak konusundaki birçok söylem ve hedef kendisine de uygulanabilecek nitelikteydi⁶⁵⁶. Dolayısıyla ABD'nin İran'a yönelik politikalarını katılaştırma yoluna gitmesi ve İran'ın etra-

---

⁶⁵³ *Ibid.*, s.33

⁶⁵⁴ İran'ın Afganistan'a yönelik politikasının ayrıntılı analizi için bkz: Mohsen Milani, 'Iran's Policy Towards Afghanistan', *Middle East Journal*, Vol: 60, No: 2, Bahar 2006, s. 235-256

⁶⁵⁵ M. Javad Zarif, 'Tackling the Iran - US Crisis', s.74

⁶⁵⁶ David Menashri, 'Iran after the Fall of Baghdad: Implications for Western Foreign and Security Policy', *Internationale Politikanalyse*, Ekim 2003

fında yürüttüğü güç merkezli girişimlerinin toplamının İran'ın tehdit algılamasını beslediğini ve bu durumun İran'ın ulusal güvenlik politikasında önemli etkiler yarattığını söylemek mümkündür.

3. İran'ın 9/11 Saldırılarına Tepkisi ve Hesapta Olmayan Bir İşbirliği Dönemi

Yukarıda anlatılan karamsar tablonun yanısıra ABD ve İran ilişkilerinin olumlu bir rotaya girebileceğini düşündüren gelişmeler de yaşanmıştır. Bunların başında Cumhurbaşkanı Hatemi'nin yönetime geldikten sonra Batı ile ilişkilerin geliştirilmesi hedefine endeksli bir dış politika izlemeye başlaması sayılabilir.

İran Cumhurbaşkanı Hatemi, 11 Eylül terörist saldırıları sonrasında uluslararası terör faaliyetlerini ve mevcut saldırıyı kınayan ilk devlet başkanları arasındaydı⁶⁵⁷. Nitekim 9/11 saldırılarını takiben beklenmedik önemli bir gelişme yaşanmış ve bu trajediyle birlikte Washington ve Tahran Yönetimleri ortak bir çıkar ve işbirliği alanında buluşmuşlardır. İki düşman yönetimi aynı noktada buluşturan konu ise Afganistan'daki Taliban Rejimi'ne yönelik muhalefetleriydi. ABD; 9/11 saldırılarından Taliban Rejimi'ni sorumlu tutarken, İran Taliban Rejimi'nin İslam Hukuku ve kurallarını farklı yorumlamasına karşıydı ve bu rejimi bir tehdit olarak algılamaktaydı⁶⁵⁸. Diğer taraftan Taliban Rejimi'nin yönetime geçmesi sonrasında İran'a bir milyondan fazla mülteci gitmiş ve İran geniş bir mülteci kitlesine ev sahipliği yapmak durumunda kalmıştır. Kaldı ki 1998 yılında Taliban askerlerinin öldürdüğü on İranlı diplomat ve bir gazeteci meselesi sonrasında iki ülke neredeyse savaşın eşiğine gelmişlerdir⁶⁵⁹.

Bu nedenle Taliban Rejimi, bir anda iki düşman ülkenin ortak düşmanı haline gelmişti. İran saldırıları kınamakla kalmayıp Taliban Rejimi'yle mücadelede ABD ile işbirliği yapabileceği, hatta lojistik destek sağlayabileceği sinyalini vermiştir. ABD'nin Taliban Rejimi ve El-Kaide'ye açtığı savaş sonrasında ise, yapılacak araştırma ve kurtarma çalışmalarında kendi topraklarının kullanılmasına izin vermiştir⁶⁶⁰. Diğer taraftan, Afganistan'la mevcut sınırlarındaki kontrolleri arttırmış, Amerikan görevlilerinin kurtarılmasında yardım önermiş ve kendi topraklarına kaçan El-Kaide militanlarını tutuklama sözü vermiştir⁶⁶¹.

⁶⁵⁷ Siamak Namazi, 'US – Iran Relations after 11th September', *Payvand*, 8 Ekim 2001

⁶⁵⁸ Bob Woodward, *Bush at War*, (Pocket Books: 2003), s. 32

⁶⁵⁹ R. K. Ramazani, 'US and Iran must Work Together against Taliban', *Washington Post*, 24 September 2001

⁶⁶⁰ Gary Sick, 'Iran: Confronting Terrorism', *Washington Quarterly*, Güz 2003, s. 90-91

⁶⁶¹ Kaveh Afrasiabi – Abbas Maleki, 'Iran's Foreign Policy after 11 September', *The Brown Journal of World Affairs*, Vol: IX, Issue 2, Kış / Bahar 2003, s. 259

Özellikle Taliban Rejimi'nin devrilmesinden sonra ABD ve İran Hükümetleri, Afganistan'da yeni bir siyasi sistemin oluşturulması hususunda beklenmedik bir uyum içerisinde çalışmışlardır. Hatta Taliban Rejimi sonrasındaki Afganistan Hükümeti'nin şekillenmesine vesile olan Bonn Toplantısı'nda, İran'ın oldukça yapıcı bir rol oynadığı da bilinmektedir⁶⁶². Bu gelişmeler sonrasında İran - ABD ilişkilerinde yeni bir açılım olması umudu güçlenmiş olsa da bu durum; kısa süreli bir işbirliği projesinden öteye gidememiştir.

4. Başkan Bush'un 'Şer Ekseni Ülkeleri' Açıklaması ile Başlayan Zorlu Bir Dönem

O dönemde hem İran hem de ABD içerisinde bu işbirliğinden hoşnut olmayan taraflar bulunmaktaydı. Diğer taraftan bu işbirliğinden fazlasıyla rahatsız olan bir İsrail vardı. Bu nedenle Afganistan konusundaki işbirliği devam ederken, diğer hususlarda da İran - ABD diyalog kanallarının açılmasını teşvik eden taraflar, bahsi geçen karşıt cephelerin ortaya attığı engeller dolayısıyla bu çabalarında başarısız olmuşlardır. Bir taraftan Hatemi Hükümeti Batı'yla diyalog yollarının açılması yolunda yapıcı politikalar izlerken, diğer taraftan ABD Dışişleri Bakanlığı Pentagon'un aksine İran'a yönelik stratejik bir açılımı desteklemekteydi. Hatta Afganistan görüşmeleri devam ederken, Powell etrafındaki bir grubun İran'a sunulmak üzere havuç ve sopalardan oluşan geniş kapsamlı gizli bir paket hazırladıkları dahi söylenmekteydi. Ancak bahsi geçen paketin Başkan onayından geçmesi, aşırı muhafazakâr siyasetçiler tarafından engellenmiş ve bu proje ölü doğmuştur⁶⁶³.

İran için Taliban Rejimi'nin devrilmesi ve yeni Hükümet'in İran'ın katkılarıyla kurulmuş olması önemli bir zaferdi. Bu vesileyle hem tehdit algıladığı Taliban Rejimi'nden kurtulmuş hem de ABD'ye bölgedeki istikrarın sağlanmasında ne kadar etkili olabileceğini gösterme fırsatına sahip olmuştur. Her ne kadar İran'la Afganistan konusundaki görüşmeleri yürüten ekip, İran'la bu hususta yapılan işbirliği kapsamının genişletilebileceği kanısına varmış olsa da, İran karşıtı İsrail lobisi ve yeni muhafazakârlar engelini aşamamış ve Beyaz Saray'dan bu konuda yeşil ışık alamamışlardır. Nitekim 3 Ocak 2002 tarihinde meydana gelen yeni bir gelişme, İran karşıtı bloğun elini güçlendirmiş ve ABD ile İran'ın süregiden işbirliği sürecinin sona ermesine zemin hazırlamıştır.

---

⁶⁶² *Ibid*

⁶⁶³ Bahsi geçen bu öneri paketi aşağıda daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Trita Parsi, *Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran and U.S.* (New Heaven, London: Yale University Press, 2007), s. 228-229

Bu tarihte İsrail tarafından Kızıl Deniz'deki uluslararası sularda durdurulan 'Karine A' adlı bir gemide, henüz paketleri açılmamış ve üzerlerinde İran yapımı olduklarına dair amblem bulunan silahlar ele geçirilmiştir. İsrail Yönetimi bu geminin İran'ın Kiş Adası'ndan geldiğini ve silahların da İran yapımı olduğunu açıklamıştır. İsraillilerin iddiasına göre; İran Arafat'ı silahlandırma çabasındaydı. Bu durum ABD - İran yakınlaşmasını baltalamak isteyen İsrail için bulunmaz bir fırsattı⁶⁶⁴. Hatta böylesi kritik bir dönemde böylesi bir gelişmenin yaşanmasını sorgulayanların sayısı da bir hayli fazlaydı⁶⁶⁵. Kimilerine göre bu olay İsrail'in düzenlediği bir oyunken, kimilerine göre ise işin arkasında İran içerisindeki birtakım grupların parmağı vardı.

İran Hükümeti ise bu husustaki suçlamaları reddetmiş ve konuya ilişkin kanıtlarla ilgili ABD Hükümeti'nden bilgi talebinde bulunmuşsa da bu talebine karşılık alamamıştır. Bu olay muğlaklığını muhafaza ederken, ABD Hükümeti İsrail iddialarını kabul etmiş ve o tarihten sonra Bush Hükümeti için İran'ın uluslararası terörizmle devam eden bağlantısı konusunda herhangi bir şüphe kalmamıştır⁶⁶⁶. Bu gelişmeyi takiben de 29 Ocak 2002 tarihinde Başkan Bush'un yaptığı ulusa sesleniş konuşması ile sürecin yönü değişmiş ve ABD - İran ilişkileri yeni bir dönemece girmiştir. Başkan Bush, bu tarihte yaptığı konuşmasında ilerleyen dönemdeki ABD dış politika hedeflerinden bahsetmiştir. Bu hedefler arasında en çok üzerinde durulanı ise teröre destek veren rejimlerle mücadele edilmesi ve onların kitle imha silahlarıyla ABD ve müttefiklerine zarar vermelerinin önüne geçilmesi olmuştur. Bu konuşmayı takiben de Başkan Bush teröre destek veren ve dünyaya tehdit oluşturan 'Şer Ekseni Ülkeleri'ni açıklamıştır. Irak, Kuzey Kore ve İran'dan meydana gelen bu ülkelerdeki rejimlere yönelik, terörle aktif mücadele politikası bağlamında gerekli tedbirlerin alınacağını da söylemiştir.

İran Taliban Rejimi'ne karşı ABD ile işbirliği yaparken, işbirliğinin başarıyla sonuçlanması sonrasında nasıl bir tabloyla karşı karşıya kalacağından bihaberdi⁶⁶⁷. Nitekim Taliban Rejimi'nin çökertilmesi sonrasında ABD, İran'ı 'Şer Ekseni' kulüp üyeliğiyle ödüllendirmiştir. Bu açıklama, Afganistan savaşında ABD'ye destek veren reformist Hatemi Hükümeti'nin İran içerisindeki muhafazakârlara karşı açık bir yenilgisi olarak anılmaktadır. ABD, İran'ın terörle mücadele alanındaki işbirliğini yok saymış ve bir anda İran'ı teröre destek veren ülkeler listesine

⁶⁶⁴ Kenneth Pollack, *The Persian Puzzle*, (NY: Random House, 2004), s. 346-347

⁶⁶⁵ Brian Whitaker, 'The Strange Affair of karine A', *The Guardian*, 21 Ocak 2002

⁶⁶⁶ Ali Ansari, *Confronting Iran*, (NY: Basic Books, 2006), s. 186

⁶⁶⁷ Gareth Porter, 'How Neocons Sabotaged Iran's Help on al-Qaeda', *IPS*, 23 Şubat 2006

yerleştirmişti⁶⁶⁸. Bu durum da ister istemez Batı'yla gelişen diyaloglardan hoşnut olmayan muhafazakârların elini güçlendirmiştir. İran Hükümeti, bu açıklamayı şiddetle kınamış ve daha da ötesinde ezeli düşmanlarından biri olan Saddam Hükümeti'yle aynı kefeye konulmuş olmaktan dolayı öfkelenmiştir⁶⁶⁹.

Bu tarihten sonra ABD ile diyalog yollarının açılmasından yana olan reformistlerin bu yöndeki şevkleri önemli ölçüde kırılmış ve şer eksenli söylemiyle ABD – İran ilişkilerinde başlaması beklenen diyalog umutları suya düşmüş, onun yerine sert rüzgârların eseceği yeni bir dönem başlamıştır. Özetle; terörizm, insan hakları, Ortadoğu Barış Süreci ve kitle imha silahları konusunda herhangi bir ilerleme yaşanmadığı gibi, yukarıda da değinildiği üzere Afganistan ve Irak tecrübelerinden sonra daha fazla tehdit algılamaya başlayan İran'ın ulusal güvenlik politikaları yeniden şekillenecek ve başlayacak olan İran nükleer kriziyle birlikte ilişkiler daha da komplike bir hale dönüşecektir.

II. İran Nükleer Krizinin Başlaması ve ABD'nin bu Süreçteki Rolü

1. Haydut Devletler ve Kitle İmha Silahlarıyla Mücadele Hedefi

Bush Hükümeti'nin 9/11 saldırıları sonrasında açıkladığı yeni ulusal güvenlik stratejisi ve bu bağlamda izlemeye başladığı önleyici müdafaa politikası; hiç şüphesiz kitle imha silahlarına sahip olma hedefinde veya çabasında olan yeni devletlerin ABD güvenliğine tehdit oluşturduğu fikrini de kapsamaktaydı⁶⁷⁰. Bu nedenle ABD, haydut devlet (*rogue states*) olarak tanımladığı İran ve Kuzey Kore'nin de her türlü uranyum zenginleştirme ve ilgili faaliyetlerinin derhal sonlandırılmasını hedeflemiştir.

Nitekim son yılların en popüler kriz konularından biri olan, yeni ülkelerin nükleer silahlara sahip olması kaygısı ve bu kaygıların bertaraf edilmesi ABD'nin açıkladığı dış politika hedeflerinin merkezinde yer almaktaydı. Bu bağlamda ABD'nin sözkonusu haydut devletlere ve onların rejimlerine yönelik açtığı savaş, izlediği saldırgan politikalar ve son konjonktürel gelişmelerin bir araya gelmesi sonucunda, dünya, nükleer krizler konusunda tam bir kısırdöngü ve kaos ortamıyla karşı karşıya kalmıştır. ABD, dünya istikrarı ve barışını korumak adına giriştiği bu savaşa Irak'tan başlamıştır. Kitle imha silahlarına sahip ol-

⁶⁶⁸ Gawdat Baghat, 'The Future Of US-Iran Relations', *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, Vol. XXV, No. 2, Kış 2002, s. 73.

⁶⁶⁹ Ansari, *Confronting Iran*, s. 186

⁶⁷⁰ Graham Allison, 'How to Stop Nuclear Terror', *Foreign Affairs*, Vol: 83, No: 1, Ocak / Şubat 2004, s. 64

duğu iddiasıyla öncelikle Irak'a girmiş ve ülkeyi işgal etmiştir. Yüz binlerce insanın ölümüyle sonuçlanan bu savaşın sonunda dünya kamuoyu, Irak'ta aslında kitle imha silahları olmadığı gerçeğiyle karşı karşıya kalmıştır. Zaten Bush Hükümeti'nin Güvenlik Konseyi kararı olmaksızın önleyici müdafaa adı altında Irak'a girmiş olmasının meşruluğu tartışmalara konu olmuşken, işgale zemin hazırlayan faktörün asılsız çıkmış olması ise hem ABD hem dünya kamuoyunun tepkisini fazlasıyla toplamıştır.

Diğer taraftan ABD'nin, 1994 yılından beri dönem dönem sıkıntı yaratan ve nükleer faaliyetlerinden kuşku duyduğu Kuzey Kore ile de müzakereleri devam ettirmekteydi, ancak bu müzakerelerde olumlu ve etkili bir sonuca ulaşabilmesi uzun bir zaman almış ve nihayetinde Şubat 2007 tarihinde kriz çözülebilmıştır. 2002 yılında Kuzey Kore, askeri amaçlara hizmet eden nükleer faaliyetler yürüttüğünü ve kendisini ABD tehdidine karşı korumak adına, nükleer silahlara sahip olduğunu açıkça itiraf edene kadar bu konuda hiçbir gelişme kaydedilememiştir. Ekim 2006 tarihinde Kuzey Kore, ilk nükleer silah denemesini gerçekleştirdiğinde ise sadece BM Güvenlik Konseyi'nden orta ölçekli bir ekonomik yaptırım kararı çıkartılabilmıştır. Yapılan bir dizi müzakere sonucunda ise Şubat 2007 tarihinde Kuzey Kore tesislerini tasfiye etmeyi kabul etmiş ve karşılığında birçok imtiyaz kazanmıştır. Sorunun bu kadar uzun sürmesi ise ABD'nin daha önce yaptığı antlaşmaya binaen Kuzey Kore'ye verdiği taahhütleri yerine getirmemiş olması ve Kuzey Kore'nin güvenlik kaygılarını gidermemesinden kaynaklanmıştır. Bu durumla karşı karşıya kalan Kuzey Kore de sistem dışına çıkarak caydırıcı bir kart niteliği taşıyan nükleer silaha sığınmıştır. Ancak bu tarihten sonra ABD, Kuzey Kore'yi ciddiye almış ve krizin çözülmesi adına etkili imtiyazlar ve güvenceler sunma yoluna gitmiştir.

Aralık 2002 tarihinde İran'daki rejime muhalif unsurların bir takım gizli tesislerle ilgili belgeleri açıklamasıyla da İran nükleer krizi gündeme gelmiş ve şer ekseninin son üyesi İran'la da hâlihazırda güncelliğini koruyan bir nükleer kriz süreci başlamıştır. İran'da daha nükleer silahlara ve bu yöndeki faaliyetlerin varlığı hususunda herhangi bir kanıta rastlanılamamasına rağmen, ABD'nin bu husustaki politikası krizin başlangıcından itibaren çok katı ve tavizsiz olmuştur.

ABD'nin üç şer eksenini ülkesine yönelik izlediği yöntemlere bakılınca önemli bazı farklılıkları saptamak mümkündür. Irak'ta kitle imha silahları yoktu, ancak Saddam Rejimi'nin çökertilebilmesi ve ülkeye girilebilmesi için bahaneye ihtiyaç vardı. ABD, Irak'ta yaptığını Kuzey Kore'ye yapmadı ve askeri müdahale bir yana ekonomik yaptırım kararını bile ancak nükleer silah denemesi gerçekleştirildiğinde aldır-

bildi. Hatta sonunda Kuzey Kore'yi nükleer programından vazgeçirmek için birçok imtiyaz vermek durumunda kalmıştır. İki ülkeye yönelik yaklaşım karşılaştırıldığında şöyle bir çıkarım yapmanın çok da yanlış olmayacağı ortadadır: Irak'ın silahları olmadığından Irak'ı işgal etmek kolaydı. Ancak Kuzey Kore'nin nükleer silahı ve dolayısıyla caydırıcı bir gücü vardı, bu nedenle Kuzey Kore ile müzakere yolu tercih edilmiştir. Hatırlatmakta fayda vardır ki Kuzey Kore'nin nükleer silahlara sahip olup bu silahları denemesinin önüne geçilememiş ve soruna çözüm bulmak altı yıl kadar zaman almıştır. Bu nedenle kriz neredeyse çözülmüş olsa bile, ABD'nin Kuzey Kore konusundaki politikasının başarısı sorgulanabilir.

İlk iki girişim sonrasında şimdi sıra İran'daydı. Henüz nükleer silahlara sahip olmayan İran, uzun bir süre yürüttüğü gizli faaliyetleri dolayısıyla uluslararası arenada şüphe uyandırmıştır. Ancak henüz böyle bir teknolojiye sahip olmayan ama niyetinden şüphe edilen İran'la nasıl baş edilmeli sorusu gündemi işgal etmektedir. Burası açık ki, İran'a yönelik izlenecek olan politika, ne Irak ne de Kuzey Kore örneklerindeki gibi olmalıdır⁶⁷¹. Diğer iki politikanın başarısını sorgulamayı bir kenara bırakacak olursak, İran'ın da diğer ikisinden farklı bir ülke olduğunu, dolayısıyla araçların ve politikaların daha özenli seçilmesi gerektiğinin göz önünde bulundurulması gerekiyor.

Önceki bölümlerde de değinildiği üzere İran nükleer krizi, salt uluslararası bir sorun niteliğinde olmaktan ziyade, ABD ve İran'ın karşılıklı husumeti ve inatlaşmasına sahne olan bir konuya dönüşmüştür. İki ülke arasında doğrudan diyalog olmaması nedeniyle de üçüncü taraflarca üretilmeye çalışılan tüm çözümler işlevsiz kalmıştır. İşte bu nedenden dolayı, İran nükleer krizini incelemeye çalışırken, ABD - İran ilişkileri ve ABD'nin bu olaydaki rolüne daha ayrıntılı değinmekte fayda vardır. Aşağıda genel olarak ABD'nin bu husustaki tavrı ve girişimleri, İran'ın ise bütün bunlara verdiği veya vermesi muhtemel reaksiyonlar ve sergilediği tutumlar incelenmeye çalışılacaktır. Son olarak da, krizin çözümü için iki ülkenin doğrudan müzakere etme olasılığı ve çıkabilecek sonuçlar tartışılacaktır.

---

⁶⁷¹ İran ve Kuzey Kore nükleer dosyalarının karşılaştırılması için bkz: Arzu Celalifer, 'Nükleer Kaosta Kuzey Kore ve İran'ın Konumları', *USAK Stratejik Gündem*, 20 Ekim 2006, <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?type=17&id=458> (Erişim Tarihi: 21 Ekim 2006)

2. ABD'nin İran Nükleer Krizine İlişkin Politikası ve Tutumu

İran nükleer programının, nükleer silah elde etme maksadıyla yürütüldüğünü başından beri iddia eden ABD'nin bu konudaki kesin tavrı, İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini tamamen durdurması olmuştur. Zaten İslam Devrimi sonrasında İran nükleer programını her fırsatta bloke etmeye çalışan ve yayınladığı raporlarla İran tehdidi yaratmaya çalışan ABD'nin eline bu krizle birlikte müthiş bir fırsat geçmiştir.

Bush Hükümeti krizin başladığı günden itibaren İran'ın faaliyetlerini durdurmasını istemiş ve aksi bir durumda İran'a yönelik ekonomik yaptırım veya askeri müdahale seçeneklerinin masada olacağını da her fırsatta yinelemiştir. Ancak son Irak işgalinin istenilen sonuçları vermemesi ve birçok zayıfatı beraberinde getirmesi, başta ABD halkı olmak üzere diğer devletleri de yeni bir kaos durumunun başlamak üzere olduğu endişesine sevk etmiş ve Ortadoğu'da yeni bir savaş cephesinin açılmasına çoğunluk karşı çıkmıştır.

Krizin başlangıcından itibaren ABD'nin istediği, konunun UAEA yetkisinden çıkarılarak BM Güvenlik Konseyi'ne aktarılması olmuş ve ilerleyen dönemlerde ABD'nin bu arzusu gerçekleşmiştir. Konunun Güvenlik Konseyi'ne taşınması, gerek ekonomik yaptırım, gerekse askeri müdahale kararlarının Konsey tarafından alınabilmesi için önemliydi. Zira Irak savaşında gerekli uluslararası normlara uyulmamış ve bu durum uluslararası camiada pek de hoş yankılar uyandırmamıştı. Aksine Bush Hükümeti ve Neo-con'ların izlediği siyaset, hem ülke içinde hem de dışında sert eleştirilere maruz kalmış ve dünyadaki anti-Amerikan duyguların artmasına neden olmuştur. İşte bu nedenlerden dolayı İran'a karşı yapılacak müdahalelerin, uluslararası normlar çerçevesinde ve uluslararası mekanizma vasıtasıyla gerçekleşmesi önem arz etmekteydi.

Konunun Güvenlik Konseyi'ne taşınmış olmasına rağmen, aşağıda daha ayrıntılı olarak ele alınacak nedenlerden dolayı ABD'nin istediği katı önlem kararları Konsey'den çıkamamış ve nükleer krizin çözümü her defasında ileri bir tarihe ertelenmiştir. Bu bölümde; ABD'nin İran nükleer krizini çözmek adına zorlayıcı tedbirlerde ısrarcı olması ve bu durumun çözümden ziyade daha karmaşık süreçlere yol açması tartışılacaktır. Bush Hükümeti'nin çözüm adına önerdiği katı yaptırımların ve hatta askeri müdahale seçeneğinin ne kadar efektif olabileceği hususları ilerleyen sayfalarda daha ayrıntılı olarak incelenecek ve ABD'nin bu kriz sürecindeki opsiyonları sırasıyla ele alınacaktır. Ancak bu başlığa geçmeden önce kriz sürecinde meydana gelen bazı önemli olaylar ve bu olayların süreç üzerindeki etkisine kısaca değinilecektir.

3. Nükleer Kriz Süresince Meydana Gelen Önemli Gelişmeler

A. Irak Savaşı

11 Eylül sonrasında İran - ABD ilişkilerini etkileyen önemli olaylardan biri de Irak savaşı olmuştur. Yukarıda da değinildiği üzere bu savaşla beraber İran'ın ABD'den algıladığı tehdit artmıştır. Her ne kadar ABD, Afganistan ve Irak savaşlarıyla İran'ın tehdit algıladığı iki önemli düşmanı (Taliban ve Saddam) ortadan kaldırmış olsa da onlardan geriye kalan yeri kendisi doldurmuş ve İran'ın doğu ile batı sınırına askeri üsleriye yerleşmiştir. Kendisini ABD güçleriyle çevrelenmiş hisseden İran da, özellikle Irak savaşı sonrasında sonraki hedefin kendisi olabileceği hususunu sorgulamaya başlamıştır. Özellikle ABD'nin, İran'ı nükleer silahlara ulaşmaya çalıştığı gerekçesiyle suçladığı bu dönemde, İran içerisindeki birçok yetkili ve sivil sonraki hedefin İran olup olmadığı sorusunu sıkça gündeme taşımaya başlamışlardır⁶⁷².

Irak savaşı sonrasında ABD, İran'ın bölgede sahip olduğu Şii nüfuzunu kullanarak Irak üzerinde etkin olması ihtimalinden de rahatsız olmuştur⁶⁷³. Çünkü gelişmelerin seyri İran'ın lehine olmuş ve Saddam sonrası oluşan boşluğu Şii gruplar doldurmuşlardı. Bu grupların da İran İslam Cumhuriyeti ile olan iyi ilişkileri herkesin malumuydu. Diğer taraftan ABD, İran'ı Irak içerisindeki huzursuzlukları körüklemek ve bazı El-Kaide liderlerine ev sahipliği yapmakla suçlamaktaydı⁶⁷⁴. İran ise Afganistan Savaşı sonrasında El-Kaide mensubu olduğunu düşündükleri 500 kişiyi tutuklayıp sınır dışı ettiklerini söyleyerek El-Kaide ile var olduğu iddia edilen bağlarını inkâr etmiş ve ABD'yi bu suçlamasından dolayı kınamıştır⁶⁷⁵. Mayıs 2003 tarihinde İran'ın bazı üst düzey El-Kaide militanlarını gözaltına aldığını söylemesi üzerine ABD, bu militanların hangi koşullar altında tutuklu olduklarını merak etmiş ve ziyaretçi kabul edebilecek konumda olmaları halinde dışarıdaki operasyonları yönlendirebileceklerini söylemiştir⁶⁷⁶. Ancak ABD'nin bu iddialarına rağmen İran'ın El-Kaide hususunda ABD ile işbirliği yaptığı gerçeği yadsınamazdı ve bahsi geçen militanların İran'a sızmış olmalarında İran'ı kasıtlı olarak parmağı olduğu yönünde herhangi bir kanıt da bulunmamaktaydı.

---

⁶⁷² Jim Muir, 'Analysis: Iran-U.S Rift Widens', *BBC*, 25 Mayıs 2003

⁶⁷³ ABD'nin İran'ın Irak üzerindeki Şii nüfuzuyla ilgili kaygılarını tartışan bir yazı için bkz: Reidar Visser, 'Hegemon Güce Meydan Okuma: Irak İslam Devrimi Yüksek Konseyi ve ABD'nin Irak Politikası', *Avrasya Dosyası*, Cilt 13, Sayı 3, 2007, s. 109-138

⁶⁷⁴ Ivo Daalder - M. James Lindsay, *America Unbound - The Bush Revolution in Foreign Policy*, (Washington D.C: Brookings Institution Press, 2003), s. 183

⁶⁷⁵ Jim Muir, 'Analysis: Iran-U.S Rift Widens'

⁶⁷⁶ 'Iran Admits Holding El-Qaeda Operatives', *CNN*, 25 Mayıs 2003

Kısacası İran'ın kendisini bir sonraki hedef olarak görmesi için tüm şartlar hazırды. Afganistan savaşında işbirliği yapmasına rağmen haydut devlet kategorisine konulmuş ve sonrasında ise terörist bir grupla işbirliği yaptığı iddia edilmiştir. Irak savaşı sonrasında oluşan güç boşluğunu doldurmasından endişe ediliyordu ve daha da önemlisi devam eden bir nükleer kriz durumu sözkonusuydu ki bu husus hedef tahtasına konulması için iyi bir fırsattı. Nitekim Irak savaşının çıkış nedenleriyle paralellik arz etmekteydi. Kaldı ki bu tarihten sonra ABD, nükleer kriz münasebetiyle İran üzerindeki baskıları arttırma yoluna gidecektir.

B. İran'ın Mayıs 2003'de ABD'ye Sunduğu İddia Edilen Kapsamlı Müzakere Paketi

Kriz sonrasında yaşanan önemli gelişmelerden bir diğeri de İran'ın ABD'ye sunduğu iddia edilen kapsamlı müzakere paketiyle ilgilidir. Bu iddianın temelinde; Irak'ın işgal edilmesi sonrasında İran'ın kendisini tehlikede hissetmeye başlaması ve bir şekilde Bush Hükümeti'ne yakınlaşma ihtiyacı duyması olduğu belirtilmektedir. Bu düşünceden hareketle İran'ın ABD ile arasındaki tüm sorunlu hususları içeren ve meşhur 'büyük pazarlık' sürecinin başlamasına zemin hazırlama niteliğinde olan bir öneri paketi sunduğu söylenmektedir. Diğer taraftan İran da böyle bir öneri sunmadığını ancak kendisine ABD tarafından sunulan öneriye yanıt verdiğini iddia etmektedir. Yukarıda da Afganistan görüşmeleri devam ederken, Powell etrafındaki bir grubun İran'a sunulmak üzere havuç ve sopalardan oluşan geniş kapsamlı gizli bir paket hazırladıkları ancak muhafazakâr yönetimi ikna edemedikleri yönündeki söylentilerden bahsedilmişti. İran orijinli Amerikalı yazarlardan biri olan Trita Parsi; ABD, İran ve İsrail arasındaki gizli anlaşmaları konu alan kitabında bu öneriye ayrıntılı bir şekilde yer vermiştir⁶⁷⁷. Parsi'ye göre; bahsi geçen müzakere önerisi, Cumhurbaşkanı Hatemi döneminde hazırlanmış ve sadece beş altı kişilik bir grubun haberdar olacağı şekilde saklı tutulmuştur. Dini lider Hameneyi'nin de bilgisi dâhilinde olan bu öneri metninde ABD tarafını şaşırtan maddelerin bulunduğu söylenmektedir. O dönemde ABD Ulusal Güvenlik Konseyi'nde Ortadoğu Masası Başkanı olan Flynt Leverett'in açıklamalarına göre; İran tarafı kitle imha silahları ve terörizme destek konularının ABD için önemli kaygı unsurları olduğunu kabul etmiş ve bu hususta müzakereye hazır olduklarını bildirmişlerdi. Leverett'e göre;

⁶⁷⁷ Trita Parsi, *Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran and the US*, (US: Caravan Books, 2007), s. 243-257, Aynı eser içerisinde önerilerin metni için bkz: 'Appendix A: Iran's May 2003 Negotiation Proposal to the US', s. 341-342

İran tüm kartlarını masaya koymuş, açıkça ne istediğini ve karşılığında neler verebileceğini beyan etmişti⁶⁷⁸.

Trita Parsi'nin ifadesine göre; İran 'karşılıklı saygı'nın esas olacağı bir müzakere süreci çerçevesinde, Hamas ve İslami Cihad'a yönelik desteğini sonlandırmayı ve İsrail'e karşı yaptıkları saldırıları durdurmaları konusunda onların üzerinde baskı kurmayı, Hizbullah'ı silasızlandırma ve siyasi bir partiye dönüşmesine de destek vermeyi teklif etmişti. Nükleer programı hususunda İran, istenilen tüm güvenceleri vermeyi, ek protokolü imzalamayı ve iyi niyet gösterisi olarak ABD'nin programa dâhil olmasını önermişti. Terörizm konusunda da, tüm terörist gruplarla mücadele konusunda işbirliği yapmayı teklif etmişti. Son olarak da Irak'taki istikrarın sağlanması ve bağımsız demokratik bir hükümetin kurulması hususunda ABD ile işbirliği yapacağını söylemişti. Muhtemelen en şaşırtıcı öneri de İran'ın, iki devletli bir çözüm öneren Beyrut Deklarasyonu'nu onaylayacağını ifade etmiş olmasıydı. Zira İran'ın, İsrail'in tanınması anlamına gelen bu tavizi vermesi beklenmemekteydi⁶⁷⁹.

Bunların karşılığında İran'ın istediği ise Irak'ta konuşlanmış olan Halkın Mücahitleri Örgütü'nün tasfiye edilmesi ve kendilerine teslim edilmesiydi. İran'ın düşmanları arasında yer alan bu terörist grup uzun zaman özellikle ABD'deki neo-con'ların gözünde İran'daki rejimi istikrarsızlaştırabilecek bir unsur niteliğindeydi. Parsi'ye göre; İran da uzun süreden beridir önemli pazarlık unsurları olarak gördüğü tutuklu El-Kaide militanlarını, Halkın Mücahitleri Örgütü'ne karşılık masaya koymuştu. Diğer taraftan İran, Şer Ekseni listesinden çıkarılmak, ABD ile devam eden yıllanmış düşmanlıklarına bir son vermek, ABD'nin iç işlerine müdahale etmesini önlemek, maruz kaldığı yaptırımların sonlandırılmasını, İran'ın nükleer teknolojiye erişim hakkının tanınmasını ve İran'ın bölgedeki güvenliğine ve bu yöndeki çıkarlarına saygı duyulmasını istiyordu⁶⁸⁰.

---

⁶⁷⁸ Leverett'in açıklamaları için bkz: Gregory Beals, 'A Missed Opportunity with Iran', *Newsday*, 19 Şubat 2006, Bernard Gwertzman, 'Leverett: Bush Administration 'Not Serious' About Dealing with Iran', *Council of Foreign Relations*, 31 Mart 2006, <http://www.cfr.org/publication/10326/leverett.html?breadcrumb=%2Fbios%2F3348%2F%3Fgroupby%3D3%26hide%3D1%26id%3D3348%26filter%3D2006%26page%3D5> (Erişim Tarihi: 1 Mayıs 2006)

⁶⁷⁹ Parsi, *Treacherous Alliance*..., s. 244

⁶⁸⁰ İran'ın Mayıs 2003 tarihinde İran'daki İsviçre Büyükelçisi aracılığıyla göndermiş olduğu öneri metni için bkz: 'Appendix A: Iran's May 2003 Negotiation proposal to the United States', in Trita Parsi, *Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran and the US*, (US: 2007), s. 341-342

Özetle İran, yaptırım ve çevreleme politikasının sonlandırılması karşılığında önemli tavizler vermiş ancak böylesine önemli bir girişim o dönemin neo-con yöneticileri Rumsfeld ve Cheney tarafından daha başlamadan sona erdirilmiştir. Parsi'ye göre; Rumsfeld ve Cheney'in cevabı çok kısa ve net olmuştur: "biz şeytanla müzakere etmeyiz"⁶⁸¹. O dönem neo-con'ların muzaffer dönemleri olduğundan, onlara göre İran'a tepeden istediklerini yaptırmak varken, mollaların rejimini tanıma anlamına gelen müzakerelere hiç gerek yoktu. Ancak o zaman Irak Savaşı'nın sonucu ve ABD'nin Irak'ta geçireceği beş yıllık zorlu süreçten haberleri yoktu.

Daha İran'ın nükleer programında gelişme kaydetmediği ve uranyum zenginleştirme teknolojisine sahip olmadığı bir dönemde yapılan bu önerinin reddedilmiş olması birçok Amerikan siyasetçi tarafından 'kaybedilmiş önemli bir fırsat' olarak nitelendirilmiştir. Bu vesileyle kimin ilk adımı attığı önemli olmaksızın zamanında başlamasına zemin hazırlanan 'büyük pazarlık' sürecinin kapısı aralanmaya çalışılmış ancak Bush Hükümeti'nin altın yıllarını yaşayanların eliyle bu kapı kapatılmış ve nükleer krizin kartopu etkisiyle büyüyerek bugüne kadar gelmesi sağlanmıştır.

C. İran Dosyası'nın Güvenlik Konseyi'ne İntikal etmesi

İran'ın NPT üyeliğinden dolayı, nükleer faaliyetlerini sürdürme hakkına sahip olduğu gerçeği kabul görse de dünyadaki genel kamuoyu görüşü; İran'ın nükleer faaliyetlerini durdurması ve uluslararası güven ortamını yaratmadan da uranyum zenginleştirme faaliyetlerine kendi topraklarında devam etmemesi yönünde olmuştur. Önceki bölümlerde de anlatıldığı üzere 2006 yılında, endüstriyel alandaki uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıya almak, ancak düşük ölçekli AR-GE uranyum zenginleştirme faaliyetlerini devam ettirmekte ısrar eden İran'ın dosyası nihayetinde Güvenlik Konseyi'ne intikal etmiş ve 29 Mart 2006 tarihinde her ne kadar bağlayıcı olmasa da ilk BM Güvenlik Konseyi kararı alınmıştır. İran dosyası BM Güvenlik Konseyi'ne gönderilmiş olsa da uluslararası platformdaki genel kanı, konunun diplomatik yöntemlerle çözülmesi yönündeydi. Yine de ABD'nin başından beri yapmak istediği gerçekleşmiş ve konu Güvenlik Konseyi'ne taşınmıştır. Ancak konunun Güvenlik Konseyi'ne taşınmasının kriz sürecine ne kadar olumlu etki yaptığı sorusu tartışmalıdır. Çalışmanın sınırları içerisindeki dönem dâhilinde (2003-2008) dört Güvenlik Konseyi kararı daha alınmış ancak hiçbiri ABD'nin arzu ettiği nitelikteki zorlayıcı bir

⁶⁸¹ Parsi, *Treacherous Alliance...*, s. 248

karar olmamıştır. Bu bağlamda alınan yaptırım kararlarının sınırlı ölçüde İran'ın faaliyetlerini yavaşlattığı söylenebilse de genel olarak İran'ın bu konudaki niyet ve motivasyonunu kamçıladığını da hatırlatmakta fayda vardır. Bu nedenle kriz dosyasının Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesi ile birlikte belki de krizin olası bir çözümünün geciktirildiği yorumu yapılabilir.

D. ABD'nin İran'daki Mevcut Rejimi Zayıflatmaya Yönelik Başlattığı Çalışmaları Arttırması

İran dosyası Güvenlik Konseyi'ne gönderilmişken diğer taraftan İran'daki rejimi tüm dünyaya bir tehdit olarak sunan ABD'nin, bu rejime yönelik olarak başlattığı girişimler de her geçen gün artarak devam etmekteydi. İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1979 yılından itibaren İran'la diplomatik bağlarını kesen ABD, başından itibaren İran'daki rejimi terörizme destek vermek, insan haklarını ihlal etmek ve dünyayı tehdit eden bir ülke olmakla suçlamış ve her fırsatta İran'daki rejimin değişmesi gerektiğinden söz etmiştir. Bu mantıktan hareketle İran'daki demokratik faaliyetlerin desteklenmesi adına 75 milyon dolarlık bir fon ayırdığını açıklayan ABD, bu fondaki paraların, İran rejim muhaliflerinin faaliyetlerini, ABD'den Farsça yayın yapan radyo ve televizyonları ve ABD'de eğitim görmek isteyen İranlı öğrencileri desteklemek maksadıyla kullanılacağını açıklamıştır⁶⁸².

Son girişimler, ABD'nin İran'a yönelik uzun soluklu bir mücadele başlattığını göstermekteydi. Bu amaçla Washington'da 2006 yılının başında, İran işlerinden sorumlu özel bir departman kurulduğu açıklanmıştır. Aynı zamanda İran'daki gelişmeleri yakından takip etme ve İran rejimine karşı başlatılan faaliyetlere yardımcı olması maksadıyla, 560.000 İranlının yaşadığı Dubai'de de minyatür bir elçilik açılacağı söylenmiştir. Bu elçiliğin, Dubai'deki rejim muhalifi İranlılarla işbirliği yapması ve hem İran içerisindeki hem de İran dışındaki rejim karşıtı faaliyetleri desteklemesi beklenmekteydi. Gelecek dönemde Dubai'deki diplomat sayısını arttırmayı planlayan ABD, buradaki olayı, 1920'lerde yeni oluşan Sovyetler Birliği'ndeki gelişmeleri takip etmek maksadıyla Riga'da (Letonya) kurulan 'takip etme ve dinleme' görevine benzetmekteydi. İran'dan sorumlu bu özel ofisler ayrıca, Bakü, İstanbul, Frankfurt ve Londra gibi yoğun İran diasporasının⁶⁸³ yaşadığı kent-

⁶⁸² Christopher de Bellaigue, *The Struggle for Iran*, (NY: The New York Review of Books, 2007), s. 172. 'US to Devote 75 Million Dollars to Promoting Democracy in Iran', *AFP*, 15 Şubat 2006.

⁶⁸³ İran diasporası hakkında başvurulabilecek kaynaklar: Mehdi Bozorgmehr and Georges Sabagh, 'Iranian Exiles and Immigrants in Los Angeles' in Asghar Fathi, (ed.),

lerde de açılacaktı⁶⁸⁴. Amerikan Hükümeti bu girişimi, İran'dan gelebilecek muhtemel tehdit ve tehlikeleri önceden saptayabilme ve tedbir alabilme şeklinde açıklamıştır. Bu sisteme göre görevlendirilecek olan diplomatlar, İran menşeli siyasi ve sivil kuruluşlara mali yardım sağlama yollarını araştıracaklar ve İran'ın hem dışında hem içerisinde, demokrasi yanlısı grupların oluşmasını ve yerleşmesini sağlayacaklardı.

Washington tarafından atılan bu yeni adım, İran rejim değişikliği konusunun Amerikan dış politikasının önemli bir parçası haline geldiğini göstermekteydi. Ancak bazı Amerikalı uzmanların da belirttiği gibi, sürgündeki muhalif İranlılarla işbirliğinin de kendi içerisinde riskleri bulunmaktaydı. Çünkü bu insanlar yıllarca ülkeleri dışında olmaları nedeniyle, içerideki atmosfere yabancı olup, gerçekte neler olup bittiği konusunda somut bilgi ve deneyimlere sahip değillerdir. İran'daki yönetimin ilk yıllarını hatırlayan bu insanların, son dönemlerdeki gelişmelerden bihaber bir şekilde ABD'ye ne kadar doğru istihbari bilgi sağlayabilecekleri ve hangi zeminlerde işbirliği olanakları yaratabilecekleri ve dahası sağlanan bilgilerin ne ölçüde faydalı olabileceği ise ayrı bir tartışma konusuydu⁶⁸⁵. Yine de bu faaliyetlerin ne ölçüde etkili olacağını söyleyebilmek için belirli bir dönemin geçmesini de beklemek gerekir.

Ancak bütün bunlar bir yana, ABD'nin bölgede bulunma sebebini kendince haklı kılan İran'a, demokrasi getirme faaliyetinin ABD çıkarlarına ne ölçüde hizmet edeceği de ayrı bir tartışma konusunu teşkil etmektedir. Zira bilindiği üzere ABD, Ortadoğu bölgesindeki hâkimiyetini sağlamlaştırma ve bölgede etkin bir şekilde tüm gelişmelere müdahale edebilme nedenini 'şer eksenî' ve şer eksenîyle mücadele söylemine dayandırmaktadır. Bu tabloya göre şer ekseninin en güçlü halkası İran ve ABD'nin de en temel politikası, İran'ın tehlikeli yüzünü

Iranian Refugees and Exiles Since Khomeini (Costa Mesa, Cal: Mazda, 1991), s. 121-144, Ron Kelley, 'Iranian Political Demonstrations in Los Angeles, USA: A Photographic Essay' in Asghar Fathi, (ed.), *Iranian Refugees and Exiles Since Khomeini* (Costa Mesa, Cal: Mazda, 1991), s. 161-202, Ron Kelley et al., *Iranians in Los Angeles* (Berkeley: University of California Press, 1993) s. 299-320, Mandana E. Limbert, 'Visions of Iran: Persian-Language Television in the United States' in Fatma Müge Göçek, (ed.), *Social Constructions of Nationalism in the Middle East* (Albany, N.Y: SUNY Press, 2001), A. Sreberny Mohammadi and A. Mohammadi, 'Iranian Exiles as Opposition: Some Theses on the Dilemmas of Political Communication Inside and Outside Iran' in Asghar Fathi, (ed.), *Iranian Refugees and Exiles since Khomeini* (Costa Mesa: Mazda, 1991), s. 205-227.

⁶⁸⁴ Farah Stockman, 'U.S. Opens Two Fronts in an Effort to 'Defeat' Iran' *International Herald Tribune*, 9 Mart 2006.

⁶⁸⁵ Arzu Celalifer, 'ABD'nin İran Etrafındaki Çemberi Daraltma Girişimleri', *Journal of Turkish Weekly*, 10 Mart 2006.

göstererek uluslararası kamuoyundaki imajını mümkün olduğunca zedelemek ve İran'dan küresel bir düşman yaratmaktır. Burada akla ilk gelen "Neden ABD bölgedeki varlık nedenini ortadan kaldırmak istesin ki?" sorusudur. Bu seçeneklerden hangisinin doğru olduğu ve ABD'nin gerçek hedefinin ne olduğu sorusu gerek ABD içerisinde gerekse diğer ülkelerde sıkça akla gelen bir soruydu. Akla gelen ikinci soru da; bir yandan İran rejimini bu tarz desteklerle zayıflatmaya ve köşeye sıkıştırmaya çalışırken İran'dan nükleer faaliyetlerini askıya almasının ve güvenliği için önem arz edebilecek böylesi bir teknolojiden vazgeçmesinin nasıl beklenebildiği idi. Hem uluslararası kamuoyunda hem ABD içerisinde sıkça sorulmaya başlanan bu sorular, Bush Hükümeti üzerinde baskı yaratmış olmalı ki nükleer krizin başlarında yapılan sert açıklamalar yerini daha mülayim söylemlere bırakmaya ve farklı alternatifler gündeme gelmeye başlamıştır. Kısacası ABD ve İran'ın doğrudan müzakere masasına ortuması şeklinde açıklanabilecek bu yeni alternatif gündeme taşınmış ve doğrudan nükleer kriz hususunda olmasa bile dolaylı olarak diğer konularda iki ülkenin müzakere etmesine yönelik olumlu sinyaller alınmaya başlanmıştır. İran ve ABD'yi karşılıklı müzakere etme noktasına getiren gelişmelere aşağıda daha ayrıntılı değinilecektir.

E. Diyalog Masasına Giden Süreçte ABD ve İran'ın Farklı Diplomasi Manevraları

a. Tarihsel Süreç İçerisinde İran - ABD Müzakere Denemeleri

Bölümün başında da açıklandığı üzere İran İslam Devrimi'nin gerçekleşmesi ve İran'daki ABD elçiliğinin işgal edilerek Amerikalı diplomatların bir yıl süreyle rehin tutulması olaylarından sonra, iki ülke arasındaki ilişkiler kopmuş ve 27 yıl boyunca İran ve ABD'nin müzakere masasına oturma konusu tabu haline gelmiştir. Bu tabuyu kırma girişiminde bulunanlar çoğu zaman yerlerinden edilmiş ve sorunlarla karşı karşıya gelmişlerdir. Her ne kadar bu süre içerisinde çok kritik konular üzerine bir takım görüşmeler yapılmışsa da gerek İran gerekse ABD'de karşılıklı iki ülkenin doğrudan müzakere masasına oturması ihtimalinden bahsedilememiş ve bu yolda atılan tüm adımlar engellenmeye çalışılmıştır.

i. Brezinski - Bazergan Görüşmeleri

İran ve ABD'nin devrim sonrası ilk müzakere girişimleri, Mehdi Bazergan'ın Başbakanlığı döneminde Amerikan Ulusal Güvenlik Baş-

danışmanı Zbigniew Brezinski ile Cezayir'de gerçekleşmiştir. Söylenildiğine göre bu müzakerenin amacı, İran Şahı'nın İran'a iade edilmesinin görüşülmesiydi. Ancak Bazergan-Brezinski görüşmeleri bir sonuca ulaşamamış ve devrimci öğrenciler ABD'ye olan bağımlılığın arttığını, Brezinski ile Cezayir'de yapılan görüşmenin Humeyni'nin politikasına ters düştüğünü ileri sürerek ABD Büyükelçiliğini işgal etmişlerdi⁶⁸⁶. Bu olay, bugüne kadar devam eden krizin de başlangıç noktası olmuştur. Bu görüşme, devrimciler tarafından büyük tepkiyle karşılanmış olup, Bazergan Geçici Hükümeti'nin devrilmesine ve itibarının zedelenmesine yol açmıştır.

ii. Rehinelere Serbest Bırakılması İçin Yapılan Görüşmeler

İran ve ABD arasındaki ikinci görüşme girişimi Başbakan Muhammed Ali Recai döneminde olmuştur. Bu görüşmeler de Amerikalı rehinele-
rin serbest bırakılmasıyla ilgiliydi⁶⁸⁷. Bu müzakere sonucunda Cezayir Beyannamesi üzerinde mutabakata varılmasına ve rehinelere serbest bırakılmasına rağmen⁶⁸⁸, her iki taraf da memnun olmamıştır. Ali Recai, rehine olayını gerçekleştiren öğrencilerle iyi ilişkilere sahip olduğundan ve Meclis de kendisine rehine olayını çözümlemesi için tam yetki verdiğinden güçlü bir konumdaydı. Ancak buna rağmen müzakere sonuçları kimseyi memnun edememiştir. Hatta rehinelere serbest bırakılması bile bu dönemden sonra iki ülke arasındaki sorunların çözülmesine yardımcı olamamıştır. Daha da ötesinde, İran'la rehine krizi konusunda uzlaşmaya varılması bile, ABD'de Cumhuriyetçilerin İran aleyhine propagandaları neticesinde oluşturulan olumsuz kamuoyu görüşünü değiştirememiş ve bu durum Carter'in seçimlerde mağlup olmasına yol açmıştır.

iii. Irangate Olayı

İran - ABD ilişkilerini etkileyen üçüncü olay, ABD'de Cumhuriyetçilerin başta olduğu Reagan döneminde gerçekleşmiştir. Cumhuriyetçi kanat, gizli bir şekilde İran'la görüşme yollarını aramıştır. Dönemin Güvenlik Konseyi Danışmanı McFarlane, İran - Irak savaşı döneminde ABD tarafından aracılarla İran'a silah satılması konusunda Reagan'ı

⁶⁸⁶ Turgut Tülümen, *İran Devrimi Hatıraları*, 1. baskı, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1998), s. 110.

⁶⁸⁷ Bernard Gwertzman, 'How Hostage Pact was Forged: Turning Point in September', *New York Times*, 28 Ocak 1981

⁶⁸⁸ Cezayir Beyannamesi için bkz: Oscar Schachter, 'Settlement of the Iran Hostage Crisis', *American Journal of International Law*, Vol. 75, 1981, s. 418-430

ikna etmiş, ancak bu gizli diplomasi savaş sonrasında açığa çıkmış ve *İrangate* olarak bilinen olay, ABD Cumhuriyetçileri ve Beyaz Saray için bir skandal ve demokratlar için karşı malzeme niteliğinde olmuştur. ABD'nin böyle bir girişimde bulunmasının nedeni, Lübnan'daki Hizbullah militanları tarafından rehin alınan Amerikan vatandaşlarının serbest bırakılması için İran'ın aracı olması ve iyi ilişkiler içinde olduğu Hizbullah'ı ikna etmesiydi⁶⁸⁹. Bilgilere göre İran Lübnan'daki rehinele-
rin serbest bırakılması için uygun ortamı hazırlamış, ancak buna rağmen iki ülke arasındaki buzlar erimemiştir. Hatta bu olaydan destek alan bazı İranlı siyasetçiler, ABD ile müzakerelerin başlatılması için Meclis'e teklif sunmuşlar, ancak her seferinde bu teklifler geri çevrilmiştir.

iv. Cumhurbaşkanı Hatemi Dönemindeki İlimli Ortam

ABD ile müzakerelerin başlatılması için en uygun ortam, liberal Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi dönemi idi. Hatemi, gerek Batı yanlısı dış politika izlemesi gerekse CNN kanalında yaptığı ilimli konuşması⁶⁹⁰ ile uygun ortamı yaratmış durumdaydı. Ancak o dönem içerisindeki siyasi bunalımlar nedeniyle Hatemi Hükümeti bu girişimi başlatamamıştır. Bütün bunlara rağmen İran ve ABD, Afganistan konusunda gizli görüşmeler yapmış ve bu ülkelerdeki çatışmaların seyrini değiştirme amacıyla işbirliği yapmışlardır⁶⁹¹. Hatta yukarıda da anlatıldığı üzere, 9/11 saldırılarının gerçekleşmesi sonrasında İran ve ABD, Taliban'la ortak bir bir mücadele sürdürmüş ve Afganistan'daki Hükümetin oluşturulması aşamasında İran aktif rol almıştır.

Yine de buraya kadar bahse konu olan görüşmeler, dünya kamuoyuna aleni ve resmi bir şekilde açıklanmadığından ve bu görüşmeler Başkanlık/Bakanlık düzeyinde gerçekleşmediğinden dolayı, İslam devriminin başladığı tarihten Irak görüşmelerine kadar İran ve ABD'nin karşılıklı olarak müzakere masasına oturmadıklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

---

⁶⁸⁹ Bahman Bakhtiari and Matthew C. Moen, 'American Foreign Policy and the Iran-Contra Hearings', *Comparative Strategy* 7 (1988), s. 427-438. Ayrıca Bkz: Acharya, Amitav, 'The Gulf War and 'İrangate': American Dilemmas', *Working Paper*, No. 130. Australian National University, Strategic and Defence Studies Centre, Canberra, 1987.

⁶⁹⁰ Hatemi'nin CNN Kanalına verdiği demecin tam metni için bkz: Sami Oguz, *Gülümseyen İslam: Hatemi'nin ağzından İran'da Değişim*, (İstanbul: Metis Yayınları, 2001), s. 85-102.

⁶⁹¹ Ehsan Ahrari, 'Advantage Iran', *Asia Times*, 14 Temmuz 2006.

v. ABD ve İran'ın Irak'taki İstikrarın Sağlanması İçin Müzakereye Hazır Olduklarını Açıklamaları

2000'li yıllara geldiğimizde ise istisnai durumlarda iki tarafın işbirliği yapmasına rağmen, ABD – İran düşmanlığı halen devam etmekteydi. Bunun da ötesinde Bush Hükümeti yeni politikalarını belirlemiş ve İran'ı şer eksenli ülkesi ilan etmiştir. Diğer taraftan İran'ın nükleer programı ve bu programı sürdürürken izlediği politikalar ve ihmaller, konunun kriz aşamasına gelmesine neden olmuş ve bu durum da en çok ABD'nin işine yaramıştır. Ancak diğer taraftan, Irak müdahalesi sonrasında meydana gelen sorunların çözümü için ABD ve İran'ın karşılıklı görüşmesi ihtiyacı ortaya çıkmış ve müzakere çanları çalmaya başlamıştır.

Devrimden bu yana iki ülke arasında gerçekleşecek olan resmi müzakereler için ilk çağrı, Irak İslam Devrimi Yüksek Konseyi Başkanı Abdülaziz El Hekim tarafından yapılmış⁶⁹² ve söylenildiğine göre Celal Talabani ve Başbakan İbrahim El Caferi tarafından da desteklenmiştir. Bu çağrı Irak'taki sorunların çözümü ve istikrarın sağlanması adına yapılmış ve İran Hükümeti'nden de olumlu yanıt almıştır. İran makamlarına göre bu müzakere için aylar öncesinden defalarca çağrıda bulunulmuş, ancak ABD'ye karşı güvensiz bakış açısından dolayı bu teklif her seferinde reddedilmişti. En sonunda bu çağrının bizzat Irak Hükümeti'nden gelmesi üzerine, İran Hükümeti konuya olumlu yanıt vermişti. Olası diyaloga ilişkin iki tarafın tutumu olumluydu ancak müzakerenin sadece Irak konusuyla sınırlı kalacağı hususuna sıklıkla vurgu yapılmaktaydı.

O günlerde başta İran'da olmak üzere tüm dünyada, neden İran ve ABD'nin diğer konularda da müzakere masasına oturmadıkları sorusu sorulmaktaydı. Bu soru dönemin Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü'ne de yöneltilmiş ve Alireza Asefi'nin yanıtı "*ABD'nin ülkemize yönelik bakış açısı değişmediği sürece diğer konularda kendileriyle müzakere masasına oturamaz olanağı değildir*" şeklinde olmuştur⁶⁹³. Fakat diğer taraftan birçok İranlı analist, politikacı ve aydın, ABD'nin Irak konusunda İran'la müzakere masasına oturma talebini, İran'ın bölgedeki gücünün tanınması anlamına geleceğini ileri sürerek, başta nükleer kriz olmak üzere diğer konularda da karşılıklı müzakere şartlarının oluştuğunu savunmuşlardır.

⁶⁹² 'US and Iran Ready for Iraq Talks', BBC, 16 Mart 2006

⁶⁹³ 'سخنگوی وزارت امور خارجه خبر داد: احتمال مصالحه ایران با اروپا' (İran Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Açıkladı: İran'ın Avrupa'yla Uzlaşma İhtimali), *Shargh*, 10 Nisan 2006.

Bazı analistlere göre ABD, devrim öncesinde İran'da ve bölgede sahip olduğu imtiyazları yeniden kazanma amacı gütmekteydi. Kimilerine göre ise ABD, bu müzakere tanımının çerçevesini net bir şekilde çizmeliydi ve İran da bu görüşmeler sırasında nükleer programıyla ilgili imtiyazlar elde etmeliydi. Bazı görüşler; İran'ın kendisine problem yaratan bir ABD'ye Irak konusunda yardım etmesinin gereksiz olduğunu savunurken, diğer bazı görüşlere göre de bahsi geçen olası müzakere, doğrudan iki ülkenin sorunlarına yönelik olmasa da gerginliği azaltma özelliğine sahip olduğundan faydalı bir girişim olacaktı⁶⁹⁴. Bir grup uzman ise Irak'ta istikrarın sağlanmasının İran açısından önemli olduğunu, ancak ABD için daha çok önem arz ettiğini, ABD'nin Vietnam örneğini tekrar yaşamak istemeyeceğini, dolayısıyla İran'ın bu durumu iyi değerlendirilmesi ve istediği imtiyazları bu müzakereler sırasında elde etmesi gerektiğini savunmuştur.

Tabii ki konuya olumsuz bakan görüşler de mevcuttu. Bu bakış açısına göre ABD, Irak'ta meşru olmayan hedeflerin peşindeydi ve bu hedefler sadece Irak'la sınırlı olmayıp tüm bölgeyi de kapsamaktaydı. Büyük Ortadoğu Projesi de bu hedeflerin gerçekleştirilmesi için planlanan bir senaryoydu ve ABD'nin bu hedeflerinden ve stratejilerinden vazgeçmesini beklemek ise gerçekleri göz ardı etmekten başka bir şey olmayacaktı. Bu doğrultuda ABD, Irak halkının geleceğini tayin etme hedefi güdeceğinden, söz konusu müzakerenin hiçbir faydası olamayacağına inanılmıştır. Bu cephedeki görüşler, "ABD ile müzakerenin tek olumlu yanının ABD ile müzakerenin hiçbir fayda sağlamayacağı gerçeğinin ispatlanması olacağını" savunmuşlardı⁶⁹⁵. Ancak İran'daki reformistlerin genel görüşü, Irak konusunda bile olsa ABD ile müzakere masasına oturmanın, Ahmedinejad sonrasında hızla düşüşe geçen uluslararası güveni tekrar sağlamak için olumlu bir adım olacağı yönünde olmuştur.

Son karar verici merci olan Ayetullah Hameneyi, Irak konusundaki görüşlerini, ABD'nin Irak'tan çekilmesi ve ülkedeki etnik tansiyonu alevlendirmekten vazgeçmesi şeklinde özetlemişti. Dini lider Ayetullah Hameneyi, ABD ile yapılacak müzakereleri şu sözlerle tanımlamıştır:

"Biz kendi ülkemiz ve ABD arasındaki mevcut sorunları görüşmeyeceğiz. Müzakere Irak'taki sorunların çözümüyle sınırlı kalacaktır. İki ülke önemli bir konuda müzakere masasına oturuyorsa, konuyu çözmek iste-

⁶⁹⁴ 'Can Iran-U.S. Talks on Iraq Serve as Icebreaker in Long Tehran-Washington Dispute?', *Mehr News*, 4 Nisan 2006.

⁶⁹⁵ 'مذاکره با آمریکا فایده ای ندارد / مذاکرات باید شفاف و توأم با اطلاع رسانی همه جانبه باشد' (ABD ile Müzakerenin bir Faydası Olmayacak, Müzakerelerin Şeffaf ve Herkesin Bilgilendirildiği Bir ortamda Gerçekleşmesi Gerekir), *Mehr News*, 7 Nisan 2006.

dikleri için çaba gösteriyorlardır. Ancak ABD'nin müzakere kavramına bakışı farklı. Bu ülke bu araçlarla kendi görüşlerini ve politikalarını dayatma yolunu tercih ediyor. Bu durumda ABD ile müzakerelerin bir anlam ifade edeceğini düşünmüyorum”⁶⁹⁶.

İran eski Cumhurbaşkanı Haşemi Rafsanjani ise, görüşmelerin olumlu olması halinde başka alanlardaki sorunların da görüşüleceği sinyallerini vermiştir⁶⁹⁷. Tüm yorumlara rağmen, iki ülkenin müzakere masasına yıllar sonra oturması olumlu bir adım olarak değerlendirilebilirdi, ancak Irak konusundaki müzakere bahsi geçen tarihte gerçekleştirilememiş ve şaşırtıcı bir manevra olarak algılanan bir mektupla konunun seyri tamamen değişmiştir.

vi. İran'dan Beklenmedik Manevra: Ahmedinejad'ın Mektubu

ABD'nin İran'la Irak konusunda müzakere etme talebiyle açılan diyalog yolları, Irak hususundaki görüşmelerin gerçekleşmemesine rağmen, İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad tarafından ABD Başkanı Bush'a hitaben yazılan bir mektupla değişik bir boyuta taşınmıştır⁶⁹⁸. Bu mektup, her ne kadar İran-ABD temel sorunlarına doğrudan değinmemiş ve yapıcı çözüm önerilerinden ziyade genel, felsefi, dini ve tavsiye içerikli bir mektup olmuş olsa da birçok kişi tarafından 27 yıllık tabunun kırılması yolunda atılan olumlu bir adım olarak değerlendirilmiştir. Ancak bu mektubun ihtiva ettiği konular dolayısıyla anlam ifade etmediğini söyleyenlerin sayısı da kayda değer olmuştur. Nitekim Bush yönetimi de mektubun çözümden ziyade felsefi konulara değindiğini söyleyerek, mektuba cevap yazma gereği duymamıştır.

ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice, İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad'ın Başkan Bush'a gönderdiği mektubun yeterli olmadığını söyleyerek, “18 sayfalık mektupta, tarih, felsefe ve dinden söz edildiğini ve sunulan önerilerin, İran'ın nükleer programıyla ilgili anlaşmazlığa çözüm getirmediğini” vurgulamıştır⁶⁹⁹. ABD Dışişleri Bakanı Sözcüsü

⁶⁹⁶ Gareth Smyth, ‘Aloof Khamenei faces dilemma over US talks’, *The Financial Times*, 10 Nisan 2006.

⁶⁹⁷ ‘Rafsanjani: Successful Talks with US Could Pave Way for Talks on Other Issues’, *IRNA*, 13 Nisan 2006.

⁶⁹⁸ Konuya ilişkin farklı yorumlar için bkz: Mustafa El-Labbad, ‘From Ahmedinejad to Bush’, *Al-Ahram Weekly*, Issue No: 795, 18-24 Mayıs 2006, John Alterman, ‘A Letter’s Many Meanings’, *Commentary*, Centre for Strategic and International Studies, Washington D.C. 15 Mayıs 2006, http://www.csis.org/media/csis/pubs/060515_alterman_iran.pdf (Erişim Tarihi: 17 Mayıs 2006), Rupert Cornwell, ‘Iran’s Letter to America Cuts no Ice in Nuclear Crisis’ *The Independent*, 10 Mayıs 2006, Mohammed A. R. Caladari, ‘Regime Change? Why Worry?’, *Khaleej Times*, 10 Mayıs 2006.

⁶⁹⁹ ‘Ahmedinejad’ın Mektubu Yetersiz’, *Voice of America*, 9 Mayıs 2006

Sean McCormack ise, mektubu reddederek, "içeriğinde yeni bir şey olmadığı ve uranyum zenginleştirme gibi temel sorunlara değinmediğini" söylemiştir⁷⁰⁰. Senator Joseph Biden, "Eğer İran'ın tutumu buysa, üzerine birşeyler inşa edilebilir. Ancak 20 yıllık aldatmaca ve Cumhurbaşkanı tarafından yöneltilecek tehditler sonrasında, İran'ın uluslararası arenadaki güveni yeniden kazanmaya çalışmaktan fazlasını yapması gerekecektir. Bizim payımıza düşen ise daha önce Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği ile yaptığımız gibi Tahran'la doğrudan diyaloga geçmektir" ifadesini kullanmıştır⁷⁰¹.

İran'ın içerisinde mektuba ilişkin yorumlar da bir hayli farklılık göstermekteydi. Kimileri bunun anlamsız bir girişim olduğunu savunurken, kimileri ise oldukça akıllı ve cesurca bir girişim olduğunu söylemekteydi. Bu mektuba ilişkin İran'ın içinden gelen en ilginç yorum, "Cumhurbaşkanı tarafından mühürlü ve resmi olarak gönderilen ve tabuları kırmayı hedefleyen bir mektubun tavsiyeden ziyade çözümler ve yeni stratejiler içermesi gerektiği" şeklinde olmuştur⁷⁰². Ancak bütün bu yorumlar, eleştiriler ve Bush yönetiminin ilgisizliğine rağmen, bu mektubun sonradan ABD tarafından atılacak olan adıma zemin hazırladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Önceki bölümlerde de bahsedildiği üzere İran nükleer krizi tıkanma aşamasına geldiğinde, ABD'nin doğrudan müzakerelere dâhil olması, olmazsa olmaz bir şart olarak ortaya çıkmış ve başta ABD'deki bazı etkin isimler olmak üzere birçok devlet tarafından desteklenmiştir.

Aslında İran İslam Devrimi'nden sonraki süreçte dolaylı olarak kritik konularda görüşen iki ülkenin doğrudan masaya oturması için birçok fırsat doğmuş, ancak her seferinde süreç başlamadan çıkmaza girmiştir. Bunun en önemli nedeni ise iki ülkenin geçmişteki olaylardan dolayı kuyruk acısına sahip olmalarıdır⁷⁰³. İran'daki 1953 darbesi⁷⁰⁴ ve

⁷⁰⁰ Sean McCormack, *Daily Press Briefing*, U.S. Department of State, Washington D.C, 10 Mayıs 2006.

⁷⁰¹ Adam Zagorin, 'A New Gesture From Iran?', *Time Magazine*, 9 Mayıs 2006.

⁷⁰² Mohammad Javad Hojjati Kermani, 'پرسش هایی در مورد يك نامه', (Mektup Hakkında Bazı Sorular), *Shargh*, 6 Haziran 2006.

⁷⁰³ Şah döneminden bugüne kadar İran ve ABD ilişkileri ve belirtilen süreç içerisindeki uyumsuzlukların incelenmesi için bkz.: Kenneth M. Pollack, *The Persian Puzzle: The Conflict Between Iran and America*, (New York: Random House Trade Paperbacks, 2005).

⁷⁰⁴ 1953 yılında ABD destekli olarak İran'da gerçekleştirilen darbe ve petrolü millileştirme politikası güden Musaddık Hükümeti'nin devrilmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Mark J. Gasiorowski and Malcolm Byrne (eds), *Mohammad Mosaddeq and the 1953 Coup in Iran*, (National Security Archive, 22 Haziran 2004), Ömer Özkaya, *Pentagon'un İran Operasyonu*, (İstanbul: Pegasus Yayınları, 2006). Stephen Kinzer, *All the Shah's Men: An American Coup and the Roots of Middle East Terror* (Hoboken, N.J: John Wiley & Sons, 2003), Kermut Roosevelt, *Countercoup: The Struggle for the Control Iran*, (NY: McGraw Hill, 1979), Marvin Zonis, *Majestic Failure: The Fall of the Shah* (Chicago: University of Chicago Press, 1991), s. 100-104, James A. Bill - WM. Roger Louis, Musaddiq (eds.),

Musaddık Hükümeti'nin devrilmesinin bizzat ABD eliyle gerçekleştirilmiş olmasını İran, İran devrimi ile birlikte Tahran'daki Büyükelçiliği'nin istila edilmiş olması ve Amerikalı diplomatlarının 444 gün boyunca rehin alınmış olmasını da ABD unutmuyor. Bunu aşmaya çalışan yönetimler de çoğu zaman alacakları tepkileri göz önünde bulundurarak buna cesaret edememişlerdir, edenler ise farklı şekillerde cezalandırılmış veya tepkiyle karşılaşmışlardır. Tabii diğer bir faktör de ülkelerin karşılıklı paranoyasıdır. Bu süre dâhilinde diyalog sinyalleri hangi taraftan geldiyse, diğeri ilginç şekilde imtiyazlı olduğunu zannedip geride durmayı tercih etmiştir. Bu ilişkilerin bu şekilde muhafaza edilmesini sağlayan diğer önemli faktör de iki ülkede bulunan karşıt unsurlardır. ABD'de yaşayan İranlı muhalif bloğu, İsrail lobisi ve yeni muhafazakârlar bloğu İran'la muhtemel bir diyalogu baltalama faaliyetlerini her zaman sürdürmüşlerdir. Aynı şekilde ABD karşıtlığı sloganıyla iktidarda kalan İran'daki aşırı muhafazakâr kesim de muhtemel bir diyalog durumunda güçsüz kalacaklarını ve ülkedeki batı yanlısı reformist kanadın güçleneceğini düşündüklerinden bu girişimleri her zaman baltalamışlardır⁷⁰⁵.

Gelinen noktada her iki ülke de tarihsel kinlerini aşma ve tabularını kırma noktasına gelmiş ve gönüllü ya da gönülsüz bilinmez, ancak yüz yüze görüşme aşamasına gelmişlerdir. Buradaki sorun, bu karşılaşmanın nasıl ve ne şekilde gerçekleşeceği konusuydu. Ahmedinejad'ın mektubu, içerik itibarıyla boş olsa bile dünya nezdinde diyalog ve diplomasi yolunda atılmış olumlu bir adım olarak değerlendirilmiştir. ABD'nin hiçbir şey yapmadan tepkisiz kalması ise diplomasi oyunundaki kredibilitesini zedeleyecekti. Dolayısıyla, nükleer kriz konusunda kesinlikle İran'la görüşmeyeceğini söyleyen ABD, uluslararası baskıdan kurtulmak için ilginç bir diplomasi manevrasıyla tutum değişikliği yapmış ve "İran'ın faaliyetlerini durdurması şartıyla" müzakereye doğrudan katılacağını ilan etmiştir⁷⁰⁶.

vii. ABD'nin Tutum Değişikliğine Gitmesi ve Ön Koşullu Müzakereye Yeşil Işık Yakması

Ahmedinejad'ın mektubu ortaya çıkmadan önce İran'la müzakerelerin salt Irak konusuyla sınırlı kalacağını söyleyen Bush Hükümeti, bir anda tutum değişikliğine giderek ortaya koyduğu ön şartın gerçekleşmesi

Iranian Nationalism and Oil, (London: I.B. Tauris, 1988), Mark J. Gasiorowski, *US Foreign Policy and the Shah*, (London: Cornell University Press, 1991), s. 57-84

⁷⁰⁵ Arzu Celalifer, 'İran - ABD Tangosu ve Nükleer Krizde Geline Son Nokta', *Journal of Turkish Weekly*, 8 Haziran 2006.

⁷⁰⁶ Francis Harris, 'US Will Talk if Iran Halts Nuclear Programme', *The Daily Telegraph*, 1 Haziran 2006.

durumunda İran'la nükleer kriz hususunda müzakere masasına oturabileceğini söylemiştir. ABD, İran'la müzakereye hazır olduğunu ilan etmekle topu İran'ın sahasına atmayı planlamış ve oyunda öne geçmiştir. Çünkü müzakereye dâhil olmayı reddetmeye devam etseydi Avrupalı ülkeler ve diğer devletler tarafından süreci baltalamakla suçlanacaktı. ABD'nin, İran'ın ön şartlı bir teklifi kabul etmeyeceğine ve uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurmayacağını hesaplayarak böyle bir formül sunma yoluna gitmiş olabileceği yorumu yapılabilir. ABD aslında bu adımı atarken iyi bir kâr-zarar hesabı yapmıştır.

1. İran yapılan teklifi reddederse ve öneri paketini kabul etmezse diplomasi oyununda mağlup olacak ve ABD'nin başından itibaren savunduğu tez doğrulanmış olacaktı. Böylece İran'ın nükleer silah yapma niyetinde olduğu ve uzlaşmacı bir tavırdan kaçındığı ispatlanmış olacaktı. Diğer taraftan ABD de Irak savaşı sonrası edindiği kötü prestiji tamir etme fırsatı bulacaktı. "Elimden geleni yaptım ama uzlaşmayan İran" diyebilme fırsatı olacaktı.

2. İran, ABD'nin pek de ihtimal vermediği üzere teklifi kabul etse bile ABD gene kârlı konumda olacaktı. Zira İran'ın teklifi kabul etmesi, uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurması anlamına gelecekti ki, bu geçici bile olsa İran'ın bahsi geçen teknolojiye erişmesi ertelenecek ve bu süre dâhilinde de NPT dâhil diğer silahsızlanma ve ilgili düzenlemelerin revize edilmesi ve istenilen sınırlamaların getirilmesi için yeterli zaman olacaktı.

ABD'nin tutum değiştirerek, önkoşullu olarak İran'la karşılıklı diyaloga hazır olduğunu açıklamasının altında aranabilecek bir diğer neden de, bu yolla İran içerisindeki Batı ve ABD yanlısı tutumu geliştirmek ve bu doğrultuda rejim karşıtlığını besleyebilme gayesidir. Özellikle ulusal onur haline dönüşmüş nükleer program konusunda, sergilediği sert tutumların ters etki yarattığını ve İran'daki farklı grupları birbirlerine yaklaştırdığını gören ABD, tutum değişikliğine giderek bu birlik olma durumunun önüne geçmek istemiştir. Diğer taraftan da rejimi içeriden çözebilmek için sempatizanlara ihtiyacı olacağını da farkında olarak, ABD karşıtlığını daha fazla körüklememenin politikalarına yardımcı olacağını düşünmüştür.

İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini sürdürmekteki inadı ve Rusya ile Çin'in Güvenlik Konseyi bünyesinde çıkarılması planlanan yaptırım kararına karşı direnişi de ABD'yi diyalog seçeneğine iten önemli nedenlerden biri olmuştur. Kendi çıkarları söz konusu olan Rusya ve Çin, aynı zamanda ABD'nin Güvenlik Konseyi'ni istediği amaçları gerçekleştirmek için bir araç olarak kullanmasına daha fazla müsaade etmek istemediklerinden, İran'ın nükleer silah yaptığına dair

herhangi bir kanıt bulunmadan olumlu oy kullanmayacaklarını söylemişlerdir. Dolayısıyla, İran'la diyaloga hazır olduğunu söylerken ABD'nin hedeflediği en önemli şey, Rusya ve Çin'in desteğini de kazanarak Güvenlik Konseyi'nde ortak bir zeminin oluşturulabilmesiydi.

viii. ABD ve İran'ın Karşılıklı Olarak Müzakere Masasına Oturmasına İlişkin Görüşler

İran ve ABD'nin doğrudan diyaloga geçmesine ilişkin her iki ülkede de çok farklı görüşler mevcuttu. İki ülkenin görüşmelere başlamasının birçok kesimin işine gelmeyeceği de aşikârdı. ABD'de İran ve ABD ilişkilerinin olumsuz seyrini sürdürmesini isteyen ve bunun için çaba sarf eden 3 gruptan bahsetmek mümkün: İsrail lobisi, yeni muhafazakârlar ve İranlı muhalifler.

İran'da ABD ve İran'ın yeniden görüşmelere başlamasından endişe duyanlar ise aşırı muhafazakârlardır. Dini lider ve çevresindeki aşırı muhafazakâr kesim, İran ile ABD'nin muhtemel bir diyalogunu rejime yapılmış bir darbe olarak algılayabilecek potansiyeldeydiler. Diğer taraftan bu diyalogun, ülkedeki Batı yanlısı duyguları arttıracak ve karşıt blok olan reformistlerin güçlenmesine neden olacağından da tedirginlik duyabilirlerdi. Tabii ki bu diyalogu istememelerinin en önemli nedeni ise rejim sloganı olarak kullanılan 'Büyük Şeytan' ibaresinin artık eskisi gibi kullanılamayacak olmasıydı.

ABD'de ise üç temel görüş hâkimdi. Birincisi, "İran tüm şartları kabul etmeden diyaloga başlanmasın" diyenler; ikincisi, "İran rejim değişikliği üzerinde çalışılmalı"⁷⁰⁷ diyenler ve üçüncüsü de "iki ülkenin sorunlarının sadece karşılıklı diyalogla çözüleceğini" savunanlar. Aralarında Madeline Albright, Zbigniew Brezinski, Jimmy Carter, Senator Lugar ve Henry Kissinger'in de bulunduğu üçüncü grubun o dönemde daha etkin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

İranlı analistler ve araştırmacıların çoğu ise, ABD-İran diyalogunun, ABD'nin İran'a güvenlik garantileri vermesi koşuluyla başarılı olacağı

⁷⁰⁷ ABD'nin desteğiyle İran'da demokratik bir devrimin gerçekleşebileceğini düşünenler ve dışarıdan verilen bir destekle İran'daki rejimin değiştirilmesi gerektiğini savunanlar arasındaki en popüler isim Michael A. Leeden'dir. Muhafazakâr düşünce ve araştırma kuruluşlarından biri olan *American Enterprise Institute*'de kademli uzmanlarından biri olan Leeden; İran'daki rejim değişikliği fikrini desteklemekle kalmayıp, Morris Amitay ve James Woosley gibi tanınmış neo-con ideologlarla Demokratik İran Komitesi'ni '*Committee for Democratic Iran*' dahi kurmuş ve bu yönde faaliyetlerde bulunmaktadır. Leeden'in görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Micheal A. Leeden, *The Iranian Time Bomb*, (NY: St. Martin's Press, 2007)

görüşündeydiler. ABD'nin İran'a güvenlik garantilerini vermek istememesini, rejimi çökertmek istemesinin açık kanıtı olacağını söyleyen araştırmacılar, bu durumdan da en çok aşırı muhafazakârların faydalanacağını ve "gördüğünüz gibi dünyadaki tüm sıkıntılarımızın nedeni ABD" deme şansını yakalayacaklarını ileri sürmüşlerdir⁷⁰⁸.

Kısacası iki ülkenin tabuları yıkarak aynı masada yer almasına yönelik çok farklı sesler yükselmiştir. Ancak geline nokta İran nükleer krizi konusunda olmasa bile, Irak'taki istikrarın sağlanması için iki ülkenin işbirliği yapması ve sorunları müzakere etmesi ihtiyacı fazlasıyla belirginleşmiştir. Bu ihtiyaç neticesinde de her iki taraftaki karşıt grupların itirazlarına rağmen Irak hususundaki toplantılar kaçınılmaz bir şekilde başlayacaktır. Ancak Kasım 2006'da ABD Kongresi'nde zafer kazanan demokratların da bu sürecin başlamasında fazlasıyla etkili olduklarını da hatırlatmakta fayda vardır.

ix. ABD'de Demokratların Zaferi ve İran'la Diyalog İhtimalinin Güçlenmesi

Bütün bu gelişmeler devam ederken ABD ara seçimlerinin sonucunda demokratların kazandığı zafer ve ABD müttefiklerinin baskılarının her geçen gün biraz daha artması, İran'la diyalog sürecini başlatma konusunu daha da kaçınılmaz hale getirmiştir. Geçen 3 yıl içerisinde Bush Hükümeti'nin izlediği politikalar neticesinde geline durum herkesin malumuydu. Irak işgali sonrasında ülkeye demokrasi getirilememesi ve iç çatışmalarla, kutuplaşmaların gün geçtikçe artması dünya kamuoyunun konuyla ilgili sınırlarını fazlasıyla zorlamıştır. Bu işgali başlatan ABD ve en sıkı müttefiklerinden olan İngiltere'nin kamuoyları tepkilerini ortaya koymuşlardır. Daha bu sorun çözülmeden Filistin-İsrail-Lübnan savaşının baş göstermesi ise durumları daha da karmaşık hale getirmiştir. Ortadoğu bölgesinin gün geçtikçe daha çok kaosa sürüklenmesinin faturaları ABD'ye kesilmeye ve dünya çapında anti-Amerikancılık ivme kazanmaya başlamıştır⁷⁰⁹. Nihayetinde bu durum, ABD ara seçimlerinin sonucuna yansımış⁷¹⁰ ve Demokratlar 1994'den bu yana ilk defa olarak hem Temsilciler Meclisi'nde, hem de Senato'da

⁷⁰⁸ Scott Peterson, 'US Debates Carrots, Sticks for Iran's Nuclear Program', *Christian Science Monitor*, 26 Mayıs 2006.

⁷⁰⁹ Anti-Amerikancılığın artmasında Türkiye örneği için bkz: *USAK Ortadoğu Algılama Anketi*, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, 24 Mart 2006

⁷¹⁰ Amerikan Halkının demokratların zaferi ve Bush Hükümeti hakkındaki görüşleriyle ilgili yapılan bir anket için bkz: *Public Cheers the Democratic Victory*, The PEW Research Centre, 16 Kasım 2006

kontrolü ele geçirmişlerdir⁷¹¹. Bunun anlamı, Başkan Bush'un Kongre'yi dikkate almadan bundan sonraki politikaları kendi isteğine göre şekillendiremeyecek olmasıydı. Zira yeterince eksi puana sahip olan Cumhuriyetçilerin bir de Kongre'yi karşılarına alması akıllıca olmayacak ve durumu daha da kötüleştirecekti. Bu durumda Başkan Bush'a demokratlarla işbirliği yapmaktan başka bir seçenek kalmamış gibi gözükmekteydi.

Demokratların, Irak politikasını gözden geçirerek durumu düzeltme yoluna gidecekleri düşünülmekteydi⁷¹². Nitekim eski Dışişleri Bakanı James Baker ve eski Demokrat Kongre temsilcilerinden Lee Hamilton başkanlığında faaliyetlerini yürüten Irak Çalışma Grubu Raporu'nun, bu seçimlerden sonra açıklanması da bu konudaki fikirleri haklı çıkarılmıştır. Bu kadar çok eleştirdikleri konuyla ilgili olarak sihirli bir çözüm yollarının olmadığını başta söyleyen rapor, "*kaostan çıkma ve Irak'taki karmaşayı çözmek için başta İran ve Suriye olmak üzere bölge ülkelerinin yardımına önkoşul olmadan başvurmanın gerekliliğine*" vurgu yapmıştır⁷¹³. Raporunda "*İran'ın, Irak'ın en etkili komşu ülkesi olduğu ve Irak'ta hangi taşı çevirseniz karşınıza İran'ın çıktığı*" iddia edilmekteydi. Diğer taraftan İran ve ABD arasındaki müzakerelerin henüz başlamamasına rağmen, Bağdat sokaklarında bu görüşmelerin 'fiili' olarak sürdüğü belirtilmekteydi. Rapor; "*İran ile işbirliğinin sağlanamamış olmasını ABD'nin Irak'taki askeri başarısızlığının en önemli nedenlerinden*" biri olarak da göstermekteydi⁷¹⁴.

Lübnan savaşı sırasında da birçok ABD'li demokrat, meseleyi çözmek için İran ve Suriye'yi planın kapsamına almaktan söz etmekteydi. İngiltere dâhil birçok Avrupa ülkesi ve dünyadaki birçok analistin de görüşleri bu yöndeydi. Bölgenin önemli güçlerinden olan İran ve Hizbullah üzerindeki etkisiyle bilinen Suriye'nin işbirliğiyle meseleyi çözmek, çoğu önemli isim tarafından dile getirilmekteydi.

Irak işgalinden sonra Irak halkı, Saddam'dan geriye kalan boşluğu Batı'nın istediği gibi diplomasi ve liberalizmle doldurmak yerine, önceki rejimin kavimler arasında yarattığı adaletsizliği giderme yoluna gitmişlerdir. Bu amaçtan hareketle de kendi aralarında güç mücadelesi ve koltuk kavgasına tutuşmuşlardır. Şiilerin hükümette söz sahibi ol-

⁷¹¹ 'Democrats Win Control of Senate, AP Reports', CNN, 9 Kasım 2006

⁷¹² Konuyla ilgili detaylı analiz için bkz: Sedat Laçiner 'Amerika Ara Seçimleri: Dünya ve Türkiye İçin Olası Etkileri', USAK Stratejik Gündem, 11 Kasım 2006.

⁷¹³ James Baker, Lee Hamilton, *The Iraq Study Group Report: The Way Forward - A New Approach*, (New York: Vintage Books, 2006), s.50-51.

⁷¹⁴ Raporun ayrıntılı analizi için bkz: Sedat Laçiner, 'Baker-Hamilton Irak Raporu', USAK Stratejik Gündem, 10 Aralık 2006, <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?type=3&id=518> (Erişim Tarihi: 1 Ocak 2007)

duğu bir Irak'la karşı karşıya kalan ABD de farkında olarak ya da olmayarak ezeli düşmanı olan İran'ın çıkarına hizmet etmiş oldu. İran, hem düşmanlarından biri olan Saddam'dan kurtulmuş hem de Şiilerin iktidarda olduğu bir komşuya sahip olmuştu. İşin İran için avantajlı kısmı ise, bütün bunlara hiçbir mücadeleye girişmeden sahip olmuş olmasıydı. Dolayısıyla Irak'taki mezhep çatışmaları ve iç çekişmelerin stabilize edilmesinde hiç kuşkusuz bölgenin en önemli Şii devleti olan İran'ın yardımı hayati bir önem kazanmıştır⁷¹⁵. Tabii ki Şiilerin bu gelişmeler sonucunda seslerini daha çok duyurmaları ve gündeme gelmeleri Sünni Arap ülkelerini de tedirgin etmiştir. Bu durumdan en çok rahatsız olanlar ise ABD'nin bölgedeki en sıkı müttefikleri olan Suudi Arabistan ve Ürdün'dü. İşte bu noktada bölgedeki istikrarı sağlamak üzere ABD'nin İran'la işbirliği yapması için bir neden daha ortaya çıkmıştır.

Tablo 8: Dünyadaki Şiilerin Dağılım Oranı⁷¹⁶

Ülke	Şiilerin Oranı	Toplam Nüfus	Şiilerin Nüfusu
İran	% 90	68,7 milyon	61,8 milyon
Pakistan	% 20	165,5 milyon	33,2 milyon
Irak	% 65	26,8 milyon	17,4 milyon
Hindistan	% 1	1,095,4 milyar	11 milyon
Azerbaycan	% 75	8 milyon	6 milyon
Afganistan	% 19	31,1 milyon	5,9 milyon
Suudi Arabistan	% 10	27 milyon	2,7 milyon
Lübnan	% 45	3,9 milyon	1,7 milyon
Kuveyt	% 30	2,4 milyon	730 bin
Bahreyn	% 75	700 bin	520 bin
Suriye	% 1	18,9 milyon	190 bin
BAE	% 6	2,6 milyon	160 bin
Katar	% 16	890 bin	140 bin

Bir taraftan Güvenlik Konseyi İran'a yaptırım kararı alma konusunda bölünmüşken, diğer taraftan ABD'deki ara seçimler sonrası demokratların zafer kazanması bu konuyla ilgili olumlu gelişmelerin olabileceği işaretini vermişti. Önceki Savunma Bakanı Donald Rumsfeld'in

⁷¹⁵ Arzu Celalifer, 'İran ve ABD için Diyalog Mümkün mü?', *Journal of Turkish Weekly*, 14 Kasım 2006.

⁷¹⁶ Bazlab News, <http://www.bazlab.com/news/52316.php> (Erişim Tarihi: 8 Mayıs 2006)

değişmesi bile, Beyaz Saray'ın başta Irak olmak üzere Ortadoğu politikasında değişiklikler yapacağı umudunu aşılammaya başlamıştı. Yeni Savunma Bakanı Robert Gates'in göreve gelmeden önce 2004 yılında "İran: Yeni Bir Yaklaşımın Zamanı" adlı bir toplantıda, ABD'nin İran politikası hakkında yaptığı açıklamalar bu konuda az da olsa fikir vermekteydi. Gates'in İran konusunda pragmatik bir görüş sergilediği söylenebilir. Afganistan ve Irak'ta askeri kuvvetler bulundurup buradaki olaylarla uğraşırken, nükleer güç olma yolunda ilerleyen bir İran'ın varlığını hatırlatan Gates, "durup öylece beklemenin mantıksız olduğunu, ABD çıkarlarına ve ulusal güvenliğine odaklanmanın ve bu konuları tartışmanın gerekliliğine" işaret etmiştir. Son olarak, ABD'nin çıkarlarının İran'la müzakere etmekten geçtiğini söylemiştir⁷¹⁷. Diğer taraftan Beyaz Saray, Irak'taki şiddetin azaltılması ve istikrarın sağlanması için İran ve Suriye ile görüşülmesi hususunda, başta İngiltere ve Avustralya olmak üzere ciddi bir uluslararası baskıyla karşı karşıya kalmıştır. Baker ve Hamilton başkanlığındaki grup, Irak konusunda bölgesel bir toplantı düzenlemek ve bu toplantıya İran ve Suriye'yi de davet etmek için Başkan Bush'a öneride bulunmuştur. BBC'nin yorumuna göre "bu durum, ABD'nin Irak politikasında köklü bir değişim anlamına gelecekti". Beyaz Saray, bölgesel bir konferansın düzenlenmesini Irak'ın talebi üzerine olacağını söylerken İran'la Suriye'nin davet edilme olasılıklarını ise reddetmemiştir⁷¹⁸.

İran ise ABD'nin bu talebini resmi bir şekilde sunmasını beklediğini açıklamıştır. İran Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Muhammed Ali Hüseyini, "ABD'nin gerçekten İran'la müzakere etme gibi bir düşüncesi varsa bunu resmi bir şekilde bildirmesi gerekir. İran bu öneriyi değerlendirecektir" açıklamasını yapmıştır⁷¹⁹.

Görüldüğü üzere uzun süreden beri gündeme taşınan İran - ABD diyalog seçeneği, özellikle ABD'deki son seçimler sonrasında daha da önem kazanmıştır. Ancak İran'ın, Irak'taki şiddetin hafifletilmesi ve istikrarın sağlanmasında yardımcı olma karşılığında hem rejim garantisi hem de önemli ticari tavizler istemesi muhtemeldi. ABD'nin bu tavizleri vermeye ne kadar istekli olacağını ise merak konusuydu. Zira İran nükleer faaliyetlerini durdurmalı, aksi takdirde hem askeri müdahale hem ekonomik yaptırımla karşı karşıya kalır tehdidini savurduktan ve asıl sorunum İran nükleer programı değil, İran rejimidir dedikten sonra bir anda strateji değiştirmek ABD açısından zor olacaktır.

⁷¹⁷ Elaine Shannon, 'Will Robert Gates Sway the Iran Debate', *Time*, 9 Kasım 2006.

⁷¹⁸ 'امدادگی امریکا برای گفتوگو با همسایگان عراق' (ABD'nin Irak'ın Komşularıyla Müzakereye Hazırlanması), *Baztab*, 13 Kasım 2006.

⁷¹⁹ 'حسینی: امریکا پیشنهاد مذاکره را رسماً مطرح کند' (Hosseini: ABD Müzakere Önerisini Resmi Bir Şekilde Bildirsin), *Baztab*, 13 Kasım 2006.

Sonuç itibariyle Irak'taki durumu düzeltmek için ABD'nin bölgeyi iyi bilen ve nüfuz sahibi ülkelerle işbirliği yapmaya ihtiyaç duyduğu söylenebilir. Suriye'nin Washington'daki Büyükelçisi'nin de dediği gibi; *"Bu yaklaşım için başka bir alternatif yok. Bugün olmazsa, iki ay sonra, iki ay sonra olmazsa bile sonunda ABD, Suriye ile işbirliği yapacaktır. Bu kaçınılmazdır ve aynı durum İran için de geçerlidir"*⁷²⁰.

Dolayısıyla ABD'nin kendisiyle işbirliği yapması için önce İran'a güvenlik garantisi vermesi, İran'ın da 'nasıl olsa bana muhtaçlar' yaklaşımıyla süreci gereksiz bir şekilde çıkmaza sokma stratejisi yerine, Irak'taki ve bölgedeki huzursuzlukların kendisi için de dezavantaj olduğunu ve dünyada izole bir şekilde yaşayarak hiçbir ülkenin varlığını sürdürmeyeceğini hesaba katarak müzakere etmesi gerekecektir. Kısacası her iki tarafın da mantıklı yaklaşımı bu durum için olmazsa olmaz bir unsurdur. ABD'de demokratların kazandıkları zaferin bu sürece olumlu yönde katkı sağlayacağı yönünde de güçlü sinyaller alınmaktaydı.

b. ABD ve İran'ın Müzakere Masasına Oturması

Irak konusunda İran'la müzakereye başlanması meselesi yaklaşık bir yıl boyunca konuşulmasına rağmen, İran nükleer krizinin gündemde olması ve iki tarafın tutumları nedeniyle bir türlü gerçekleşmemiştir. Zira 27 yıldan beri aleni ve resmi diyalogları olmayan iki düşman ülke arasında müzakereleri doğrudan başlatmak da o kadar kolay görünmemekteydi. Ancak geline nokta, sorunların çözümü için başka bir çare kalmamıştı. İran nükleer krizi, kendi kısır döngüsündeki seyrini sürdürürken de doğrudan diyalogun tek çözüm olduğu söylenmekteydi, Irak'ta istikrarın sağlanması hususunda da söylenen aynı şeydi, Lübnan-İsrail savaşının sonlandırılması ve barışın sağlanması zamanında da söylenen aynı şeydi. 'İran'la müzakere masasına oturmak ve bölge istikrarını sağlamak adına 'İran'la işbirliği yapma' seçeneği üzerinde her geçen gün daha çok ısrar edilmekteydi.

Daha önce İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad'ın Başkan Bush'a hitaben uzun ve felsefi bir mektup göndermesi bu sürecin yolunu açmıştır. Mektupta herhangi bir öneri veya mevcut karşılıklı sorunlara değinilmemesine rağmen bu durum, bazıları tarafından beyaz bayrak, bazıları tarafından da diyalog için açık zarf olarak değerlendirilmiştir. Genel olarak bakıldığında da böyle bir değerlendirme yapılabilir. Bu durum karşısında kendi ülkesindeki birçok isim ve diğer

---

⁷²⁰ Yochi J. Dreazen and Neil King Jr., 'Why Iran Shares U.S. Spotlight With Iraq', *The Wall Street Journal*, 14 Ekim 2006.

müttefik devletlerden baskı gören Başkan Bush, sadece Irak konusunda İran'la müzakere masasına oturmayı kabul etmiş ancak bütün bu söylemlere rağmen bu diyalog gerçekleşmemiştir.

O tarihten sonra İranlı yetkililer hep aynı tarz açıklamalar yapmışlardır: "Biz herkesle mantıklı bir zeminde yürütülecek müzakereye açığız". ABD'nin İran'la nükleer kriz konusunda müzakere etmeyi kabul etmesi ise İran'ın kabul etmeyeceği bir ön şarta bağlanmıştır. ABD, ancak İran tüm nükleer faaliyetlerini durdurduğunda İran'la müzakere masasına oturacaktı ki İran için bu konuda geri adım atmak imkânsızdı. Her şeyden önce bu kriz, uluslararası bir meseleden ziyade iki taraflı inatlaşma ve karşılıklı bir husumete dönüşmüştü. Ortaya atılan çözüm önerileri de bu inatlaşma nedeniyle işlevsiz kalmaktaydı. Bu durum sonucunda İran nükleer kriz dosyası Güvenlik Konseyi'ne taşınmış ve krizin tırmanması sonrasında ise iki ülkenin karşılıklı olarak müzakere etmesinden başka bir çare olmadığı daha belirgin bir şekilde vurgulanmaya başlanmıştır. Zira İran, istediği güvenlik garantilerini almadan geri adım atmayacaktı ve güvenceleri verecek olan da ABD'den başkası olmayacaktı.

Uzun tartışmalardan sonra 28 Mayıs 2007 tarihinde İran ve ABD'li yetkililer Irak'ın güvenliği hususundaki ilk resmi görüşmelerini Bağdat'ta gerçekleştirdiler. Her iki tarafın da birbirinin bölgedeki politikalarını eleştirmekten çekinmedikleri bu toplantıda genel olarak Irak'ın güvenliği ve Irak'ın geleceğine yönelik meseleler tartışılmıştır. ABD, İran'ın Irak'taki askeri milislere silah desteğinde bulunduğu iddiasını ileri sürerken, İran da ABD'nin Irak'taki güçleri yeniden oluşturma çabalarının yetersiz olduğunu ve Irak altyapısının Amerikalılar eliyle tahrip edildiğini iddia etmiştir. Tabii ki her iki taraf da bahsi geçen iddiaları reddetmişlerdir. Neyse ki iki tarafın da çıkarına hizmet edecek olan 'güvenli ve istikrarlı bir Irak' hususunda fikir birliği sağlanmıştır. Beklenildiği gibi bu ilk toplantıdan somut bir sonuç çıkmamasına rağmen bir ay içerisinde müzakerelerin ikinci turunun yapılmasına karar verilmesi umut vaad edici bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. İki ülke çözüm konusunda işbirliği yapmak ve muhtemel çıkış yollarını tartışmak üzere yıllardan sonra bir araya gelerek aynı masada oturmayı ve karşılıklı müzakere etmeyi kabul etmişlerdir.

i. İran ve ABD'nin Müzakere Turları

İlki mayıs ayında gerçekleşen bu tarihi olayı, iki müzakere turu daha takip etmiştir. Görüşmelerden çıkan en önemli sonuç ise; Irak içerisinde El-Kaide gibi terörist örgütlerin ve isyancı grupların faaliyetlerini en-

gellemek maksadıyla ortak bir güvenlik komitesi oluşturulmasına karar verilmiş olmasıydı. Her ne kadar iki ülke yetkilileri (müzakereler elçi düzeyinde gerçekleşmişti) arasındaki görüşmelerde ortak bir güvenlik komitesinin oluşturulması hususunda mutabakata varılmışsa da birtakım olay ve iddiaların varlığı, bu işbirliğine gölge düşürme niteliğinde olmuştur. Irak konusundaki görüşmeler başlamadan önce ABD güçleri Erbil'deki İran Konsolosluğunu basmış ve beş İranlı diplomatı rehin almışlardır⁷²¹. İran da ABD'nin Irak'ta rehin aldığı beş diplomatını serbest bırakmasını istiyordu. Diğer yandan ABD, İran'ın Irak içerisindeki Şii milis güçlerine silah ve para desteği yaptığını iddia ediyordu. İran ilgili iddiaları yalanlarken, bu yönde herhangi bir kanıtın var olmadığı ve bütün bunların kamuoyunu yanıltmak adına izlenen bir strateji olduğunu söylüyordu. Ancak bütün bu olaylara rağmen iki ülkeyi aynı noktada buluşturan tek ortak konu Irak'taki kaosu sona erdirilmesiydi.

Görüşmeler devam ederken bu görüşmelere gölge düşürecek başka önemli gelişmeler de yaşanmaktaydı. ABD, Irak'taki huzursuzluklardan sorumlu tuttuğu ve milis gruplara destek sağladığını iddia ettiği İran İslam Cumhuriyeti Devrim Muhafızları Ordusu'nu kendi yasaları çerçevesinde terörist gruplar listesine eklemiştir⁷²². Sonrasında ise 20'den fazla İran firması, önemli devlet bankaları ve bazı bireylere yönelik yaptırım kararı aldığını açıklamıştır⁷²³. İran Hükümeti ABD'nin bu girişimini de psikolojik savaşın parçası olarak değerlendirmiştir. Ancak bütün bunlara rağmen Irak'taki krizin çözülmesi adına ABD ile müzakerelere hazır olduklarının da sinyallerini vermiş ve Kasım ayında düzenlenecek olan İstanbul Konferansı'nda hazırladıkları 'Irak Güvenlik Planı'nı sunacaklarını söylemişlerdir⁷²⁴. İran'ın Irak konusunda müzakereye hazır olduğunu açıklaması sonrasında her ne kadar başta ABD Hükümeti kayıtsız bir tutum sergilemişse de ABD'nin Irak'taki Büyükelçisi Ryan Crocker, İran'la daha fazla müzakere edilmesinin faydalı olacağı hususunda ısrar etmiştir.

---

⁷²¹ 'Iranian Consulate in Erbil Raided by US Forces as Bush Gives Speech', *Hürriyet*, <http://www.hurriyet.com.tr/english/5759536.asp?gid=74> . (Erişim Tarihi: 27 Haziran 2007), 'US Troops Raid Iran Consulate General in Iraq', *Fars News*, 11 Ocak 2007

⁷²² 'US to Blacklist Iranian Guards', *BBC*, 15 Ağustos 2007, Paul E. Valley - Fred Gedrich, 'US and Iran', *The Washington Times*, 28 Kasım 2007

⁷²³ 'US Announced sanctions against Iran', *Associated Press*, 25 Ekim 2007

⁷²⁴ 'Iran Says Open to More Talks on with US on Iraq Security', *Reuters*, 31 Ekim 2007

ii. İran'ın Hazırladığı Irak Güvenlik Planı

Kasım 2007 tarihinde Irak'ın istikrarı ve güvenliği hususunda gerçekleşen İstanbul Konferansı'nda İran, yukarıda bahsi geçen 'Irak Güvenlik Planı'nı açıklamıştır. İran'a göre Irak'taki kaosu güvenlik, politik ve ekonomik olmak üzere üç farklı boyutu bulunmaktaydı⁷²⁵. Güvenlik boyutunun çözümlenmesi için BM tarafından hazırlanan bir zaman çizelgesi ile yabancı kuvvetler Irak'tan aşama aşama çekilmeliydi ve bundan sonra güvenlik işlerinden Irak Ulusal Güvenlik Güçleri sorumlu olmalıydı. Plan'ın üzerinde önemle durduğu hususlardan bir diğeri de, "özel güvenlik şirketlerinin (özellikle Blackwater Şirketi) ülkeden çıkarılması, diğer taraftan terörist örgütlerle işbirliği yapmayan ve organize terör faaliyetlerine katılmayan milis güçlerin Hükümet tarafından bağışlanarak Güvenlik Kuvvetleri'ne entegre edilmesi"di. Çünkü ülkenin istikrarının sağlanması için bu grupların desteğine ihtiyaç vardı ve bu grupların kazanılmasında fayda vardı.

Krizin siyasi boyutunun çözümlenmesi kolektif bir desteği gerektiriyordu. Plana göre bu amacı gerçekleştirmek adına tüm bölge ülkeleri Irak'taki elçiliklerini en kısa zamanda açmalıydı. Petrolün adil dağılımı ve Kerkük gibi ihtilafli konuların çözümü de iki yıl süreyle ertelenmeliydi. Irak'taki ekonomik krizin çözümlenmesi için de uluslararası camianın tam destek vermesi gerekiyordu. Plana göre uluslararası toplum Irak'taki yeniden yapılandırma girişimlerine ve mültecilerin ülkelerine geri dönüş sürecine tam destek sağlamalıydılar. İran son olarak, "bölgenin 4 büyük devleti olan Türkiye, Suriye, Suudi Arabistan ve İran'ın, BM yardımıyla planı hayata geçirmeleri gerektiğini" söylemiştir.

iii. Irak Müzakerelerinin Olumlu Sonuçları

İstanbul Konferansı sonrasında Irak'taki huzursuzlukların yatışmasında İran'ın işbirliği yaptığına ilişkin haberlere yer verilmeye başlandı. Irak Hükümet Sözcüsü, Ağustos ayında Irak Başbakanı Nuri El-Maliki ve İran lideri arasında gerçekleşen görüşmelerin sonuç vermeye başladığını söylemiş ve Irak'taki çatışmaların yatışmasında İran'ın yapıcı işbirliğinden dolayı teşekkür etmiştir. Söylenildiğine göre Maliki bu ziyaretinde İran'a, Irak Hükümeti veya Irak'taki herhangi bir grup arasında seçim yapmasını istemiş, İran da Irak Hükümetini destekleme sözü vermiş ve bu sözünü tutmuştu. Ancak ABD yetkilileri bu açıklamaları takiben, "İran'ın Irak'ta olumlu bir rol ifa ettiğini söylemek için he-

⁷²⁵ 'Iran Presents Plan to Resolve Iraq Crisis', *Tehran Times*, 4 Kasım 2007

nüz erken" olduğunu söylemişlerdir⁷²⁶. Bu gelişmeleri takiben Irak'taki iki üst düzey ABD'li komutan, Irak'taki huzursuzlukların gözle görülür oranda yatışmaya başladığını ve İran'ın bu olayda önemli bir rol oynadığı söyleyerek İran'a bu yapıcı tutumu için teşekkür etmişlerdir⁷²⁷. Irak Güvenlik Güçleri'nin eğitiminden sorumlu olan General James Dubik, İran'ın sınır bölgesindeki denetimlerini arttırdığını ve Irak içerisindeki isyancıların eline geçecek olan silah ve mühimmat geçişlerini önemli oranda engellediğini açıklamış ve bu husustaki sözünü tuttuğu için İran'a müteşekkîr olduklarını söylemiştir⁷²⁸. General Kevin Bergner de bu durumu teyid ederek, Tahran ve Washington arasında düzenlenecek yeni müzakerelerin İran'ın mevcut tutumunu güçlendireceğini ifade etmiştir. General James Simmons da İran'la yapılan müzakerelerin olumlu sonuç vermeye başladığını ve bu müzakerelerin devam ettirilmesi gerektiğini söyleyince⁷²⁹ İran'la Irak hususunda müzakerelere devam etme düşüncesi güçlenmeye başlamıştır. Nitekim Ocak 2008 tarihinde Kongre'ye sunulmak üzere hazırlanan bir raporda; "İran'ın Irak'taki faaliyetlerini sınırlamak için diplomasi yöntemine başvuruldu" ibaresi kullanılmıştır. Kenneth Katzman'ın hazırladığı bu raporda; ABD ve İran arasındaki müzakerelerin sonuç vermeye başladığı bu nedenle sonraki müzakere turları için hazırlık yapıldığı hususuna yer verilmiştir⁷³⁰.

Sonraki gelişme de ABD'nin dördüncü müzakere turu talebini İran'daki temsilcisi olan İsviçre Büyükelçiliği aracılığıyla İranlı yetkililere iletmesidir. Bunun üzerine İran Dışişleri Bakanı Manuçehr Mottaki, ABD'nin talebi üzerine Irak konusundaki müzakerelerin dördüncüsünün de yakın bir gelecekte gerçekleşeceğini duyurmuştur. Mottaki'nin açıklamasına göre, söz konusu müzakerede Irak halkına yardım ve bölge istikrarının sağlanması konuları gündeme gelecek ve İran'ın da bu hususlardaki yanıt ve tutumu olumlu olacaktı⁷³¹.

Yukarıdaki gelişmelerden de anlaşılacağı üzere hem ABD hem İran, Irak krizinin bir an önce çözülmesini istemekteydiler. Diğer alanlardaki çıkar çatışmaları ve ihtilafları devam etse de Irak cephesinde

⁷²⁶ 'تردید آمریکا در نقش مثبت ایران در عراق' (ABD'nin İran'ın Irak'taki Olumlu Rolüne ilişkin İnkilemleri), *Aftab*, 20 Kasım 2007

⁷²⁷ 'ژنرال‌های آمریکایی: از ایران متشکریم' (Amerikalı Generaller: İran'a Teşekkür Ediyoruz), *Aftab*, 22 Kasım 2007

⁷²⁸ 'US General Says Iran Helping Stop Iraq Bloodshed', *AFP*, 21 Kasım 2007

⁷²⁹ 'US Officials Upbeat over Iraq Security, Iraq Seeks Fourth Talks with Iran', *Payvand*, 18 Kasım 2007

⁷³⁰ Kenneth Katzman, 'Iran's Activities and Influence in Iraq', *CRS Report for Congress*, 24 Ocak 2008,

⁷³¹ 'برگزاری دور چهارم مذاکرات ایران و آمریکا' (Dördüncü İran - ABD Müzakerelerinin Düzenlenmesi), *Aftab*, 20 Kasım 2007

örtüşen çıkarlarının var olduğunu söylemek mümkün. İran'ın bölgedeki önemli ve güçlü devletlerden biri olduğu, bunun da ötesinde Irak'ta hatırı sayılır bir nüfuza sahip olduğu gerçeği çoğunluk tarafından kabul görmektedir. Bu nedenle ABD, henüz çözemediği ve uluslararası platformda birçok eleştiriye maruz kaldığı Irak çıkmazından İran yardımıyla çıkma yolunu denemek istemiş gibi görünmekteydi⁷³². İran da Batı sınırındaki huzursuzluğun sona ermesini ve oradaki istikrarsızlığın kendi topraklarına sıçramasını önlemeyi istiyordu. Her şeyden önce İran, PKK'nın uzantısı olan PJAK ve Saddam döneminde Irak'ta konuşlanan Halkın Mücahitleri Örgütleri'nin tasfiye edilmesini istiyor ve bu hususta ABD ile işbirliği yapma karşılığında ABD'nin desteğini almak isteyebilirdi. Dolayısıyla ABD ve İran'ın karşılıklı tavizler vererek işbirliği yapma ihtimalleri çok da uzak görünmemekteydi. Kaldı ki ülkedeki temel sorunların ABD-İran çekişmesinden kaynaklandığını düşünen Irak Hükümeti de bu iki ülkenin müzakerelere devam etmesinde oldukça ısrarcıydı. Diğer taraftan hem Irak Hükümeti hem de Irak'taki üst düzey Amerikan askeri yetkililer, gerçekleşen ABD - İran müzakerelerinin olumlu sonuç vermeye başladığını ve bu müzakerelerin devam etmesi gerektiğini savunuyorlardı. Bu durumda henüz tarihi belli olmayan ancak yakın bir tarihte düzenlenmesi planlanan dördüncü müzakere turunun Irak için olumlu sonuçları beraberinde getirmesi muhtemeldi. Kısacası daha önce Afganistan'da Taliban'a karşı işbirliği yapan ABD ve İran'ın tekrar aynı yola başvurmaması için hiçbir neden yoktu. İki ülkenin bir cephede işbirliği yaparken diğer cephede atışmaya devam etmesi de yeni bir şey olmayacaktı. Ancak bu sefer çoğunluğun umudu, Irak konusunda başlayan diyalog sürecinin diğer alanlarda da devam etmesi ve başta nükleer kriz meselesi olmak üzere diğer hususlarda da iki ülkenin kozlarını paylaşarak sorunlarını halletmeye çalışmasıydı.

F. İran'a Karşı ABD'nin Güçlendirilmiş Tecrit Politikası

Irak konusundaki müzakerelerin devam etmesi her ne kadar nükleer kriz ve diğer hususlarda da İran ve ABD'nin müzakere edebileceği umudunu arttırdıysa da Bush Hükümeti'nin İran'a karşı izlediği katı ve tek taraflı politikalar her geçen gün etkisini arttırarak devam etmekteydi.

ABD'nin İran'ı izole etmek adına başlattığı 'Yeni Ortadoğu Stratejisi' çerçevesinde Temmuz 2007 tarihinde ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice ve Savunma Bakanı Robert Gates, bölge ülkeleriyle

⁷³² Kamran Bokhari, 'U.S. - Iran Negotiations', *SETA Konferansı*, 8 Kasım 2007

bir dizi görüşme gerçekleştirdiler⁷³³. İsrail ve Arap ülkeleriyle gerçekleştirdikleri bu görüşmeler sırasında Bush yönetiminin yeni stratejisinden bahsederek, bu strateji çerçevesinde ilgili bölge ülkelerine askeri yardım yapılacağını anlattılar⁷³⁴. Bu yeni strateji kapsamında ABD'nin bölgedeki müttefiklerini silahlandıracağı, İsrail - Filistin sorununun çözülmesi için yeni bir barış konferansı başlatacağı ve en önemlisi de İran'ın tecrit edilmesi için gerekli çalışmaları yapacağı bilinmekteydi.

Bölge ülkelerinin silahlandırılması projesi çerçevesinde Körfez ülkelerine 20 Milyar \$, Mısır'a 13 Milyar \$ ve İsrail'e 30 Milyar \$'lık askeri yardım yapılması önerisi yapılmıştı⁷³⁵. Bu yardımların 10 yılda belirlenecek olan bir zaman tablosu içerisinde verilmesi planlanmıştı. Bazı uzmanlara göre ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik bu yeni girişimin nedeni, Irak savaşı boyunca tahrip olan Ortadoğu politikasını güçlendirmek ve bölgedeki ABD müttefiklerine "merak etmeyin ben hala buradayım ve arkanızdayım" mesajı verebilmektir. Anlaşılan ABD, Arap ülkelerine bu tarz güvenceler verebilirse onları bölgede başlamasına muhtemel gözüyle bakılan nükleer silahlanma yarışına katılmaktan vazgeçirebileceğini düşünmekteydi. Tabii ki böylesi bir düşüncenin arkasında da İran'ın nükleer silahlara sahip olacağı varsayımı yatmaktaydı. Her ne kadar İran, nükleer programının barışçıl olduğunda ısrarcı olsa da ABD'nin bu söyleme inanmadığı ve politikalarını da o yönde geliştirildiği görülmekteydi. Bu nedenle yapılan yorumların birleştikleri orta nokta; ABD'nin bu atılımının İran'a karşı başlatılan yeni bir soğuk savaş tecrit ve çevreleme modeli olduğu şeklindeydi.

ABD, Ortadoğu'daki çıkarlarını tehdit eden tek ülkenin İran olduğunu düşündüğüne göre, daha önce komünizmin kalesi olan Sovyetlere uyguladığı çevreleme politikasının benzerini İran'a uygulaması çok da şaşırtıcı değildi. O dönemde komünizmin yayılması tehlikesine karşı nasıl bölge ülkelerinin (Türkiye ve İran dâhil) silahlı kuvvetlerini güçlendirme yoluna gittiyse, şimdi de benzeri bir stratejiyi İran'a karşı uygulamayı planladığı görülmüyordu. Ancak ABD'nin bu politikasının ne ölçüde efektif olacağı ise tartışma konusuydu⁷³⁶.

---

⁷³³ 'US Military Aid for Middle East', BBC, 30 Temmuz 2007

⁷³⁴ William M. Arkin, 'A New Mideast Military Alliance', *The Washington Post*, 31 Temmuz 2007

⁷³⁵ Derrick Jackson, 'The 63 Billion Sham', *The Boston Globe*, 1 Ağustos 2007

⁷³⁶ Vali Nasr - Ray Takeyah, 'The Costs of Containing Iran', *Foreign Affairs*, Vol. 87, No: 1, Ocak-Şubat 2008

Diğer taraftan ABD'nin bu girişimini dikkatleri Irak bozgunundan başka bir yöne çekme çabası olarak değerlendirenler de vardır⁷³⁷. Kaldı ki bu görüşü savunanlara göre, eninde sonunda ABD'nin Irak'tan çekilmesi gerekecekti ve bu aşamadan sonra Şii İran'ın Irak'taki nüfuzunu arttırmasına ve Şii Irak Hükümetini desteklemesine karşı bölgede işbirliği yapabileceği müttefiklere ihtiyaç duyacaktı. Bu müttefiklerin de daha ziyade Sünni Körfez ülkelerinden seçilmesinin nedeni de buna bağlanmaktaydı. Böylece Washington'un güdümünde hareket edebilecek bir 'Sünni Arap Bloğu' oluşturulmuş olacak ve İran'ın tecrit edilmesi kolaylaşacaktı.

Ancak çoğu uzman da böylesine bir tecrit politikasının İran'ın nükleer silahlara sahip olma konusundaki motivasyonunu kamçılayacağını düşünmekteydi. Kendisini izole ve tecrit edilmiş hissederse, İran'ın varlığını sürdürebilmek adına şu anda böyle bir niyeti yoksa bile ileriye dönük olarak nükleer silah sahibi olma çabasında olacağını savunmaktaydılar. Kaldı ki bölge ülkelerinin silahlandırılması İran'ı bir silahlanma yarışına da sürükleyecek ve böylesine bir yarışın son durağı nükleer silahlar olacaktı. Dolayısıyla çevreleme ve tecrit politikasının tam tersi etki yapacağı iddia edilmekteydi.

İran'ın bu gelişmeler karşısındaki tepkisi ise çok farklı değildi. Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad yaptığı bir açıklamada ABD'nin Körfez ülkelerine yapacağı silah yardımından endişeli olmadıklarını, zira bahsi geçen ülkelerle dostane ilişkileri olduğunu söylemiştir. ABD'nin bu girişimini bölgedeki ülkeler arasında 'ayrılık ve bölünme yaratma oyunu'⁷³⁸ olarak nitelendiren Ahmedinejad, ABD'nin "bölgedeki dost ülkeleri düşman, düşman ülkeleri (İsrail'i kast ederek) de dost" olarak göstermeye çalıştığını ileri sürmüştür. Bunun yeni bir şey olmadığını, geçtiğimiz 20 yıl içerisinde ABD'nin bölgeye 400 milyar dolarlık silah sattığını hatırlatan Ahmedinejad, ABD'nin bu yollarla kendi politikalarını bölgeye empoze etmeye çalıştığı uyarısını yapmış ve "kardeşlerimize ulusal kaynaklarını böylesine şeylere harcamaktansa ülkelerinin gelişimi için kullanmalarını tavsiye ederim" sözlerini kullanmıştır.

Genel olarak tabloya baktığımızda ABD'nin bu yeni stratejisinin bölgeyi daha çok istikrarsızlığa ve kaosa sürükleyeceği ve bölgede nükleer silahlanma yarışını durdurmak maksadıyla yapılmasına rağmen, silahlanma yarışını arttırma riskini de beraberinde getirebileceği söylenebilir. İran bu gelişmenin hemen sonrasında kendi F5 tipi savaş

⁷³⁷ Bidjan Tobias Nashat, 'Addressing Iran's Nuclear Ambitions-Sanctions, Allies and the U.S. Domestic Debate', *Heinrich Böll Foundation Papers*, Ağustos 2007, s. 5

⁷³⁸ OngAth Phongsavanh, 'Iran Condemns US military Aid to Middle East', *Voice of America*, 30 Temmuz 2007

uçacağını geliştirmiş⁷³⁹ ve "ABD'nin bölgedeki müttefiklerine silâh sattığı bir dönemde, ülkemizin uzmanları İran'ın askeri alanda kendine yeterliliğini sağlamak için günlük ilerlemeler kaydetmektedir" açıklamasını yapmıştır. Tüm yaptırımlar, baskılar sonucunda kendi silahlarını imal eden İran'ın köşeye sıkıştırılması durumunda, şu anda imzacısı olduğu NPT Antlaşması'ndan çekilmeyeceği ve nükleer silah üretme rotasına girmeyeceğini kim garanti edebilir ki? ABD'nin hâlihazırda İran konusunda izlediği stratejiler en çok var olan bu risk nedeniyle eleştiriye tabi tutulabilir.

ABD ile İran arasında başlayan ve yeni bir soğuk savaş dönemi olarak adlandırılan bu süreçte iki taraf da birbirlerine karşı tehlikeli araçlara başvurma yoluna gitmişlerdir. ABD İran'ı izole etmek ve elini zayıflatmak için bölge ülkelerini silahlandırma, rejim karşıtı faaliyetleri destekleme ve bunun için 75 milyon dolarlık bütçe ayırma, nükleer kriz dosyası aracılığıyla İran'a karşı ekonomik yaptırım kararları aldırma ve yanlış istihbarat yayma yöntemlerine başvururken, İran da Irak'taki milislere silah temin etme, Hamas ve Hizbullah'a mali destek sağlama, İran'a gelen İran / Amerikan vatandaşlarını ulusal çıkarlara tehdit oluşturmak suçlamasıyla tutuklamak gibi yöntemlere başvurmuştur.

Görüleceği üzere iki tarafın birbirine karşı başlattığı bu savaş tüm hızıyla devam ederken nükleer krize ilişkin İran ve Avrupa Birliği arasında devam eden müzakerelerde de henüz somut bir sonuca varılabilmiş değildir. Tek olumlu olarak nitelendirilebilecek gelişme, İran ve ABD arasında Irak hususunda başlayan karşılıklı diyalog süreciydi. Görüşmelerin üçüncü turundan sonra herhangi bir sonuca varılamamış olsa da her iki tarafta bu diyalog sürecine, ileriye dönük olumlu adımların atılabileceği bir platform gözüyle bakan kesimler mevcuttu. Görünen o ki, olumlu gelişmelerin yaşanabilmesi yeni tecrit politikalarıyla değil ancak uzun süreden beri çoğu uzmanın ısrarla vurguladığı üzere diyalog ve 'büyük pazarlık'⁷⁴⁰ seçeneğiyle mümkün olabilecektir. Aksi takdirde bu yeni politikalar çerçevesinde bölgede istikrarın sağlanabilmesi umudu, temenniden öteye geçemeyecek gibi gözükmektedir.

⁷³⁹ 'İran Kendi F-5'ini Yaptı', *Yeni Şafak*, 5 Ağustos 2007

⁷⁴⁰ ABD ve İran'ın karşılıklı olarak masaya oturması ve tüm sorunlarını masaya koyarak çözüm bulmaya çalışmaları seçeneğine verilen isim 'Büyük Pazarlık'tır. Bu pazarlıkta İran'a rejim garantisi ve güvenceleri vererek ve İran'a uyguladığı ambargoları durdurarak ABD'nin karşılığında İran'dan bölge istikrarının sağlanmasına destek vermesini, nükleer programı konusunda sınırlamalara gitmesini ve kaygı uyandıran davranışlarında değişime gitmesini isteyebileceği söyleniyor. Birçok analist ve uzman ABD - İran arasındaki sorunların ancak bu yöntemle çözülebileceğini savunuyor.

G. 2007 ABD Ulusal İstihbarat Raporu ve Bu Raporun Kriz Sürecine Etkileri

2007 yılı, ABD'nin İran'a karşı tecrit politikalarını sıkılaştırdığı ve tüm dünyaya İran'ın büyük bir tehlike olduğu yönündeki söylemlerini arttırdığı bir dönem olmuştur. Dünya kamuoyu ise gelişen bu süreci kaygıyla izlemekteydi. Hatta Bush Hükümeti'nin İran nükleer krizi konusundaki açıklamaları giderek şiddetlenmekteydi. Başkan Bush, mevcut krizin gidişatına ilişkin "üçüncü dünya savaşı" benzetmesini yapmaktan da çekinmemiştir. İşte tam bu sırada krizin seyrini değiştiren önemli bir gelişme yaşanmıştır. Birinci bölümde de ayrıntılı olarak bahsedildiği üzere, Kasım 2007 tarihinde ABD Ulusal İstihbarat Raporu (NIE) yayınlanmış ve bu raporla beraber gerilen ortam biraz da olsa rahatlamıştır. Bu raporda, İran'ın 2003 tarihinde nükleer silah programına son verdiği ve o tarihten beri bu programı yeniden başlatma girişiminde bulunmadığı belirtilmekteydi.

Bu raporun, Bush Hükümeti'nin nükleer krizle ilgili saldırgan ve katı retoriğini frenlediği ve olası bir askeri harekât seçeneği ihtimalini minimuma indirdiği söylenebilir. Ancak İran'a karşı alınması planlanan üçüncü Güvenlik Konseyi yaptırım kararını rafa kaldırdığını söylemek yanlış olacaktır. Zira rapor İran'ın 2003 yılında nükleer silaha ilişkin faaliyetlerini durdurduğunu söylemiş olsa da, 2003 öncesi çalışmalarla ilgili iddiaların geçerliliği devam etmektedir. Kaldı ki İran, kriz süresince alınan iki Güvenlik Konseyi yaptırım kararına riayet etmemiş ve uluslararası topluluğun İran nükleer programına ilişkin güvensizliği halen devam etmektedir. Dolayısıyla İran'dan, en azından sular durulana ve programının şeffaflığı ispatlanana kadar süregitmekte olan zenginleştirme faaliyetlerini askıya alması ve Güvenlik Konseyi kararına riayet etmesi beklenmekte ki İran da buna yanaşmak istememektedir. Zira bu talebi, antlaşmadan doğan hakkının kısıtlanması olarak görmektedir.

Kısacası 2007 NIE Raporu'na kadar nükleer kriz dosyasıyla ilgili ciddi kaygılar mevcutken, bu rapordan sonra bahsi geçen kaygılar azalmış ve olası bir askeri harekât seçeneği de zayıflamıştır⁷⁴¹. Bu rapora ilişkin birçok farklı yorum ve spekülasyon yapılmıştır⁷⁴². Ancak

⁷⁴¹ Gerçi Daniel Pipes gibi bazı isimler için bahsi geçen rapor, 2003 öncesinde İran'ın nükleer silah programı olduğunu söylemesi nedeniyle askeri bir harekât düzenlenmesi ihtimalini arttırmaktaydı. Bkz: Daniel Pipes, 'That NIE Makes War Against Iran More Likely', *The Jerusalem Post*, 13 Aralık 2007.

⁷⁴² İlgili yorumlar için bkz: John Bolton, 'The Flaws in the Iran Report', *The Washington Post*, 6 Aralık 2007, Ilan Berman, 'The National Intelligence Guesstimate', *The American Spectator*, 6 Aralık 2007, Anthony H. Cordesman, 'Understanding the Key Judgments

bu yorumlar arasında en çok akla yatkın olanı; ABD yönetimindeki farklı görüşlerin Bush Hükümeti'nin saldırgan politikalarını frenlemek maksadıyla bu raporun yayınlanmasını sağlamış olmaları ihtimalidir. Bush Hükümeti'nin İran nükleer krizine ilişkin yürüttüğü politikaları etkili bulmayanlar ve ikinci Irak senaryosuyla karşılaşmak istemeyenlerin bu ortamı hazırlamış olmaları hiç de mantıksız görünmemektedir. Zira ilgili bazı haberler, bahsi geçen raporun son bir yıldır hazır olduğunu ancak yönetimin onayı olmadığı için açıklanmadığını söylemekteydi. İran'a karşı sert önlemler alınabilmesi nükleer programla ilgili somut kanıtlar gerektirmekteydi. Ancak gerek İran'ın mevcut nükleer programının niteliği, gerekse ABD'nin İran konusunda yeterli istihbarata sahip olmaması veya sahip olduğu bilgilerden hoşnut olmaması bu amaca hizmet etmemekteydi. Dolayısıyla İran'da hâlihazırda devam eden bir nükleer silah programının var olmadığını ortaya koyan bir istihbarat raporunun yayınlanması Bush Hükümeti'nin 'İran'ın nükleer programı dünyaya yönelik büyük bir tehdittir' argümanını çürütecekti ki bu da arzu edilen bir durum değildi. Aslında bu durum 2006 yılında Amerikalı gazeteci Seymour Hersh'in raporunda ifade edilmiştir. Hersh raporunda, "CIA hâlihazırda İran'ın sivil nükleer programıyla paralel devam eden gizli bir nükleer silah programına ilişkin herhangi bir kanıt bulamamıştır" ifadesinin yanısıra "Beyaz Saray CIA bulgularına karşı hasmiyane bir tutum sergiledi ve muhtemelen bu bulguların İran nükleer programına ilişkin hazırlanacak sonraki Ulusal İstihbarat Raporu'nda yer almasını da engelleyecektir. Zira bu bulgular Hükümetin İran'a karşı askeri müdahale planlarını alt üst edecek niteliktedir" yorumunu yapmıştır⁷⁴³.

Sonuç itibarıyla Başkan Bush'un üçüncü dünya savaşından söz ettiği bir dönemin ertesinde bahsi geçen bu rapor yayınlanmış ve Bush Hükümeti'nin güvenilirliğini zedelemiştir. İster Bush Hükümeti'nin saldırgan politikalarını frenleme amacı taşımış olsun, ister 2008 yılında

---

in the New NIE on Iranian Nuclear Weapons', Center for Strategic and International Studies, 6 Aralık 2007, http://www.csis.org/media/isis/pubs/071206_irannuclear_nieanalysis.pdf (Erişim Tarihi: 2 Ocak 2008), 'Questionable Policies', *The Washington Times*, 27 Aralık 2007, Yossi Klein Halevi, 'An Insult to Intelligence', *The New Republic*, 6 Aralık 2007, Victor Davis Hanson, 'All Mixed Up over Iran', *Real Clear Politics*, 13 Aralık 2007, http://www.realclearpolitics.com/articles/2007/12/all_mixed_up_over_iran.html (Erişim Tarihi: 3 Ocak 2008), Jim Hoaglund, 'The Spies Strike Back', *The Washington Post*, 9 Aralık 2007, Henry Kissinger, 'Misreading the Iran Report', *The Washington Post*, 13 Aralık 2007, Daniel Pipes, 'That NIE Makes War Against Iran More Likely', *The Jerusalem Post*, 13 Aralık 2007, James Schlesinger, 'Stupid Intelligence on Iran', *The Wall Street Journal*, 19 Aralık 2007, James Phillips, 'Don't Be Misled by NIE on Iran's Nuclear Efforts', *WebMemo*, No: 1727, Heritage Foundation, 7 Aralık 2007, James Phillips, 'The Iran National Intelligence Estimate: A Comprehensive Guide to What is Wrong with NIE?', *Backgrounders*, No: 2908, The Heritage Foundation, 11 Ocak 2008,

⁷⁴³ Seymour Hersh, 'The Next Act', *New Yorker*, 27 Kasım 2006

yapılacak Başkanlık seçimlerini etkileme maksadıyla yapılmış olsun, 2007 NIE Raporu krizin seyrini önemli ölçüde etkilemiştir. Her ne kadar bu tarihten sonra İran nükleer programına ilişkin yeni iddialar ve deliller ortaya atılacak olsa da bu raporla beraber sürecin savaşa dönüşmesi önemli oranda engellenmiştir.

Özellikle NIE Raporu sonrasında ABD'nin İran nükleer krizine ilişkin izlediği politikanın pek de başarılı olmadığı yorumu yapılabilir. Zira ABD, krizin başladığı tarihten itibaren, uzlaşmacı bir tutum içerisinde olmaktan ziyade çatışmacı bir tutum içerisinde olmayı tercih etmiştir. Çözüme odaklanmak ve Avrupa Birliği'nin müzakere girişimlerine destek sağlamak yerine daha ziyade tek taraflı, katı bir politika izlemiştir. Çoğu zaman Avrupa Birliği Üçlüsü'nün çözüme yaklaştığı noktalarda ABD'nin müzkerelerde bizzat bulunmayarak, müzakereleri dışarıdan kontrol etmeye çalışması çözüm çabalarını boşa çıkarmıştır. Zira bu krizin iki önemli tarafı bulunmakta (ABD ve İran) ve taraflardan birinin masada bulunmaması ciddi bir handikap teşkil etmektedir.

Her ne kadar NIE Raporu'nun yayınlanması sonrasında Bush Hükümeti, izlediği katı politikalar sayesinde İran'ın 2003 tarihinde nükleer silah programını durdurduğu yorumunu yapmış olsa ve İran'ın hâlihazırda mevcut bir nükleer silah programına sahip olmamasını kendi politikalarının başarısı olarak göstermeye çalışsa da, bu süreci takip edenler durumun hiç de gösterilmeye çalışıldığı gibi olmadığını farkındadırlar. Nitekim ABD'nin baskıcı ve katı politikaları sayesinde kriz dosyası Güvenlik Konseyi'ne intikal etmiş ve bu tarihten sonra İran, Güvenlik Konseyi kararlarına riayet etmektense nükleer programına hız kazandırma yoluna gitmiştir. Hâlbuki Güvenlik Konseyi'nin sürece dâhil olması öncesinde Avrupa Birliği Üçlüsü'nün de girişimleriyle İran hem iki yıl kadar zenginleştirme faaliyetlerini askıya almış, hem de UAEA'ya etkili denetim hakkı tanıyan Ek Protokolü imzalamıştır. Ancak Güvenlik Konseyi ve yaptırım kararları sonrasında süreç tersine dönmüş ve İran hem zenginleştirme faaliyetlerine son sürat devam etmiş hem de zenginleştirme teknolojisine eriştiğini ilan etmiştir. Dolayısıyla kriz süreci tırmanmış ve izlenen bu politika ile birlikte İran içerisindeki farklı grupları birbirine yakınlaştırmıştır. ABD'nin NPT üyesi olmayan ve nükleer silahlara sahip olan Hindistan'la nükleer işbirliği antlaşması yapması ve İran'a karşı bu denli kısıtlayıcı bir politika izlemesi, İran yönetimi ve halkı tarafından çifte standart olarak algılanmış ve nükleer teknoloji fikrine daha fazla kenetlenilmesine vesile olmuştur. Kısacası belirli bir süre sonra nükleer program, ABD ve İran arasında restleşmelerin yaşandığı bir platform haline dönüşmüştür. Gidererek tırmanan gerginliğin savaşa dönüşmesini ise son NIE Raporu engellemiştir. En azından bu rapor sonrasında krizin gerginlik derecesi

azalmış ve müzakereler farklı bir düzlemde devam etmeye başlamıştır. Ancak açık olan tek husus; bahsi geçen krizin zorlayıcı diplomasi ve yaptırımlardan ziyade yapıcı müzakerelerle çözülebileceği gerçeğidir. Bunun için de salt Avrupa Birliği'nin bu politikayı sürdürmesinin yeterli olmayacağı ortadadır. Bu nedenle ABD'nin açık bir şekilde İran'la nükleer kriz konusunda masaya oturması ve sorunu diyalog yoluyla çözmesi gerekecektir. Nitekim Kuzey Kore örneğinde de benzer bir yöntem izlenmiş ve önemli oranda başarılı olmuştur. İran konusunda da benzeri bir sonuç elde edilmesi için İran'ın nükleer silahlara sahip olmasını beklemeye veya İran'ı bu rotaya sokmaya gerek kalmadan yapıcı müzakere yoluna gidilmesi en mantıklı alternatif olarak görülmektedir. En son Başkanlık seçimleri sonucunda Demokrat bir ABD Başkanı'nın seçilmesi ise olası bir diyaloga giden süreci hızlandırabilecektir. Kısacası İran nükleer krizinin çözümünün bir sonraki ABD Başkanı döneminde daha yapıcı ve yeni stratejilerle donatılmış bir İran politikasıyla çözülmesi umut edilmektedir.

H. Rapor Sonrasında ABD'nin Kriz Sürecindeki Tutumu

Kriz sürecinin anlatıldığı birinci bölümde de bahsedildiği üzere en son yapılan Davos Zirvesi'nde ABD'nin İran politikasında ve İran açıklamalarında bir yumuşama olduğu görülmüştür. Bu değişimin sebebini de son ABD İstihbarat Raporu'yla ilişkilendirmek doğru olacaktır. İran'ın hâlihazırda nükleer silah programı olmadığını söyleyen ABD istihbarat raporu sonrasında, Bush Hükümeti eski sert söylemlerinde diretmeye devam etseydi alınacak veya alınması beklenen diğer Güvenlik Konseyi kararları da İran Hükümeti tarafından iyi bir iç siyaset malzemesi olarak kullanılabilecekti. "gördüğünüz gibi kendileri bizim nükleer silah programımız olmadığı sonucuna varan bir rapor yayınladılar, yine de bizi cezalandırmaya ve ülkemizi zayıflatmaya devam ediyorlar" söylemine zemin hazırlanmış olurdu. Bu nedenle ABD Hükümeti'nin istihbarat raporu sonrasında geçmiş iradesinde diretmemesi ve söyleminde değişikliğe giderek İran'la ilişkilerin normalleştirilmesine hazır olduklarını açıklaması önemli bir açılım olarak değerlendirilebilir.

Ancak ABD yumuşattığı bu tutumuna rağmen İran'la müzakereye başlamak için ön şartında halen ısrar etmeye devam etmiştir. Hâlbuki İran'a ön şartsız müzakere önerisinde bulunmak, aynı zamanda İran İslam Cumhuriyeti'ne nükleer programının barışçıl olduğunu ispatlama sorumluluğu yükleyecek ve İran'ı daha şeffaf bir işbirliği içerisinde olmaya sevk edecektir. Ancak ABD politikalarına baktığımızda, bu durumun tam tersi bir gelişme seyrinde devam ettiği söylenebilir.

Nitekim yukarıda da belirtildiği gibi mevcut politikalarda ısrarcı olunması, İran'ın nükleer programını geliştirme motivasyonunu teşvik etmekten öteye gitmeyecektir. Bu durumun en açık kanıtı ise krizin başlangıcında 164 olan santrifüj sayısının bugün itibarıyla 3000'e çıkmış olması ve alınan tüm yaptırım kararlarına rağmen İran'ın faaliyetlerinden vazgeçmek yerine daha fazla motive olarak faaliyetlerini arttırarak devam ettirmesidir.

ABD, İran'la ilgili kırmızı alarm durumunu ortadan kaldıran rapor sonrasında bile retorikini yumuşatmış olabilir ancak üçüncü yaptırım kararını çıkartma hususundaki çabalarını sürdürmüş ve 3 Mart 2008 tarihinde İran'a karşı üçüncü yaptırım kararının çıkmasını sağlamıştır. Her ne kadar çok etkili bir karar olmaktan uzak olsa da İran ekonomisi üzerindeki bir takım olumsuz etkilerinden bahsetmek mümkündür. Ancak burada eleştirilmesi gereken husus, bu olumsuz etkilerin hükümeti zor durumda bırakarak nükleer faaliyetlerini kısıtlaması yerine İran halkının yaşam koşullarını zorlaştırma potansiyeline sahip olmasıdır. Dolayısıyla üçüncü karar sonrasında da İran nükleer krizindeki bir yavaşlama veya yürütülen politikaların başarısından bahsetmek zor. Raporun yayınlanması sonrasında Başkanlık seçimleri sürecinde, ABD'de her ne kadar çıkış noktası aynı olsa bile (İran'ın nükleer silahlara sahip olmasını engellemek) İran nükleer krizi konusunda iki farklı görüş kendini açık bir şekilde hissettirmiştir. Sorunun çözülmesi için İran'la doğrudan ve koşulsuz müzakerelere başlanması gerektiğini savunan demokratlar ve İran uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurmadan müzakere masasına oturulmaması gerektiğini savunan cumhuriyetçiler. Kısacası İran konusundaki politikaların başarısı ABD içerisinde dahi açık bir şekilde eleştirilmeye başlanmış ve birçok eski siyasetçi ve uzman İran politikasının revize edilmesi ihtiyacından söz etmeye başlamıştır. Bu gelişmeleri takiben Bush Hükümeti kendisinden beklenmeyen bir şekilde olumlu bir adım atmaya karar vermiş ve İran'la yapılan 5+1 toplantısına ilk defa üst düzey bir dışişleri yetkilisini gönderme kararı almıştır. Bu adım gerek İran gerekse diğer dünya devletleri tarafından ABD politikalarındaki yumuşama olarak yorumlanmış ve kriz sürecinde kısmi da olsa olumlu etkiler bırakmıştır. Ancak tahmin edildiği üzere bu girişim müzakerelerin doğrudan başlaması anlamına gelmemiş ve böylesine bir adımın ancak bir sonraki ABD Başkanı döneminde atılabileceği tahmin edilmiştir⁷⁴.

⁷⁴ İlgili haberler için bkz: Glenn Kessler, 'American Envoy to Join Iran Talks', *Washington Post*, 16 Temmuz 2008, 'ABD'den İran'la Diyalog Adımı', *Deutsche Welle*, 18 Temmuz 2008, 'Iran Satisfied at US Involvement', *BBC*, 17 July 2008, <http://news.bbc.co.uk/2/>

Bu gelişmelerin yaşanmasına rağmen diğer taraftan da İran'a askeri bir müdahale yapılacağına yönelik haberlerde de yeniden artış görülmüştür. Bush Hükümeti'nin iki ay içerisinde İran'a yönelik askeri bir harekât planladığına ilişkin söylentiler gündemi fazlasıyla meşgul etmeye başlamıştır. Bu durumda akla gelen bir takım sorulardan bahsetmek mümkün. Bu söylentiler başkanlık seçimlerinin seyrini değiştirmek adına mı ortaya atılmaktaydı, yoksa gerçekten bu yönde planlar mı yapılmaktaydı? Savaşların seçim kazandırma özelliğine sahip olduğu düşünülecek olursa Bush Hükümeti tarafından başlatılacak böylesi bir girişim cumhuriyetçi aday McCain'e başkanlığı kazandırmak maksadıyla mı planlanmaktaydı? Diğer taraftan Başkan Bush'un görev süresi dolmadan bu yönde bir adım atarak yeni Başkan'a sorunlu bir dosya bırakmayı planladığını iddia edenler de mevcuttu.

İran'a yönelik askeri bir müdahale, kamuoyunun Bush Hükümeti'ne yönelik öfkelerini arttırarak demokrat başkan adayı Obama'yı desteklemeye sevk edebileceği gibi, Irak'taki radikal hareketleri desteklediği iddiasıyla İran'a yapılacak bir müdahalenin - radikal hareketlere karşı savaş bağlamında- cumhuriyetçi aday McCain'e prim kazandırması da mümkün olabilirdi. Gerçi bir önceki Irak müdahalesinin başarısızlığı ve etkilerinin halen devam ediyor olması ikinci ihtimalin gerçekleşmesi olasılığını zayıflatmış gibi görünüyordu. Kaldı ki o tarihlerde ABD Senato İstihbarat Komitesi'nin Irak Savaşı üzerine hazırladığı raporun yayınlanmasıyla beraber ikinci bir savaş hususunda kamuoyunun desteğini kazanmak da zorlaşmıştır. Nitekim bu raporda Bush Hükümeti'nin Irak'a yönelik bir savaşın zeminini hazırlamak ve kamuoyu desteğini sağlamak maksadıyla istihbarat bilgilerini suiistimal ettiği, abarttığı ve "yanlış olduğunu bildikleri veya tam doğru olmadıklarını bile bile" bazı bilgileri kamuoyuna aktardıkları belirtilmekteydi⁷⁴⁵. Kısacası rapor, yanlış ve abartılı bilgilerle Irak tehdidinin gereğinden fazla büyütüldüğü ve bu vesileyle bir savaş başlatıldığını söylemiştir. Bu durumda Irak tecrübesinin bu kadar yeni olması ve etkilerinin halen devam ediyor olması düşünüldüğünde benzer bir stratejinin İran hususunda izlenmesi ve aynı mekanizmanın yeniden işletilebilmesi olasılığı oldukça zayıf görünmektedir.

hi/middle_east/7511948.stm (Erişim Tarihi: 15 Eylül 2008). 'ABD ve İran Geri Adım Atmadı', *NTVMsnbc*, 21 Temmuz 2008, <http://www.ntvmsnbc.com/news/453567.asp> (Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2008). 'İran'a İki Hafta Süre', *Milliyet*, 21 Temmuz 2008

⁷⁴⁵ U.S. Senate Select Committee on Intelligence, 'Senate Intelligence Committee Unveils Final Phase II Reports on Prewar Iraq Intelligence', *Press Release*, 5 Haziran 2008, <http://intelligence.senate.gov/press/record.cfm?id=298775> (Erişim Tarihi: 15 Haziran 2008)

Bu arada Obama'nın İran'la doğrudan müzakere etme fikrini eleştirerek bu demokrat adayı tavizci olmakla suçlayan İsrail Hükümeti ve İsrail lobisinden de bahsetmek gerekir. İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetinden hoşnut olmayan ve bu durumu kendisine yönelik bir tehdit olarak algılayan İsrail bu kriz süresince güçlü bir lobi faaliyeti yürütmüş ve İran'a yönelik uluslararası sert bir yaklaşımın benimsenmesi adına yoğun çalışmalar yapmıştır. İsrail'e göre İran'ın sert yaptırımlarla cezalandırılması ve nükleer faaliyetlerinin bir an önce durdurulması gerekiyordu. İsrail'in daha önce Irak'taki Osirak Nükleer Tesisi'ne yönelik yaptığı hava saldırısı göz önünde bulundurulunca benzer bir girişimi İran'a karşı gerçekleştireceği kaygısı da zaman zaman tartışılmıştır. İsrail Hükümeti her ne kadar dönem dönem İran'a karşı tüm seçeneklerin masada olması gerektiğini savunmuş olsa da kriz süresince genel itibarıyla İran'a yönelik askeri bir harekât planlarının olmadığı ve diplomatik çözümden yana oldukları açıklamasını yapmıştır. Ancak bu dönemde Ulaştırma Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Shaul Mofaz'ın yaptığı açıklama kaygı ve tepkileri beraberinde getirmiştir. Nitekim kriz süresince ilk defa İsrailli bir yetkilinin ağzından bu kadar aleni bir tehdit yapılmıştır. Mofaz, *"BM yaptırımlarının bir işe yaramadığı ortadadır. İran nükleer silahlı programını sürdürmeye devam ederse İran'a yönelik askeri bir harekât kaçınılmaz olacaktır"* sözlerini kullanmış ve hem İsrail içerisinde hem diğer taraflarda birçok eleştiriyi de beraberinde getirmiştir⁷⁴⁶.

Bu noktada akla gelen soru; İsrail tarafından yapılması muhtemel olan bir askeri harekâtın ABD desteği olmaksızın ne kadar başarılı olabileceğiydi. Bu durumda birçok analist ve uzman, böylesi bir harekâtın ancak ABD ile işbirliği içerisinde gerçekleştirilebileceği, zira İran nükleer tesislerinin Osirak tesisine benzemediği ve İsrail'in tek başına böyle bir girişimde bulunmayı riske edemeyeceğini tartışmışlardır. Her ne kadar bu açıklama sonrasında Beyaz Saray Sözcüsü Dana Perino, İsrail'in endişelerini anladıklarını ancak İran krizini diplomatik yollarla çözeceklerini belirten bir açıklama yapmış olsa da bu soru işaretleri kalfalardaki yerini muhafaza etmeye devam etmiştir⁷⁴⁷. Diğer taraftan

⁷⁴⁶ İlgili haber ve yorumlar için bkz: 'Mofaz: İran'a Saldırı Kaçınılmaz', *Hürriyet*, 7 Haziran 2008, Yossi Verter, 'Mofaz's Izran Comments too High a Price for Party Politics', *Haaretz*, 8 Haziran 2008, Dan Williams, 'Israel Attack on Iran Unavoidable' Olmert Deputy, *Reuters*, 6 Haziran 2008, 'Defense Official: Mofaz Remark on Iran Strike is not State Policy', *Haaretz*, 8 Haziran 2008, 'Israeli Minister Threatens Iran', *BBC*, 6 Haziran 2008, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/7440472.stm (Erişim Tarihi: 7 Haziran 2008), Shlomo Ben-Ami - Trita Parsi, 'The Alternative to an Israeli Attack on Iran', *Christian Science Monitor*, 2 Temmuz 2008, <http://www.csmonitor.com/2008/0702/p09s01-coop.html> (Erişim Tarihi: 4 Ağustos 2008)

⁷⁴⁷ Andy Soltis, 'Israel Eyes Iran Attack', *New York Post*, 7 Haziran 2008, 'Exclusive: Flurry over possible Israeli attack on Iran galvanized by race to succeed Olmert', *Debka File*,

Mofaz'ın bu açıklamalarının Ehud Olmert'in adının karıştığı skandal ve soruşturmayla aynı döneme denk gelmesi de dikkatleri çekmiştir. Mofaz'ın Olmert'in görevinin sona ermesi durumunda yerine geçme arzusu bu açıklamaların bir kampanya malzemesi olarak kullanıldığı değerlendirilmelerini de beraberinde getirmiştir.

Görüleceği üzere İran'a yönelik askeri bir harekât söylemi gerek ABD'de gerekse İsrail'de popüler bir seçim malzemesi olarak kullanılmıştır. Ancak Bush Hükümeti'nin son yıllarda izlediği politikalar ve bu politikalar neticesinde meydana gelen gelişmeler, muhafazakâr ve şahin politikaların taban kaybetmesine, hatta muhafazakâr kesim içerisinde dahi farklı seslerin oluşmasına vesile olmuştur. Bu nedenle daha ziyade İsrail lobilerine ve İsrail Hükümeti'ne güvence vermek adına yapılan sert açıklamaların -en azından askeri harekât bazında- hayata geçirilmesi hususunda önemli çekincelerin var olduğu öngörüsü yapılabilmektedir. Tüm taraflar krizin askeri bir müdahaleye dönüşmesi durumunda tüm bölgenin sonuçları önceden kestirilemeyen bir kaos içerisine sürükleneceğinin farkındadırlar. Kısacası askeri bir müdahale söyleminin seçim kampanyalarında araç niteliğinde kullanılabilmesinin yanısıra pratikte, İran'a yönelik askeri bir müdahale seçeneğinin bu krizle baş etmek için en ideal seçenek olduğu söylenemez. O dönemde henüz böyle bir durum söz konusu değilken 135 dolara kadar çıkan petrol fiyatlarının, dünyanın üçüncü büyük petrol rezervlerine sahip İran'a yönelik bir saldırı sonucunda nerelere kadar tırmanabileceği hususunu hatırlamak bile bu seçeneğin ne kadar ideal olabileceğinin sorgulanmasına yardımcı olacaktır.

Bu arada 2008 yazına geldiğimizde İran nükleer krizinin ikinci plana düşmesine neden olan gelişmeler de yaşanmıştır. Gerek Gürcistan - Rusya arasındaki savaş gerekse sonrasında tüm dünyada kırmızı alarmların çalmasına sebep olan global ekonomik kriz İran meselesinin ikinci plana düşmesine neden olmuştur. Ancak bu gelişmeler bile İran'a karşı dördüncü yaptırım kararının onaylanmasına mani olamamıştır. Yine de bu kararın içeriği ve niteliğine bakıldığında kararın tamamen sembolik bir anlam ifade ettiği görülmektedir. Özellikle Gürcistan savaşı sonrasında Rusya cephesinde değişen dengeler göz önünde bulundurulunca zaten ABD'nin istediği tarzda bir yaptırım kararının çıkması mümkün olmayacaktı. Zira yeni yaptırımlarla donatılmış bir paket Rusya engeline takılacaktı. Bu nedenle en azından Güvenlik Konseyi'nde yeknesaklık mesajı vermek adına böylesine sembolik ve geçmiş kararların tekrarı niteliğindeki bir kararı çıkartmışlardır.

---

10 Haziran 2008, <http://www.debka.com/headline.php?hid=5328> (Erişim Tarihi: 28 haziran 2008)

Birçok uzman ve analist onaylanan bu son kararı Güvenlik Konseyi'ndeki yeknesaklığın göstergesi olarak kabul etmiş olsalar bile herhangi yeni bir unsur içermemesi dolayısıyla kararı ABD'nin yenilgisi ve İran'ın kazancı olarak yorumlamışlardır⁷⁴⁸.

Bu son kararla birlikte İran nükleer krizi ile ilgili somut ve elle tutulur bir adımın bir sonraki ABD Başkanı'nın görev süresine kalacağı yönündeki argüman eskisine oranla daha fazla geçerlilik kazanmıştır⁷⁴⁹.

4. ABD'nin Nükleer Kriz Hususundaki Opsiyonları

Yukarıda anlatılan sürece baktığımızda ABD'nin İran nükleer krizi boyunca izlediği politikanın en azından 2008 yılının sonlarına kadar çok da başarılı olmadığını söylememiz yanlış olmayacaktır. Krizin başında İran'ın etrafındaki çemberi daraltmak ve nükleer programından vazgeçirmek maksadıyla ABD'nin sıklıkla bahsettiği askeri müdahale ve ağır ekonomik yaptırımların, aslında 'gerçek çözüm olmadığını' savunanların argümanlarının son gelişmelerle birlikte güçlendiği gözlemlenmiştir. Dolayısıyla ABD yönetiminin de politikalarını gözden geçirmesi ve krizin çözümüne efektif katkı sağlayacak en uygun yöntemi seçmesi, en azından Irak konusunda kaybettiği kredibilitesini yeniden kazanma fırsatı yaratabilecektir. Aşağıda kısaca ABD'nin İran nükleer krizi konusundaki seçeneklerinden bahsedilecek ve süregiden krizi çözmek adına neden zorlayıcı tedbirler arasında yer alan ekonomik yaptırımlar ve askeri müdahale yöntemlerinin etkili olmayacağı ve neden tek mantıklı çıkar yolunun 'büyük pazarlık' olduğu tartışılacaktır.

A. İran Krizine Yönelik Beş Farklı Alternatif

Bu konuyla ilgili yapılan yorumların derlenmesi sonucunda, İran nükleer krizinin çözümlenmesi adına ABD'nin başvurabileceği beş farklı alternatiften bahsetmek mümkündür. Ancak bu beş farklı alternatifin başarı oranı ve sonuçları, kendi bünyelerinde barındıkları nedenler

⁷⁴⁸ 'قطعنامه جدید شکست امریکا در برابر ایران / اوضاع کنونی به نفع راهبرد ایران است' (Yeni yaptırım Kararı ABD'nin İran Karşısındaki Yenilgisi/Mevcut Durum İran'ın Lehine), *Mehr News*, 29 Eylül 2008, <http://www.mehrnews.com/FA/NewsDetail.aspx?NewsID=757642> (Erişim Tarihi: 7 Ekim 2008), 'قطعنامه 1835 ، بیثباتی ای ضعیف و سببیک برای استتار اختلافات' (1835 Sayılı Karar; İhtilafların Giderilmesi için Zayıf ve Sembolik bir Bildiri), *Mehr News*, 28 Eylül 2008, <http://www.mehrnews.com/FA/NewsDetail.aspx?NewsID=756930> (Erişim Tarihi: 7 Ekim 2008).

⁷⁴⁹ Bu konudaki ayrıntılı bir analiz için bkz: Sam Shoamanesh, 'Iran's Nuclear Dilemma, Understanding the Iranian Threat', *Harvard International Review*, 21 Ekim 2008

dolayısıyla birçok tartışmaya konu olmuştur. Gerek meşru zeminin var olmaması gerekse ters etki yaratma potansiyeline sahip olmaları gerekçesiyle eleştirilen alternatiflere aşağıda değinilmeye çalışılacaktır.

Mevcut durumda; uygulanan ekonomik yaptırımlar ve İran'ın bu yaptırımlara aldırmandan programını geliştirmesine rağmen İran nükleer krizinde müzakere yollarının halen açık olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Birçok yetkin ismin de defalarca ileri sürdüğü üzere, "ABD, nükleer krizin çözümlenmesi konusunda Kuzey Kore'ye sunduklarının yarısını bile İran'a sunmamıştır". Her şeyden önce İran'ın ihtiyacı olan 'güvenlik garantileri' sunulmamıştır. İran'ın da bu noktada sıralayabileceği birkaç gerekçesi olduğunu da gözden kaçırmamak gerekir. Bunların başında da ABD'nin Irak'ta yaptığı gibi İran'a saldırabilme ihtimali gelmektedir. İran'ın dört bir yanında ABD üslerinin bulunduğu gerçeği ve ABD'nin Irak'a yönelik müdahalesi göz önünde bulundurulursa İran'ın bu kaygısında çok da haksız olmadığı anlaşılabacaktır. Bu nedenle İran için hayati bir konu haline gelen nükleer teknolojinin sınırlandırılması amaçlanıyor ise öncelikle İran'ın güvenlik kaygılarının giderilmesi gerekecektir.

ABD, İran'ın iyi niyetli olmadığını düşünmekte ve nükleer teknolojiye, daha da doğrusu nükleer silahlara erişmesini engellemeye çalışmaktadır. Ancak Ted Galen Carpenter'in de ifade ettiği üzere; "bunu yapabilmenin yolunun yaptırımlar ve askeri müdahalelerden geçmediğini, ABD dâhil herkes bilmektedir"⁷⁵⁰. Şu aşamada yapılması gereken, meşhur 'büyük pazarlık' seçeneğinin ortaya konulması, İran'a nükleer çalışmalarını sınırlaması için ihtiyacı olan güvenlik garantilerinin verilmesi (her şeyin başında rejim garantisi) ve dünya ile ilişkilerini daha rahat devam ettirebileceği ekonomik ve diplomatik imtiyazların sağlanması olacaktır⁷⁵¹.

ABD'nin İran'a güvenlik garantisi vermesi, diplomatik ilişkileri normalleştirilmesi ve ekonomik yaptırımları kaldırması durumunda İran'dan istediği güvenceleri alması da kolaylaşacaktır. Ancak Amerikalı şahinler; büyük pazarlığın İran'daki Molla rejimini tanımak anlamına geleceğini ve bu girişimin baskı altında olan İran halkı için en iyi çözüm olmadığını ileri sürerek, alternatif çözüm olarak cezalandırma ve hatta askeri müdahale seçeneğinde ısrar etmektedirler⁷⁵². Askeri bir müdahale durumunda yaklaşık 400 tesise yapılacak olan önleyici bir

---

⁷⁵⁰ Ted Galen Carpenter, 'The US Should Try for a Grand Bargain with Iran', *World Politics Watch*, 19 Ekim 2006.

⁷⁵¹ *Ibid*

⁷⁵² Ted Galen Carpenter and Justin Logan, 'U.S. Must Offer Iran Diplomatic Deal', *Fox News*, 21 Nisan 2006.

harekâttan bahsetmekteyiz. Ve şayet İran halkı için en iyi olan veya olmayan bir çözümden bahsedilecekse burada ironik olan nokta, yerleşim merkezlerine yakın olan bu tesislere yönelik yapılacak saldırıların, İran halkının çıkarlarına ne kadar hizmet edeceği sorusudur. 'Büyük Pazarlık' seçeneğini İran halkı için etkili bulmayanların önerdikleri ve on binlerce İran vatandaşının ölümüne neden olabilecek bu seçeneğin meşruluğu ise ayrıca sorgulanmalıdır. Kaldı ki hâlihazırda İran, halen NPT'nin üyesi ve UAEA ile aktif işbirliği içerisinde olan bir ülke konumundadır. Böyle bir saldırı ile beraber uluslararası sisteme dâhil olan ve denetlenebilen bir ülkeyi yörüngeden çıkarmak tehlikesi de bulunmaktadır. Bu noktada sorulması gereken "böyle bir atmosferin yaratılmasının hangi sorunu çözeceği" sorusudur.

Diğer taraftan ABD'nin gündeminde var olan rejim değişikliği seçeneği ise ayrı bir tartışma konusunu oluşturmaktadır. Alon Ben-Meir'in de ifade ettiği üzere;

'İran'la tek derdimiz nükleer kriz değil, İran'daki rejimin değişmesidir'⁷⁵³ söylemlerini çekinmeden ileri süren, bununla da kalmayıp, İran'daki rejim değişikliği faaliyetlerini destekleyecek özel bir departman kurduğunu ilan eden ve bunun için 75 milyon dolarlık bir bütçe ayırdığını söyleyen ABD'nin İran'dan işbirlikçi bir tutum sergilemesini ve taleplere uymasını beklemesi ise ilginç bir yaklaşım olarak yorumlanabilir⁷⁵⁴.

Bu krizin çözülmesi adına; askeri müdahale veya yaptırımlara başvurmaktansa 'büyük pazarlık' seçeneğini devreye sokmak hiç kuşkusuz en etkili yol olacaktır. Bu seçeneğin başarılı olabilmesi için önemli gerekçelerin varlığından söz etmek mümkündür. Herşeyden önce; İran'la pazarlık masasına oturmak İslam Cumhuriyeti'nin varlığını tanımak anlamına gelecektir ki bununla birlikte İran'ın en önemli rahatsızlığı giderilmiş olacaktır. Zira önemli bir bölgesel güç olarak tanınma ve bu mevcudiyetine saygı duyulması, İran'ın en önemli siyasi amaçları arasında yer almaktadır. Doğrudan muhatap alınmak suretiyle müzakerelerin başlatılması İran'ın işbirliği yapmasını tetikleyici ve teşvik edici bir etki yaratacaktır. Diğer taraftan böylesi bir pazarlık müzakeresinin başlatılması sonrasında, her iki taraf da yıllardır biriktirdiği şikâyet ve talepleri masaya koyabilecektir. Dolayısıyla tüm kartların

⁷⁵³ Richard Halloran, 'Our Limited Options in Iran', *Real Clear Politics*, 17 Mart 2006, http://www.realclearpolitics.com/articles/2006/03/our_options_with_iran.html (Erişim Tarihi: 18 Mayıs 2006)

⁷⁵⁴ Alon Ben-Meir (Center for Global Affairs, New York University), 21 Nisan 2006 tarihinde Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi'nin yuvarlak masa toplantısında yaptığı konuşma.

açılacağı görüşmelerde sorunların çözülmesi veya ara yolların bulunması kolaylaşacaktır. Kaldı ki içerisinde elle tutulur ve müzakereye değer maddelerin bulunduğu bir antlaşma paketiyle masaya oturulduğunda İran'ın yapıcı ve olumlu adım atmaması için bir neden kalmayacaktır. Bu durumda; İran'ın iyi niyetini test edebilmek mümkün olacaktır. Böylece kısa zamanda, müzakerelerin işe yarayıp yaramayacağını da anlamak mümkün olacaktır. Zira yapıcı çabalara rağmen İran'ın sürece cevap vermemesi politika ve niyetleri hakkında fikir verecektir. Bu seçenekle ilgili en önemli gerçek ise hiç kuşkusuz, İran'ı diplomatik yollarla ikna etme maliyetinin diğer seçeneklerin maliyetlerinden daha düşük olacaktır.

Yukarıda anlatılanlar ve bu konuyla ilgili yapılan yorumlar göz önünde bulundurulunca ABD'nin İran nükleer krizi hususundaki opsiyonlarını Ted Galen Carpenter'in sınıflandırmasına başvurarak kısaca 5 şık halinde toparlamak mümkündür:

1. Nükleer güce sahip bir İran'ı kabullenmek⁷⁵⁵: İran nükleer programına ilişkin yeterli istihbarata sahip olunmaması gerekçesiyle üst düzey Amerikan istihbarat uzmanlarının yaptığı gizli bir toplantıda, "eninde sonunda nükleer programını yürüten ve nükleer güce sahip olan bir İran'la yaşamaya alışmak gerektiği" konusu gündeme gelmiştir. İran'a karşı askeri bir müdahalede bulunmak için yeterli zeminin bulunmaması ve dezavantajlı geri dönüşümlerinin olması, ekonomik yaptırımların da istenilen etkiyi yaratmayacak olması nedenleri göz önünde bulundurulunca "nükleer programa sahip bir İran'ı kabullenmek", ihtimaller arasında sayılmaya başlanmıştır.

2. İran'a karşı daha ağır ekonomik yaptırımlar uygulamak: Aşağıda daha ayrıntılı olarak anlatılacak nedenlerden dolayı İran'a karşı uygulanacak ekonomik yaptırımların da istenilen etkiyi yaratmayacağı söylenebilir. Başta Çin ve Rusya'nın İran'la önemli ticari ilişkileri olması nedeniyle istenilen nitelikte bir ekonomik yaptırım kararı çıkartmanın zorluğu, diğer taraftan yeni yaptırım kararlarının İran'daki anti-Amerikan duyguları besleme ihtimali ve bunun muhafazakâr kesimi güçlendirme etkisine sahip olması⁷⁵⁶ faktörleri göz önünde bulundurulunca, ekonomik yaptırım kararı da çok muteber bir seçenek olarak görülmemektedir. Daha da önemlisi ülkelerin öncelikli çıkar ve güvenlik konularında böylesine bir baskı yöntemiyle tavizkar olmaları da bek-

⁷⁵⁵ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Sarah Baxtre, 'US 'Must Live with Nuclear Tehran'', *The Sunday Times*, 2 Ekim 2006.

⁷⁵⁶ 'Rice: I wouldn't Back Gas Embargo on Iran', *The New Anatolian*, 27 September 2006, Michael McFaul, Abbas Milani, Larry Diamond, 'A Win Win US Strategy for Dealing with Iran', *The Washington Quarterly*, Winter 2006-07.

lenmez. Diğer taraftan böylesine bir girişim, diplomatik müzakere yollarını tıkama ve İran'ı sistemden soyutlayarak kendi bildiğini okumaya yöneltme riskini de beraberinde getirebilir ki bu tercih edilen bir sonuç olmayacaktır.

3. Askeri müdahale seçeneğine başvurmak: İran'ın nükleer tesislerine yönelik askeri harekât düzenlenmesi ise daha ziyade neo-con'ların savundukları bir seçenek olmuştur. Bu seçenekle ilgili gerekli meşru zeminin var olmaması ve sonrasında meydana gelebilecek katastrofik sonuçlar nedeniyle başından itibaren birçok eleştiri yapılmıştır. Zira İran nükleer tesislerinin havadan vurulması ve askeri müdahalede bulunma yöntemi, aşağıda daha ayrıntılı olarak ele alınacak nedenler dolayısıyla mantıksız bir girişim olarak değerlendirilebilir. İran'ın karşılık verme olasılığı ve kapasitesi bir yandan, içerideki muhafazakâr rejimi güçlendirme etkisi yaratma potansiyeli diğer yandan ve daha da önemlisi yeterince karışık olan Ortadoğu bölgesini kaosa sürükleyecek olması nedenleriyle bu alternatif, çözümden ziyade çözümsüzlüğe hizmet eden bir seçenek niteliğinde olacaktır.

4. İran'da bir rejim değişikliği hareketini desteklemek: Bu yöntemin de hâlihazırda akıllıca bir girişim olup olmayacağı ayrı bir tartışma konusudur. Nitekim rejim değişikliği olması durumunda, kimin yeni yönetimi ele alacağı ve yeni yönetimin nükleer programdan feragat etmek isteyip istemeyeceği konularının garantisi yoktur. Hatta yeni başa gelen yönetimin, kendisini güvenceye almak ve Batı dünyasından daha fazla taviz koparabilmek adına nükleer güç olma isteği, mevcut rejimden daha da ağır basabilir. Diğer taraftan İran ulusunun köklü geçmişi ve tarihi göz önünde bulundurulunca dışarıdan yapılacak bir müdahalenin ters etki yaratması ve halkı bu girişim karşısında birleştirerek rejimin yanında yer almalarını sağlaması muhtemeldir. Dolayısıyla bu seçeneğin başarı oranı da ayrı bir konudur.

5. İran'la karşılıklı olarak pazarlık masasına oturmak⁷⁵⁷: Yukarıdaki her dört seçenek de İran'ı nükleer silahlara sahip bir ülke olmaya teşvik etme potansiyeline sahip olduğundan daha akıllıca ve yapıcı olan beşinci bir seçeneğe daha ihtiyaç duyulmuştur. Daha ziyade ABD'deki demokratların ve eski siyasetçilerin savundukları bu seçenek, İran'la ABD'nin karşılıklı olarak müzakere masasına oturması ve eteklerindeki tüm taşları dökerek ciddi bir pazarlığa girişmelerinden ibarettir. Bu seçeneğin başarılı olacağını savunanlar, İran'ın nükleer silah teknolojisine sahip olmasını gerektiren tek mantıklı nedenin, ABD

⁷⁵⁷ İran'la 'Büyük Pazarlık' seçeneği hususundaki yorumlar için bkz: Michael McFaul, Abbas Milani, Larry Diamond, 'A Win-Win US Strategy for Dealing with Iran', *The Washington Quarterly*, Winter 2006-07, Pollack, *The Persian Puzzle*, s. 395-400.

tarafından ülkesine ve rejimine yönelik algıladığı tehdit olduğunu, bu tehdidin ortadan kaldırılması ve iki ülke arasındaki diplomatik ve ekonomik ilişkilerin normalleştirilmesi durumunda ise bahsi geçen ihtiyacın da otomatikman ortadan kalkacağını iddia etmektedirler. Bu aşamadan sonra İran'ın UAEA denetçilerine ani teftiş imkânı sağlayan Ek Protokolü meclis onayından geçirmesi ve nükleer programını tüm dünya ülkeleri tarafından kabul gören barışçıl bir formatta yürütmesini sağlamanın kolaylaşacağını savunuyorlar. Aslına bakılırsa bu seçeneğin başta ABD ve diğer Batı ülkeleri için avantajı da bir taşla iki kuş vurabilmeleri olacaktır. Hem İran'ın askeri nükleer program izleme yoluna gitmesi engellenecek, hem de arka planda İran içerisinde başlayıp her geçen gün artarak etkisini gösteren demokratikleşme faaliyetlerine destek vermeleri kolaylaşacaktır.

Yukarıda bahsi geçen askeri müdahale ve ekonomik yaptırım seçeneklerinin, kısacası zorlayıcı tedbirlerin neden krizin çözümüne katkı sağlamayacağını kavrayabilmek için bu seçenekleri daha ayrıntılı olarak incelemenin faydalı olacağı düşünüldüğünden aşağıda bu iki seçeneğe daha detaylı bir şekilde değinilecektir.

B. Ekonomik Yaptırımlar Seçeneğinin Analizi

Bir ülkenin davranış ve politikalarını değiştirmek maksadıyla zorlayıcı tedbirlere başvurulmak istendiğinde askeri güce alternatif olarak ekonomik yaptırımların uygulanması akla gelir. Ekonomik yaptırımlar; sosyal, siyasi ve ekonomik araçlarla var olan bir sorunu çözmek maksadıyla kullanılan yöntemlerdir. Bu yaptırımlar, seyahat engeli, silah ambargosu ve ticaret yasağı şeklinde olabilirler. Nitekim ekonomik yaptırımların genellikle belirsiz ve ters etki yaratma özelliğine sahip oldukları ve belirli riskleri de beraberinde getirdikleri görülmüştür. Ne var ki Soğuk Savaş sonrasında daha sık kullanılan ekonomik yaptırımların % 5 - % 30 oranında başarı sağladıkları görülmüştür⁷⁵⁸.

Bazı şartların mevcut olması ile ekonomik yaptırımların başarılı olabilmesi şansının artacağı düşünülür. Bunlardan ilki, uygulanacak yaptırımlar hususunda "uluslararası çok taraflı bir koordinasyon"un sağlanmasıdır. Bu durumda tek taraflı olarak uygulanan yaptırımların istenilen sonucu yaratmaktan uzak olduğu anlaşılmaktadır. "Yaptırımların uygulandığı hükümet veya liderin, kendi halkı tarafından güçlü bir muhalefetle karşı karşıya kalması" ise ikinci önemli faktör

---

⁷⁵⁸ M. Shane Smith, 'Sanctions: Diplomatic Tool, or Warfare by Other Means?', Nisan 2004, <http://www.beyondintractability.org/essay/sanctions> (Erişim Tarihi: 23 Ocak 2008)

olarak ileri sürülmektedir. Şayet ilgili yönetimin böyle bir iç sorunu var olursa, uygulanacak ekonomik yaptırımlar bu durumun itici gücü niteliğinde olacaktır. Ancak böyle bir durumun var olmaması ve etkisiz yaptırımların uygulanması durumunda aynı faktör tam tersi etki yaratabilir ve ilgili yaptırımlar halkı yönetim etrafında kenetleyebilir. Ekonomik yaptırımların başarılı olabileceğinin düşünüldüğü üçüncü bir durum ise, "yaptırımların imtiyazlarla desteklendiği" durumlardır. Bu görüşü savunanlar; yaptırımların imtiyazlarla desteklenmesi durumunda şiddetli çatışmaların önlenebileceğini ve siyasi bir amacın daha rahat gerçekleştirilebileceğini ileri sürerler. Hatta bu vesileyle ilgili ülkedeki iç desteğin de bölünebileceğini savunurlar⁷⁵⁹.

Kısacası yaptırımların etkinliği ve başarısı ayrı bir tartışma konusudur. Yaptırımların halklar üzerindeki etkileri kabul görmediğinden, çoğu zaman bu durum uluslararası desteğin önündeki en büyük engel olmaktadır. Diğer taraftan bahsi geçen yaptırımların hedef aldığı yönetimler; içeride etkili bir muhalefetle karşı karşıya değillerse şayet, hedef alınan yönetimin etrafındaki siyasi birleşmeyi teşvik etme etkisi yaratılmaktadır. Dolayısıyla uluslararası desteğin var olmadığı ve ilgili ülkedeki koşulların müsait olmadığı durumlarda yaptırımların başarısından söz etmek çok da doğru değildir.

İran nükleer krizindeki son aşamada da diplomatik girişimlerin sonuç vermediği ve sürecin tıkanma noktasına geçtiği bir dönemde, İran'ın köşeye sıkıştırılması maksadıyla Güvenlik Konseyi ve bu Konsey'de alınan yaptırım kararlarna başvurulmuştur. Ancak geçmiş tecrübeler, İran'a uygulanan veya uygulanacak olan yaptırımların etkinliği konusunda olumlu bir tablo çizmemektedir⁷⁶⁰.

⁷⁵⁹ David A. Baldwin, 'The Power of Positive Sanctions', *World Politics*, Vol: 24, No: 1, Ekim 1971, s. 20.

⁷⁶⁰ İran'a uygulanan yaptırımlar ve bu yaptırımların etkinliği ve sonuçlarına ilişkin farklı görüşler için bkz: Hossein Alikhani, *Sanctioning Iran: Anatomy of a Failed Policy* (New York: I.B. Tauris, 2001), s. 436, Berman, Howard L. 'Sanctions Against Iran are Working', *Middle East Insight*, Vol. 14, No. 3 (Mayıs-Haziran 1999), s. 54, 86, Patrick Clawson, 'U.S. Sanctions on Iran', *The Emirates Occasional Papers*, No: 8, Emirates Centre for Strategic Studies and Research, 1997, Archie W. Dunham, 'Sanctions [Against Iran] are Hurting American Interests', *Middle East Insight*, Vol: 14, No. 3 (Mayıs-Haziran 1999), s. 55-56, Kenneth Katzman et. al, 'The End of Containment: Iraq, Iran, and Smart Sanctions', *Middle East Policy*, Vol: 8, No: 3, September 2001, s. 71-88, Robert Whitehill, 'The Sanctions That Never Were: Arab and Iranian Oil Sales to South Africa', *Middle East Review*, Vol: 19, No:1, Güz 1986, s. 38-45, Jahangir Amuzegar, 'Adjusting to Sanctions', *Foreign Affairs*, Vol: 76, No: 3, Mayıs-Haziran 1997, s. 31-41.

İran örneğinde ekonomik yaptırımların etkinliği durumu birkaç nedenden dolayı tartışılabilir⁷⁶¹. Birincisi, İran uzun yıllardan beri ABD'nin yaptırımlarına rağmen varlığını sürdürmeye devam etmektedir⁷⁶². Hatta İranlı yetkililerin altını çizdiği en önemli husus, bu sınırlamalardan güç alarak kendi kendilerine yetmeyi öğrenmiş oldukları gerçeğidir. Bu nedenle İran'ın nükleer yakıt çevirimi için gerekli olan uranyum zenginleştirme teknolojisine kendi çabalarıyla erişmiş olması, hâlihazırda ulusal onur meselesi olarak lanse edilmektedir. İkincisi; bahsi geçen ekonomik yaptırımlar, elinde enerji kaynakları gibi oldukça güçlü bir stratejik kartı bulunduran İran için yetersiz kalmıştır. Zira İran, sahip olduğu enerji kaynakları dolayısıyla bugüne kadar yaptığı gibi doğrudan olmasa da dolaylı olarak yaptırımları delerek varlığını sürdürebilmiştir. Diğer taraftan İran'ın dünya toplam petrol üretiminin yaklaşık %5'i ve OPEC petrol üretim kapasitesinin % 11'ine sahip olması, yaptırımların etkisini sınırlamaktadır. İran'la önemli ticari ilişkileri olan ülkeler, İran'a yönelik ekonomik yaptırım kararını onaylayarak kendi çıkarlarını zedelemek istememektedirler⁷⁶³. ABD'deki Kongre Araştırma Servisi'nin (CRS) tahminlerine göre; 1999 yılından itibaren Fransız Total, Hollanda firması Shell, İtalyan ENI ve Japon Inpex gibi büyük yabancı holdinglerin İran'la enerji alanında yaptıkları antlaşmalar 100 milyar doların üzerinde olmuştur⁷⁶⁴. Dolayısıyla; petrol ürünlerine uygulanacak bir yaptırımın dünya ekonomisini ve ülkelerin çıkarlarını zedeleyecek olması nedeniyle kimsenin tercih edeceği bir durum olmayacaktır⁷⁶⁵.

⁷⁶¹ ABD yaptırımlarının İran üzerindeki sosyal ve ekonomik etkisini ayrıntılı olarak incelemek için bkz: Mohammad Hafezi, Ali Mostashari, Roham Alvandi, 'The Impact of US Sanctions on Iran: Economic and Social Assessment', Iranian Studies Group, Haziran 2004. <http://www.google.co.uk/search?hl=en&q=Ali+Mostashari%2C+Roham+Alvandi+The+Impact+of+US+Sanctions+on+Iran%3A+Economic+and+Social+Assessment%E2%80%99&meta=> (Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2005)

⁷⁶² 1984-2007 yılları arasında ABD ve BM'nin İran'a uyguladığı yaptırımların ayrıntılı listesi için bkz: United States Government Accountability Office, 'Appendix II: US and UN Sanctions Targeting Iran', *Iran Sanctions: Impact in Furthering US Objectives Is Unclear and Should be Reviewed*, (GAO-08-58), Aralık 2007, s. 45

⁷⁶³ Yaptırımların İran'la ticari ilişkileri olan ülkelere etkisi için bkz: Nader Habibi, 'The Cost of Economic Sanctions on Major Exporters to Iran', *Payvand*, 5 Mayıs 2006, <http://www.payvand.com/news/06/may/1046.html> (Erişim Tarihi: 8 Temmuz 2006)

⁷⁶⁴ Kenneth Katzman, 'The Iran Sanctions Act', *CRS Report*, RS20871, 9 Temmuz 2007

⁷⁶⁵ 'Iran Will not be Isolated by Sanctions: Analyst', *Mehr News*, 12 September 2006.

Tablo 9: 2005 Yılında İran'ın Ham Petrol İhraç Ettiği Başlıca Ülkeler ve Ülkelerin İhracattaki Payları⁷⁶⁶

Ülke	İran Ham Petrolü İhracat Oranları
Japonya	% 27.3
Çin	% 14.4
İtalya	% 9.0
Güney Kore	% 8.9
Fransa	% 7.0
Türkiye	% 6.5
Güney Afrika	% 6.1
Yunanistan	% 5.0
İspanya	% 4.7
Filipinler	% 2.8
Diğer ülkeler	% 8.2
Toplam	% 100.0

Ekonomik verilere bakıldığında son yıllarda İran'a en çok ihracat yapan ülkelerin başında Japonya'dan sonra ABD'nin geldiği görülmektedir. Doğrudan ticaret yapamamaları gerekçesiyle ABD menşeli firmalar, üçüncü kişiler veya şirketler üzerinden ticaretlerini sürdürmektedirler. Bu nedenle yaptırımların her zaman istenilen etkiyi yaratmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. En azından ekonomik olarak güçlü olan ve diğer dünya ülkelerinin temel ihtiyaç maddelerine sahip ülkelerde çok etkili bir yöntem olarak görülmemektedir. Bunun en bariz örneğini ise İran teşkil etmektedir. Devrim sonrası dış ticaret verilerine bakıldığında, uygulanan yaptırımlara rağmen İran'ın her geçen yıl artan ihracat ve ithalat oranlarına imza attığı görülmektedir. İran'ın küresel ticaret bağları ve enerji sektöründeki lider konumu, ABD'nin İran'ı izole etme politikasını önemli ölçüde zorlaştırmıştır. 1987 - 2006 yılları arasında tüm uygulanan yaptırımlara rağmen İran ihracat oranlarının 8,5 milyar dolardan 70 milyar dolara yükselmiş olması ve İran ithalat oranlarının 7 milyar dolardan 46 milyar dolara yükselmiş olması, ABD'nin bu husustaki politikalarının pek de başarılı olmadığını açık göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır⁷⁶⁷.

⁷⁶⁶ United States Government Accountability Office, *Iran Sanctions: Impact in .....*, s. 32

⁷⁶⁷ *Ibid*, s.27

Tablo 10: İran'ın Başlıca İhraç Pazarları (1994 - 2006)⁷⁶⁸

Ülke	1994		2006	
	Tutar/Milyon \$	İran'ın Toplam İhracatındaki payı (%)	Tutar/Milyon \$	İran'ın Toplam İhracatındaki payı (%)
Japonya	5,632	15.1	9,941	14.2
ABD	5,184	13.9	9,194	13.1
İngiltere	3,427	9.2	5,112	7.3
Almanya	2,303	6.2	4,451	6.3
Kore	1,776	4.8	4,040	5.8
Türkiye	1,656	4.4	3,263	4.6
BAE	1,493	4.0	2,710	3.9
İtalya	1,452	3.9	2,710	3.9
Yunanistan	1,349	3.6	2,275	3.2
Singapur	1,344	3.6	2,066	2.9
Diğerleri	11,600	31.2	24,420	34.8
Toplam	37,217 \$	% 100.0	70,181 \$	% 100.0

Tablo 11: İran'ın İthalatını Gerçekleştirdiği Başlıca Pazarlar (1994 - 2006)⁷⁶⁹

Ülke	1994		2006	
	Tutar/Milyon \$	İran'ın Toplam İthalatındaki payı (%)	Tutar/Milyon \$	İran'ın Toplam İthalatındaki payı (%)
Almanya	4,231	18.7	5,631	12.3
İtalya	1,931	8.5	5,020	11.0
Japonya	1,712	7.6	3,972	8.7
Belçika Lüksemburg	1,246	5.5	2,908	6.4
BAE	1,239	5.5	2,615	5.7
İngiltere	1,041	4.6	2,537	5.6
Fransa	917	4.1	1,680	3.7

⁷⁶⁸ Ibid, s.29

⁷⁶⁹ Ibid, s. 30

Azerbaycan	751	3.3	1,616	3.5
ABD	665	2.9	1,315	2.9
Kore	612	2.7	1,287	2.8
Diğerleri	8,243	36.5	17,041	37.4
Toplam	22,588 \$	% 100.0	45,624 \$	% 100.0

Diğer taraftan ekonomik yaptırımlar, ABD'nin asıl hedefi olan İran rejiminden ziyade İran halkının üzerinde olumsuz etki yaratma kapasitesine sahip olabilir ki bu da amaca ters bir sonuç teşkil edecektir. Zira ABD yönetimin de defalarca açıklamalarında yer verdiği üzere, "burada cezalandırılmaya çalışılan İran halkı değildir". İran örneğinde, yaptırımlardan zarar görecektir halkın Batı karşıtı duygularının artacağı ve bu durumun da İran rejimine beslenme ve güçlenme fırsatı yaratacağı her fırsatta farklı uzmanlarca dile getirilmiştir.

Sonuç itibariyle; İran nükleer krizinde ekonomik yaptırımların (özellikle ABD tarafından uygulanan tek taraflı yaptırımlar) istenilen sonucu yaratmayacağı bilakis ters etki doğurabilme özelliğine sahip olabileceği yorumu yapılabilir. BM Güvenlik Konseyi bünyesinde alınacak daha etkili yaptırımların uzun vadede etkili olabileceği varsayımından hareket edilse bile bu yaptırımların tüm uluslararası topluluk tarafından uygulanması konusunda herhangi bir garanti sözkonusu olamayacağından bu yaptırımların etkileri de belirsizlik arz etmektedir.

C. Askeri Müdahale Seçeneğinin Analizi

ABD'nin İran'a yönelik askeri bir müdahale seçeneğinden bahsetmesi, İran'ın yakın gelecekte nükleer silahlara sahip olma niyetinde olmasına olan inancıyla açıklanmıştır. ABD'ye göre İran, kendini güvenceye almak için bu niyetini gerçekleştirecektir. Mevcut doneler bir araya getirildiğinde, İran'ın caydırıcı bir güce sahip olma isteği ve kendisini muhtemel saldırılardan koruma amacı gütmesi yönündeki varsayım anlaşılabilir. Ancak gene de bu varsayımın mantıksız görünen bir yanı bulunmaktadır. Eğer ortadaki sav, İran'ın dışarıdan gelen bir müdahaleye karşı kendisini güvenceye alma ihtiyacına ve bu nedenle nükleer silahlara sahip olmak istediğine vurgu yapıyorsa, bu sonucu doğuracak olan nedenleri makul yollarla çözmek yerine, durumu daha da kötüleştirecek ve çözüm getirmeyecek araçlardan bahsedilmesi (askeri müdahale gibi) kafalarda soru işareti oluşturmaktadır.

ABD'nin askeri müdahale seçeneğini ortaya attığı günden itibaren başta ABD içerisinde olmak üzere, dünyanın çeşitli ülkelerinde bu du-

ruma tepki oluşmuş ve ikinci bir Irak faciasıyla karşılaşmak istemeyen uluslararası platform, çözüm bulma arayışına yönelmiştir. ABD'nin muhtemel bir askeri müdahalesi üzerine yüzlerce yazı yazılıp çizilmiş ve bu seçenek birçok analistin raporlarına yansımıştır. Askeri bir müdahaleye karşı olan ve askeri bir müdahaleden yana olan görüşleri kısaca özetlemek durumun daha iyi anlaşılabilmesine yardımcı olacaktır.

Askeri müdahaleye karşı olanlar; "böylesine bir saldırının uluslararası hukuk ve Cenevre Konvansiyonu'nun ihlali anlamına geleceği" hususuna önemle vurgu yapmaktadırlar. Ancak ABD için bu tarz bir itirazın çok da önem arz etmediği yakın geçmişteki Irak Savaşı'yla tespit edilmiştir. Karşı görüşler arasındaki ikinci önemli argüman ise; "İran nükleer tesislerine yapılacak saldırılar sonucunda on binlerce sivilin hayatını kaybedebileceği" hususudur. Ancak bu görüşler arasındaki en güçlü argüman; "böylesi bir saldırı durumunun bölgedeki terörist saldırıları arttıracak ve terörizmin bu durumdan besleneceğine" işaret etmektedir⁷⁷⁰. Askeri müdahaleye karşı olanlar aynı zamanda, özellikle "Irak savaşı sonrasında böylesi bir saldırının tekrarlanması, iç ve dış kamuoyundaki ABD ve İngiltere düşmanlığını besleyeceğine" dikkat çekmişlerdir. Karşıt görüş belirtenlerin üzerinde durduğu diğer önemli bir nokta da; "askeri saldırı neticesinde NPT sisteminin anlamını ve kredibilitesini yitireceği" gerçeğidir. Dolayısıyla imzacı devletlerin üyeliklerini sürdürmek, imzalamak isteyenlerin de sisteme dâhil olmak için bir nedenleri kalmayacaktır. Özellikle İsrail, Pakistan, Hindistan ve Kuzey Kore'ye yapılan farklı muamele göz önünde bulundurulunca bu argümanın önemli mesajlar verdiği ortadadır.

Askeri müdahaleden yana olan görüşler, en çok böylesi bir girişimin caydırıcı özelliğine vurgu yapmaktadırlar. İran nükleer tesislerine yönelik askeri bir harekâtın mantıklı olduğunu savunanlar, "İran'ın karşı saldırıda bulunmak için henüz gerekli silahlara sahip olmadığını ve bunun için doğru zamanın şu an olduğunu" ileri sürmektedirler. Bazılarına göre de, İran'a yapılacak bir saldırı ve sonucunda elde edilecek olan başarı, Irak olayında kaybedilen kredibilitenin yeniden kazanılmasına yardımcı olacaktır. Ancak burada unutulmaması gereken nokta, bu durumun tam tersi bir etki yaratma potansiyeline sahip olduğu gerçeğidir. Özellikle neo-con'ların üzerinde durdukları diğer bir nokta ise; "İran'ın bombalanması ile birlikte İran Hükümeti'nin halk karşısında küçük duruma düşeceği ve bu durumun rejimin çözülmesine yardımcı olacağıdır". Burada gözden kaçırılan nokta ise; İran'ın farklı yapısından dolayı bu tarz müdahaleci hareketler karşısında İran

⁷⁷⁰ Ayrıntılı yorum için bkz: Dana Priest, 'Attacking Iran May Trigger Terrorism', *The Washington Post*, 2 Nisan 2006.

halkının kenetlenme ve birlik olma güdü ve duygularının güçlü olduğudur.

Askeri bir harekâtın gerekliliğini savunanlar; İran'ın gizli bir nükleer silah programını başarıyla sürdürebileceğini, eldeki mevcut teknolojiyle istediği anda istediği silahı üretebileceğini, hatta antlaşmalar çerçevesinde hareket ederek istediği her şeyi yapabileceğini iddia ediyorlar. İran'ın nükleer programdan vazgeçip, kimyasal ve biyolojik silahlara da dönebileceğini söyleyen bu grup, muhtemel bir uzlaşmanın sağlanması durumunda doğabilecek atmosferin, İran'a imzaladığı antlaşmalara rağmen programını istediği gibi yürütmesine imkân tanımakla kalmayıp, İsrail ve ABD'yi de muteber bir askeri seçenekten mahrum bırakacağını savunuyorlar. İran'ın mevcut tüm antlaşmaları atlatıp teknolojisini ülke içindeki farklı bölgelere dağıtarak, muhtemel bir İsrail ve ABD saldırısından korumak için farklı yerlerde saklayabileceğini söyleyen bu kesim, "barışçıl nükleer program kisvesi altında aniden bir canavarın doğabileceğini" iddia ediyorlar. Dolayısıyla ABD'nin izleyeceği yolun, müzakerelerden fazlasının olması gerektiğini savunuyorlar. Onlara göre bunun da tek yolu, ya havadan nokta atışları düzenlemek ya da son çare olan askeri işgal seçeneğini işleme koymak olacaktır. ABD'nin kararlılığını İran'a açıkça gösterecek politikalara ihtiyacı olduğunu söyleyenler, ABD'nin bu programa net tepkisinin idrak edilmesinin, İran'ı nükleer silah edinme amacından caydıracağını umut edilebileceğini savunuyorlar⁷⁷¹.

a. Askeri Müdahale Konusunda ABD Yöneticilerinin Farklı Görüşleri

Haziran 2006 tarihinde Oval Ofis'in İran'a askeri bir müdahale hususunda hazırladığı raporundaki bazı bölümler, genel olarak ABD yönetim mekanizmasındaki farklı departmanların konuya ilişkin görüşleri hakkında bilgi sahibi olmamıza yardımcı olmuştur⁷⁷². Bu rapora göre;

İstihbarat Servisi CIA: İran'ın nükleer bomba üretmeye kaç yıl mesafede olduğunu ve tüm nükleer tesislerin tam olarak nerelerde olduğunu bilemediklerini söylemişlerdir. Sadece İsfahan'daki uranyum dönüştürme tesisi ve Arak'taki ağır su reaktörü inşaatı hakkında bilgi sahibi olduklarını, ancak olması muhtemel diğer gizli tesislerin yerlerini bilmediklerini belirtmişlerdir. Bahsi geçen iki tesisi de 2002 yılında

⁷⁷¹ Anthony Cordesman, 'İran'ın ABD'ye Karşı Oyunu Kazanması Zor', *Radikal*, 28 Haziran 2006.

⁷⁷² Philip H. Gordon, 'Will America Attack Iran?', *Prospect Online*, Foreign Policy Studies, Haziran 2006.

İranlı muhaliflerden öğrendiklerini, İran'da iyi bilgi kaynakları olmadığını söylemişlerdir. Dolayısıyla yeterli istihbarata sahip olmadıkları ve tahmin edebildikleri tek şeyin, İran'ın nükleer bomba yapımına en az beş yıl mesafede olduğu gerçeğini açıkça ortaya koymuşlardır.

ABD Ordusu: İran'ın bilinen nükleer tesislerine ciddi tahribatlar verebileceklerini, her iki tesisin de kolay noktalarda bulunduğunu, hatta 30 feet yerin altındaki tesislerin bile hedef alınabileceğini söylemişlerdir. Ancak bu tesislerin ciddi olarak tahrip edilebilmesi için defalarca havadan saldırıya maruz kalmaları gerektiğini ya da taktik özel silahların kullanılması gerektiğini belirtmişlerdir. Yalnız bu işin iyi yapılabilmesi ve hedefe ulaşılabilmesi için ülkenin dört bir yanına dağılmış nükleer tesislerin hedef alınması gerektiğine ve bu tesislerin de sivil yerleşim alanlarına çok yakın olduğuna dikkat çekmişlerdir. Dolayısıyla böyle bir girişim sonucunda ciddi tali kayıpların olabileceğinin altını çizmişlerdir.

ABD Dışişleri Bakanlığı: İran'a askeri bir harekât düzenlemek için neredeyse hiçbir uluslararası desteğe sahip olmadıklarını ve olamayacaklarını, özellikle İslam dünyası başta olmak üzere tüm dünyada imajlarının ciddi şekilde zarar göreceğini vurgulamışlar, ancak asıl sorunun İran'ın karşılık verme ve misilleme yapma potansiyelinde olduğunu söylemişlerdir. Afganistan ve Irak'ın istikrarsızlaştırılması ve buradaki yaklaşık 150.000 civarındaki ABD askerlerine yönelik saldırılar, ABD çıkarlarına ve vatandaşlarına yönelik terörist faaliyetlerinin desteklenmesi, Hürmüz Boğazı'ndan serbest geçişlerin engellenmesi, İran'ın yapabileceği misilleme hareketleri arasında sayılmıştır. Son olarak da böylesine bir girişimin İran'daki aşırı muhafazakârları güçlendireceğini ve reformistleri geri plana iteceğini hatırlatmışlardır.

Amerika İç Siyasetinde Aktif Danışmanlık Görevini Yürütenler: Özellikle Irak savaşından bu yana kredibilitelerini kaybettiklerini ve geniş bir kamuoyu desteğine sahip olmadıklarını, dolayısıyla İran'a yönelik yapılacak bir askeri harekât için Kongre'den onay çıkmayacağını söylemişlerdir. Bu nedenle Cumhuriyetçi Parti, böyle bir işe kalkışırsa olabileceklere ilişkin tüm siyasi sorumluluğu kabul etmeleri gerektiğini belirtmişlerdir. Diğer taraftan petrol fiyatlarının da varil başına 100 Amerikan dolarını geçeceğini hatırlatmışlardır.

Raporda yer alan farklı görüşler göz önünde bulundurulduğunda; Başkan Bush ve kabinesinin, bu seçeneğe başvurma ihtimalinin neden zayıf olduğu anlaşılmaktadır. Sonraki Başkan Obama'nın ise daha işin başından itibaren diplomatik ve diyalog yollarını tercih ettiği bilinmektedir. Bu nedenle askeri harekât seçeneğinin Obama döneminde de

arka planda kalabileceği yorumunu yapmak en azından ilk aşamalarda çok da yanlış olmayacaktır.

b. Muhtemel Bir ABD Müdahalesinde Kullanılması Planlanan Yöntemler ve Bu Yöntemlerin Analizi⁷⁷³

ABD'nin, İran'a yönelik muhtemel bir müdahalesinde başvurabileceği beş farklı yöntem bulunmaktadır. Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu'nun 2006 yılında hazırlamış olduğu 'İran Nükleer Krizi Değerlendirme Raporu'nda bu yöntemler aşağıdaki gibi sıralanmıştır⁷⁷⁴;

- a. Savaş uçakları ve füzelerle nükleer tesislere yönelik nokta atışları yapılması,
- b. Nükleer tesislere özel harekât güçlerinin müdahale etmesi,
- c. Rejim değişikliği yönünde herhangi bir girişimde bulunmadan nükleer tesislerin karadan tamamen işgal edilmesi,
- d. Tam savaş durumunun başlatılması ve rejim değişikliğinin sağlanması,
- e. İran'ın istikrarsızlaştırılması.

Birinci seçeneğin, İran'daki nükleer tesislerin fazla ve dağınık olması sebebiyle etkili olmayacağı görüşünün hâkim olduğu söylenebilir. Aynı zamanda nükleer tesislerin yerin ne kadar altında olduğu da bilinmemektedir. Bunun haricinde yerlerinin tam olarak tespit edilmesi ve hedeflerin tamamının ortadan kaldırılabilmesi garanti değildir. Ayrıca İran hava savunma sistemi, saldırılar sırasındaki zayıflığı arttırabilir. Bu yöntemin, diğer askeri harekât şekillerinden daha az maliyetli ancak daha az etkili olduğu hatırlatılmalıdır. Oxford Araştırma Grubu'nun

⁷⁷³ Konuyla ilgili görüşler için bkz: Bahman Aghai Diba, 'The U.S Attack Against Islamic Republic of Iran is Inevitable', *SitNews*, 18 Ağustos 2005, http://www.sitnews.us/0805Viewpoints/081805_bahman_diba.html (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2007), Farhang Jahanpour, 'The Politics Behind the Iranian Nuclear Threat', Oxford Research Group, Haziran 2006, http://www.oxfordresearchgroup.org.uk/publications/briefing_papers/pdf/iransnuclearthreat.pdf (Erişim Tarihi: 2 Temmuz 2006), Seymour Hersh, 'The Iran Plans', *The New Yorker*, 10 Nisan 2006, Michael Duffy, 'What Would War Look Like?', *Time*, 25 September 2006, s. 28-32, Robert P. Abele, 'The Coming War with Iran', *Oped News*, 19 Temmuz 2006, James Phillips, 'US Policy and Iran's Nuclear Challenge', *Heritage Lectures*, The Heritage Foundation, 18 Mayıs 2006, s. 6.

⁷⁷⁴ İran Nükleer Krizi Değerlendirme Raporu, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, Şubat 2006, s. 12

raporuna göre "hava saldırıları, aralarında askerler, nükleer program personeli ve yüzlerce sivilin bulunduğu 10.000 kişinin ölümüne neden olacaktır. Ancak tesislerin yerleşim merkezlerine yakın olması nedeniyle bu sayı belirtilen rakamdan iki üç kat fazla olacaktır." Şayet Buşehr'deki nükleer santral vurulursa, ortaya çıkacak olan radyoaktif bulutun tüm Körfez'i kaplayacak olması ise diğer önemli bir handikap⁷⁷⁵.

İkinci seçenek, birinci seçenekteki mevcut şartların yanı sıra önemli bir dezavantajı da içerisinde barındırmaktadır. Hedeflerin çokluğu ve yerlerinin tespit edilmesinin zorluğunun yanında, özel harekât güçlerindeki askerlerin hayatlarını kaybetmesi riskini de taşımaktadır. ABD halkının daha fazla kayıp vermek konusundaki sabrı, Irak olayları nedeniyle yeterince zorlanmıştır. Ayrıca Afganistan'daki özel askeri güçler oldukça sınırlıdır ve son zamanlarda Irak'taki duruma destek olmaları için Irak cephesine kaydırılmış durumdadırlar. Özel olarak eğitilmiş bu askerlerin saldırıları, İran'ı ani olarak vuracağından hedefleri ciddi olarak tahrip etme noktasına getirip, programın tamamlanmasını yıllarca geciktirebilir, ancak uzun vadeli İran hedeflerinde bir değişiklik yaratmayacaktır. Bilakis daha sert politikalar, yaklaşımlar ve daha zorlu hedefleri seçmelerine neden olabilir. Operasyon yapan Amerikan askerlerinin esir düşmesi ise ABD için onur kırıcı bir krize dönüşebilir⁷⁷⁶.

Üçüncü seçenek, karadan nükleer tesislerin kuşatılması ve tahrip edilmesi, ancak mevcut rejime karşı herhangi bir girişimde bulunulmamasından ibarettir. Hiç şüphesiz bu yöntem; daha geniş ölçekli bir askeri güç, daha geniş kapsamlı bir harekât, daha uzun süreli bir planlama gerektirecektir. İran bu sefer durumdan haberdar olarak daha fazla hazırlıklı olacaktır. Böyle bir kara harekâtı Pakistan, Afganistan, Irak, Katar, Türkmenistan ve izin verilirse Türkiye üzerinden gerçekleştirilebilir. Ancak Türkiye izin vermeyeceğini açıklamış ve Türkmenistan da tarafsızlığını ilan etmiştir. Diğer Müslüman ülkeler için de böyle bir operasyonun maliyeti yüksektir. Diğer taraftan bir kara operasyonu için en az 100.000 asker gerekli olacaktır ki hâlihazırda ABD'nin Irak'ta 130.000, Afganistan'da ise 18.000 askeri bulunmaktadır⁷⁷⁷.

İran'ın Irak'tan farklı olduğu söylenirken, göz önünde bulunduru-
lan en önemli faktör coğrafi konumu ve özellikleridir. İran'ın yüz ölçüm olarak büyük olması ve hedeflerin dağınık olması, tesislerin dağınık

---

⁷⁷⁵ 'Oxford Araştırma Grubu'nun Raporuna Göre ABD İran'ı Vurursa 10.000 Kişi Ölecek', *Milliyet*, 14 Şubat 2006.

⁷⁷⁶ *İran Nükleer Krizi Değerlendirme Raporu*, s. 12.

⁷⁷⁷ *Ibid*

arazilerde ve yerleşim merkezlerine yakın olması işleri zorlaştıracaktır. Diğer taraftan İran'ın, Hürmüz Boğazı üzerindeki ağırlığı ve kontrolü oldukça önemlidir. Amerika'nın İran Körfezi'ni boydan boya kontrol altında tutması biraz daha güç bir iş olacaktır⁷⁷⁸. Dolayısıyla ABD'nin İran nükleer programını tamamen durdurmasının en kesin yolu, dördüncü seçenekte belirtildiği gibi, tam bir savaş hali ve rejimin tamamen değiştirilmesinden geçer ki bunun da ne kadar uzun ve zorlu bir yol olduğunu hatırlatmak gereksizdir.

ABD'nin İran'a askeri bir harekât düzenlemeden önce kâr-zarar analizi yapması gerecektir ki muhtemelen bunu çoktan yapmıştır. Irak gibi bir ülkeye yapılan müdahale, yaklaşık üç trilyon dolar⁷⁷⁹ ve 2000'den fazla Amerikalı askerin hayatına mal olmuştur. İran'a yapılacak benzeri bir müdahalenin maliyeti muhtemelen çok daha fazla olacaktır. Diğer taraftan bu durum İran'daki rejimi daha çok güçlendirecek ve meşrulaştıracaktır⁷⁸⁰. Aynı zamanda Amerikan karışılığı da beslenecektir. İşte bütün bu koşullardan sonra İran'ın nükleer bir güce dönüşmesi ve nükleer silahlar üretmesinden çekinmek gerekir. Zira uluslararası işbirliği yaparak sistemin içerisinde kalmaya çalışan bir ülkeye askeri müdahalede bulunulması, ülkeyi farklı yönlerde sürükleyecek ve saldırgan bir tutum içerisinde olmaktan daha iyi bir seçenek bırakmayacaktır.

Nitekim İran dini lideri Ayetullah Hameneyi de İran'a yapılacak en ufak saldırıya, iki katı misillemeyle cevap verileceğini söylemiştir. İran resmi haber ajansı olan IRNA'nın bir haberinde İran Savunma Bakanı aşağıdaki açıklamayı yapmıştır:

*"ABD'nin İran nükleer programına ilişkin askeri müdahalesi, ABD için küçük düşürücü bir bozgunla neticelenir. ABD daha önceki rehine krizinde helikopterlerini İran'a gönderdi, ancak sonucunda helikopterleri İran'ın doğusundaki Tabas çöllerindeki tepelere saplandı. Böyle bir seçeneği tekrar zorlarsa sonucu Tabas bozgunundan daha kötü olacaktır."*⁷⁸¹

⁷⁷⁸ *Ibid.* s.13

⁷⁷⁹ Martin Wolk, 'Cost of Iraq War Could Surpass \$1 Trillion', *Msnbc*, 17 Mart 2006, Scott Wallsten and Katrina Kosec, 'The Economic Costs of the War in Iraq', *Working Paper* 5-19, AEI Brookings Joint Center for Regulatory Studies, Eylül 2005, Lucy Law Webster, 'Costs of the War in Iraq', Temmuz 2007, <http://www.cwps.org/costwar.pdf>, (Erişim Tarihi: 8 Ağustos 2007), Mustafa Kutlay, 'Irak'ı Özgürleştirme'nin ABD Ekonomisine Maliyeti, *USAK Stratejik Gündem*, 3 Kasım 2007, <http://www.usakgundem.com/uam-akale.php?id=306>, (Erişim Tarihi: 4 Aralık 2007)

⁷⁸⁰ Paul Rogers, 'Iran: Consequences of a War', *Briefing Paper*, Oxford Research Group, Şubat 2006, s. 1

⁷⁸¹ 'Ahmadinejad: No Need Now for U.S. Talks', *Iran News Daily*, 25 Nisan 2006.

Beşinci ve son seçenek de İran'a doğrudan askeri müdahalede bulunmadan dolaylı yollarla, İran için hassas olan unsurların kullanılması ve İran'ın istikrarsızlaştırılmasıdır⁷⁸². İran'daki etnik grupların kışkırtılması ve desteklenmesi bu seçeneklerden biri olarak sayılabilir. Ancak dört bir yanı etnik gruplarla çevrili olan ve bu unsurlarla bir arada yaşamının yollarına vakıf olan İran'ın bu gruplara yönelik izlediği politikalar göz önünde bulundurulduğunda, bu seçeneğin etkisi tartışılabilir. Diğer taraftan, İran'daki etnik grupların (Azeriler, Kürtler, Beluçlar, Araplar, Lorlar), her şeyden önce kendilerini İran vatandaşı olarak gördükleri ve onları bir arada tutan aidiyet duyguları ve en önemlisi Şiilik unsurundan da bahsetmek gerekir. İran'ı istikrarsızlaştırmak için kullanılacak bir diğer unsur da PKK ve Kürt meselesidir. Nitekim Amerikalı gazeteci Seymour Hersh, her iki raporunda da bu konuya değinmiş ve özellikle son raporunda "ABD'nin, PKK uzantılı Pejak örgütüyle İran'a karşı işbirliği yaptığını" iddia etmiştir⁷⁸³. Ancak bu girişim bir tek İran'ı değil, ortak soruna sahip olan Türkiye ve Suriye'yi de etkileyecek ve bölgenin daha fazla istikrarsızlaşmasına hizmet edecektir.

Bu durumda ABD açısından en etkili sayılabilecek yöntem, İran'ın içindeki ve dışındaki rejim karşıtı hareketleri destekleme alternatifidir. Rejim karşıtlarının desteklenmesi suretiyle içeride karışıklık yaratmak ve rejimi çözülme noktasına getirmek, ABD için en ideal ve en masrafsız yöntem gibi gözükmektedir. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi var olan rejim çözülse bile ABD'nin İran'da kurulacak yeni bir hükümetten tehdit algılamayacağı ve yeni hükümetin nükleer silah teknolojisine erişmeyeceğine dair garantili bir durumdan söz etmek mümkün değildir. Bu nedenle yıkmak yerine var olanı onarma yoluna gitmek hem daha az maliyetli hem de daha etkili sonuçlar doğurabilecektir.

Ünlü Amerikan düşünürlerinden ve eski neo-con görüş ekolünden olan Francis Fukuyama, Irak işgalinin ve Irak'taki rejimin değişmesinin gerekliliğini savunanlar arasında yer almaktaydı. Ancak son gelişmeler sonucunda ortaya çıkan tablo, değişimin her zaman demokrasiye giden yol olmadığını kanıtlamıştır. Bu noktadan sonra Fukuyama da görüşünü değiştirerek, yeni gündem konusu olan 'İran müdahalesi'ne ilişkin fikirlerini son çıkan kitabında dile getirmiştir. Fukuyama 'Neo Con'lardan Sonra' adlı son kitabında aşağıdaki sözleri kullanarak cümleleri kullanarak zorlayıcı tedbirlerin neden etkili sonuç doğurmayacağını ifade etmeye çalışmıştır:

⁷⁸² *İran Nükleer Krizi Değerlendirme Raporu*, s. 13

⁷⁸³ Ayrıntılı bilgi için bkz: Seymour Hersh, 'The Next Act', *The New Yorker*, 20 Kasım 2006.

"İran rejiminin değiştirilmesi için askeri bir harekât, tam tersi bir sonuç doğurabilecektir. İran içerisinde mevcut düzene karşı olan vatandaşların bulunduğu bir gerçek, ancak bu vatandaşlar arasında nükleer silahlara sahip liberal bir İran fikrini destekleyenler de bulunmaktadır⁷⁸⁴. Dolayısıyla, ABD'nin muhtemel bir saldırısı durumunda İran dışındaki rejim muhalifleri ve içerideki reform yanlıları geride durmayı tercih edebilirler ve bu da İran rejiminin daha da güçlenmesi anlamına gelecektir⁷⁸⁵."

Mevcut yönetimde baskın olan muhafazakâr neo-con'ların yanı sıra, Kissinger gibi ülkelerin yönetimlerine karışmama yanlısı olan realistlerin, hem dış politika hem de ekonomi alanında izolasyonist politika yanlısı olan Amerikan nasyonalistlerin, uluslararası düzen ve kanunlar çerçevesinde işleyen bir uluslararası sistem yanlısı olan müdahaleci liberallerin de var olduğunu belirten Fukuyama, bu görüşlere sahip olanların da Amerikan siyasetinde etkili olduklarını vurgulamıştır. Sonuç olarak Fukuyama, ABD'nin uluslararası organizasyonları, ortaklıkları ve antlaşmaları tesis ettiği ve bunları desteklediği sürece güçlü olacağını ve süper güç olma özelliğini koruyacağına inandığını ileri sürmüştür. Dolayısıyla, önleyici saldırılar ve rejim değişikliği gibi planların son seçenekler olduğunu vurgulayarak, ABD siyasetinin askeri etkiden kurtulmasından ve "askeri strateji ağırlıklı dış politika diplomasisine" ağırlık vermesinin zamanının geldiğini söylemiştir⁷⁸⁶.

c. İran'ın Muhtemel Bir Askeri Harekâta Karşılık Verme Kapasitesi

İran'ın muhtemel bir askeri saldırıya karşılık verme kapasitesi olduğu genel olarak kabul görmektedir. Diğer taraftan ABD Ulusal Güvenlik Konseyi uzmanlarından Richard Clarke ve Steven Simon'un da vurguladıkları üzere, İran'a yönelik muhtemel bir ABD saldırısı ABD'ye bugün Irak'ta olduğundan daha ağır bir ekonomik yük getirme ve ABD çıkarlarına fazlasıyla zarar verme ihtimallerini de bünyesinde barın-

⁷⁸⁴ Nasser Hadian'ın sınıflandırmasına göre; İran'da nükleer programa ilişkin temel olarak 4 farklı görüşten bahsetmek mümkündür: "nükleer silahlara karşı olanlar, nükleer enerjiyi destekleyenler, nükleer silah teknolojisini destekleyenler, nükleer silahlara sahip olma fikrini destekleyenler". Bkz: Nasser Hadian, 'Iran's Nuclear Program: Contexts and Debates', in *Iran's Bomb: American and Iranian Perspectives*, The Nixon Center, Mart 2004, s. 60-64 İran içerisindeki farklı görüş ve tartışmalar için ayrıca bkz: Farideh Farhi, 'To Have or Not to Have? Iran's Domestic Debate on Nuclear Options', in *Iran's Nuclear Weapons Options: Issues and Analysis*, The Nixon Center, Ocak 2001, s. 35-53

⁷⁸⁵ Francis Fukuyama, *After the NeoCons: America at the crossroads*, (London: Profile books, 2006), s. 91

⁷⁸⁶ *Ibid.* 7-10

dırmaktadır. Clinton ve Bush yönetimlerinde terörizmle mücadele politikasını koordine eden bu uzmanların *New York Times*'taki raporlarında; "İran'ın sahip olduğu kuvvetler, El-Kaide'nin bugüne kadar sahip olabildiğinin çok üzerindedir ve herhangi bir ABD bombardımanı, bölgedeki tansiyonu tırmandıracak çok taraflı bir hareketin başlamasını tetikleyecektir"⁷⁸⁷ ifadesine yer verilmiştir. Diğer taraftan Lübnan'daki Hizbullah mensupları, Irak'taki Badr Brigade ve diğer Şii militanların Amerikan ve İngiliz güçlerine saldırılar başlatabilecekleri hususuna da ayrıca vurgu yapılmıştır. Bu iki uzmana göre; İran'ın bu tarz bir misillemeye gitmesi için birçok neden bulunmaktadır. Bahsi geçen raporun sonunda; bütün bunlara rağmen ABD, Irak şablonunu tercih edip tek başına hareket etmeye karar verir ve İran'a askeri müdahalede bulunursa, "telafisi oldukça zor olacak olan sonuçları da baştan kabul etmiş olacak" tespiti yapılmıştır⁷⁸⁸.

ABD yetkililerinin de İran'ın Irak'tan farklı olduğunun bilincinde oldukları yaptıkları birçok açıklamadan anlaşılmaktadır. Muhtemel bir askeri harekât durumunda ortaya çıkacak sonuçları kısaca özetleyen raporlar haricinde⁷⁸⁹, geniş yüzölçümü, 70 milyonluk nüfusu, köklü devlet geleneği, geniş enerji kaynakları ve daha da önemlisi jeopolitik açıdan bölgenin güçlü devletlerinden olan İran'ın, böylesi bir durum karşısında sessiz kalmayacağı ve bir şekilde misillemede bulunacağı herkesin mutabık olduğu bir gerçektir. İran'ın askeri kabiliyetleri ve nükleer programı hususunda çalışmalar yapan Anthony Cordesman ve Arleigh A. Burke'un üzerinde durdukları olasılıklara kısaca bakacak olursak⁷⁹⁰:

ABD'nin nükleer tesislere yönelik hava saldırısında bulunmaya karar vermesi halinde:

- İran, Irak'taki müttefikleri ile ABD ve İngiliz çıkarlarına zarar verebilir.
- Lübnan Hizbullahı İsrail'e saldırılar düzenleyebilir.

⁷⁸⁷ Richard Clarke, Steven Simon, 'Bombs that Would Backfire', *New York Times*, 16 Nisan 2006.

⁷⁸⁸ *Ibid.*

⁷⁸⁹ İran'a karşı muhtemel bir askeri harekâtın yaratabileceği jeopolitik tehditler için bkz: William Engdahl, 'Calculating the Risk of War in Iran', *Global Research*, 9 Ocak 2006

⁷⁹⁰ İran'ın muhtemel reaksiyonlarının analizi için bkz: Anthony H. Cordesman – Arleigh A. Burke, 'Iran's Nuclear and Missile Programs: A Status Report', *Working Draft*, Centre for Strategic and International Studies, 27 Kasım 2007, s. 85-87

- Filistin'in Hamas ve İslami Cihad Örgütleri İsrail'e intihar saldırılarını arttırabilir.
- ABD ve İngiliz güçleri, İran'ın petrolünün % 70'inin üretildiği Huzistan bölgesini bombalayabilir. ABD ve müttefikleri Huzistan'a saldırdıkları takdirde, İran da Hürmüz Boğaz'ını kapatabilir. İran'ın Hürmüz Boğazı'ndaki küçük donanması imha edilse bile, İran tankerlere intihar botlarıyla saldırarak misillemede bulunabilir ki bu da petrol fiyatlarının fırlamasına neden olacaktır.
- İran'ın özel timleri, İran Kürdistanı'nın güneyinden Bağdat tarafına saldırma yoluna gidebilir.
- Afganistan'daki Şiiler, Kabil'e, Amerikan askerlerine ve tesislerine saldırabilir.
- Hikmetyar ve Taliban döneminden kalanlar da Afganistan'da operasyonlar düzenleme yoluna gidebilir.
- Bölgede radikal İslamın güçlenmesi ve yayılması olasılığı artabilir.
- Petrol fiyatları yüksek olasılıkla 100 doların üzerine çıkar ve dünya ekonomisini fazlasıyla zorlayabilir.
- Güvenlik Konseyi acilen toplanarak ateşkes ilan etme noktasına gelebilir.

Şayet ABD savaş sonrasında ateşkes ilanını kabul ederse: ABD basın organları ve Kongre, hükümet aleyhine ağır eleştiriler başlatır, savaş karşıtı gösteriler her yerde başlar ve hükümet bu sefer ateşkesi kabul etme noktasına gelebilir. Hükümet ateşkes ilanını kabul ederse, bir sonraki adımı Irak ve Afganistan'ı terk etmek olabilir. Böyle bir durumda;

- İran İslam Cumhuriyeti meşruiyet kazanarak, İslam ve rejim muhalifleriyle mücadeleyi arttırabilir.
- İran, Washington baskısı olmaksızın füze programına ağırlık vermeye devam edebilir.
- İran, Çin ve Venezuela ile ilişkilerini güçlendirerek, nükleer gücün bölgedeki merkezi haline gelebilir.
- Batı ülkeleri, Ahmedinejad Hükümeti'ne 'Büyük Pazarlık' önerisinde bulunma noktasına gelebilir.

ABD ateşkes ilanını kabul etmezse de: bölgedeki savaş kontrolden çıkabilir ve bölge tamamen bir kaos ortamına sürüklenebilir. Bu durumda;

- Petrol fiyatları beklenen sınırların üzerine çıkıp dünya piyasalarını zorlayabilir.

- Amerika ekonomisi de bundan ciddi zarar görebilir ki bu durum, ABD kamuoyunun ciddi itiraz ve tepkilerini de beraberinde getirerek hükümeti zor durumda bırakabilir.

- Hâlihazırda başlamış olan medeniyetler çatışması söylemleri pratiğe dönüşmeye başlayabilir.

- Kendisine yönelik haksız bir saldırıyı propaganda mazlemesi olarak kullanacak olan İran yönetimi halkın desteğini alarak, hâlihazırda üyesi olduğu NPT'den çekilebilir ve bu aşamadan sonra güvenliğini sağlamak maksadıyla nükleer silah üretimi hedefine kilitlenebilir⁷⁹¹.

- Güvenlik Konseyi dışında İran'a yönelik tek taraflı olarak bir savaşı sürdürecektir olan ABD, uluslararası desteği tamamen kaybedebilir ve tam tersine İran'ın uluslararası arenadaki destekçileri artabilir.

- En iyi ihtimalle, bütün çabalar, kayıplar ve olumsuz etkiler sonucunda Tahran düşürülebilir. Ancak Tahran'ın düşürülmüş olmasının ortaya çıkacak olan bütün kayıplara ve faturalara değip değmeyeceği sorusuna cevap verilemeyebilir.

İran'ın Petrol Kartı ve Hürmüz Boğazı Üzerindeki Kontrolü: Konunun önemi açısından İran'ın sahip olduğu petrol kartı ve Hürmüz Boğazı'nın bloke edilmesi seçenekleri kısaca değerlendirilecektir.

Petrol Kartı: İranlı yetkililer, nükleer programlarıyla ilgili zorlayıcı bir tedbir alınma yoluna gidilmesi ve İran'a haksız dayatma yapılması durumunda petrol kartlarını kullanacaklarını defalarca dile getirmişlerdir. Burada petrol kartından ne anlaşılması gerektiğine bakmakta fayda vardır. İran petrol borsasında gerçekleştirilecek işlemlerin, Euro üzerinden yapılmaya başlanması ABD'ye karşı kullanılacak hassas bir kart olarak algılanmıştır⁷⁹². Ancak uzmanlar, bu seçeneğin dolar karşısında güçsüz kalacağını ve bu kartın işlevsiz olacağını ifade ediyorlar. İran'ın, diğer Müslüman petrol üreticisi ülkelerle bir mihver oluştura-

---

⁷⁹¹ Dan Plesch - Martin Butcher, *Considering a War with Iran: A Discussion Paper on WMD in the Middle East*, SOAS / University of London, September 2007, s.69

⁷⁹² Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Bahman Aghai Diba, 'Iran Oil Bourse and Petrodollar Wars', *Persian Journal*, 15 Şubat 2006.

rak Batı dünyasına baskı yapmak üzere petrol arzını azaltma yoluna gitmesi de başka bir seçenek olarak ifade edilebilir. İran'ın Batı dünyası ile ciddi sorunlar yaşadığı bu dönemde, diğer Müslüman ülkelerin bilfiil böyle bir oluşumun içerisinde yer almak isteyecekleri düşünülmektedir. İran'ın uluslararası pazara petrol ihracatını durdurması da diğer bir olasılıktır. İran günde 4 milyon varil üretirken bunun 2,4 milyon varilini ihraç etmektedir. Özellikle petrol piyasasının değişken olduğu bugünlerde İran petrolünün kesilmesi, dünya petrol fiyatlarını tetikleyecek ve varil fiyatı 120-150 doların üzerine çıkacaktır. Ancak sonucunda petrol kartının, iki taraflı bir silah niteliğinde olacağını söylemek yerinde olacaktır. 100 doların üzerine çıkacak olan petrol fiyatları dünya ekonomisine ciddi bir zarar verirken, ihracatının % 80'i petrol olan İran'ın ekonomisi de petrol ihracatının durması halinde sekteye uğrayacaktır. Diğer taraftan Uluslararası Enerji Ajansı Başkanı Claud Mandil, İran'ın elindeki kartı kullanması ve ihracatını durdurması durumunda OPEC ülkelerinden petrol ihracatlarını arttırmalarını talep etmiştir. Ellerindeki rezervleri kullanmak yerine OPEC üyelerinin günlük üretimlerini 2 milyon varil arttırmasını tercih ettiklerini söyleyen Mandil, İran petrol ihracatının durması durumunda ellerinde acil durumlar için 51 milyar varil petrol bulunduğunu ve bu rezervlerin en azından 51 yıl dayanacağını, ayrıca ulaşabilecekleri 52 milyar varilin daha olduğunu söylemiştir⁷⁹³.

Hürmüz Boğazı: Hürmüz Boğazı, İran Körfezi ve Umman Denizi'ni birbirine bağlayan dar bir geçit özelliğindedir. Ancak bu dar geçit, İran Körfezi petrollerinin dünyaya açılması için tek geçiş kapısı olduğundan stratejik ve jeopolitik bir öneme haizdir⁷⁹⁴. Bu stratejik karta sahip olan İran Hükümeti de kendisine yönelik algıladığı dış tehdit ve kriz durumlarında, özellikle Hürmüz Boğazı üzerine çeşitli manevra uçuşları gerçekleştirme politikası izleme yoluna gitmektedir. Birçok analist de İran'ın Hürmüz Boğaz'ını bloke edebilecek güce sahip olduğunu doğrular. İran'ın, Hürmüz Boğaz'ını kapatarak Batı'ya açılan enerji koridorunu kapatma kartını elinde bulunduruyor olması dolayısıyla bu seçenek, yukarıda sayılan diğer seçeneklerden daha ciddi ve tehditkâr niteliktedir. Zira İran'ın Hürmüz Boğazı'ndaki tankerleri ve büyük gemileri batırarak, geçiş yolunu kapatma gücüne sahip olduğu bilinmektedir.

⁷⁹³ درخواست از لویک برای صادرات نفت به جای ایران (OPEC'ten İran'ın Yerine Petrol İhracatı Yapmasını İsteme), *Shargh*, 24 Ağustos 2006.

⁷⁹⁴ Michael T. Klare, *Blood and Oil: The Dangers and Consequences of America's Growing Dependency on Imported Oil*, (Metropolitan Books, 2005).

Bu meyanda Batı ülkelerinin bu tehdide karşı geliştirmeye çalıştıkları yöntemlerden de bahsetmek gerekir. Bu yöntemler arasında; İran Körfezi'ne (özellikle Hürmüz Boğazı) ve Körfez ülkelerine bağımlılığın minimum seviyelere indirilmesi, Kızıl Deniz üzerinden petrol ihracatı yoluna gidilmesi ve diğer ülkelerin de bu hususta ikna edilmesi, petrolü İran Körfezi'nin dışındaki bölgelerde muhafaza edebilen ve her zaman satışa hazır bulundurulmuş süper yüzen tankerlerin kullanılması, muhtemel bir İran petrol kesintisi yerine, Irak petrol ikmalinin yerleştirilmeye çalışılması, İran Körfezi petrolüne alternatif olacak, Hazar Denizi gibi, yeni kanalların araştırılması, temel tüketim merkezlerinde petrol stoklama depolarının genişletilmesi, bölgedeki petrol boru hatlarının genişletilmesi ve İran Körfezi'nden Kızıl Deniz ve Akdeniz'e petrol ve doğalgaz taşınması gibi önlemler bulunmaktadır⁷⁹⁵. Ancak bütün bunların hayata geçirilebilmesi için zamana ihtiyaç olduğu da bilinmektedir.

Buraya kadar geçen bölümde, muhtemel bir askeri müdahale ve çeşitli senaryolar üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Yukarıda da bahsedildiği üzere, İran'ın elindeki farklı kozları kullanarak karşılık verebileceği düşünülmektedir. Gerek petrol kartı, gerek Hürmüz Boğazı'nın kapatılması, gerek bölgedeki Şii nüfus üzerindeki hâkimiyeti ve gerekse Hizbullah, Hamas gibi gruplarla olan yakın bağları misilleme seçenekleri arasında sayılmaktadır⁷⁹⁶. Tabii ki bahsi geçen bazı unsurları kullanarak, bölgedeki mevcut ABD üslerine yapılacak saldırıları ve bölgenin istikrarsızlaştırılarak İsrail'in güvenliğini tehdit etme şıkları da seçenekler arasında bulunmaktadır. Peki, İran'ın bunları yapmak için kullanacağı cephane ve silahlı kuvvetleri bu iş için yeterli midir? Yapılan araştırmalar, İran'ın elindeki askeri kapasiteyle, yukarıda bahsi geçen karşı saldırıları gerçekleştirebileceği ve ABD güçleri / üsleri / hedeflerine yönelik kısmı da olsa önemli zararlar verebileceği hususunda ortak bir kanaat oluşmuştur. İran'ın 125.000 kişiden oluşan güçlü Devrim Muhafızları Ordusu ve doğrudan dini lidere bağlı olan özel Kudüs Güçleri'nin herhangi bir dış tehdide karşılık verme konusunda fazlasıyla motive oldukları ve bu missillemeleri gerçekleştirmek için yeterli asimetrik kapasiteye⁷⁹⁷ sahip oldukları düşünülmektedir.

---

⁷⁹⁵ Bahman Aghai Diba 'Iran and Oil Weapon', *Persian Journal*, 11 Temmuz 2006.

⁷⁹⁶ Sammy Salama – Karen Ruster, 'A Preemptive Attack on Iran's Nuclear Facilities: Possible Consequences', *CNS Research Story*, 9 Eylül 2004

⁷⁹⁷ Fariborz Haghsheenas, 'Iran's Doctrine of Asymmetric Nava Warfare', *Policy Watch No: 1179*, The Washington Institute for Near East Policy, 21 Aralık 2006, Mark Gasiorowski, 'The New Aggressiveness in Iran's Foreign Policy', *Middle East Policy*, Vol: XIV, No: 2, YAz 2007, s. 130

Kısacası İran'ın elindeki askeri ve siyasi kartlarla, ufak ölçekli de olsa herhangi bir saldırıya karşılık vereceği ve bu durumun ciddi askeri ve ekonomik sonuçları⁷⁹⁸ da beraberinde getireceği konusunda genel bir kanı oluşmuştur. Bu nedenle nükleer krizin çözülmesi hususunda askeri bir seçeneğe başvurulmasının mantıklı olmadığı defalarca farklı platformlarda dile getirilmiştir. Diğer taraftan olası bir askeri müdahalenin nükleer kriz bahanesinin ardında, rejim değişikliği hedefiyle yapılacak olmasının ise istenilen sonuçları yaratmayacağı, bilakis istenmeyen ters etkileri beraberinde getireceği uyarısı da yapılmıştır⁷⁹⁹. Bu nedenle ABD'nin rejim değişikliği amacından ziyade davranış değişikliği hedefine yoğunlaşması konusunda genel bir kanı oluşmuş⁸⁰⁰ ve bu düşüncüyü destekleyenlerin sayısı her geçen gün artmaya devam etmektedir.

d. Farklı Raporların Ortak Kanaati: "İran'a Askeri Bir Müdahale Felaketle Sonuçlanır"

Özellikle 1737 Sayılı Güvenlik Konseyi Kararı'nın verdiği süre dolduktan ve İran bu karara riayet etmedikten sonra ABD'nin İran'a olası askeri müdahale seçeneğini kullanacağını yönündeki haberler artmaya başlamış ve bu durum farklı platformlarda kaygı unsuru olarak tartışılmaya başlanmıştır. Bu kaygılardan yola çıkarak 2007 Şubat ayının ilk haftasında, İran nükleer krizi ve İran'a yönelik ABD'nin muhtemel seçenekleri hususunda hazırlanan farklı raporlar kamuoyuyla paylaşılmıştır. Bunlardan ilki emekli ABD'li generallerin hazırladıkları rapor, diğeri 17 Britanyalı dernek, vakıf ve araştırma merkezinin ortaklaşa hazırladıkları rapor ve sonuncusu da Tel Aviv Üniversitesi Ulusal Güvenlik Araştırma Merkezi'nin hazırladığı rapordur. Farklı ülkelerde hazırlanmasına rağmen bahsi geçen raporların söylemlerindeki benzerlikler dikkat çekicidir. Hepsinin ortak olarak üzerinde durduğu husus, İran'a askeri bir müdahale yapılması için gerekli siyasi ortamın henüz oluşmadığı yönündedir.

17 Britanyalı kuruluşun ortak olarak yayınladıkları raporda İran'a yapılacak bir saldırının felaketle sonuçlanacağı yönünde genel bir uyarı yapılmaya çalışılmıştır. Raporda, "İran'a karşı bir saldırının bölgeyi istikrarsızlaştıracağı, Irak ve Afganistan'daki İngiliz güçlerine misilleme saldırılarını tetikleyeceği, enerji arzının güvenliğini tehlikeye atacağı, uzun vadeli çev-

⁷⁹⁸ Önemli bazı ekonomik etkileri için bkz: Dan Plesch – Martin Butcher, *Considering a War with Iran*, s.67-68

⁷⁹⁹ Bu konuyla ilgili ayrıntılı analiz için bkz: Scott Ritter, *Hedef İran*, (İstanbul: Yakamoz Yayıncılık, 2007)

⁸⁰⁰ James Fallows, 'Will Iran Be Next?', *The Atlantic Monthly*, Aralık 2004

resel zararlar doğurabileceği ve sivil ölümlere neden olacağı” uyarıları da yapılmıştır. Bu nedenle “en mantıklı çözümün diplomatik yollara başvurmak ve İran’la müzakereleri sürdürmek” olduğu söylenmiştir⁸⁰¹.

3 Amerikalı emekli komutanın hazırladığı raporda ise “İran’a yapılacak bir saldırının felaketle sonuçlanacağı” ibaresine yer verilmiştir. Bu raporda; diplomatik yolların henüz tüketilmediği ve “İran’la büyük pazarlığa oturmanın zamanının geldiğine” dikkat çekilmiştir⁸⁰². Zaten askeri bir müdahalenin normalde savunma amaçlı olarak yapıldığı ve son seçenek olarak böyle bir yola başvurulduğu, ancak mevcut durumda böyle bir zeminin henüz oluşmadığı söylenerek, ABD’nin bir an önce ‘ön şartsız’ bir diyalog sürecini başlatması gereğine vurgu yapılmıştır.

İsrailli güvenlik uzmanlarının hazırladıkları raporda kullanılan “İran nükleer silaha sahip olsa bile, bunu İsrail’i yok etmek için kullanmaz” ibaresi oldukça dikkat çekicidir. Tel Aviv Üniversitesi bünyesinde hazırlanan bu raporda, “İran’ın İsrail gibi nükleer belirsizlik politikası güttüğü ve İsrail’e saldırmak yerine mantıklı bir yol haritası izleyeceği” görüşüne yer verilmiştir. “İran’ın ideolojik ve dini saiklerle hareket etmeyerek, bölgedeki gücünü artırma ve üstünlük kazanma maksadıyla nükleer silah sahibi olmak isteyeceğini” belirten rapor, yine de nükleer silahlara sahip bir İran’ın İsrail için tehdit unsuru oluşturacağını söylemiştir. Bu raporun; mevcut durumda İran’a askeri saldırı yapılması için gerekli siyasi ortamın henüz hazır olmadığı, ancak Tahran üzerinde baskı yaratma maksadıyla yapılan operasyonların devam etmesi gerektiği hususuna ayrıca dikkat çekmiştir.

ABD cephesinde İran’a yönelik muhtemel bir harekâtı değerlendirenler, nükleer silahlara sahip bir İran senaryosunun felaket gibi görünmesine rağmen, denklemin diğer tarafına bakmanın hayati olduğunu savunmuşlardır. Zira bu senaryoda, muhtemel bir ABD - İran çekişmesinden çıkabilecek sonuçlar Irak’taki sonuçlardan çok daha ağır olacak gibi görünüyor. Her şeyden önce misilleme amaçlı olarak yapılacak olan terörist saldırılar sonucunda hayatını kaybedecek binlerce ABD askeri, Körfez’de geniş çaplı bir savaş, 150 doların üzerine fırlayacak olan petrol fiyatları ve global bir resesyonla karşı karşıya kalma riskleri mevcut ki bunlar göz ardı edilemeyecek kadar önemli sorunlar olarak sayılmaktadır. ABD’deki liberaller ve demokratlar, İran’la diya-

⁸⁰¹ 17 İngiliz düşünce kuruluşu tarafından hazırlanan raporun tam metni için bkz: *Time to Talk: The Case for Diplomatic Solutions on Iran*, Oxford Research Group, 5 Şubat 2007, http://www.oxfam.org.uk/what_we_do/issues/conflict_disasters/downloads/timetotalk_iran.pdf (Erişim Tarihi: 6 Mart 2007)

⁸⁰² ‘New report says military attack on Iran would be disastrous’, *International Herald Tribune*, 4 Şubat 2007

log zamanın geldiğini söyleyen sözkonusu raporları yerinde ve zamanında yapılan girişimler olarak değerlendirirken, bu raporların, dünya kamuoyunu İran'a karşı yapılacak askeri bir müdahalenin feci sonuçları hakkında uyardığını savunmuşlardır. Ancak muhafazakârlar her şeye rağmen tüm seçeneklerin masada tutulmasının gerekli ve önemli olduğunu tekrarlamışlardır. Diğer tarftan ABD'nin gölge savunma bakanı Liam Fox'un, "onlara Batı ittifakında zayıflıklar olduğunu veya böl ve yönet aracına başvurabilme şansları olduğunu düşünme rahatlığını sağlamamalıyız" açıklaması, muhafazakârların tutumunu anlayabilmek adına önem arz etmektedir⁸⁰³. O sıralarda gündemdeki bu tartışmalar devam ederken; Irak / Erbil'deki İran temsilciliğine baskın düzenlenmesi ve İranlı diplomatların ABD güçleri tarafından rehin alınması, Irak'taki İran ajanlarına yönelik ölüm emri verilmesi ve Körfez'e ABD donanmalarının yığılması, ABD'nin İran'a ciddi gözdağı verme girişimleri olarak değerlendirilebilir⁸⁰⁴.

Sonuç itibarıyla bu krizin çözülmesi için hem İran'ın işin ciddiyetinin farkına varması ve tehdidin boyutlarını hesaplamasına, hem de ABD'nin caydırıcılık adına yapmaya çalıştığı girişimlerinin etki ve sonuçlarını dikkate alarak sınırları doğru belirlemesine ihtiyaç olduğu söylenebilir. Ancak böyle bir tabloda diyalog seçeneği olmazsa olmaz bir unsur olarak kendisini göstermeye başlayacaktır. Gerçi diyalog seçeneğinin tek çözüm olduğu son iki yıldır tüm dünyada dile getirilmekte ancak krizin iki tarafı olan ABD ve İran'ın henüz bu seçeneğin ciddiyetinin farkına yeterince varmadıkları anlaşılmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi İran, "bana bir şey yapamazlar" psikolojisinden tam olarak kurtulmadığı, ABD de "programını durdurmazsan sonuçlarına sen katlanırsın" söyleminden vazgeçmediği sürece iki ülkenin karşılıklı diyalogu için gerekli ortam oluşmayacaktır.

Aslında hem ABD hem İran'da bu konuya ilişkin yönetimdeki çatlak seslerin hızla artmaya başladığı görülüyor ki bu umut verici bir durum olarak değerlendirilebilir. İran'daki reformistler ve pragmatistler nükleer gücün ülkenin tüm güvenlik ve menfaatlerini tehlikeye atacak birincil ve öncelikli bir husus olmadığını savunurken, ABD'deki demokratlar ve önemli isimler de artık ön koşulsuz diyalog seçeneğinin devreye sokulmasının zamanının geldiğini söylüyorlar⁸⁰⁵.

ABD'nin mevcut durumda İran'ı köşeye sıkıştırmaya çalıştığı ve bahsi geçen girişimleri bu amaçla yaptığı söylenebilir. Askeri seçenek

⁸⁰³ 'Iran strike 'would be disastrous', BBC, 5 Şubat 2007

⁸⁰⁴ Mark Gasiorowski, 'The New Aggressiveness in Iran's Foreign Policy', s. 125

⁸⁰⁵ Arzu Celalifer, 'Farklı Raporların Ortak Kanaati: İran'a Askeri Bir Müdahale Felaketle Sonuçlanır', *Journal of Turkish Weekly*, 7 Şubat 2007

şikkına gelince; sahip olduğu teknolojik, askeri ve ekonomik üstünlük göz önünde bulundurulunca ABD'nin İran'a saldırıp saldıramayacağını sorgulamak anlamsız olacaktır. Ancak kâr - maliyet hesaplaması yapıldığında böylesi bir girişimin ne kadar mantıklı olacağı tartışılabilir. İran'ın Irak'a nazaran birkaç kat daha güçlü bir rakip olması ve bir takım stratejik özelliklere sahip olması nedeniyle ABD'nin böylesi bir maceraya atılmasını çoğu çevreler anlamsız bulmaktadır. Gelişmelere bakıldığında ABD'nin amacını gerçekleştirmek için daha az maliyetli ve etkili yollara başvurma niyetinde olabileceği düşüncesi de mevcuttur. Bu senaryoda ABD için en az maliyetli yöntem İran'la savaşa girmek veya İran'da rejim değişikliği yapmaya çalışmaktan ziyade, İran'daki politikalarda tutum değişikliğine gidilmesini sağlamak (*behaviour change*) olacaktır.

Askeri harekâtın etkisi ile ilgili en güzel tanımlama, Ankara'daki German Marshal Fund'ın düzenlediği bir yuvarlak masa toplantısında yapılmıştır. ABD'deki önde gelen düşünce kuruluşlarından olan CSIS çalışanlarından birine *"ABD İran'ın nükleer programını hava saldırılarıyla tamamen durdurabileceğine inanıyor mu"* sorusu yöneltilmişti. Bu sorunun yanıtını soruyu soranın kendisi *"nükleer tesislerini yıkabilirsiniz, peki ya bilim adamlarının beyinlerini ve bugüne kadar sahip oldukları yetenekleri nasıl ortadan kaldıracaksınız"* diyerek güzel bir şekilde yanıtlamıştı⁸⁰⁶. Kısacası tüm veriler göz önünde bulundurulduğunda, İran nükleer krizinin çözümünü sağlamak için zorlayıcı tedbirlerin pek de istenilen etkiyi yaratmayacakları sonucuna varılabilir.

5. ABD'nin Nükleer Krizdeki Tutum ve Politikasının Kısa Bir Değerlendirmesi

Çalışmamızda ABD'nin devrim sonrasında İran'a karşı izlediği çevreleme ve izolasyon politikasının nükleer kriz süresince de devam ettiği, hatta 2007 yılında İran'a yönelik tecrit politikalarının arttırıldığı hususundan bahsedildi. Avrupa Birliği'nden farklı olarak, İran'la doğrudan diyaloga geçmek yerine İran'ı uluslararası camiadan izole ederek içerideki islam rejimini zayıflatma gayesi güden ABD politikalarının bu aşamaya kadar pek de başarılı olamadığı yorumu yapılabilir. Her ne kadar ABD'nin İran İslam Rejimini büyük bir tehdit olarak dünyaya lanse etme çabaları, Ortadoğu bölgesinde bulunabilmesinin meşrulaştırılması adına başarılı bir yöntem olsa da, genel olarak ABD'nin

---

⁸⁰⁶ Türkiye'deki Alman Marshall Fonu GMF'in, 29 Ocak 2006 tarihinde gerçekleştirdiği yuvarlak masa toplantısı. Ana konuşmacılar: ABD'nin önde gelen düşünce kuruluşlarından CSIS çalışanlarından Jon B. Wolfsthal ve Alexander T. J. Lennon.

ortadoğu politikasının başarısına katkısı konusunda önemli soru işaretleri bulunmaktadır. Diğer taraftan ABD'nin İran'ı köşeye sıkıştırma politikalarının bugüne kadar istenilen başarıyı yakalamadığı ise yukarıdaki başlıklarda anlatılmaya çalışılmıştır. İran'ın önemli stratejik kartlara sahip olması nedeniyle yaratılmaya çalışılan durumdan bir şekilde kendisini kurtardığı ve farklı alternatiflerle varlığını sürdürmeye devam ettiği görülmüştür.

Benzer şekilde ABD'nin nükleer kriz hususundaki tutumu ve izlediği politikalar da eleştirilebilir. İran nükleer krizinin ABD için bulunmaz bir fırsat olduğu ve bu vesileyle İran'ı Güvenlik Konseyi'ne taşıma olanağı bulduğu gerçeği başka, krizin çözülmesi adına yürütülen politikaların başarısı ise bambaşka bir mevzudur.

Kısacası ABD'nin tek taraflı olarak uyguladığı yaptırımların beklenen etkileri yaratmadığı bilakis istenmeyen sonuçları da beraberinde getirdiği yorumu yapılabilmektedir. Zira uygulanan yaptırımlar, rejimden ziyade halkı etkilemekte ve bu durum anti-Amerikan duyguları beslemekten ve normal halkın yaşamında olumsuz izler bırakmaktan öteye gitmemektedir⁸⁰⁷.

ABD'nin İran'a karşı uyguladığı çevreleme politikasını eleştirenler, artık İran'la doğrudan diyaloga geçmenin zamanının geldiğini savunuyorlar. Bu görüşü savunanlar; Soğuk Savaş döneminde ABD'nin Moskova'da büyükelçilik açma girişimini örnek göstererek, Ortadoğu politikasının gözden geçirilmesi ihtiyacına değinmekte ve siyasi / ekonomik izolasyon politikasından ziyade diplomatik angajman politikasında ısrar etmektedirler⁸⁰⁸.

ABD'nin eski Ulusal Güvenlik Danışmanlarından olan Brezinski, İran İslam Cumhuriyeti'nin, nükleer programına çok güvendiği ve bu başarıyla övündüğüne dikkat çekerek, ABD'nin doğrudan İran'la müzakere masasına oturmasının gerekliliği üzerinde durmuştur. Carter döneminde danışmanlık görevini sürdürmüş olan Brezinski, ABD'nin İran'daki nükleer tesislere önleyici saldırıda bulunmaması için de 4 farklı neden sıralamıştır. İran'dan ABD'ye yönelik ani bir tehdidin söz konusu olmadığı, İran'ın ABD güçlerine yönelik karşı saldırıda bulunması ihtimalinin olması, petrol fiyatlarının yükselmesi ve ABD'nin yaratacağı bu kaostan terörist grupların yararlanacak olması. Brezinski aynı zamanda, ABD'nin Güvenlik Konseyi kararı olmadan hareket et-

⁸⁰⁷ 'US Challenges and Choices in the Gulf: Unilateral US Sanctions', *Policy Brief*, No:9, Middle East Policy Council, 13 Aralık 2002

⁸⁰⁸ David H. Saltiel - Jason S. Purcell, 'Moving Past dual Containment', *Bulletin*, Vol. XIII, No:1, Ocak 2002, The Atlantis Council of United States, s.4

mesi durumunda uluslararası hukuku ihlal edeceğine de dikkat çekmiştir. Brezinski'nin en ilginç açıklaması ise, ABD'nin İsrail'i desteklemek adına yürüttüğü politikaların terörizmin ortaya çıkması ve artmasına sebebiyet verdiğine yönelik olmuştur⁸⁰⁹.

Noam Chomsky, İran'ın NPT'den doğan hakkı doğrultusunda uranyum zenginleştirebileceğini söylerken, İran'la yaşanabilecek bir krizin önlenmesi için tek çözüm yolunun diplomasi ve müzakere olduğunu vurgulamış ve UAEA Başkanı Muhammed El-Baradei'nin sözlerini hatırlatmıştır: *"Tek kalıcı çözüm müzakerelerden geçiyor ve bu olasılık dâhilindedir"*⁸¹⁰.

Nükleer kriz sürecinin anlatıldığı bölümden de anlaşılacağı üzere, bu tarihe gelene kadar ABD'nin İran'ın nükleer programını sonlandırmaya yönelik yürüttüğü politika zayıf ve başarısız kalmıştır. Dolayısıyla sorunun çözümü ve Ortadoğu'daki karmaşanın dindirilmesi adına yeni bir siyaset izlenmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Alon Ben Meir'in tanımlamasıyla; *"ABD'nin başından itibaren yürüttüğü politika, İran'a meşhur diplomasi oyununu oynama fırsatı tanımış ve çoğu yerde elini güçlendirmiştir"*⁸¹¹. ABD Hükümeti'nin İran'la doğrudan diyalog masasına oturma konusundaki direnci ise durumu daha da zorlaştırmıştır.

ABD'nin Soğuk Savaş sonrasında nükleer silahlanmaya karşı yürüttüğü stratejileri üzerinde yazılmış bir doktora tezinde de benzer tespitlerin yapıldığı görülmüştür. İran ve Kuzey Kore örneklerini ele alarak bu çalışmayı yapan Alexander H. Montgomery'e göre;

*"ABD yıllarca Buşehr Nükleer Santrali'nin tamamlanmasını engellemek için diğer devletlerin İran'a yardım etmesini önlemeye çalışmış ve bu konu için ciddi sermayeler tahsis etmiştir. Ancak bütün bu çabalar sonucunda bahsi geçen santralin tamamlanmasını engelleyememiştir. Diğer taraftan İran'ı nükleer programından diplomatik yollarla vazgeçirmek için çok az çaba sarf edilmiştir. Karşılığında bir şey önermeyen yaptırımlar ise İran'ı ikna etmede başarısız olmuştur."*⁸¹²

Montgomery aynı zamanda, Afganistan ve Irak savaşları sonrasında İran'ın sunmuş olduğu müzakere önerilerinin ABD tarafından reddedildiği ve 'şer eksenî' söylemi sonrasında ise bu fırsatların kaçırıldığına dikkat çekmiştir. Diğer taraftan AB/3'ün kısmi başarısıyla birlikte;

⁸⁰⁹ 'توصیه برژینسکی به آمریکا' (Brezinski'nin ABD'ye Tavsiyesi), *Shargh*, 25 Nisan 2006.

⁸¹⁰ Noam Chomsky, 'Diplomasi ve Müzakere Nükleer Krizi Çözer', *Radikal*, 20 Haziran 2006.

⁸¹¹ Alon Ben-Meir, 'Iran's Nuclear Menace', *Journal of Turkish Weekly*, 25 Ağustos 2006.

⁸¹² Alexander H. Montgomery, *Social Action, Rogue Reaction: US Post Cold War Nuclear Counterproliferation Strategies*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Stanford Üniversitesi, Eylül 2005, s. 198-199

diplomatik ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi yaklaşımının önemli bir pazarlık unsuru olabileceğinin ispatlandığını vurgulayan Montgomery, tanınma ve dünya sistemine entegre edilme gibi sosyal imtiyazların İran örneğinde askeri endişelerden daha motive edici olabileceği sonuca varmıştır⁸¹³.

Bu durumda ABD için en az maliyetli yöntem; İran'la savaşa girmek veya İran'da rejim değişikliği yapmaya çalışmak gibi zorlayıcı yöntemlere başvurmaktan ziyade, İran'daki politikalarda tutum değişikliğine (*behaviour change*) gidilmesini sağlamak maksadıyla diplomatik araçlardan yararlanması gibi gözükmektedir. *New York Times*'ın köşe yazarlarından Thomas Friedman; ABD'nin İran'la diyalog için birtakım koşulları yaratması gerekiyor. Friedman'a göre; ABD'nin öncelikle Körfez'deki varlığını İran'a kabul ettirmesi, daha sonra İran'ın önemli gelir kaynaklarından olan petrolün fiyatını düşürerek aşırı muhafazakârları mali olarak zor durumda bırakması gerekiyor. Ancak Friedman, ABD'nin tüm bunları yaparken saldırgan bir politikadan ziyade diyalog yöntemini kullanması gerektiğini ve İran'a asıl amacının rejim değişikliği olmadığını ancak amacının onların davranış ve tutumlarında değişiklikler yaratmak olduğunu hissettirmesi gerektiğini belirtiyor ve aşağıdaki örnekle de bu stratejiyi tanımlamaya çalışıyor: "ABD ilk olarak İran'da büyükelçiliğini açacak ve 50.000 İranlı öğrenciye ABD üniversitelerinde eğitim görmeleri için vize verecek, daha sonra ABD bir kenarda oturup rahat bir şekilde İran'ın değişimini izleyecek".

Mantıklı olarak bakıldığında böylesi bir girişim ABD için hem daha az maliyetli hem daha az zahmetli olacaktır. Diğer taraftan 27 yıldır diplomatik temsilciliği olmayan bir ülkeye yeniden giderek, bu kadar yoğun bir tehdit algıladığı ülkeyi yakından takip etme ve daha sağlam stratejiler geliştirme imkânı bulacaktır. ABD'nin İran'ı tanımadığı ve İran hakkında istihbarat zaafı olduğu kendi yetkililerince de birçok defa dile getirilmiştir. Dolayısıyla askeri bir müdahaleden ziyade buna benzer bir yol haritasının seçilmesi mantıklı görünmektedir. Neyseki yeni demokrat Başkan Obama döneminde yeni bir yol haritası ve İran'la diyalog yollarının başlaması her zamankinden daha güçlü bir ihtimal olarak kendisini hissettirmektedir.

İran'daki demokratikleşme sürecini teşvik etme ve geliştirmeye dayalı yeni bir Amerikan Stratejisi'nin zamanının çoktan geldiğini düşünen Abbas Milani, Michael McFaul ve Larry Diamond da Friedman'ın görüşlerine katılarak daha kapsamlı bir stratejinin uzun vadede başarılı olabileceğini savunmuşlardır. ABD'nin İran'a karşı uygulayacağı iki

⁸¹³ *Ibid.*, s. 198-199

ayaklı stratejinin (*dual track strategy*) 'İran içerisindeki demokratik değişimin güçlendirilmesi' şeklindeki tek bir stratejik amaç üzerine kurulması gerektiğini savunuyorlar⁸¹⁴. Bu iki ayaklı stratejinin birinci ayağı kısa vadede İran'ın nükleer silahlara erişimini engellemek maksadıyla izlenecek politikalar olarak belirtilmiştir. Bu amaçtan hareketle hükümetler düzeyindeki resmi görüşmeler vasıtasıyla (*state to state*) İran rejiminin daha sıkı bir silah kontrol antlaşmasını imzalama konusunda ikna edilebileceğini düşünüyorlar. 80'li yıllarda benzer bir politikanın Moskova'ya karşı uygulandığı ve başarılı olduğunu hatırlatan Milani ve arkadaşları tekrar aynı politikanın cevap vermemesi için herhangi bir neden bulunmadığını ileri sürüyorlar⁸¹⁵. Bahsettikleri stratejinin ikinci ayağını ise uzun vadeli bir hedef olan İran'daki demokratikleşme değişiminin gerçekleşmesinin sağlanmasıdır⁸¹⁶. Bu yeni stratejinin ikinci ayağının gerçekleşmesi için de aşağıdaki aşamaları öneriyorlar⁸¹⁷:

- ABD'nin İran Yönetimi ile ilişkilerinin yeniden gözden geçirilmesi ve ABD'nin İran'ın DTÖ üyeliği önündeki engeli kaldırması
- ABD'nin İran'a karşı uyguladığı ekonomik ambargoları kaldırması⁸¹⁸
- ABD'nin demokratik ve egemen bir İran fikrini desteklediğini ortaya koyan bir siyaset izlediğini vurgulayan bir konuşma yapması⁸¹⁹
- ABD'nin İran'la diplomatik ilişkilerini yeniden başlatması
- ABD'nin İran'la eğitim, bilim, kültür ve diğer kanallardaki değişim yollarını başlatması ve toplumlararası interaksyonların oluşmasını sağlaması
- Son olarak da ABD'nin İran'daki demokratik değişimi geliştirmek maksadıyla bölgedeki müttefikleriyle AGİK benzeri böl-

⁸¹⁴ Abbas Milani-Michael McFaul-Larry Diamond, *Beyond Incrementalism: A New Strategy for Dealing with Iran*, (California: Hoover Institution Publications, 2005), s. 26

⁸¹⁵ *Ibid.* s. 32

⁸¹⁶ *Ibid.* s. 4

⁸¹⁷ *Ibid.* s. 26-32

⁸¹⁸ Milani ve arkadaşlarına göre böylece İran ve dış dünya (özellikle ABD ile) arasındaki iletişim yolları açılacak ve bu kart İran'daki demokratikleşme hareketinin desteklenmesi için Truva atı görevi görebilecektir.

⁸¹⁹ Böylece hem demokratikleşme fikrini savunanlar bu açıklamadan güç alacaklar, hem anti-Amerikan retoriklerini zayıflatacak bir girişim niteliğinde olacak, hem de ABD'nin sürgündeki muhalif gruplarla (rejim değişikliği öneren ancak demokratik bir rejimden bahsetmeyen) arasında mesafe koyabilme şansı olacaktır.

gesel, çok taraflı bir barış ve güvenlik organizasyonu oluşturmaları.

Milani ve arkadaşları yukarıdaki önerileri ileri sürerek, uzun vadede etkili olabileceğini savunuyorlar. ABD'nin bugüne kadar İran'a karşı izlediği politikaların olumlu sonuç alamadığını söyleyen bu uzmanlar, bahsi geçen bu yeni stratejiyi uygulayarak ABD'nin hiç bir şey kaybetmeyeceğini bilakis İran konusundaki birçok hedefini efektif araçlarla gerçekleştirme fırsatına sahip olacağını savunuyorlar.

Yukarıdaki görüşlerden de anlaşılacağı üzere; zorlayıcı tedbirlerle İran'ın nükleer programını durdurmanın pek de etkili olmayacağı yönünde genel bir kanı oluşmuştur. Bu durumda uygun olabilecek en iyi yöntem; diplomatik yollarla süreci geciktirme yoluna gidilmesi olacaktır. İran'la diyalog masasına oturulursa, İran'ın kaygı uyandıran çalışmalarını askıya alması, İran'ın Ajans'a tam denetim yetkisi veren Ek Protokol'ü meclis onayından geçirmesi ve uluslararası koruma rejiminden kopmayarak tam denetim dâhilinde çalışmalarını sürdürmesi sağlanabilir. Bu vesileyle şayet İran 5 yıl sonra nükleer silah teknolojisine sahip olacaksa, bu süreyi 20 yıla çıkarmak ve daha da önemlisi, sahada olarak tüm faaliyetleri izlemek olanaklı olacaktır. Öte yandan hâlihazırda İran yönetim sisteminde farklı seslerin olduğu görülmekte, dolayısıyla kazanılacak bu süre içinde daha birçok değişikliğe tanık olunacağı muhakkaktır. Zira sistemler ayakta kalabilmek için kendilerini revize etmek durumundadırlar ve bu sürecin İran'da da başladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Belki de diplomatik yollarla İran'ın sisteme entegre edilmesi süreci dahilinde, İran'da oluşacak revizyonlar Batı dünyasının kaygı duyduğu hususları da otomatikman elimine edecektir. Dolayısıyla yukarıda da anlatıldığı üzere, ABD'nin bu husustaki politikalarını gözden geçirmesi ve ön şartsız diyalogları başlatarak süreci olumlu bir yöne çevirmesi ve Avrupa Birliği ile koordineli bir politika izlemesi krizin çözülmesine hiç şüphesiz katkı sağlayacaktır⁸²⁰.

III. Nükleer Kriz Hususundaki Transatlantik Yaklaşımların Karşılaştırılması ve Analizi

Buraya kadar çalışmamızda; Avrupa Birliği ve ABD'nin İran nükleer krizine ilişkin yaklaşımları ele alınmaya çalışılmıştır. Aynı ayrı ele alınan bu farklı politikalar incelendiğinde de birtakım kanaatlere varmak mümkün olmuştur. Yapılan detaylı değerlendirme sonucunda transatlantik ortaklığın iki yakasını oluşturan ABD ve Avrupa Birliği'nin poli-

⁸²⁰ Benzer bir analiz için bkz: Roger Cohen, 'Roger Cohen: Iran is Job One', *International Herald Tribune*, 22 Ekim 2008

tikalari arasında belirgin farklılıklar gözlenmiş ve İran nükleer krizi gibi bir konuda etkili bir çözüme ulaşılabilmesi için ortak bir stratejinin oluşturulması ihtiyacı fazlasıyla hissedilmiştir.

1. Avrupa Birliği'nin Krize Yönelik Yaklaşımı

Devrim sonrası İran İslam Cumhuriyeti ile diplomatik bağlarını kesen ABD'den farklı olarak Avrupa Birliği, gerek 'eleştirel diyalog' gerekse 'kapsamlı diyalog' yöntemlerine başvurarak İran'a yönelik 'koşullu bir angajman' politikası izlemiştir. Avrupa Birliği'nin İran nükleer krizi hususunda -Irak Savaşı'ndan farklı olarak- nispeten uyumlu ve ortak bir politika izlediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Krizin başladığı tarihte Avrupa Birliği ülkeleri Selanik Zirvesi'nde, İran'la en yüksek siyasi düzeyde proaktif ve ortak bir angajman politikası yürüteceklerini söyleyerek, izledikleri silahsızlanma hedefine bağlılıklarını bir kez daha yinelemiş oldular⁸²¹. Avrupa Birliği Üçlüsü önderliğinde krizi çözme hedefine kilitlenen Avrupa Birliği, müzakereler süresince işbirliğini teşvik etmek için hem imtiyazlar hem ultimatomlara başvurmuştur. Ancak herkesin ortak kanaati, ABD'nin müzakere masasında bizzat yer almadan bu girişimlerin sonuç vermeyeceği yönünde olmuştur.

İkinci bir Irak trajedisine şahit olmak istemeyen Avrupa Birliği'nin İran'la yürüttüğü koşullu angajman politikası belirli ölçüde başarılı olmuş ve bazı kazanımlar elde edebilmiştir. Zira kitle imha silahlarıyla mücadele konusunda Avrupa Birliği, ABD'nin zorlayıcı politikalarından farklı bir politika izleme yoluna gitmiştir. ABD'nin yeri geldiğinde uluslararası hukuk ve çok taraflı rejimleri bypass etmesinin aksine Avrupa Birliği, 'önleyici angajman politikası'⁸²² yoluna başvurmayı tercih etmiştir⁸²³. Kısacası Avrupa Birliği, güvenlik sorunlarının ve kilit tehditlerin salt askeri güçle çözümlenemeyeceği mantığından hareket etme yoluna gitmiştir. ODGP Yüksek Temsilcisi Javier Solana'nın 2003 yılındaki Selanik Zirvesi'nde sunduğu Strateji Belgesi'nde; "*Hiçbir tehdit Soğuk Savaş dönemindeki gibi sadece askeri değildir ve salt askeri araçlarla bu sorunlara çare bulunamaz. Her tehdit, farklı araçların biraraya gelmesi ve*

---

⁸²¹ Thessaloniki European Council, *Action Plan for the Implementation of the Basic Principles for an EU Strategy against Proliferation of Weapons of Mass Destruction*, 19-20 Haziran 2003

⁸²² Bu kavram Javier Solana'nın Selanik Zirvesi'nde sunduğu strateji belgesinde ortaya atılmıştır. bkz: J. Solana, 'A Secure Europe in a Better World', *Thessaloniki European Council*, 20 Haziran 2003, s. 10

⁸²³ Gerard Quille - Rory Keane, 'The EU and Iran: Towards a New Political and Security Dialogue', Shannon N. Kile (ed), *Europe and Iran: Perspectives on Non-Proliferation*, (Oxford: Oxford University Press, 2005), s. 112

etkili bir çözümün bulunmasını gerektirmektedir" ifadesini kullanmış olması Avrupa Birliği'nin bu yeni yaklaşımını açıkça ortaya koymuştur⁸²⁴.

Quille ve Keane'e göre; *"Avrupa liderleri ortak güvenlik ve endişelerini bertaraf etmek maksadıyla, ticari ve ekonomik güçlerini mobilize ederek bölgesel güvenlik konularında işbirliği yapmaları hususunda üçüncü devletler üzerinde baskı kurma yoluna gitmişlerdir"*⁸²⁵.

Avrupa Birliği ülkeleri belirledikleri yeni güvenlik stratejisinde kitle imha silahlarıyla mücadeleyi öncelikli hedefler arasına koymuş ve bu konuda ortak tehdit değerlendirmesi ve ortak eylem planlarıyla kolektif bir şekilde hareket etmeyi taahhüt etmişlerdir. Bu stratejiyi uygularken de meşhur 'koşulluluk ilkesi'yle karşı taraftaki aktörlerin, Avrupa Birliği'nin politika ve önceliklerine uygun davranmalarını sağlamak maksadıyla olumlu ve olumsuz teşvikleri kullanma hususunda fikir birliği sağlamışlardır.

Shannon Kile'in de belirttiği gibi, koşulluluk yönteminin kullanılması, Avrupa Birliği'nin geleneksel yumuşak politika araçlarını kullanma ve güvenlik problemlerinin çıkış nedenlerini algılama tercihlerinin bir uzantısı olarak değerlendirilebilir⁸²⁶.

Sven Biscop'un ifadesine göre de, Avrupa Birliği İran nükleer krizinde, kitle imha silahlarıyla mücadele hedefi doğrultusunda ABD'nin sert politika araçlarına alternatif bir politika izlemiş ve yumuşak politika araçlarıyla da belirli kazanımların elde edilebileceğini göstermiştir⁸²⁷. Örneğin; müzakere çatısı altında İran'la Paris Antlaşması imzalanmış ve İran'ın Ek Protokolü imzalaması, hatta meclis onayından geçmeden önce de bu protokolü gönüllü olarak uygulaması sağlanabilmiştir. Yapıcı müzakerelerin önemli bir sonucu da İran'ın iki yıl kadar uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıya alması olmuştur. Ancak bu olumlu sürecin etkisi kısa vadeli olmuştur. Zira gerek ABD'nin sert politikalarının devam etmesi ve müzakere masasındaki eksikliğin yarattığı handikaplar, gerekse İran'da daha sert politikalar izleme yoluna giden Ahmedinejad Hükümeti'nin başa geçmesi, Avrupa Birliği'nin bu çabalarını boşa çıkarmıştır. Kaldı ki krizin tırmanma noktasına geçtiği ve İran'ın uranyum zenginleştirme çalışmalarını ye-

⁸²⁴ J. Solana, 'A Secure Europe in a Better World', s. 12

⁸²⁵ Gerard Quille + Rory Keane, 'The EU and Iran: Towards a New Political...', s. 113

⁸²⁶ Shannon N. Kile, 'Final Thoughts on Iran, The EU and the Limits of Conditionality', Shannon N. Kile (ed), *Europe and Iran: Perspectives on Non-Proliferation*, (Oxford: Oxford University Press, 2005), s. 123

⁸²⁷ Sven Biscop, 'For a 'More Active' EU in the Middle East', *Egmont Paper 13*, Royal Institute for International Relations, Brussels, Mart 2007

niden başlattığı bir dönemde Avrupa Birliği, daha sert politikalar izleme ve zorlayıcı diplomasiyi aktif olarak uygulama yoluna gitmiştir. Kimi analistlere göre Avrupa Birliği'nin bu kararı, ABD'nin tek taraflı müdahalelerini belirli ölçekte sınırlama amacı taşımaktaydı. Ancak Avrupa Birliği'nin zorlayıcı diplomasiye geçiş yapmasıyla kriz sürecinin tersine işlemeye başladığını hatırlatmakta da fayda vardır.

Konunun Güvenlik Konseyi'ne taşınması sonrasında ise Avrupa Birliği'nde fikir ayrılıkları yaşanmaya başlamıştır. Yine de Irak tecrübesinden farklı bir durum gözlemlenmiştir. Tüm Avrupa Birliği ülkeleri olası bir askeri harekât seçeneğine karşı oldukları hususunda fikir birliği sağlamış, ancak Güvenlik Konseyi zemininde alınacak yaptırım kararlarının niteliği hususunda fikir ayrılıkları yaşamışlardır. Burada Avrupa Birliği'nin ortak dış ve güvenlik politikasındaki bir takım zaafılar yeniden su yüzüne çıkmıştır. Söz konusu ülke, birçok üye devletin ticari çıkarlarına hizmet eden İran olunca ortak bir zemin sağlanması konusunda zorluklar meydana gelmiştir. Rusya ve Çin faktörleri haricinde, Avrupa Birliği üye devletlerinin ulusal çıkarları da etkili yaptırımların alınabilmesine engel teşkil etmiştir. Diğer taraftan Ortadoğu konusundaki birçok olayda da görüldüğü gibi üye devletler arasında Amerikan politikalarına destek vermek veya Amerikan politikalarına karşı çıkmak şeklinde fikir ayrılıkları yaşanmıştır. En belirgin bölünme ise 'İran'a düşük ölçekte uranyum zenginleştirme hakkı verilsin mi?' yoksa 'verilmesin mi?' hususunda meydana çıkmıştır⁸²⁸.

Yine bütün bunlara rağmen, Avrupa Birliği'nin İran nükleer krizi hususunda uyumlu bir politika izlediğini, hatta krizin ilk üç yılı boyunca yürüttüğü politikalar çerçevesinde geçici de olsa önemli kazanımlar elde ettiği ve krizin tırmanmasını engellediğini söylememiz mümkündür.

A. Avrupa Birliği'nin Krizin Çözümü Adına İzleyebileceği Yol Haritası

Avrupa Birliği, koşullu angajman politikası uygulayarak belirli ölçüde krizin tırmanmasını geciktirme, kısa vadeli çözümler sağlama ve hatta sınırlı oranda ABD'yi müzakere sürecine destek verme hususunda ikna etme başarısını göstermiştir. Ancak ABD desteğinin yetersizliği, verilen imtiyazların zayıf kalması ve İran'ın ihtiyaçlarına cevap vermemesi gibi nedenlerle sağlanan uzlaşma zemini dağılmış ve bu sefer de Avrupa Birliği İran'a karşı sert bir duruş sergilemek maksadıyla, ABD'yle bir-

---

⁸²⁸ R. Khalaf – G. Smyth, 'Euro Trio's Relief over Tehran's Nuclear Offer may Prove Short-lived', *The Financial Times*, 21 Nisan 2005

likte hareket etmeye karar vermiş ve zorlayıcı diplomasinin önünü açmıştır. Bu tarihten sonra ise süreç Trita Parsi'nin de ifade ettiği gibi, "Batı ve İran arasındaki 'kaybet-kaybet' oyununa dönüşmüştür"⁸²⁹. 2006 yaz döneminde Avrupa Birliği diplomatlarının çeşitli açıklamalarına bakıldığında, Güvenlik Konseyi'nde tırmanışa geçen durumun İran nükleer krizini içinden çıkılmaz bir hale dönüştürmesinden kaygılandıkları anlaşılmaktadır. Sonrasındaki gelişmelere bakıldığında ise, kaygılarında haklı oldukları görülmüştür. Zira İran, Güvenlik Konseyi'nden çıkan kararları tanımadığını söylemiş ve tepki olarak da programını hızlandırmıştır. Kısacası ne Güvenlik Konseyi kararları ne de ABD tarafından tek taraflı olarak uygulanmaya başlanan yeni yaptırımlar İran'ı hedefinden vazgeçirememiş aksine sert bir tutum sergilemeye sevk etmiştir. Kaldı ki inşa edilen her yeni santrifüj, İran'ın müzakerelerdeki konumunu güçlendirmiş ve bu durum Brüksel ve Washington'un işini zorlaştırmıştır. Geline aşamada kriz, ABD ve İran arasındaki anlaşmazlığı aşamadığından çözülememe noktasında kilitlenmiştir. ABD'nin uranyum zenginleştirme faaliyetlerini hiçbir şekilde kabul etmediği, İran'ın da bu hakkından ödün vermek istemediği bir tabloda en önemli sorumluluk ise Avrupa Birliği'ne düşmektedir. Avrupa Birliği'nin kriz yönetimi hususundaki kabiliyetini ispat etmesi ve arabuluculuk rolüne soyunduğu bu krizde başarılı olabilmesi için yapması gereken en önemli şey; bu iki zıt uçlar arasında köprü vazifesi görmek olacaktır. Bunu yapmasının yolu da ABD'yi İran'la müzakere etmeye ikna etmesinden geçecektir. Zira beş yıllık kriz süresince edinilen tecrübeler, ABD'nin desteği olmadan ortaya atılan önerilerin hayata geçirilemediğini göstermiştir. Diğer taraftan Avrupa Birliği'nin, etkisi tartışılan zorlayıcı diplomasiden ziyade daha önce uyguladığı koşullu angajman politikasını sürdürmesi daha etkili bir yöntem gibi gözükmektedir. ABD'yi ikna ederek İran'ın güvenlik kaygılarını bertaraf etmeleri ve İran'a reddedemeyeceği güçlü teşvikler sunmaları, karşılığında ise İran'dan uranyum zenginleştirme dâhil diğer kaygı uyandıran hususlarda işbirliği yapmasını istemeleri etkili bir çözüm yolu gibi gözükmektedir. Bunu gerçekleştirmek için ise mevcut politikalardan fazlasına ihtiyaç vardır. Hiç şüphesiz Avrupa Birliği, ABD'yi ikna ettiği takdirde ortak dış ve güvenlik politikası adına önemli bir kazanım elde etmiş olacak ve bu vesileyle global bir aktör olabilme arzusunu gerçekleştirme yolunda önemli bir adım atmış olacaktır.

B. ABD'nin Çevreleme Politikası'na Karşı Avrupa Birliği'nin Koşullu Angajman Politikası

⁸²⁹ Trita Parsi, 'Can Europe End the Lose-Lose Game with Iran?', *Tehran Times*, 14 Mayıs 2007

Avrupa Birliği'nin İran politikasının başarılı olması ve muhatabına ulaşabilmesi ihtimali, ABD'nin izlediği politikadan daha fazladır. Zira Avrupa Birliği ile koşullu da olsa siyasi ve ekonomik ilişkileri devam eden bir İran'ın bu imkânı kaybetme riskini göze almak istemesi daha uzak bir ihtimaldir. Zaten devrim sonrasında İran'la diplomatik bağlarını kesen ve daha sonra çeşitli yaptırımlarla İran'ı izole etmeye çalışan bir ABD'yi kaybetme riski de otomatikman mevcut değil. Ancak Avrupa Birliği'nin İran'la ilişkilerini kesmesi durumunda İran'ın kaybedeceği birçok şeyden bahsedilebilir. Dolayısıyla Avrupa Birliği'nin yapıcı ve koşullu angajman politikasıyla İran'dan politikalarını revize etmesini istemesi veya bazı hususlarda davranış değişikliğine gitmesini talep etmesi durumunda İran'dan yapıcı bir yanıt alması daha muhtemeldir. Nitekim karşı tarafın işbirliği yapmak için yeterince mantıklı nedenleri varsa (önemli imtiyazlar ve teşvikler) ve işbirliği yapmaması durumunda bu imtiyazları elde edemeyeceğini, hatta varolan ilişkilerinin de bundan zarar göreceğini biliyorsa, o zaman sürece cevap verme ihtimali daha yüksektir. Başka bir ifadeyle; Avrupa Birliği'nin İran'la mevcut ekonomik ve diplomatik ilişkilerinden dolayı İran'ın tutumunu etkileyebilme araçları ve şansı daha fazladır. Avrupa Birliği Üçlüsü'nün İran nükleer krizinde izlediği politikanın ilk üç yılda başarılı olmasının nedeni de bu gerekçeyle açıklanabilir. Avrupa Birliği'ni kaybetmek istemeyen ve kriz durumunu aşmak isteyen İran önemli oranda işbirliği yapmıştır. Nitekim İran, varlığını sürdürebilmek için uluslararası platformla ilişkilerini devam ettirmesi gerektiğinin farkındaydı ve Avrupa Birliği'nin izlediği politika İran'ın işbirliği yapmasını sağlayan nitelikte bir politikaydı.

Bu analizden yola çıkarak, Avrupa Birliği'nin son dönemde izlemeye başladığı zorlayıcı diplomasi yönteminden ziyade daha önce uyguladığı koşullu angajman politikasına geri dönüş yapmasının daha verimli olacağı tespiti yapılabilir. Avrupa Birliği'nin politikasını güçlü araçlarla donatması, diğer taraftan ABD'nin de bu politikaya destek vermesini sağlaması durumunda krizde olumlu bir sonuca ulaşılması ihtimali bir hayli yüksek görünmektedir⁸³⁰.

2. ABD'nin Strateji Değişimine Gitmesinin Önemi

---

⁸³⁰ Gary Samore, 'Meeting Iran's Nuclear Challenge', *Report No:21, Weapons of Mass Destruction Commission, Sweden, 2006, s. 10*

ABD'nin İran'a yönelik olarak bugüne kadar izlediği politikaların pek de başarılı olmadığına daha önce değinilmişti. İran'ın ekonomik yaptırımlar yoluyla izole edilmesi çalışmalarının farklı faktörler nedeniyle efektif olmadığı ve tek taraflı katı politikaların İran yönetimi tarafından iç politika malzemesi olarak kullanıldığından da bahsedilmişti. Nükleer kriz hususundaki ABD politikasının başarısı ise ayrı bir tartışma konusudur. Krizin ilk başladığı yıllarda Avrupa Birliği - İran arasındaki müzakerelere destek verilmemesi ve tehditkâr üslubun devam ettirilmesi sonucunda işbirliği zemini sarsılmış ve İran'ın nükleer programını tam hız geliştirmesi sonucunu doğurmuştu. Avrupa Birliği'nin ve UAEA'nın buldukları çözüm yolları da ABD faktörü dolayısıyla her defasında sonuçsuz kalmıştır. Krizin son yıllarında İran ve ABD arasındaki 'büyük pazarlık' seçeneği ise sıkça gündeme getirilmeye başlanmıştır. Kısacası gerek ABD içerisinden gerek ABD dışından birçok isim, ABD'nin politika değişimine gitmesinin vaktinin geldiğini düşünmeye ve dile getirmeye başlamıştır. Umut vaad eden durum ise yeni ABD Başkanı'nın bu düşüncüyü paylaşımlar arasından seçilmiş olmasıdır. Steven Everts'in de ifade ettiği üzere; *"rejim değişikliğinden ve bu yöndeki politikaların desteklenmesinden bahsetmek İran'ın uluslararası taleplere yanıt vermesiyle ilgili olumlu saikleri ortadan kaldırma niteliğindedir"*⁸³¹.

Dolayısıyla İran'la ilgili etkili bir sonuç, zorlayıcı tedbirler ve rejim değişikliği düşüncesinden farklı olarak geliştirilecek yeni politika ve stratejilerle mümkün olabilir. Emekli General Yossi Kuperwaser, askeri müdahale ve ekonomik yaptırımlarla İran'ı köşeye sıkıştırmaktansa İran'daki rejimin zaaflarının belirlenmesi ve bu zaafların üzerine gidilmesi gerekliliğine işaret etmiştir. Bu vesileyle İran'daki karar alıcılarının rejimin bekası konusunda tedirgin olacağı ve nükleer programlarını sınırlama yoluna gidecekleri varsayımını yapmıştır. Kuperwaser, Irak'ın işgal edilmesiyle İran'ın nükleer programını sınırladığını, ancak ABD'nin Irak politikasındaki başarısızlığı üzerine İran'ın programını yeniden hızlandığını söyleyerek zorlayıcı tedbirlerin şu aşamada pek de başarılı olmayacağını anlatmaya çalışmıştır⁸³².

ABD yönetiminin ayrıca göz önünde bulundurması gereken diğer bir konu da ABD kamuoyunun bu hususdaki görüşleridir. Şayet Irak müdahalesi başarılı bir sonuç doğursaydı, İran'a yönelik bir müdahale Amerikan kamuoyunca taraftar bulabilirdi. Ancak Irak savaşındaki can

⁸³¹ Steven Everts, 'Europe and the Iranian Question', *Turkish Policy Quarterly*, Kış 2003, s. 94.

⁸³² Yossi Kuperwaser, 'Halting Iran's Nuclear Weapons Program: Iranian Vulnerabilities and Western Options', *Strategic Perspectives*, The Jerusalem Centre for Public Affairs, s.4.

ve mal kayıpları bir yanda, ABD'nin uluslararası camiadaki imajının fazlasıyla zayıflamış olması diğer bir yanda, ABD halkının Ortadoğu'da açılacak diğer bir cepheye ilişkin tahammül sınırlarını fazlasıyla zorlamışa benziyor. Bu nedenle ABD yönetimin zorlayıcı tedbirler hususunda hem içeride hem dışarıda destek bulması bir hayli zorlaşmıştır.

ABD'nin öncelikle İran ve Irak arasındaki farkları gözden geçirmesi ve sonrasında yeni bir politika izleme yoluna gitmesi çoğunluğun ortak bir sesle dile getirdiği bir husustur. Nitekim 'şer eksenli' politikası açıklandıktan sonra da; İran'ın Saddam yönetimindeki Irak ve nükleer silahlara sahip Kuzey Kore ile neden aynı kefeye konulduğu sorusu sorulmuştu. Everts'in de yaptığı analizde belirttiği gibi;

*"İran ne Irak gibi komşularının topraklarına tecavüz etme alışkanlığına sahip, ne de Saddam Yönetimi'ne yöneltilen 12 yıllık bir BM yaptırım rejimine maruz kalmıştır. Diğer taraftan iç politika salınesinde devam eden bir muhafazakâr ve reformist kanat çekişmesi söz konusudur. Dolayısıyla İran şu an itibarıyla Saddam Yönetimi'nde söz konusu bile olmayan bir çoğulcu siyasi profil çizmektedir."*⁸³³

Dolayısıyla İran politikası belirlenirken bu faktörlerin göz önünde bulundurulmasında fayda vardır. Krizde gelinen son noktaya bakıldığında, çoğunluğun desteklediği 'büyük pazarlık' zamanının geldiği görülmektedir. Zira İran nükleer krizinde zorlayıcı diplomasi ters etki yaratmış ve sınırlandırılmaya çalışılan bir programın aksine gelişmesine neden olmuştur. Dolayısıyla hâlihazırda İran'ın müzakere masasındaki elinin güçlenmiş olduğu yorumu yapılabilmektedir. Mevcut krizin çözülmesi ve İran'ın nükleer programının sınırlandırılması isteniyorsa şayet, bu noktadan sonra ABD'nin devreye girmesi ve İran'la ön koşulsuz müzakereleri başlatması 'olmazsa olmaz' bir şart olarak karşımıza çıkmaktadır. Muhtemel bir çözüme ulaşılması ise ABD'nin İran'a sunacağı rejim garantisi ile ivme kazanacaktır⁸³⁴. Biscop'un da belirttiği üzere; *"her ne kadar ABD ve Avrupa Birliği'nin İran nükleer krizi konusundaki ortak stratejisi çözüm için önem teşkil etse de tek başına yeterli olmayabilir. Bu noktada ABD'nin İran'a sunabileceği imtiyazlar hiç şüphesiz İran'ın fazlasıyla ilgisini çekecektir"*⁸³⁵. Mark Leonard'a göre⁸³⁶; İran'ın asıl

⁸³³ Ibid

⁸³⁴ Flynt Leverett, *Dealing with Tehran: Assessing US Diplomatic Options toward Iran*, (New York: The Century Foundation, 2006)

⁸³⁵ ABD'nin İran'a yönelik politikaları ne şekilde değişebilir ve ABD İran'a neler sunabilir sorusunun yanıtı için bkz: 'Thinking Beyond the Stalemate in US - Iranian Relations', Vol II, Issues and Analysis, *Occasional Paper*, The Atlantic Council of the United States, Temmuz 2001, s.44-48 ayrıca ABD'nin izleyebileceği yeni yol haritası için bkz: s. 63-85

ilgilendiği husus ABD ile diplomatik ilişkilerinin yeniden başlatılmasıdır. Dolayısıyla 2003 Irak işgali sonrasında İran'ın sunduğu uzlaşma teklifi⁸³⁷ veya sonrasında Ahmedinejad'ın Bush'a yazdığı mektupla uzattığı zeytin dalı durumlarının görmezden gelinmesi yerine, İran'la diplomatik ilişkilerin başlatılması ve kalıcı çözümler bulma yoluna gidilmesinde fayda olacaktır.

3. Avrupa Birliği ve ABD Yaklaşımlarındaki Temel Farklılıklar

ABD ve Avrupa Birliği'nin İran'a karşı farklı yaklaşımlarının temelinde herşeyden önce İran'a karşı farklı algılamalara sahip olmaları etkeni bulunmaktadır. ABD İran'ı kitle imha silahları elde etmeye çalışan, dünyadaki terör faaliyetlerine destek veren tehlikeli bir ülke olarak görürken, Avrupa Birliği bu kaygıları kısmen paylaşarak İran'ı sisteme kazandırılması gereken önemli bir ülke olarak görmektedir. Genç nüfusu ve jeostratejik özellikleriyle İran, Avrupa Birliği'nin gözünde göz ardı edilmemesi gereken bir ülke konumundadır. Bu nedenle Avrupa Birliği, ABD'den farklı olarak yapıcı yöntemlerle İran'daki reform hareketlerini teşvik etme yöntemini daha etkili bir yol olarak görmektedir.

Peter Rudolf'a göre; ABD ve Avrupa Birliği'nin İran politikalarını etkileyen temel etkenlerden bir diğeri de ABD'nin kendisini "ulusal güvenlik devleti" (*national security state*) olarak, Avrupa Birliği devletlerinin de kendilerini "ticaret devleti" (*trading state*) olarak görmesidir. Bu farklı algılamalara sahip olan Avrupa Birliği ve ABD, bu durumu dış politikalarına da yansıtmaktadırlar⁸³⁸.

ABD ve Avrupa Birliği arasındaki en belirgin farklılıklardan biri de ABD'nin 'Sert Politika' Avrupa Birliği'nin ise 'Yumuşak Politika' araçlarına başvuruyor olmasıdır. ABD ve Avrupa Birliği'nin farklı yaklaşımları en güzel ifade eden Avrupa Birliği Komisyonu Dış ilişkiler Sözcüsü'nün "bu ülkelerdeki demokrasilerin gelişmesi ABD ile ortak olarak paylaştığımız hedeftir. Ancak bu amaca ulaşmak için farklı yollarımız ve politikalarımız vardır" şeklindeki sözleri olmuştur⁸³⁹. Özellikle ABD'nin 'şer eksenini' açıklamasını yapması ve 'önleyici meşru müdafaa' söylemini ortaya atması sonrasında Avrupa Birliği -her ne kadar ABD'nin terörle mücadele politikasına katılsa da-, İran konusunda ABD'nin politikalarından uzak durmaya çalışmıştır. Dönemin Avrupa Birliği Komisyon

⁸³⁶ Mark Leonard, *Can EU Diplomacy Stop Iran's Nuclear Programme?*, (London: Centre for European Reform, 2005)

⁸³⁷ 'Washington Snubbed Iran Offer', *BBC*, 18 Ocak 2007

⁸³⁸ *Ibid*, s. 2

⁸³⁹ 'EU Says US Acknowledges Usefulness of Dialogue with Iran', *Iran*, 6 Şubat 2005

Başkanı Romano Prodi'nin, "Avrupa liderleri Başkan Bush tarafından dile getirilen birçok kaygıyı paylaşmakta ancak buna rağmen İran'ın diğer iki ülkeyle aynı kefeye konulmasının mümkün olamayacağını, zira oradaki sorunların çok daha geniş çaplı olduğunu düşünmekteyiz" sözleri bu husustaki fikir ayrılığını anlayabilmek anlamında önem arz etmektedir⁸⁴⁰.

Avrupa Birliği'ne göre; ABD'nin uyguladığı sert tutum İran içerisindeki muhafazakârları güçlendirecek ve tahmin edilmesi güç sonuçları da beraberinde getirecekti⁸⁴¹. Daniel Brumberg'in ifade ettiği üzere; Avrupa'nın İran'a karşı yaklaşımını belirleyen en önemli etkenlerden biri de, birçok engele rağmen İran içerisindeki reformistlerin siyasi değişim konusundaki görüşlerini daha rahat bir şekilde ortaya koymaları ve bu ihtimalleri geliştiriyor olmaları yönündeki varsayımdır. Brumberg "bu nedenle Avrupa Birliği devletleri, resmi diyalogların İran içerisindeki reformistlerin bu çabalarına katkı sağlayan itici bir güç niteliğinde olduğunu düşünüyorlar. Bu vesileyle İran'ın Ortadoğu'da daha pozitif bir rol üstlenmesinin sağlanacağını varsayıyorlar"⁸⁴² sözleriyle bu varsayımı açıklamaya çalışmıştır. Bu açıklamalardan da anlaşılabilirce üzere Avrupa Birliği, ABD'den farklı olarak İran'ın işbirliği yapması ve kurallara uymasını güvenceye almak adına 'şartlı angajman politikası' çerçevesinde olumlu ve olumsuz teşvik ve saiklerden oluşan bir yaklaşım şeklini benimsemiştir.

ABD ve Avrupa Birliği'nin İran konusunda ayrıştıkları diğer bir husus da Alyson Bailes'in tanımlamasıyla 'öldürmek yahut tedavi etmek' noktasındadır⁸⁴³. Avrupa Birliği, ABD'den farklı olarak İran'a bölgenin en eski ve güçlü devleti gözüyle bakmaktadır. Avrupa Birliği bölgenin istikrarı için İran'ı kilit bir ülke konumunda gördüğünden, böylesi bir ülkede statükonun sağlanması ve ülkenin sisteme kazandırılması yaklaşımını benimsemektedir. Bu nedenle Avrupa Birliği, öldürmektense tedavi etme yaklaşımını tercih etmiştir. Neyse ki Avrupa Birliği'nin bu yaklaşımı en azından 2006 yılına kadar krizin tırmanmasını önlemiş ve belirli ölçüde ABD'nin zorlayıcı önlemlere başvurmasını geciktirmiştir.

Daniel Brumberg yaptığı bir analizde; ABD'nin İran'a karşı izlediği politikaların Avrupa Birliği cephesinde nasıl algılandığını açıklamaya çalışmıştır. Buna göre; birçok Avrupalı, ABD'nin tarih sayfalarında sıkıştığını ve 1979 yılında yaşanan rehine krizinin yaratmış olduğu aş-

⁸⁴⁰ 'Europe Expects Iran's Green Light', *Hamshahri*, Vol: 10, No: 207, 29 Nisan 2002.

⁸⁴¹ Daniela Manca, 'Iran: A Test Case for EU Non-proliferation Policy', *European Security Review*, No: 20, Aralık 2003

⁸⁴² Daniel Brumberg, 'Dilemmas of Western Policies towards Iran', *The International Spectator*, Mart 2002

⁸⁴³ Alyson J. K. Bailes, 'Europeans Fighting Proliferation: The Test Case of Iran', *Themenschwerpunkt, S+F* (24. Jg.), 3/2006, s. 134

ğılanma duygusundan henüz kurtulmadığını düşünürken, kimleri bu düşmanca siyaseti ABD'deki İsrail lobisine dayandırmaktadır. Kimileri ise; İran'ın dış politikasında revizyona gitmesini sağlama çabalarına girişmeden, yaptırımlara başvurulmasını anlamsız bulmaktadır. Bir diğer grup ise; 'şer eksenî' açıklaması ve bu paralelde uygulanan politikaların İran'daki reformist harekete zarar verdiğini ve muhtemel bir uzlaşma ihtimalini zayıflattığını düşünüyorlar⁸⁴⁴. Kısacası genel olarak Avrupalıların; diyalog, müzakere ve diplomasiye daha etkili olacağına inandıkları anlaşılmaktadır. Belki de Avrupalıların bu şekilde düşünmesinin nedeni bizzat ABD'nin yürütmüş olduğu güç merkezli politikalar. Robert Kagan'ın da ifade ettiği gibi; *"bugünün Avrupası'nın güç siyasetini reddetmesinin nedeni, ABD'nin dünyada halen güç siyasetinin var olduğunu inananlara karşı güç kullanma arzusundan kaynaklanmaktadır"*⁸⁴⁵.

Nükleer krizin ortaya çıkması sonrasında da Avrupa Birliği, ABD ile aynı kaygıları ve hedefleri paylaşmasına rağmen, kullanılacak araçlar konusunda fikir ayrılıkları yaşamıştır. Krizin başından itibaren Avrupa Birliği, ABD'den farklı olarak İran'a yönelik güç kullanımına birçok nedenden dolayı karşı çıkmıştır. Herşeyden önce durum belirsizlik arz etmekteydi ve bu şartlarda güç kullanımını meşru kılan bir zemin bulunmamaktaydı. Diğer taraftan İran'ın NPT üyesi olması dolayısıyla uranyum zenginleştirme dâhil olmak üzere nükleer yakıt çevirimi ile ilgili faaliyetleri yürütebilme hakkı bulunmaktaydı ancak ortaya çıkan bilgiler İran'ın UAEA'ya bildirimde bulunma konusunda ihmalkâr davrandığını ortaya koymaktaydı ve bu da otomatikman şüpheleri beraberinde getiriyordu. Yine de bu şüpheler İran'ın nükleer silah üretme yönündeki niyetini kanıtlamakta yetersiz kalmaktaydı. Kaldı ki Sven Biscop'un da işaret ettiği üzere, *"nükleer silahlara sahip bir İran'la karşı karşıya kalmak tek başına güç kullanımı için yeterli bir neden teşkil eder miydi?"*. Şayet bu sorunun yanıtı evet ise; Hindistan, Pakistan, İsrail ve nükleer silah sahibi diğer devletlerin de bu kategoride ele alınması gerekirdi⁸⁴⁶.

Avrupa Birliği'nin göz önünde bulundurduğu bir diğer husus da İran içerisinde nükleer silah elde etmekten ziyade diyalog yollarını açık tutarak Batı ile anlaşmaya çalışanların sayısının hiç de küçümsenmeyecek oranda olmasıydı. Dolayısıyla Avrupa Birliği güç kullanma yoluna giderek muhafazakârların bu durumdan beslenmesini sağlamak yerine, diplomatik araçları kullanarak reformistlerin ve ılımlı muhafazakârların diyalog kapılarını açık tutabilmelerini sağlamayı tercih ediyordu.

⁸⁴⁴ Daniel Brumberg, 'Dilemmas of Western Policies towards Iran', s. 70

⁸⁴⁵ Robert Kagan, 'Power and Weakness', *Policy Review*, No:113, Haziran-Temmuz 2002

⁸⁴⁶ Sven Biscop, 'For a 'More Active' EU in the Middle East', s. 9

Avrupa Birliği, güç kullanımıyla var olduğu iddia edilen nükleer silah elde etme niyetinin bertaraf edilebileceğinden de şüpheliydi. Hatta güç kullanılması durumunda bu niyetin pekişeceği, içerideki reformist hareketin yavaşlayacağı ve var olan rejimin güçleneceği varsayımıyla hareket etmekteydi. Bu nedenle Avrupa Birliği, güç kullanımı konusundaki tepkisini başından itibaren net bir şekilde ortaya koymuş ve ABD'nin bu yöndeki olası bir girişimini engelleyebilmek maksadıyla sürece aktif olarak katılma kararı almıştır.

Aslında Avrupa Birliği, ekonomik yaptırımlar konusunda da benzer düşüncelere sahipti. Bu nedenle İran'ın İsfahan'daki uranyum dönüştürme faaliyetlerini başlatmasıyla tıkanan müzakere sürecinden sonra ABD'nin Güvenlik Konseyi'nin müdahalesi ve ekonomik yaptırımlar konusundaki ısrarlarına rağmen, ekonomik yaptırımlara giden süreci 2006 yılına kadar erteleyebilmeyi başarmıştır. Zira Avrupa Birliği ve UAEA aktif olarak müzakerelere dâhil olduklarından, ekonomik yaptırımlar vesilesiyle kriz hususunda efektif bir sonuca ulaşamayacağını farkındalardı⁸⁴⁷. Ancak 2006 yılından başlayarak Avrupa Birliği, halen aynı kanıyı taşımasına rağmen güç kullanımı seçeneğini dışarıda bırakarak, ABD'nin Güvenlik Konseyi ve ekonomik yaptırımlar konusundaki tutum ve politikalarına ayak uydurmaya başlamıştır. Bunu yapmasının ardında İran'a kollektif sert bir mesaj gönderme fikri olsa bile, bir süre sonra bu yeni politikanın sürece yardımcı olmayacağı anlaşılabilecektir. Bu noktada ise etkili bir çözüme varılabilmesi için ortak bir stratejinin oluşturulması *sine qua non* bir ihtiyaç olarak kendini göstermeye başlayacaktır.

4. Ortak Bir Strateji Oluşturma İhtiyacı

Gelinen noktada Batı'nın İran nükleer krizi konusunda yapması gereken; ileri sürdüğü talepler ve uyguladığı baskıların yanısıra daha geniş kapsamlı ve çok yönlü bir politika saptama yoluna gitmesidir. Şayet İran'ın nükleer silah üretme yoluna gideceğine ilişkin bir kaygı taşıyorlar ve bu durumu önlemek istiyorlarsa, zorlayıcı tedbirlere başvurarak var olduğu iddia edilen gizli bir hedefi kamçılamaktansa gerçek çözüm üretme yoluna gitmeleri daha etkili bir yol gibi görünmektedir. Bunun için de öncelikle sorunun özüne inmeleri ve temelde var olan sorunları gidermek için ortak bir strateji belirlemeleri gerekecektir. Sorunun kökenine inildiğinde de ilk göze çarpan İran'ın tehdit algılama-

⁸⁴⁷ Javier Solana'nın Avrupa Birliği Konseyi için hazırladığı bir raporunda; "İran'la mevcut sorunlar, salt ekonomik yaptırımlar vesilesiyle çözülemez" ibaresine yer verilmiştir.

larıdır. Tarihinde yabancı güçlerin iç işlerine müdahalesini deneyimlemiş ve yabancı devletlerin desteklediği bir Saddam Yönetimi ile sekiz yıllık bir savaş tecrübesi olan İran'ın bu kaygılarını anlayabilmek çok da zor değildir. Kaldı ki devrim sonrasında ABD ile diplomatik ilişkileri kesilen İran, bu süre boyunca izole edilmeye çalışılmış ve rejiminin değiştirilmesi yönündeki faaliyetler ABD tarafından her türlü desteği almıştır. Dolayısıyla öncelikle yapılması gereken bahsi geçen bu kaygıların idrak edilmesi ve bu kaygıların giderilmesi yönünde adımlar atarak nükleer silahlara gereksinimin bertaraf edilmesidir. Bu revizyonu yapmak içinse ABD'nin öncelikle İran'a yönelik uyguladığı 'düşman paradigması'ndan vazgeçmesi ve İran'a yeni bir pencereden bakması gerekecektir. Wyn Bowen ve Joanna Kidd'e göre; İran'ı nükleer silah hedefine yöneltebilecek iki etkenden bahsetmek mümkündür: Birincisi; ABD - İran ilişkileri ve bu bağlamda algılanan tehditler, ikincisi ise İran içerisindeki reformist - muhafazakâr kanatların siyasi çekişmeleri⁸⁴⁸. Bu etkenlerden bahseden Bowen ve Kidd, nükleer silahlara sahip olmayan bir İran'ın bu niyetinden vazgeçirilmesi ancak yeknesak uluslararası bir çabayla mümkün olabilir. Bunun için önerdikleri yol haritası da 5 aşamadan oluşmaktadır⁸⁴⁹:

- İran'ın Ek Protokolü uygulaması ve şeffaflığı sağlamaya devam etmesi için uluslararası baskının devam ettirilmesi
- Nükleer teknoloji ve donanımları tedarik eden uluslararası şebeke ve ağların ortaya çıkartılarak çökertilmesi
- Nükleer yakıtın uluslararası rejimin kontrolünde olması
- İran'ın güvenlik kaygılarının bertaraf edilmesi
- Bunlara ek olarak ABD'nin İran'la anlamlı bir diyalog sürecini başlatması
-

Richard Haas ve Megan O'sullivan ise yukarıda bahsedilen anlamlı diyalog sürecini 'Aşamalı Angajman Stratejisi' olarak tanımlamışlardır. Bu stratejiye göre⁸⁵⁰:

- ABD İran'la diplomatik ilişkilerini başlatacak
- İran'a yönelik uyguladığı yaptırımlara son verecek

⁸⁴⁸ Wyn Q. Bowen - Joanna Kidd, 'The Iranian Nuclear Challenge', *International Affairs*, 80/2 (2004), s.266

⁸⁴⁹ *Ibid*

⁸⁵⁰ Richard Haas - Megan O'sullivan, *Engaging Problem Countries*, Policy Brief No:61, (Washington DC: Brookings Institute, 2000), s. 1-8

- İran'daki uluslararası mali kuruluşları destekleyecek
- ABD tarım kredilerini yeniden başlatacak
- İran'da yapılacak yeni Amerikan yatırımlarına müsaade edecek
- İran'a güvenlik garantileri sunacak

Haas ve Sullivan, bahsi geçen aşamalı stratejiyle İran'daki siyasi reformun hızlanacağını ve İran'ın dışarıya açılması sonucunda daha nüfuz edilebilir bir ülke haline geleceğini belirterek böylece ABD'nin hedeflediği rejim değişikliğinin kendi doğal seyri içerisinde gerçekleşeceğini ileri sürmüşlerdir⁸⁵¹.

Diğer taraftan Avrupa Birliği'nin İran'a yönelik koşullu angajman politikasının kısa vadeli de olsa sonuçlar verdiği gözlemlenmiştir. Gerek Tahran Deklarasyonu gerekse Paris Antlaşması'nın imzalanması ve İran'ın iki yıl süreyle uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıya almış olması bu politikanın etkili olabileceğini göstermiştir. Avrupa Birliği'nin başlattığı bu sürecin uzun vadede cevap vermemesinin en temel ve belirgin nedeni ise ABD desteğinden yoksun olmasıdır. Birçok analistin de hemfikir olduğu ortak nokta; ABD'nin Kuzey Kore ile müzakerelerinde sunduklarının çeyreğini bile İran'a sunmadan ve bu metodu denemeden İran'ı köşeye sıkıştırmaya çalışmasıdır. Halbuki doğrudan müzakereler yoluyla İran'la diplomatik ilişkilerin yeniden tesis edilmesi, İran'ın güvenlik kaygılarının giderilmesi ve birtakım teşvikler sunulması durumunda transatlantik ortaklığın birlikte uygulayacakları bir koşullu angajman politikasının başarısız olması ihtimali bir hayli zayıf görünmektedir.

ABD ve Avrupa Birliği'nin öncelikle İran'ın güvenlik kaygıları ve ihtiyaçlarını anlamaya çalışması ve bu kaygıları gidermeye yönelik önlemler alması gerekir⁸⁵². Ancak gerekli önlemlerin alınması durumunda İran halen uzlaşmazlık yönünde hareket etmede ısrarcı olursa, o zaman zorlayıcı önlemlerin alınması için gerekli meşru zeminin varlığından bahsetmek mümkündür. George Perkovich; İran'ın nükleer silah niyetine sahip olmasının ardında güvenlik kaygılarının var olabileceğini ileri sürerek, İran'ın egemenliğine tehdit oluşturan bir ABD'den korunmak, 1980 Irak benzeri bir savaşı engellemek ve İsrail, Pakistan ve ABD'nin nükleer silahlara sahip olduğu bir bölgede gücünü pekiştir-

---

⁸⁵¹ *Ibid.* s. 7

⁸⁵² İran'ın ulusal güvenlik kaygılarının anlaşılması ve bu kaygıların giderilmesi için ayrıca bkz: Richard Nelson – David H. Saltiel, 'Managing Proliferation Issues with Iran', *Policy Paper*, The Atlantic Council of the United States, Ocak 2002, s. 18–22

mek maksadıyla nükleer silahlara sahip olmak isteyebileceğini söylemiştir⁸⁵³. Bu nedenle mevcut olan bu kaygılar giderilmeden rejim değişikliği ile İran'ın nükleer silahlara sahip olma yönündeki niyetinin bertaraf edilebileceğinin düşünülmesinin yanlış olduğunu savunmuştur. Perkovich İran'ın aşağıda sıralanan garantileri alması durumunda nükleer program konusundaki ısrarından hatta varsa bile nükleer silahlara sahip olma yönündeki niyetinden fergat edebileceğini savunmaktadır⁸⁵⁴.

- Bölgenin önemli bir gücü olarak saygı görmek
- Askeri üslerle çevrelenmeye maruz kalmamak
- Siyasi müdahalelere maruz kalmamak
- Üstü kapalı operasyonlara maruz kalmamak
- Rejim garantisi almak

Bu ihtiyaçları sıralayan Perkovich'e göre; ABD, İran nükleer silahlarla tehdit oluşturmayacağı yönünde güvence verdiği takdirde, İran'a karşı zorlayıcı tedbirlere başvurmayaacağı garantisini sağlar ve Avrupa Birliği'nin diplomasisine destek verir ise, Tahran'daki yapıcı düşünce modellerini teşvik etmiş olacak ve krizin çözülmesini sağlayacaktır.

Bu sorunun çözümü ne salt Avrupa Birliği'nin koşullu angajman politikası ne de ABD'nin çevreleme ve izolasyonist politikalarıyla mümkündür. Yapılması gereken güçlü teşvikler ve müeyyidelerden oluşan ortak bir stratejiyle yaklaşmaktır. Bu meyanda Avrupa Birliği ve ABD'nin zaman zaman rolleri değiştirmesi bile gerekebilir. Diğer taraftan mevcut tabloda verilebilecek güçlü teşvikler ABD'nin elinde, güçlü müeyyideler de Avrupa Birliği'nin elinde bulunmaktadır. Ortak bir yaklaşım ve uyumlaştırılmış bir politika ile bu donelerden faydalanmak ve soruna kalıcı bir çözüm getirmek ihtimal dâhilindedir.

Avrupa Birliği ve ABD politikalarının kombinasyonundan başarılı bir sonuç çıkabileceğini düşünen Geoffery Kemp'e göre; ortak bir strateji oluşturulması için üç temel yol izlenmelidir⁸⁵⁵:

⁸⁵³ George Perkovich, 'Iran is not an Island: A Strategy to Mobilize the Neighbours', *Policy Brief*, Carnegie Endowment for International Peace, Şubat 2005

⁸⁵⁴ *Ibid*

⁸⁵⁵ P. Rudolf – G. Kemp, 'The Iranian Dilemma', *Conference Report*, American Institute for Contemporary German Studies, Washington D.C., 21 Nisan 1997, s. 14-19

- Avrupa Birliği ve ABD arasında önceliklerin ve ortak politikaların saptanacağı orta düzey bir koordinasyon grubu oluşturmak
- İran'ın davranış değişimine gitmesini istedikleri konuları önceden saptamak ve bu hususta idealden ziyade olması daha muhtemel göstergeler tespit etmek
- Son olarak da kapsamlı bir havuç ve sopa paketi hazırlamak

Kemp, bu genel çerçeveden hareketle ABD ve Avrupa Birliği'nin İran üzerinde 'iyi polis' - 'kötü polis' modelini uygulayabileceklerini söylemiştir. Bu modele göre; Avrupa Birliği iyi polisi oynayarak İran'ı ancak kendisinden istenilen belirli konularda davranış değişimine gettiği takdirde kötü polis olan ABD'nin zorlayıcı önlemlerinden koruyabileceğini, aksi takdirde kendisinin de bu sert politikalara ayak uydurması gerektiğini anlatması gerekecektir. Buna karşılık İran işbirliğine yanaşırsa da bu sefer ABD'nin İran'a güçlü imtiyazlar sunması ve tutumunu yumuşatması gerekecektir⁸⁵⁶.

Ortak bir strateji çerçevesinde uygulanacak iyi polis - kötü polis her ne kadar teoride başarılı bir yöntem gibi görünse de bu modeli savunanların atladıkları önemli bir husus bulunmaktadır. Normal şartlarda iyi polis, kötü polisi sınırlayabildiği ölçüde ikna edici bir role sahip olabilir ve ancak böylesi bir durumda bu modelin başarısından söz etmek mümkündür. Hâlbuki İran örneğinde; Avrupa Birliği'nin ABD'yi yeterince sınırlayabildiği söylenemez. Bu durumda ABD, açıkça müzakerelerin sonucunu kabul edeceği sinyalini vermeden ve askeri saldırı seçeneğini masadan kaldırmadan İran'ın kendisine sunulan önerileri kabul etmesi beklenemez. Victor Cha'nın da ifade ettiği gibi; *"olası bir askeri tehdidin hala masada olduğunu söylerken, uçak yedek parçaları ve DTÖ üyeliği gibi minör imtiyazlardan bahsetmek ve bu imtiyazların işe yaramasını beklemek iyimserlik olacaktır"*⁸⁵⁷. Cha'nın da belirttiği gibi bu yöntem, ileride uygulanması planlanan zorlayıcı tedbirlere zemin hazırlamaktan başka bir işe yaramayacaktır. Dolayısıyla ortak stratejiyi belirlerken sağlıklı bir durum değerlendirmesi yapmak, ortak göstergeleri saptamak, karşı tarafın reddedemeyeceği güçlü teşvikler ve müeyyideler hazırlamak gerekir. İran'ın niyeti ancak bu şekilde teste tabi tutulabilir ve ancak böylesi bir girişimden sonra sağlıklı bir sonuca varmak kolaylaşacaktır.

---

⁸⁵⁶ *Ibid.*, s. 14

⁸⁵⁷ D. Victor Cha, 'Hawk Engagement and Preventive Defense on Korean Peninsula', *International Security*, 27 (1) 2000, 40-60

Benzer şekilde İran'ın nükleer silah isteme niyetinin ardında güvenlik kaygıları ve geçmiş deneyimlerin var olabileceğini belirten Nasser Hadian, İran'ı izole etmektense İran'ın ulusal güvenlik kaygılarının anlaşılması ve bu yönde önlemler alınması gerektiğini savunmuştur. Hadian, ortadoğu barış sürecinden, Irak ve Afganistan'daki istikrarın sağlanmasına kadar Ortadoğu'daki birçok önemli olayın İran'la bağlantılı olduğunu ve İran'ın da içerisinde olduğu yol haritalarıyla bu konulara çözüm getirilebileceğini hatırlatarak İran'ı izole etme fikrinin verimli bir yöntem olmadığını ileri sürmüştür⁸⁵⁸. Bu nedenle ABD'nin daha pragmatik bir dış politikayla İran dosyasına yaklaşması gerektiğini vurgulamıştır. Diğer taraftan İran'a mantıklı bir alternatif sunmadan ve nükleer yakıt temini ile ilgili kesin teminatlar vermeden İran'dan bu kadar yatırım yaptığı bir alanı kapatmasını beklememek gerektiğini ifade etmiştir.

Belki de İran nükleer krizinin çözülmesinde Alexander L. George'un ortaya attığı 'Şartlı Karşılıklılık' (*Conditional Reciprocity*) Stratejisi etkili bir çıkış yolu bulunmasına yardımcı olabilir. Bu stratejiye göre müzakerelerin başında; İran'a sağlanacak ekonomik imtiyazlar ve diğer teşvikler net bir şekilde ortaya konulmalıdır. Ancak bu imtiyazların serbest bırakılması İran'ın spesifik konularda davranış değişimine gitmesi şartına bağlanmalıdır. Kısacası hem imtiyazlar hem talepler önceden net bir şekilde ortaya konulmalı ve şartlı karşılıklılık esasına dayandırılmalıdır. Diğer taraftan bu imtiyazlar daha sonra geri çekilebilecek şekilde düzenlenmelidir. Ancak bahsi geçen imtiyazlar yeterince güçlü olmalıdır ki en azından İran'daki bazı grupları koşullu karşılıklılık sürecine dâhil olmaya ikna edebilsin⁸⁵⁹.

Şartlı karşılıklılık stratejisi sonrasında bu stratejinin işlevselliğini ölçmek adına birtakım sinamalar yapılabilir. İran'ın uluslararası camiayla işbirliği yapma isteği bu vesileyle sınava tabi tutulabilir. Ancak böylesi bir stratejinin denenmesi sonrasında İran'ın Avrupa Birliği'nin iddia ettiği gibi "kazanılacak bir ülke mi?" yoksa ABD'nin iddia ettiği gibi "izole edilmesi gereken tehlikeli bir ülke mi?" olduğu sorusuna yanıt bulunabilecektir. Bu aşamadan sonra ABD'nin haklılığı ispatlanır ve bu strateji başarısız olursa, o zaman Avrupa Birliği'nin de ABD politikalarıyla hareket etme durumu sözkonusu olabilir ancak öncelikle bu ve benzeri yapıcı yöntemlerin denenmesi ve diplomatik araçların tüketilmesi gerekir.

⁸⁵⁸ Nasser Hadian, 'Iran's Nuclear Program: Contexts and Debates', s.56

⁸⁵⁹ 'Şartlı Karşılıklılık Stratejisi' hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz: Alexander L. George, *Bridging the Gap: Theory and Practice in Foreign Policy*, (Washington: US Institute of Peace Process, 1993), s. 45-60

Son tahlilde; kriz sürecinin incelenmesi, ABD ve Avrupa Birliği politikalarının ayrı ayrı değerlendirilmesi ve bu husustaki görüşlerin göz önünde bulundurulması sonucunda hâlihazırda devam etmekte olan İran nükleer krizine ilişkin etkili bir çözüm bulunmasının ortak ve koordineli bir transatlantik stratejinin oluşturulmasına bağlı olduğu anlaşılmıştır. Bu doğrultuda gerek koşullu angajman politikası, gerek iyi polis kötü polis stratejisi, gerek şartlı karşılıklılık stratejisi gerekse aşamalı angajman politikasının geliştirilecek ortak bir politika zemininde başarılı olabileceği söylenebilir. Yukarıda bahsi geçen ve krizin çözülmesi için önerilen tüm politikaların başarılı olması, ABD'nin sürece bizzat katılması ve İran'la doğrudan müzakereleri başlatması şartına bağlı olacaktır. Kısacası şu aşamaya kadar ne Avrupa Birliği'nin ne de ABD'nin izlediği politikalar tek başlarına başarılı olamamışlardır. Hatta yeri geldiğinde birbirlerine destek sağlamadıklarından dolayı stratejilerinde olumlu sonuç alamamışlardır. Bu nedenle artık yapılması önerilen; kriz hususunda ortak bir durum değerlendirmesi yapılması, sorunların ve çözülmesi istenen konuların, verilebilecek imtiyazların, uygulanabilecek müeyyidelerin ortak bir şekilde tespit edilmesi ve geliştirilecek olan ortak bir strateji zemininde krizin çözülmeye çalışılmasıdır.

SONUÇ

İran'da ABD eliyle temelleri atılan bir nükleer programın, bugün için sorun teşkil eden bir konu haline dönüşmesi ve geniş çaplı bir krize neden olması bu çalışmanın başlangıç noktasını teşkil etmiştir. Bu doğrultuda bu çalışma içerisinde İran nükleer krizi, farklı aktörlerin rolleri ve Avrupa Birliği'nin bu krizi diplomatik yollarla çözme hususundaki başarısı ayrıntılı olarak analiz edilmeye çalışılmıştır.

Genel olarak tabloya baktığımızda, İran'ın petrol ve doğal gaz zenginini bir ülke olarak nükleer enerjiye sahip olma isteği şüpheyile karşılanmakta ve İran'ın iyi niyetli olmadığı belirtilerek nükleer yakıt teknolojisine erişim haklarının askıya alınması için ABD ve Avrupa Birliği büyük çaba göstermektedir. Tarihsel sürecin anlatıldığı birinci bölüm göz önünde bulundurulduğunda, buradaki temel krizin aslında İran nükleer programıyla değil de İran'daki mevcut rejimle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir tabirle; Şah rejiminde sorun oluşturmeyen nükleer faaliyetler, yeni rejimde Batı için tehdit haline dönüşmüştür.

İran bir yandan NPT Antlaşması'nın bir imzacısı olarak haklarını korumaya çalışırken, diğer yandan ABD ve Avrupa Birliği, NPT'den doğan hakların yanı sıra yükümlülüklerin de olduğunu hatırlatarak bu yükümlülüklerin gerektiği gibi yerine getirilmemesini olası bir tehdit olarak kabul etmişlerdir. Çalışmanın birinci bölümünde de anlatıldığı üzere, devrimden sonra İran'daki yeni yönetim, nükleer programını Şah döneminin mirası olduğu gerekçesiyle ve savaş şartlarının zorlamasıyla durdurmuş, ancak İran - Irak Savaşı sonrasında programını yeniden hayata geçirme ihtiyacı duymuştur. Nitekim üçüncü bölümde de anlatıldığı gibi; İran sekiz yıllık oldukça yıkıcı bir savaş sonucunda, hem askeri hem de sivil alandaki teknolojik gelişmişliğin önemini fazlasıyla kavramıştır. Bu nedenle çoğu araştırmacı ve uzman İran'ın nükleer silahlara sahip olma niyetinden ve bu yöndeki olasılıklardan bahsederken, İran-Irak Savaşı'nı dönüm noktası olarak göstermektedir. Irak ile savaşın yıkıcılığını yaşayan, ABD ve İsrail'in nispeten zayıf ülkelere saldırılarını gözlemleyen Tahran yönetiminin, nükleer güç ola-

rak kendisine yönelebilecek olası saldırıları da önlemeyi ummuş olması ihtimaller içerisinde.

Gerek tehdit algılaması, gerek caydırıcılık unsurunun olması, gerek teknolojik gelişim ihtiyacı, gerekse alternatif enerjiye erişim maksadıyla başlatılmasına karar verilen nükleer programın yeniden hayata geçirilmesi noktasında İran, daha başından itibaren sistematik bir ABD engeliyle karşı karşıya kalmıştır. Zira Washington'a göre artık *rebus sic stantibus*⁸⁶⁰ durumu ortaya çıkmıştır. Devrim sonrası İranı, ABD için ezeli bir düşman haline dönmüş ve nükleer silahlar gibi 'tehlikeli oyuncaklar'ın böylesi bir düşmanın elinde bulunmaması gerekmektedir. Burada dikkat çekici olan; 'müttefik İran'ın sahip olduğu petrol ve doğalgaz kaynaklarının ileride tükeneceğini söyleyen ve elektrik üretimi için nükleer enerjiye ihtiyacı olduğunu savunan ABD'nin, 'düşman İran'a karşı söylemini tamamen tersi argümanlara dayandırmasıdır⁸⁶¹. Yeni söylem; İran'ın zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olduğu ve nükleer programa ihtiyacı olmadığı şeklindedir. ABD'ye göre bu saatten sonra İran'ın nükleer programında ısrar etmesi ise sadece bir tek amacı ortaya koymakta ki o da nükleer silahlara sahip olma arzusudur⁸⁶². Bu bağlamda ABD'nin devrim öncesi ve sonrası İran'a dönük nükleer politikalarının çelişkilerle dolu olduğu söylenebilir. Kaldı ki enerji rezervlerine sahip ve önemli petrol tedarikçileri olan Kanada ve Rusya'nın da alternatif enerji üretimi için nükleer programa sahip olmaları, İran konusundaki yeni ABD argümanını önemli oranda zayıflatmaktadır.⁸⁶³

ABD'nin 'çifte standart' uyguladığına dair birçok yoruma rastlamak mümkündür. Buna göre ilk olarak; NPT imzacısı ve koruma rejimine tabi olan İran'ın nükleer silahlara sahip olacağı kaygısından hareketle sivil nükleer programını engellemeye çalışırken, ABD'nin bölgedeki en yakın müttefiki olan İsrail'in hem NPT imzacısı olmaması hem de nükleer silahlara sahip olduğunun bilinmesi Washington'un itirazlarını zayıflatmaktadır. ABD'nin bu hususla ilgili herhangi bir girişimde bulunmaması ise çifte standartlı bir yaklaşım olarak gösterilmektedir. Diğer taraftan yine NPT imzacısı olmayan Hindistan ve Pakistan'ın da

⁸⁶⁰ Şartların köklü değişimi ilkesi

⁸⁶¹ Mohammad Sahimi, 'Iran's Nuclear Program Part II: Are Nuclear Reactors Necessary?', *Payvand*, 3 Ekim 2003, <http://www.payvand.com/news/03/oct/1022.html> (Erişim Tarihi: 12 Eylül 2005)

⁸⁶² Seymour Hersh, 'The Coming Wars: What the Pentagon Can do in Secret', *The New Yorker*, 24 Ocak 2005

⁸⁶³ Mohammad Sahimi, 'Iran's Nuclear Energy Program Part IV: Economic Analysis of the Program', *Payvand*, 7 Aralık 2004, <http://www.payvand.com/news/04/dec/1056.html> (Erişim Tarihi: 12 Eylül 2005)

nükleer silahlara sahip olmaları ve ABD'nin bu ülkelere karşı çok daha farklı yaklaşması hatta Hindistan ile nükleer işbirliği antlaşması imzalamaya yoluna gitmesi ikinci bir tutarsızlık olarak sayılmaktadır. ABD bu yaklaşımı nedeniyle istemedi de olsa İran'a oldukça etkili bir iç politika malzemesi de vermektedir. İran yönetiminin bu sayede "dostlarını ödüllendiriyorlar ancak düşmanlarını cezalandırıyorlar" diyebilme ve nükleer program hususunda kamuoyunun düşüncelerini etkileyebilme şansı olmuştur⁸⁶⁴. Kısacası bu örnekler göz önünde bulundurulduğunda ABD ile İran arasındaki sorunun nükleer krizin ötesinde bir sorun olduğu söylenebilir.

ABD'nin eleştiri ve engelleme girişimlerini de dikkate alan İran, 1995 yılında Rusya ile anlaşmaya vararak yarım kalan nükleer faaliyetlerini sürdürmeye çalışmıştır. Bu noktada İran'ın yaptığı belki de en önemli hata; ABD engeline takılırmı kaygısıyla üstü kapalı olarak bir takım faaliyetler yürütmesi ve bunları UAEA denetimlerinin dışında tutması olmuştur. Nitekim bu faaliyetler, 2003 yılında rejim karşıtı Halkın Mücahitleri Örgütü tarafından ortaya çıkarılmış ve İran'ı bugüne kadar meşgul eden bir krizin içerisine sürüklemiştir. Her ne kadar İran bu durumu, ABD engeline takılmadan teknolojik kapasitesini geliştirme çabası olarak açıklamaya çalışsa da, bu açıklama uluslararası platform için yeterli olmamıştır. Diğer taraftan bu kriz ABD ve İsrail'in, İran'ı 'uluslararası toplum için tehlikeli bir ülke' olarak gösterme çabalarına da katkı sağlamıştır. Çünkü İran İslam Cumhuriyeti, kurulduğu tarihten itibaren farklı bir yönetim yapısına sahip olmuş ve farklı yapısının haricinde birçok politika ve tasarrufu nedeniyle de Batı dünyasının eleştiri odağı haline gelmiştir. İran kötü insan hakları karnesi, rejim ihraç etme çabaları, çeşitli aşırı ve devlet dışı örgütlerle olan yakın ilişkileri (Filistin'deki Hamas ve Lübnan'daki Hizbullah gibi) nedeniyle çok sert eleştiriler ile karşılaşmış ve uluslararası kamuoyunda ciddi bir güven bunalımı ile karşı karşıya kalmıştır. Bu nedenden dolayı da devrim sonrası yeni İran'a karşı genel bir tepki oluşmuş ve algılama sorunları İran'ı birçok meselede zor durumda bırakmıştır. Dolayısıyla zaten kendisine karşı güven sorunu yaşanan ve imaj problemi olan İran'da nükleer programla ilgili ortaya çıkan yeni bulgular ve bunun uzantısında başlayan kriz Tahran'a dönük tedirginliği arttırmıştır.

Krizin başlamasıyla birlikte de ABD, İran'ı köşeye sıkıştırmak için önemli bir fırsat yakalamıştır. Bu aşamada, henüz Irak tecrübesini unutmayan ve benzer bir senaryoyu tekrar yaşamak istemeyen, belki de kriz yönetimi konusunda rüştünü ispat etmek isteyen Avrupa Birliği

⁸⁶⁴ Robert J. Einhorn, *Türkiye'nin Çevresinde Nükleer Silahların Yayılma Problemi Konferansı*, Ankara, Asam, 1 Nisan 2008

devreye girmeye karar vermiştir. Başlangıçta Avrupa Birliği Üçlüsü olarak anılan ancak kısa bir süre sonra tüm Avrupa Birliği adına hareket etmeye başlayan İngiltere, Fransa ve Almanya, uyguladıkları 'şartlı angajman politikası' çerçevesinde İran'la doğrudan müzakereleri başlatmışlardır. Krizin ilk yarısında Avrupa Birliği Üçlüsü daha önce İran'a karşı yürütmüş oldukları şartlı angajman politikası çizgisinde hareket etmeye devam etmiş ve gerekirse havuç ve sopa yöntemiyle krizi idare edebileceklerini düşünmüşlerdir. Bu yüzden ABD'nin tek taraflı ve zorlayıcı politikalarından olabildiğince uzak durmaya çalışmışlardır. Avrupa Birliği'nin bu yaklaşımı ve İran'daki reformist yönetimin iktidarda olması, krizin ilk yarısında müzakerelerin başarılı bir şekilde yürütmesine fırsat sağlamıştır. Hatta ilk aşamada Tahran Deklarasyonu, ikinci aşamada da Paris Antlaşması ve Ek Protokol imzalanmış ve İran'ın iki yıl kadar nükleer faaliyetlerini askıya alması da sağlanmıştır.

İran'ın krizin ilk yıllarında Avrupa Birliği Üçlüsü ile sürdürdüğü müzakerelerde başarılı bir diplomasi yürüttüğünü söylemek de yanlış olmayacaktır. UAEA ile yoğun bir işbirliği içerisinde sürece yardımcı olmaya çalışma girişimleri ve teklifleri değerlendirmeye meyilli olması, hatta birçok kez çözüm için öneriler sunmuş olması, güven artırıcı önlemler alması ve gönüllü adımlar atması kendisini daha sert uluslararası etki ve tepkilerden korumasına yardımcı olmuştur. Krizin ikinci yarısında ise İran'da yönetim el değiştirmiş ve muhafazakârlar iktidara gelmişlerdir. Devrimin ve devrim ruhunun en koyu savunucularından biri olan yeni Cumhurbaşkanı Ahmedinejad da dış politikada ve özellikle nükleer program hususunda daha katı bir politika izleme yoluna gitmiştir. Bu tarihten sonra İran kendisini BM Güvenlik Konseyi kararlarından koruyamamıştır⁸⁶⁵. ABD'nin başından itibaren hedeflediği gibi BM Güvenlik Konseyi kapıları aralanmış ve bunu sağlayan en önemli etken de; yeni yönetimin katı politikaları haricinde, Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın İsrail konusundaki çok sert açıklamaları olmuştur. "*Siyonist rejimi dünya haritasından silinmelidir*" açıklaması ABD'ye İran'a karşı önemli bir koz sunmuş ve "gördüğünüz gibi başka bir ülkeyi haritadan silmek isteyen bir yönetimin nükleer güce/silahlara erişmesi engellenmelidir" diyebilme olanağı sağlamıştır. Bu tarihten sonra başından itibaren ABD politikalarından uzak durmaya çalışan bazı Avrupa Birliği ülkelerinin (Fransa, Almanya, Avusturya gibi) de fikir değiştirdiği ve İran'a sert bir mesaj gönderme konusunda konsensüse varmaya başladıkları görülmüştür. Bu aşamadan

⁸⁶⁵ Ahmedinejad yönetimi sonrasındaki gelişmeler ve bunların İran dış politikası üzerindeki etkileri için bkz: Anoush Ehteshami, "The Rise and Impact of Iran's Neocons", *Policy Analysis Brief*, Stanley Foundation, April 2008.

sonra Avrupa Birliği ve ABD politikalarında gözle görülür bir yakınlaşmanın başladığını söylemek yanlış olmayacaktır⁸⁶⁶. Bu yakınlaşma sonucunda da 2006 yılında kriz dosyası UAEA yetkisinden çıkarak Güvenlik Konseyi'ne intikal etmiş ve müzakereler 5+1 Grubu⁸⁶⁷ tarafından yürütölmeye başlamıştır.

Avrupa Birliği'nin izlediğı koşullu angajman politikasından zorlayıcı diplomasiye geçmesinin ardındaki birkaç etkenden bahsetmek mümkündür. Birincisi; Avrupa Birliği'nin gözünde kendileri ellerinden gelen tüm çabayı göstermişlerdi ancak İran kendisine sunulan pek çok imtiyaza rağmen uzlaşmama yolunu tercih etmişti. İran'a bir öneri paketi sunulmuştu, ancak Ahmedinejad yönetime gelir gelmez bu paketi reddetme kararı almıştı. İkinci etken; reformist Cumhurbaşkanı Hatemi'nin yerine muhafazakâr Ahmedinejad yönetiminin işbaşına gelmiş olmasıydı. Avrupa Birliği'nin 1997'de İran'la kapsamlı diyalogu başlatmasının en önemli nedeni reformist Cumhurbaşkanı Hatemi'nin seçilmiş olmasıydı ancak hâlihazırda uzlaşma yanlısı görünmeyen bir yönetimle müzakere etmek durumundalardı. Kaldı ki yeni seçilen bu Cumhurbaşkanı hakkında "İran'ı devrimin ilk yıllarına geri götürmek istiyor" şeklinde yorumlar yapılmaktaydı. Bu nedenle kapsamlı diyalog ve angajman politikası böylesine bir yönetimle beklenen sonucu vermeyebilirdi. Üçüncü ve belki de en önemli etken ise kendisine bu kadar şüpheyile yaklaşılan Ahmedinejad'ın daha işin başında İsrail konusunda tehditkâr açıklamalar yapmasıydı. Özellikle bu tarihten sonra birçok Avrupa Birliği ülkesinin (başta Almanya ve Avusturya) tutum değişikliğine giderek ABD'ye belirli konularda hak vermeye başladıkları söylenebilir. Bir diğer unsur ise İran'dan çok Avrupa Birliği üyesi ülkelerdeki değişim ile ilgilidir. İlk dönemdeki ılımlı İran politikasında Almanya'nın sosyal demokrat Schröder'i ve ABD'ye mesafeli duran Fransa'nın Chirac'ının önemli bir rolü olmuştur. Irak Savaşı'nda ABD ile Avrupa Birliği'nin lokomotif ülkeleri denebilecek olan Almanya ve Fransa'nın özellikle Ortadoğu bölgesindeki ilişkileri önemli ölçüde mesafeliydi. Bu durum Avrupa Birliği'nin İran politikasını da ABD'nin sert politikalarından uzaklaştırmıştır. Ancak Almanya'da Merkel ve Fransa'da Sarkozy'nin seçilmiş olması tüm dengeleri İran aleyhine değiştirmiştir. Her iki liderin ortak yönü, ABD ile bozulan ilişkileri dü-

⁸⁶⁶ William O. Beeman, 'After Ahmadinejad: The Prospects for US-Iranian Relations', Walter Posch (ed.) *Iranian Challenges: Chaillot Paper, N° 89*, (Paris: ISS, 2006), s. 88, Johannes Reissner, 'EU-Iran Relations: Options for Future Dialogue', Walter Posch (ed.) *Iranian Challenges: Chaillot Paper, N° 89*, (Paris: ISS, 2006) s. 115, Anoushiravan Ehteshami, 'The Future of Iran's Defence and Nuclear Policy', Walter Posch (ed.) *Iranian Challenges: Chaillot Paper, N° 89* (Paris: ISS, 2006) s. 82

⁸⁶⁷ Avrupa Birliği Üçlüsü'ne ek olarak Güvenlik Konseyi'nin daimi ve veto sahibi ülkeleri olan ABD, Rusya ve Çin'den oluşan bir grup.

zeltmek istemeleri idi. Ayrıca her iki liderin de İran'a ve genel olarak Ortadoğu'ya bakışlarında ABD Başkanı Bush'un bakış açısını andıran yönler vardı.

İran'daki yeni yönetimle birlikte her iki tarafta da krizin genel seyrinde keskin bir değişim yaşanmıştır. Yeni hükümetle birlikte İran; geçmiş hükümeti fazlasıyla tavizkar olmakla suçlamış ve "ülkenin ulusal onur meselesi olan bir konu"da dayatmalara boyun eğmeyeceklerini söyleyerek katı politika izleme yoluna gitmiştir. Avrupa Birliği'nde de Fransa ve Almanya'daki yönetim değişiklikleriyle ABD ile yakınlaşma ihtiyacı ortaya çıkmış ve İran'daki değişime tepki olarak ABD politikalarına daha fazla yaklaşarak İran'a çok daha sert ve açık bir mesaj gönderilmesi gerektiği kanısına varılmıştır. Tutumlardaki bu radikal değişim sonrasında da 2006 yılında İran için Güvenlik Konseyi kapıları aralanmıştır. Ancak kriz dosyasının Güvenlik Konseyi'ne intikal ettirilmesi fikrinin de sürece pek yardımcı olduğu söylenemez. Bu girişim sonrasında zaten katı tutum içerisine girmiş olan İran yönetiminin daha fevri kararlar almaya başladığı ve Güvenlik Konseyi kararlarına uymaktansa programını hızlandırma yolunda önemli adımlar atmaya başladığı görülmüştür. Nükleer kriz sürecinin anlatıldığı birinci bölümde de bahsedildiği üzere İran, Güvenlik Konseyi'nin sürece müdahil olmasından sonra uranyum zenginleştirme kapasitesine sahip olmuş ve bunu tüm dünyaya açıklamıştır. Sonrasında ise Tahran yönetimi krizin başında 164 olan santrifüj sayısını 2008 sonuna kadar 4000'e çıkarmıştır. Kısacası mevcut durumda şimdiye kadar alınan beş Güvenlik Konseyi kararıyla birlikte 2004 yılında Paris Antlaşması'yla kurulan uzlaşma zemininden çok uzak olunduğu yorumu rahatlıkla yapılabilir.

Bu noktada eleştirebileceğimiz husus; bu krizin uygun bir hukuki ve teknik çerçevede çözülmeye çalışılmasındansa zaman zaman zorlayıcı tedbirler ve dayatmalara başvurulmasıdır. Çalışmada yeri geldikince İran'ın güvenlik kaygılarından ve uzmanların bu husustaki görüşlerinden bahsedilmiştir. Hatta çoğu uzmanın İran'a güvenlik garantileri verilmesini krizin çıkış yolu olarak gördüğüne de değinilmiştir. Dolayısıyla 'tehdit' olarak algılanan bir ülkeye karşı köşeye sıkıştırma ve zorlayıcı politikalar uygulanması, yoksa bile kaygı duyulan niyetin bu zorlamalar sonucunda oluşmasına ya da kaygı duyulan niyeti perçinlemekten başka bir işe yaramamış görünmektedir. Bu nedenle Avrupa Birliği'nin krizin ilk yarısında uyguladığı ve kısmen de başarılı olduğu stratejiyi krizin ikinci yarısında değiştirmesi ve zorlayıcı diplomasi modeline geçiş yapması eleştirilebilir. Yine de ABD'nin izlediği katı politikalara rağmen Avrupa Birliği'nin bu krizdeki dengeleri kurabilmesinin zorluklarını da hatırlatmak gerekir.

Eleştirilebilecek bir diğer husus ise işbirliği yapması beklenen bir ülkenin tehdit algılamalarını bertaraf etmektense bu algılamayı zinde tutacak durumlara zemin hazırlanmasıdır. Daha açık bir ifadeyle; ABD bir yandan İran'dan nükleer faaliyetlerini askıya almasını isterken, diğer yandan İran'daki rejim değişikliği faaliyetlerine önemli oranda bir bütçe ayırdığını ilan ediyor, bir de gerekirse İran'a yönelik askeri bir müdahalede bulunabileceğini söylüyor. Böylesi bir tablo içerisinde İran'ın veya benzeri bir durumdaki başka bir ülkenin işbirliği yapmasını beklemek fazlasıyla iyimserlik olacaktır. Bu durum Avrupa Birliği'nin kriz sürecinde karşılaştığı zorlukları anlamak açısından da önemlidir. Bu nedenle bu krizde müzakere zeminin oluşabilmesi için Amerikalı uzmanlardan Robert J. Einhorn'un da işaret ettiği üzere, öncelikle ABD'nin İran'a gönderdiği çelişkili sinyallere son vermesi ve İran'ın işbirliği yapması durumunda kendisine yönelik nasıl bir politika izleyeceği ve hangi imtiyazların sağlayacağını net bir şekilde ortaya koyması gerekecektir⁸⁶⁸. Ancak bu aşamadan sonra Avrupa Birliği'nin arabuluculuk çabaları ve ortaya koymaya çalıştığı çözüm önerilerinin etkili olması beklenmelidir.

Kriz süreci incelenirken göze çarpan ve eleştiri konusu olabilecek bir diğer husus da nükleer çalışmalar konusunda maksadı aşan taleplerde bulunulmasıdır. İran bu talepler nedeniyle Batı dünyasının samimi olmadığı ve kendisinin cezalandırılmak istendiği sonucuna ulaşmıştır. İran'ın NPT imzacısı olarak uranyum zenginleştirme dâhil olmak üzere nükleer faaliyetlerini yürütme hakkına sahip olduğu daha önce söylenmiştir. Nükleer silah üretimi için yüksek oranda endüstriyel uranyum zenginleştirmesine ihtiyaç vardır. Ancak düşük orandaki zenginleştirme faaliyetleri nükleer silah üretimi için yeterli olmadığından kaygı unsuru teşkil etmemektedir. Bu hatırlatma sonrasında; İran'ın mevcut kriz süresince yüksek oranda endüstriyel zenginleştirme faaliyetlerine devam edecek olmasının endişeye sebebiyet verebileceği ve İran'dan bunu güven ortamı oluşana kadar durdurmasını istemenin makul bir talep gibi görüneceğini de belirtmek gerekir. Ancak düşük düzeyde uranyum zenginleştirme teknolojisini içinde barındıran AR-GE (araştırma geliştirme) faaliyetlerinin de durdurulması gerektiğini söylemek, aşırı bir talep olarak değerlendirilebilir. Bu tür talepler İran tarafında art niyet olarak görülmüş ve çözümü zora sokan bir etki yapmıştır. Özellikle ABD'nin üzerinde ısrar ettiği bu hususun temelinde, İran'ı olası bir nükleer silah teknolojisine ulaştırmaktan alıkoyma mantığı yatmaktadır. Ancak burada unutulmamalıdır, İran'ın

⁸⁶⁸ ABD'nin önde gelen stratejik araştırmalar merkezlerinden biri olan CSIS uzmanlarından Robert J. Einhorn ASAM'daki konferansı sırasında bu tespiti yapmıştır.

nükleer silahlara sahip olmak gibi bir gayesi varsa bunu bir şekilde gerçekleştirebileceği gerçeğidir⁸⁶⁹. Dünyadaki birçok uzman, analist ve siyasetçi "İran'ın nükleer silahlara sahip olmak gibi bir niyeti varsa bu engellenemez" görüşünü ortaya koymaktadır. Madem ki böyle bir kaygı sözkonusudur, o zaman burada yapılması gereken İran'ın nükleer silahlara erişme sürecini yavaşlatmak ve bu süre zarfında İran'ın niyetini değiştirmektir. İran cephesinden bakıldığında da önemli sorunlar tespit edilmiştir. İran sadece ABD ve Avrupa Birliği nezdinde değil tüm dünyada güven sorunları yaşayan bir ülkedir. Nükleer güç olmak ise güvenilir olmayı gerektirmektedir. Bu bağlamda Türkiye gibi bir komşusunu dahi ikna etmede zorlanan bir İran'ın ilk yapması gereken iş, güvenilir bir aktör olduğunu uluslararası kamuoyuna kanıtlamak ve imaj problemini bertaraf etmek olmalıydı. Oysa İran, özellikle 2005 yılı sonrasında zaman zaman uzun geçmişi ve güçlü devlet geleneği ile bağdaşmayan bir tehditkâr tavır içerisine girerek mevcut olumsuz imajını güçlendirmiştir. İkinci olarak, ABD'nin gerilimi arttırma (tırmandırma) siyasetinin bir benzerini Tahran yönetimi de izlemiştir. İran yönetimi, gerilimi arttırarak kutuplardan biri haline gelmeye ve böylece gerçek gücünün ötesinde bir nüfusa ulaşmaya çalışmaktadır. Üçüncü olarak, tıpkı ABD ve Avrupa Birliği tarafında olduğu gibi samimiyet sorunu İran tarafında da bulunmaktadır. İran da meseleyi sadece nükleer bir konu olarak görmemekte ve gizli bir gündemle hareket ediyor izlenimi uyandırmaktadır.

Bu krizin doğma sebebi, İran'ın nükleer silahlara sahip olmak istediği düşüncesine dayandığına göre, hem İran'ın hem de Batı dünyasının bu kaygıyı ortadan kaldırmak için çaba göstermesi gerekecektir. İran'ın yapması gereken bu önyargıyı ortadan kaldırmak ve güven ortamını oluşturmakken, Batı dünyasının yapması gereken de kaygı duydukları bu niyetin kökenine inmek ve bu niyetin oluşmasına neden olmuş olan unsurları ortadan kaldırmak, İran'ın güvenlik kaygılarını azaltmaktır. Kriz sürecinin anlatıldığı bölüme bakılınca İran'ın bu hususta UAEA ile en azından kâğıt üzerinde iyi bir işbirliği çerçevesi oluşturduğu ve hatta farklı periyotlarda çeşitli önerilerle krizin çözülmesi için gayret gösterdiği görülmüştür⁸⁷⁰. Ancak bunun karşılığında

⁸⁶⁹ Mohammad Sahimi'ye göre; İran'a geçerli bir alternatif sunulmadan faaliyetlerini durdurması yönünde baskı yapılmaya devam edilirse İran'ın yer altında ve bilgisayar simülasyonlarıyla uluslararası denetimin dışında faaliyetlerini sürdürmesine zemin hazırlanmış olacaktır. Ayrıntılı analiz için bkz: Muhammad Sahimi, 'Concessions on Iran's Nuclear Program Could Help Moderates', M. Sahimi, H. Blix, M. Albright (eds), *Dealing with the Axis of Evil*, Winter 2007, s. 19

⁸⁷⁰ İran'ın Avrupa Birliği Üçlüsü'ne sunduğu öneri paketleri için bkz: 'Iran's Proposal of 17 January 2005 presented to EU3 in Geneva', 'Iran's package of 23 March 2005, proposed to EU3 in Paris', 'Iran's Offer of 18 July 2005', <http://www.un.int/iran/fa>

somut adımların atılmaması ve İran'ı ikna etme kapasitesine sahip olmayan öneri paketleriyle vakit harcanması sonucunda İran'ın işbirliği yapma hevesinin kırıldığı, uluslararası kamuoyunda da UAEA girişimleri konusunda bir bıkkınlık olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle yönetimin değişmesi ve daha katı bir politika izlenmesine karar verilmiş olması neticesinde de İran, önce karşı tarafın adım atmasını bekleme stratejisini uygulamaya başlamıştır. Bu aşamadan sonra da kriz kademeli olarak tırmanışa geçmiş ve Güvenlik Konseyi'nin olaya müdahil olmasıyla tansiyon daha da yükselmiştir.

Şu ana kadarki deneyimler göstermiştir ki gerilimi azaltmak için uzlaşma ve yatıştırma politikaları, katı politika araçlarından çok daha etkili olabilmektedir. İran içerisindeki değişim dinamikleri takip edilerek, İran rejiminin kaygıları derinleştirilmeden, rejim ile İran toplumu bir blok haline dönüştürülmeden, korkular beslenmeden, ilk olarak tansiyon azaltılıp, diyalog zemini oluşturulup, bu zemin üzerinde yapıcı bir şekilde sonuca dönük görüşmeler ile yol alınabilir. Bunun tek yolu da diplomasi, uluslararası toplumun ve özellikle bölgesel güçlerin desteğinin alınması ve diyalogdan geçmektedir. İran'ı silahlara ulaşmaması için araştırma haklarından mahrum etmeye çalışmak ve ona diğer ülkelerden daha farklı bir statü vermeye kalkmak, İran'ın nükleer silahlara ulaşma arzusunu uyandırmak ve alevlendirmekten öteye bir işe yaramayacaktır. Diplomasi yolunu tercih etmekse, İran'ı uluslararası sisteme entegre etme yoluyla kontrol altında tutmayı sağlayacaktır. Bazı uzmanlar, özellikle İsrail kökenli olanlar, İran'ın bir kaç yıl içerisinde nükleer silahlara sahip olacağını iddia etmektedir. Kimi tahminler ise -ki bunlar arasında bazı ABD istihbarat servisi raporları da vardır- İran'ın çok yakın bir zamanda nükleer silahlara sahip olacak kadar güçlü bir alt yapısı ve teknolojisi olmadığını söylemektedir. Birinci grupta yer alanlar, İran'ın nükleer silahlara ulaşmasının an meselesi olduğunu söylemekte, fakat bu iddialarını delillendirememektedirler. Eldeki somut veriler, İran'ın nükleer silah aşamasına geçebilmesi için on yıldan daha uzun bir süreye ihtiyacı olduğunu göstermektedir. Üstelik bu tahmin, eğer çalışmalar hemen başlar ve hiçbir sorun olmadan tam hız devam ederse geçerlidir. Silahı elde etmek de yeterli değildir. Bu silahı taşıyacak füze teknolojisi ve hedefi vurma başarısı da ayrı bir sorundur. Şu anda İran füze sistemi hakkında sahip olduğumuz bilgiler ya abartılı (övünme/korkutma amaçlı) İran kaynaklarına ya da ABD ve / veya İsrail devletlerinin yönlendirici ve yine abartılı kaynaklarına dayanmaktadır. İran'ı nükleer silah üretimine çok yakın gören bu grup, İran'ın diplomasiden anlamayacağını da ileri sürmektedirler. Onlara

göre diplomasi, İran'ı cezalandırma ve nükleer çalışmalarını silah zoruyla durdurabilmek için sadece bir araç olabilir. Başka bir deyişle bu grubun maksadı, diplomasi sürecinin başarısından ziyade İran'ı zayıflatmak olarak görülebilir. Oysaki şu ana kadar ki deneyimler bu 'şahin' grubun varsayımlarını doğrulamamaktadır. Aksine tırmanan kriz hem nükleer çalışmaları durduramamıştır, hem de tarafların güvenlik kaygıları giderilememiştir. Bu bağlamda görülen, sürecin hedefleri tekrar gözden geçirilmelidir. Eğer diplomasi ABD'nin İran'ın veya başka bir ülkenin gizli gündemini kamufle etmek için yürütülüyorsa başarılı olamayacağı açıktır.

Mevcut tabloda ve izlenen yanlış politikalarla İran'ın amacı nükleer silah yapmak olmasa da bu kapasiteye sahip olma gayesine sahip olması ihtimal dâhilindedir. Zira İran'ın böyle bir kapasiteye sahip olmak istemesinin en önemli nedeni, rejimine yönelik tehdit algılaması ve bu tehdide karşı kendisini güvenceye almaya çalışması, diğer taraftan kendisine yönelik olası askeri müdahalelere karşı caydırıcı bir güce sahip olma isteği şeklinde özetlenebilir. Geçmiş örneklerle baktığımızda İran'ın basit bir çıkarsama ile bu yönde strateji belirlemesi muhtemeldir. Irak Savaşı öncesinde ABD, Irak'ta kitle imha silahları olduğunu iddia ederek bu ülkeyi işgal etmiştir, ancak savaşın sonunda bahsedilen silahların aslında Irak'ta var olmadığı ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan nükleer silahlara sahip bir Kuzey Kore örneği bulunmaktadır. ABD, bu ülkeye saldırmak yerine müzakere masasına oturmayı ve Kuzey Kore'yi farklı yöntemlerle silahlarından vazgeçirmeyi denemiş ve yakın bir zaman önce de bunu başarmıştır. Bu örneklerle bakan bir ülkenin, "demek ki silahlarım veya en azından bu silahları yapabilecek kapasitem olursa ABD, bana saldıramaz" sonucuna varması olanaklıdır. Kaldı ki Kuzey Kore ile Şubat 2007 yılında varılan anlaşmaya göre, Kuzey Kore nükleer tesislerini tasfiye edecek ve silahlarından kurtulacak, ABD de buna karşılık bu ülkeye yakıt temini garantisi verecek, dondurulan malvarlıklarını serbest bırakacak ve ekonomik yaptırımları kaldıracaktı. Demek ki istenilse böyle bir orta yolun bulunması ihtimali İran için de her zaman mevcuttur.

Dolayısıyla İran'ın tehdit algıladığı ülke ABD olduğuna göre, her şeyden önce ABD'nin bu tehdit algılamasını bertaraf etmesi gerekecektir. İran'a iç işlerine müdahale etmeme ve saldırmama garantileri verildiğinde nükleer silah teknolojisine sahip olma arzusunu körükleyen temel etken de önemli ölçüde ortadan kalkmış olacaktır⁸⁷¹. Bu gerçeğin

---

⁸⁷¹ Sahimi'ye göre ABD'nin, İran'ın iç işlerine karışmayacağı yönünde garanti vermesi durumunda otomatikman İran'ın egemenlik hakkına ve halkına da saygı göstermiş olacak ve bu durumda İran içerisindeki muhafazakârların elindeki en önemli bahane

farkında olanlar krizin çözülmesi için İran ve ABD'nin doğrudan müzakere masasına oturması gerektiğini yüksek sesle dile getirmekte ve son bir yıldır tüm dünyada hemen hemen aynı argüman tekrar edilmektedir: "Bu krizin çözümü, İran'la büyük pazarlığa oturma seçeneğinde gizlidir". Nitekim uzun süre sonra aynı masaya oturacak olan İran ve ABD'nin büyük pazarlığa razı olmaları durumunda ortaya koyabilecekleri önemli teklifler ve karşılığında isteyebilecekleri vardır. ABD İran'ın tehdit algılamalarını en aza indirebilecek güvenlik garantilerini⁸⁷² vererek işe başlayabilir. Daha sonra İran'a ait olan ve dondurulan malları serbest bırakarak, ekonomik yaptırımlara son vererek, hatta İran'ın DTÖ üyeliğini destekleyerek İran'a ikna edici imtiyazlar sunabilir. Bunların karşılığında ise İran'dan ileri düzey nükleer faaliyetlerini durdurmasını, nükleer çalışmalarına tam kontrol hakkı tanıyan Ek Protokol'ü meclis onayından geçirmesini isteyebilir. Eğer Washington'un ve genel olarak Batı'nın hedefi İran nükleer faaliyetlerinin barışçıl bir çizgide kalması ise bu adımlar sonuç verebilir. Ancak sorun sadece nükleer alanda değildir. ABD, İran'ın Filistin, Lübnan, Suriye ve Irak başta olmak üzere çok geniş bir alanda ABD çizgisine gelmesini talep etmektedir. Nükleer kriz bu çerçevede teknik bir konu olmaktan çıkmakta ve diğer sorunların bir türevi veya sonucu olmaktadır. Örneğin nükleer kriz kullanılarak İran'ın Hamas ve Hizbullah'a desteği BM yaptırımları yoluyla kesilmek istenmektedir. Aynı şekilde nükleer sorun Irak'ta da İran'ı zayıflatmak için bir araç olarak görülebilmektedir. İran da aynı paralelde davranmakta ve konuya sadece nükleer kriz olarak bakmamaktadır.

Bu bağlamda ABD'nin burada izleyebileceği en etkili politika, İran rejimini değiştirmek yerine, İran'da bir davranış ve tutum değişiminin (*behaviour change*) gerçekleşmesini sağlamak olacaktır. Hâlihazırda yönetimdeki muhafazakâr hükümetin vaatlerini yerine getirememesi, ekonomik koşulların giderek kötüye gitmesi, yolsuzluk ve olumsuz sosyal şartlar ve tüm bunlardan oluşan iç dinamikler, İran'da iç ve dış politikada değişimi gerektiren zemini hazırlamıştır. Bu nedenle; ABD'nin bu yöntemi kullanması hiç şüphesiz hem düşük maliyetli, hem daha etkili, hem de daha kolay olacaktır. Son Irak girişimiyle Ortadoğu'yu daha da çıkmaza sokan ABD için İran'da yumuşak güçle

de alınmış olacaktır. Muhammad Sahimi, 'Concessions on Iran's Nuclear Program Could Help Moderates', s. 20

⁸⁷² İran için şu aşamada en önemli teklif rejim garantisidir. ABD, İran'a rejimini değiştirmeye yönelik faaliyette bulunmayacağına ve ülkesine yönelik askeri müdahale yapmayacağı garantisini verir ise tablo tamamen değişecektir. Bu sefer İran'dan yapıcı yönde adım atması için birçok talepte bulunulabilecek ve İran da sahip olduğu imtiyazları kaybetmemek adına çaba gösterecektir.

elde edilebilecek başarılar Washington için belki de iyi bir fırsat olacaktır. Etkisi nispeten azaltılmış ve gerilimin taraflarından biri olmaktan çıkarılmış bir İran'ın başta Irak olmak üzere, Afganistan, Filistin sorunlarında daha yapıcı olabileceği söylenebilir.

Her ne kadar Avrupa Birliği, bu krizde arabulucu rolüne soyunmuşsa da süreç boyunca, krizin çözülmesinde Avrupa Birliği'nin yetersiz kaldığını ve gerekli kapasiteye sahip olmadığını dile getirenlerin sayısı bir hayli fazladır. Aslında bu durum çok da şaşırtıcı değildir. Zira bu kriz, uluslararası bir kriz olmaktan ziyade kısa sürede İran ve ABD arasında özel bir husumete dönüşmüş durumdadır ve üçüncü tarafların konuyu halletmede manevra alanı oldukça dardır. Son gelinen noktada başta Avrupa Birliği olmak üzere birçok ülke, krizin çözülmesi için ABD'nin de doğrudan müzakere masasında olması gerektiğine önemle vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla Avrupa Birliği'nin girişimi ara bir çözüm olmaktan öteye gidememiştir⁸⁷³. Avrupa Birliği sürdürdüğü müzakere süreci sonunda, krizin asli taraflarca çözülmesi gerektiğini söylemiş, ancak bunun formülünü ortaya koyamamıştır. Tabii Avrupa Birliği'nin krizin bir noktasına kadar başarılı olduğunu ve daha sonra İran cumhurbaşkanı seçimlerinden muhafazakâr Mahmud Ahmedinejad'ın galip çıkması sonrasında engellerle karşılaştığını savunanlar da vardır⁸⁷⁴. Ama temelde, küresel düzeyde siyasi bir aktör olmaya çalışan Avrupa Birliği'nin, bu konuda belirleyici bir rol oynamaktan uzak durması eleştiri konusu olmuştur⁸⁷⁵.

Gelinen noktada krizin genel gidişatına bakıldığında Avrupa Birliği, İran ve ABD cephesinde farklı seçeneklerin var olduğu tespiti yapılmıştır. Aşağıda her üç tarafın farklı seçeneklerine kısaca değinilecek ve bunların analizi yapılmaya çalışılacaktır.

İran Cephesindeki Seçenekler

İran cephesinde farklı seçenekleri değerlendirirken öncelikle yönetimdeki reformist ve muhafazakârların görüş ayrılıklarına değinmekte fayda vardır. Zira mevcut durumda bu iki grup arasında ciddi bir görüş ayrılığı ve çekişme yaşanmaktadır.

Reformistlere göre; İran nükleer programına ilişkin son hükümetin yürüttüğü politika yanlıştır ve Hatemi dönemi dış politikasına geri dö-

⁸⁷³ Mustafa Kibaroglu, 'İran'ın Nükleer Programı: Aktörleri ve Etkileri', s. 98.

⁸⁷⁴ Marco Overhaus, 'European Diplomacy and the Conflict over Iran's Nuclear Program', *Deutsche-Aussenpolitik*, 13 Haziran 2006.

⁸⁷⁵ SETA *İran Dosyası*, Rapor No: ST2-706, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Temmuz 2006.

nülmelidir. Reformistler, nükleer politikadaki ısrarın dış politikayı olumsuz etkilediğini savunmaktadırlar. Onlara göre, dış politikada yeni açılımlar yapılmalı ve Batı'yla daha sıcak ilişkiler kurulmalıdır. Ancak böylesine bir politika izlemek ve nükleer politikada bu denli ısrarcı olmak, ülkenin imajını daha da olumsuz etkileyecektir. Diğer taraftan reformistler İran'ın son yıllarda zaten yaptırımlarla yaşadığını ve bu senaryodan doğabilecek başka yaptırım kararlarını kaldıramayacağını, en önemlisi de askeri bir müdahaleye zemin hazırlanmaması gerektiğini söylüyorlar. Bu durumda reformistlerin yönetimde olduğu bir senaryoda müzakerelerin daha yapıcı ve ılımlı bir seviyeye taşınabileceği iddia edilebilir. Ancak son 2008 meclis seçimleri sonucunda muhafazakârların önemli bir üstünlük yakalamış olmaları bu seçeneği dışarıda bırakmıştır. Bu durumda ABD'nin ön şartlı müzakere seçeneğine de sıcak bakılması ihtimali yok denecek kadar azdır.

Muhafazakârlara göre; nükleer program ulusal onur meselesi olduğundan bu konuda taviz verilmemelidir. Zira muhafazakârlar taviz verdikleri anda başka alanlarda da tavizler vermek zorunda kalabileceklerini düşünüyorlar. Ancak bu hususta kararlı olduklarını Batı dünyasına ispat edebilirlerse Batı'dan hatırı sayılır ekonomik ve siyasi imtiyazlar alabileceklerini umuyorlar. Bu nedenle, "nükleer faaliyetleri durdur, sonra görüşelim" şeklindeki bir öneriye sıcak bakmaları düşük bir olasılık olarak duruyor.

Bu çerçevede İran için üç farklı seçenek üzerinde durulabilir: Birincisi; uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin Rus topraklarında gerçekleşmesini öngören Rus planının onaylanması ki bu nispeten tüm dünyayı rahatlatan bir seçenek olacaktır. İkincisi Muhammed El-Baradei'nin en son Davos Zirvesi'nde ortaya attığı önerinin kabul edilmesidir. Bu durumda BM Güvenlik Konseyi aldığı yaptırım kararını durduracak ve İran da eş zamanlı olarak nükleer faaliyetlerini askıya alacaktır. Ancak bu seçeneğe ABD'nin sıcak bakmama olasılığı bulunmaktadır. Üçüncü ve düşük ihtimali olan bir diğer seçenek de reformist ve pragmatistlerin de baskısıyla ön şartlı müzakereleri kabul etmeleri ve faaliyetlerini askıya alarak ABD'yle müzakere masasına oturmalarıdır.

Muhafazakâr veya reformistlerin baskın çıkacağı bir senaryonun haricinde genel olarak olaya baktığımızda ise İran'ın dört farklı tutum izleyebileceği söylenebilir:

1. Barışçıl nükleer program çizgisinde kalmak ve krizi çözmek adına programından ödün vermek: Bu durumda İran güven ortamı oluşana kadar uranyum zenginleştirme programından ödün verecek, UAEA'ya tam denetim hakkı veren Ek Protokol'ü meclis onayından geçirecek ve endüstriyel zenginleştirme faaliyetlerini bir süre erteleye-

cek veya uranyumu Rus topraklarında zenginleştirmeye rıza gösterecektir.

2. Barışçıl nükleer program çizgisinde kalmak, ancak ödün vermeyi reddetmek: Bu durumda İran hâlihazırda yaptığı gibi, UAEA ile işbirliğini devam ettirecek, kendisine yöneltilen istenilen sorulara yanıt vermeye çalışacak, Avrupa Birliği ile müzakereleri sürdürecektir ancak kendisinden istenilen ön şartı kabul etmeyecektir. ABD ile müzakereye hazır olduğunu, ancak uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurma talebini reddettiğini ısrarla tekrarlayacaktır.

3. Nükleer belirsizlik politikası izlemek: Bu durumda İran'ın konuma rejiminden ve UAEA denetimlerine olanak sağlayan NPT Antlaşması'ndan çekilmesi gerekecektir. İran, NPT'den çekilecek, UAEA denetçilerine kapısını kapatacak ve nükleer programıyla ilgili sessizlik politikası izleme kararı alacaktır. Bu durumda nükleer silahlarını üretse bile İsrail örneğinde de tanık olduğumuz gibi, silahların var olduğunu ne kabul ne de reddedecektir.

4. Nükleer silah üretmek ve bu durumu açıkça ilan etmek: İran bu seçeneği uygulamaya karar verirse Kuzey Kore örneğinde yaşandığı gibi; NPT'den çekilecek ve UAEA denetimlerini böylece durduracak, bir sonraki adım olarak da silahlarını üretecek ve nükleer silahlara sahip olduğunu açıkça ilan edecektir.

Bu dört farklı seçenek değerlendirildiğinde rasyonel davranacak bir İran'ın ikinci seçeneği tercih edebileceği öngörülebilir. Özellikle krizin son döneminde İran'ın müzakere masasında daha güçlü bir konuma yükseldiği önceki bölümlerde de anlatılmıştır. Nükleer teknoloji kapasitesini önemli oranda geliştirmiş olmasının haricinde İran, UAEA ile bir anlaşma imzalamış ve bu anlaşma çerçevesinde kendisinden istenilen tüm sorulara yanıt vermiştir. Bu antlaşmanın amacı İran nükleer programına ilişkin belirsiz konuların aydınlatılmasıydı. Bu bağlamda İran ve UAEA, altı başlık üzerinde anlaşmaya varmış ve İran da bu konulardaki soruları yanıtlamayı taahhüt etmiştir. Bu soruların yanıtlanması sonrasında da UAEA, İran nükleer programının barışçıl olduğunu teyid edecekti. İki taraf arasındaki bu çalışmanın tamamlanması ve İran'ın sorulara yanıt vermiş olması her ne kadar ABD tarafından kabul görmemiş olsa da İran açısından önemli bir savunma aracı olarak kullanılmıştır. İran yönetimi bu çalışmanın tamamlanması ve UAEA tarafından da onaylanması sonrasında "nükleer kriz dosyası kapanmıştır" yorumunu dahi yapmıştır⁸⁷⁶. İran'ın krizde avantajlı konuma geçmesini

---

⁸⁷⁶ Anoush Ehteshami, 'The Rise and Impact of Iran's Nexcoris', s. 5

sağlayan en önemli gelişme ise Kasım 2007 yılında yayınlanan ABD ulusal istihbarat raporu olmuştur. Bu raporda 2003 yılında nükleer silah programının durdurulduğu ve yeniden başlatılmadığının söylenmiş olması, her ne kadar geçmiş yıllara yönelik bir nükleer silah programından bahsetse de hâlihazırda devam eden askeri bir programın var olmadığını da teyid etmiştir. Böylesi bir raporun bizzat iddiayı ortaya atan ülke tarafından hazırlanmış olması hiç şüphesiz İran'ın krizdeki konumuna önemli katkılar sağlamıştır. Bütün bu gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda şayet 2006 öncesinde olsaydık İran'ın birinci seçeneği değerlendirme olasılığı daha yüksek olurdu. Ancak bu kadar avantajlı bir konuma geçtiği bir dönemde ikinci seçeneği tercih etme olasılığı daha yüksektir. Önceden de değinildiği üzere, imaj problemi olan ve varlığını sürdürmek için diğer ülkelerle ilişkilerini geliştirmesi gerektiğinin bilincinde olan İran'ın, ister reformist isterse muhafazakârların başta olduğu bir dönemde, üçüncü ve dördüncü seçeneklere başvurarak nispeten kendi lehine dönmüş olan bir durumu tersine çevireceğine fazlaca ihtimal verilmemektedir. İran'ın üçüncü ve dördüncü seçenekleri tercih etmesini tetikleyebilecek en önemli gelişme ise, İran'a yönelik herhangi bir askeri müdahale veya iç işlerine karışmak suretiyle rejim değişikliği hedefinin hayata geçirilmesi teşebbüsü olacaktır.

ABD Cephesindeki Seçenekler

Irak'ta planladıklarını gerçekleştiremeyen ABD'nin, hem içeride hem dışarıda tenkitlere maruz kaldığı üçüncü bölümde anlatılmıştır. Bu nedenle henüz önceki girişimi sonucunda ortaya çıkan kaosla uğraşırken, ABD'nin ikinci bir kriz kapısını aralamasını kimse istememektedir. ABD'nin alternatiflerini analiz edenler, askeri müdahaleden diplomatik araçlara kadar tüm seçenekleri göz önünde bulundurmaya ve kâr-maliyet hesaplamaları yapmaya çalışmışlardır. Gerek bu analizlerin sonucu gerekse farklı bölgelerde yapılan kamuoyu yoklamalarının ortaya koyduğu sonucun aynı noktada birleştikleri gözlemlenmiştir: "Krizin çözümü için diplomatik yollara başvurulmalı ve ABD ile İran doğrudan müzakere masasına oturarak sorunlarını çözmeli". Genel kanı bu yönde olduğundan ABD'ye yapılan baskı da bu ekseninde devam etmektedir. Yine de yukarıda belirtildiği gibi konjonktürel gelişmeler ve çıkar hesaplamalarının dünya kamuoyunun görüş ve baskısından baskın çıkması da ihtimaller dâhilindedir. Bu nedenle ABD'nin İran nükleer krizinde 4 farklı tutum sergileme seçeneği vardır.

1. İran'a karşı ekonomik yaptırımlar uygulama seçeneği: Hâlihazırda uygulanan yaptırım kararlarının etkili ve yeterli olmadığı anlaşıldığından, ABD; Güvenlik Konseyi haricinde bir ittifak kurma arayışına gidebilir. Ancak bu durumda bile İran zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olduğundan bu yaptırımların etrafından dolanma ve farklı alternatifler bulma şansına sahip olacaktır. Uygulanacak ekonomik yaptırımlar zaman zaman İran'ı zor durumda bıraksa da istenilen etkiyi yaratmayacağı düşünülmektedir. Bu durumdan İran yönetiminin değil de İran halkının etkileneceğini hatırlatmak gerekir. Bir ihtimal, reformistler ülkenin gidişatıyla ilgili şikâyetlerini daha yüksek sesle dile getirmeye ve nükleer program uğruna feda edilenleri şiddetli bir şekilde kınamaya devam edebilirler. Ancak yukarıda da söylendiği gibi farklı alternatifler bulma yoluna giderek ekonomik dar boğaz aşılabılır. Zira İran'ın elinde petrol geliri gibi stratejik bir kartı bulunmaktadır. ABD, ancak İran'a karşı petrol yaptırımını uygulatmayı başarabilirse bu senaryo olumlu sonuç verecektir. Nitekim dünyadaki önemli petrol ihracatçılarından olan İran'a karşı böylesine bir kararı uygulamak isteyecek ülke sayısının pek de fazla olmayacağı düşünülmektedir. Kısacası petrole bağımlı ülkeler kendi çıkarlarını tehlikeye atmak istemeyeceklerdir.

2. Askeri müdahale seçeneği: ABD İran nükleer tesislerini havadan vurma yoluna gidebilir. Ancak yeraltındaki nükleer tesislerin bu saldırılardan ne kadar zarar göreceği tartışmalıdır. Nükleer tesisleri tahrip etse ve programı geciktirme etkisi yaratsa da, İran bu sefer tüm çabasını bu programı canlandırmaya ve bir an önce amaçlanan teknolojiyi elde etme yönünde harcayacak ve daha fazla motive olacaktır. Nükleer tesisler, yerleşim yerlerine yakın olduğundan sivil ölümlerin sayısı fazla olacaktır ki bu da İran vatandaşları dahi dünya kamuoyunun tepkisini çekecektir. Henüz İran'a askeri harekâta bulunmak için gerekli uluslararası hukuk zemini hazır olmadığından ABD'nin böylesine bir girişimi uluslararası hukukun ihlali olacaktır. Özellikle Irak savaşı nedeniyle fazlasıyla tenkit edilen ABD, kendi kongresinden böyle bir onayı alamayabilir. Her şeye rağmen kendi inisiyatifiyle böyle bir şey yaparsa içeride ve dışarıda sıkıntılarla karşılaşma ihtimali yüksektir. Diğer taraftan kriz, İran'ın ABD'ye yönelik misilleme saldırılarıyla geniş çaplı bir kaosa dönüşebilir. İran'ın böylesi bir saldırı sonrasında NPT Antlaşması'ndan çekilme ve nükleer silaha sahip olma niyetini bu sefer haklı sebeplere dayandırma fırsatı olacaktır. Kendisini savunmak için nükleer silah üretme yolunu seçebilir. Bu durumda İran'ın nükleer silahlara erişimini engellemek için seçilen bu senaryo tam tersi etki yaratmış olacaktır.

3. *Rejim değişikliği seçeneği:* İran'da askeri harekât yoluyla yapılacak bir rejim değişimi girişimi Irak'takinden kat kat daha fazla sorunlarla sonuçlanabilir. Her şeyden önce İran halkı, dışarıdan yapılacak böylesine bir harekete karşı aynı cephede birleşecektir. Irak'tan farklı olarak bölgenin güçlü ve köklü bir ülkesi olan İran'la böylesi bir sürece girmek uzun süreli bir iç çatışma ve çok fazla kayıp anlamına gelecektir. Böylesine bir girişim uluslararası hukuka aykırı olacak ve istenilenin aksine muhafazakâr rejimi besleme etkisi yaratacaktır. Bölgedeki ve dünyadaki ABD düşmanlığını arttıracak ve Irak'tan sonra böylesine ikinci bir girişim bölgeyi istikrarsızlığa sürükleyecektir.

4. *İran'la 'büyük pazarlık' için müzakere masasına oturulması seçeneği:* yukarıda da anlatıldığı üzere; İran kaygı uyandıran tüm nükleer faaliyetlerini durduracak, nükleer programına tam kontrol hakkı tanıyan Ek Protokol'ü meclis onayından geçirecek, ABD karşıtı gruplara verdiği desteği kesecek ve Ortadoğu Barış Sürecini engelleyen girişimlerden sakınacak. Karşılığında ise ABD, İran'a rejim garantisi ve ülkeye askeri harekât düzenlememe güvencesi verecek, İran'ın dondurulan malvarlıklarını serbest bırakacak, İran'a karşı uyguladığı ekonomik yaptırımları kaldıracak ve İran'la diplomatik ilişkilerini yeniden tesis edecektir.

Tüm senaryoların içinde en mantıklı ve etkili görünen, müzakere seçeneğidir. Bu seçeneğin en mantıklı yanı; her iki tarafa istediklerini ortaya koyma ve karşılıklı olarak istenilenlerin yerine getirilmesini güvence altına alma şansı vermesidir. Böylelikle ödünler ve kazanımlar tek taraflı olmayacağından, gerçekleşmesine daha muhtemel gözüyle bakılabilir. Bu da bir süre sonra ilişkilerin normal bir seyir almasına olanak sağlayacaktır. Diğer taraftan ABD için de düşük maliyetli ve kolay olacaktır. ABD bu yöntemle İran'la tam bir diyalog içinde olma, yönetimi ve insanları daha yakından tanıma ve daha etkili politikalar belirleme şansına sahip olacaktır. Hiç şüphesiz İran'ın da dâhil olduğu bir işbirliği ile bölgedeki barış sürecinin başarılı olma şansı yükselecektir ve bu durum bölge istikrarına da katkı sağlayacaktır.

ABD'nin bu kriz sürecinde takınacağı tutum ve izleyeceği politikalar hayati önem taşımaktadır. Yukarıdaki dört seçenekten hangisini seçeceği sorusunun önemli olduğu, zira bu seçimin krizin seyrinde belirleyici bir rol oynayacağını hatırlatmak gerekir. Bu kriz çözülmez ve daha da çıkmaza girerse şayet, İran'daki aşırı muhafazakârların söylemleri güçlenecek ve yönetimin keskin dönüşler yapma olasılığı artacaktır. Hâlihazırda yoksa bile ileriye dönük nükleer silah üretme niyetlerini besleyebilir ve bu da imzacısı oldukları NPT Antlaşması'ndan

çekilmeleri ve nükleer silah politikasına net dönüş yapmaları anlamına gelecektir. Zaten sahip olduğu önemli stratejik üstünlükler nedeniyle bölgenin önemli ülkeleri arasında olan İran'ın nükleer silahlara sahip olması ise kimsenin isteyeceği bir şey olmayacaktır. Böylesi bir senaryoda Ortadoğu ve Orta Asya'daki stratejik dengelerin değişeceği ve bölgede olası bir silahlanma yarışının alevleneceği söylenebilir. İran'ın stratejik açıdan bu kadar öne çıkması Sünni Arap devletlerinin tedirgin olmasına neden olabilir. Diğer taraftan Büyük Ortadoğu Projesi gibi hedefleri olan bir ABD'nin böylesine güçlü bir İran'ı tercih etmeyeceği de açıktır. Kaldı ki nükleer güce sahip bir İran'ın Çin ve Rusya ile kuracağı ittifaklar ABD'nin hiç de istemeyeceği bir sonuç olacaktır.

Avrupa Birliği Cephesindeki Seçenekler

Avrupa Birliği'nin bu aşamada iki seçeneği olduğu söylenebilir. Birincisi; hâlihazırda devam ettirdiği zorlayıcı diplomasi yaklaşımını sürdürmek, ikincisi ise daha önce uyguladığı ve kısmi başarılar elde şartlı angajman politikasına geri dönmektir.

1. Zorlayıcı diplomasi yaklaşımını devam ettirmek: Mevcut durumda uygulanan yaptırımların istenilen etkiyi yaratmaktan uzak olduğu herkes tarafından genel kabul görmektedir. Bu nedenle İran'ı yaptırımlar yoluyla köşeye sıkıştırma hedefi izleniyorsa, tek etkili yöntem İran'ın petrol ve doğalgaz ticaretine yönelik olarak yaptırımların uygulanması olacaktır. Ancak bu noktada sorulması gereken soru; enerji ihtiyacı her geçen gün artan Avrupa Birliği'nin böylesi önemli bir kararı alma hususunda kendi içerisinde konsensüs sağlayıp sağlayamayacağıdır. Diğer önemli soru da, ortak tutum belirlemeleri durumunda bu kararın kendilerine yönelik maliyetlerinin neler olacağı ve daha da önemlisi bu durumu kendi kamuoylarına nasıl açıklayacakları sorusudur. Dolayısıyla bu kategorideki yaptırım kararlarını uygulamada, Avrupa Birliği devletlerinin ulusal çıkar ve menfaatlerini zedeleme potansiyeline sahip olmaları nedeniyle zorluklar yaşanacağı rahatlıkla söylenebilmektedir. Bu durumda zorlayıcı diplomasiyi devam ettirmek için geriye kalan diğer yöntem askeri yollara başvurmak olacaktır. Avrupa Birliği, İran'ın nükleer tesislerini tahrip etmek maksadıyla ABD ile işbirliği yapabilir. Ancak bu ihtimalin çok düşük olduğunu baştan vurgulamak gerekir. Bu yöntemin ne kadar etkili olabileceği hususuna yukarıda zaten değinilmiştir. Ancak buradaki sorun; bu yöntemin etkili olup olmayacağı değil, böylesine bir yönetime başvurmak için Avrupa Birliği içerisinde ortak bir kararın çıkıp çıkmayacağıdır. Birincisi; Irak savaşında bile, kitle imha silahlarının var olduğu kanısına rağmen, askeri müdahale konusunda Avrupa Birliği'nin ikiye

bölündüğüne tanık olunmuştur. Dolayısıyla henüz bu silahlara sahip olmadığı hem UAEA raporları hem de ABD ulusal istihbarat raporunca tasdik edilen İran'a yönelik böylesine bir girişimde bulunulması konusunda fikir birliği oluşacağını söylemek yanlış olacaktır. Kaldı ki Irak savaşında ABD'nin yanında yer alan İngiltere'nin bile bu fikre karşı olduğu bilinmektedir. Diğer taraftan Avrupa Birliği kamuoyunun da bu yöndeki bir yaklaşımı kabul etmeyeceği bilinmektedir. Kısacası bu seçeneğin Avrupa Birliği cephesinde pek de realize olabilecek bir seçenek olmadığını söylemek doğru olacaktır.

2. Şartlı angajman politikasına geri dönülmesi: Avrupa Birliği'nin zorlayıcı diplomasiye geçme kararının yerinde bir karar olmadığı konusuna, geçtiğimiz bölümde ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Bu kararın ardından krizin tırmanışa geçtiği ve İran'ın programını hızlandırarak önemli kazanımlar elde ettiğine de değinilmiştir. Dolayısıyla Avrupa Birliği'nin daha önceden uyguladığı ve kısmi başarılar elde ettiği şartlı angajman politikasına dönmesi ve bu politikayı etkili araçlarla desteklemesi en uygun seçenek gibi görünmektedir. Bu politikanın başarılı olmasını sağlamak için Avrupa Birliği'ne düşen en önemli görev, ABD'yi İran'la müzakere etme konusunda ikna etmek olacaktır. Sonrasında ise ABD'nin desteğini alan güçlü imtiyazlar ve Avrupa Birliği'nin de onay vereceği katı yaptırımlarla ortak bir strateji geliştirilmesi gerekecektir. ABD'yi ikna ederek İran'ın güvenlik kaygılarını bertaraf etmeleri ve İran'a reddedemeyeceği güçlü teşvikler sunmaları, karşılığında ise İran'dan uranyum zenginleştirme dâhil diğer kaygı uyandıran hususlarda işbirliği yapmasını istemeleri etkili bir çözüm yolu gibi gözükmektedir. Bunu gerçekleştirmek için ise mevcut politikalardan fazlasına ihtiyaç vardır. Hiç şüphesiz Avrupa Birliği, ABD'yi ikna ettiği takdirde ortak dış ve güvenlik politikası adına önemli bir kazanım elde etmiş olacak ve bu vesileyle küresel bir aktör olabilme arzusunu gerçekleştirmeye yolunda önemli bir adım atmış olacaktır.

Son tahlilde Avrupa Birliği'nin İran nükleer krizindeki rolü ve başarısı hakkında net bir "evet" ya da "hayır" cevabını veremeyeceğimiz sonucuna varılmıştır. Zira önceki bölümlerde de vurgulandığı üzere, İran nükleer krizinde etkili bir çözüme varılmasının temelinde transatlantik işbirliği ve ortak bir stratejinin gereksinimi yatmaktadır. Bu nedenle İran nükleer krizindeki gelişmeleri salt Avrupa Birliği'nin başarısı veya başarısızlığı olarak yorumlamak çok da doğru olmayacaktır. Kaldı ki Ortadoğu bölgesindeki birçok krizde Avrupa Birliği'nin sonuçları etkileyen veya belirleyen tek aktör olmadığı da bilinen bir gerçektir. ABD, Rusya, Çin ve BM gibi diğer aktörlerin de İran, Irak, Afganistan ve Arap-İsrail Barış Süreci gibi konularda önemli rol aldıkları düşünülecek olursa, salt Avrupa Birliği'nin bu süreçlerdeki başarısını

belirlemenin pek de kolay olmayacağı söylenebilir. Zira bu süreçlerde karşılıklı bir etkileşim söz konusu ve en azından ODGP'nin mevcut gücüyle Avrupa Birliği'nin diğer aktörlerden bağımsız olarak olayları kendi inisiyatifiyle şekillendirmesi beklenmemektedir. Irak Savaşı, Avrupa Birliği'nin ortak tutum benimseme hususunda ne kadar yetersiz kaldığını ispatlamış ve ODGP alanında ortak tutum belirleyememenin Avrupa Birliği'nin ciddi sorunları arasında olduğunu göstermiştir. Diğer taraftan Bush Hükümeti'nin tek taraflı politikalar izlemeye başlaması sonrasında transatlantik ilişkiler olumsuz yönde etkilenmiş ve ortak stratejilerin belirlenebilmesi zorlaşmıştır⁸⁷⁷.

Yine de genel bir çıkarsama yapılacaksa da, nükleer krizin ilk yıllarında Avrupa Birliği Üçlüsü'nün başarılı bir politika izledikleri ve hatta bu politika sonucunda İran'ı UAEA'ya daha fazla denetim hakkı tanıyan Ek Protokolü imzalama ve iki yıl süreyle uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıya alma konusunda ikna ettikleri söylenebilir. Bu girişimlerin kalıcı olmasını engelleyen en önemli faktör ise ABD politikalarıyla desteklenmemiş olmalarıdır. Avrupa Birliği Üçlüsü'nün girişimleri kısa süreli de olsa krizi yatıştırma ve geciktirme etkisi yaratabilmiştir. Dolayısıyla her ne kadar kısa vadeli etki yaratmış olsalar da bu adımları ODGP'nin başarısı olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

Krizin tırmanışa geçtiği ve uzlaşma zeminin sarsıldığı tarihten sonra ise Avrupa Birliği daha sert bir tutum içerisinde olmaya ve zorlayıcı diplomasi metoduna başvurmaya karar vermiştir. Dolayısıyla bu aşamadan sonra ABD politikalarıyla paralellik arz eden girişimlerde bulunulmuştur. Bu kararın ardında ister bazılarının ileri sürdüğü üzere, ABD'nin tek taraflı politikalarını dizginleme maksadı olsun, ister İran'a ortak sert bir mesaj göndererek İran'ı caydırma veya dizginleme hedefi olsun, gelinen noktada bu politikanın İran nükleer krizinde ters yönde etki yarattığı görülmüştür. Konunun Güvenlik Konseyi'ne taşınması ve yaptırım kararlarının alınmasıyla İran'ın nükleer programına ilişkin var olan niyeti pekiştirilmiş ve bu programı bir an önce tamamlama hususundaki istekleri kamçılanmıştır. Bu doğrultuda salt Avrupa Birliği'nin belirlediğimiz dönemler dâhilindeki rolü ve başarısı sorgulanacaksa; kriz sürecini iki döneme ayırarak bu soruya cevap vermek daha doğru olacaktır. 2003-2005 tarihleri arasındaki birinci dönemde Avrupa Birliği politikası önemli kazanımlar edinmiş, ancak 2005-2008 arasındaki ikinci dönemde zorlayıcı diplomasi yoluna başvurduktan sonra müza-

---

⁸⁷⁷ Ignacio Alvarez - Ossario Alvarino, 'The European Strategy for the Middle East', *Jean Monnet / Robert Schumann Paper Series*, Vol: 4, No: 19, Aralık 2004

kereler sonuçsuz kalmaya başlamış, hatta izlenen politika İran nükleer programındaki motivasyonu arttırma etkisi yaratmıştır.

Kısacası şartlı angajmandan zorlayıcı diplomasiye geçişin pek de başarılı bir karar olmadığı yorumu yapılabilir. Nitekim ikinci bölümde de ayrıntılı olarak incelendiği üzere, zorlayıcı diplomasinin başarılı olabilmesi için belirli şartların var olması gerekir. Hâlbuki İran örneğindeki tüm faktörleri incelediğimizde Avrupa Birliği'nin İran'a karşı uyguladığı zorlayıcı diplomaside pek de başarılı olamadığı görülmüştür. Avrupa Birliği'nin İran nükleer krizindeki talebinin orantısızlığı, bugüne kadar masaya koyduğu tehditlerin ise etkisiz olması ve sonrasında başvurabileceği tehditler için henüz gerekli zemin ve ortamın mevcut olmaması başlıca tespitler arasında sayılabilir. Zorlayıcı diplomasinin kaderini belirleyen en önemli etkenlerden biri de motivasyon konusudur. Bu tabloya baktığımızda İran'ın oyunu kazanmak ve amacına ulaşmak için uluslararası toplumdan daha motive olduğu ortadadır. Dolayısıyla zorlayıcı diplomasinin değişkenleri ışığında Avrupa Birliği başarısız görünmektedir. Diğer taraftan Avrupa Birliği'nin koşulluluk ilkesine endeksli stratejisini katılaştırması, daha önceden İran'la yürütmüş olduğu ve hatta belirli mesafelerin de katedildiği kapsamlı diyalog sürecini de zayıflatmıştır.

İran nükleer krizi, tehditlerin her zaman işe yaramadığının ve her durumun farklı özellikleri dolayısıyla tehdide başvurma yönteminin dikkatlice hesaplanması gerektiğinin iyi bir örneği olmuştur. Avrupa Birliği, bu metoda başvurmaya karar verdiğinde bu politikanın ne kadar zor ve komplike olabileceğini hesaplamakta yetersiz kalmış görünmektedir. Bu kanıya varılmasının ardındaki en önemli neden; Avrupa Birliği'nin, İran'ın bu konudaki motivasyonunu hafife almış olmasıdır. İkinci neden ise arabuluculuk rolüne girilirken dünyadaki farklı aktörleri böylesine önemli bir konuda bir araya getirmenin zorluklarını yeterince hesaplayamamış olmasıdır. Zira müzakerelerin başladığı tarihten itibaren tüm dünyanın sözcüsü olma ve farklı güçleri bir arada tutmanın zorluklarını yaşamaktadır. Müzakerelere başladıklarında Avrupa Birliği temsilcileri bu konunun klasik 'havuç – sopa yöntemi'yle çözüleceğini sanmışlardır, ancak İran nükleer krizinin ardında yatan esas sorunların etkisi Avrupa Birliği'nce sonradan fark edilebilmiştir. Konu salt bir nükleer krizin ötesine geçmiştir. AB/3, kendisini İran-ABD-Rusya ve Çin çemberinde bulunca, tüm bu güçleri ortak bir fikir etrafında buluşturmanın zorluklarını kavramaya başlamıştır. Ancak bu işe girişmesinin temelinde uluslararası küresel bir aktör olduğunu kanıtlama ve Ortak Dış ve Güvenlik Politikasını güçlendirme hedefi yatmaktaydı. Avrupa Birliği'nin belki de bu noktada göz ardı etmiş ol-

duğu en önemli nokta sürecin başında çok boyutlu bir yol haritası çizmemek olmuştur.

Bütün bunlara rağmen, Avrupa Birliği'nin tüm politikalarının başarısız olduğunu söylemek de yanlış olacaktır. Kriz süresince AB/3'ün zaferleri olarak adlandırabileceğimiz gelişmeler de yaşanmıştır. Her şeyden önce Avrupa Birliği her ne kadar zor olsa da bu kriz boyunca liderlik rolünü önemli ölçüde üstlenmiştir. Kaldı ki Irak olayından farklı olarak üye devletler, bu kriz süresince tek vücut halinde hareket edebilme noktasına gelmişlerdir. Başarıya çok yaklaştıkları zamanlar olmuş ancak o zamanlarda da ABD engeliyle karşılaşmışlardır. 2007 sonuna gelindiğinde ise duraksamaya giren müzakereler yeniden başlatılabilmektedir. İran nükleer krizinin çözülmemesi veya farklı bir boyuta geçmesi hiç şüphesiz bir şekilde Avrupa Birliği'ne mal edilecek ve ODGP için eksi puan niteliğinde olacaktır. Dolayısıyla Avrupa Birliği'nin bugüne kadar zorlayıcı diplomasi adı altında yürüttüğü politikalarını gözden geçirmesinde, göz ardı ettiği faktörleri göz önünde bulundurarak önceden yürütmüş olduğu koşullu angajman politikasının eksikliklerini bertaraf ederek kalıcı çözüm hedefine endekslenmesinde fayda vardır. Diplomatik manevraların halen yapılabileceği bir süreçte Avrupa Birliği, planlı bir şekilde durumu kendi lehine çevirebilir. Ancak bunun için küresel aktörlüğün gereklerini yerine getirmesi ve ABD'yi ikna etme yoluyla uyumlu bir transatlantik işbirliği çatısı altında ortak tutum belirlemesi, somut ve kesin öneriler sunması, öncelik ve hedeflerini uyumlaştırması, daha da önemlisi Shannon Kile'in de dediği gibi "İran'ın önerilerine yanıt vermektense, sürekli olarak İran tarafından reddedilen konuları yeniden İran'ın karşısına çıkartmaktan vazgeçmesi" gerekir.

İran nükleer krizinde etkili bir çözüme gidilmesini sağlayacak araçlar ve buna uygun bir zeminin mevcut olduğunu ve yeni diplomatik manevralar için halen geç olmadığını söylemek gerekir. Ancak transatlantik işbirliği çerçevesinde yeni bir stratejinin geliştirilmesi ve bu sefer doğru tespitler yapılması kaydıyla daha net ve kesin imtiyaz ve müeyyideler belirlenmesi gerekecektir. Zira 5+1 öneri paketi tecrübesinden de anlaşılabileceği üzere; ikna edici imtiyazların var olmadığı bir çözüm paketinin hayata geçirilmesi zor görünmektedir. Diğer taraftan İran'ın güvenlik kaygılarının hesaba katılmadığı ve bu endişelerin bertaraf edilmediği bir tabloda İran'dan nükleer programı konusunda ödünler vermesini istemek de gerçekçi olmayacaktır. En önemlisi, İran'ın sivil nükleer teknoloji haklarının tanınmadığı bir çözüm de iyimserlikten öte bir sonuç yaratmayacaktır.

Özetlemek gerekirse; İran nükleer krizinin çözümü Avrupa Birliği ve ABD'nin transatlantik farklılıkları aşarak ortak bir strateji belirlemeleri ve bu yeni stratejiyi uyum içerisinde uygulamalarında gizlidir. Bu doğrultuda gerek koşullu angajman politikası, gerek iyi polis kötü polis stratejisi, gerek şartlı karşılıklılık stratejisi, gerekse aşamalı angajman politikasının geliştirilecek ortak bir politika zemininde başarılı olabileceği söylenebilir. Yukarıda bahsi geçen ve krizin çözülmesi için önerilen tüm politikaların başarılı olması, ABD'nin sürece bizzat katılması ve İran'la doğrudan müzakereleri başlatması şartına bağlı olacaktır. Kısacası şu aşamaya kadar ne Avrupa Birliği'nin ne de ABD'nin izlediği politikalar tek başlarına başarılı olamamıştır. Hatta yeri geldiğinde birbirlerine destek sağlamadıklarından dolayı stratejilerinde olumlu sonuç alamamışlardır. Bu nedenle üzerinde durulması gereken nokta; kriz hususunda ortak bir durum değerlendirmesi yapılması, sorunların ve çözülmesi istenen konuların, verilebilecek imtiyazların, uygulanabilecek müeyyidelerin ortak bir şekilde tespit edilmesidir. Bu bağlamda atılacak en önemli adım ise; sorunun kökenine inerek var olduğunu düşündükleri niyetin altındaki ateşleyici faktörleri ve tehdit algılamalarını saptamak ve bunları gidermeye çalışmak olacaktır. Ancak bu yaklaşımı sergiledikleri zaman İran'dan önemli adımları atmasını beklemeleri anlamlı olacaktır. Sonuç itibarıyla yapılması gereken, yukarıdaki tüm faktörlerin göz önünde bulundurulması ve geliştirilecek olan 'yeni ve ortak bir strateji' zemininde krizin çözülmeye çalışılmasıdır.

EKLER

EK 1: Ülkelerin Gerçekleştirdikleri İlk Nükleer Silah Denemeleri¹

Tarih	İsim	Ülke	Açıklama
16 Temmuz 1945	Trinity	ABD	İlk atom bombası denemesi
6 Ağustos 1945	Little Boy	ABD	Hiroşima'nın bombalanması / Japonya
9 Ağustos 1945	Fat Man	ABD	Nagazaki'nin bombalanması / Japonya
29 Ağustos 1949	Joe 1	SSCB	SSCB'nin ilk atom bombası denemesi
3 Ekim 1952	Hurricane	BK	İngiltere'nin ilk atom bombası denemesi
1 Kasım 1952	Ivy Mike	ABD	İlk termonükleer silah denemesi
12 Ağustos 1953	Joe 4	SSCB	SSCB'nin ilk hidrojen bombası denemesi
1 Mart 1954	Castle Bravo	ABD	ABD tarafından gerçekleştirilen ilk termonükleer silah denemesi (radyasyon serpintisi ile sonuçlanmıştır)
22 Kasım 1955	RDS-37	SSCB	SSCB tarafından gerçekleştirilen ilk termonükleer silah denemesi
8 Kasım 1957	Grapple X	BK	İngiltere tarafından gerçekleştirilen ilk başarılı termonükleer silah denemesi

¹ http://en.wikipedia.org/wiki/Nuclear_explosion

13 Şubat 1960	Gerboise Bleue	FRANSA	Fransa'nın ilk atom bombası denemesi
31 Ekim 1961	Tsar Bomba	SSCB	Bugüne kadarki en geniş çaplı termonükleer silah denemesi
16 Ekim 1964	596	ÇİN	Çin'in ilk atom bombası denemesi
17 Haziran 1967	Test No.6	ÇİN	Çin'in ilk termonükleer silah denemesi
24 Ağustos 1968	Canopus	FRANSA	Fransa'nın ilk termonükleer denemesi
18 Mayıs 1974	Smiling Buddha	HİNDİSTAN	Hindistan'ın ilk patlayıcı nükleer silah denemesi
11 Mayıs 1998	Shakti I	HİNDİSTAN	Hindistan'ın ilk potansiyel hidrojen bomba denemesi
13 Mayıs 1998	Shakti II	HİNDİSTAN	Hindistan'ın ilk atom bombası denemesi
28 Mayıs 1998	Chagai I	PAKİSTAN	Pakistan'ın ilk atom bombası denemesi

EK 2: Güçlendirilmiş Koruma Rejimi: Ek Protokole Taraf Devletler²

	Devlet	Kurul Onayı	İmza Tarihi	Yürürlüğe Girdiği Tarih
1.	Afganistan	1 Mart 2005	19 Temmuz 2005	19 Temmuz 2005
2.	Arnavutluk	16 Haziran 2004	2 Aralık 2004	
3.	Cezayir	14 Eylül 2004		
4.	Andora	7 Aralık 2000	9 Ocak 2001	
5.	Ermenistan	23 Eylül 1997	29 Eylül 1997	28 Haziran 2004
6.	Avustralya	23 Eylül 1997	23 Eylül 1997	12 Aralık 1997
7.	Avusturya	11 Haziran 1998	22 Eylül 1998	30 Nisan 2004
8.	Azerbaycan	7 Haziran 2000	5 Temmuz 2000	29 Kasım 2000
9.	Bangladeş	25 Eylül 2000	30 Mart 2001	30 Mart 2001
10.	Beyaz Rusya	3 Ekim 2005	15 Kasım 2005	
11.	Belçika	11 Haziran 1998	22 Eylül 1998	30 Nisan 2004
12.	Benin	17 Eylül 2004	7 Haziran 2005	
13.	Botswana	20 Eylül 2005		
14.	Bulgaristan	14 Eylül 1998	24 Eylül 1998	10 Ekim 2000
15.	Burkina Faso	18 Mart 2003	17 Nisan 2003	17 Nisan 2003
16.	Kamerun	16 Haziran 2004	16 Aralık 2004	
17.	Kanada	11 Haziran 1998	24 Eylül 1998	8 Eylül 2000
18.	Cape Verde	16 Haziran 2005	28 Haziran 2005	

² Bu listenin güncel hali UAEA Resmi web sitesinden alınmıştır. http://www.iaea.org/OurWork/SV/Safeguards/sg_protocol.html#ftn2#ftn2

19.	Merkezi Afrika Cumhuriyeti	7 Mart 2006		
20.	Şili	10 Eylül 2002	19 Eylül 2002	3 Kasım 2003
21.	Çin	25 Kasım 1998	31 Aralık 1998	28 Mart 2002
22.	Comoros	16 Haziran 2005	13 Aralık 2005	
23.	Kosta Rica	29 Kasım 2001	12 Aralık 2001	
24.	Kolombiya	25 Kasım 2004	11 Mayıs 2005	
25.	Hırvatistan	14 Eylül 1998	22 Eylül 1998	6 Temmuz 2000
26.	Küba	9 Eylül 2003	18 Eylül 2003	3 Haziran 2004
27.	Kıbrıs	25 Kasım 1998	29 Temmuz 1999	19 Şubat 2003
28.	Çek Cumhuriyeti	20 Eylül 1999	28 Eylül 1999	1 Temmuz 2002
29.	Kongo	28 Kasım 2002	9 Nisan 2003	9 Nisan 2003
30.	Danimarka	11 Haziran 1998	22 Eylül 1998	30 Nisan 2004
31.	Ekvator	20 Eylül 1999	1 Ekim 1999	24 Ekim 2001
32.	El Salvador	23 Eylül 2002	5 Eylül 2003	24 Mayıs 2004
33.	Estonya			1 Aralık 2005 ^{2/}
34.	Fiji	16 Haziran 2005		
35.	Finlandiya	11 Haziran 1998	22 Eylül 1998	30 Nisan 2004
36.	Fransa	11 Haziran 1998	22 Eylül 1998	30 Nisan 2004
37.	Makedonya	16 Haziran 2005	12 Temmuz 2005	
38.	Gabon	18 Mart 2003	8 Haziran 2005	
39.	Gürcistan	23 Eylül 1997	29 Eylül 1997	3 Haziran 2003
40.	Almanya	11 Haziran 1998	22 Eylül 1998	30 Nisan 2004

41.	Gana	11 Haziran 1998	12 Haziran 1998	11 Haziran 2004
42.	Yunanistan	11 Haziran 1998	22 Eylül 1998	30 Nisan 2004
43.	Guatemala	29 Kasım 2001	14 Aralık 2001	
44.	Haiti	20 Mart 2002	10 Temmuz 2002	9 Mart 2006
45.	Vatikan	14 Eylül 1998	24 Eylül 1998	24 Eylül 1998
46.	Honduras	16 Haziran 2005	7 Temmuz 2005	
47.	Macaristan	25 Kasım 1998	26 Kasım 1998	4 Nisan 2000
48.	İzlanda	9 Eylül 2003	12 Eylül 2003	12 Eylül 2003
49.	Endonezya	20 Eylül 1999	29 Eylül 1999	29 Eylül 1999
50.	İran	21 Kasım 2003	18 Aralık 2003	
51.	İrlanda	11 Haziran 1998	22 Eylül 1998	30 Nisan 2004
52.	İtalya	11 Haziran 1998	22 Eylül 1998	30 Nisan 2004
53.	Jamaika	12 Haziran 2002	19 Mart 2003	19 Mart 2003
54.	Japonya	25 Kasım 1998	4 Aralık 1998	16 Aralık 1999
55.	Ürdün	18 Mart 1998	28 Temmuz 1998	28 Temmuz 1998
56.	Kazakistan	18 Haziran 2003	6 Şubat 2004	
57.	Kiribati	10 Eylül 2002	9 Kasım 2004	
58.	Kuveyt	12 Haziran 2002	19 Haziran 2002	2 Haziran 2003
59.	Letonya	7 Aralık 2000	12 Temmuz 2001	12 Temmuz 2001
60.	Libya ³	9 Mart 2004	10 Mart 2004	**
61.	Liechtenstein	16 Haziran 2005		
62.	Litvanya	8 Aralık 1997	11 Mart 1998	5 Temmuz 2000

³ Libya imzaladığı Ek Protokolü yürürlüğe sokmayı taahhüt etti.

63.	Lüksemburg	11 Haziran 1998	22 Eylül 1998	30 Nisan 2004
64.	Madagaskar	18 Haziran 2003	18 Eylül 2003	18 Eylül 2003
65.	Malezya	22 Eylül 2005	22 Kasım 2005	
66.	Mali	10 Eylül 2002	12 Eylül 2002	12 Eylül 2002
67.	Malta	28 Kasım 2002	24 Nisan 2003	12 Temmuz 2005
68.	Marshall Adaları	1 Mart 2005	3 Mayıs 2005	3 Mayıs 2005
69.	Moritanya	18 Mart 2003	2 Haziran 2003	
70.	Mauritius	14 Eylül 2004	9 Aralık 2004	
71.	Meksika	12 Mart 2004	29 Mart 2004	
72.	Monako	25 Kasım 1998	30 Eylül 1999	30 Eylül 1999
73.	Moğolistan	11 Eylül 2001	5 Aralık 2001	12 Mayıs 2003
74.	Fas	16 Haziran 2004	22 Eylül 2004	
75.	Namibya	21 Mart 2000	22 Mart 2000	
76.	Hollanda	11 Haziran 1998	22 Eylül 1998	30 Nisan 2004
77.	Yeni Zelanda	14 Eylül 1998	24 Eylül 1998	24 Eylül 1998
78.	Nikaragua	12 Haziran 2002	18 Temmuz 2002	18 Şubat 2005
79.	Niger	9 Mart 2004	11 Haziran 2004	
80.	Nijerya	7 Haziran 2000	20 Eylül 2001	
81.	Norveç	24 Mart 1999	29 Eylül 1999	16 Mayıs 2000
82.	Palau	1 Mart 2005	13 Mayıs 2005	13 Mayıs 2005
83.	Panama	29 Kasım 2001	11 Aralık 2001	11 Aralık 2001
84.	Paraguay	12 Haziran 2002	24 Mart 2003	14 Eylül 2004
85.	Peru	10 Aralık 1999	22 Mart 2000	23 Temmuz 2001

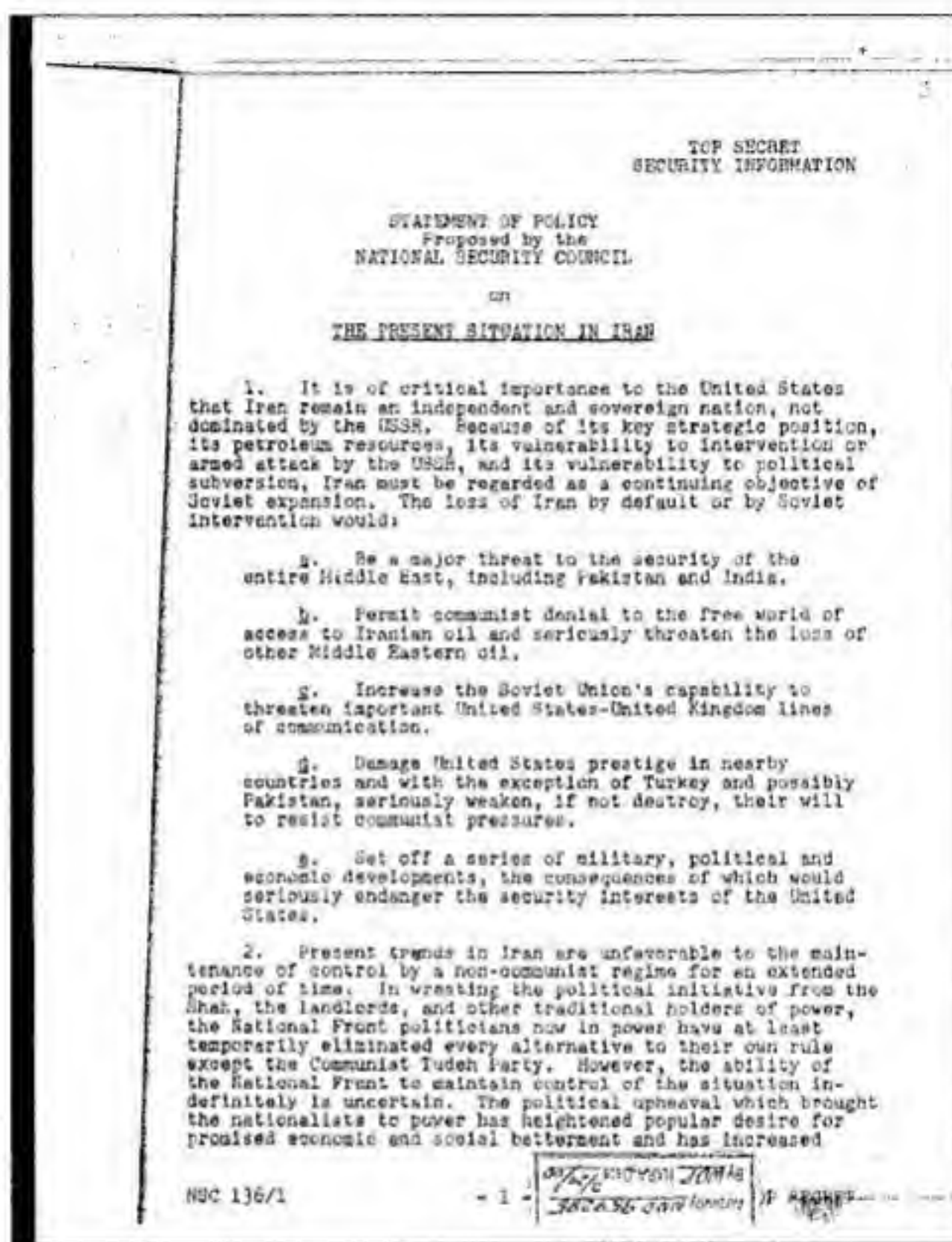
86.	Filipinler	23 Eylül 1997	30 Eylül 1997	
87.	Polonya	23 Eylül 1997	30 Eylül 1997	5 Mayıs 2000
88.	Portekiz	11 Haziran 1998	22 Eylül 1998	30 Nisan 2004
89.	Kore	24 Mart 1999	21 Haziran 1999	19 Şubat 2004
90.	Romanya	9 Haziran 1999	11 Haziran 1999	7 Temmuz 2000
91.	Rusya	21 Mart 2000	22 Mart 2000	
92.	Senegal	1 Mart 2005		
93.	Sırbistan	14 Eylül 2004		
94.	Seyşel Adaları	18 Mart 2003	7 Nisan 2004	13 Ekim 2004
95.	Singapur	20 Eylül 2005	22 Eylül 2005	
96.	Slovakya			1 Aralık 2005
97.	Slovenya	25 Kasım 1998	26 Kasım 1998	22 Ağustos 2000
98.	Güney Afrika	12 Haziran 2002	13 Eylül 2002	13 Eylül 2002
99.	İspanya	11 Haziran 1998	22 Eylül 1998	30 Nisan 2004
100.	İsveç	11 Haziran 1998	22 Eylül 1998	30 Nisan 2004
101.	İsviçre	7 Haziran 2000	16 Haziran 2000	1 Şubat 2005
102.	Tacikistan	12 Haziran 2002	7 Temmuz 2003	14 Aralık 2004
103.	Tanzanya	16 Haziran 2004	23 Eylül 2004	7 Şubat 2005
104.	Tayland	20 Eylül 2005	22 Eylül 2005	
105.	Togo	22 Eylül 2003	26 Eylül 2003	
106.	Tunus	1 Mart 2005	24 Mayıs 2005	
107.	Türkiye	7 Haziran 2000	6 Temmuz 2000	17 Temmuz 2001
108.	Türkmenistan	1 Mart 2005	17 Mayıs 2005	3 January 2006
109.	Uganda	25 Kasım 2004	14 Haziran 2005	14 Şubat 2006

110.	Ukrayna	7 Haziran 2000	15 Ağustos 2000	24 January 2006
111.	Birleşik Krallık ve Kuzey İrlanda	11 Haziran 1998	22 Eylül 1998	30 Nisan 2004
112.	ABD	11 Haziran 1998	12 Haziran 1998	
113.	Uruguay	23 Eylül 1997	29 Eylül 1997	30 Nisan 2004
114.	Özbekistan	14 Eylül 1998	22 Eylül 1998	21 Aralık 1998
TOPLAM		114	107	75

Güçlendirilmiş Koruma Rejimi: Ek Protokole Tabi Diğer Taraflar

	Diğer Taraflar	Kurul Onayı	İmza tarihi	Yürürlüğe Girdiği Tarih
1.	Euratom	11 Haziran 1998	22 Eylül 1998	30 Nisan 2004
Toplam		1	1	1

EK 3: ABD Ulusal Güvenlik Konseyi Raporu⁴

⁴ **Kaynak:** 'US Policy Regarding the Present Situation in Iran', A Report to The National Security Council, 20 November 1952, Washington, The George Washington University, National Security Archive (Bu belgede ABD'nin İran'daki mevcut gelişmelere yönelik değerlendirmesi ve politikasından bahsedilmiştir. Raporda Sovyetler'e karşı İran'ın güçlendirilmesi ve desteklenmesi politikasından söz edilmektedir)

EK 4: 'ABD-İran Nükleer İşbirliği' başlıklı Ulusal Güvenlik Karar Memorandumu

Gen. Securoft

NATIONAL SECURITY COUNCIL
WASHINGTON, D.C. 20505

SECRET/COS April 23, 1975

National Security Decision Memorandum 292

TO: The Secretary of Defense
The Deputy Secretary of State
The Director, Arms Control and
Disarmament Agency
The Administrator, Energy Research and
Development Administration

SUBJECT: U.S. - Iran Nuclear Cooperation

The President has reviewed the study directed by NSSM 219 and has noted the comments and recommendations of the agencies. The President has decided that in negotiating an Agreement on Cooperation in the Civil Uses of Atomic Energy with the Government of Iran, the U.S. shall:

- Permit U.S. material to be fabricated into fuel in Iran for use in its own reactors and for pass-through to third countries with whom we have Agreements.
- Agree to set the fuel ceiling at a level reflecting the approximate number of nuclear reactors planned for purchase from U.S. suppliers. We would, as a fallback, be prepared to increase the ceiling to cover Iran's full nuclear requirement under the proviso that the fuel represents Iran's entitlement from their proposed investment in an enrichment facility in the U.S. Any additional entitlement could be disposed of by Iran without importing the material into that country through sales from the United States to appropriate third countries with whom the U.S. has bilateral Agreements for Cooperation.
- Continue to require U.S. approval for reprocessing of U.S. supplied fuel, while indicating that the establishment of a multinational reprocessing plant would be an important factor favoring such approval. As a fallback, we could inform the Government of Iran that we shall be prepared to provide our approval for reprocessing of U.S. material in a multinational plant in Iran if the country supplying the reprocessing technology or equipment is a full and active participant in the plant.

SECRET/COS

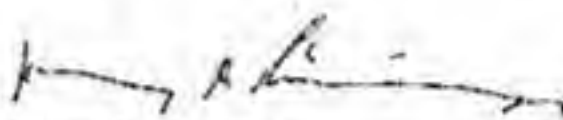
DECLASSIFIED

Approved: *NSC 1-100-1* 7/20/94
By: *NSC 1-100-1* 4/1/97

SECRET/NOFORN

2

and holding open the possibility of U.S. participation. The standard provision requiring mutual agreement as to safeguardability shall apply. An expression of U.S. willingness to explore cooperation in establishing such a facility at an appropriate time should Iran so desire, may be made.

Henry A. Kissinger

cc: Director of Central Intelligence

SECRET/NOFORN

EK 5: İran'ın Taraf Olduğu Uluslararası Antlaşmalar

UAEA İLE ANTLAŞMALAR		
UAEA Antlaşması	İmza Tarihi: Onay Tarihi:	26 Ekim 1956 16 Mayıs 1958
UAEA Antlaşması'nın VI. ve XIV. maddelerine değişiklik getiren düzenlemeler	Onay Tarihi:	1 Ekim 2002
Öncelikler ve Ayrıcalıklara İlişkin Antlaşma	Yürürlüğe giriş tarihi:	21 Mayıs 1974
NPT ile İlgili Antlaşma / INFCIRC No: 214	Yürürlüğe giriş tarihi:	15 Mayıs 1974
Ek Protokol	İmzalandı	
Koruma Antlaşması / INFCIRC No: 97	Yürürlüğe giriş tarihi:	10 Mayıs 1967
Diğer Çok Taraflı Koruma Antlaşması İRAN/ABD; INFCIRC No: 127	Yürürlüğe giriş tarihi:	20 Ağustos 1969
UAEA'nın Teknik Destek Sağlamasına İlişkin Ek Sözleşme	Yürürlüğe giriş tarihi:	12 Şubat 1990
TEMEL ULUSLARARASI ANTLAŞMALAR		
NPT (Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması)	Yürürlüğe giriş tarihi:	2 Şubat 1970
Nükleer Malzemelerin Fiziki Olarak Korunmasına İlişkin Sözleşme	Taraf değil	
Nükleer Kazalara Yönelik Erken Uyarıyı Düzenleyen Sözleşme	Yürürlüğe giriş tarihi:	9 Kasım 2000
Nükleer Kazalar veya Radyolojik Acil Durumlarda İşbirliğine İlişkin Sözleşme	Yürürlüğe giriş tarihi:	9 Kasım 2000
Nükleer Tahribata İlişkin Sivil Sorumluluğu Düzenleyen Viyana Sözleşmesi	Taraf değil	

Nükleer Enerji Konusunda Üçüncü Tarafların Sorumluluğunu Düzenleyen Paris Sözleşmesi	Mevcut değil	
Viyana ve Paris Sözleşmelerinin Uygulanmasına İlişkin Ortak Protokol	Taraf değil	
Nükleer Tahribata İlişkin Sivil Sorumluluğu Düzenleyen Viyana Sözleşmesi'ni Değiştiren Protokol	İmzalanmadı	
Nükleer Tahribatın Tazmin Edilmesine İlişkin Ek Sözleşme	İmzalanmadı	
Nükleer Güvenlik Sözleşmesi	Taraf değil	
Kullanılmış Yakıtın Tasarrufunun Güvenliği ve Radyoaktif Atıkların Tasarrufunun Güvenliğine İlişkin Ortak Sözleşme	İmzalanmadı	
DİĞER İLGİLİ ULUSLARARASI ANTLAŞMALAR		
Koruma Rejiminde Görev Alacak Denetçilerin Tayin Edilmesine İlişkin Geliştirilmiş Prosedürler	Kabul edildi:	24 Ağustos 1991
Kısmi Nükleer Deneyleri Engelleyen Antlaşma (PTBT)	İmza Tarihi: Onay Tarihi:	9 Ağustos 1963 23 Aralık 1963
Nükleer Silahların ve Kitle İmha Silahlarının Deniz Yataklarında, Okyanus Dibinde ve Toprak Altında Yerleştirilmesini Engelleyen Antlaşma	İmza Tarihi: Onay Tarihi:	11 Şubat 1971 6 Haziran 1971

CTBT	İmza Tarihi:	24 Eylül 1996
ZANGGER Komitesi	Üye değil	
Nükleer Tedarikçiler Grubu	Üye değil	
Nükleer İhracat Yönergesi	Henüz onaylanmadı	
NUSS Yasalarının Kabulü	Henüz yanıt verilmedi	
İKİLİ ANTLAŞMALAR		
İran İslam Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu arasında nükleer enerjinin barışçıl amaçlı kullanımına yönelik imzalanan antlaşma		1992
İran İslam Cumhuriyeti ve Çin Halk Cumhuriyeti arasında nükleer enerjinin barışçıl amaçlı kullanımına yönelik imzalanan antlaşma		1993

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Acer, Yücel - Bilecan, Halil 'The European Common Foreign and Defence Policy in the Draft EU Constitution and the Competitive Power of the Union', Ali Akdemir et. al (eds.) *The Competitive Power of the European Union after the Enlargement* (Çanakkale: 2004)
- Afrasiabi, Kaveh L. *After Khomeini: New Directions in Iran's Foreign Policy*, (Oxford: Westview Press, 1994)
- Afkhami, Gholamreza, *The Shah & The Bomb*, Foundation for Iranian Studies, Maryland, 1997
- Afkhami, Gholamreza (ed.), *برنامه انرژی اتمی ایران تلاش‌ها و تنش‌ها* (Iran'ın Nükleer Enerji programı: Çabalar ve Sorunlar), (Maryland: Foundation for Iranian Studies, 1997)
- Ahlström, Christer 'The EU Strategy against Proliferation of Weapons of Mass Destruction', Shannon K(ed.), *Europe and Iran: Perspectives on Non-Proliferation*, (Oxford: Oxford University Press, 2005)
- Akdemir, Ali et al. (eds), *The Competitive Power of the European Union After the Enlargement*, (Çanakkale: 2004)
- Akdevelioğlu, Atay - Kürkçüoğlu, Ömer. 'Ortadoğu'yla İlişkiler', Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt II, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001)
- Allison, Graham, *Nuclear Terrorism: The Ultimate Preventable Catastrophe*, (New York: Times Books, 2004)
- Alikhani, Hossein, *Sanctioning Iran: Anatomy of a Failed Policy* (New York: I.B. Tauris, 2001)
- Allen, D. et al., *European Political Cooperation: Towards a Foreign Policy for Western Europe*, (London: Butterworth Scientific, 1982)

- Ameri, Nasser Saghfi ' روابط ایران و اتحادیه اروپا: بازگشت به عرصه های استراتژیک ' (Iran ve Avrupa Birliği ilişkileri: Stratejik Alanlara Dönüş), 3 کتاب (Avrupa Kitabı 3), (Tahran: TISRI, 2004)
- Ansari, Ali, *Confronting Iran*, (NY: Basic Books, 2006)
- Arreguin-Toft, Ivan, *How the Weak Win Wars, A Theory of Asymmetric Conflict*, (Cambridge, Cambridge University Press, 2005)
- Arı, Tayyar, *2000'lı Yıllarda Basra Körfezi'nde Güç Dengesi*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 1999)
- Art, Robert - Cronin, Patrick, *The United States and Coercive Diplomacy*, (Washington DC: US Institute of Peace Press, 2003)
- Bauer, G. S. - McDonald, A., (ed.), *Nuclear Technologies in a Sustainable Energy System* (1983)
- Balbay, Mustafa, *İran Raporu*, (İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, Mart 2006)
- Baker, James - Hamilton, Lee *The Iraq Study Group Report: The Way Forward - A New Approach*, (New York: Vintage Books, 2006), s.50-51.
- Beeman, William O 'Images of the Great Satan: Representations of the United States in the Iranian Revolution,' in Nikki R. Keddie, (ed.), *Religion and Politics in Iran* (New Haven: Yale University Press, 1983)
- Beeman, William O. 'After Ahmadinejad: The Prospects for US-Iranian Relations', Walter Posch (ed.) *Iranian Challenges: Chaillot Paper, N ° 89*, (Paris: ISS, 2006)
- Bozorgmehr, Mehdi and Sabagh, Georges 'Iranian Exiles and Immigrants in Los Angeles' in Asghar Fathi, (ed.), *Iranian Refugees and Exiles Since Khomeini* (Costa Mesa, Cal: Mazda, 1991)
- Bölükbaşı, Süha, *Türkiye ve Yakınındaki Ortadoğu*, (Dış Politika Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992)
- Burgin, Maskit 'Foreign Hostages in Lebanon' in Ariel Merai and Anat Kurz, *International Terrorism in 1987* (Boulder: Westview Press, 1988)
- Cankara, Yavuz, *Yeni Oyun: İran'ın Nükleer Politikası*, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005)
- Çakmak, Haydar, *Avrupa Güvenliği*, (Ankara: Platin Yayınları, 2007),
- Christopher, Warren, *American Hostages in Iran: The Conduct of a Crisis* (New Haven: Yale University Press, 1985)

- Chubin, Shahram 'Iran's Strategic Environment and Nuclear Weapons', in *Iran's Nuclear Weapons Options: Issues and Analysis*, (The Nixon Center, Ocak 2001)
- Clapham, Andrew 'Where is the EU's Human Rights Common Foreign Policy and How is it Manifested in Multilateral Fora', *The EU and Human Rights*, Philip Alston (ed.), (NY: Oxford University Press, 1999), s. 632
- Commoner, Barry, *The Politics of Energy* (Alfred A. Knopf Inc: 1979. New York)
- Corsi, Jerome R. *Atomic Iran*, (Nashville: Cumberland House Publishing, 2005)
- Craig, Paul - De Burca, Grainne *EC Law*, (Oxford: Oxford University Press, 1995)
- Daalder, Ivo - Lindsay, M. James, *America Unbound - The Bush Revolution in Foreign Policy*, (Washington D.C: Brookings Institution Press, 2003)
- Deards, Elspeth - Hargreaves, Sylvia, *European Union Law*, (NY: Oxford University Press, 2004)
- Dikbaş, Yılmaz, *İsrail'in Nükleer Silah Cephaneliği*, (İstanbul: Asya Şafak Yayınları, 2006)
- Ebinger, C. K, *International Politics of Nuclear Energy* (1978)
- Ehteshami, Anoushiravan 'The Future of Iran's Defence and Nuclear Policy', Walter Posch (ed.), *Iranian Challenges*, Chaillot Paper N°89, (Paris: ISS, Mayıs 2006)
- Ehteshami, Anoushiravan, *After Khomeini: The Iranian Second Republic*, (London & NY: Routledge, 1995)
- Ehteshami, Anoushiravan & Varasteh, Manshour (eds), *Iran and the International Community* (London & New York: Routledge, 1991),
- Ehteshami, Anoushiravan 'Iran and the European Community', Anoushiravan Ehteshami & Manshour Varasteh (eds), *Iran and the International Community* (London & New York: Routledge, 1991)
- Eisenstadt, Michael, *Iranian Military Power: Capabilities and Intentions*, (Washington D.C: The Washington Institute for Near East Policy, 1996)
- European Commission - Eurostat, *External and Intra-European Union Trade Statistical Yearbook: Data 1958-2002*, 2003 Edition.

- Fallahi, Ali 'توافقهنامه تجارت و همكاری-ایران اتحادیه اروپا' (İran - Avrupa Birliği Ticaret ve İşbirliği Antlaşması), 2 كتاب اروپا (Avrupa Kitabı 2), (Tahran: TISRI, 2003)
- Farhi, Farideh 'To Have or Not to Have? Iran's Domestic Debate on Nuclear Options', in *Iran's Nuclear Weapons Options: Issues and Analysis*, (The Nixon Center, Ocak 2001)
- Feldman, Shai, *Israeli Nuclear Deterrence: A strategy for the 1980s*, (New York: Columbia University Press, 1982)
- Foreman, H., (ed.), *Nuclear Power and the Public* (University of Minesotta Press: 1970, Mineapolis)
- Friedman, Alan, *Spider's Web: The Secret History of how the White House Illegally Armed Iraq*. (New York: Bantam Books, 1993)
- Fukuyama, Francis, *After the NeoCons: America at the crossroads*, (London: Profile books, 2006)
- Gasiorowski, Mark J. and Byrne, Malcolm (eds), *Mohammad Mosaddeq and the 1953 Coup in Iran*, National Security Archive, 22 Haziran 2004
- George, Alexander L. *Bridging the Gap: Theory and Practice in Foreign Policy*, (Washington: US Institute of Peace Process, 1993)
- George, Alexander, *Forceful Persuasion: Coercive Diplomacy as an Alternative to War*, (Washington, D.C: United States Institute of Peace Press, 1991)
- George, Alexander & Simons, William (eds), *The Limits of Coercive Diplomacy*, 2nd Edition, (Boulder.Col: Westview, 1994)
- George, Alexander L. 'The General Theory and Logic of Coercive Diplomacy,' in *Forceful Persuasion: Coercive Diplomacy as an Alternative to War*, (Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press, 1991)
- George, Alexander L. *The Limits of Coercive Diplomacy: Laos, Cuba, Vietnam*, (Little, Brown, 1971)
- Glasstone, S, *Sourcebook on Atomic Energy Princeton*, (D. Van Nostrand Company, 3rd ed, 1979)
- Gnesotto, Nicole (ed.), *Avrupa Birliği Güvenlik ve Savunma Politikası*, (İstanbul: Tasam Yayınları, 2005)
- Gürkaynak, Muharrem, *Avrupa'da Savunma ve Güvenlik*, (Ankara: Asil, 2004),

- Hadian, Nasser 'Iran's Nuclear Program: Contexts and Debates', in *Iran's Bomb: American and Iranian Perspectives*, (The Nixon Center, Mart 2004)
- Halliday, Fred 'Western Europe and Iranian Revolution, 1979-97: an Elusive Normalization', B.A. Roberson (ed.), *The Middle East and Europe*, (London, NY: Routledge, 1998),
- Haas, Richard - O'sullivan, Megan, *Engaging Problem Countries*, (Washington DC: Brooking Institute, 2000)
- Hersh, Seymour, *The Samson Option*, (N.Y: Random House, 1993)
- Holland, M. (ed.), *The Future of European Political Cooperation: Essays in Theory and Practice*, (Basingstoke: Macmillan, 1991),
- Houghton, David Patrick, *US Foreign Policy and the Iran Hostage Crisis* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001)
- Hooglund, Eric, 'The Policy of the Reagan Administration toward Iran' in Nikki R. Keddie and Mark J. Gasiorowski, (eds.), *Neither East nor West: Iran, The Soviet Union, and the United States* (New Haven: Yale University Press, 1990)
- Jafarzadeh, Alireza, *The Iran Threat: President Ahmadinejad and Coming Nuclear Crisis*, (NY: Palgrave MacMillan, 2007)
- Jabber, Fuad, *Israel and Nuclear Weapons*, (London: Chatto and Windus, 1971)
- Jakobsen, Peter Viggo *Western Use of Coercive Diplomacy After the Cold War: A Challenge for Theory and Practice*. (London: Macmillan, 1998)
- Jakobsen, Peter Viggo 'Coercive Diplomacy', Alan Collins (ed.), *Contemporary Security Studies*, (Oxford: Oxford University Press, 2007)
- Jentleson, Bruce - Whytock, Christopher 'Who Won Libya? The Force Diplomacy Debate and Its Implications for Theory and Policy', *International Security*, Vol: 30, No: 3, Kış 2005/06, s. 47-86
- Kelley, Ron et. al, *Irangels: Iranians in Los Angeles* (Berkeley: University of California Press, 1993)
- Kelley, Ron 'Iranian Political Demonstrations in Los Angeles, USA: A Photographic Essay' in Asghar Fathi, (ed.), *Iranian Refugees and Exiles Since Khomeini* (Costa Mesa, Cal.: Mazda, 1991)
- Kemp, Geoffrey 'Iran's Bomb and What to Do about It', in *Iran's Bomb: American and Iranian Perspectives*, (The Nixon Center, Mart 2004)

- Kemp, Geoffrey, *Forever Enemies? American Policy and the Islamic Republic of Iran*, (Washington D.C: The Carnegie Endowment for International Relations, 1994)
- Kemp, Geoffrey & Rudolf, Peter, *The Iranian Dilemma: Challenges for German and American Foreign Policy*, (Washington D.C: AICGS, 1997)
- Keohane, Robert, *Multilateral Coercive Diplomacy: Not 'Myths of Empire'*, (Duke University, Nov. 2002)
- Khaludzadeh, Saeed 'ارزیابی تحلیلی روابط جمهوری اسلامی ایران با اتحادیه اروپایی', (İran - Avrupa Birliği ilişkilerinin Analitik Bir Değerlendirmesi), 2 (İran - Avrupa Birliği ilişkilerinin Analitik Bir Değerlendirmesi), 2 (Avrupa Kitabı 2), (Tahran: TISRI, 2003)
- Kibaroglu, Mustafa 'İran'ın Nükleer Programı: Aktörleri ve Etkileri', Der. O. M. Öztürk - Y. Sarıkaya, *Kaosu Doğru İran*, (Ankara: Fark Yayınları, 2006)
- Kile, Shannon N. 'Final Thoughts on Iran, The EU and the Limits of Conditionality', Shannon N. Kile (ed.), *Europe and Iran: Perspectives on Non-Proliferation*, (Oxford: Oxford University Press, 2005)
- Kile, Shannon N. 'The Controversy over Iran's Nuclear Programme', Shannon N. Kile (ed.), *Europe and Iran: Perspectives on Non-Proliferation*, (Oxford: Oxford University Press, 2005)
- Kinzer, Stephen, *All the Shah's Men: An American Coup and the Roots of Middle East Terror* (Hoboken, N.J: John Wiley & Sons, 2003),
- Klare, Michael T., *Blood and Oil: The Dangers and Consequences of America's Growing Dependency on Imported Oil*, (Metropolitan Books, 2005)
- Kramish, Arnold, *The Peaceful Atom in Foreign Policy*, (N.Y: Harper & Row, 1963)
- Leeden, Micheal A. *The Iranian Time Bomb*, (NY: St. Martin's Press, 2007)
- Leonard, Mark, *Can EU Diplomacy Stop Iran's Nuclear Programme?*, (London: Centre for European Reform, 2005)
- Leverett, Flynt, *Dealing with Tehran: Assessing US Diplomatic Options toward Iran*, (New York: The Century Foundation, 2006)
- Lewis, R. C, *Nuclear Power Rebellion: Citizen vs. the Atomic Industrial Establishment* (1972)
- Limbert, Mandana E 'Visions of Iran: Persian-Language Television in the United States' in Fatma Müge Göçek, (ed.), *Social Constructions of Nationalism in the Middle East* (Albany, N.Y.: SUNY Press, 2001)

- Lodge, Juliet 'From Civilian Power to Speaking with a Common Voice: The Transition to a CFSP', Juliet Lodge (ed.) *The European Community and the Challenge for Future*, (London: Pinter Publishers, 1993),
- Mahdavi, Abdolreza Houshang, *سیاست خارجی ایران در دوران پهلوی 1300-1357* (1300-1357 Pehlevi Döneminde İran Dış Politikası), (Tahran: Elburz Yayınları, 1995)
- Mann, Martin, *Peacetime Uses Of Atomic Energy* (New York: Thomas Y.Crowell Company, 1957)
- Marks, A.W. (ed), *NPT: Paradoxes and Problems*, (Carnegie Endowment for International Peace, 1975)
- Melman, Yossi - Javedanfar, Meir, *The Nuclear Sphinx of Tehran*, (N.Y: Carroll & Graf Publishers, 2007), s. 97-102
- Milani, Abbas - McFaul, Michael - Diamond, Larry, *Beyond Incrementalism: A New Strategy for Dealing with Iran*, (California: Hoover Institution Publications, 2005)
- Mohammadi, Sreberny and Mohammadi, A 'Iranian Exiles as Opposition: Some Theses on the Dilemmas of Political Communication Inside and Outside Iran' in Asghar Fathi, (ed.), *Iranian Refugees and Exiles since Khomeini* (Costa Mesa: Mazda, 1991)
- Moeini, Farrokh (ed.), *Iran Yearbook 93*, (Bonn: MB Medien and Bücher Verlagsgesellschaft mbH, 1993), s. 317
- Moses, Russell Leigh, *Freeing the Hostages: Reexamining U.S.-Iranian Relations and Soviet Policy, 1979-1981* (Pittsburgh: Pittsburgh University Press, 1996)
- Nuttall, S. J. *European Political Cooperation*, (Oxford: Clarendon Press, 1992),
- Nuttall, S. J. - Edwards, G. 'Common Foreign and Security Policy', A. Duff, J. Pinder & R. Pryce (eds.), *Maastricht and Beyond*, (London: Routledge, 1994)
- OECD, *Foreign trade by Commodities*, vol. 1-5, 1995,
- OECD, *Monthly Statistics of Foreign Trade*, Ocak 1996-Mayıs 1998
- Olson, Robert, *Turkey's Relations with Iran, Syria, Israel and Russia, 1991-2000: The Kurdish and Islamist Questions*, (California: Mazda Press, 2001)

- Olson, Robert, *The Kurdish Question and Turkish-Iranian Relations: From World War I to 1998*, (California: Mazda Press, 1998)
- Olson, Robert, *Turkey-Iran Relations: 1979-2004 Revolution, Ideology War, Coups and Geopolitics*, (California: Mazda Publishers, 2004)
- Oğuz, Sami, *Gülümseyen İslam: Hatemi'nin ağzından İran'da Değişim*, (İstanbul: Metis Yayınları, 2001)
- Özgür, Salih, *Geleceğe Yönelen Tehdit: Kitle İmha Silahları*, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2006)
- Özkaya, Ömer, *Pentagon'un İran Operasyonu*, (İstanbul: Pegasus Yayınları, 2006)
- Öztürk, Osman Metin 'ABD'nin Suriye'ye ve İran'a Yönelik Politikalarının Türkiye'ye Olabilecek Etkileri', Der. O. M. Öztürk - Y. Sarıkaya, *Kaosu Doğru İran*, (Ankara: Fark Yayınları, 2006)
- Pahlavan, Tschanguiz 'Turkish-Iranian Relations: An Iranian View' in Henri J. Barkey, ed. *Reluctant Neighbour: Turkey's Role in the Middle East*, (Washington D.C.: United States Institute of Peace Press, 1996)
- Parsi, Trita, *Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran and U.S.*, (New Heaven, London: Yale University Press, 2007)
- Phythian, Mark, *Arming Iraq: How the U.S. and Britain Secretly Built Saddam's War Machine*. (Boston, Northeastern University Press, 1997)
- Pijpers, A. - Regelsberger, E. - Wessels, W. (eds.), *European Political Cooperation in the 1980s: A Common Foreign Policy for Western Europe?*, (Dordrecht: Nijhoff, 1988)
- Pollack, Kenneth M, *The Persian Puzzle*, (New York: Random House Publishing Groups, 2005)
- Potter, Lawrence - Sick, Gary, *Iran, Iraq, and the Legacies of War*, (MacMillan: 2004)
- Quille, Gerard - Keane, Rory 'The EU and Iran: Towards a New Political and Security Dialogue', Shannon N. Kile (ed), *Europe and Iran: Perspectives on Non-Proliferation*, (Oxford: Oxford University Press, 2005)
- Rajaei, Farhang, *The Iran-Iraq war: the politics of aggression*. (Gainesville: University Press of Florida, 1993)
- Ramazani, R.K 'Iran's Foreign Policy: Contending Orientations, Inside Revolutionary Iran' in R. K. Ramazani, (ed.), *Iran's Revolution: The Search for Consensus* (Bloomington: Indiana University Press, 1990)

- Ramazani, Rouhollah, *The Foreign Policy of Iran: A Developing Nation in World Affairs*, (Charlottesville: University of Virginia, 1966)
- Ramazani, R.K, *The United States and Iran: The Patterns of Influence* (New York: Praeger, 1982)
- Reissner, Johannes 'EU-Iran Relations: Options for Future Dialogue', Walter Posch (ed.) *Iranian Challenges: Chaillot Paper*, N°89, (Paris: ISS, 2006)
- Reissner, Johannes 'Europe and Iran: Critical Dialogue', Richard - Haas (eds.), *Honey and Vinegar: Incentives, Sanctions and Foreign Policy*, (Washington DC: Brookings Inst. Press, 2000)
- Regelsberger, E. et al (eds.), *Foreign Policy of the European Union: From EPC to CFSP and Beyond*, (London: Lynne Rienner, 1997)
- Richard - Haas (eds.), *Honey and Vinegar: Incentives, Sanctions and Foreign Policy*, (Washington DC: Brookings Inst. Press, 2000),
- Riedel, Eibe - Will, Martin 'Human Rights Clauses in External Agreements of the EC', *The EU and Human Rights*, Philip Alston (ed.), (NY: Oxford University Press, 1999).
- Ritter, Scott, *Hedef İran*, (İstanbul: Yakamoz Yayınları, 2007)
- Roosevelt, Kermit, *Countercoup: The Struggle for the Control Iran*, (NY: McGraw Hill, 1979)
- Roshandel, Jalil 'The Nuclear Controversy in the Context of Iran's Evolving Defence Strategy', Shannon N. Kile (ed), *Europe and Iran: Perspectives on Non-Proliferation*, (Oxford: Oxford University Press, 2005)
- Sahimi, Mohammad 'Concessions on Iran's Nuclear Program Could Help Moderates', M. Sahimi, H. Blix, M. Albright (eds), *Dealing with the Axis of Evil*, Winter 2007
- Sainz de la Pena, Jose Antonio 'The European Union's Relations with the Islamic Republic of Iran', Antonio Marquina Barrio-Gracia Abad Quintanal (eds.), *The New International Environment and Regional Challenges*, (Madrid: UNISCI, 2005)
- Sauer, Tom, *Nuclear Inertia. US Nuclear Weapons Policy after the Cold War*, (London: I.B Tauris, 2005)
- Sauer, Tom 'Coercive Diplomacy by the EU. Case Study: The Iranian Nuclear Weapons Crisis', ECPR Standing Group on the EU, 3rd Pan-European Conference on EU Politics, İstanbul: 21-23 Eylül 2006.

- Saray, Mehmet, *Türk-İran İlişkileri*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999)
- Schelling, Thomas *The Strategy of Conflict*, (Harvard University Press: 1960)
- Schelling, Thomas, *Arms and Influence* (New Haven, Conn: Yale University Press, 1966)
- Schultz, Kenneth, A. *Democracy and Coercive Diplomacy*, (New York: Cambridge University Press, 2001),
- Sholomo Nakdimon, *First Strike: The Exclusive Story of How Israel Foiled Iraq's Attempt to Get the Bomb* (New York: Summit Books, 1987)
- Sick, Gary. *October Surprise: America's Hostages in Iran and the Election of Ronald Reagan* (1992)
- Smith, M.E. *Europe's Foreign and Security Policy: The Institutionalization of Cooperation*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2004),
- Smith, H. *European Union Foreign Policy: What it is and What it Does*, (London: Pluto Press, 2002),
- Soetendorp, B. 'The Evolution of the EC/EU as a Single Foreign Policy Actor', W. Carlsnaes and S. Smith (eds.), *European Foreign Policy* (London: Sage, 1990),
- Struwe, Matthias 'The Policy of Critical Dialogue: An Analysis of European Human Rights Policy towards Iran from 1992 to 1997', *Durham Middle East papers: 60*, (University of Durham: 1998)
- Takeyeh, Ray, *Gizli İran: İslam Cumhuriyeti'nde Güç ve Paradoks*, (İstanbul: Ekvator, 2006)
- Tülümen, Turgut, *İran Devrimi Hatıraları*, 1. baskı, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1998)
- The U.S. Department of State, *Patterns of Global Terrorism*, (Washington D.C: U.S. Government Printing Office, 1998), s. 31
- Toft, Ivan Arreguin- *How the Weak Win Wars, A Theory of Asymmetric Conflict*, (Cambridge, Cambridge University Press, 2005)
- Vaziri, Haleh 'Iran's Nuclear Quest: Motivations and Consequences', R.G.C. Thomas (ed.), *The Nuclear Non-Proliferation Regime*, (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1986)

- Veldani, Asghar Jafari 'ایران و اروپا: از گفتگوی انتقادی تا گفتگوی مشروط' (Iran ve Avrupa: Eleştirel Diyalogdan Şartlı Diyaloga), 2 (Avrupa Kitabı 2), (Tahran: TISRİ, 2003)
- Wallace, Helen - Wallace, William, *The Policy-Making in the European Union*, (Oxford: Oxford University Press, 1996),
- Winn, Neil - Lord, Christopher, *EU Foreign Policy Beyond the Nation-State*, (London: Palgrave, 2001),
- Woodward, Bob, *Bush at War*, (Pocket Books: 2003)
- Zak, Chen, *Iran's Nuclear Policy and the IAEA: An Evaluation of the Program 93+2*, (Washington D.C: The Washington Institute for Near East Policy, 2002)
- Zonis, Marvin, *Majestic Failure: The Fall of the Shah* (Chicago: University of Chicago Press, 1991)
- Spider's Web: The Secret History of How the White House Illegally Armed Iraq*. (New York: Bantam Books, 1993)

Makaleler

- Abdi, Hasan, 'ورود اسرائیل به خاک لبنان' (İsrail'in Lübnan Topraklarına Girmesi), *Shargh*, 18 Temmuz 2006,
- Abedin, Mahan, 'Iranian Public Opinion and the Nuclear Stand-Off', *Mideast Monitor*, Nisan-Mayıs 2006
- Abele, Robert P. 'The Coming War with Iran', *Oped News*, 19 Temmuz 2006, http://www.opednews.com/articles/opedne_robert_p_060719_the_coming_war_with_.htm,
- Abtahi, Ehsan, 'ارتقای سطح مذاکرات ایران و روسیه' (Rusya ve İran Müzakere Zeminin Genişlemesi), *Shargh*, 1 Mart 2006,
- Abtahi, Ehsan, 'گروه ۸: ایران تا ۱۴ تیر پاسخ دهد' (G8 Grubu: İran 4 Temmuz'a Kadar Yanıt Versin), *Shargh*, 1 Temmuz 2006
- Abtahi, Ehsan, 'نتیجه نامشخص مذاکرات لاریجانی - سولانا' (Larijani-Solana Müzakerelerinin Belirsiz Sonucu), *Shargh*, 12 Temmuz 2006
- Abtahi, Ehsan, 'پیشنهاد اروپا روی میز ایران' (Avrupa'nın Önerisi İran'ın Masasında), *Shargh*, 7 Haziran 2006
- Ali, Akdemir et. Al (eds.) *The Competitive Power of the European Union after the Enlargement* (Çanakkale: 2004)

- Acharya, Amitav, 'The Gulf War and "Irangate": American Dilemmas', *Working Paper No. 130*. Australian National University, Strategic and Defence Studies Centre, Canberra:1987
- 'Addressing Iran's Nuclear Programme: The US, IAEA and European Foreign Ministers', *Disarmament Diplomacy*, Issue No: 74, Aralık 2003
- Afrasiabi, Kaveh L, 'İsrail'in İran'a Saldırma Efsanesi', *Saaf Online*, 16 Temmuz 2006
- Afrasiabi, Kaveh, 'Russia Plays a Double Game over Iran', *Asia Times*, 4 Kasım 2006
- Afrasiabi, Kaveh - Maleki, Abbas 'Iran's Foreign Policy after 11 September', *The Brown Journal of World Affairs*, Vol: IX, Issue 2, Kış / Bahar 2003
- Aghai Diba, Bahman, 'Iran and Oil Weapon', *Persian Journal*, 11 Temmuz 2006
- Aghai Diba, Bahman, 'Possible U.S Attack Against Islamic Republic of Iran', *Persian Journal*, 18 Kasım 2005
- Aghai Diba, Bahman 'The U.S Attack Against Islamic Republic of Iran is Inevitable', *SitNews*, 18 Ağustos 2005, http://www.sitnews.us/0805Viewpoints/081805_bahman_diba.html (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2007)
- Aghai Diba, Bahman, 'Iran Oil Bourse and Petrodollar Wars', *Persian Journal*, 15 Şubat 2006.
- Alvarez, Ignacio - Alvarino, Ossario 'The European Strategy for the Middle East', *Jean Monnet / Robert Schumann Paper Series*, Vol: 4, No: 19, Aralık 2004
- Asgari, Mohammad Ali, 'فاجعه قانا' (Kana Faciası), *Shargh*, 31 Temmuz 2006
- Asgari, Mohammad Ali 'گسترش دامنه نبرد اسرائیل - لبنان حیفاً زیر آتش حزب الله' (İsrail ve Lübnan Savaşının Boyutları Gelişiyor: Hayfa Hizbullah Ateşi Altında), *Shargh*, 17 Temmuz 2006,
- Abele, Robert P. 'The Coming War with Iran', *Oped News*, 19 Temmuz 2006
- Ahrari, Ehsan. 'Advantage Iran', *Asia Times*, 14 Temmuz 2006.
- Albonetti, Achille 'The NPT Draft under Scrutiny', *Survival*, Vol: 9, No: 7, 1967

- Albright, David 'An Iranian Bomb?' *Bulletin of the Atomic Scientists* 51 (Mart-Nisan 1995)
- Albright, David – Sire, Jacqueline *A Flawed Iran – IAEA Agreement on Resolving Outstanding Issues*, The Institute for Science and International Security, 28 Ağustos 2007, <http://www.isis-online.org/publications/iran/flawedagreement.pdf> (Erişim Tarihi: 30 Ağustos 2007)
- Aliyani, Kurosh, 'دو سوی خاورمیانه چشم انتظار یک گزارش' (Ortadoğu'nun İki Yakası Çıkacak Raporu Beklemekte), *Shargh*, 27 Şubat 2006,
- Allison, Graham 'How to Stop Nuclear Terror', *Foreign Affairs*, Vol: 83, No: 1, Ocak / Şubat 2004
- Alterman, John. 'A Letter's Many Meanings', *Centre for Strategic and International Studies*, Washington D.C, 15 Mayıs 2006, http://www.csis.org/media/csis/pubs/060515_alterman_iran.pdf (Erişim Tarihi: 17 Mayıs 2006)
- Altınbaş, Deniz 'İran'ın Silahlanma Çabaları', *Avrasya Dosyası*, Vol:5, No:3, 1999, s. 267,
- Aluf Benn, 'Senior U.S. Official: Israel will not Attack Iran's Nuclear Program', *Haaretz*, 07 Kasım 2006
- Amuzegar, Jahangir, 'Adjusting to Sanctions', *Foreign Affairs*, Vol: 76, No: 3, Mayıs-Haziran 1997
- Andrew, Jack – Fidler, Stephen 'Iranian Nuclear Reactors: US Reinforces Opposition to Deal', *Financial Times*, 26 Kasım 1998
- Aras, Bülent 'Turkish-Israeli-Iranian Relations in the Nineties', *Middle East Policy*, Vol: VII, No:3, 2000,
- Aras, Bülent, 'The Future Awaiting Iran', *Zaman*, 23 Mart 2006,
- Arı, Türker 'AB'de Demokratik Eksiklik Sorunu: Taslak Anayasal Antlaşma Çerçevesinde Ortak Dış ve Güvenlik Politikası ve Avrupa Parlamento İlişkileri Örnek İncelemesi', *Yönetim Bilimleri Dergisi*, (2004) V:2 C:2,
- Arkin, William M. 'A New Mideast Military Alliance', *The Washington Post*, 31 Temmuz 2007
- Asculai, E. – Kam, E. 'Iran's Slippery Nuclear Slope', *Tel Aviv Notes*, No:117, Jafee Centre for Strategic Studies, Tel Aviv University, 22 Aralık 2004, s. 2

- Asgari, Mohammad Ali, 'گسترش دامنه نفوذ اسرائیل - لبنان حیفا زیر آتش حزب الله' (İsrail ve Lübnan Savaşının Boyutları Gelişiyor: Hayfa Hizbullah Ateşi Altında), *Shargh*, 17 Temmuz 2006.
- Atalık, Ahmet 'Küresel Isınma, Su Kaynakları ve Tarım Üzerine Etkileri', TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası http://www.zmo.org.tr/odamiz/kuresel_isinma.pdf (Erişim Tarihi: 30 Ekim 2007)
- Athanasiadis, Iason, 'Turkey feels Iran Chill', *Middle East*, 24 Ocak 2006
- Avni, Benny 'As U.N. Talks Stall, Iran Advances Nuclear Program' *The New York Sun*, 21 Mart 2006,
- Baghat, Gawdat 'The Future Of US-Iran Relations', *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, Vol. XXV, No. 2, Kış 2002, s. 73.
- Bağcı, Hüseyin 'A nuclear Turkey: An issue on paper of vision', *Journal of Turkish Weekly*, 1 Mayıs 2006
- Bailes, Alyson J. K. 'Europeans Fighting Proliferation: The Test Case of Iran', *Themenschwerpunkt, S+F* (24. Jg.), 3/2006
- Baktiari, Bahman and Moen, Matthew C. 'American Foreign Policy and the Iran-Contra Hearings', *Comparative Strategy* 7 (1988): 427-438
- Baldwin, David A. 'The Power of Positive Sanctions', *World Politics*, Vol: 24, No: 1, Ekim 1971
- Baxter, Sarah, 'Defiant Iran Boosts Nuclear Reactor Program', *The Daily Telegraph*, 28 Ağustos 2006
- Baxter, Sarah 'US 'must live with nuclear Tehran'', *The Sunday Times*, 2 Ekim 2006
- Baxter, Sarah - Smith, Michael 'US generals 'will quit' if Bush orders Iran attack', *Times Online*, 25 Şubat 2007, <http://www.timesonline.co.uk/tol/news/world/iraq/article1434540.ece> (Erişim Tarihi: 28 Mart 2007)
- Bayrak, Emel, 'PKK'ya Karşı Türk - İran Askeri İşbirliği', *Akşam*, 26 Eylül 2006
- Beals, Gregory 'A Missed Opportunity with Iran', *Newsday*, 19 Şubat 2006,
- Bender, Bryan - Stockman, Farah 'US Finds no Iran Bomb Program: Nuclear Effort Ended in 2003, Report Says', *The Boston Globe*, 4 Aralık 2007

- Ben-Meir, Alon. 'Iran's Nuclear Menace', *Journal of Turkish Weekly*, 25 Ağustos 2006
- Ben-Meir, Alon 'Why its time for a new policy on Iran' *The Christian Science Monitor*, 27 Şubat 1996
- Berman, Howard L. 'Sanctions Against Iran are Working.' *Middle East Insight*, Vol. 14, No. 3 (Mayıs-Haziran 1999)
- Berman, Ilan, 'The Impact of Sino-Iranian Strategic Partnership', *American Foreign Policy Council*, 14 Eylül 2006
- Berman, Ilan 'The National Intelligence Guesstimate', *The American Spectator*, 6 Aralık 2007
- Bila, Fikret, 'Stratejik Vizyon Belgesi Yazıldı Bile', *Milliyet*, 27 Nisan 2006
- Biscop, Sven 'For a 'More Active' EU in the Middle East', *Egmont Paper* 13, Royal Institute for International Relations, Brussels, Mart 2007
- Bowen, Wyn Q. - Kidd, Joanna 'The Iranian Nuclear Challenge', *International Affairs*, 80/2 (2004)
- Boteach, Shmuley 'İfade Özgürlüğü, İran Liderine Saygı Duymayı Haklı Çıkarmaz', *Radikal*, 8 Ekim 2006
- Brumberg, Daniel 'Dilemmas of Western Policies towards Iran', *The International Spectator*, Mart 2002
- Boteach, Shmuley, 'İfade Özgürlüğü, İran Liderine Saygı Duymayı Haklı Çıkarmaz', *İsrail Gazetesi*, 6 Ekim 2006
- Bokhari, Kamran 'U.S. - Iran Negotiations', *SETA Konferansı*, 8 Kasım 2007
- Bolton, John 'The Flaws in the Iran Report', *The Washington Post*, 6 Aralık 2007
- Bölükbaşı, Süha, 'Turkey Copes with Revolutionary Iran', *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, Vol:13, No:1&2, 1989
- Brzezinski, Zbigniew et.al. 'Differentiated Containment', *Foreign Affairs*, Vol: 76, No:3, Mayıs/Haziran 1997
- Buerkle, Tom 'Europeans Suspend All Ministerial Meetings with Iran', *International Herald Tribune*, 30 Nisan 1997
- Can, Melih 'İsrail'in Yol Haritası: Gazze-Beyrut-Şam-Tahran', *Zaman*, 13 Temmuz 2006

- Carpenter, Ted Galen. 'The US Should Try for a Grand Bargain with Iran', *World Politics Watch*, 19 Ekim 2006
- Carpenter, Ted Galen and Logan, Justin. 'U.S. Must Offer Iran Diplomatic Deal', *Fox News*, 21 Nisan 2006.
- Celalifer, Arzu 'ABD - İran Kışkıracındaki Türkiye', *USAK Stratejik Gündem*, 13 Mayıs 2006, <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=311&type=17> (Erişim Tarihi: 29 Temmuz 2006)
- Celalifer, Arzu 'Filistin - İsrail- Lübnan Ateş Çemberindeki Gelişmeler', *USAK Stratejik Gündem*, 28 Temmuz 2006, <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=365&type=17> (Erişim Tarihi: 29 Temmuz 2006)
- Celalifer, Arzu 'BM Güvenlik Konseyi'nin İran Nükleer Faaliyetlerinin Durdurulmasına İlişkin Kararı', *USAK Stratejik Gündem*, 4 Ağustos 2006, <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=372&type=17> (Erişim Tarihi: 5 Ağustos 2006)
- Celalifer, Arzu 'Iran's Nuclear Program', *Journal of Turkish Weekly*, 15 Kasım 2005.
- Celalifer, Arzu 'Ahmedinejad'ın Kabinesi ve İlk İzlenimler', *USAK Stratejik Gündem*, 13 Şubat 2006, <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=218&type=17> (Erişim Tarihi: 14 Şubat 2006)
- Celalifer, Arzu 'İran ve Yeni Cumhurbaşkanı Ahmedinejad', *USAK Stratejik Gündem*, 2 Eylül 2005, <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=217&type=17> (Erişim Tarihi: 3 Eylül 2005)
- Celalifer, Arzu 'Şanghay İşbirliği Örgütü ve İran', *Journal of Turkish Weekly*, 19 Haziran 2006, <http://www.turkishweekly.net/turkce/yazarlar.php?type=13&id=134> (Erişim Tarihi: 20 Haziran 2006)
- Celalifer, Arzu 'İran'ın Holokost Söylemlerine İçeriden Bakış', *Usak Stratejik Gündem*, 2 Mart 2006, <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=239&type=17> (Erişim Tarihi: 3 Mart 2006),
- Celalifer, Arzu 'Son BM Güvenlik Konseyi Kararı'nın İran Nükleer Kriz Sürecindeki Yankıları', *Usak Stratejik Gündem*, 1 Nisan 2006, <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=261&type=17> (Erişim Tarihi: 2 Nisan 2006)
- Celalifer, Arzu 'Nükleer Kaosta Kuzey Kore ve İran'ın Konumları', *USAK Stratejik Gündem*, 20 Ekim 2006, <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?type=17&id=458> (Erişim Tarihi: 21 Ekim 2006)

- Celalifer, Arzu 'The Trilemma of PKK Problem: Turkey - U.S - Iran', *Journal of Turkish Weekly*, 20 Temmuz 2006
- Celalifer, Arzu 'Türkiye'nin Krizin En Kritik Döneminde İran Diplomasisine Ağırlık Vermesi', *Journal of Turkish Weekly*, 26 Haziran 2006
- Celalifer, Arzu. 'İran - ABD Tangosu ve Nükleer Krizde Geline Son Nokta', *USAK Stratejik Gündem*, 8 Haziran 2006, <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?type=17&id=331> (Erişim Tarihi: 8 Haziran 2006)
- Celalifer, Arzu 'ABD'nin İran Etrafındaki Çemberi Daraltma Girişimleri', *USAK Stratejik Gündem*, 10 Mart 2006, <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?type=17&id=245> (Erişim Tarihi: 10 Mart 2006)
- Celalifer, Arzu 'İran ve ABD için Diyalog Mümkün mü?', *Journal of Turkish Weekly*, 14 Kasım 2006
- Celalifer, Arzu 'Farklı Raporların Ortak Kanaati: 'İran'a Askeri Bir Müdahale Felaketle Sonuçlanır'', *USAK Stratejik Gündem*, 7.02.2007, <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=604&type=17> (Erişim Tarihi: 7.02.2007)
- Celalifer, Arzu 'BM Güvenlik Konseyi'nin İran'a Yönelik 1737 Sayılı Kararı', *USAK Stratejik Gündem*, 27 Aralık 2006, <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=535&type=17> (Erişim Tarihi: 28 Aralık 2006)
- Cemal, Muhammed Akif 'İran Türkiye'yi Kazanmak İstiyor', *Radikal*, 28 Ağustos 2006
- Centre for Research and Policy Making, 'Measuring Success of the Common Foreign and Security Policy of the European Union in the Case of Macedonia', *Policy Brief*, No: 14, Skopje 2007
- Cha, D. Victor 'Hawk Engagement and Preventive Defense on Korean Peninsula', *International Security*, 27 (1) 2000, 40-60
- Chao, Pierre - Niblett, Robin 'Trusted Partners: Sharing Technology within the US - UK Security Relationship', *CSIS Working Paper*, 26 Mayıs 2006
- Chari, Raj S. - Cavatorta, Francesco, *The Iraq War: Killing Dreams of a Unified EU?* <http://www.dcu.ie/~cavatorf/Publications/20012006/European%20Political%20Science%20%20Winter%202003/Chari%20CavatortaEPSfinal.doc>, (Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2007)

- Chipman, John 'Iran's Strategic Weapons Programmes: A Net Assessment', *International Institute for Strategic Studies*, 6 Eylül 2005
- Chubin, Shahram, and Jerrold D. Green. 'Engaging Iran: A U.S. Strategy' *Survival*, Vol. 40, No. 3 (Autumn 1998)
- Chomsky, Noam. 'Diplomasi ve Müzakere Nükleer Krizi Çözer', *Radikal*, 20 Haziran 2006.
- Cirincione, J. - Wolfsthal, J. 'North Korea and Iran; Test Cases for an Improved Non-proliferation Regime?', *Arms Control Today*, Vol:33, No:10, Aralık 2003
- Cirincione, J. 'The Non-proliferation Treaty and Nuclear Balance', *Current History*, Vol: 94, Issue: 592, Mayıs 1995,
- Clarke, Richard - Simon, Steven 'Bombs that Would Backfire', *The New York Times*, 16 Nisan 2006
- Clarity, James F. 'Tehran Denies Plans to Use Atom Plant for Nuclear Arms', *The New York Times*, 29 Mayıs 1976
- Clawson, Patrick, 'U.S. Sanctions on Iran', *The Emirates Occasional Papers*, No: 8, Emirates Centre for Strategic Studies and Research, 1997
- 'Coercive Diplomacy: Scope and Limits in the Contemporary World', *Policy Analysis Brief*, The Stanely Foundation Publications, Aralık 2006
- Coll, Steve 'US Halted Nuclear Bid by Iran; China, Argentina Agreed to Cancel Technology Transfers', *Washington Post*, 17 Kasım 1992
- Conry, Barbara 'America's Misguided Policy of Dual Containment in the Persian Gulf', *Cato Foreign Policy Briefing*, No: 33, 10 Kasım 1994
- Cordesman, Anthony 'İran'ın ABD'ye Karşı Oyunu Kazanması Zor', *Radikal*, 28 Haziran 2006
- Cordesman, Anthony H. & Al Rodhan, Khalid R. 'Iran's Weapons of Mass Destruction: A Real and Potential Threat', *Significant Issues Series*, Vol. 28, No: 3, The Centre for Strategic and International Studies, The CSIS Press, Washington D.C: 2006
- Cordesman, Anthony H. 'Understanding the Key Judgments in the New NIE on Iranian Nuclear Weapons', Center for Strategic and International Studies, 6 Aralık 2007, http://www.csis.org/media/isis/pubs/071206_irannuclearnieanalysis.pdf (Erişim Tarihi: 2 Ocak 2008)

- Cornwell, Rupert. 'Iran's Letter to America Cuts no Ice in Nuclear Crisis' *The Independent*, 10 Mayıs 2006
- Crossette, Barbara 'US and Iran Cooperating on Ways to End Afghan War', *New York Times*, 15 Aralık 1997
- Çongar, Yasemin 'Ortadoğu'da Değişim ve İran', *Milliyet*, 27 Haziran 2005
- Daalder, I. - Levi, M. 'How to Counter the Iranian Threat', *Financial Times*, 24 Eylül 2003
- Dareini, Ali Akbar. 'Iran Accuses U.S of Provoking Tension', *Seattle Post-Intelligencer*, 24 Mayıs 2006
- Darenei, Ali Akbar 'Iranian conservatives, reformers denounce Ahmadinejad's harsh rhetoric on nuclear program', *Associated Press*, 26 Şubat 2007
- De Burca, Grainne 'Human Rights: The Charter and Beyond', *NYU Jean Monnet Working Papers*, 10/01, 2001,
- De Burca, Grainne 'The Drafting of the European Union Charter of Fundamental Rights', *European Law Review*, Vol. 26, 2001
- Demir, Faruk 'It's Time for Turkey to Test Its Friends on The PKK-1', *The New Anatolian*, 18 Nisan 2006
- Demirtepe, Turgut, 'Tahran'da Değişim Sürecinde İktidar Mücadelesi', *Avrasya Dosyası*, Cilt: 5, Sayı: 3, Güz 1999
- Do Ceu Pinto, Maria 'Sanctioning Iran: US-European Disputes over Policy toward Iran', *The International Spectator*, Vol: XXXVI, No:2, Nisan-Haziran 2001
- Donnelly, J. 'Iran Completes Testing of New Ballistic Missile, Group Says', *Space & Missile*, 24 Ekim 2002.
- Dreazen, Yochi J. and King Jr. Neil, 'Why Iran Shares U.S. Spotlight With Iraq', *The Wall Street Journal*, 14 Ekim 2006
- Duffy, Michael 'What Would War Look Like?', *Time Magazine*, 25 Eylül 2006
- Dunham, Archie W. 'Sanctions [Against Iran] are Hurting American Interests', *Middle East Insight*, Vol: 14, No. 3 (Mayıs-Haziran 1999)
- Durukan, Namık 'İran Uçakları PKK Kamplarını Vuruyor', *Milliyet*, 24 Nisan 2006

- Eftekhari, Azadeh 'پیشنهاد مسکو مانع پیشرفت ایران نیست' (Rus Önerisi İran'ın Kalkınmasına Engel Teşkil Etmiyor), *Shargh*, 2 Mart 2006
- Eftekhari, Azadeh 'گزارش البرادعی لحن مذاکرات را تعیین می کند' (El Baradeey'in Raporu Müzakerenin Yönünü Tayin Edecek), *Shargh*, 27 Şubat 2006
- Eftekhari, Azadeh 'اجلاس وزیران خارجه کشورهای ۱+۵ امروز در وین' (5+1 Ülkelerinin Dışişleri Bakanlarının Bugünkü Viyana Toplantısı), *Shargh*, 1 Haziran 2006
- Eftekhari, Azadeh 'واکنش محتاطانه غرب به پیشرفت هسته ای ایران' (Batı'nın İran'ın Nükleer Alandaki Başarısına İhtiyatlı Yaklaşımı), *Shargh*, 13 Nisan 2006
- Eftekhari, Azadeh 'تصمیم گیری: غرب برای پاسخ دهی تا هشت تیر به ایران فرصت داد' (3 Haftada Yanıt: Batı İran'a Yanıtını Vermesi İçin 29 Temmuz'a Kadar Süre Tanıdı), *Shargh*, 11 Haziran 2006,
- Eftekhari, Azadeh 'پیش نویس قطعنامه شورای امنیت درباره ایران ۹ شهریور، ایستگاه تازه' (Güvenlik Konseyi'nin İran Hakkındaki Kararı: 31 Temmuz İran'ın Yeni Durağı), *Shargh*, 30 Temmuz 2006
- Ehteshami, Anoush 'The Rise and Impact of Iran's Neocons', *Policy Analysis Brief*, Stanley Foundation, Nisan 2008
- Eizenstat, S. 'Iran: A Test for the European Approach', *International Herald Tribune*, 14 Aralık 2004
- El-Baradeey, M. 'Towards a Safer World', *The Economist*, 18 Ekim 2003
- El-Labbad, Mustafa. 'From Ahmedinejad to Bush', *Al-Ahram Weekly Online*, Issue No: 795, 18-24 Mayıs 2006
- Engdahl, William 'Calculating the Risk of War in Iran', *Global Research*, 9 Ocak 2006
- Entessar, Nader 'Whither Iranian-Turkish Relations', *Journal of Iranian Research and Analysis*, Vol:16, No:1
- Erhan, Çağrı et.al 'Lübnan Özelinden Ortadoğu Geneline... Asıl Hedef İran', *2023 Dergisi*, Sayı 65, 15 Eylül 2006.
- Eriksen, Erik O. 'Why a Charter of Fundamental Human Rights in the EU?', *Arena Working Papers*, WP 02/36, 2002
- Erlanger, Steven 'US Greets Iran Overture, But Insists on Governmental Talks', *New York Times*, 8 Ocak 1998
- Erlanger, Steven 'Iran Vote May Bring Pressure for a Change in US Policy', *New York Times*, 26 Mayıs 1997,

- Esmaeili, Parviz 'پاسخ ایران چیست؟', (İran'ın Yanıtı Nedir?) *Mehr News*, 23 Ağustos 2006
- Esfandiari, Golnaz 'Iran: Tehran Threatens To End Nuclear Cooperation If Referred To UN', *Radio Free Europe*, 13 Ocak 2006
- Everts, Steven 'Europe and the Iranian Question', *Turkish Policy Quarterly*, Kış 2003
- Fakiolas, Tassos E. - Fakiolas, Efstathios T. 'Europe's 'Division' over the war in Iraq', *Perspectives on European Politics and Society*, Vol: 7, No: 3, 2006
- Fallows, James 'Will Iran Be Next?', *The Atlantic Monthly*, Aralık 2004
- Fang, Bay 'Iran Raises Nuclear Ante', *Chicago Tribune*, 10 Nisan 2006
- Farahzad, Arash 'مهلت يك هفته ای آمریکا به اسرائیل' (ABD'nin İsrail'e Verdiği Bir Haftalık Süre), *Shargh*, 20 Temmuz 2006
- Farahzad, Arash 'ایران نیتر اول روزنامه های آمریکا' (İran, ABD Gazetelerinin Baş Sayfasında), *Shargh*, 13 Nisan 2006
- Fathi, Nazila 'Iran's Leader Sends Mixed Signals on Nuclear Talks', *The New York Times*, 27 Haziran 2006
- Fathi, Nazila 'U.N. Official Reaches No Clear Outcome in Iran Talks', *The New York Times*, 13 Nisan 2006
- Fathi, Nazila 'Iran Shuts Down Newspaper Over Cartoon', *The New York Times*, 24 Mayıs 2006
- Fathi, Nazila - Sanger, David E. - Broad, William J. 'Iran Reports Big Advance In Enrichment of Uranium', *The New York Times*, 12 Nisan 2006
- Friedman, Thomas L. 'Iran: America's containment policy has a big hole' *International Herald Tribune*, 30 Mart 1995
- Fuller, T. 'A Top EU Aide Backs Iran in Feud over Arms', *International Herald Tribune*, 18 Kasım 2003
- Galadari, Mohammed A. R. 'Regime Change? Why Worry?', *Khaleej Times Online*, 10 Mayıs 2006
- Garcia, Ricardo Alonso 'The General Provisions of the Charter of Fundamental Rights of the European Union', *Jean Monnet Working Paper*, 4/02, 2002
- Gasiorowski, Mark 'The New Aggressiveness in Iran's Foreign Policy', *Middle East Policy*, Vol: XIV, No: 2, Yaz 2007

- Ghuchani, Mohammad 'مسئله یهود مسئله ما نیست' (Yahudi Sorunu Bizim Sorunumuz Değil), *Shargh*, 1 Mart 2006
- Gloria R. Lalumia, 'World Media Watch for October 7, 2005', *World Media Watch*
- Goldsmith, Q.C. Lord 'A Charter of Rights, Freedoms and Principles', *Common Market Law Review*, Vol. 38, 2001
- Gollust, David 'Rice Heads to Europe for Meeting on Iran's Nuclear Program', *Voice of America*, 27 Mart 2006
- Gollust, David 'Major Powers Agree on Security Council Referral of Iran Nuclear Issue', *VOA*, 31 Ocak 2006
- Gordon, Philip H. 'Will America Attack Iran?', *Prospect Online*, Foreign Policy Studies, Haziran 2006
- Gordon, Philip H. 'Europe's Uncommon Foreign Policy', *International Security* 22, No. 3 (1997): 12
- Gregory, F. 'The illogic of Dual Containment', *Foreign Affairs*, Mart/Nisan 1994, s. 56-66
- Gürkan, İhsan 'Turkey's Relation with Iran', *Turkish Review of Middle East Studies*, Vol:7, 1993
- Güldal, Fatih 'Tarihi Süreç İçerisinde Türk-İran İlişkileri', *Mostar Dergisi*, Sayı:17, Temmuz 2006
- Gündoğan, Ünal 'Islamist Iran and Turkey, 1979-1989: State Pragmatism and Ideological Influences', *Middle East Review of International Affairs*, Vol.7, No:1, Mart 2003.
- Gottschlich, Jürgen 'Speculations over US attack against Iran', *Der Spiegel*, 23 Aralık 2005,
- Güven, Erdal 'İran'ın Yılı', *Radikal*, 20 Ocak 2006
- Gwertzman, Bernard 'How Hostage Pact was Forged: Turning Point in September', *New York Times*, 28 Ocak 1981
- Gwertzman, Bernard 'Takeyeh: Iran's Populace Largely Opposes Nuclear Program', *Interview*, Council on Foreign Relations, 2 Mart 2005. <http://www.cfr.org/publication/7885/takeyh.html> (Erişim Tarihi: 21 Nisan 2006)

- Gwertzman, Bernard 'Leverett: Bush Administration 'Not Serious' About Dealing with Iran', *Council of Foreign Relations*, 31 Mart 2006, <http://www.cfr.org/publication/10326/leverett.html?breadcrumb=%2Fbios%2F3348%2F%3Fgroupby%3D3%26hide%3D1%26id%3D3348%26filter%3D2006%26page%3D5> (Erişim Tarihi: 1 Mayıs 2006)
- Habibi, Nader 'The Cost of Economic Sanctions on Major Exporters to Iran', *Payvand News*, 5 Mayıs 2006, <http://www.payvand.com/news/06/may/1046.html>, Erişim Tarihi: 8 Temmuz 2006
- Hadley: Iran has no Nuclear Weapons program', *Press Briefing by National Security Advisor*, 4 Aralık 2007
- Haeri, Safa 'Iran Says Might Talk To The Americans On Certain Conditions' *Iran Press Service*, 25 Nisan 2006
- Hafezi, Mohammad - Mostashari, Ali - Alvandi, Roham 'The Impact of US Sanctions on Iran: Economic and Social Assesment', *Iranian Studies Group*, Haziran 2004 <http://www.google.co.uk/search?hl=en&q=Ali+Mostashari%2C+Roham+Alvandi+The+Impact+of+US+Sanctions+on+Iran%3A+Economic+and+Social+Assesment%E2%80%99&meta=> (Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2005)
- Haghshenass, Fariborz 'Iran's Doctrine of Asymmetric Nava Warfare', *Policy Watch No: 1179*, The Washington Institute for Near East Policy, 21 Aralık 2006
- Halliday, Fred 'The Fundamental Lessons of Fatwa', *New Statesman and Society*, 12 Şubat 1993
- Halloran, Richard 'Our Limited Options in Iran', *Real Clear Politics*, 17 Mart 2006, http://www.realclearpolitics.com/articles/2006/03/our_options_with_iran.html (Erişim Tarihi: 18 Mayıs 2006)
- Halevi, Yossi Klein 'An Insult to Intelligence', *The New Republic*, 6 Aralık 2007
- Hanson, Victor Davis 'All Mixed Up over Iran', *Real Clear Politics*, 13 Aralık 2007, http://www.realclearpolitics.com/articles/2007/12/all_mixed_up_over_iran.html (Erişim Tarihi: 3 Ocak 2008)
- Harris, Francis. 'US will talk if Iran halts nuclear programme', *Telgraph*, 1 Haziran 2006
- Harrison, Selig 'It is Time to Put Security Issues on the Table with Iran', *The Financial Times*, 18 Ocak 2006

- Hasan Nuri, Maqsudul 'Nuclear Iran: Regional Implications', *IPRI Journal*, Vol.4, No:2, 2006
- Hashim, Ahmed 'The Crisis of the Iranian State; Domestic, Foreign and Security Policies in Post-Khomeini Iran', *ADELPHI Paper* 296, London, 1995
- Hassner, Pierre 'Who Killed Nuclear Enlightenment?', *International Affairs*, Vol. 83, No: 3, Mayıs 2007
- Henry, Ed 'Bush told in August that Iran Nuke Program may be Suspended', *CNN*, 5 Aralık 2007
- Hersh, Seymour 'The Iran Plans', *The New Yorker*, 10 Nisan 2006
- Hersh, Seymour 'The Next Act', *The New Yorker*, 20 Kasım 2006
- Hersh, Seymour 'Is the Administration's new policy benefitting our enemies in the war on terrorism?', *The New Yorker*, 25 Şubat 2007
- Hersh, Seymour 'The Coming Wars: What the Pentagon Can do in Secret', *The New Yorker*, 24 Ocak 2005
- Hill, Christopher 'The Directorate and the Problem of a Coherent EU Foreign Policy', *CFSP Forum*, Vol: 4, Issue 6
- Hoge; Warren – Weisman, Steven R 'Security Council is Stalled Over Iran's Nuclear Program', *The New York Times*, 22 Mart 2006,
- Hoaglund, Jim 'The Spies Strike Back', *The Washington Post*, 9 Aralık 2007
- Hoffman, Gil et.al 'Unkonwn when Iran will have Nukes', *Jerusalem Post*, 4 Aralık 2007
- Hojjati Kermani, Mohammad Javad. 'پرسش هایی در مورد يك نامه' (Mektup Hakkında Bazı Sorular), *Shargh*, 6 Haziran 2006.
- Homayun, Dariush 'The New Constitutionalists of Iran', <http://www.iranemi.org/index2.htm>, (Erişim Tarihi: 3 Haziran 2007),
- Igantius, David 'The Black Box of Tehran', *The Washington Post*, 20 Ekim 2006
- Institute for Science and International Security, 'Islamic Republic of Iran's Response to the Package Presented on June 6, 2006', Eylül 2006, <http://www.isis-online.org/publications/iran/iranresponse.pdf> (Erişim Tarihi: 29 Eylül 2006)

- Jahanpour, Farhang 'The Politics Behind the Iranian Nuclear Threat', *Oxford Research Group*, Haziran 2006 http://www.oxfordresearchgroup.org.uk/publications/briefing_papers/pdf/iransnuclearthreat.pdf (Erişim Tarihi: 2 Temmuz 2006)
- Jahn, George 'Iranian President: Sanctions Won't Work', *Associated Press*, 30 Ağustos 2006. Jones, Peter 'Iran's Threat Perceptions and Arms Control Policies' *Nonproliferation Review* 6 (Fall 1998)
- Jackson, Derrick 'The 63 Billion Sham', *The Boston Globe*, 1 Ağustos 2007
- Jamshidi, Iraj 'بازتاب ورود ایران به باشگاه هسته‌ای' (Iran'ın Nükleer Kulübe Girmesinin Yankıları), *Shargh*, 13 Nisan 2006
- John, George 'A.P: U.S. to Give Iran Nuclear Technology', *ABC News International*, 6 Haziran 2006
- John, Mark 'EU sets tough line on Iran U.N. sanctions', *Reuters*, 22 Ocak 2007
- Judith S. Yaphe-Charles D. Lutes, 'Reassessing the Implementation of a Nuclear Armed Iran', *McNair Paper* 69, Institute for National Strategic Studies, 2005
- Kachouian, Javad 'Ties and Economic Relations Between the Islamic Republic of Iran and the European Union', *Studia Diplomatica*, Vol. LV: 2002, NO: 2, Brussels
- Karami, Mehran 'مخالفت روسیه با تحریم ایران' (Rusya'nın İran'a Yaptırım Uygulanmasına Karşı Çıkması), *Shargh*, 26 Ağustos 2006
- Karami, Mehran 'پس از بحران' (Buhran Sonrası), *Shargh*, 19 Temmuz 2006
- Karimi, Nasser. 'Iranian Leader: Talks with U.S not Needed', *Associated Press*, 27 Haziran 2006
- Karp, Aaron 'Lessons of Iranian Missile programs for U.S. Nonproliferation Policy', *The Nonproliferation Review*, spring-summer 1998
- Kashani Hosein-Bastani, Maryam 'Choice is in Hands of the Iranian Government', *Iran Press Service*, 25 Nisan 2006
- Katzman, K. 'Iran: Current Developments and U.S. Policy', *Issue Brief for Congress*, Washington D.C Congressional Research Service, Updated 25 Nisan 2004

- Katzman, Kenneth, Richard Murphy, Fraser Cameron, Robert Litwak, Gary Sick, and Thomas Stauffer, 'The End of Containment: Iraq, Iran, and Smart Sanctions', *Middle East Policy*, Vol: 8, No: 3, Eylül 2001
- Kennedy, Stephanie 'Iran-EU nuclear talks break down', *ABC News*, 4 Mart 2006
- Keskin, Arif 'Ahmedinejad Dönemi İran Dış Politikası: Saldırganlığın Rasyonelleşmesi', *Stratejik Analiz*, Şubat 2006
- Keskin, Arif. 'Azeri Milliyetçiliği ve Karikatür Krizi', *Radikal*, 06 Haziran 2006
- Khalaf, R. - Smyth, G. 'Euro Trio's Relief over Tehran's Nuclear Offer may Prove Short-lived', *The Financial Times*, 21 Nisan 2005
- Kibaroğlu, Mustafa 'Good for the Shah, Banned for the Mullahs: The West and Iran's Quest for Nuclear Power', *Middle East Journal*, Vol.60, No:2, Spring 2006
- Kibaroğlu, Musatafa 'Iran's Nuclear Ambitions from a Historical Perspective and the Attitude of the West', *Middle Eastern Studies*, Vol: 43, No: 2, Mart 2007
- Kifner, John 'Iranian Program Debated at M.I.T.', *The New York Times*, 27 Nisan 1975
- Kinzer, Stephen 'Voice for Change Makes Iran Vote a Real Race', *New York Times*, 23 Mayıs 1997
- Kinzer, Stephen 'A Cleric's Tolerant Orthodoxy Wins', *New York Times*, 25 Mayıs 1997
- Kissinger, Henry 'Misreading the Iran Report', *The Washington Post*, 13 Aralık 2007
- Kobal, Melis 'Dünya'da Nükleer Enerji', *Nükleer Enerji Dosyası, NTVMSNB*, 28 Şubat 2006
- Koch Andrew and Wolf, Jeanette 'Iran's Nuclear Procurement Program: How Close to the Bomb?' *Nonproliferation Review* 5 (Fall 1997)
- Kristensen, Hans M. - Norris, Robert S. , Federation of American Scientists and Natural Resources Defense Council, 2008 http://www.fas.org/programs/ssp/nukes/_images/stockhis.pdf (Erişim Tarihi: 10 Mart 2008)

- Kuperwaser, Yossi 'Halting Iran's Nuclear Weapons Program: Iranian Vulnerabilities and Western Options', *Strategic Perspectives*, The Jerusalem Centre for Public Affairs, <http://www.jcpa.org/text/iranian-vulnerabilities.pdf> (Erişim Tarihi: 11 Ocak 2008)
- Kurtbağ, Ömer 'İnsan Hakları Koşuluna Dayalı Avrupa Birliği Dış İlişkileri ve Genişleme Politikası', *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, Bahar 2002
- Kutlay, Mustafa 'Irak'ı Özgürleştirme'nin ABD Ekonomisine Maliyeti, *USAK Stratejik Gündem*, 3 Kasım 2007, <http://www.usakgundem.com/uamakale.php?id=306>, (Erişim Tarihi: 4 Aralık 2007)
- Laçiner, Sedat 'Amerika Ara Seçimleri: Dünya ve Türkiye İçin Olası Etkileri', *USAK Stratejik Gündem*, 11 Kasım 2006, <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=484&type=3> (Erişim Tarihi: 4 Aralık 2007)
- Laçiner, Sedat 'Baker-Hamilton Irak Raporu', *USAK Stratejik Gündem*, 10 Aralık 2006, <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?type=3&id=518> (Erişim Tarihi: 1 Ocak 2007)
- Laçiner, Sedat 'Dünyanın Merkezinde Türkiye', *Yönetim Bilimleri Dergisi*, (4:1) 2006
- Landay, Jonathan 'China to Halt Nuclear deal with Iran, US Officials say white House Sees beter Ties ahead with Beijing and fewer Arms to Middleeast', *Christian Science Monitor*, 19 Aralık 1996
- Linzer, Dafna 'Past Arguments Don't Square With Current Iran Policy', *The Washington Post*, 27 Mart 2005
- Lederer, Edith M. And Jahn, George 'Britain proposes new talks over Iran nuclear program in effort to get China, Russia support', *Star Tribune*, 21 Mart 2006,
- Lenaerts, Koen-De Smijter, Eddy, 'A "Bill of Rights" for the European Union', *Common Market Law Review*, Vol. 38, 2001
- Lendmen, Stephen J 'The War Drums Are Getting Louder and Sounding a Clear Message', *Political Affairs*, 4 Mart 2006,
- Lesser, Ian 'Turkey, Iran and Nuclear Risks', *Turkish Policy Quarterly*, Summer 2004
- Levi, M. 'There is no Absolute Right to Nuclear Energy', *Financial Times*, 22 Eylül 2004

- Liu, Henry C K 'China and the US: The Challenge of Unilaterasim', *Asia Times*, 03 Temmuz 2006
- Liu Qiang, 'Iran Nuclear Situation Needs Patience From All', *China Daily*, 27 Mart 2006,
- Liisberg, Jonas Bering 'Does the EU Charter of Fundamental Rights Threaten the Supremacy of Community Law? Article 53 of the Charter: A Fountain of Law or Just an Inkblot?' *Harvard Jean Monnet Working Papers*, 04/01, 2001
- Lynch, Colum 'Security Council Sets Deadline for Iran', *The Washington Post*, 1 Ağustos 2006
- Manca, Daniela 'Iran: A Test Case for EU Non-proliferation Policy', *European Security Review*, No: 20, Aralık 2003
- McDonough, Challiss 'Iran's Early Response to Nuke Deal is Mixed', *Voice of America*, 6 Haziran 2006.
- McFaul, Michael- Milani, Abbas - Diamond, Larry 'A Win-Win US Strategy for Dealing with Iran', *The Washington Quarterly*, Winter 2006-07,
- McFaul, Michael 'Sualtının en hızlısı: İran'dan yeni silah: 'Balina'' *Radikal Gazetesi*, 04 Nisan 2006
- McNamara, Sally 'The European Security and Defence Policy: A Challenge to the Transatlantic Security Alliance', *Backgrounder*, No: 2053, 18 Temmuz 2007,
- Mansourian, Niloufar 'با صدور قطعنامه، پیشنهاد اروپا موضوعیت ندارد' (Kararla Birlikte Avrupa'nın Önerisinin Hiçbir Fonksiyonu Kalmadı), *Shargh*, 31 Temmuz 2006
- Mansouriyan, Niloufar 'واکنش ایران به قطعنامه شورای حکام' (İran'ın UAEA Kararına Tepkisi), *Shargh*, 5 Şubat 2006.
- Mansourian, Niloufar 'مخالفت عنان با تحریم ایران' (Annan'ın İran'a Yaptırım Kararı Alınmasına Muhalefet Etmesi), *Shargh*, 3 Eylül 2006
- Maragheh, M. Ghannadi, 'Atomic Energy Organization of Iran', *World Nuclear Association Annual Symposium*, 4-6 Eylül 2002, London
- Marco Overhaus, 'European Diplomacy and the Conflict over Iran's Nuclear Program', *Deutsche-Aussenpolitik*, 13 Haziran 2006
- Masaki, Hisane 'Japan energy: Goodbye Iran, hello Iraq', *Asia Times Online*, 7 Kasım 2006

- Menashri, David 'Iran after the Fall of Baghdad: Implications for Western Foreign and Security Policy', *Internationale Politikanalyse*, Ekim 2003
- Menendez, Augustin Jose 'Chartering Europe: The Charter of Fundamental Rights of the European Union', *Arena Working Papers*, WP 01/3, 2001
- Mert, Nuray 'Nükleer Güç İran', *Radikal*, 20 Nisan 2006
- Meyer, Anna katharina - Overhaus, Marco 'Chronological Overview: The European Involvement in the Conflict over Iran's Nuclear Program from 2003 until Present', *Deutsche - Aussenpolitik*, 12 Haziran 2006
- Milani, Abbas - Diamond, Larry 'A Win Win US Strategy for Dealing with Iran', *The Washington Quarterly*, Winter 2006-07
- Milani, Mohsen 'Iran's Policy Towards Afghanistan', *Middle East Journal*, Vol: 60, No: 2, Bahar 2006
- Mina Al-Oraibi, 'British Report Analyzes West's Failure in Dealing with Iran's Nuclear Program', *Alsharq Alawsat Arabic International Daily*, 20 Nisan 2006
- Mitchell, Alison 'Clinton Sees Hope in the Election of Moderate as President of Iran', *New York Times*, 30 Mayıs 1997
- Molly Moore, 'Chirac: Nuclear Response to Terrorism Is Possible', *The Washington Post*, 20 Ocak 2006
- Moshaver, Ziba 'Revolution, Theocratic Leadership and Iran's Foreign Policy: Implications for Iran - EU Relations', *The Review of International Affairs*, Vol: 3, No: 2, Kış 2003
- Mostaghim, Ramin - Roug, Louise 'Iran keeps the West in a guessing game', *Los Angeles Times*, 20 Nisan 2007
- Moubayed, Sami 'İran ve Türkiye'nin Irak üzerinden Yayılım Ateşi', *Saaf Online*, 22 Mayıs 2006
- Muir, Jim 'Analysis: Iran-US Rift Widens', *BBC*, 25 Mayıs 2003
- Myers, Steven Lee 'Russian Talks With Iran on Nuclear Program Stall', *The New York Times*, 20 Şubat 2006
- Namazi, Siamak 'US - Iran Relations after 11th September', *Payvand*, 8 Ekim 2001

- Nureddin, Muhammed 'Nükleer Krizin Tarafları Türkiye'yi Paylaşmıyor', *Radikal*, 15 Mayıs 2006
- Nasr, Vali - Takeyeh, Ray 'The Costs of Containing Iran', *Foreign Affairs*, Vol. 87, No: 1, Ocak-Şubat 2008
- Nelson, Richard - Saltiel, David H. 'Managing Proliferation Issues with Iran', *Policy Paper*, The Atlantic Council of the United States, Ocak 2002
- Noi, Aylin Ünver 'Iran's Nuclear Program: The EU Approach to Iran in Comparison the US' Approach', *Perceptions*, Spring 2005
- Oğuzlu, Tarık '2006 Türk Dış Politikasına Dair Öngörüler: İran'ın Artan Önemi', *Global Strateji*, Kış Sayısı, Yıl:1, Sayı:3-4, 2006-2006
- Olson, Robert 'Turkey-Iran Relations, 2000-2001: The Caspian, Azerbaijan and the Kurds', *Middle East Policy*, Vol:4, No:2, 2002
- 'Ortak Dış Politika ve Güvenlik Politikası ODGP'den, Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası AGSP'ye...', *Güncel Haber*, Özel Sayı, Avrupa Birliği Komisyonu Türkiye Temsilciliği, Şubat-Mart 2003
- Overhaus, Marco 'European Diplomacy and the Conflict over Iran's Nuclear Program', *Deutsche-Aussenpolitik*, 13 Haziran 2006
- Özcan, Mehmet 'Avrupa Birliği Ortak Dış ve Güvenlik Politikası', *Journal of Turkish Weekly*, 29 Ekim 2004
- Özen, Çınar 'ESDP-NATO Relations: Considerations on the Future of European Security Architecture', *The Turkish Yearbook of International Relations*, No: XXXIII, 2002
- Parrish, Scott 'The Russian Connection: Russia, Iran, and the Proliferation of Weapons of Mass Destruction' *American Jewish Committee policy paper*, Mayıs 3, 1998
- Parsi, Trita 'Tharwa Feature: Iranian Public Opinion and Tehran's Nuclear Program', *Tharwa Project*, 4 Nisan 2005, <http://www.tharwaproject.com/node/1902>
- Parsi, Trita 'Can Europe End the Lose-Lose Game with Iran?', *Tehran Times*, 14 Mayıs 2007
- Perkovich, George 'Iran is not an Island: A Strategy to Mobilize the Neighbours', *Policy Brief*, Carnegie Endowment for International Peace, Şubat 2005
- Peterson, Scott. 'US debates carrots, sticks for Iran's nuclear program', *Christian Science Monitor*, 26 Mayıs 2006

- Peuch, Jean Christophe 'Russia: Moscow Confirms Missile System Deal with Iran', *Radio Free Europe*, 10 Şubat 2006
- Phillips, James 'U.N. Security Council's Toothless Statement on Iran's Nuclear Program', *Capitalism Magazine*, 3 Nisan 2006
- Phillips, James 'US Policy and Iran's Nuclear challenge', *Heritage Lectures*, The Heritage Foundation, 18 Mayıs 2006
- Phillips, James 'Don't Be Misled by NIE on Iran's Nuclear Efforts', *WebMemo*, No: 1727, Heritage Foundation, 7 Aralık 2007
- Philips, James 'The Iran National Intelligence Estimate: A Comprehensive Guide to What is Wrong with NIE?', *Backgrounders*, No: 2908, The Heritage Foundation, 11 Ocak 2008
- Phillips, James A. 'Containing Iran', *Heritage Foundation Backgrounder*, 9 Mart 1994
- Phongsavanh, OngAth 'Iran Condemns US military Aid to Middle East', *Voice of America*, 30 Temmuz 2007
- Pipes, Daniel 'That NIE Makes War Against Iran More Likely', *The Jerusalem Post*, 13 Aralık 2007
- Pilat, Joseph F. 'The End of the NPT Regime', *International Affairs*, Vol. 83, No: 3, Mayıs 2007
- Porter, Gareth 'US Tries to Pressure Iran with Attack Stories', *Inter Press Service*, 26 Ocak 2006
- Porter, Gareth 'Politics - US: Cheney Tried to Stifle Dissident in Iran NIE', *IPS*, 4 Aralık 2007
- Porter, Gareth. 'Iran: Don't Mention Talks', *Asia Times*, 23 Mayıs 2006
- Porter, Gareth 'How Neocons Sabotaged Iran's Help on al-Qaeda', *IPS*, 23 Şubat 2006
- Priest, Dana 'Attacking Iran May Trigger Terrorism', *The Washington Post*, 2 Nisan 2006
- Putnam, Robert 'Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games', *International Organization*, Vol: 42, No: 3, Yaz 1988
- Qiang, Liu 'Iran Nuclear Situation Needs Patience From All', *China Daily*, 27 Mart 2006
- Ramazani, R.K 'Who started the Iran-Iraq war?' *The Virginia Journal of International Law*, No: 33, Fall 1992

- Ramazani, R. K. 'US and Iran must Work Together against Taliban', *Washington Post*, 24 Eylül 2001
- Risen, James - Miller, Judith 'CIA Tells Clinton an Iranian A-Bomb Can't be Ruled Out', *The New York Times*, 17 Ocak 2000
- Robbins, Carla Anne - Higgins, Andrew 'Fission for Cash: Money Hungry Russia Finds a Foreign market for Nuclear Knowledge', *The Wall Street Journal*, 15 Aralık 1998
- Rogers, Paul 'Iran: Consequences of a War', *Briefing Paper*, Oxford Research Group, Şubat 2006
- Ronaghi, Alireza 'Russia toughens opposition to UN sanctions on Iran', *Reuters*, 21 Nisan 2006
- Roter, Petra - Šabič, Zlatko 'New' and 'Old Europe' in the Context of the Iraq War and its Implications for European Security', *Perspectives on European Politics and Society*, Vol: 5, No: 3, 2004
- Rudolf, P. - Kemp, G. 'The Iranian Dilemma', *Conference Report*, American Institute for Contemporary German Studies, Washington D.C., 21 Nisan 1997
- Runnigen, Roger 'Bush Calls Plan for Nuclear Attack on Iran 'Wild Speculation'' *Bloomberg*, 10 Nisan 2006
- Ryan, Margaret L. Et.al 'Atoms for Peace at 50: The legacy and the future', *Nucleonics Week*, Vol.44, Special Issue, 11 Aralık 2003
- Scott Sagan, 'How to Keep the Bombs from Iran', *Foreign Affairs*, Vol: 85, No: 5, Eylül / Ekim 2006
- Scott Sagan, 'Why do States Build Nuclear Weapons?', *International Security*, Vol: 21, 1996-1997
- Sahimi, Mohammad 'Iran's Nuclear Program-Part I: Its History', *Payvand News*, 2 Ekim 2003. <http://www.payvand.com/news/03/oct/1015.html> (Erişim Tarihi: 16 Eylül 2005)
- Sahimi, Mohammad 'Iran's Nuclear Program Part II: Are Nuclear Reactors Necessary?', *Payvand*, 3 Ekim 2003, <http://www.payvand.com/news/03/oct/1022.html> (Erişim Tarihi: 12 Eylül 2005)
- Sahimi, Mohammad 'Iran's Nuclear Program Part III: The Emerging Crisis', *Payvand*, 10 Haziran 2003, <http://www.payvand.com/news/03/oct/1039.html> (Erişim Tarihi: 17 Eylül 2005)

- Sahimi, Mohammad 'Iran's Nuclear Energy Program Part IV: Economic Analysis of the Program', *Payvand*, 7 Aralık 2004, <http://www.payvand.com/news/04/dec/1056.html> (Erişim Tarihi: 12 Eylül 2005)
- Sahimi, Mohammad 'Iran's Nuclear Energy Program. Part V: From the United States Offering Iran Uranium Enrichment Technology to Suggestions for Creating Catastrophic Industrial Failure', *Payvand*, 22 Aralık 2004, <http://www.payvand.com/news/04/dec/1186.html> (Erişim Tarihi: 17 Eylül 2005)
- Saba, Sadık 'İran'da Yeni Cumhurbaşkanı', *BBC*, 3 Ağustos 2005
- Sadjadpour, Karim 'Iranians Don't Want to Go Nuclear', *The Washington Post*, 3 Şubat 2004
- Salama, Sammy - Ruster, Karen 'A Preemptive Attack on Iran's Nuclear Facilities: Possible Consequences', *CNS Research Story*, 9 Eylül 2004
- Saltiel, David H. - Purcell, Jason S. 'Moving Past dual Containment', *Bulletin*, Vol. XIII, No:1, Ocak 2002, The Atlantis Council of United States
- Samore, Gary 'Meeting Iran's Nuclear Challenge', *Report No:21*, Weapons of Mass Destruction Commission, Sweden, 2006
- Sanger, David E. - Sciolino, Elaine 'U.N. Agency Says Iran Falls Short on Nuclear Data', *The New York Times*, 29 Nisan 2006
- Sanger, D. - Weisman, S. 'US and European Allies Agree on Steps in Iran Dispute', *New York Times*, 11 Mart 2005
- Sanger, D. 'Nuclear Board Said to Rebuff Bush over Iran', *New York Times*, 20 Kasım 2003
- Sauer, Tom 'The Nuclear Non-Proliferation Regime in Crisis', *Peace Review*, Vol: 18, No:3, Fall 2006
- Schwartz, Peter 'European Union Foreign Ministers Divided on Iraq War', *World Socialist Web Site*, 5 Eylül 2002, <http://www.wsws.org/articles/2002/sep2002/iraq-s05.shtml> (Erişim Tarihi: 3 Haziran 2007)
- Sciolino, Elaine 'Iran Vows to End Cooperation if Nuclear Case Goes Forward', *The New York Times*, 2 Şubat 2006.
- Sciolino, Elaine 'Guess Who's Giving the Voters a Choice', *New York Times*, 23 Mayıs 1997
- Sciolino, Elaine 'Seeking to Open a Door to US, Iranians Proposes Cultural Ties', *New York Times*, 8 Ocak 1998

- Sciolino, Elaine 'Iranians Receptive to Opening to America', *New York Times*, 10 Ocak 1998
- Schachter, Oscar 'Settlement of the Iran Hostage Crisis', *American Journal of International Law*, Vol. 75, 1981
- Schlesinger, James 'Stupid Intelligence on Iran', *The Wall Street Journal*, 19 Aralık 2007
- Secretariat of NCRI, 'European Union must Give Priority to Human Rights and International Principles; Cut Relations with Mullahs' Regime', 24 Temmuz 1997, <http://www.iran-e-azad.org> (Erişim Tarihi: 6 Haziran 2007)
- Sevindi, Nevval. 'İran'ın Karikatür Krizi', *Zaman*, 30 Mayıs 2006
- Shanglin, Luan 'Security Council Adopts Statement on Iran Nuclear Program', *Xinhua*, 30 Mart 2006
- Shannon, Elaine 'will Robert Gates Sway the Iran Debate', *Time Magazine*, 9 Kasım 2006
- Sick, Gary 'Iran: Confronting Terrorism', *Washington Quarterly*, Güz 2003
- Sick, Gary 'Rethinking Dual Containment', *Survival*, Bahar 1998
- Slackman, Michael 'In Iran, dissenting Voices Rise on Its Leaders' Nuclear Technology' *The New York Times*, 15 Mart 2006
- Smith, M. Shane 'Sanctions: Diplomatic Tool, or Warfare by Other Means?', Nisan 2004, <http://www.beyondintractability.org/essay/sanctions> (Erişim Tarihi: 23 Ocak 2008)
- Smyth, Gareth. 'Aloof Khamenei faces dilemma over US talks', *The Financial Times*, 10 Nisan 2006
- Spies, Michael - Burroughs, John 'Commentary on Security Council Resolution 1696 on Iran', *Nuclear Disarmament and Non-Proliferation*, 31 Temmuz 2006
- Spero, Joshua B. 'The Impact of the Emerging Role of East Europe in Iraq on NATO', *Meeting Report 285*, Fitchburg State College, <http://www.wilsoncenter.org/topics/pubs/MR285Spero.doc> (Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2007)
- Srivastava, Siddharth 'Beijing Blusters over India's Nuclear Deal', *Asia Times Online*, 5 Kasım 2006, http://www.atimes.com/atimes/South_Asia/GK11Df01.html (Erişim Tarihi: 11 Aralık 2006)

- Stern, Roger 'The Iranian Petroleum Crisis and United States National Security', *PNAS*, Vol: 104, No: 1, 2 Ocak 2007
- Stockman, Farah. 'U.S. Opens Two Fronts in an Effort to 'Defeat' Iran' *International Herald Tribune*, 9 Mart 2006
- Taheri, Amir 'Iran's New Face', *New York Post*, 27 Haziran 2005
- Taylor, P. - Charbonneau, L. 'Defying US, 3 European Nations Engage Iran on Nuclear Program', *Washington Post*, 20 Eylül 2003
- Tezcan, Ercüment 'Avrupa Birliği Anayasa Taslağı Ve Öngördüğü Yenilikler' (1), <http://www.stradigma.com/turkce/eylul2003/index.html>, (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2007)
- Thranert, Oliver 'The Future of the Nuclear Non-Proliferation Treaty: Perspectives in Advance of the 2005 Review Conference', *SWP Research Paper*, German Institute for International and Security Affairs, 2004
- Tobias Nashat, Bidjan 'Addressing Iran's Nuclear Ambitions-Sanctions, Allies and the U.S. Domestic Debate', *Heinrich Böll Foundation Papers*, Ağustos 2007
- Visser, Reidar 'Hegemon Güce Meydan Okuma: Irak İslam Devrimi Yüksek Konseyi ve ABD'nin Irak Politikası', *Avrasya Dosyası*, Cilt 13, Sayı 3, 2007
- Vogel, Steve 'Allies Oppose Bonn's Iran Links', *Washington Post*, 6 Kasım 1993
- Wallsten, Scott - Kosec, Katrina 'The Economic Costs of the War in Iraq', *Working Paper 5-19*, AEI Brookings Joint Center for Regulatory Studies, Eylül 2005
- Walsh, David 'Dual Containment: Successes, Failures, and Prospects for Changes in Policy', *Hinckley Journal of Politics*, Vol: 1, No: 1, Güz 1998
- Webster, Lucy Law 'Costs of the War in Iraq', Temmuz 2007, <http://www.cwps.org/costwar.pdf>, (Erişim Tarihi: 8 Ağustos 2007)
- Wehling, Fred 'Russian Nuclear and Missile Exports to Iran', *The Nonproliferation Review*, Winter 1999
- Whitaker, Brian 'The Strange Affair of karine A', *The Guardian*, 21 Ocak 2002

- Whitehill, Robert. 'The Sanctions That Never Were: Arab and Iranian Oil Sales to South Africa', *Middle East Review*, Vol: 19, No:1, Fall 1986
- Wick, Karl - Linzer, Dafna 'Proposal Would Let Iran Enrich Uranium', *The Washington Post*, 7 Haziran 2006
- Wielaard, Robert 'EU to Query Iran on Lukewarm Response', *ABC News International*, 25 Ağustos 2006
- Wielaard, Robert 'EU Says It's Too Early to Punish Iran', *Associated Press*, 1 Eylül 2006
- Wolk, Martin 'Cost of Iraq War Could Surpass \$1 Trillion', *Msnbc*, 17 Mart 2006
- Yazdi, İbrahim 'بازنده بازی: اسرائیل یا حزب الله؟' (Oyunun Mağlubu: İsrail mi Hizbullah mı?), *Shargh*, 25 Temmuz 2006
- Yezdani, İpek 'PKK İçin İşbirliği Üst Düzeyde', *Milliyet*, 26 Kasım 2006
- Yost, David S. 'Analysing International Nuclear Order', *International Affairs*, Vol. 83, No: 3, Mayıs 2007
- Zagorin, Adam. 'A New Gesture From Iran?', *Time*, 9 Mayıs 2006.
- Zaman, Amberin 'Iran Seeks Diplomatic Support From Neighbouring Turkey', *VOA*, 8 Mayıs 2006
- Zaman, Amberin 'Rice to Discuss Iran, Iraq with Turkey's Leaders', *VOA*, 24 Nisan 2006
- Zararsız, Sema 'Nükleer Yakıt', *Standard Ekonomik ve Teknik Dergi*, Nükleer Enerji Özel Sayısı, Yıl 45, No:531, Mart 2006
- Zararsız, Sema 'Uranyum', *Türkiye Atom Enerjisi Kurumu*, Teknoloji Dairesi, Ekim 2005, Ankara.
- Zarif, M. Javad 'Tackling the Iran-US Crisis', *Journal of International Affairs*, Vol: 60, No: 2, Spring-Summer 2007
- Zibakalam, Sadegh 'Don't Think Iranians are United on the Nuclear Issue!', *The Daily Star*, 8 Mayıs 2006
- Zippori, Michael 'Iranian Leader: Holocaust a Myth', *CNN*, 14 Aralık 2005
- 'Thinking Beyond the Stalemate in US - Iranian Relations', Vol II, Issues and Analysis, *Occasional Paper*, The Atlantic Council of the United States, Temmuz 2001

- 'A Faltering Coalition', *The Washington Post*, 2 Nisan 2006
- 'ABD'nin Yeni Savaşa Gücü Yok', *CNNTÜRK*, 5 Eylül 2006
- 'ABD İstihbaratından Bush'u Zorlayan Rapor', *Deutsche-Welle*, 4 Aralık 2007
- 'Ahmedinejad on the Holocaust', *VOA*, 12 Aralık 2005
- 'Ahmadinejad Says UN Resolution a "Piece of Torn Paper"', *Reuters*, 24 Aralık 2006
- 'Ahmadinejad: No Need Now for U.S. Talks', *Iran News Daily*, 25 Nisan 2006
- 'Ahmedinejad'ın Mektubu Yetersiz', *Voice of America*, 09.05.2006
- 'Ahmedinejad'ın Kabinesi Mecliste', *BBC*, 21 Ağustos 2005
- 'Ahmedinejad'ın Seçilmesi Sorunlara Neden Olacak', *Anadolu Ajansı*, 26 Haziran 2005
- 'Ahmedinejad Görevde', *BBC Turkish*, 03 Ağustos 2005
- 'Al-Qaida also Wants the Bomb', *DER SPIEGEL Interview with Mohamed ElBaradei*, 21 Şubat 2005 <http://www.spiegel.de/international/spiegel/0,1518,343030,00.html> (Erişim Tarihi: 3 Eylül 2005)
- 'American Attack Againsts Iran is Possible', *Mathaba News*, 1 Şubat 2006
- 'Analysts Not Buying Ahmadinejad's Nuclear Success Tale', *Fox*, 10 Nisan 2007
- 'Asefi Says Incentives will not Persuade Iran to Forsake Rights', *IRNA*, 12 Mart 2005
- 'Austria's EU presidency condemns Ahmadinejad's Holocaust statements', *European Jewish Press*, 12 Şubat 2006
- 'Australia, Japan Discuss Iran's Nuclear Program', *People's Daily*, 18 Mart 2006,
- 'Batıda Ahmedinejad Rahatsızlığı', *CNN Türk*, 25 Haziran 2005
- 'Bahraini Minister: Iran's Nuclear Programme is Peaceful', *IRNA*, 10 Eylül 2006
- Baztab, <http://www.baztab.com/news/52316.php> (Erişim Tarihi: 8 Mayıs 2006)
- 'Britain Does not Believe U.S. will Strike Iran', *Iranmania*, 20 Nisan 2006

- 'Bağlantısızlardan İran'a Nükleer Destek', *USAK Stratejik Gündem*, 15 Eylül 2006
- 'Bush'tan 3. Dünya Savaşı Uyarısı', *NTVMSNBC*, 18 Ekim 2007
- 'Bush: İran Hala Tehlikeli', *USAK Stratejik Gündem*, 5 Aralık 2007
- 'Can Iran-U.S. Talks on Iraq Serve as Icebreaker in Long Tehran-Washington Dispute?', *Mehr News*, 4 Nisan 2006
- 'Chirac, 'Mubarak Urge Diplomacy with Iran', *Iranmania*, 20 Nisan 2006
- 'Chiraq Urges Softening of EU Stance on Iran', *Global Security Newswire*, 14 Nisan 2005, http://www.nti.org/d_newswire/issues/2005/4/14/3af87c7e-dee5-46be-98ca-e768ff55dac5.html (Erişim Tarihi: 3 Haziran 2007)
- 'China Says Peaceful Resolution Remains Best Choice for Iranian Nuclear Issue', *Xinhua*, 23 Ağustos 2006
- 'China Says Iran Sanctions are not the Solution', *Tehran Times*, 2006
- 'China Urges Diplomatic Solution to Iran', *Iranmania*, 21 Nisan 2006
- 'China Backs Russia over Iran's Nuclear Program', *Anadolu News Agency*, 22 Mart 2006
- 'Deadlock on Iran Nuclear program', *Toronto Sun*, 22 Mart 2006
- 'Democrats Win Control of Senate, AP Reports', *CNN*, 9 Kasım 2006
- 'Door to Dialogue Must be Kept Open to Iran', *Iranmania*, 29 Ağustos 2006
- 'Dual Containment: Clinton's new policy on the Middle East region', *Arab Times*, 29 Mayıs 1993
- 'Dünya ve Nükleer Enerji', *Nükleer Enerji Dünyası*: <http://www.nukleer.web.tr/> (Erişim Tarihi: 11 Ocak 2006)
- 'Enerji Açığında Çözüm Doğru: Nükleer Santraller', *Standard Ekonomik ve Teknik Dergi*, Nükleer Enerji Özel Sayısı, Yıl 45, No:531, Mart 2006
- 'EU-Iran Fail on 'Last Chance' to Resolve Nuke Crisis', *Journal of Turkish Weekly*, 4 Mart 2006
- 'Europe's crude import from Iran up by 165%', *Mehr News*, 17 Nisan 2006
- 'EU urged to accept Iranian president's nuclear proposal', *People's Daily Online*, 20 Aralık 2005

- 'EU Says US Acknowledges Usefulness of Dialogue with Iran', *Iran*, 6 Şubat 2005
- 'Europe Expects Iran's Green Light', *Hamshahri*, Vol: 10, No: 207, 29 Nisan 2002
- 'Europeans Restart Talks with Iran', *International Herald Tribune*, 14 Aralık 2004
- 'Europe Learns Lessons From Failures Over Iraq', *Wall Street Journal*, 19 Haziran 2003
- 'EU Incentives not Enough for Nuclear Deal Iran Says', *Global Security Newswire*, 18 Nisan 2005 http://www.nti.org/d_newswire/issues/2005_4_18.html#3FB93BE9 (Erişim Tarihi: 23 Haziran 2006)
- 'Exclusive Interview: Iran's Foreign Policy Chief Talks with TIME', *Time*, 27 Şubat 2006
- 'Excerpts of the EU Statement on Terrorism', *Reuters*, 10 Mart 1996
- 'Full text of NAM's statement on Iran's nuclear program', *IRNA*, 8 Mart 2006
- 'France and Iran Sign \$ 4 Billion Accord; Shah Will Receive 5 Nuclear Reactors', *The New York Times*, 27 Haziran 1974
- 'France Denounces Imposition of US Sanctions on European Firms', *Summary of World Broadcasts*, 5 Ağustos 1996
- 'General Framework for Objective Guarantees, Firm Guarantees and Firm Commitments', *ABC News*, 3 Mayıs 2005
- 'German parliament slams Ahmadinejad remarks', *DPA*, 16 Aralık 2005
- 'Gul Goes to Tehran with Hopes', *Zaman*, 26 Haziran 2006
- 'IAEA Chief Sees No Breakthrough on Iran Nuclear Program', *Global Security*, 6 Mart 2006, <http://www.globalsecurity.org/wmd/library/news/iran/2006/iran-060306-unnews01.htm> (Erişim Tarihi: 3 Nisan 2006)
- 'In quotes: Iran nuclear ultimatum', *BBC*, 30 Mart 2006
- 'Iran will Spend \$ 15 Billion in US over Five Years', *The New York Times*, 5 Mart 1975
- 'Iran reaffirms that it has no intention of obtaining nuclear weapons', Broadcast live from Tehran, an interview with Ali Larijani, the general secretary of the National Security Commission, *France Inter Radio*, 16 Şubat 2006

- 'Iran will not be Isolated by Sanctions: Analyst', *Mehr News*, 12 Eylül 2006
- 'Iran says it will not manufacture Shahab-4 long range missile', *AFP News*, 5 Kasım 2003
- 'Iran's Missile Arsenal', *Iran Watch*, Ocak 2004, <http://www.iranwatch.org/wmd/wmd-missilecharts.htm>
- 'Iran's 'enemies' plotting ethnic tensions: Pres', *Iranmania*, 26 Mayıs 2006
- 'Iran, Russia Agree on 800 million Nuclear Plant Deal', *The Washington Post*, 9 Ocak 1995
- 'Iran strike 'would be disastrous'', *BBC*, 5 Şubat 2007
- 'Iran: Helmut Kohl agrees with Ahmadinejad on Holocaust', *Iran Focus*, 6 Mart 2006
- 'Iranian leader denies Holocaust', *BBC*, 14 Aralık 2005
- 'Iranian Diplomat Comments on Tehran's Conditions for Talks with U.S', *IRNA*, 7 Nisan 2006
- 'Iran: EU Spokeswoman Comments On Possible Security Council Action', *Radio Free Europe*, 24 Ocak 2006
- 'Iran to Halt Snap Nuclear Checks', *BBC*, 5 Şubat 2006
- 'Iranian Nuclear Program to Go to UN', *Ohmy News*, 1 Şubat 2006
- 'It Seems to Me That Iran is Deriving Great Pleasure From the Current Situation', *Kommersant Russia's Daily Online*, 21 Ağustos 2006
- 'Iran'ın 5+1 Öneri Paketine Verdiği Yanıtın İçeriğine İlişkin İpuçları', *Journal of Turkish Weekly*, 13 Ekim 2006, <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=383&type=17> (Erişim Tarihi: 25 Ağustos 2006)
- 'Iran 11th-hour nuclear talks fail', *BBC*, 3 Mart 2006
- 'Iran Agrees to a Two Year Suspension of Nuclear Fuel Production Despite Western Demands for More', *Al Bawaba*, 7 Mart 2006 <http://www.albawaba.com/en/countries/Iran/195465> (Erişim Tarihi: 8 Haziran 2006)
- 'Iran 'to retaliate if US attacks' , *BBC*, 7 Şubat 2005
- 'Iran will fire ballistic missiles on Israel if attacked: cleric', *Turkish Press*, 15 Ağustos 2006

- 'Iran Threatens Retaliation if America Attacks', *The Guardian*, 7 Şubat 2006
- 'Iran Says will End Cooperation with IAEA if Sent to UN', *Iran Focus*, 12 Ocak 2006
- 'Iran ready to schedule its nuclear research program: Larijani', *IRNA News*, 25 Nisan 2006
- 'Iran says it's willing to resume talks', *CNN International*, 22 Ağustos 2006
- 'Iran ready to schedule its nuclear research program: Larijani', *IRNA News*, 25 Nisan 2006
- 'Iranian Security Council Formulated 'last proposal' Concerning its Nuclear Program', *Regnum News Agency*, 5 Mart 2006
- 'Iran Not Insisting On Fully Home-Made N-Fuel', *Iranmania*, 26 Nisan 2006
- 'Iran strike 'would be disastrous'', *BBC*, 5 Şubat 2007
- 'İran Direniyor', *VOA*, 22 Ocak 2006
- 'İran Ordusu Kendi Sınırındaki PKK Kamplarını Bombalamaya Devam Ediyor', *Yeni Çağ*, 26 Nisan 2006
- 'İran ve Türkiye'den PKK İşbirliği', *ANKA Haber Ajansı*, 21 Kasım 2006
- 'İran, Irak'a Girip PEJAK'la Çatıştı', *Milliyet*, 26 Kasım 2006
- 'İran, Türkiye, PKK ile Mücadele için Ortak Komisyon Kuruyor', *Zaman*, 22 Kasım 2006
- 'İran'ın PKK ve Pejak'a Bakışı', *BBC*, 17 Ağustos 2006
- 'Iran wants talks on atomic rights', *Reuters*, 19 Ekim 2006
- 'İran Meydan Okuyor', *Radikal*, 8 Ağustos 2005
- 'Iran after Election: A Long-Term Perspective', *The Brookings Institution*, 28 Haziran 2005, <http://www.brookings.edu/events/2005/0628iran.aspx> (Erişim Tarihi: 2 Eylül 2005)
- 'İran'ın Gerçek Yüzü', *Milliyet*, 24 Haziran 2005
- 'Iran Says Open to More Talks on with US on Iraq Security', *Reuters*, 31 Ekim 2007
- 'Iran Presents Plan to Resolve Iraq Crisis', *Tehran Times*, 4 Kasım 2007
- 'İran Kendi F-5'ini Yaptı', *Yeni Şafak*, 5 Ağustos 2007

- 'Iranian Consulate in Erbil Raided by US Forces as Bush Gives Speech', *Hürriyet*, <http://www.hurriyet.com.tr/english/5759536.asp?gid=74>, (Erişim Tarihi: 27 Haziran 2007)
- 'İran Meydan Okuyor', *Radikal*, 8 Ağustos 2005
- 'Iranian Leader: Holocaust a Myth', *CNN*, 14 Aralık 2005
- 'Iran: Helmut Kohl agrees with Ahmadinejad on Holocaust', *Iran Focus*, 6 Mart 2006
- 'İran'ın Gerçek Yüzü', *Milliyeti*, 24 Haziran 2005
- 'Iran to Halt Snap Nuclear Checks', *BBC*, 5 Şubat 2006
- 'Iran reaffirms that it has no intention of obtaining nuclear weapons', Broadcast live from Tehran, an interview with Ali Larijani, the general secretary of the National Security Commission, *France Inter Radio*, 16 Şubat 2006
- 'Iran, Russia Agree on 800 million Nuclear Plant Deal', *The Washington Post*, 9 Ocak 1995
- 'İran'da Ahmedinejad Dönemi Başladı', *BBC*, 3 Ağustos 2005,
- 'Iran: EU Spokeswoman Comments On Possible Security Council Action', *Radio Free Europe*, 24 Ocak 2006
- 'Iran to Move Towards Industrial Enrichment in February', *Tehran Times*, 27 Aralık 2006
- 'Iran Parliament to Vote on IAEA', *CNN*, 24 Aralık 2006
- 'Iran to Remain in Nuclear Treaty, Chief Negotiator Says', *Global Security Newswire*, 9 Mayıs 2006, http://www.nti.org/d_newswire/issues/2006_5_9.html (Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2006)
- 'Iran Admits Holding El-Qaeda Operatives', *CNN*, 25 Mayıs 2003
- 'Iran Ready to Schedule Its Nuclear Research Program: Larijani', *IRNA*, 25 Nisan 2006
- 'Iran Insists on Timely Nuclear Supplies to Bushehr', *RIA Novosti*, 9 Mart 2007
- 'Iran Hopes Russia Begins Supplying Fuel For BushehrNPP in March', *RIA Novosti*, 6 Mart 2007
- 'Iran Says Moscow Wants NPP Funding ahead of Time', *RIA Novosti*, 8 Mart 2007

- 'Iran Expects Russia to Supply Fuel to Bushehr NPP by Late March', *RIA Novosti*, 13 Mart 2007
- 'İran da Nükleer Kulüpte', *BBC*, 9 Nisan 2007
- 'Iran Nuclear Proposal Considered', *The Irish Times*, 25 Nisan 2007
- 'Iran Rejects EU Offer, Talks Set', *Gulf Times*, 24 Nisan 2007
- 'Iran Says to Install 3,000 Centrifuges at Natanz', *Reuters*, 24 Aralık 2006
- 'Iranian Security Council Formulated "last proposal" Concerning its Nuclear Program', *Regnum*, 5 Mart 2006
- 'Iran Press Defiant at IAEA Decision', *BBC*, 9 Mart 2006
- 'Iran Nuclear Plan 'Irreversible'', *BBC*, 31 Mart 2006
- 'Iran: Tehran Remains Defiant Despite UN Security Council Deadline', *RFERL*, 31 Mart 2006
- 'Iran to Quit Talks if Europea Turns out to be Dishonest, Rowhani', *IRNA*, 20 Nisan 2005
- 'Iranians Demand Change', *New York Times*, Editorial, 26 Mayıs 1997
- 'Iran Agrees to Key Nuclear Demands', *BBC*, 22 Ekim 2003
- 'Tehran Agreement A Model of Diplomacy at Work: Iranian Official', *Iran Press Service*, 31 Ekim 2003
- 'Iran's response handed to P5+1 ambassadors', *IRNA*, 22 Ağustos 2006
- 'Iran Not Insisting On Fully Home-Made N-Fuel', *IRNA*, 25 Nisan 2006
- 'Iranian Nuclear Program to Go to UN', *Ohmy News*, 1 Şubat 2006, http://english.ohmynews.com/articleview/article_view.asp?no=271915&rel_no=1 (Erişim Tarihi: 30 Mart 2006)
- 'Kinkel Urges Cautious New Start for EU-Iran Ties', *Reuters*, 8.1.1998
- 'Larijani presents Iran's constructive response to 5+1 group', *Mehr News*, 22 Ağustos 2006
- 'Merkel Calls Ahmadinejad's Holocaust Comments 'Unspeakable' , *Radio Free Europe*, 20 Şubat 2006
- 'Mısır'ın Girişimi Nükleer Silahlanmanın Başlangıcına İşaret Mi?', *USAK Stratejik Gündem*, 31 Ekim 2006
- 'Mohtashemi Comments on Gulf, Hostages', *FBIS-NES*, 14 Kasım 1990

- 'Moscow rejects US call for ending Iran-Russia nuclear cooperation', *IRNA*, 20 Nisan 2006
- 'More Cooperation among D8 Urged', *Dawn*, 13 Mayıs 2006
- 'Nations Backs Bid by Government to Resume Construction of Centrifuges: Legislator', *Tehran Times*, 27 Haziran 2004
- 'Nations May Let Iran to Keep Partial Nuclear Program', *Associated Press*, 24 Nisan 2007
- 'NCC Condemns Ahmadinejad's Holocaust Statement', *Worldwide Faith News*, 17 Aralık 2005
- 'New round of talks on Iran's nuclear program to be held in Germany', *The Jerusalem Post*, 27 Mart 2006
- 'New clue to Iran's nuclear aims cited' *Reuters*, 13 Mayıs 2006
- 'New report says military attack on Iran would be disastrous', *International Herald Tribune*, 4 Şubat 2007
- 'NIOC, Sinopec Sign Garmsar Oil, Gas Contract', *Mehr News*, 21 Mayıs 2006
- 'Nükleer Programa Yönelik 5+1 Öneri Paketine İran'ın Beklenen Yanıtı', *USAK Stratejik Gündem*, 24 Ağustos 2006
- 'Nükleer Enerjinin Temel Faydaları', *Nükleer Enerji Dünyası*, <http://www.nukleer.web.tr> (Erişim Tarihi: 12 Ocak 2006)
- 'Nükleer Gaf İsrail'i Karıştırdı', *Milliyet*, 13 Aralık 2006
- 'Oxford Araştırma Grubu'nun Raporuna Göre ABD İran'ı Vurursa 10.000 Kişi Ölecek', *Milliyet*, 14 Şubat 2006
- 'Peres: İran'da Ahmedinejad'ın Seçilmesi Büyük Sorunlar Doğuracak', *Sabah*, 26 Haziran 2005
- 'PKK'ya Karşı Ortak Mücadele', *Vatan Gazetesi*, 06 Temmuz 2006
- Rice: I wouldn't back gas embargo on Iran', *The New Anatolian*, 27 Eylül 2006
- 'Questionable Policies', *The Washington Times*, 27 Aralık 2007
- 'Rafsanjani: Successful talks with US could pave way for talks on other issues', *IRNA*, 13 Nisan 2006
- 'Rafsanjani: we Support the Palestinian Struggle but we Reject and Terrorist Act', *Al Hayat*, 12 Mart 1996

- 'Remarks by Shah on Iran's Policies and Plans', *The New York Times*, 24 Eylül 1975
- 'Response of the Islamic Republic of Iran to the Framework Agreement proposed by EU3/EU', *Disarmament Documentation*, The Acronym Institute, Ağustos 2005
- 'Rice says U.S., Russia discussing Iran's nuclear program', *Sign on San Diego*, 26 Mart 2006
- 'Rice: I wouldn't Back Gas Embargo on Iran', *The New Anatolian*, 27 Eylül 2006
- 'Russian Plan on Iran is Package of Offers', *Iranmania*, 2 Mart 2006 <http://www.iranmania.com/News/ArticleView/Default.asp?NewsCode=40958&NewsKind=Current%20Affairs> (Erişim Tarihi: 10 Mart 2006)
- 'Russia, Iran Agree on Nuclear Reactor', *Russia Today*, 6 Mart 1998
- 'Russian Intelligence', *The Washington Post*, Editorial, 28 Mart 2006
- 'Russia, China back Iran's calls for negotiations to end nuclear standoff', *USA Today*, 23 Ağustos 2006
- 'Russia Committed to Iran Nuclear Dialogue, New Talks Possibility', *RIA Novosti*, 23 Ağustos 2006
- 'Russia - Iran Talks on Bushehr NPP Unconstructive', *RIA Novosti*, 9 Mart 2007
- 'Russia - Iran Talks on NPP Begins in Tehran', *RIA Novosti*, 12 Mart 2007,
- 'Saudi FM confident about peaceful nature of Iran's nuclear program', *IRNA*, 27 Ağustos 2006
- 'Syrian minister: Iranian scientists attained nuclear know-how technology by themselves', *IRNA*, 20 Nisan 2006
- 'Security Council consults on IAEA report relating to Iran's nuclear ambitions', *UN News Center*, 17 Mart 2006, <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=17846&Cr=iran&Cr1=> (Erişim Tarihi: 13 Ağustos 2006)
- 'Supreme Leader: Iran will retaliate US attack two times stronger', *IRNA*, 26 Nisan 2006.
- 'Tahran Doğruladı: Ankara ile PKK'ya Karşı İşbirliği Var', *Akşam*, 24 Temmuz 2006

- 'Türkiye-ABD Arasında Vizyon Belgesi', *CNNTÜRK*, 26 Nisan 2006
- 'Larijani: US and PKK officials made negotiations in Mosul and Kirkuk', *Journal of Turkish Weekly*, 9 Mayıs 2006
- 'Turkey Feels Responsible', *The New Anatolian*, 26 Haziran 2006
- 'Turkey secures Iran-E.U. talks', *Journal of Turkish Weekly*, 22 Nisan 2007
- 'Target Iran, Air Strikes', *Global Security*, <http://www.globalsecurity.org/military/world/israel/iran.htm>
- 'The Evolution of US and EU Foreign Policy Towards Iran with Emphasis on the Period after 11 September 2001', *Institut Europeen Des Hautes Etudes Internationales*, Nice, Mayıs 2004
- 'Takeyeh: Iran's Populace Largely Opposes Nuclear Program.' *Council on Foreign Relations*, 2 Mart 2005
- 'UAE government believes Iran's nuclear programme is peaceful', *Khaleej Times*, 11 Eylül 2006
- 'UN Council Nears Accord on Iran's Nuclear Program', *Envoys Say, Bloomberg*, 17 Mart 2006
- 'U.S., Australia, Japan discuss Iran's nuclear program', *China View*, 18 Mart 2006
- 'US Challenges and Choices in the Gulf: Unilateral US Sanctions', *Policy Brief*, No:9, Middle East Policy Council, 13 Aralık 2002
- 'US to Devote 75 Million Dollars to Promoting Democracy in Iran' *AFP*, 15 Şubat 2006
- 'UN Council Nears Accord on Iran's Nuclear Program, Envoys Say', *Bloomberg*, 17 Mart 2006,
- 'US Imposes Sanctions on 8 Chinese Companies over Iran', *People's Daily*, 16 Mayıs 2002
- 'US says nuclear double-standard on Iran justified', *Reuters*, 11 Eylül 2006
- 'US-India nuclear deal gets mixed press', *BBC*, 3 Mart 2006
- 'US and Iran Ready for Iraq Talks', *BBC*, 16 Mart 2006
- 'US Troops Raid Iran Consulate General in Iraq', *Fars News*, 11 Ocak 2007
- 'US to Blacklist Iranian Guards', *BBC*, 15 Ağustos 2007

- 'US and Iran', *The Washington Times*, 28 Kasım 2007
- 'US Announced sanctions against Iran', *Associated Press*, 25 Ekim 2007
- 'US General Says Iran Helping Stop Iraq Bloodshed', *AFP*, 21 Kasım 2007
- 'US Officials Upbeat over Iraq Security, Iraq Seeks Fourth Talks with Iran', *Payvand*, 18 Kasım 2007
- 'US, Iran Face off over EU Nuclear Draft: Diplomats', *ABC News*, 23 Kasım 2004
- 'US Military Aid for Middle East', *BBC*, 30 Temmuz 2007
- 'Washington Snubbed Iran Offer', *BBC*, 18 Ocak 2007
- 'Weapons of Mass Destruction in the Middle East: Iran', *Nonproliferation Studies Centre*, Nisan 2006
- 'West Germany, Iran Sign Pacts on Atomic Plant', *The New York Times*, 6 Temmuz 1976
- 'Urumiye Valisi: Urumiye (Urumiye Valisi: Urumiye Ayaklanmalarında CIA İzlerine Rastlanması), *Baztab*, 26 Mayıs 2006
- 'Tahran Üniversitesinde (Tahran Üniversitesinde Durumu Protesto Eden Öğrenci Topluluğu), *Iranian Students News Agency*, 17 Mayıs 2006
- 'انتشار کاریکاتور عمدی نبوده ولی به قانون احترام می گذاریم / بیش از همیشه نیاز به همدلی و همفکری داریم (Karikatürün Yayınlanması Kasıtlı Değildi Ancak Kanuna Saygılı Olacağız, Her zamankinden Daha Fazla İşbirliği ve Desteğe İhtiyacımız Vardır), *Mehr News*, 23 Mayıs 2006
- 'ایران Gazetesi'nin Bildirisi), *Baztab*, 24 Mayıs 2006
- 'Rafsanjani: Ülke Liderlerinin Çoğu (Rafsanjani: Ülke Liderlerinin Çoğu Azeriydi), *Baztab*, 26 Mayıs 2006
- 'İran Nükleer Programı Durdurulmalı), *Mehr News*, 28 Ağustos 2006
- 'ریشه حوادث اخیر تبریز در معتقدان به پان ترکیسم است / اجازه ندهیم سیاست بازی در تحریک (Tebriz'deki Olayların Temelinde Pan-Türkizm İnanışı Var: Etnik Gruplarımızın Siyasi Oyunlara Konu Olmamasına Dikkat Etmeliyiz) *Mehr News*, 23 Mayıs 2006
- 'İran - ABD (İran - ABD Müzakereleri Irak Hükümeti'nin Oluşmasından Sonra Gerçekleşecektir), *Mehr News*, 7 Nisan 2006

- 'Azeri Milletvekillerinin (Azeri Milletvekillerinin Meclis Başkanı ve Meclis İlk Başkanıyla Toplantısı), *Mehr News*, 28 Mayıs 2006
- 'مذاکره با آمریکا فایده ای ندارد / مذاکرات باید شفاف و توأم با اطلاع رسانی همه جانبه باشد', (ABD ile Müzakerenin bir Faydası Olmayacak, Müzakerelerin Şeffaf ve Herkesin Bilgilendirildiği Bir ortamda Gerçekleşmesi Gerekir), *Mehr News*, 7 Nisan 2006
- 'تأگفته‌های ناآرامی‌های روز گذشته در تبریز' (Tebriz'de Yaşanan Huzursuzlukların Açıklanmayan Yönleri), *Baztab*, 23 Mayıs 2006
- 'توصیه برژینسکی به آمریکا' (Brezinski'nin ABD'ye Tavsiyesi), *Shargh*, 25 Nisan 2006
- 'متن کامل نامه احمدی نژاد به بوش' (Ahmedinejad'ın Bush'a Mektubu) *Shargh*, 10 Mayıs 2006
- 'سخنگوی وزارت امور خارجه خبر داد: احتمال مصالحه ایران با اروپا' (Iran Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Açıkladı: İran'ın Avrupa'yla Uzlaşma İhtimali), *Shargh*, 10 Nisan 2006
- 'آمادگی آمریکا برای گفتگو با همسایگان عراق' (ABD'nin Irak'ın Komşularıyla Müzakereye Hazırlanması), *Baztab*, 13 Kasım 2006
- 'حسینی: آمریکا پیشنهاد مذاکره را رسماً مطرح کند' (Hosseini: ABD Müzakere Önerisini Resmi Bir Şekilde Bildirsin), *Baztab*, 13 Kasım 2006
- 'پیام نخست وزیر ترکیه به ایران' (Türkiye Başbakanının İran'a Mesajı), *Shargh*, 26 Haziran 2006
- 'آصفی با اشاره به زمان پاسخگویی به پیشنهادات گروه ۵+۱: قصد خریدن زمان نداریم' (Asefi 5+1 Öneri Paketine Verecekleri Yanıtın Zamanlamasına Yönelik: Zaman Kazanama gibi bir Hedefimiz Yok) *Shargh*, 26 Haziran 2006
- 'مناقشه هسته ای با ایران به زیان غرب خواهد بود / رفتار تبعیض آمیز با تهران باید کنار گذاشته شود' (Iran'la Çatışmak Batı'nın Aleyhine Olacak, Tahran'a Yönelik Ayrımcı Muamelelere Son Verilmeli), *Mehr News*, 31 Ağustos 2006
- 'تقابل مواضع احزاب ائتلافی آلمان با یکدیگر درباره موضوع هسته ای ایران' (Almanya'daki Farklı Siyasi Grupların İran Nükleer Krizi Konusundaki Tutumları), *Mehr News*, 28 Ağustos 2006.
- 'ادامه مذاکرات ایران و روسیه، ۲۷ بهمن در مسکو' (16 Şubat'ta Moskova'da İran ve Rusya Müzakereleri Devam Edecek) *Shargh*, 10 Ocak 2006
- 'وزیر امور خارجه در کنفرانس خبری: طرح مسکو می تواند زمینه رسیدن به تفاهم باشد' (Iran Dışişleri Bakanı Basın Toplantısında: Rus Planı Uzlaşma Zemini Sağlanmasına Vesile Olabilir), *Shargh*, 26 Ocak 2006

- (İran Ulusal Yüksek Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri Moskova Dönüşü: Rus Planı Henüz Gündemde), *Shargh*, 26 Ocak 2006
- توافق بر گزارش اقدامات خواسته شده از ایران به شورای امنیت // توقف اقدامات شورا تا پیش از ' (Iran Dosyasının Güvenlik Konseyi'ne Gönderilmesinde Fikir Birliği Sağlandı/Konsey Mart Ayında El Baradey'in Raporunu Sunmasına Kadar Hiçbir Faaliyette Bulunmayacak), *Mehr News*, 31 Ocak 2006
- ' (İran'ın Avrupa'ya 6 Yeni Önerisi), *Shargh*, 31 Ocak 2006
- (Cumhurbaşkanı 'رئيس جمهور دستور تعليق اجرای داوطلبانه پروتکل الحاقی را صادر کرد' Gönüllü Olarak Sürdürülen Ek Protokol Uygulamasını Durdurma Kararı Aldı), *Shargh*, 6 Şubat 2006
- (İran'ın 5+1 Bildirisine Yanıtı), *Shargh*, 01.02.2006
- ' (Larijani: Avrupa'nın İran Nükleer Krizini Çözme Kapasitesi Bulunmamaktadır), *Mehr News*, 31 Ocak 2006
- ' (Larijani'nin Avrupa'ya Ultimatomu), *Shargh*, 2 Şubat 2006
- (Nükleer Enerji 'راه خود را تا تحقق کامل انرژی هسته ای ادامه می دهیم' Teknolojisine Tam Erişim İçin Araştırmalar Yapmaya ve Yolumuza Devam Edeceğiz), *Shargh*, 3 Şubat 2006
- ' (Ahmedinejad: Batı Hiçbir şey Yapamaz), *Shargh*, 4 Şubat 2006
- ' (İran'ın Nükleer Faaliyetlerini Yeniden Başlatması), *Shargh*, 9 Ocak 2006
- ' (Larijani'nin Avrupa'ya Ultimatomu), *Shargh*, 2 Şubat 2006
- ' (Hatemi'nin Holokost Olayının Gerçekliğine İlişkin Vurgusu), *Shargh*, 1 Mart 2006
- ' (Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü: 'نیست سخنگوی وزارت خارجه: شورای امنیت آخر دنیا' Güvenlik Konseyi Dünyanın Sonu Değil), *Shargh*, 6 Şubat 2006
- ' (Tahran - Moskova Müzakere Grubunun Tayin Edilmesi), *Shragh*, 20 Şubat 2006
- ' (Tahran - Moskova Görüşmelerinin İkinci Turu Başladı), *Shargh*, 21 Şubat 2006

- مذاکره دیپلمات های ایرانی در بروکسل و مسکو (Iranlı Diplomatların Brüksel ve Moskova'daki Müzakereleri), *Shargh*, 21 Şubat 2006
- 'بازگشت دیپلمات های ایرانی از بروکسل و مسکو' (Iranlı Diplomatların Brüksel ve Moskova'dan Dönüşü), *Shargh*, 22 Şubat 2006
- 'لاریجانی : مذاکرات مسکو سازنده بود' (Larijani: Moskova Müzakereleri Yapıcıydı), *Shargh*, 23 Şubat 2006
- 'توافق ۶ بندی با روسیه نهایی شد' (Rusya ile 6 Maddelik Uzlaşma Sonuçlandı), *Shargh*, 5 Mart 2006
- 'لاریجانی آخرین پیشنهاد ایران را اعلام کرد تعلیق کوتاه مدت غنی سازی' (Larijani İran'ın Son Önerisini İlan Etti: Zenginleştirme Faaliyetlerinin Kısa Dönemli Olarak Durdurulması), *Shargh*, 6 Mart 2006
- 'امیدواری البرادعی به حل دیپلماتیک پرونده هسته ای ایران' (El Baradey'in İran Nükleer Dosyasının Diplomatik Yollarla Çözülmesi Hususundaki Umudu), *Shargh*, 7 Mart 2006
- 'خروج طرح روسیه از دستور کار' (Rus Planının Süreçten Çıkarılması), *Shargh*, 13 Mart 2006
- 'مذاکرات تهران - مسکو از سر گرفته می شود' (Tahran-Moskova Müzakerelerinin Yeniden Başlaması), *Shargh*, 14 Mart 2006
- 'اختلاف میان اعضای شورای امنیت' (Güvenlik Konseyi Üyeleri Arasında), *Shargh*, 18 Mart 2006
- 'توافق اولیه ایران- روسیه' (İran ve Rusya'nın İlk Uzlaşma Zemini), *Shargh*, 27 Şubat 2006
- 'پوتین به نتیجه مذاکرات خوش بین است' (Putin Müzakerelerin Olumlu Sonuçlanacağından Umutlu), *Shargh*, 2 Mart 2006
- 'ژاپن؛ میانجی گر پرونده هسته ای ایران' (Japonya: İran Nükleer Dosyasında Arabulucu), *Shargh*, 16 Ocak 2006
- 'ورود ایران به باشگاه هسته ای' (İran'ın Nükleer Ülkeler Kulübüne Girişi), *Shargh*, 12 Nisan 2006
- 'مشکلات غنی سازی برطرف شده است' (Zenginleştirmeye İlişkin Sorunlar Çözülmüştür), *Shargh*, 13 Nisan 2006
- 'هاشمی رفسنجانی : غرب به جای تهدید و ارعاب راه مذاکرات واقعی را هموار سازد' (Haşemi Rafsanjani: Batı Tehdit Etmek Yerine Gerçek Müzakerelerin Yollarını Açsın), *Shargh*, 25 Nisan 2006
- 'لاریجانی: جواب تحریم ، قطع همکاری است' (Larijani: Yaptırımların Cevabı İşbirliğinin Sonlandırılmasıdır), *Shargh*, 26 Nisan 2006

- 'پاسخ رئیس‌جمهور به شرق : شعار من آوردن نفت بر سر سفره‌های مردم نبود' (Cumhurbaşkanı'nın Shargh Gazetesi'ne Yanıtı: Benim Sloganım Halkın Sofrasına Petrol Geliri Getirmek Değildi), *Shargh*, 25 Nisan 2006
- 'احمدی‌نژاد: منتظر پاسخ اژانس هستیم' (Ahmedinejad: Ajans'ın Yanıtını Bekleyeceğiz), *Shargh*, 27 Nisan 2006
- 'هشدار مقام معظم رهبری به آمریکا' (Rehberlik Makamının ABD'ye Ultimatumu), *Shargh*, 27 Nisan 2006
- 'تشدید فعالیت‌های دیپلماتیک ایران در روزهای پایانی فرصت شورای امنیت اصفی: طرح روسیه' (Güvenlik Konseyi'nin Verdiği Sürenin Son Günlerinde Artan Diplomatik Faaliyetleri, Asefi: Rus Planı Halen Masada), *Shargh*, 24 Nisan 2006
- 'اصفی: طرح روسیه قابل بررسی است' (Asefi: Rus Planı Müzakere Edilebilir), *Shargh*, 27 Nisan 2006
- 'دبیر شورای عالی امنیت ملی: غنی‌سازی به رسمیت شناخته شود تضمین محکم می‌دهیم' (Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi Genel Sekreteri: Uranyum Zenginleştirme Hakkımız Resmen Tanınırsa Sağlam Güvenceler Vermeye Hazırız), *Shargh*, 25 Nisan 2006
- 'چین: شورای امنیت، توانایی بررسی پرونده هسته‌ای ایران را ندارد' (Çin: Güvenlik Konseyi'nin İran Nükleer Dosyasıyla İlgilenecek Kapasitesi Yok), *Shargh*, 2 Mayıs 2006
- 'مخالفت روسیه و چین با تحریم' (Çin ve Rusya'nın Yaptırımlara Karşı Tutumu), *Shargh*, 3 Mayıs 2006
- 'تاکید آلمان و چین بر حل دیپلماتیک موضوع ایران' (Almanya ve Çin'in İran'ın Dosyasının Diplomatik Yollarla Çözülmesi Hususundaki Uyarısı), *Shargh*, 23 Mayıs 2006
- 'نخست‌لندن زیر سایه اختلافات عمیق روسیه و آمریکا' (Rusya ve ABD'nin Derin İhtilafları Mihverinde Gerçekleşen Londra Toplantısı), *Shargh*, 25 Mayıs 2006
- 'سولانا با بسته اروپا به تهران می‌آید' (Solana Avrupa'nın Hazırladığı Paketle Tahran'a Gelecek), *Shargh*, 6 Haziran 2006
- 'بهترین مکان برای ایران اژانس است نه شورای امنیت' (İran Dosyası için En Uygun Yer UAEA, Güvenlik Konseyi Değil), *Shargh*, 4 Nisan 2006
- 'احتمال حمله حزب الله به تل‌آویو' (Hizbullah'ın Tel Aviv'e Saldırma İhtimali), *Baztab*, 18 Temmuz 2006

- ' (Soltanieh: Bizim Dosyamız Güvenlik Konseyi'ne Gitmedi), *Shargh*, 4 Nisan 2006
- ' (İran ve Güvenlik Konseyi Üyeleri) *Shargh*, 1 Şubat 2006
- ' (Rice Açıkladı: ABD, İran'la Müzakereye Hazır), *Shargh*, 1 Haziran 2006
- ' (Avrupa'nın Önerisi Hakkında Tahminler), *Shargh*, 8 Haziran 2006
- ' (İran'dan Hızlı Bir Yanıt Alan Alan Solana'nın Optimistik Yaklaşımı), *Shargh*, 8 Haziran 2006
- ' (Bush, İran'ın Tepkisi Olumlu Bulmuştur), *Shargh*, 8 Haziran 2006
- ' (Avrupa'nın Öneri Paketini İncelemek Üzere Oluşturulan Özel Komiteler), *Shargh*, 19 Haziran 2006
- ' (Bush: İran'ın Sadece Birkaç Hafta Fırsatı Var), *Shargh*, 11 Haziran 2006
- ' (İran 29 Temmuz Olarak Verilen Süreyi Reddetti), *Shargh*, 21 Haziran 2006
- ' (İran: Ağustos Sonunda Yanıtımızı Vereceğiz), *Shargh*, 22 Haziran 2006
- ' (Mottaki: Cevap Vermek İçin Acelemiz Yok), *Shargh*, 18 Haziran 2006
- ' (Nükleer Dosyanın Güvenlik Konseyi'ne Geri Dönmesine Tepkiler: İran'ın 5+1 Grubuna Ultimatomu), *Shargh*, 15 Temmuz 2006
- ' (Larijani'nin Beyanatı), *Shargh*, 22 Temmuz 2006
- ' (Güvenlik Konseyi'nin İran Hususundaki Neticesiz Toplantısı), *Shargh*, 20 Temmuz 2006
- ' (Lübnan Ateşte), *Shargh*, 15 Temmuz 2006
- ' (Beyrut Hayatta), *Shargh*, 22 Temmuz 2006
- ' (Haşemi Rafsanjani: Hمله به لبنان، طرح آمریکایی، اسرائیلی و انگلیسی است), *Shargh*, 22 Temmuz 2006

- 'گسترش درگیری های زمینی در مرز لبنان - اسرائیل' (Lübnan-İsrail Kara Sınırında Çatışmaların Artış Göstermesi), *Shargh*, 25 Temmuz 2006
- 'مردم ایران در برابر فشار و تهدید مقاومت' (İran Halkı Baskılara Karşı Dirençlidir), *Shargh*, 03 Ağustos 2006
- 'واکنش ایران به قطعنامه شورای امنیت' (İran'ın Güvenlik Konseyi Kararına Tepkisi), *Shargh*, 1 Ağustos 2006
- 'احتمال تصمیم های تازه شورای عالی امنیت ملی در مورد پرونده هسته ای' (Güvenlik Konseyi'nin İran Nükleer Dosyası Hakkında Yeni Kararlar Alması İhtimali), *Shargh*, 2 Ağustos 2006
- 'حدادعادل: قطعنامه ارزشی ندارد' (Haddad Adel: Kararın Bir Değeri Yok), *Shargh*, 2 Ağustos 2006
- 'لاریجانی: قطعنامه را نمی پذیریم' (Larijani: Kararı Kabul Etmeyeceğiz), *Shargh*, 7 Ağustos 2006
- 'سخنرانی فیشر در میزگرد «ایران و اروپا» در تهران' (Fischer'in Tahrân'daki İran ve Avrupa Yuvarlak Masa Toplantısındaki Konuşması) *Shargh*, 2 Ağustos 2006
- 'فیشر در پاسخ به شرق دو گام به عقب' (Fischer Shargh gazetesinin Sorduğu Soruya İlişkin İki Adım Geri Attı) *Shargh*, 2 Ağustos 2006
- 'توصیه های محسن میردامادی درباره سیاست خارجی ایران, مهم تصمیم شورای امنیت نیست' (Mohsen Mirdamadi'nin İran Dış Politikası Hakkındaki Önerileri, Güvenlik Konseyi'nin Kararı Önemli Değil), *Shargh*, 23 Ocak 2006
- 'تاکید بر حق مسلم ایران برای استفاده صلح آمیز از انرژی هسته ای / ضرورت خلع سلاح هسته ای' (İran'ın Barışçıl Nükleer Teknoloji Hakkından Yararlanması / Siyonist Rejimin Acilen Nükleer Silahlarından Arındırılması) *Mehr News*, 29 Ağustos 2006
- 'عمرو موسی سیاست دوگانه آمریکا در برخورد با برنامه هسته ای ایران و اسرائیل را محکوم کرد' (Amr Moussa ABD'nin İran ve İsrail Nükleer Programlarına Yönelik Çifte Standart Politikasını Kınadı), *Fars News*, 27 Haziran 2006
- 'سعودالفیصل: ایران حق دارد' (Saud al-Faisal: İran'ı Hakkı Var) , *Shargh*, 28 Ağustos 2006
- 'آمریکا در پی حمایت مصر برای فشار بر ایران است / مصر: باید با اسرائیل هم مانند ایران رفتار شود' (ABD İran'a Baskı Uygulamak Mısır'ın Desteğini Alma Arayışında/Mısır: İsrail ile de İran'a Davranıldığı Gibi Davranılmalı), *Mehr News*, 29 Ağustos 2006

- '۱+۵', *Shargh*, 23 Ağustos 2006 (İran'ın 5+1 Öneri Paketine Yanıtı), 'پاسخ ایران به بسته ۱+۵'
- '(İran'ın 5+1 Öneri paketine Verdiği Yanıt Eşi Bulunmaz Bir Fırsat) *Shargh*, 23 Ağustos 2006', 'پاسخ ایران به بسته پیشنهادی اروپا فرصت استثنایی است'
- '(Rusya Savunma Bakanı: İran'a Yaptırım Kararı Uygulanması İçin Tartışmaya Gerek Kalmadı), *Fars News*, 25 Ağustos 2006', 'وزیر دفاع روسیه: نیازی به بحث درباره تحریم ایران وجود ندارد'
- 'رئیس جمهور در مراسم افتتاح پروژه آب سنگین اراک: برای هیچ کشوری تهدید نیستیم، حتی رژیم صهیونیستی (Cumhurbaşkanı Arak'taki Ağır Su Projesi Açılışında: Siyonist Rejim Dahil Hiçbir Ülke İçin Tehdit Değiliz), *Shargh*, 27 Ağustos 2006'
- '(Ağır Su Nedir: *Shargh* Gazetesi'nin Bilimsel Raporu) *Shargh*, 28 Ağustos 2006', 'اب سنگین چیست: گزارش علمی شرق'
- '(İran Halkı Nükleer Silah Yapımı İçin Talepte Bulunabilir) *Shargh*, 26 Ağustos 2006', 'ممکن است ملت ایران تولید سلاح هسته ای را خواستار شود'
- 'رئیس جمهور در مراسم افتتاح پروژه آب سنگین اراک: برای هیچ کشوری تهدید نیستیم، حتی رژیم صهیونیست (Cumhurbaşkanı Arak'taki Ağır Su Projesi Açılışında: Siyonist Rejim Dâhil Hiçbir Ülke İçin Tehdit Değiliz) *Shargh*, 27 Ağustos 2006'
- 'ایران و آمریکا باید گفتگوهای صادقانه را آغاز کنند / مسائل سیاسی با حمله نظامی حل نمی شود' (İran ve ABD'nin Dürüst ve Samimi Bir Şekilde Müzakereleri Başlatmaları Gerekir: Siyasi Sorunlar Askeri Saldırılarla Çözülmez) *Mehr News*, 29 Ağustos 2006
- '(Tahran'la Müzakere İçin Solana'nın Teklifi), *Shargh*, 31 Ağustos 2006', 'پیشنهاد سولانا برای گفت وگو با تهران'
- '(İran'ın Zenginleştirme Faaliyetlerini Durdurmasına İlişkin Müzakere Etme İhtimali), *Fars News Agency*, 30 Ağustos 2006', 'احتمال مذاکره ایران در مورد تعلیق محدود غنی سازی'
- '(Faaliyetlerini Askıya Alması İçin İran'a Verilen İki haftalık Süre), *Shargh*, 3 Eylül 2006', 'فرصت دو هفته ای ایران برای پاسخ به تعلیق'
- '(Larijani ve Solana Görüştüler), *Shargh*, 10 Eylül 2006', 'لاریجانی و سولانا با یکدیگر دیدار کردند'
- '(Berlin Oturumu Sonuçsuz Bitti), *Shargh*, 10 Eylül 2006', 'تشمست برلین بدون نتیجه پایان یافت'
- '(OPEC'ten İran'ın Yerine Petrol İhraç Etmesinin Talep Edilmesi), *Shargh*, 24 Ağustos 2006', 'درخواست از اوپک برای صادرات نفت به جای ایران'

- 'مردم ایران از حق خود در داشتن برنامه هسته ای صلح آمیز قاطعانه حمایت می کنند' (Iran Halkı Barışçıl Nükleer Enerjiye Sahip Olma Konusundaki Haklarını Kati Olarak Savunurlar), *Mehr News*, 12 Ağustos 2006
- 'لاریجانی و سولانا با یکدیگر دیدار کردند' (Larijani ve Solana Görüştüler), *Shargh*, 10 Eylül 2006
- '!الحضار متکی به جای احمدی‌نژاد؟' (Ahmedinejad Yerine Mottaki'den Hesap Sorulması), *Aftab*, 25 Şubat 2007
- 'واکنش تند علیخانی به مواضع احمدی‌نژاد' (Alihani'nin Ahmedinejad'ın Açıklamalarına Yönelik Sert Tepkisi), *Aftab*, 26 Şubat 2007
- 'احمدی‌نژاد دنیا را علیه ایران بسیج می‌کند' (Ahmedinejad Tüm Dünyayı İran'a Karşı Örgütleyecek), *Aftab*, 27 Şubat 2007
- 'احمدی‌نژاد: ترمز را کنده‌ایم' (Ahmedinejad: Frenleri Attık) *Baztab*, 26 Şubat 2007
- 'زیباکلام: همه مثل احمدی‌نژاد فکر نمی‌کنند' (Zibakelam: Herkes Ahmedinejad'la Aynı Fikirde Değil), *Aftab*, 27 Şubat 2007
- 'برگزاری دور چهارم مذاکرات ایران و آمریکا' (Dördüncü İran - ABD Müzakerelerinin Düzenlenmesi), *Aftab*, 20 Kasım 2007
- 'تورید آمریکا در نقش مثبت ایران در عراق' (ABD'nin İran'ın Irak'taki Olumlu Rolüne ilişkin İkilemleri), *Aftab*, 20 Kasım 2007
- 'ژنرال‌های آمریکایی: از ایران متشکریم' (Amerikalı Generaller: İran'a Teşekkür Ediyoruz), *Aftab*, 22 Kasım 2007
- 'متن کامل گزارش جدید البرادعی درباره ایران' (El-Baradey'in İran Hususundaki Raporunun Tam Metni), *Baztab*, 24 Mayıs 2007
- 'گزارش سازمان‌های جاسوسی آمریکا دستاوردی برای دیپلماسی هسته‌ای ایران است' (Amerikan İstihbarat Servislerinin Raporu İran'ın Nükleer Diplomasisi için Önemli Bir Kazanç Oldu), *Mehr News*, 4 Aralık 2007
- 'گزارش جامعه اطلاعاتی آمریکا یک دام استراتژیک است' (Stratejik Bir Tuzak Olan Amerikan İstihbarat Topluluğunun Raporu) *Mehr News*, 4 Aralık 2007
- 'روسیه: سندی علیه ایران وجود ندارد' (Rusya: İran'ın Aleyhinde Hernagi Bir Belge Yok), *Aftab*, 5 Aralık 2007
- 'مدرکی درباره نظامی بودن برنامه هسته ای ایران وجود ندارد' (İran'ın Nükleer Programının Askeri Amaçlı Olduğuna Dair Hehangi Bir Kanıt Yok), *Mehr News*, 5 Aralık 2007

Diğer (Raporlar, Anketler, Konferanslar, Bildiriler)

Ankara Ticaret Odası, *Küresel Isınma Kışkacında Türkiye Raporu*, 6 Temmuz 2005

Özcan, Nihat Ali, *İran Sorununun Geleceği: Senaryolar, Bölgesel Etkiler ve Türkiye'ye Öneriler*, Tepav Ortadoğu Çalışmaları Raporu I, Haziran 2006

Baker, James - Hamilton, Lee, *The Iraq Study Group Report: The Way Forward – A New Approach*, (New York: Vintage Books, 2006)

'Cleaning the Air: Nuclear Power and Climate Change', *Statement by the International Nuclear Power Industry to the Third Conference of the Parties to the UNFCCC in Kyoto Conference*, 1997

Cordesman, Anthony H.- Burke, Arleigh A. 'Iran's Nuclear and Missile Programs: A Status Report', *Working Draft*, Centre for Strategic and International Studies, 27 Kasım 2007

Feickert, Andrew, 'Iran's Ballistic Missile Capabilities', *CRS Report for Congress*, Congressional Research Service, 23 Ağustos 2004

'America's Image Slips, But Allies Share U.S. Concerns Over Iran, Hamas', 15-Nation Pew Global Attitudes Survey, *The Pew Global Attitudes Project*, 13 Haziran 2006, Washington D.C.

Einhorn, Robert J. *Türkiye'nin Çevresinde Nükleer Silahların Yayılma Problemi Konferansı*, Ankara, Asam, 1 Nisan 2008

'Full Text: Iran Declaration', *BBC*, 21 Ekim 2003

Herzog, Michael 'Iranian Public Opinion on the Nuclear Program: A Potential Asset for the International Community', *Policy Focus*, No: 56, The Washington Institute for Near East Policy, Haziran 2006

IMF, *Direction of Trade Statistics*, 1988

'Iran Missiles Update 2004', *The Risk Report*, Wisconsin Project, Volume 10, No:2, Mart-Nisan 2004

'Iran Missile Update', *The Risk Report*, Wisconsin Project, Vol:6, No:6, Kasım-Aralık 2000

Iran Institute for Democracy, *Iran Survey*, Haziran 2005, www.iraninstitutefordemocracy.org/pdf/Iran_Exec_Summary_2005.pdf (Erişim Tarihi: 22 Nisan 2006)

'Iran: Is There a Way out of the Nuclear Impasse?', *ICG Middle East Report*, No: 51, 23 Şubat 2006

- 'Iran and Nuclear Weapons', *Press Conference*, C-SPAN Video Library, Washington, 14 Ağustos 2002 http://www.cspanarchives.org/library/index.php?main_page=product_video_info&products_id=172005-1&highlight= (Erişim Tarihi: 14 Eylül 2005)
- 'ISPA's Latest Poll about Iran's Nuclear Programs', *Iranian Students Polling Agency*, 6 Şubat 2006
- Katzman, Kenneth 'Iran's Activities and Influence in Iraq', *CRS Report for Congress*, 24 Ocak 2008
- Katzman, Kenneth 'The Iran Sanctions Act', *CRS Report for Congress*, Order Code RS20871, Güncelleme 25 Ocak 2007
- Lindborg, Chris 'Iraq and the Transatlantic Alliance', *Policy Report - Foreign Policy in Focus*, 20 Mart 2007
- Maragheh, M. Ghannadi 'Atomic Energy Organization of Iran', *World Nuclear Association Annual Symposium*, London, 4-6 Eylül 2002
- Montgomery, Alexander H. *Social Action, Rogue Reaction: US Post Cold War Nuclear Counterproliferation Strategies*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Stanford Üniversitesi, Eylül 2005
- Murphy, Richard W. 'Differentiated Containment: U.S. Policy Toward Iran and Iran', *Analysis Report*, Council of Foreign Relations, 1 Temmuz 1997
- 'New Survey Finds Iranians Support Their Country's Nuclear Program', *Intermedia Global Research, evaluation & Consulting*, 26 Mayıs 2005
- Oxford Research Group, 'Time to Talk: The Case for Diplomatic Solutions on Iran', *Briefing Paper*, 5 Şubat 2007
- Parsi, Trita 'Tharwa Feature: Iranian Public Opinion and Tehran's Nuclear Program', *Tharwa Project*, 4 Nisan 2005
- Plesch, Dan - Butcher, Martin, *Considering a War with Iran: A Discussion Paper on WMD in the Middle East*, SOAS / University of London, Eylül 2007
- 'Response of the Islamic Republic of Iran to the Framework Agreement proposed by EU3/EU', *Disarmament Documentation*, The Acronym Institute, Ağustos 2005
- Salama, Sammy and Ruster, Karen, *A Preemptive Attack on Iran's Nuclear Facilities: Possible Consequences*, Center for Nonproliferation Studies, 12 Ağustos 2004

- Sauer, Tom 'Coercive Diplomacy by the EU. Case Study: The Iranian Nuclear Weapons Crisis', ECPR Standing Group on the EU, *3rd Pan-European Conference on EU Politics*, Istanbul, 21-23 Eylül 2006
- Schwartz, Peter and Randall, Doug 'An Abrupt Climate Change Scenario and Its Implications for United States National Security', *Pentagon Report*, Ekim 2003
- Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, *SETA İran Dosyası*, Rapor No: ST2-706, Temmuz 2006
- Solana, J. 'A Secure Europe in a Better World', *Thessaloniki European Council*, 20 Haziran 2003
- Soltanieh, Ali Asghar 'Facts and Figures on Iranian Nuclear Policy', *İran Nükleer Programı ve Son Gelişmelerin Değerlendirilmesi Forumu*, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, 16 Ekim 2005
- The Global Nuclear Fuel Market: Supply and Demand 2005-2030, *World Nuclear Association Market Report*, 2006
- 'Transcript of Interview with Iranian President Mohammad Khatami', *CNN*, 7.1.1998
- Uluslararası Stratejik Araştırmalar Merkezi, *İran Nükleer Krizi Değerlendirme Raporu*, Şubat 2006, Ankara
- Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, *USAK Ortadoğu Algılama Anketi; Türk Kamuoyu Ortadoğu Sorunları Hakkında Ne Düşünüyor?*, 24 Mart 2006, Ankara
- Warner, Margaret, 'Most Iranians Support Decision to Continue Nuclear Program', *PBS Online News Hour Report*, 6 Eylül 2006. http://www.pbs.org/newshour/bb/middle_east/july-dec06/iran_09-06.html (Erişim Tarihi: 20 Eylül 2006)
- Wisconsin Project on Nuclear Arms Control, 'New Information on Top Secret Projects of the Iranian Regime's Nuclear Program: Remarks by Alireza Jafarzadeh', Washington, 14 Ağustos 2002
- World Nuclear Association 'The Global Nuclear Fuel Market: Supply and Demand 2005-2030', *WNA Market Report*, 2006
- Yurtsever, Hikmet *Iran's Nuclear Weapons Development Program: An Assessment of the Threat Posed to its Neighbours*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, Eylül 2001

Resmi Belgeler

- Brussels European Council, *Presidency Conclusions*, 4-5 Kasım 2005 - 14292/1/04 REV 1
- Brussels European Council, 'Declaration of the European Council', *Presidency Conclusions*, 15/16 Aralık 2005, Annex III
- Copenhagen European Council, 'Declaration on Democracy', *EC Bulletin*, 8 Nisan 1978
- Council of the European Union, *Declaration by the Presidency on behalf of the European Union on Iran*, Brussels, 14.4.1997, PESC/97/32
- Council of European Union, 2631st Council Meeting on External Relation, 15461/04 (Presse 344), Brussels, 13-14 Aralık 2004
- Council of European Union, *Strategy Against Proliferation of Weapons of Mass Destruction*, 15708/03, Brussels, 10 Aralık 2003,
- Council of the European Union, *Basic Principles for an EU Strategy against Proliferation of Weapons of Mass Destruction*, 10352/03, Brussels, 10 Haziran 2003
- Council of European Union, 2518th Council Meeting on External Relation, 10369/03 (Presse 166), Luxembourg, 16 Haziran 2003
- Council of European Union, 2522nd Council Meeting on External Relation, 11439/1/03 REV 1(Presse 209), Brussels, 21 Temmuz 2003
- The Council of European Union, 2527th Council Meeting on External Relation, 12294/03 (Presse 252), Brussels, 29 Temmuz 2003
- Council of European Union, *Text of Letter to the President of the Council from Messrs Barnier, Fischer, Straw and Solana on Iran*, 7222/05, 11 Mart 2005
- Council of the European Union 'Council Decision on Implementing Article 7(2) of Regulation (EC) No 423/2007 Concerning Restrictive Measures against Iran' *Official Journal*, (2007/242/EC) 23 Nisan 2007
- 'Debates of the European Parliament':
- Official Journal*, No 4-482, 24.5.1996
- Official Journal*, No: 4-478, 14.3.1996
- Official Journal*, No: 4-464, 15.6.1995
- Official Journal*, No:4-461, 6.4.1995
- Official Journal*, No:3-430, 22.4.1993

Official Journal No:2-347, 16.2.1989

'Davignon Report', *Bulletin of the European Communities*, No 11- Kasım 1970, Luxembourg

'Declaration by the European Union on Iran', *Bulletin EU*, 4-1997, Common foreign and security policy (13/17) 29.4.1997, PESC/97/41

Edinburgh European Council, 'Presidency Conclusions', *Bulletin of European Union*, 11 - 12 Aralık 1992

EU, 2078th Council Meeting, General Affairs, PRES/98/86, Brussels, 30-31 Mart 1998

European Commission, *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council - EU Relations with the Islamic Republic of Iran*, COM(2001)71 Final, Brussels, 7.2.2001

European Commission, 'EU Relations with the Islamic Republic of Iran', *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council*, COM (2001) 71 Final, 7.2.2001, Brussels

European Parliament, *Written Question*, No: 2170/92

European Parliament, 'Resolution on Iran', *Official Journal*, No C 113/04, 5.4.1990

European Parliament, *Resolution on the Communication from the Commission to the European Parliament and the Council on EU Relations with the Islamic Republic of Iran*, COM(2001)71-C5-0338/2001-2001/2138(COS)

The European Union Institute for Security Studies, *European Security Strategy: A Secure Europe in a Better World*, Brussels, Aralık 2003, <http://www.iss-eu.org/solana/solanae.pdf> (Erişim Tarihi: 4 Haziran 2007)

European Union - General Affairs and External Relations Council, *Iran: Council Conclusions*, 21 Temmuz 2003

European Union - General Affairs and External Relations Council, *Iran: Council Conclusions*, 9 Aralık 2003

European Union, *Statement by Javier Solana, EU High Representative for the CFSP, after the decision by the IAEA Board of Governors*, S0323/04 - Brussels, 29 Kasım 2004

European Union, *Statement by Javier Solana, EU High Representative for the CFSP, on the Agreement on Iran's Nuclear Programme*, S0304/04 - Brussels, 15 Kasım 2004

Ford Administration National Security Study Memoranda, Gerald R. Ford Library

<http://www.ford.utexas.edu/library/document/nsdmnssm/nssm.htm> (Erişim Tarihi: 23 Mayıs 2006)

International Atomic Energy Association, *Communication dated 8 August 2005 received from the Resident Representative of France, Germany and the United Kingdom to the Agency*, INFCIRC/651, 8 Ağustos 2005

International Atomic Energy Association, 'Developments in the Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran and Agency Verification of Iran's Suspension of Enrichment-related and Reprocessing Activities', *Update Brief by the Deputy Director General for Safeguards*, 31 Ocak 2006

International Atomic Energy Association, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran', *Report by Director General*, - GOV/2006/53, 31 Ağustos 2006

International Atomic Energy Association, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran', *Report by Director General*, - GOV/2006/38, 8 Haziran 2006

International Atomic Energy Association, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran', *Report by Director General*, - GOV/2006/27, 28 Nisan 2006

'Report on Iran's Nuclear Programme Sent to UN Security Council', *IAEA Staff Report*, 8 Mart 2006

IAEA Board of Governors, *Introductory Statement to the Board of Governors by IAEA Director General Dr. Mohamed ElBaradei*, 6 Mart 2006

IAEA Board of Governors, *Introductory Statement by IAEA Director General Dr. Mohammad El-Baradei*, DG 28022005, 28 Şubat 2005

International Atomic Energy Association, *Communication dated 13 January 2006 received from the Permanent Missions of France, Germany and United Kingdom to the Agency*, INFCIRC/662, 18 Ocak 2006

International Atomic Energy Association, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran', *Report by Director General*, GOV/2006/15, 27 Şubat 2006

International Atomic Energy Association, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran', *Resolution adopted by the Board*, - GOV/2006/14, 4 Şubat 2006

- International Atomic Energy Association, *Communication dated 13 January 2006 received from the Permanent Missions of France, Germany and United Kingdom to the Agency*, INFCIRC/662, 18 Ocak 2006
- International Atomic Energy Association, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran', *Resolution adopted by the Board*, GOV/2005/77, 24 Eylül 2005
- International Atomic Energy Association, *Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, Report by Director General*, GOV/2005/67, 2 Eylül 2005.
- International Atomic Energy Agency, *The Text of the Agreement between Iran and the Agency for the Application of Safeguards in Connection with the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons*, Information Circular-INFCIRC/214, 13 Aralık 1974
- International Atomic Energy Association, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran and Related Board Resolutions', *Resolution adopted by the Board*, GOV/2005/64, 11 Augst 2005
- International Atomic Energy Association, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran', *Report by Director General*, GOV/2003/40, 19 Haziran 2003
- International Atomic Energy Association, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran', *Report by Director General*, GOV/2003/63, 26 Ağustos 2003
- International Atomic Energy Association, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran', *Resolution adopted by the Board*, GOV/2003/69, 12 Eylül 2003
- International Atomic Energy Association, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran', *Report by Director General*, GOV/2003/75, 10 Kasım 2003
- International Atomic Energy Association, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran', *Resolution adopted by the Board*, GOV/2003/81, 26 Kasım 2003
- International Atomic Energy Association, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran', *Report by Director General*, GOV/2004/11, 24 Şubat 2004

- International Atomic Energy Association, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran', *Resolution adopted by the Board*, GOV/2004/21, 13 Mart 2004
- International Atomic Energy Association, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran', *Report by Director General*, GOV/2004/34, 1 Haziran 2004
- International Atomic Energy Association, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran', *Resolution adopted by the Board*, GOV/2004/49, 18 Haziran 2004
- International Atomic Energy Association, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran', *Report by Director General*, GOV/2004/60, 01 Eylül 2004
- Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, *Resolution adopted by the Board*, International Atomic Energy Association - GOV/2004/79, 18 Eylül 2004
- International Atomic Energy Association, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran', *proposed amendments by Malaysia*, Chairman of the NAM, to the draft resolution submitted by France, Germany and the UK, - GOV/2004/78, 17 Eylül 2004
- International Atomic Energy Association, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran', *Report by Director General*, GOV/2004/83, 15 Kasım 2004
- International Atomic Energy Association, *Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran: Report by Director General* - GOV/2006/53, 31 Ağustos 2006
- IAEA Board of Governors, *Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolution 1737 (2006) in the Islamic Republic of Iran by the Director General*, GOV/2007/8, 22 Şubat 2007
- International Atomic Energy Association, *Communication dated 26 November 2004 received from the Permanent Representatives of France, Germany, the Islamic Republic of Iran and the United Kingdom concerning the agreement signed in Paris on 15 November 2004*, - INFCIRC/637, 26 Kasım 2004

- International Atomic Energy Association, *Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolutions in the Islamic Republic of Iran: Report by Director General*, GOV/2007/22, 23 Mayıs 2007
- International Atomic Energy Association, *Communication dated 27 August 2007 from the Permanent Mission of the Islamic Republic of Iran to the Agency concerning the text of the "Understanding of the Islamic Republic of Iran and the IAEA on the Modalities of Resolution of the Outstanding Issues"*, IAEA INFCIRC/711, 27 Ağustos 2007
- Iran Signs Additional Protocol on Nuclear Safeguards, *IAEA Staff Report*, 18 Aralık 2003, <http://www.iaea.org/NewsCenter/News/2003/iranap20031218.html>
- 'Iran's Proposal of 17 January 2005 presented to EU3 in Geneva', http://www.un.int/iran/facts_about_peaceful_nuclear_program.pdf (Erişim Tarihi 2 Eylül 2005)
- 'Iran's package of 23 March 2005, proposed to EU3 in Paris' http://www.un.int/iran/facts_about_peaceful_nuclear_program.pdf (Erişim Tarihi 2 Eylül 2005)
- 'Iran's Offer of 18 Temmuz 2005', http://www.un.int/iran/facts_about_peaceful_nuclear_program.pdf (Erişim Tarihi 2 Eylül 2005)
- Luxembourg European Council, *Declaration by the European Council at the Beginning of the Year of the Fiftieth Anniversary of the Universal Declaration of Human Rights*, 12-13 December Presidency Conclusions
- 'Mr. Van den Broek Meets Salman Rushdie', *Press Releases and Declaration*, 9.12.1993, IP/93/1080
- McCormack, Sean *Daily Press Briefing*, U.S. Department of State, Wasington D.C, 10 Mayıs 2006
- NATO, 'Güven ve Güvenlik Arttırıcı Önlemler (Csbm'ler), Denetim, Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme, Silahların Kontrolü ve Silahsızlanma Seçenekleri Üzerine Rapor', *Basın Bildirisi*, M-NAC-2(2000)121 Aralık 2000
- Office of the Director of National Intelligence, 'Iran: Nuclear Intentions and Capabilities', *Press Release*, Kasım 2007
- Permanent Mission of Islamic Republic of Iran to the International Atomic Energy Agency, *Short Glance on Iranian Nuclear Issue*, , 22 Ocak 2006

- Schwartz, Peter - Randall, Doug 'An Abrupt Climate Change Scenario and Its Implications for United States National Security', *Pentagon Report*, Ekim 2003
- 'Statement by the Iranian Government and Visiting EU Foreign Ministers', *IAEA News Centre*, 21 Ekim 2003, http://www.iaea.org/NewsCenter/Focus/iaeaIran/statement_iran21102003.shtml(Erişim Tarihi: 15 Eylül 2005)
- The Permanent Mission of the Islamic Republic of Iran to the United Nations New York, *An Unnecessary Crisis*, 18 Kasım 2005
- Permanent Representative of the Islamic Republic of Iran to UN, *Statement by H.E. Dr. Javad Zarif Permanent Representative of the Islamic Republic of Iran before the Security Council*, 23 Aralık 2006
- United Nations Security Council, *Resolution 1696 (2006) SC/8792*, 31 Temmuz 2006
- United Nations Security Council, *UNSC-SC/8679*, 29 Mart 2006
- United Nations Security Council, *Security Council Resolution 1737 (2007)*, S/RES/1737(2007)- 27 Aralık 2006
- United Nations Security Council, 'Security Council Imposes Sanctions On Iran For Failure To Halt Uranium Enrichment, Unanimously Adopting Resolution 1737 (2006)', *Security Council SC / 8928*
- United Nations Security Council, *Security Council Resolution 1747 (2007)*, S/RES/1747(2007)-24 Mart 2007
- United Nations Security Council, *Security Council in Presidential Statement Underlines Importance of Iran's Re-Establishing Full, Sustained Suspension of Uranium Enrichment Activities*, 5403rd Meeting- SC/8679, 29 Mart 2006
- OECD/IEA NEA 2005.
- Text of Barcelona Declaration, *Euro-Mediterranean Conference*, Barcelona 27-28 Kasım 1995, EU Doc/95/7, 4.12.1995
- Thessaloniki European Council, *Action Plan for the Implementation of the Basic Principles for an EU Strategy against Proliferation of Weapons of Mass Destruction*, 19-20 Haziran 2003
- United Nations Security Council, *SC/8679*, 29 Mart 2006
- United Nations Security Council, *Resolution 1696 (2006) SC/8792*, 31 Temmuz 2006

U.S. Senate, *Iran Oil Sanctions Act of 1995*, 18 Aralık 1995

United States Government Accountability Office, 'Appendix II: US and UN Sanctions Targeting Iran', *Iran Sanctions: Impact in Furthering US Objectives Is Unclear and Should be Reviewed*, (GAO-08-58), Aralık 2007

US Department of State, 'US Support for the EU-3', *Statement of Condoleezza Rice*, Bureau of Public Affairs, Washington D.C., 11 Mart 2005

Yararlanılan Web Adresleri

<http://www.iaea.org>

<http://www.nukleer.web.tr>

<http://www.ford.utexas.edu/library/document/nsdmnssm/nssm.htm>

<http://www.ncr-iran.org>

www.globalsecurity.org/wmd/world/iran

www.nti.org

<http://www.iaea.org/NewsCenter>

<http://www.globalsecurity.org/military/world/israel/iran.htm>

<http://www.salamiran.org/IranInfo/State/Constitution>

www.encyclopedia.quickseek.com/images/us_embassy_Iran.gif

<http://cns.miis.edu/research/wmdme/iran.htm>

<http://www.iranwatch.org/wmd/wmd-missilecharts.htm>

www.turkishweekly.net

www.usakgundem.com

www.baztab.com

www.sharghnews.com

www.nytimes.com

www.farsnews.com

www.mehrnews.com

www.tehrantimes.com

www.kayhan.com

www.gulfinmedia.com

www.bbc.co.uk
www.today.reuters.com
www.edition.cnn.com
<http://www.msnbc.msn.com>
<http://www.time.com>
www.radikal.com.tr
www.hurriyet.com.tr
www.milliyet.com.tr
<http://www.turkishdailynews.com>
www.cnnturk.com.tr
www.guardian.co.uk
www.usatoday.com
www.ft.com
www.iht.com
www.washtimes.com
www.washingtonpost.com
www.independent.co.uk
www.telgraph.co.uk
www.atimes.com
<http://www.rferl.org>
<http://www.isis-online.org>
<http://en.rian.ru>
www.payvand.com
<http://fpc.state.gov>
www.iraninstituteofdemocracy.org
http://en.wikipedia.org/wiki/Nuclear_explosion
http://en.wikipedia.org/wiki/Nuclear_weapon
www.taek.gov.tr
<http://www.nukleer.web.tr/>

DİZİN

11 Eylül Saldırıları, 1 , 2 , 217 , 274	167 , 175 , 176 , 177 , 181 , 183 ,
1953 Darbesi, 273 , 300	184 , 185 , 186 , 187 , 189 , 190 ,
5+1 Grubu, iv, 91 , 95 , 101 , 102 ,	191 , 192 , 193 , 194 , 196 , 197 ,
104 , 112 , 114 , 132 , 136 , 145 ,	198 , 200 , 202 , 204 , 206 , 208 ,
149 , 157 , 158 , 159 , 165 , 166 ,	216 , 217 , 218 , 220 , 221 , 223 ,
245 , 252 , 260 , 379 , 464	227 , 228 , 232 , 234 , 236 , 237 ,
5+1 Toplantısı, iii, 69 , 90 , 120 ,	238 , 239 , 244 , 245 , 249 , 251 ,
160 , 239 , 240 , 241 , 253 , 259 ,	252 , 253 , 257 , 258 , 259 , 260 ,
321	261 , 263 , 264 , 265 , 266 , 267 ,
9/11 Olayları, 269 , 278	268 , 269 , 270 , 271 , 273 , 274 ,
9/11 Terörist Saldırıları, 216	275 , 276 , 277 , 278 , 279 , 280 ,
'Freeze to Freeze' Modeli, 158 ,	281 , 282 , 283 , 284 , 285 , 286 ,
260	287 , 288 , 289 , 290 , 291 , 292 ,
AB/ii, vi, vii, xi, 3 , 43 , 51 , 61 , 66 ,	293 , 294 , 295 , 296 , 297 , 298 ,
217 , 220 , 222 , 223 , 224 , 225 ,	299 , 300 , 301 , 302 , 303 , 304 ,
226 , 227 , 229 , 231 , 232 , 233 ,	305 , 306 , 307 , 308 , 309 , 310 ,
234 , 235 , 236 , 238 , 240 , 244 ,	311 , 312 , 313 , 314 , 315 , 316 ,
245 , 253 , 261 , 262 , 271 , 354 ,	317 , 318 , 319 , 320 , 321 , 322 ,
395 , 396	323 , 324 , 325 , 326 , 327 , 328 ,
AB/3 Bildirisi, ii, vi, 66 , 238	329 , 332 , 333 , 334 , 335 , 336 ,
ABD, ii, iii, iv, vi, vii, viii, ix, xi,	337 , 338 , 339 , 340 , 341 , 342 ,
xv, 1 , 2 , 4 , 5 , 6 , 7 , 8 , 9 , 10 , 11 ,	343 , 344 , 345 , 346 , 348 , 349 ,
13 , 14 , 15 , 16 , 17 , 24 , 26 , 28 ,	350 , 351 , 352 , 353 , 354 , 355 ,
29 , 30 , 31 , 32 , 33 , 34 , 35 , 37 ,	356 , 357 , 358 , 359 , 360 , 362 ,
38 , 39 , 40 , 41 , 42 , 55 , 62 , 66 ,	363 , 364 , 365 , 366 , 367 , 368 ,
67 , 68 , 69 , 71 , 73 , 74 , 76 , 80 ,	369 , 370 , 371 , 372 , 373 , 374 ,
83 , 84 , 85 , 86 , 87 , 89 , 90 , 91 ,	375 , 376 , 377 , 378 , 379 , 380 ,
92 , 93 , 94 , 95 , 96 , 100 , 101 ,	381 , 383 , 384 , 385 , 386 , 387 ,
102 , 109 , 110 , 111 , 112 , 114 ,	388 , 389 , 390 , 391 , 392 , 393 ,
115 , 116 , 117 , 119 , 120 , 122 ,	394 , 395 , 396 , 397 , 399 , 406 ,
125 , 126 , 128 , 131 , 132 , 135 ,	407 , 408 , 410 , 420 , 428 , 429 ,
136 , 138 , 140 , 141 , 142 , 143 ,	430 , 433 , 439 , 447 , 449 , 456 ,
144 , 145 , 146 , 147 , 148 , 149 ,	458 , 459 , 460 , 463 , 464 , 465 ,
151 , 154 , 155 , 157 , 158 , 160 ,	466 , 467
161 , 162 , 163 , 164 , 165 , 166 ,	

ABD – İran İlişkileri, [41](#), [274](#), [275](#),
[283](#), [284](#), [286](#), [369](#)
ABD Düşmanlığı, [274](#), [391](#)
ABD Kongresi, [155](#), [198](#), [304](#)
ABD Yaptırımları, [93](#), [185](#), [332](#)
Afganistan, [2](#), [3](#), [120](#), [170](#), [184](#),
[270](#), [276](#), [278](#), [280](#), [281](#), [282](#),
[283](#), [284](#), [288](#), [289](#), [296](#), [306](#),
[307](#), [313](#), [338](#), [340](#), [345](#), [349](#),
[354](#), [373](#), [386](#), [393](#), [401](#)
AGSP, xi, [172](#), [174](#), [175](#), [442](#)
Ahmedinejad, ii, iv, vi, viii, [62](#),
[69](#), [81](#), [82](#), [86](#), [87](#), [112](#), [117](#),
[119](#), [120](#), [121](#), [122](#), [123](#), [125](#),
[128](#), [129](#), [142](#), [155](#), [161](#), [162](#),
[165](#), [207](#), [233](#), [239](#), [241](#), [243](#),
[254](#), [298](#), [299](#), [301](#), [308](#), [315](#),
[345](#), [359](#), [365](#), [378](#), [379](#), [386](#),
[428](#), [432](#), [438](#), [449](#), [454](#), [456](#),
[460](#), [461](#), [463](#), [467](#),
Ahmedinejad'ın Mektubu, [299](#),
[301](#), [443](#)
Almanya, [2](#), [19](#), [26](#), [33](#), [34](#), [37](#), [89](#),
[97](#), [100](#), [114](#), [146](#), [150](#), [171](#),
[173](#), [176](#), [182](#), [183](#), [185](#), [186](#),
[189](#), [192](#), [193](#), [194](#), [196](#), [201](#),
[202](#), [217](#), [220](#), [237](#), [239](#), [240](#),
[241](#), [242](#), [266](#), [334](#), [378](#), [379](#),
[380](#), [402](#), [460](#), [463](#)
Ambargo, [92](#), [109](#), [183](#), [247](#), [267](#),
[316](#), [330](#), [356](#)
Amsterdam Antlaşması, [172](#), [174](#),
[175](#), [179](#)
Angajman Politikası, [10](#), [185](#), [186](#),
[188](#), [200](#), [208](#), [221](#), [353](#), [358](#),
[361](#), [370](#), [378](#), [379](#), [393](#)
Arabuluculuk, iv, [2](#), [10](#), [127](#), [161](#),
[162](#), [185](#), [187](#), [188](#), [190](#), [217](#),
[270](#), [361](#), [381](#), [395](#)
Arak, I, [42](#), [43](#), [44](#), [46](#), [51](#), [54](#), [58](#),
[112](#), [337](#), [466](#)
AR-GE Faaliyetleri, ii, [65](#), [66](#), [79](#),
[238](#), [239](#), [253](#)
ASİ, xi, [170](#), [171](#), [172](#), [178](#)

Askeri Müdahale, viii, [11](#), [66](#), [71](#),
[77](#), [78](#), [93](#), [98](#), [109](#), [119](#), [124](#),
[126](#), [131](#), [143](#), [157](#), [209](#), [268](#),
[270](#), [285](#), [287](#), [307](#), [318](#), [325](#),
[326](#), [327](#), [329](#), [330](#), [335](#), [336](#),
[337](#), [341](#), [342](#), [344](#), [348](#), [349](#),
[363](#), [384](#), [385](#), [389](#), [390](#), [392](#)
Aşamalı Angajman Politikası,
[369](#), [374](#), [397](#)
Aşırı muhafazakârlar, [110](#), [228](#),
[253](#), [303](#), [304](#), [338](#), [355](#), [391](#)
Avrupa Birliği, v, vi, vii, ix, xi,
xv, [2](#), [4](#), [5](#), [6](#), [7](#), [8](#), [9](#), [10](#), [11](#), [13](#),
[42](#), [43](#), [51](#), [52](#), [56](#), [61](#), [62](#), [66](#),
[67](#), [69](#), [70](#), [71](#), [72](#), [73](#), [80](#), [84](#),
[89](#), [90](#), [91](#), [92](#), [95](#), [109](#), [111](#),
[112](#), [115](#), [117](#), [126](#), [127](#), [129](#),
[132](#), [135](#), [142](#), [145](#), [154](#), [157](#),
[160](#), [164](#), [169](#), [170](#), [171](#), [172](#),
[173](#), [174](#), [175](#), [176](#), [177](#), [179](#),
[180](#), [181](#), [182](#), [183](#), [184](#), [185](#),
[186](#), [187](#), [188](#), [189](#), [190](#), [191](#),
[192](#), [194](#), [195](#), [196](#), [197](#), [198](#),
[199](#), [200](#), [201](#), [202](#), [203](#), [204](#),
[206](#), [207](#), [208](#), [215](#), [216](#), [217](#),
[218](#), [219](#), [220](#), [221](#), [222](#), [223](#),
[224](#), [225](#), [226](#), [227](#), [228](#), [229](#),
[230](#), [231](#), [232](#), [233](#), [234](#), [235](#),
[237](#), [238](#), [239](#), [241](#), [242](#), [243](#),
[244](#), [247](#), [251](#), [252](#), [253](#), [256](#),
[257](#), [258](#), [260](#), [261](#), [262](#), [263](#),
[264](#), [265](#), [266](#), [267](#), [268](#), [269](#),
[270](#), [271](#), [273](#), [316](#), [319](#), [352](#),
[357](#), [358](#), [359](#), [360](#), [362](#), [363](#),
[364](#), [365](#), [366](#), [367](#), [368](#), [370](#),
[371](#), [372](#), [373](#), [374](#), [375](#), [377](#),
[378](#), [379](#), [380](#), [381](#), [382](#), [386](#),
[388](#), [392](#), [393](#), [394](#), [395](#), [396](#),
[397](#), [414](#), [416](#), [418](#), [439](#), [442](#),
[447](#)
Avrupa Birliği – İran İlişkileri,
[184](#), [186](#), [187](#), [188](#), [189](#), [191](#),
[199](#), [201](#), [202](#), [204](#), [208](#), [244](#)
Avrupa Birliği Komisyonu, [172](#),
[203](#), [365](#), [442](#)

- Avrupa Birliği Troykası, [194](#), [195](#), [196](#), [203](#), [217](#)
- Avrupa Birliği Üçlüsü, xi, [43](#), [51](#), [56](#), [61](#), [62](#), [66](#), [69](#), [72](#), [73](#), [89](#), [91](#), [109](#), [115](#), [117](#), [135](#), [208](#), [209](#), [217](#), [220](#), [319](#), [358](#), [362](#), [378](#), [379](#), [382](#), [394](#)
- Avrupa Parlamentosu, xi, [182](#), [195](#), [197](#), [198](#), [203](#), [206](#), [305](#), [450](#)
- Avrupa Siyasi İşbirliği, xi, [170](#), [171](#), [177](#)
- Avrupa Topluluğu, [10](#), [170](#), [171](#), [181](#), [183](#), [184](#), [189](#), [190](#)
- Ayetullah Hameneyi, [63](#), [122](#), [183](#), [191](#), [298](#), [341](#)
- Ayetullah Humeyni, [36](#), [183](#), [188](#), [191](#)
- Barack Obama, [6](#), [167](#)
- Barışçıl Amaçlı Nükleer Program, [70](#), [85](#)
- Başkanlık Seçimleri, [6](#), [167](#), [218](#), [261](#), [319](#), [320](#), [321](#)
- Batı Avrupa Birliği, xi, [171](#), [172](#), [175](#), [176](#)
- Berlin Toplantısı, iv, [149](#), [150](#), [152](#)
- Beyrut Deklarasyonu, [290](#)
- Birleşmiş Milletler, ii, iii, iv, v, xi, [8](#), [14](#), [16](#), [18](#), [20](#), [31](#), [69](#), [75](#), [76](#), [77](#), [78](#), [80](#), [81](#), [83](#), [85](#), [86](#), [89](#), [92](#), [97](#), [98](#), [100](#), [103](#), [105](#), [114](#), [116](#), [117](#), [118](#), [120](#), [121](#), [123](#), [125](#), [126](#), [129](#), [135](#), [142](#), [147](#), [149](#), [152](#), [154](#), [164](#), [178](#), [182](#), [189](#), [201](#), [220](#), [221](#), [236](#), [238](#), [242](#), [249](#), [251](#), [252](#), [253](#), [255](#), [256](#), [262](#), [276](#), [277](#), [285](#), [287](#), [291](#), [311](#), [323](#), [332](#), [335](#), [364](#), [378](#), [385](#), [387](#), [393](#), [428](#), [429](#)
- BM Antlaşması, [77](#), [92](#), [103](#), [116](#), [178](#), [236](#)
- BMGK, xi, [234](#)
- Brüksel Zirvesi, [69](#), [216](#), [224](#)
- Bush Hükümeti, [119](#), [122](#), [125](#), [140](#), [143](#), [145](#), [154](#), [160](#), [257](#), [258](#), [283](#), [284](#), [285](#), [287](#), [289](#), [291](#), [294](#), [297](#), [301](#), [304](#), [313](#), [317](#), [318](#), [319](#), [320](#), [321](#), [322](#), [324](#), [394](#)
- Buşehr, [1](#), [33](#), [36](#), [39](#), [40](#), [41](#), [45](#), [50](#), [57](#), [67](#), [70](#), [82](#), [115](#), [124](#), [340](#), [354](#)
- Büyük Pazarlık, [289](#), [291](#), [316](#), [325](#), [326](#), [327](#), [363](#), [364](#), [391](#)
- Büyük Şeytan, [274](#), [276](#), [303](#)
- Cenevre Toplantısı, iv, [160](#), [161](#), [163](#)
- Cezayir Beyannamesi, [295](#)
- CIA, xi, [41](#), [42](#), [137](#), [318](#), [337](#), [444](#), [459](#)
- Çalışma Planı, [133](#), [134](#), [135](#), [146](#), [151](#), [152](#), [154](#), [163](#), [257](#), [259](#)
- Çevreleme Politikası, ix, [148](#), [185](#), [197](#), [275](#), [291](#), [314](#), [353](#), [362](#)
- Çifte Çevreleme Politikası, [197](#), [275](#)
- Çifte Standart, [17](#), [74](#), [83](#), [213](#), [319](#), [376](#)
- Çin, i, iii, [16](#), [17](#), [28](#), [37](#), [38](#), [41](#), [66](#), [68](#), [69](#), [72](#), [78](#), [80](#), [87](#), [89](#), [90](#), [92](#), [93](#), [96](#), [98](#), [100](#), [110](#), [114](#), [116](#), [131](#), [142](#), [144](#), [145](#), [148](#), [151](#), [157](#), [164](#), [165](#), [166](#), [239](#), [245](#), [251](#), [252](#), [257](#), [258](#), [263](#), [271](#), [302](#), [328](#), [333](#), [345](#), [360](#), [379](#), [392](#), [393](#), [395](#), [400](#), [402](#), [412](#), [463](#)
- Davignon Raporu, [170](#)
- Davos Zirvesi, [154](#), [320](#), [387](#)
- Dengeleyici, [2](#), [176](#), [217](#)
- Detant Süreci, ii, [54](#), [61](#), [63](#)
- Devrim Muhafızları Ordusu, [310](#), [348](#)
- Dışa Dönük Ekonomi, [189](#)
- Diyalog Seçeneği, [166](#), [302](#), [307](#), [351](#)
- Diyalog Süreci, [131](#), [132](#), [145](#), [187](#), [188](#), [191](#), [192](#), [194](#), [195](#), [199](#), [200](#), [201](#), [205](#), [206](#), [304](#), [313](#), [316](#), [350](#), [369](#)

- Dünya Ticaret Örgütü, [91](#), [92](#),
[226](#), [227](#), [232](#), [234](#), [247](#), [248](#),
[356](#), [372](#), [385](#)
- Düşman Paradigması, vii, [273](#),
[274](#), [275](#), [276](#), [369](#)
- Düşük Seviyede
Zenginleştirilmiş Uranyum,
[55](#), [56](#)
- Edinburgh Zirvesi, [191](#), [192](#), [199](#)
- Ekonomik Kriz, [164](#), [167](#), [311](#), [324](#)
- Ekonomik Yaptırım, viii, [11](#), [78](#),
[79](#), [87](#), [88](#), [92](#), [93](#), [98](#), [99](#), [110](#),
[119](#), [120](#), [123](#), [126](#), [128](#), [131](#),
[142](#), [144](#), [146](#), [147](#), [149](#), [156](#),
[190](#), [199](#), [209](#), [213](#), [242](#), [243](#),
[251](#), [252](#), [267](#), [268](#), [270](#), [285](#),
[287](#), [307](#), [316](#), [325](#), [326](#), [328](#),
[330](#), [331](#), [332](#), [335](#), [363](#), [368](#),
[384](#), [385](#), [390](#), [391](#)
- Ek Protokol, [18](#), [43](#), [46](#), [47](#), [51](#), [52](#),
[53](#), [54](#), [59](#), [61](#), [64](#), [65](#), [67](#), [68](#),
[70](#), [73](#), [79](#), [86](#), [88](#), [98](#), [99](#), [108](#),
[109](#), [111](#), [113](#), [116](#), [118](#), [124](#),
[130](#), [135](#), [144](#), [150](#), [155](#), [219](#),
[220](#), [221](#), [222](#), [223](#), [225](#), [227](#),
[229](#), [235](#), [240](#), [241](#), [243](#), [246](#),
[255](#), [256](#), [290](#), [319](#), [330](#), [357](#),
[359](#), [369](#), [378](#), [385](#), [369](#), [378](#),
[385](#), [387](#), [391](#), [394](#)
- El-Baradei, [18](#), [43](#), [71](#), [73](#), [75](#), [76](#),
[78](#), [79](#), [81](#), [94](#), [99](#), [118](#), [123](#),
[129](#), [130](#), [131](#), [132](#), [142](#), [218](#),
[219](#), [222](#), [226](#), [229](#), [237](#), [263](#),
[354](#), [387](#), [433](#), [467](#)
- Eleştirel Diyalog, v, [181](#), [185](#), [188](#),
[191](#), [194](#), [197](#), [198](#), [199](#), [203](#),
[206](#), [208](#), [423](#)
- Eleştirel Diyalog Politikası, v, [10](#),
[180](#), [181](#), [185](#), [186](#), [187](#), [188](#),
[189](#), [190](#), [191](#), [192](#), [194](#), [195](#),
[196](#), [197](#), [198](#), [199](#), [200](#), [202](#),
[203](#), [206](#), [207](#), [208](#), [358](#)
- Eleştirel Diyalog Süreci, v, [180](#),
[181](#), [186](#), [187](#), [188](#), [189](#), [190](#),
[191](#), [192](#), [194](#), [195](#), [196](#), [197](#),
[198](#), [199](#), [200](#), [202](#), [203](#),
[206](#), [207](#), [208](#), [358](#)
- El-Kaide, [281](#), [288](#), [290](#), [309](#), [344](#)
- Endüstriyel Uranyum
Zenginleştirme, ec [68](#), [125](#),
[129](#), [130](#), [253](#), [265](#), [381](#)
- Etnik Gruplar, [342](#)
- Farayand Teknik, [55](#), [66](#)
- Fransa, [2](#), [15](#), [17](#), [26](#), [28](#), [33](#), [37](#), [77](#),
[89](#), [97](#), [100](#), [110](#), [114](#), [132](#), [135](#),
[145](#), [147](#), [148](#), [149](#), [153](#), [164](#),
[175](#), [176](#), [183](#), [185](#), [186](#), [192](#),
[193](#), [194](#), [196](#), [201](#), [217](#), [220](#),
[234](#), [237](#), [239](#), [240](#), [241](#), [242](#),
[252](#), [257](#), [259](#), [263](#), [264](#), [333](#),
[334](#), [378](#), [379](#), [380](#), [400](#), [402](#)
- Fetva, [63](#), [191](#), [195](#), [197](#), [199](#), [201](#)
- G8 Toplantısı, iii, [95](#)
- Güç Merkezli, [187](#), [281](#), [367](#)
- Gürcistan Savaşı, [324](#)
- Güvenlik Garantileri, [68](#), [91](#), [93](#),
[226](#), [236](#), [303](#), [309](#), [326](#), [370](#),
[380](#), [385](#)
- Güvenlik Kaygıları, [37](#), [279](#), [285](#),
[326](#), [361](#), [369](#), [370](#), [373](#), [380](#),
[382](#), [384](#), [393](#), [396](#)
- Güvenlik Konseyi, ii, iii, iv, v, vi,
vii, viii, xi, xii, [8](#), [20](#), [32](#), [40](#),
[48](#), [62](#), [63](#), [66](#), [69](#), [72](#), [73](#), [74](#),
[75](#), [76](#), [77](#), [78](#), [79](#), [80](#), [81](#), [82](#),
[83](#), [84](#), [86](#), [87](#), [88](#), [89](#), [90](#), [91](#),
[93](#), [94](#), [95](#), [96](#), [97](#), [98](#), [99](#), [100](#),
[101](#), [102](#), [103](#), [104](#), [107](#), [108](#),
[109](#), [110](#), [112](#), [113](#), [114](#), [115](#),
[116](#), [117](#), [118](#), [120](#), [121](#), [122](#),
[123](#), [124](#), [125](#), [126](#), [129](#), [130](#),
[131](#), [132](#), [134](#), [135](#), [136](#), [143](#),
[145](#), [147](#), [148](#), [149](#), [151](#), [152](#),
[153](#), [154](#), [156](#), [158](#), [163](#), [164](#),
[165](#), [166](#), [218](#), [220](#), [221](#), [223](#),
[232](#), [233](#), [237](#), [238](#), [239](#), [240](#),
[241](#), [242](#), [243](#), [244](#), [245](#), [246](#),
[249](#), [250](#), [251](#), [252](#), [253](#), [254](#),
[255](#), [256](#), [257](#), [258](#), [259](#), [260](#),
[262](#), [267](#), [268](#), [277](#), [280](#), [285](#).

- [287](#), [289](#), [291](#), [292](#), [295](#), [302](#),
[306](#), [309](#), [317](#), [319](#), [320](#), [324](#),
[331](#), [335](#), [343](#), [345](#), [346](#), [349](#),
[353](#), [360](#), [361](#), [368](#), [378](#), [379](#),
[380](#), [383](#), [387](#), [390](#), [394](#), [407](#),
[428](#), [429](#), [432](#), [461](#), [462](#), [463](#),
[464](#), [465](#)
 Güvenlik Konseyi Kararı, [iii](#), [iv](#),
[vii](#), [74](#), [78](#), [79](#), [80](#), [81](#), [82](#), [97](#),
[98](#), [100](#), [102](#), [103](#), [112](#), [113](#),
[115](#), [117](#), [118](#), [123](#), [125](#), [127](#),
[143](#), [152](#), [154](#), [163](#), [165](#), [245](#),
[249](#), [250](#), [252](#), [253](#), [254](#), [256](#),
[258](#), [259](#), [260](#), [285](#), [291](#), [317](#),
[319](#), [320](#), [349](#), [353](#), [361](#), [378](#),
[380](#), [428](#), [465](#)
 Güvenlik Stratejisi, [216](#)
 Halkın Mücahitleri Örgütü, [1](#), [10](#),
[42](#), [182](#), [205](#), [290](#), [377](#)
 Hamas, [96](#), [195](#), [204](#), [266](#), [290](#),
[316](#), [345](#), [348](#), [377](#), [385](#), [468](#)
 Hatemi, [viii](#), [62](#), [181](#), [186](#), [187](#),
[199](#), [201](#), [202](#), [228](#), [233](#), [239](#),
[281](#), [282](#), [283](#), [289](#), [296](#), [379](#),
[386](#), [420](#), [461](#)
 Hava Saldırısı, [166](#), [323](#), [344](#)
 Haydut Devlet, [197](#), [284](#), [289](#)
 Hindistan, [17](#), [19](#), [20](#), [33](#), [74](#), [264](#),
[269](#), [306](#), [319](#), [336](#), [367](#), [376](#),
[377](#)
 Hizbullah, [96](#), [182](#), [195](#), [204](#), [266](#),
[290](#), [296](#), [305](#), [316](#), [344](#), [348](#),
[377](#), [385](#), [424](#), [426](#), [448](#), [463](#)
 Hürmüz Boğazı, [338](#), [341](#), [345](#),
[346](#), [347](#), [348](#)
 ILSA Kararları, [275](#)
 Irak, [viii](#), [xv](#), [2](#), [3](#), [18](#), [19](#), [36](#), [37](#),
[43](#), [79](#), [84](#), [86](#), [116](#), [119](#), [120](#),
[123](#), [125](#), [131](#), [132](#), [135](#), [138](#),
[143](#), [148](#), [176](#), [177](#), [183](#), [184](#),
[187](#), [188](#), [197](#), [203](#), [206](#), [216](#),
[217](#), [218](#), [221](#), [226](#), [249](#), [269](#),
[270](#), [271](#), [275](#), [276](#), [277](#), [278](#),
[280](#), [283](#), [284](#), [285](#), [286](#), [287](#),
[288](#), [289](#), [290](#), [291](#), [295](#), [296](#),
[297](#), [298](#), [299](#), [301](#), [302](#), [304](#),
[305](#), [306](#), [307](#), [308](#), [309](#), [310](#),
[311](#), [312](#), [313](#), [314](#), [315](#), [316](#),
[318](#), [322](#), [323](#), [325](#), [326](#), [336](#),
[338](#), [340](#), [341](#), [342](#), [343](#), [344](#),
[345](#), [348](#), [349](#), [350](#), [352](#), [354](#),
[358](#), [360](#), [363](#), [364](#), [365](#), [371](#),
[373](#), [375](#), [377](#), [379](#), [384](#), [385](#),
[389](#), [390](#), [391](#), [392](#), [393](#), [396](#),
[439](#), [441](#), [447](#), [453](#), [459](#), [460](#),
[467](#)
 Irak Çalışma Grubu Raporu, [305](#)
 Irak Güvenlik Planı, [viii](#), [310](#), [311](#)
 Irak Savaşı, [viii](#), [xv](#), [138](#), [277](#), [288](#),
[291](#), [322](#), [336](#), [358](#), [375](#), [379](#),
[384](#), [394](#)
 Irangate Olayı, [viii](#), [295](#)
 İç İşlere Müdahale, [177](#)
 İki Ayaklı Strateji, [356](#)
 İmtiyazlar, [62](#), [165](#), [191](#), [200](#), [208](#),
[224](#), [225](#), [227](#), [232](#), [236](#), [245](#),
[285](#), [298](#), [358](#), [362](#), [364](#), [372](#),
[373](#), [385](#), [387](#), [393](#)
 İngiltere, [2](#), [13](#), [15](#), [17](#), [24](#), [28](#), [33](#),
[77](#), [89](#), [97](#), [100](#), [114](#), [124](#), [127](#),
[132](#), [135](#), [145](#), [146](#), [147](#), [148](#),
[149](#), [153](#), [164](#), [175](#), [176](#), [177](#),
[183](#), [185](#), [186](#), [191](#), [192](#), [193](#),
[194](#), [195](#), [201](#), [217](#), [220](#), [234](#),
[239](#), [240](#), [241](#), [242](#), [252](#), [257](#),
[259](#), [263](#), [304](#), [305](#), [307](#), [334](#),
[336](#), [378](#), [393](#), [399](#)
 İnsan Hakları, [173](#), [177](#), [178](#), [179](#),
[180](#), [182](#), [186](#), [190](#), [191](#), [196](#),
[197](#), [199](#), [203](#), [204](#), [205](#), [206](#),
[207](#), [208](#), [219](#), [266](#), [267](#), [275](#),
[284](#), [292](#), [377](#), [439](#)
 İran – ABD İlişkileri, [202](#), [274](#),
[282](#), [288](#)
 İran Körfezi, [231](#), [277](#), [341](#), [347](#),
[348](#)
 İran Yüksek Ulusal Güvenlik
 Konseyi, [76](#), [84](#)
 İran-Irak Savaşı, [36](#), [37](#), [184](#), [277](#),
[375](#)

- İran-UAEA Mutabakatı iv, [132](#)
- İranlı Muhalifler, [195](#), [303](#), [338](#)
- İslam Devrimi, i, vii, [6](#), [9](#), [30](#), [36](#),
[41](#), [42](#), [84](#), [170](#), [181](#), [183](#), [185](#),
[264](#), [273](#), [276](#), [287](#), [288](#), [294](#),
[296](#), [297](#), [300](#), [447](#)
- İsrail, iii, [7](#), [17](#), [19](#), [20](#), [32](#), [69](#), [72](#),
[83](#), [92](#), [96](#), [97](#), [142](#), [157](#), [162](#),
[166](#), [195](#), [204](#), [228](#), [249](#), [254](#),
[264](#), [266](#), [268](#), [269](#), [275](#), [278](#),
[279](#), [282](#), [283](#), [289](#), [290](#), [301](#),
[303](#), [304](#), [308](#), [314](#), [315](#), [323](#),
[324](#), [336](#), [337](#), [344](#), [345](#), [348](#),
[350](#), [354](#), [367](#), [371](#), [375](#), [376](#),
[377](#), [378](#), [379](#), [383](#), [388](#), [393](#),
[415](#), [423](#), [424](#), [426](#), [427](#), [428](#),
[433](#), [448](#), [456](#), [464](#), [465](#)
- İsrail Lobisi, [282](#), [301](#), [303](#), [323](#),
[367](#)
- İşbirliği Politikası, [59](#), [109](#), [118](#),
[235](#)
- İyi Polis Kötü Polis, [374](#), [397](#)
- İzolasyon politikası, [185](#), [186](#),
[352](#), [353](#), [371](#)
- Jafarzadeh, [1](#), [42](#), [417](#), [470](#)
- Jalili, [147](#)
- Joint-Venture, [72](#)
- Kalaye Elektrik, [50](#), [52](#), [54](#), [55](#), [57](#),
[58](#)
- Kapsamlı Diyalog, v, [10](#), [181](#), [186](#),
[187](#), [188](#), [199](#), [200](#), [201](#), [202](#),
[203](#), [204](#), [205](#), [206](#), [207](#), [208](#),
[233](#), [270](#), [358](#), [379](#), [395](#)
- Kapsamlı Diyalog Politikası, v,
[203](#), [206](#)
- Kapsamlı Diyalog Süreci, v, [81](#),
[187](#), [188](#), [201](#), [202](#), [203](#), [205](#),
[207](#), [208](#), [233](#), [270](#), [395](#)
- Karine A, [283](#)
- Kâr-Maliyet Hesabı, [139](#)
- Katı Politika, [187](#), [275](#), [319](#), [363](#),
[378](#), [380](#), [383](#)
- Kaybet-Kaybet, [361](#)
- Kesin Taahhütler, [237](#)
- Kesin Teminatlar, [228](#), [231](#), [373](#)
- Kimyasal Silah, [249](#), [277](#)
- Kitle İmha Silahları, [2](#), [3](#), [84](#), [92](#),
[109](#), [135](#), [143](#), [186](#), [191](#), [195](#),
[196](#), [197](#), [203](#), [205](#), [206](#), [207](#),
[216](#), [247](#), [275](#), [277](#), [283](#), [284](#),
[285](#), [289](#), [358](#), [359](#), [365](#), [384](#),
[392](#)
- Kitle İmha Silahlarının
Yayılmasını Önleme
Stratejisi, [216](#)
- Kitle İmha Silahlarının
Yayılmasıyla Mücadele, [216](#)
- Konsej, [8](#), [66](#), [76](#), [88](#), [96](#), [97](#), [99](#),
[100](#), [157](#), [165](#), [174](#), [196](#), [197](#),
[198](#), [205](#), [206](#), [207](#), [219](#), [229](#),
[240](#), [242](#), [249](#), [251](#), [262](#), [287](#),
[331](#), [461](#)
- Konsorsiyum, [70](#)
- Koşullu Angajman Politikası, ix,
[10](#), [187](#), [206](#), [208](#), [271](#), [358](#),
[360](#), [362](#), [370](#), [371](#), [374](#), [379](#),
[396](#), [397](#)
- Koşulluluk, v, [180](#), [205](#), [206](#), [207](#),
[208](#), [270](#), [359](#), [395](#)
- Koşulluluk İlkesi, v, [205](#), [206](#),
[270](#), [359](#), [395](#)
- Körfez Savaşı, [18](#), [184](#), [278](#)
- Kudüs Güçleri, [123](#), [348](#)
- Kuzey Kore, [2](#), [19](#), [20](#), [126](#), [129](#),
[224](#), [266](#), [269](#), [283](#), [284](#), [285](#),
[286](#), [320](#), [326](#), [336](#), [354](#), [364](#),
[370](#), [384](#), [388](#), [428](#)
- Küresel Isınma, i, [22](#), [24](#), [426](#), [468](#)
- KWU, [39](#), [40](#)
- Kyoto Protokolü, [24](#)
- Larijani, iii, iv, [8](#), [62](#), [69](#), [70](#), [71](#),
[72](#), [74](#), [75](#), [84](#), [86](#), [95](#), [101](#), [114](#),
[117](#), [127](#), [128](#), [132](#), [241](#), [242](#),
[243](#), [244](#), [250](#), [252](#), [253](#), [257](#),
[423](#), [451](#), [453](#), [454](#), [455](#), [458](#),
[461](#), [462](#), [464](#), [465](#), [466](#), [467](#)
- Londra Toplantısı, vi, [70](#), [89](#), [239](#),
[463](#)
- Lübnan, iii, [96](#), [97](#), [182](#), [185](#), [190](#),
[249](#), [296](#), [304](#), [305](#), [306](#), [308](#),

- 344, 377, 385, 423, 424, 426,
428, 432, 464, 465.
- Lübnan-İsrail Savaşı, 249, 308
- Maastricht Antlaşması, 172, 173,
179, 190, 215
- Medeniyetlerarası Diyalog, 201
- Mottaki, 69, 71, 81, 94, 121, 127,
161, 162, 165, 241, 312, 464,
467
- Mykonos Kararı, v, 186, 187, 196,
197, 198, 201, 202
- Natanz Tesisleri, 1, 42, 43, 44, 45,
48, 51, 52, 54, 58, 65, 66, 113,
117, 223, 230, 238, 244, 455
- Neo-Con, 136, 137, 157, 290, 291,
303, 329, 336, 342, 343
- NIE Raporu, iv, 138, 140, 144,
152, 258, 259, 317, 319
- Nice Antlaşması, 174, 175, 179
- NPT, i, xii, 3, 14, 16, 17, 18, 19, 20,
31, 44, 45, 46, 48, 51, 52, 53,
54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 63,
64, 65, 66, 70, 71, 73, 78, 80,
81, 82, 85, 88, 95, 96, 101, 103,
104, 105, 106, 107, 108, 109,
113, 118, 126, 130, 138, 146,
151, 163, 165, 220, 221, 222,
223, 224, 225, 228, 229, 234,
235, 236, 237, 238, 240, 242,
246, 250, 254, 263, 264, 265,
266, 269, 280, 291, 302, 316,
319, 327, 336, 346, 354, 367,
375, 376, 381, 388, 390, 391,
410, 419, 424, 443, 473, 474,
475, 476
- Nükleer Enerji, i, 13, 16, 21, 25,
26, 27, 28, 30, 34, 35, 147, 243,
246, 411, 413, 438, 448, 450,
456, 461, 467
- Nükleer Gaf, 254
- Nükleer Kriz, ii, iv, v, vi, vii, viii,
ix, xv, 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10,
11, 12, 13, 20, 29, 30, 38, 41,
42, 43, 46, 63, 67, 68, 69, 77,
80, 81, 86, 89, 90, 96, 97, 104,
105, 110, 111, 121, 124, 126,
127, 129, 133, 135, 136, 140,
144, 145, 147, 148, 149, 158,
160, 161, 162, 164, 167, 169,
177, 181, 187, 188, 207, 208,
209, 215, 216, 217, 218, 219,
220, 221, 228, 229, 233, 242,
243, 244, 255, 256, 257, 259,
260, 261, 262, 263, 265, 266,
267, 270, 273, 284, 285, 286,
287, 288, 289, 291, 294, 297,
300, 301, 302, 304, 308, 309,
313, 316, 317, 319, 320, 321,
324, 325, 326, 327, 328, 331,
335, 339, 340, 342, 349, 352,
353, 354, 357, 358, 359, 360,
361, 362, 363, 364, 367, 368,
373, 374, 375, 377, 380, 385,
388, 389, 393, 394, 395, 396,
397, 428, 429, 430, 442, 460,
461, 470
- Nükleer Santraller, 85, 105, 107,
231
- Nükleer Silah, i, 2, 3, 6, 13, 14, 15,
16, 17, 18, 19, 20, 24, 27, 29,
31, 34, 35, 39, 41, 42, 46, 55,
63, 73, 74, 75, 79, 80, 81, 83,
84, 89, 103, 108, 111, 112, 118,
126, 130, 131, 136, 137, 138,
139, 140, 141, 142, 143, 144,
145, 146, 150, 154, 163, 196,
206, 217, 221, 225, 230, 231,
236, 253, 254, 258, 261, 263,
264, 265, 268, 269, 277, 279,
280, 284, 285, 286, 287, 288,
302, 314, 315, 317, 318, 319,
320, 321, 323, 326, 329, 335,
337, 341, 342, 343, 346, 350,
354, 356, 357, 364, 367, 368,
370, 371, 373, 375, 376, 381,
382, 383, 384, 388, 389, 390,
391, 392, 399, 400, 410, 411,
415, 455, 465, 466, 468, 476
- Nükleer Silahlanma, i, 14, 15,
314, 315, 354, 455

- Nükleer Teknoloji, [i](#), [13](#), [26](#), [27](#),
[30](#), [50](#), [57](#), [122](#), [125](#), [230](#), [369](#),
[388](#), [465](#)
- Nükleer Yakıt, [29](#), [103](#), [126](#), [230](#),
[369](#), [448](#)
- Nükleer Yakıt Çevirimi, [60](#), [74](#),
[117](#), [332](#), [367](#)
- ODGP, [v](#), [xii](#), [170](#), [171](#), [172](#), [173](#),
[174](#), [175](#), [176](#), [177](#), [180](#), [190](#),
[191](#), [196](#), [197](#), [200](#), [206](#), [216](#),
[217](#), [236](#), [259](#), [358](#), [394](#), [396](#),
[442](#)
- Ortadoğu, [xv](#), [2](#), [3](#), [4](#), [11](#), [12](#), [21](#),
[32](#), [34](#), [62](#), [73](#), [92](#), [96](#), [99](#), [109](#),
[116](#), [162](#), [186](#), [187](#), [191](#), [195](#),
[197](#), [203](#), [204](#), [206](#), [207](#), [219](#),
[231](#), [247](#), [267](#), [275](#), [284](#), [287](#),
[289](#), [293](#), [298](#), [304](#), [307](#), [313](#),
[314](#), [329](#), [352](#), [353](#), [354](#), [360](#),
[364](#), [366](#), [373](#), [379](#), [385](#), [391](#),
[392](#), [393](#), [413](#), [414](#), [425](#), [431](#),
[432](#), [468](#), [470](#)
- Ortadoğu Barış Süreci, [186](#), [191](#),
[195](#), [197](#), [203](#), [204](#), [206](#), [207](#),
[219](#), [267](#), [275](#), [284](#), [391](#)
- Ortak Strateji, [372](#), [394](#)
- Ön Şart, [91](#), [107](#), [119](#), [120](#), [122](#),
[124](#), [145](#), [155](#), [157](#), [158](#), [159](#),
[160](#), [161](#), [167](#), [205](#), [253](#), [255](#),
[260](#), [301](#), [309](#), [320](#), [350](#), [357](#),
[387](#), [388](#)
- Öneri Paketi, [ii](#), [iii](#), [iv](#), [vi](#), [vii](#), [10](#),
[61](#), [62](#), [63](#), [70](#), [89](#), [90](#), [91](#), [92](#),
[93](#), [94](#), [95](#), [99](#), [100](#), [101](#), [102](#),
[103](#), [104](#), [105](#), [106](#), [107](#), [109](#),
[110](#), [112](#), [114](#), [129](#), [153](#), [157](#),
[158](#), [159](#), [162](#), [233](#), [234](#), [235](#),
[236](#), [237](#), [245](#), [246](#), [248](#), [249](#),
[250](#), [251](#), [253](#), [260](#), [282](#), [289](#),
[302](#), [379](#), [396](#), [452](#), [456](#), [460](#),
[464](#), [466](#)
- P2 Santrifüjleri, [53](#), [55](#), [56](#), [59](#), [60](#),
[64](#), [133](#), [146](#)
- Pakistan, [17](#), [19](#), [20](#), [31](#), [74](#), [264](#),
[269](#), [306](#), [340](#), [367](#), [371](#), [376](#)
- Paris Antlaşması, [ii](#), [vi](#), [61](#), [63](#),
[224](#), [225](#), [227](#), [228](#), [229](#), [233](#),
[236](#), [239](#), [359](#), [370](#), [378](#), [380](#)
- Pars Trash, [55](#), [66](#)
- Pentagon, [24](#), [119](#), [157](#), [282](#), [300](#),
[376](#), [420](#), [436](#), [470](#), [477](#)
- Petrol, [21](#), [22](#), [27](#), [32](#), [33](#), [34](#), [37](#),
[84](#), [85](#), [92](#), [110](#), [116](#), [123](#), [147](#),
[181](#), [185](#), [192](#), [234](#), [243](#), [247](#),
[248](#), [255](#), [257](#), [267](#), [275](#), [324](#),
[332](#), [338](#), [345](#), [346](#), [348](#), [350](#),
[353](#), [375](#), [376](#), [390](#), [392](#)
- Petrol Fiyatları, [116](#), [255](#), [324](#), [338](#),
[345](#), [347](#), [350](#), [353](#)
- Petrol Kartı, [346](#), [348](#)
- PJAK, [xii](#), [313](#)
- PKK, [xii](#), [313](#), [342](#), [426](#), [429](#), [431](#),
[448](#), [453](#), [456](#), [457](#), [458](#)
- Pragmatik, [6](#), [189](#), [192](#), [233](#), [307](#),
[373](#)
- Pragmatist Politikalar, [183](#)
- Rafsanjani, [36](#), [83](#), [96](#), [184](#), [186](#),
[188](#), [189](#), [195](#), [299](#), [456](#), [459](#),
[462](#), [464](#)
- Reformistler, [254](#), [351](#), [387](#), [390](#)
- Reform Süreci, [187](#), [199](#), [204](#), [205](#)
- Rehine, [274](#), [295](#), [341](#), [367](#)
- Rehine Krizi, [274](#), [295](#), [341](#), [367](#)
- Rejim garantisi, [232](#), [267](#), [307](#),
[316](#), [326](#), [364](#), [371](#), [385](#), [391](#)
- Rohani, [40](#), [62](#)
- Rus Planı, [ii](#), [67](#), [69](#), [71](#), [72](#), [74](#), [75](#),
[76](#), [87](#), [387](#), [460](#), [461](#), [462](#), [463](#)
- Rusya, [ii](#), [iii](#), [15](#), [19](#), [21](#), [24](#), [28](#), [38](#),
[39](#), [40](#), [41](#), [66](#), [67](#), [68](#), [69](#), [71](#),
[72](#), [74](#), [75](#), [76](#), [77](#), [78](#), [80](#), [82](#),
[84](#), [87](#), [89](#), [90](#), [92](#), [93](#), [96](#), [98](#),
[100](#), [110](#), [114](#), [116](#), [124](#), [131](#),
[142](#), [143](#), [144](#), [145](#), [148](#), [149](#),
[151](#), [156](#), [164](#), [165](#), [166](#), [234](#),
[235](#), [239](#), [240](#), [241](#), [242](#), [244](#),
[245](#), [246](#), [251](#), [252](#), [257](#), [258](#),
[271](#), [302](#), [324](#), [328](#), [360](#), [376](#),
[377](#), [379](#), [392](#), [393](#), [395](#), [401](#),

- 405, 412, 423, 437, 460, 462, 463, 466, 467
- Saddam Hükümeti, 119, 275, 284
- Salman Rüşdi, 191, 195, 197, 199, 201
- Sarı Pasta, 35, 56, 84, 86
- Seymour Hersh, 17, 119, 318, 339, 342, 376
- Silahsızlanma Rejimi, 117, 150, 254
- Siyonist Rejim, 70, 109, 112, 378, 465, 466
- Soltaniyeh, 80
- Somut Güvenceler, 237
- Somut Teminatlar, 61, 62, 144, 228, 229, 261
- SSCB, 15, 17, 183, 184, 263, 399, 400
- Şah, i, 9, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 42, 83, 273, 275, 300, 375
- Şah Dönemi, i, 9, 30, 31, 32, 36, 83, 273, 300, 375
- Şartlı Angajman Politikası, 366, 378, 392, 393
- Şartlı Karşılıklılık Stratejisi, 373
- Şer Ekseni, vii, 2, 274, 280, 282, 283, 290
- Şer Ekseni Ülkeleri, vii, 280, 282, 283
- Şii, 182, 184, 190, 288, 306, 310, 315, 344, 348
- Tahran Deklarasyonu, vi, 51, 220, 221, 222, 223, 227, 228, 236, 370, 378
- Tahran Nükleer Araştırma Merkezi, 31, 50, 54, 57, 58
- Taliban, 278, 280, 281, 282, 283, 288, 296, 313, 345, 444
- Tecrit Politikası, viii, 185, 313, 315
- Tek Avrupa Senedi, 171, 178
- Tek Taraflı Politikalar, 43, 313, 394
- Terörizm, 194, 197, 207, 234, 275, 284, 290
- TİA Müzakereleri, 204, 205, 206, 207, 208, 225, 227, 262
- Ticaret ve İşbirliği Antlaşması, xiii, 204, 226, 416
- Ticari İlişkiler, 116, 156, 157, 186, 197, 206, 328, 332
- Transatlantik, vii, ix, 232, 244, 273, 357
- Transatlantik İşbirliği, 271, 393, 396
- Türkiye, iv, xv, 4, 5, 7, 9, 12, 22, 29, 31, 126, 127, 161, 162, 172, 183, 257, 304, 305, 311, 314, 333, 334, 340, 342, 352, 377, 382, 405, 414, 420, 428, 429, 439, 441, 442, 448, 453, 458, 460, 468
- UAEA, ii, iii, iv, v, vi, xiii, 1, 3, 4, 8, 18, 37, 39, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 60, 63, 64, 65, 66, 68, 70, 71, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 86, 88, 89, 91, 92, 94, 98, 99, 100, 102, 104, 105, 106, 108, 111, 113, 114, 115, 116, 118, 120, 123, 124, 125, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 138, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 156, 163, 164, 165, 205, 207, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 229, 230, 232, 235, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 247, 248, 252, 254, 255, 257, 258, 259, 264, 265, 287, 319, 327, 330, 354, 363, 367, 368, 377, 378, 382, 387, 388, 393, 394, 401, 410, 440, 463
- UAEA Genel Kurulu, ii, 46, 48, 51, 53, 54, 56, 65, 70, 98, 219, 221, 222, 223, 237
- UAEA Raporu, ii, iii, iv, vi, 48, 49, 53, 55, 58, 64, 88, 89, 98,

[113](#), [120](#), [141](#), [147](#), [149](#), [165](#),
[226](#), [237](#)
 Ulaşım Koridoru, [68](#)
 Ulusal Güvenlik Stratejisi, [284](#)
 Ulusal İstihbarat Raporu, vii, viii,
[6](#), [136](#), [258](#), [317](#), [318](#), [389](#), [393](#)
 Ulusal Onur, [74](#), [83](#), [84](#), [86](#), [101](#),
[255](#), [269](#), [302](#), [332](#), [380](#), [387](#)
 Uluslararası Atom Enerjisi
 Ajansı, xiii, [1](#), [8](#), [12](#), [18](#), [19](#),
[115](#), [145](#), [246](#)
 Uluslararası Terörizm, [191](#), [283](#)
 Uranyum Dönüştürme, [48](#), [50](#),
[54](#), [55](#), [56](#), [57](#), [63](#), [232](#), [337](#),
[368](#)
 Uranyum Zenginleştirme, ii, [29](#),
[33](#), [37](#), [39](#), [42](#), [43](#), [44](#), [51](#), [60](#),
[61](#), [62](#), [63](#), [65](#), [67](#), [68](#), [69](#), [70](#),
[71](#), [72](#), [73](#), [75](#), [76](#), [78](#), [79](#), [81](#),
[82](#), [87](#), [88](#), [91](#), [92](#), [93](#), [97](#), [98](#),
[99](#), [101](#), [102](#), [107](#), [111](#), [113](#),
[115](#), [118](#), [123](#), [124](#), [125](#), [128](#),
[129](#), [130](#), [131](#), [132](#), [133](#), [134](#),
[135](#), [136](#), [139](#), [140](#), [142](#), [145](#),
[147](#), [148](#), [149](#), [151](#), [152](#), [153](#),
[160](#), [161](#), [163](#), [165](#), [222](#), [223](#),
[224](#), [225](#), [226](#), [227](#), [228](#), [229](#),
[230](#), [232](#), [233](#), [238](#), [240](#), [241](#),
[242](#), [243](#), [244](#), [245](#), [246](#), [247](#),
[249](#), [251](#), [253](#), [256](#), [261](#), [265](#),
[266](#), [284](#), [287](#), [291](#), [300](#), [302](#),
[321](#), [323](#), [332](#), [359](#), [360](#), [361](#),
[367](#), [370](#), [380](#), [381](#), [387](#), [388](#),
[393](#), [394](#), [463](#)

Üçüncü Dünya Savaşı, [136](#), [137](#),
[258](#), [317](#), [318](#)
 Ültimatö, [211](#), [223](#), [224](#), [237](#)
 Yakıt Bankası, [247](#)
 Yaptırım Kararı, iii, iv, v, vii, [86](#),
[87](#), [89](#), [93](#), [98](#), [100](#), [110](#), [114](#),
[115](#), [116](#), [117](#), [118](#), [121](#), [123](#),
[124](#), [125](#), [127](#), [129](#), [131](#), [132](#),
[134](#), [135](#), [136](#), [142](#), [145](#), [147](#),
[148](#), [149](#), [150](#), [151](#), [152](#), [153](#),
[154](#), [155](#), [156](#), [158](#), [164](#), [165](#),
[185](#), [244](#), [245](#), [249](#), [252](#), [253](#),
[254](#), [255](#), [256](#), [257](#), [258](#), [259](#),
[260](#), [262](#), [292](#), [302](#), [306](#), [310](#),
[317](#), [319](#), [321](#), [324](#), [328](#), [332](#),
[360](#), [387](#), [390](#), [392](#), [394](#), [440](#),
[446](#)
 Yumuşak Güç, [194](#), [385](#)
 Yumuşak Politika, [4](#), [187](#), [188](#),
[191](#), [359](#)
 Zorlayıcı Diplomasi, v, vi, vii, [10](#),
[11](#), [100](#), [131](#), [181](#), [187](#), [188](#),
[208](#), [209](#), [210](#), [211](#), [212](#), [213](#),
[214](#), [215](#), [218](#), [223](#), [224](#), [235](#),
[237](#), [243](#), [244](#), [254](#), [258](#), [261](#),
[262](#), [263](#), [270](#), [271](#), [320](#), [360](#),
[361](#), [362](#), [364](#), [379](#), [380](#), [392](#),
[393](#), [394](#), [395](#), [396](#)

İRAN NÜKLEER KRİZİ

2002 yılının ikinci yarısında başlayan ve günümüze kadar devam eden İran nükleer krizi, gerek bölgesel dengeleri yakından ilgilendirmesi gerekse büyük devletlerin dış politika hesaplarında öncelikli bir yere sahip olması dolayısıyla dünya gündeminin ilk sıralarında yerini muhafaza etmektedir. Bugüne kadar bu hususta izlenen elverişsiz politikalar ise bahsi geçen krizin her geçen gün daha karmaşık bir hale dönüşerek varlığını devam ettirmesine neden olmuştur. Nitekim altı yılın sonunda mevcut tabloya bakıldığında, bugüne kadar izlenen politikaların sorunu çözmede başarılı olamadığı, daha yapıcı ve çözüme endeksli politikalara fazlasıyla ihtiyaç olduğu görülmektedir.

Elinizdeki kitap; İran nükleer krizi hususunda Türkçe olarak hazırlanmış en kapsamlı çalışma niteliğindedir. Bir yandan Avrupa Birliği'nin krizi diplomatik yollarla çözme çabaları, diğer yandan ABD'nin kriz süresince izlediği politikalar ve bütün bunlara karşılık İran'ın içerisinde bulunduğu tutum ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Krize müdahil olan belli başlı aktörlerin tutumları ve argümanları bilimsel ve olabildiğince tarafsız bir dille anlatılmaya çalışılmıştır. Krizin ortaya çıkış nedenlerini anlatan ve krizin genel resmini çizmeye çalışan bu çalışmanın sonunda muhtemel çözümlere ve izlenebilecek yol haritalarına da yer verilmiştir.

Dr. Arzu CELALİFER EKİNCİ
Uluslararası Stratejik Araştırmalar
Kurumu (USAK) Ortadoğu Uzmanı

